Gazdaságpolitika

Nyitott gazdaságok gazdasági kormányzása

Szerkesztette
Kutasi Gábor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Gazdaságpolitika – Nyitott gazdaságok gazdasági kormányzása

Gazdaságpolitika

Nyitott gazdaságok gazdasági kormányzása

Szerkesztette
Kutasi Gábor

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
Budapest, 2024

Szerzők

Benczes István
Czeczeli Vivien
Feierabend Izabella
Fülöp Katalin
Füzesi Krisztina
György László
Honvári János
Kertész Krisztián
Kollárik Ferenc
Kolozsi Pál Péter
Kutasi Gábor
Magas István
Marton Ádám
Mártonffy Balázs
Nyikos Györgyi
Orosz Ágnes
Szemlér Tamás
Szijártó Norbert
Szűcs Petra
Torda Sztella
Tóth Arnold
Vilonya Martin

Szakmai lektorok:
Kolozsi Pál Péter
Kutasi Gábor

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu
Felelős szerkesztő: Kamarás-Vida Krisztina
Olvasószerkesztő: Fülöp Éva
Korrektor: György László
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_00

ISBN 978-615-6598-94-3 (nyomtatott)
ISBN 978-615-6598-95-0 (elektronikus PDF) | ISBN 978-615-6598-96-7 (epub)

© A szerkesztők, 2024
© A szerzők, 2024
© A kiadó, 2024

Minden jog védve.

Tartalom

György László: *Előszó: Gazdaságpolitika – tudomány, gyakorlat, művészet* 7

Kutasi Gábor: *Hogyan olvassuk és használjuk ezt a könyvet?* 11

I. A gazdaságpolitika gazdaságfilozófiai és makroökonómiai háttere 15

1. Szemlér Tamás: *Az egyéni preferenciáktól a gazdaságpolitikai döntésig* 17

2. Orosz Ágnes – Szijártó Norbert: *Állami szerepvállalás, társadalmi modellek, a gazdaságpolitika autonómiája a globális világgazdaságban* 37

3. Benczes István – Kutasi Gábor: *A gazdaságpolitika mozgásterének meghatározó peremfeltételei egy nyitott gazdaságban* 57

4. Kutasi Gábor: *A nemzeti versenyképesség és a gazdaságpolitika összefüggései* 81

5. Magas István: *Hogyan alakítja a gazdaságpolitika a növekedési pályát? (Konjunktúraciklusok és a gazdaságpolitika tennivalói)* 93

II. A gazdaságpolitika területei 131

6. Czeczeli Vivien – Kolozsi Pál Péter: *Monetáris politika a hazai pénzpiac és a nemzetközi devizapiac keretei között* 133

7. Benczes István – Kutasi Gábor: *A fiskális politika alapjai* 173

8. Kutasi Gábor – Füzesi Krisztina – Marton Ádám – Szijártó Norbert: *Államadósság-menedzsment a fenntartható finanszírozásért* 193

9. Fülöp Katalin: *Adópolitika* 207

10. Kolozsi Pál Péter – Kutasi Gábor: *A külső egyensúly menedzselése* 231

11. Nyikos Györgyi: *Fejlesztéspolitika és innovációs politika* 243

III. A gazdaságpolitika nagy kihívásai 273

12. Magas István: *Gazdasági válságok és kezelésük* 275

13. Feierabend Izabella: *Az ökológiai fenntarthatóság gazdaságpolitikai összefüggései* 303

14. Marton Ádám: *Demográfia és gazdaságpolitika: népesedéspolitika, társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, idősödő társadalom* 321

15. Czeczeli Vivien – Honvári János – Kutasi Gábor – Marton Ádám – Szűcs Petra – Tóth Arnold: *A foglalkoztatás gazdaságpolitikai dilemmái* 343

IV. Esettanulmányok 369

E.1. Kertész Krisztián: *A kevésbé fejlett tagállamok felzárkózása az EU-ban* 371

E.2. Kertész Krisztián: *A megyék fejlettségének különbségei, szóródása a felzárkózó EU-tagállamokban 1995 és 2019 között* 387

E.3. Kertész Krisztián: *Hogyan vált az állampapír-vásárlás a nyugati jegybankok egyik legfőbb eszközévé?* 395

E.4. Kollárik Ferenc: *Magyarország külső egyensúlyának alakulása és gazdaságpolitikai összefüggései 2000 és 2020 között* 405

E.5. Vilonya Martin: *Great Resignation – Miért nem dolgozik Amerika?* 411

E.6. Szűcs Petra: *Az idősödő társadalom gazdasági és társadalmi hatásai* 415

E.7. Kutasi Gábor – Mártonffy Balázs: *Átpolitizált amerikai minimálbér vita* 421

E.8. Torda Sztella: *Az infláció kezelése az Európai Unió egyes országaiban* 425

E.9. Torda Sztella: *A városlakók megsínylik a klímaváltozást* 429

A kötet szerzői 433

György László

Előszó: Gazdaságpolitika – tudomány, gyakorlat, művészet

Az emberhez méltó körülmények megteremtésében mindenkor nélkülözhetetlen szerepe volt az államnak – különösen akkor, amikor jól tette a dolgát. Az elmúlt valamivel több, mint egy emberöltő tapasztalata azonban rávilágított arra a majdnem elfeledett igazságra, hogy jól működő, arányos állami szerepvállalás nélkül nincsen jól működő társadalom és piacgazdaság sem. A gazdaságpolitika pedig nem más, mint a lehetőségek és a korlátok közötti egyensúlyozás művészete az emberhez méltó életfeltételek megteremtése céljából.

A gazdaságpolitika arról szól, hogyan érjük el a legtöbbet a közösségünk számára a rendelkezésünkre álló erőforrásokkal. Vágyaink végtelenek, de világunk és lehetőségeink végesek – a kettő közötti feszültséget kell feloldania a gazdaságpolitikának, hogy minél többen érezzék úgy, sikerül előrelépniük és emberhez méltó életet élniük, viszonylagos jólétben. A „mit akarunk" kérdésre mindannyian egyéni választ adunk, saját preferenciáink és vágyaink szerint. A gazdaságpolitika kérdése az – ha tudjuk, hogy mit akarnak az egyes emberek és ez hogyan adódik össze a közösség akaratává –, mit lehet és mit érdemes ebből megvalósítani. Különös munkamegosztás ez a szavazópolgár és a gazdaságpolitikus között: előbbi csak az irányt jelöli ki, míg a gazdasági döntéshozókra vár a feladat, hogy ennek a felkérésnek eleget téve a gyakorlatban is megvalósítsák a vágyott egyensúlyt.

A gazdasági globalizáció következménye, hogy a szabályok fellazulásával, a pénzügyi liberalizáció eredményeképpen, a vállalatok nem ott adóznak, ahol hozzáadott értékük keletkezik. Ezt a folyamatot tetézi, hogy az országhatárokon átívelő transznacionális vállalatok alkupozíciójukból adódóan adóversenyre késztetik a nemzetállamokat. A két jelenség hatására nemcsak a munkavállalók jövedelmi helyzete nem javult a fejlett országok többségében az elmúlt 30 évben, hanem az államok azon képessége is veszélybe került, amellyel állampolgáraik felkészültségét fejleszthették (az oktatás, egészségügy, szociális biztonság területén), vagy a társadalom és a vállalkozások működéséhez nélkülözhetetlen úgynevezett kritikus infrastruktúrát megújíthatták volna (hidak, utak, tömegközlekedés, energiabiztonság, kommunikációs infrastruktúra).

A jelenség indokolttá teszi, hogy továbbgondoljuk Dani Rodrik harvardi professzor, török–amerikai közgazdász ingahasonlatát, amellyel az állam és a gazdasági szereplők közötti kapcsolatról alkotott vélemények időbeli változását szemlélteti. Felfogása szerint koronként változott, hogy a gazdaságpolitikusok a fokozottabb állami szerepvállalásban vagy a nagyobb piaci szabadságban hittek.

A közgazdaságtan főáramába tartozó gondolkodók jellemzően két, egymással szembenálló, tipikus gazdálkodási rendszert különböztetnek meg: az egyik a tervutasításos vagy kommunista rendszer, ahol a gazdaságban szinte mindent az állam határoz meg. A másik rendszer az ideális piacgazdaság, amelyben a gazdasági szereplők profitjuk maximalizálására törekednek, míg az állam feladata mindössze annyi, hogy visszatartsa a szereplőket attól, hogy a profithajsza során a társadalom kárára jussanak gazdasági előnyökhöz. Ebben az értelmezési keretben minden, az állam erősítését szolgáló kezdeményezés a kommunizmus rémképét vetíti előre. Amikor az inga az állami erőfölény hatására leng ki az egyik szélsőség felé, akkor tervutasításos rendszerről vagy kommunizmusról beszélünk. Amikor a piaci szereplők akarata húzza az ingát a másik szélsőség felé, akkor Robert B. Reich, a Clinton-kormányzat munkaügyi minisztere

szerint szuperkapitalizmusról, David C. Korten, a Harvard Business School korábbi professzora szerint turbókapitalizmusról, míg Branko Milanovic, a Világbank kutatási csoportjának volt vezető közgazdásza szerint plutokráciáról, vagyis kevesek uralmáról beszélünk. Függetlenül attól, hogyan nevezzük, a szuperkapitalizmus, a turbókapitalizmus és a plutokrácia ugyanazt a jelenséget írja le: a legbefolyásosabb üzleti szereplők, hatalmi-gazdasági körök a saját érdekeik szerint alakítják a gazdaságpolitika játékszabályait, és felhasználják a rendelkezésükre álló elméleteket és akár a nemzetközi intézményeket is.

Létezik ugyanakkor egy harmadik típusú állam-gazdaság viszony is. Az ingahasonlatnál maradva a piacgazdaságot, vagy, ahogy Magyarországon egyre gyakrabban hívjuk, a patrióta gazdaságpolitikát úgy jellemezhetjük, mint amikor az inga nyugvópontjához közel, kis kilengésekkel ingadozik. A gazdaságpolitika feladata ennek az egyensúlynak a biztosítása vagy legalábbis törekvés az egyensúlyi állapot elérésére.

A gazdaságpolitikai döntéshozóknak látniuk kell a választók által kijelölt hosszú távú célt és meg kell találniuk az ahhoz vezető utat. Eközben a választóknál sok esetben jóval erősebb befolyást kifejteni igyekvő csoportokkal szembesülnek. A gazdaság és a politika elválaszthatatlan szférák, nem különíthetők el egymástól élesen. Ennek megfelelően a vállalati szereplők, a lobbicsoportok vagy éppen egyes szélsőséges ideológiákat képviselő politikai erők is igyekeznek formálisan vagy informálisan megszerezni a politikai hatalmat, hogy saját érdekeiket képviseljék a gazdaságpolitika széles eszköztárával. Az egyes államoknál is nagyobb bevételekkel bíró transznacionális vállalatokon vagy éppen az államszocializmust megvalósító politikai kalandorokon túl azonban számos további tényező formálja észrevétlenül a gazdaságpolitikusok gondolkodását, ezáltal tetteit is. A gazdaságpolitikus feladata ezért az is, hogy a „tanult igazságokat" meg tudja kérdőjelezni – és ez nem önmagáért való cél, hanem azt szolgálja, hogy újabb és újabb megoldásokat találjon az aktuális kihívásokra.

Ezen új értelmezési keretben már érthető a nemzetállamok azon törekvése, hogy megerősítsék szabályozórendszereiket, és kísérletet tegyenek a gazdasági globalizáció negatív hatásainak mérséklésére. Az 1970-es évek óta megfigyelhető folyamat ugyanis napjainkra világossá tette, hogy a vállalatok profitmaximalizálása nem feltétlenül eredményezi a jólét növekedését. A nemzetállami gazdaságpolitikának fontos szerepe van a rövid távú profitmotívumok keretek közé szorításában, ugyanis a szuperkapitalizmus a piacgazdaság fenntartható működését veszélyezteti.

A gazdasági globalizáció további káros következménye, hogy a gazdasági tevékenységek intenzívebbé válásával környezetünk is veszélybe került. Az elmúlt négy évtized világtendenciáinak eredményeképpen kialakult helyzetben a Föld lakóiért és saját állampolgáraiért felelősséget vállaló gazdaságpolitikának a 21. század elején kiemelt feladata a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése vagy legalábbis a szegénység felszámolása, állampolgárai szellemi és fizikai értelemben vett önreprodukciós képességének erősítése, a társadalom és a gazdaság zavartalan működését biztosító kritikus infrastruktúra védelme és megújítása, valamint természeti és épített környezetünk megújulási képességének biztosítása.

A gazdasági globalizációnak akad még egy fontos következménye, amely felelősséget ró a gazdaságpolitikára. Bár napjainkban a világkereskedelem GDP-arányos mértéke nem haladja meg jelentősen a száz évvel ezelőtti szintet, szerkezete jelentősen eltér. Míg száz éve nemzetállamokhoz kötődő vállalatok kereskedtek egymással, ma határokon átívelő globális értékláncok teszik ugyanezt, miközben a globális értékláncok nagy hozzáadott értéket előállító láncszemei továbbra is szervesen kapcsolódnak a nemzetállamokhoz. Erre példa a hallgatólagos megállapodás a tevékenységeiket kiszervező vállalatok és anyaállamaik között, amelynek értelmében nem szüntethetnek meg odahaza magas hozzáadott értéket előállító kutatás-fejlesztési munkahelyeket.

Ebből két dolog következik a gazdaságpolitikák számára. Egyrészt vonzóvá kell válniuk a globális értékláncok döntéshozóinak szemében, a hosszú távú fenntarthatóság és a hazai vállalkozások, munkavállalók és tágabban a társadalom szempontjait is szem előtt tartva. Másrészt létre kell hozniuk azokat a hazai kötődésű – elsősorban hazai tulajdonú – vállalkozásokat, amelyek a saját területükön a világ élvonalába kerülhetnek, és ezzel párhuzamosan − ha már léteznek ilyen vállalkozásaik − a gazdaságdiplomácia nyugaton és keleten egyaránt alkalmazott módszereivel segíteniük kell azok nemzetközi szerepvállalását.

A 2010 előtti gazdaságpolitika − félreértelmezve az 1990-es évek gazdasági átalakulása során rendelkezésre álló mozgásteret, illetve nem megkérdőjelezve az akkoriban irányadó közgazdasági elméleteket − jelentős mértékben hozzájárult a magyar tulajdonú gazdaság piaci részesedésvesztéséhez, valamint értékteremtő képességének leépüléséhez Magyarországon. Nem mindegy ugyanis, hogy egy nemzetgazdaságnak van-e – akár külföldi tulajdonban lévő – autógyára, mint a cseheknek a Škoda, amely hozzáadott értéke jelentősnek mondható részét Csehországban állítja elő, és segít fenntartani az autógyártás hagyományát, képességét, vagy elveszíti buszgyártó potenciálját, ahogyan Magyarországon az Ikarus megszűnésével a buszgyártás lényegében évtizedekre megszűnt, az ehhez kapcsolódó tudás pedig elkopott. Ezt a tudást és ezeket a piacokat újraépíteni nehéz, majdhogynem lehetetlen feladat. A világgazdaságban elfoglalt pozíció ugyanis kedvező irányban nehezen változtatható.

A világgazdaságban való mozgáshoz szükséges a globális környezet, folyamatok, kihívások ismerete is. Az alapvető változások közötti összefüggések feltárásának menetében van csupán eltérés a nagy tanácsadó cégek előrejelzései között. Az előrejelzéseket összegezve hat globális trendet azonosíthatunk, amelyekre nagy valószínűséggel minden nemzetgazdaságnak fel kell készülnie: (1) súlypontváltás a világgazdaságban a G7-nek nevezett, a hét legfejlettebb gazdasági hatalmat tömörítő országcsoporttól, a leggyorsabban növekvő, keleti és déli E7-ek felé; (2) technológiai változások és következményeik; (3) városiasodás és az ezzel összefüggő technológiai megoldások iránti igény növekedése; (4) elöregedő társadalmak és ezzel összefüggésben a fogyasztási szokások változása, különös tekintettel az egészségmegőrzésre és az élettudományok felértékelődésére; (5) a bővülő középosztály bővülő fogyasztása, főleg a kelet-ázsiai térségben; végül (6) az erőforrások (víz, élelmiszer, energia) szűkösebbé válása, amely a társadalmi együttélés harmóniáját veszélyezteti.

A globális tendenciák és a nemzetgazdaság adottságainak ismeretében a gazdaságpolitikának lehetősége nyílik arra, hogy megtalálja a gazdaság kitörési pontjait, és a globális trendeket kihasználva, a változásokra felkészülve lehetőséget biztosítson a hazai tulajdonú szektor felemelkedésének. Ahhoz, hogy a fenti trendeket és az azokban rejlő lehetőségeket felismerje, a gazdaságpolitikusnak nyitottnak és pragmatikusnak kell lennie. Folyamatosan tanulnia kell azért, hogy aztán mindezt félre tudja tenni, ha szükséges.

A gazdaságpolitika elméletét számos tankönyvből ismerhetjük – gyakorlatát már nehezebb egyetemi tantermekben tanítani, hiszen az egyensúlyteremtés művészete, a globális trendeket, a választói akaratot és a nemzetgazdaság legkülönbözőbb érdekcsoportjainak igényeit is figyelembe kell venni. Az érdekek közötti egyensúlyteremtésről is szó van, hogy a lehető legszélesebb társadalmi rétegek sorakozzanak fel a gazdaságpolitikai vízió mögött. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy ez a vízió a gyakorlatban minél több szereplőnek biztosítsa az előrelépés, a gyarapodás lehetőségét. Ilyen szereplők lehetnek egy falu utcájának lakói, egy szakszervezet tagsága, egy üzleti klub vállalatai, a magyar horgászok, a fogyatékkal élők vagy a gyermeküket egyedül nevelők egyaránt. Mindannyiuknak mások a korlátai és részben eltérő igényűek – még ha vágyaik között valószínűleg nincs is olyan nagy különbség.

Éppen ezért a gazdaságpolitikusnak általában a társadalomtudományokban szükséges jártasnak lennie: az elmélettörténet segít megérteni, hogy gondolatai már mások fejében is megfogalmazódtak; a gazdaságtörténet megmutatja, hogy az e gondolatokra épülő intézkedések sikerrel jártak-e; módszertani ismeretek birtokában pedig meg tudja ítélni, hogy a jelen helyzet miben más, mint a történeti példa. A gazdaságpolitika tehát olyan tudomány, amelynek művészete a gyakorlatban tökéletesedik.

A bevezetőben a nyelvezet szándékosan nem szigorúan tudományos: a gazdaságpolitikus – ahogy a neve is mutatja – ugyanis nemcsak közgazdász, hanem politikus is. Erre utalt a 20. század talán legnagyobb közgazdásza, John Maynard Keynes is, aki szerint a közgazdásznak a készségek ritka elegyével kell rendelkeznie: matematikusnak, történésznek, államférfinak és filozófusnak is lennie kell. Értenie kell a matematika bonyolult jelöléseit és szimbólumait, de szavakban kell beszélnie és meggyőznie. Egyszerre kell az absztrakt és a konkrét jelenségeket vizsgálnia. A jelent elemeznie a múlt tükrében, a jövőbeli célok érdekében. Megvesztegethetetlen művészként kell látnia vízióját, de a földön kell járnia, akárcsak egy politikusnak. Ha hihetünk Keynesnek, akkor korunk polihisztora a gazdaságpolitikus.

Kutasi Gábor

Hogyan olvassuk és használjuk ezt a könyvet?

A 21. század világgazdaságának fordulatokban és sokkhatásokban gazdag forgatagában a gazdaságilag nyitott országok számára nélkülözhetetlen az a koordinációs és iránymutató tevékenység, amit a gazdaságpolitikának el kell végeznie a jó kormányzás elvei mentén. Ez a tankönyv nem sorvezető a jó kormányhoz, ugyanakkor gyakorlatias megközelítéssel segíti a gazdaságpolitikai gondolkodásmód átlátását. Egyfajta útikalauz a 21. század modern és a válságok következtében innovatív gazdaságpolitikai intézkedések rengetegében. Egyben kifejezetten oktatási célokat szolgálva igyekszik didaktikusan fogalmazni, osztályteremben is megvitatható kérdéseket felvetni és példákon keresztül is segíteni a megértést.

Létezik néhány nemzetközi gazdaságpolitika tankönyv, amely jellemzően a zárt gazdaság fiskális – monetáris – növekedési politikák háromszögén belül a nagy, zártabb gazdaságokra szabott módon gondolkodik. Sok esetben inkább makroökonómiai szemléletben gondolkodnak, noha – figyelembe véve a politikai behatásokat, a jogi szabályozás intézményesült rendszerét, a társadalmi közeget – megfelelőbb lenne a politikai gazdaságtani megközelítés az alkalmazott gazdaságpolitikai ismeretek elsajátításához, ha megkülönböztetjük a makroökonómiától.[1] Jelen tankönyv inkább az alkalmazott irányba mozdul el és a szükséges makrogazdasági modelleket a függelékben szerepeltetjük, amennyiben magasabb szintű gazdasági képzésben történik a tárgy oktatása.

Ahogy a cím is utal rá, a nyitott gazdaságok szemszögéből közelít a könyv. Erre is létezik külföldi példa,[2] de hozzá képest kevésbé makroökonómia tankönyvként kíván funkcionálni a kötetünk. Magyar nyelven is jelent már meg több kiváló gazdaságpolitika tankönyv. Van olyan, amelyik az adott kor kihívásaira reagál nagyon pragmatikusan és funkcionálisan, szikáran definiálva a fogalmakat, kereteket és tennivalókat,[3] és van, amelyik a hatalmas empirikus tapasztalatra építve meséli el a mögöttes filozófiát, a döntéshozói dilemmákat és a kor gazdaságpolitikai kihívásait.[4] Bár mindkettő foglalkozik a globalizált gazdasági környezettel és az Európai Unióval mint külső adottsággal, igyekszünk őket meghaladni abban, hogy kifejezetten a Magyarország típusú, kis, nyitott gazdaságok szempontjaira fókuszálunk.

A könyvben szereplő ismeretek tovább bővíthetők a gazdaságpolitika különböző területeire,[5] korszakaira,[6] intézményi perspektíváira[7] vagy nemzetközi vonatkozásaira[8] összpontosító művekből.

[1] Bénassy-Quéré et al. 2019 [2010]; Dixit 1996.
[2] Acocella 1998.
[3] Veres 2003.
[4] Bod 2014a.
[5] Erdős 2003.
[6] Bod 2014b; Bod 2018; Csaba 2018; Lentner 2016; Muraközy 2007a.
[7] Benczes 2022; Csaba 2006; Galbács 2016.
[8] Halmai 2014; Halmai 2020; Muraközy 2013; Győrffy 2017.

A könyv négy fő részből áll. A gazdaságpolitika mozgásterét adó közgazdasági, társadalmi, közpolitikai és nemzetközi kereteket vázolja fel az első öt fejezet. A főbb működési területek részleteibe vezetnek be a 6–11. fejezetek, míg a kihívásokra fókuszál a 12–14. szakasz. Végül öt esettanulmányt szerepeltetünk a gyakorlatias tanulás érdekében. Az ellenőrző kérdések mellett minden fejezet végén találhatók elgondolkodtató kérdések is, amelyek alkalmasak csoportos vitára, feladatmegoldásra, akár szeminarizált körülmények között is.

Irodalomjegyzék

Acocella, Nicola (1998): *The Foundations of Economic Policy. Values and Techniques.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bénassy-Quéré, Agnes et al. (2019) [2010]: *Economic Policy: Theory and Practice.* Oxford: Oxford University Press.

Benczes István (2022): *Gazdasági növekedés és versenyképesség intézményi perspektívában. A magyar eset (2008–2019).* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Bod Péter Ákos (2014a): *Bevezetés a gazdaságpolitikába.* Budapest: Akadémiai.

Bod Péter Ákos (2014b): *Nem szokványos gazdaságpolitikák.* Budapest: Akadémiai.

Bod Péter Ákos (2018): *Magyar gazdaságpolitika – tűzközelből.* Budapest: Akadémiai.

Csaba László (2006): *A fölemelkedő Európa.* Budapest: Akadémiai.

Csaba László (2018): *Válság – gazdaság – világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018).* Budapest: Éghajlat Könyvkiadó.

Dixit, Avinash K. (1996): *The Making of Economic Policy. A Transaction-Cost Politics Perspective.* Cambridge: MIT Press.

Erdős Tibor (2003): *Fenntartható gazdasági növekedés.* Budapest: Akadémiai.

Galbács Péter (2016): *Aktív szabályozás vagy gazdaságpolitikai nihilizmus?* Budapest: Akadémiai.

Győrffy Dóra (2017): *Bizalom és pénzügyek. Válság és válságkezelés az Európai Unióban.* Budapest: Typotex.

Halmai Péter (2014): *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok.* Budapest: Akadémiai.

Halmai Péter (2020): *Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája.* Budapest: Akadémiai.

Lentner Csaba (2016): *Rendszerváltás és pénzügypolitika. Tények és tévhitek a neoliberális piacgazdasági átmenetről és a 2010 óta alkalmazott nem konvencionális eszközökről.* Budapest: Akadémiai.

Muraközy László szerk. (2007): *Fecseg a felszín és hallgat a mély. Tudatok és tudatalattik a gazdaságpolitikában.* Budapest: Akadémiai.

Muraközy László szerk. (2013): *Minden Egész eltörött. Útteremtés és útfüggőség válságos környezetben.* Budapest: Akadémiai.

Veres József (2003): *Gazdaságpolitika.* Budapest: Aula.

VÁKÁT OLDAL

I. A gazdaságpolitika gazdaságfilozófiai és makroökonómiai háttere

VÁKÁT OLDAL

Szemlér Tamás

1. Az egyéni preferenciáktól a gazdaságpolitikai döntésig

Amit a fejezetből megtudhatunk:
- miért van szükség gazdaságpolitikára?;
- egyéni és társadalmi preferenciák;
- a társadalmi preferenciák sorrendbe állítása;
- a társadalmi jóléti függvény;
- a piac és az állam szerepe.

E fejezetben arra keressük a választ, hogy mit tekinthetünk a gazdaságpolitika általános céljának, és e célt hogyan lehet képes a gazdaságpolitika pontosítani, konkretizálni. Bemutatjuk, hogyan lehet az egyéni érdekekből, preferenciákból kiindulva megalkotni egy társadalmi célrendszert, s megvizsgáljuk azt is, hogy milyen korlátozó tényezőkkel kell számolnunk e célrendszer megalkotásakor.

A tárgyalás logikája nagymértékben Acocella (1998) művének e tárgykörrel foglalkozó fejezetein alapul. Ugyanakkor az ott tárgyaltakat itt – már csak terjedelmi okokból is – jelentősen rövidítve, egyszerűsítve, egyes részeket kihagyva, másokat más információkkal kiegészítve mutatjuk be. A fejezet tehát nem egyszerűen a jelzett mű adott (többszáz oldalas) részének összefoglalása: több más közgazdász munkáit is felhasználjuk, illetve a leírtakat illusztráló, könnyebben emészthetővé tevő kiegészítésekkel színesítjük az elméleti anyagot.

1.1. Bevezetés – közgazdasági elméleti háttér

A gazdaságpolitika kialakításának elméleti hátterével – a téma jellege és fontossága miatt – számos nagy közgazdász foglalkozik; sokak neve nem is feltétlenül közvetlenül, hanem közvetve kapcsolódik a témához, például a mikroökonómia, azon belül az általános egyensúlyi elmélet kidolgozása és finomítása terén végzett, de e témakörben is hasznosuló hozzájárulása kapcsán.

A hasznosság koncepciójának alakítói közül mindenképpen ki kell emelni Vilfredo Pareto nevét; az általa kialakított és róla elnevezett Pareto-optimum központi helyet foglal el a gazdaságpolitikai elemzésekben és döntésekben. Ugyancsak a hasznosság kapcsán fontos megjegyezni Arthur Cecil Pigou nevét; utilitarista koncepciójával e fejezetben is foglalkozunk. Az általános egyensúlyelmélethez való hozzájárulása okán kiemelendő Kenneth Joseph Arrow neve és munkássága is.

Igen fontosak fejezetünk tárgya szempontjából a jóléti közgazdaságtan úttörői, közülük is kimelendő Amartya Sen, valamint a magyar származású Káldor Miklós és Scitovsky Tibor neve és munkássága. A társadalmi jóléti függvény kapcsán további neves közgazdászok is említendők: John Nash, a magyar származású John Harsányi, Paul Anthony Samuelson és Abram Bergson. Annak illusztrálására, hogy a gazdaságpolitikának mekkora társadalmi felelőssége van, talán nincs is jobb példa, mint a filozófusként, azon belül is politikafilozófusként világhírűvé vált John Rawls, illetve a vele komoly szakmai vitát folytató, szintén világhírű filozófus, Robert Nozick munkássága.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_01

1.2. A gazdaságpolitika (általános) célja: mire (milyen problémákra) és milyen szinten keres megoldást?

A gazdaságpolitika tanulmányozása utat mutat a kormány (és tágabb értelemben a közszféra) gazdasági lépéseinek tekintetében; ahhoz, hogy ezt megtegyük, számos tudományterület bevonására van szükségünk. Ilyenek a gazdasági elemzés, a filozófia, a politikatudomány, a jogtudomány, a statisztika, az ökonometria és még számos más tudományterület. Mindezen területek ismereteit felhasználva a gazdaságpolitika bármely gazdasági szereplő cselekvésének irányt mutathat.

A gazdaságpolitika tanulmányozása során a kormány gazdaságot alakító lépéseit vizsgáljuk; ezt három különböző szinten tehetjük meg:

1. a kormányzat lehetséges rövid távú választásai;
2. az intézményrendszer megválasztása;
3. a társadalmi preferenciák és célok beazonosítása.

Rövid távon a gazdaságpolitika keretei adottak – a rövid táv nem konkrét időben meghatározható, hanem olyan helyzetet jelent, amelyben csak e kereteken belül lehetséges lépéseket tenni. Ez természetesen messze nem azt jelenti, hogy a gazdaságpolitikának rövid távon semmi mozgástere, cselekvési lehetősége nem lenne: a gazdaságpolitika eszköztára az adott keretek (intézményi berendezkedés, törvényi szabályozás, politikai keretfeltételek) által meghatározott mozgástérben el tudja látni feladatát.

Hosszabb távon kulcsfontosságú az intézményrendszer kialakítása. Az, hogy milyen típusú intézményrendszer működik egy országban, egyrészt tükrözi a gazdaságpolitika mögött álló felfogást (ha úgy tetszik, gazdaságpolitikai filozófiát), másrészt ebből adódóan határozza meg a gazdaságpolitika működési kereteit. Amennyiben bármilyen okból (például választási eredmények okán) e keretek megváltoznak (a példánál maradva: a választások győztese elődjétől lényegesen eltérő gazdaságpolitikát kíván folytatni), úgy a megújított/megváltoztatott intézményrendszeren keresztül a gazdaságpolitika rövid távra érvényes keretei is megváltoznak. Az intézményrendszer megválasztása és kialakítása tehát igen fontos dolog, mert meghatározó szerepe van a gazdaságpolitika mindennapi működésében.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy általában mi célt szolgál a gazdaságpolitika, akkor az intézményrendszer kérdésénél is messzebb kell mennünk. Tudnunk kell válaszolni arra a kérdésre, hogy melyek az egyének elvárásai, preferenciái a gazdaságpolitikával szemben (milyen állapotokat, helyzeteket tartanak kívánatosnak például az infláció vagy épp a munkanélküliség tekintetében. Ezen túlmenően nagyon fontos feladat, hogy az egyéni preferenciákból valamilyen módszerrel társadalmi preferenciákat alkossunk; kulcskérdés e tekintetben az aggregálás mikéntje, amely minden esetben valamilyen értékválasztást is tartalmaz (amely megnyilvánulhat például az összhasznosság haszonmaximalizálására vagy éppen az egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló törekvésben). Mindez összetett folyamat, amelynek komoly elméleti irodalma van; a gyakorlatban – tekintettel arra, hogy a preferenciákat közvetlenül nem ismerjük – ezen elméleti tudást a választási eredmények (és a választási szereplők gazdaságpolitikai programjai) ismeretében tudjuk használni.

1.2.1. Miért van szükség gazdaságpolitikára?

Fontos kitérni arra a kérdésre is, hogy miért van szükség gazdaságpolitikára. Miért van szükség arra, hogy egy olyan társadalomban, amelynek tagjai egyéni érdekeiket követik, mégis legyen

egy olyan szereplő, amely társadalmi célokat képvisel, és amely e célok elérése érdekében intézkedéseket hozhat? A választ abban találjuk meg, hogy az Adam Smith-i „láthatatlan kéz" (azaz a piac) működése korántsem mindig vezet mindannyiunk számára kielégítő eredményre. Mivel a gazdaság működését „elégedetlenségeink" függvényében befolyásolni szükséges, e befolyásolás – a vélemények aggregálása révén kialakított célok mentén – a gazdaságpolitika alakítója, azaz a mindenkori kormány feladata.

Mindez nem jelenti azt, hogy a mindenkori kormány „mindentudó" lenne a gazdaságpolitika területén. Ahogy az élet más területein, úgy a gazdaságpolitikában is igaz az, hogy folyamatos tanulással léphetünk előre: az 1929–1933-as nagy válságból sokat tanultunk, de ez nem tudta meggátolni a 2008-as gazdasági válság bekövetkeztét; ez utóbbi tanulságai (nem kevés van!) sem akadályozzák meg újabb, (részben) eltérő válságok kialakulását. Ugyanakkor ismereteink bővülése hozzájárulhat a kialakult helyzetek jobb kezeléséhez – minden nehézség ellenére a 2008-as válság kapcsán a szociális védőháló sokat tompított a válság hatásain, e szociális védőháló jórészt épp az 1929–1933-as válság – védőháló hiányában – keserű tapasztalatainak feldolgozása nyomán jött létre.

1.3. Egyéni és társadalmi preferenciák

E pontban az egyéni preferenciák megismerésével és mérésével, továbbá aggregálásuk lehetőségeivel, problémáival, e problémák lehetséges megoldásaival foglalkozunk. E kérdések alapvetőek a gazdaságpolitika számára, hiszen csak a társadalmi preferenciák ismeretében lehetséges megpróbálni azoknak tudatosan megfelelni.

1.3.1. Egyéni preferenciák és aggregálásuk

Az egyének – ahogy azt bármely mai mikroökonómia tankönyv első oldalain megtudhatjuk – hasznosságuk maximalizálására törekszenek. Ez a törekvésük a neoklasszikus mikroökonómia szerint racionális magatartás eredményeként valósul meg. A valóság, amint azóta arra a közgazdaságtan is „rájött", ennél bonyolultabb, az egyén racionalitása – számos tényező okán – korlátozott. Ugyanakkor a hasznosság maximalizálása mint cél ettől függetlenül is létezik, a korlátozott racionalitás pusztán ennek sikerességét kérdőjelezi meg.

Fontos kérdés, hogyan tudunk információt szerezni az egyének preferenciáiról. Amennyiben megfelelő mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, úgy megismerhetjük az egyének preferenciáit: például fogyasztási szokásaikat, szabadidejük eltöltésével kapcsolatos preferenciáit, egyes kérdésekről alkotott véleményüket. A 21. században, az internet, a közösségi hálózatok világában ez már messze nem fikció; ez az adatgyűjtés a korábbiaknál jóval egyszerűbben, gyorsabban, ráadásul gyakorlatilag folyamatosan aktualizálva végezhető.

Az egyéni preferenciák aggregálása többféleképpen lehetséges. Az, hogy az aggregálásra milyen módszert választunk, függ attól, milyen értékek fontosak számunkra. Ha például egy kormányzat számára az összhasznosság maximalizálása a legfontosabb, akkor az egyéni preferenciák aggregálása során az egyéni hasznosságok összegének maximalizálása lebeg célként a szeme előtt. Ez a módszer ugyanakkor nem kezel olyan – a legtöbb gazdaságpolitika számára legalábbis többé-kevésbé fontos – kérdéseket, mint a jövedelem eloszlása, a gazdasági egyenlőtlenségek kérdése vagy éppen a legszegényebb rétegek helyzete.

1.3.2. Mennyire összevethetők az egyéni preferenciák?

Az emberek nem egyformák – és ennek megfelelően igényeik sem egyformák. Ebből következően egyénenként eltérő lehet egy-egy helyzet értékelése. Nyilvánvaló, hogy az eltérő szempontú értékeléseket nem könnyű közös nevezőre hozni, illetve „összeadni".

Ugyanakkor az egyéni preferenciák összehasonlításának feladata fontos abban az esetben, ha a jólét kérdését szeretnénk megvizsgálni, egyszersmind a társadalmi jólét maximalizálására törekszünk. A mérőszámok terén kiküszöbölhető ez a probléma valamilyen, minden érintett fél által elfogadott megállapodással – ennek ismert és már régóta elfogadott példája az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD) által kidolgozott és évente publikált Humán Fejlettség Indexe (Human Development Index, HDI), illetve az index értéke alapján felállított országrangsor.

Stiglitz, Sen és Fitoussi (2009) a GDP korlátaival és a társadalmi haladás jobb mérésének feltételeivel és lehetőségeivel foglalkozó munkájukban részletesen foglalkoztak ezzel a problémával, s javaslataik nyomán gyakorlati kezdeményezések is történtek. Ezek közül talán a legérdekesebb a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) „Better Life Index"-e, (www.oecdbetterlifeindex.org/), amelynél minden érdeklődő maga állíthatja be az élet 11 dimenziójának súlyát, s a saját súlyai (szempontjai, értékrendszere) alapján tudja sorrendbe rakni az OECD-országokat. Külön érdekesség, hogy választásunkat el is küldhetjük a szervezetnek, amely egy világtérképen összesíti a beküldött szempontokat, kiemelve minden országnál az onnét érkezett visszajelzések alapján legfontosabbnak bizonyuló szempontot (dimenziót). Ez a térkép még úgy is sok érdekes információt nyújt, hogy a beküldések nyilvánvalóan nem tekinthetőek reprezentatívnak a népesség egészére nézve.

Az eddig leírtakból jól látható, hogy már az egyéni preferenciák felmérése és összevetése sem egyszerű dolog. Ennél is összetettebb problémát jelent az a feladat, hogy az egyéni preferenciák sokaságából kiindulva valamilyen módon meghatározzunk társadalmi preferenciákat.

Pozitív megközelítésben a társadalmi preferenciákat meghatározhatjuk úgy, hogy próbáljuk beazonosítani a társadalomban ténylegesen kifejezésre jutó álláspontokat. Ennek gyakorlati megoldásaként feltételezhetjük, hogy a mindenkori kormány a társadalom preferenciáinak megfelelő intézkedéseket hoz (hiszen ezért választották meg).

A normatív megközelítés a társadalmi választások elmélete, amely arra törekszik, hogy megmutassa, melyeknek kellene lenniük a társadalmi preferenciáknak egy adott helyzetben. A kiindulási alap mindenkor valamilyen erkölcsi vagy politikai célkitűzés (mint például a közjavak elérhetőségének biztosítása, vagy éppen a társadalom „kollektív érdekei"). E megközelítést használja a jóléti közgazdaságtan, s ez a nézőpont megfelel a gazdaságpolitika (elvi) tervezési logikájának.

1.3.3. A társadalmi preferenciák sorrendbe állítása

A jóléti közgazdaságtan fenti megközelítésének megfelelően kialakítható a társadalmi preferenciák rangsora. Ebben el lehet helyezni – és a társadalom számára képviselt értékük alapján sorrendbe lehet állítani – mindazokat a helyzeteket, amelyek előállhatnak a társadalomban. Tekintettel arra, hogy e helyen gazdaságpolitikáról beszélünk, elsősorban a gazdasági helyzetekre értjük ezt, fontos azonban tudni, hogy a valóságban számos más, nem gazdasági aspektus is közrejátszik a társadalom tagjainak helyzetértékelésében.

Egy adott helyzet – hasonlóan ahhoz, ahogyan a mikroökonómiában az egyén preferenciáit kezeljük – lehet társadalmi szempontból preferált (jobb) vagy diszpreferált (rosszabb) egy másik helyzethez képest, vagy a két helyzet lehet egyforma (közömbös) a társadalom számára. Ha az összes lehetséges helyzet értékelését elvégezzük, akkor elméletileg lehetséges megalkotni egy társadalmi jóléti függvényt *(social welfare function)*. A társadalmi jóléti függvényt előállíthatjuk közvetlen vagy közvetett módon; az utóbbi esetben választanunk kell az egyéni preferenciák aggregálási módszerei között (néhány lehetséges módszert a fejezet B részében ismertetünk). Közvetlen rangsorolás esetén az egyes helyzeteket állítjuk sorba valamilyen általános rendezőelv (például hatékonyság, igazságosság) alapján – természetesen magának a rendezőelvnek a definiálása is felvet izgalmas kérdéseket. Ez utóbbi probléma közvetett rangsorolás esetén is fennáll, ekkor azonban az adott szempont szerinti egyéni preferenciák összegzésére kerül sor; a jóléti közgazdaságtan általában ez utóbbi megközelítést használja.

1.3.4. Etikai individualizmus vagy „jólétizmus"

Acocella (1998) kiemeli, hogy Sen szerint a társadalmi helyzetek megítélésének egyetlen megengedhető alapja az úgynevezett etikai individualizmus, más néven „jólétizmus" *(welfarism)*. E felfogás szerint minden egyén maga tudja a legjobban megítélni saját preferenciáit (érdemes megfigyelni e felfogás és a korábban röviden bemutatott OECD Better Life Index koncepciója közti egyértelmű kapcsolatot). Ennek megfelelően bármely lehetséges társadalmi helyzet megítélését az egyénnek e helyzettel kapcsolatos érzékelése, illetve e helyzetből adódó megelégedettségének szintje (összehasonlítva más helyzetekkel) határozza meg.

A közvetett rangsorolás esetén is felmerül két probléma. Az egyik az, hogy a rangsorolás csak a pillanatnyi állapotokat veszi figyelembe (azt a hasznosságot vagy megelégedettséget, amelyet az egyén egy adott időpontban élvez). Nem kezel azonban olyan fontos kérdéseket, mint a kezdeti (egy adott időszak kezdetén tapasztalható) jövedelemeloszlás, továbbá a szűken vett hasznosságon túlmutató kérdéseket (ilyen a szabadság kérdése). A másik probléma az, hogy általában adottnak tételezzük fel az egyének preferenciáit – ezek azonban nem feltétlenül változatlanok, valamint a különböző egyének esetében is eltérhetnek.

Az aggregálás során újabb problémák merülhetnek fel. Ezek egyike az egyéni preferenciák megjelenítésének módja, különös tekintettel a hasznosság vagy megelégedettség mérésének kérdésére. Egy másik probléma a különböző egyének helyzetének összehasonlíthatósága. Harmadszor az aggregálás szabályának kiválasztása is problémás kérdés.

A mérésnél el kell dönteni, hogy ordinális vagy kardinális skálát kívánunk-e alkalmazni. A kardinális skála esetében nyilvánvaló problémát jelent a mérési módszer kiválasztása, a számszerűsítés szabályainak kialakítása – ez nem lehetetlen feladat, de a komoly szakmai megalapozottság mellett a valamilyen alapon meghozott kompromisszum is szükséges a megoldásához. Az ordinális szemlélet a konkrét számszerűsítési problémát kikerüli, azonban az alapvető fontosságú kérdést – az egyéni preferenciák összehasonlíthatóságának biztosítását – ez esetben is meg kell tudni válaszolni. A válaszadás nem lehetséges tisztán objektív alapokon: épp azért, mert minden egyénnek eltérőek lehetnek a preferenciái, az összehasonlításhoz ez esetben kompromisszum szükséges, amely valamilyen értékeken alapul (például egyenlőségre törekvés).

Ha valamilyen módon összehasonlíthatóként tudjuk kezelni az egyéni preferenciákat, még mindig ott van azok aggregálásának feladata. A preferenciák egyszerű összeadása csak akkor lehetséges, ha a kardinális mérés megoldását választottuk (annak minden, már jelzett problémájával

együtt). Ha nem ez a helyzet, akkor az egyszerű összegzés nem működik, részleges társadalmi rangsorokból, illetve (rendszerint) szavazások eredményeiből (például választási eredményekből) következtethetünk a társadalmi preferenciákra (például a jelöltek programja és eredményei alapján).

A gyakorlatban alkalmazott megoldások nagymértékben függnek attól, hogy az adott társadalomban mi számít „elfogadottnak" – ebben nagyon fontos szerepe van a társadalmi hagyományoknak, azokon belül is a politikai kultúra jellemzőinek. Akármilyen megoldást is választunk, az mindenképpen értékválasztáson is alapul: ezen értékválasztás alapja sok minden lehet – például személyes elképzelések, meggyőződések, etikai, vallási vagy politikai szempontok, amelyek alapján kialakulhat bennünk egy kép arról, hogy mit kellene tenni. Közvetlen rangsorolás esetén ezek az értékítéletek jól láthatóak, míg közvetett rangsorolás (azaz a jóléti közgazdaságtan képviselői által leggyakrabban alkalmazott módszer) esetén kevésbé beazonosíthatóak.

1.3.5. A Pareto-elv alkalmazhatósága az aggregálásban

A mikroökonómiából jól ismert Pareto-elv alkalmazásával lehetőségünk nyílik arra, hogy az egyéni preferenciákat aggregálni tudjuk. A Pareto-elv sokkal inkább szól a hatékonyságról, mint valamilyen optimumról; ahogy a mikroökonómiában, úgy itt is különböző helyzetek összehasonlítására használhatjuk, jelen esetben a társadalom egésze szempontjából vizsgálva a helyzeteket.

Az elvet alkalmazva mondhatjuk azt, hogy az egyének egy csoportjának jóléte akkor javul (növekszik) egy adott helyzetből egy új helyzetbe történő elmozdulás során, ha az új helyzetben a csoport minden tagja elégedettebb helyzetével, mint a korábbi helyzetben volt. Látható, hogy ez nem feltétlenül gyakori eset: az egyének preferenciái eltérnek egymástól, egy adott helyzet különböző hatással lehet a különböző egyénekre, így viszonylag kicsi annak az esélye, hogy egy (például gazdaságpolitikai) változás minden egyén számára egyformán hasson.

E problémát küszöböli ki a fenti megközelítés „erős" változata: az egyének egy csoportjának jóléte akkor növekszik egy adott helyzetből egy új helyzetbe történő elmozdulás során, ha az új helyzetben a csoport legalább egy tagja elégedettebb helyzetével, mint a korábbi állapotban volt, miközben a csoport egyetlen tagja sem kevésbé elégedett helyzetével, mint amennyire a korábbi állapotban volt.

A Pareto-hatékonyság a fogyasztás tekintetében akkor valósul meg, ha a megtermelt mennyiség úgy oszlik meg az egyének között, hogy a helyettesítési határráta egyenlő minden egyén számára minden termékre vonatkozóan (azaz a termékek cseréje nem hozná jobb helyzetbe az egyének egyikét sem). Egy ilyen helyzet adott feltételek között optimálisnak tekinthető, azonban fontos megjegyezni, hogy – épp az adott feltételektől, azaz a kiindulási helyzettől függően – több ilyen lokális optimum is létezhet.

A termelés oldaláról megközelítve a koncepciót további kérdések merülnek fel. Biztosítani kell a termelés hatékonyságát a termelési terv megválasztása, az inputok biztosításának megválasztása, valamint a kibocsátási szint megválasztása révén. A termelési terv és az inputok biztosítása akkor lehet hatékony, ha a technikai helyettesítés határrátája minden inputpárra az inputok felhasználásának minden módja esetében megegyezik. A kibocsátási szint megválasztása akkor hatékony, ha a helyettesítési határráták és a transzformációs határráták minden jószágpár esetében megegyeznek.

A fenti megközelítésnek – és általában véve az általános egyensúlyi megközelítésnek – komoly általános jellegű korlátai vannak, amelyek korlátozzák az elmélet gyakorlati használhatóságát is.

Először is a vizsgált és összehasonlított hasznosságok egy adott időpontban érvényesek – az elmélet ilyen szempontból statikus, nem tudja kezelni a változásokat. Másodszor a hasznosság vagy a megelégedettség maximalizálása jól működhet a modell kereteiben, meghatározott szabályok között, sokkal nehezebb azonban a bizonytalanságokkal teli valós világban. Harmadszor problémákat vet fel a preferenciák kezelése is: a fenti felfogás ezeket adottnak tekinti minden egyes személy esetében, ezek változási lehetőségeiről (és azok okairól) nem mond semmit. Negyedszer komoly problémát jelent e felfogás nagyon magas absztrakciós szintje (elvontsága), amelynek okán a gazdaság gyakorlati működésének számos fontos kérdése.

Az általános korlátokhoz a Pareto-elv esetében még további problémák is jönnek. Ezek egyike az egyének megelégedettségének mérhetőségével és összehasonlíthatóságával kapcsolatos: ezek egyrészt csak speciális feltételek mellett teljesülnek, másrészt pedig (a kiinduló helyzet függvényében) a társadalmi helyzeteknek csak részleges, nem pedig teljes rangsorolását engedik meg.

1.3.6. Az új jóléti közgazdaságtan: kísérlet a Pareto-elv korlátainak átlépésére

A fenti problémákon való túllépéshez új megközelítésre volt szükség – ezt az új megközelítést az új jóléti közgazdaságtan adta meg azzal, hogy az elégedettség mérésének és rangsorolásának problémáit a kompenzációs elvvel tette kezelhetővé, valamint megalkotta a társadalmi jóléti függvényt.

A kompenzációs elv (annak kidolgozója, Kaldor szerint) lehetővé teszi, hogy minden olyan változás esetén, amelynek eredményeként a termelékenység (s ezáltal a megtermelt javak mennyisége és az azok fogyasztásából nyerhető összhaszon vagy összmegelégedettség) növekszik, mindazon egyének, akiknél e növekedésből adódóan hasznuk vagy megelégedettségük nő, kompenzálni tudják azon egyéneket, akik (kompenzáció híján) a változás nyomán rosszabb helyzetbe kerülnének; mindeközben a kompenzációt biztosító egyéneknek is marad plusz hasznuk (plusz megelégedettségük) a változás nyomán. Egy ilyen változást társadalmi szempontból kívánatosnak tekinthetünk, hiszen – az összhaszon/összmegelégedettség növekedésének és a kompenzációs mechanizmusnak köszönhetően – lehetőség van arra, hogy minden egyén legalább akkora hasznot/megelégedettséget élvezzen (közülük legalább egy pedig többet), mint a változást megelőző helyzetben.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a kompenzáció lehetősége még nem teszi lehetővé számunkra azt, hogy a változást objektív módon tudjuk megítélni. Ahhoz ugyanis, hogy a változást értékelni tudjuk, szükséges értékelést alkotnunk a hasznosság, illetve elégedettség megoszlásának kívánatosságáról kompenzáció nélkül, illetve kompenzációval. Ezt általánosítva és gazdaságpolitikai döntésekre konkretizálva felvetődik az a kérdés is, hogy egy társadalmi helyzetből egy másikba történő változás az összjövedelemre gyakorolt hatása, vagy pedig az épp a változás által generált konkrét jövedelmi hatások alapján értékelendő-e. Mindezek mellett felmerül a kompenzáció konkrét technikai megvalósításának (kifizetésének) módjára vonatkozó kérdés, amely azonban technikai részletkérdésnek tekinthető azon következtetés fényében, hogy az értékalapú megközelítést és az értékalapú döntéseket kompenzáció esetén sem tudjuk megkerülni.

A Pareto-elv alkalmazását kiegészíthetjük további, széles körben elfogadott axiómákkal, azonban ezekkel együtt sem fogjuk tudni megalkotni a társadalmi helyzetek olyan rangsorát, amely szubjektív szempontoktól mentes lenne. Ez Arrow lehetetlenségi tétele.

1.4. Igazságosság és társadalmi jólét

E pontban megvizsgáljuk, hogyan lehet kísérletet tenni a társadalmi jólét szintjének megállapítására. Megvizsgáljuk, hogyan teljesülhetnek az optimális állapottal szemben (ilyen vagy olyan formában elvárt) hatékonysági és igazságossági feltételek az elméletben, valamint azt is, hogy miért és mennyiben tér el e tekintetben az elmélet a gyakorlatban előforduló helyzetektől, azaz hogy melyek az elmélet legfontosabb korlátai.

1.4.1. A társadalmi jóléti függvény

Mindannak ellenére – vagy inkább épphogy mindazzal együtt –, amit eddig mondtunk, a gazdaságpolitikai célok kijelölése érdekében szükségünk van arra, hogy valamilyen módon rangsort állítsunk fel a különböző társadalmi helyzetek között. Amennyiben – ahogyan azt láttuk – nem lehetséges objektív módon, úgy valamilyen szubjektív szempont(ok) alapján kell elvégeznünk az egyéni preferenciák aggregálását és a társadalmi helyzetek rangsorának felállítását.

E szempontok alapján különböző rendezési módokat, úgynevezett társadalmi jóléti függvényeket hozhatunk létre. Az egyik kézenfekvő (de nyilvánvalóan nem mindenki igazságérzetét teljesen kielégítő) lehetőség az egyéni hasznok egyszerű összegzése; ennek egyik alváltozataként a kormány (mint a gazdaságpolitika megalkotója és végrehajtója) különböző súllyal veheti figyelembe egyes egyének vagy társadalmi csoportok hasznosságérzetét, preferálva (vagy éppen diszpreferálva) őket a társadalmi jóléti függvény megalkotásakor.

Egy másik lehetséges megoldás, hogy a társadalmi összhasznot az egyéni hasznosságérzetek szorzataként definiáljuk (ez a Bernoulli–Nash-féle társadalmi jóléti függvény). Ez a megközelítés az egyéni hasznosságok egyszerű összegzésénél nagyobb teret ad az egyenlőtlenségek csökkentésének.

További lehetőséget jelent az, ha azt mondjuk, hogy egy adott társadalmi helyzet értékét az abban a legalacsonyabb hasznosságot/megelégedettséget élvező egyén hasznossági/megelégedettségi szintje határozza meg (rawlsi társadalmi jóléti függvény). Ennek a megközelítésnek fontos sajátossága, hogy – szemben az előző két közelítésmóddal – itt az egyik egyén hasznosságnövekedése semmiképpen nem „váltja ki" egy másik egyén rosszabb helyzetét, amikor a különböző társadalmi helyzeteket hasonlítjuk össze.

Kialakítható továbbá a társadalmi jóléti függvénynek egy általános, bizonyos feltételeknek megfelelő formája is (Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény). E feltételek (az egyéni hasznosságok összehasonlíthatók, teljesül az erős Pareto-kritérium, a társadalmi preferenciák konvexek vagy szigorúan konvexek) teljesülése esetén létrehozható egy olyan társadalmi jóléti függvény, amelynek révén a társadalmat (illetve annak preferenciáit) úgy tudjuk kezelni, mint egy egyént (illetve annak preferenciáit).

A társadalmi jóléti függvények fenti típusainak jellegzetességei – épp az eltérő feltételrendszerek miatt – eltérnek egymástól, e jellegzetességeket (melyek a függvények grafikus ábrázolásával érzékeltethetők leginkább) e fejezet függelékében részletezzük. A társadalmi optimum a kiválasztott társadalmi jóléti függvény által meghatározott legmagasabb hasznosságot képviselő olyan közömbösségi görbén helyezkedik el, amely érinti a hasznossági lehetőségek határgörbéjét; ezt szintén e fejezet függelékében mutatjuk be.

1.4.2. Egyéb felfogások

A társadalmi jólét fentiekben tárgyalt megközelítésén kívül további megközelítések is léteznek. Ezek egyike Pigou hasznosságalapú (utilitarista) megközelítése. Ennek szellemében a gazdasági jólét maximalizálása tekintendő a gazdaságpolitika céljának. A maximalizálás az egyéni hasznosságok összegének maximalizálását jelenti – természetesen, ha ezt mondjuk, már feltételezzük azt is, hogy ezek kardinálisan mérhetők. A hasznosság alakulásánál a jövedelemnövekedés összhasznosságra gyakorolt hatását csökkenő határrátájúnak tekintjük a társadalom egészére (csakúgy, mint ahogy azt a mikroökonómiában egy adott egyén esetében tesszük).

E felfogás szerint a nemzeti jövedelem a gazdasági jólét egyik – fontos – jelzőszáma, mind nagyságát, mind pedig megoszlását tekintve. Ebből kiindulva a gazdasági jólét akkor növekszik, ha a nemzeti jövedelem úgy nő, hogy megoszlása nem romlik, illetve ha a nemzeti jövedelem megoszlása úgy javul, hogy eközben szintje nem csökken. A megoszlás „jósága" e feltétel esetében a jövedelem eloszlásának minél nagyobb fokú egyenletességét jelenti.

Egy másik megközelítés (Nozick) szerint adott társadalmi helyzeteket mindaddig igazságosnak tekinthetünk, amíg az egyének alapvető jogai érvényesülnek. Sen megközelítésében a kulcselem az, hogy szükséges biztosítani az emberek hozzáférésének lehetőségét mindazokhoz a javakhoz, amelyek létezésükhöz szükségesek. Jól látható, hogy e két megközelítés is eltér a hagyományos jóléti közgazdaságtani közelítésmódtól.

1.5. A piac és a kormányzat szerepe

A társadalmi helyzetek alakítására, az azt meghatározó szabályokra alapvetően a piaci mechanizmusok, illetve a mindenkori kormány intézkedései vannak befolyással. A gazdaságpolitika egyik központi kérdése, hogy melyiknek mennyire kell/érdemes részt venni e folyamatban. A kérdésre a választ hatékonysági és igazságossági szempontok alapján lehet megadni – ahogy azt már a társadalmi jólét kérdése kapcsán is láthattuk, e szempontok az egyes esetekben (országokban, helyzetekben stb.) eltérő súlyozásúak, így a kérdést nem lehet általánosan megválaszolni. Ugyanakkor a válaszadáshoz vannak kiindulópontjaink. Ezek egyike a már ismert Pareto-kritérium: az erőforrások Pareto-optimális elosztása és a tökéletesen hatékony gazdaság koncepciója gyakorlatilag megfelel egymásnak.

1.5.1. A jóléti közgazdaságtan alaptételei és azok korlátai

Fentieket tükrözik a jóléti közgazdaságtan alaptételei. A jóléti közgazdaságtan első alaptétele szerint egy olyan gazdasági rendszerben, amelyet tökéletes verseny és a gazdaság egészére érvényes piaci mechanizmusok jellemeznek, az az egyensúlyi pont (ha létezik), amely a legnagyobb kibocsátást biztosítja, Pareto-optimális lesz. A jóléti közgazdaságtan második alaptétele értelmében a gazdaság egészét lefedő piaci mechanizmusok és meghatározott (konvex közömbösségi görbéket, illetve konvex termelési eljárásokat eredményező) hasznossági, illetve termelési függvények mellett minden Pareto-optimális helyzet megvalósítható a rendelkezésre álló erőforrások megfelelő elosztásával az egyének között. Az, hogy ezek közül melyik helyzet valósul meg ténylegesen, az erőforrások kezdeti eloszlásától függ. Az alaptételeket részletesebben a fejezet függelékében tárgyaljuk.

Ha fenti alaptételeket nem egy, hanem több időszakra is alkalmazzuk, valamint teret adunk a bizonytalanság kezelésének, akkor útmutatást kaphatunk az erőforrások hatékony elosztásának időbeliségéhez is. Elvileg léteznek ilyen megoldások (például a határidős piacok tipikusan ilyenek), azonban a gazdaság egészét tekintve ez a megközelítés kevéssé felel meg a valóságnak.

Az első alaptétel tulajdonképpen nem más, mint Adam Smith „láthatatlan kéz"-felfogásának továbbfejlesztése. Ilyen értelemben az alaptétel kiemeli a piac erejét a „közjó" elérésében. A probléma „csupán" az, hogy mindazon feltételezések, amelyen maga az alaptétel nyugszik, messze nem mindenben felelnek meg a valóságnak, illetve (részben épp emiatt) korlátozzák az alaptétel érvényességét.

A piacok a valóságban számos tekintetben eltérnek az első alaptételben szereplő „optimális" esettől. Nem minden piac tökéletesen versenyző (sőt: az elméletnek teljes mértékben megfelelő tökéletes verseny a valóságban soha nem létezett), valamint a piacok együttese nem fedi le a gazdaság egészét. Kérdéses a piaci mechanizmusok és azok eredményeinek a tételben (az általános egyensúlyi elméletre alapozva) feltételezett függvényszerű kapcsolata is. Ezen túlmenően maga a Pareto-kritérium (amely az eredmények kívánatosságára, annak alapján rangsorolására hivatott) használata sem feltétlenül felel meg a valóságban működő mechanizmusoknak.

A második alaptétellel kapcsolatos gyakorlati korlátok alapvetően az elosztás kérdéséhez kapcsolódnak. A gyakorlatban az elosztás (disztribúció) vagy újraelosztás (redisztribúció) feladatát jelentős mértékben a mindenkori kormányzat (és nem a piac) végzi el. Smith „láthatatlan kezének" tevékenységét ebben az értelemben nagyon is aktívan kiegészíti egy „látható kéz" munkája. Míg az erőforrások allokálására többé-kevésbé igaz, hogy azt alapvetően a piac végzi el (miközben a kormánynak is lehet benne szerepe), az elosztásba a mindenkori kormány cselekvésének komoly beleszólása van (e szempontból különösen fontos az a korábbi megállapításunk, miszerint nem létezhet értékmentes gazdaságpolitika, azaz minden gazdaságpolitika valamilyen értékrenden alapul, és annak megfelelően igyekszik cselekedni).

Az allokációs és a disztribúciós funkció teljes (nem életszerű elválasztása) tökéletes informáltságot (egy szintén meglehetősen életszerűtlennek tekinthető állapotot) feltételez. Ha nincs tökéletes informáltság (márpedig a gyakorlatban nincs), akkor a pusztán piaci mechanizmusok révén történő redisztribúció nem feltétlenül vezet az optimálisnak tartott vagy ahhoz közeli helyzetek eléréséhez; mind a hatékonyság, mind pedig az igazságosság szempontjából komoly hiányosságok lehetnek.

1.5.2. Piaci kudarcok

Azokat a helyzeteket, amelyekben a piac szabad működése nem vezet – mind az alkalmazott hatékonysági, mind az alkalmazott igazságossági kritérium szempontjából – megfelelő eredményhez, piaci kudarcoknak nevezzük. A piaci kudarcoknak mind mikroökonómiai, mind pedig makroökonómiai aspektusaik vannak, az alábbiakban ezekkel foglalkozunk.

Mikroökonómiai aspektusok

A mikroökonómiai piaci kudarcok több tényezővel is összefüggésbe hozhatók. Az egyik ezek közül a valós élet piacai és a jóléti közgazdaságtan első tételében feltételezett piacok (versenypiacok, teljes piacok) közötti, korábban már jelzett különbségekből adódik. Egy másik fontos tényező az etikai individualizmus (és vagy a metodológiai individualizmus) posztulátumának

elutasítása, amely a Pareto-elv (érdemvagyon és jövedelemelosztás) alapját képezi (a közfinanszírozás révén elérhetővé tett, a piaci mechanizmusok érvényesülése esetén a szükségesnek véltnél jóval kisebb mértékben fogyasztott javak [érdemjavak, *merit goods*]). További fontos tényező a közszolgáltatások személyek közötti összehasonlíthatatósága posztulátumának elutasítása, amely pedig a Pareto-elv szerinti jövedelemelosztás alapját képezi.

A nem versenyképes piacok létezése annak tulajdonítható, hogy a tökéletes verseny feltételezései nem érvényesek. Különösen két eltérésnek van nagy jelentősége. Az egyik a piaci szereplők számosságára és a méretgazdaságosságra vonatkozik: sok esetben (bizonyos piacokon) nincsenek sokan és ki tudják használni a méretgazdaságosság jelentette előnyöket (ami ellentmond a tökéletes piac modelljének). A másik a piacra való szabad belépés, illetve az onnan való szabad kilépés feltételezése: a gyakorlatban tudjuk, hogy mind a piacra történő belépésnek, mind az onnét történő kilépésnek költségei (akadályai) vannak, ezek bizonyos piacok esetén igen komoly mértékűek is lehetnek.

Problémák merülnek fel a hatékonyság koncepciójával is – nem kizárólag az erőforrások allokálásának hatékonysága létezik, mint hatékonysági koncepció, a hatékonyságot más szempontok is befolyásolhatják (mint például az előbb már említett méretgazdaságosság kapcsán az üzemméret).

A tökéletes verseny modellje feltételeinek nem teljesülését erősítik további, a valóságban nagyon is jelen lévő elemek, mint például a piaci szereplők közötti megállapodások, az a tény, hogy létezik (egyre növekvő mértékben) a termékdifferenciáció, így homogén termékekről csak nagyon kevés esetben beszélhetünk, továbbá az árakról messze nem biztos, hogy teljes körű információkkal rendelkeznek a piaci szereplők.

A hiányos (nem teljes) piacokhoz kapcsolódnak az externáliák, a közjavak, a tranzakciós költségek, valamint az aszimmetrikus információ problémái. Az externáliák léte eltérés forrása a magánráfordítások (költségek) és a társadalmi ráfordítások (költségek) között.

A Pareto-hatékonyság elérésének feltételei externáliák jelenlétében eltérnek azoktól, amelyek externáliák nélkül állnának fenn; e módosult feltételek teljesítése állami beavatkozást igényel. Coase szerint a leghatékonyabb állapot eléréséhez nem feltétlenül szükséges a kormányzat beavatkozása: amennyiben nincsenek tranzakciós költségek, akkor a szereplők kölcsönösen előnyös megállapodásokat köthetnek. Ha azonban vannak tranzakciós költségek, kormányzati beavatkozásra van szükség a tulajdonjogok olyan elosztásához, hogy a lehető leghatékonyabb eredményt lehessen elérni.

A közjavak az externáliák egy speciális kategóriáját jelentik: a hozzáférésükért való rivalizálás hiánya, valamint a fogyasztásukból való kizárhatatlanság jellemzi őket. E jellemzők potyázáshoz vezethetnek, ami piaci kudarcot jelent; ez kormányzati beavatkozást tesz szükségessé az ilyen javak termékek előállítása, finanszírozása és/vagy szabályozása terén.

A tranzakciós költségek és az aszimmetrikus információk ügynökségi (megbízó – ügynök, *principal – agent*) problémákat vetnek fel. Ennek megjelenési formái a nem megfelelő választás *(adverse selection),* illetve az erkölcsi kockázat *(moral hazard)* lehetnek, amelyek megakadályozhatják a jól működő azonnali és határidős piacok kialakulását. A folyamat oka a tranzakciós költségek emelése, kedvezőtlen következménye pedig az erőforrások hatékony elosztásának akadályozása. A piacok hiányosságait ez esetben is állami beavatkozással lehet pótolni.

A piac szabad működése számos esetben nem biztosítja az elfogadhatónak tartott jövedelemelosztást. Amint azt már láttuk, a jövedelem eloszlásának elfogadhatósága (is) különböző elvek alapján ítélhető meg, amelyek különböző mértékben befolyásolják a kormányzati intézkedéseket (azok megtételét és konkrét tartalmát). Speciális eset a már említett érdemjavaké: ezek esetében szükségesnek tűnhet, hogy az állam az egyének nevében (helyett) járjon el, tekintet nélkül preferenciáikra.

A gazdaságban léteznek olyan – fontos – jelenségek, amelyek a mikroökonómiai szintet vizsgálva nem azonnal nyilvánvalóak, és amelyeket az általános egyensúlyelméletből kiindulva nehéz kezelni. Ezek a jelenségek a piacgazdaságok velejárói, amelyekkel nap mint nap találkozhatunk a makrogazdasági beszámolókban: a munkanélküliség, az infláció, a fizetési mérleg egyensúlytalanságai, valamint az alulfejlettség. Anélkül, hogy e kérdéskörök gazdaságpolitikai kezelésének részleteibe e helyen belemennénk (hiszen tárgyalásukra a későbbiekben sor kerül), kettővel közülük – a munkanélküliséggel és az inflációval – röviden foglalkozunk, mint piaci kudarcokkal.

A felsorolt jelenségeket a piac egyes strukturális jellemzői következményeinek tekinthetjük.

Az adott jellemzők megakadályozzák a piacoknak az általános egyensúlyelmélet hipotézisei alapján történő működését, ezért nevezhetjük őket „piaci kudarcoknak". Tekintettel arra, hogy leírásukat, illetve magyarázatukat makroökonómiai elméletek adják meg, „makroökonómiai piaci kudarcoknak" nevezhetjük őket.

A (nem önkéntes) munkanélküliség esetében arról van szó, hogy a munkaerő iránti kereslet nem elégséges a munkaerő-kínálat felszívásához. Mivel a munkanélküliségnek igen messzemenő gazdasági és társadalmi következményei vannak, ezért az instabilitás különösen fontos példájának kell tekintenünk, amely a gazdaság hatékonyságvesztését és a társadalmi igazságosság csökkenését eredményezi.

Az infláció – annak minden formája – esetében a jövedelem felosztásáért folyó verseny szemtanúi vagyunk. Az infláció általában a jövedelem és a vagyon újraelosztását eredményezi, miközben költségekkel jár a társadalom mint egész) számára. A hatások nagysága és formái, beleértve a felmerülő költségeket is, az infláció szintjétől függenek.

Az infláció okainál beszélhetünk kereslet húzta inflációról, amelyet a keresletnek a kínálatot meghaladó nyomása okoz, olyan helyzetben, amikor a gazdaság teljes mértékben kihasználja fizikai és emberi erőforrásait. Beszélhetünk kínálati oldalról táplált inflációról, amikor az árak emelkedése a kínálatot szűkítő sokkok következménye. A növekvő költségek által táplált infláció esetén a magasabb termelési költségek éreztetik hatásukat az emelkedő árakban. Az infláció lehet „importált", különféle okokból: ilyen lehet az ország exportjának tartós növekedése a jelentős külföldi kereslet miatt, nagymértékű tőkebeáramlás, amelynek következtében bővül a monetáris bázis és nő a kereslet, vagy épp az importált nyersanyagok árának emelkedése. A gyakorlatban az infláció a legtöbb esetben több mechanizmus együttes hatását tükrözi.

Mértéke szerint az infláció lehet kúszó (alig érzékelhető), mérsékelt (évi néhány százalékos), vágtató (évi több tíz százalékos), illetve hiperinfláció (legalább évi 300 százalékos, de akár ennek sokszorosa is). Az infláció csökkentése széles körben elfogadott gazdaságpolitikai cél, két okból is: az ezzel járó társadalmi költségek csökkentésének szüksége miatt (minél magasabb az infláció, annál magasabbak ezek a társadalmi költségek), valamint ezen belül is kiemelten az árak ellenőrizetlen növekedése (a hiperinfláció) kockázatának csökkentése miatt.

Függelék

Közgazdaságtani háttér

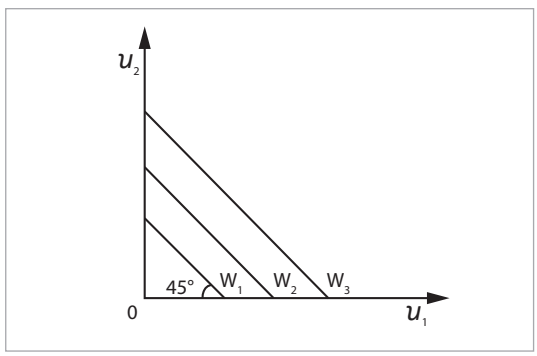
A) A társadalmi jóléti függvény különböző változatai

Amint azt a fejezet első részében láthattuk, az egyéni jólétek valamilyen módon történő aggregálásával hozhatjuk létre a társadalmi jóléti függvényt. Azt is megfigyelhettük, hogy az aggregálás módja igen fontos, annak megválasztása a gazdaságpolitika alapjául szolgáló értékválasztást tükröz.

A társadalmi jóléti függvénynek a fejezet első részében említett négy típusát mutatjuk be itt kicsit részletesebben: az utilitárius, a Bernoulli–Nash, a rawlsi, valamint a Bergson–Samuelson-féle társadalmi jóléti függvényt. A bemutatás alapjául Acocella (1998) munkájának az itt szereplőnél jóval hosszabb, részletesebb kifejtése szolgál.

a) Utilitárius (az összhaszon maximalizálását célzó) társadalmi jóléti függvény

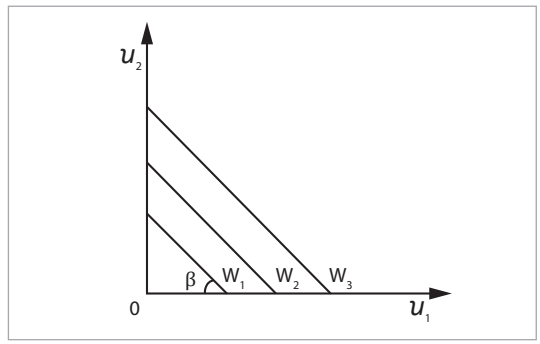
E függvény esetében az aggregálási szabály rendkívül egyszerű: az egyének által élvezett hasznosságok (jólét) összege adja meg a társadalmi jólét szintjét. Az 1.1. ábra ezt mutatja e függvény közömbösségi görbéit egy kétszemélyes társadalom esetére vonatkoztatva. E megközelítés esetében nincsenek jelen egyenlőségi meggondolások, nem vagyunk tekintettel az összhaszon megoszlására – a lényeg az összhaszon nagysága. A társadalmi jóléti függvény e formáját egyszerű utilitárius társadalmi jóléti függvénynek vagy benthami társadalmi jóléti függvénynek nevezzük (Jeremy Bentham, a klasszikus utilitárius iskola megalapítója után).

1.1. ábra: Utilitárius társadalmi jóléti függvény
Forrás: Acocella 1998: 44.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a mindenkori kormányzatnak még egy ilyen aggregálás esetén is van módja arra, hogy egyes társadalmi csoportokat előnyben részesítsen. Ezt úgy teheti meg, hogy az összhaszonba az egyes egyének által élvezett hasznokat különböző súlyokkal számítja be: a számára fontosabb csoportokba tartozó egyének által élvezett hasznot (jólétet) nagyobb, míg a számára valamilyen okból kevésbé fontos csoportokba tartozó egyének hasznossági (jóléti) szintjét kisebb súlyokkal.

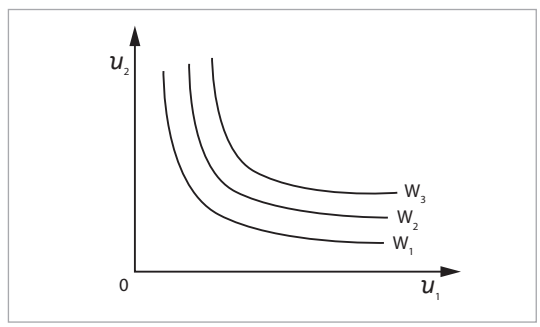
Az ilyen differenciálás egy lehetséges eredményét mutatja az 1.2. ábra. Ez az utilitárius társadalmi jóléti függvény közömbösségi görbéinek általános formája, amelynek leírása John Harsányi nevéhez fűződik.

1.2. ábra: Utilitárius társadalmi jóléti függvény eltérő súlyokkal
Forrás: Acocella 1998: 44.

b) A Bernoulli–Nash társadalmi jóléti függvény

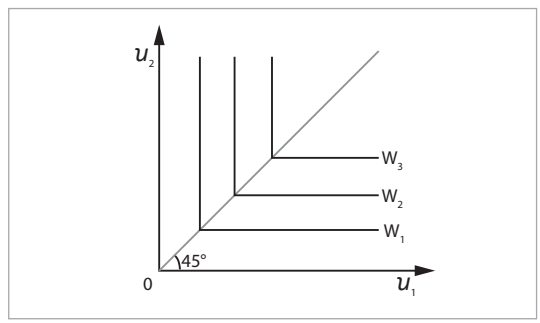
A társadalmi jóléti függvény e formája esetében a társadalmi jólét az egyéni jólétek értékének nem összege, hanem szorzata. Szemben az utilitárius társadalmi jóléti függvénnyel, itt az egyenlőség van a központban: az alkalmazott aggregálási szabály (szorzás) szerint ugyanis annál nagyobb a társadalmi összhaszon (jólét), minél egyenlőbb annak megoszlása a társadalom tagjai között. A Bernoulli–Nash jóléti függvény által meghatározott közömbösségi görbék általános formáját – két főre vonatkozóan – az 1.3. ábra mutatja.

1.3. ábra: A Bernoulli–Nash társadalmi jóléti függvény
Forrás: Acocella 1998: 56.

c) A rawlsi társadalmi jóléti függvény

Szemben az eddig bemutatott függvényekkel, ez a társadalmi jóléti függvény nem összegzi az egyéni jóléti szinteket. A rawlsi társadalmi jóléti függvény szerint a társadalmi jólét szintjét a legalacsonyabb jóléti szinten lévő egyén jóléti szintje határozza meg. Ebből adódik a függvény közömbösségi görbéinek az a speciális formája, amely – két egyénre vonatkoztatva – az 1.4. ábrán figyelhető meg.

1.4. ábra: A rawlsi társadalmi jóléti függvény
Forrás: Acocella 1998: 57.

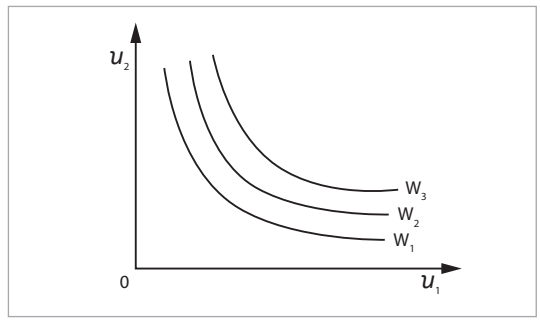
A társadalmi függvény rawlsi formája a társadalmi kohézió fontosságát helyezi előtérbe. Azt fejezi ki, hogy ahhoz, hogy egy társadalom valamilyen szinten fejlettnek (ha úgy tetszik: jólétinek) legyen mondható, elengedhetetlenül szükséges, hogy e társadalom minden tagja élvezze e fejlettségnek (jólétnek) az adott szinthez tartozóan szükségesnek tartott minimumát.

d) A Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény

A társadalmi jóléti függvény egy általános – bizonyos feltételeknek megfelelő – formája a Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény. A függvénnyel kapcsolatos feltételek az alábbiak:

- az egyéni hasznosságok összehasonlíthatók (így aggregálhatók is);
- teljesül az erős Pareto-kritérium (amely szerint, ahogy azt a fejezet első részében már láttuk, az egyének egy adott csoportjának jóléte akkor növekszik egy korábbi helyzetből egy új helyzetbe történő elmozdulás során, ha az új helyzetben a csoport legalább egy tagja elégedettebb helyzetével, mint amennyire a korábbi állapotban elégedett volt, miközben a csoport egyetlen tagja sem kevésbé elégedett új helyzetével, mint amennyire a korábbi állapotban az volt;
- a társadalmi preferenciák konvexek vagy szigorúan konvexek.

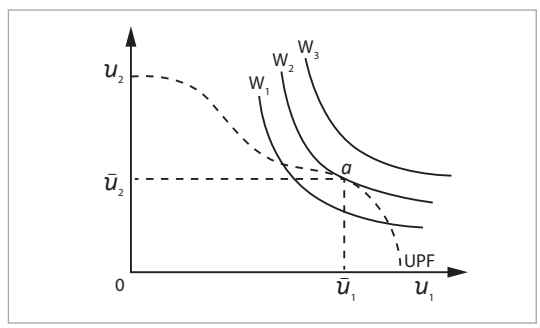
Mindezen feltételek teljesülése esetén létrehozható egy olyan társadalmi jóléti függvény, amelynek révén a társadalmat (illetve annak preferenciáit) úgy tudjuk kezelni, mint egy egyént (illetve annak preferenciáit); ez a Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény, amely közömbösségi görbéinek két egyénre vonatkozó ábrázolását az 1.5. ábrán láthatjuk.

1.5. ábra: A Bergson–Samuelson társadalmi jóléti függvény
Forrás: Acocella 1998: 58.

B) A társadalmi optimum meghatározása

A társadalmi preferenciák ismeretében (azaz, amennyiben valamilyen eljárással (társadalmi jóléti függvénnyel) meg tudjuk határozni a társadalmi közömbösségi görbéket) meg tudjuk mondani azt is, hogy milyen társadalmi optimum érhető el. Ehhez fel kell használnunk a hasznossági lehetőségek határgörbéjét, amely egy kétszemélyes társadalomban azt mutatja meg, hogy mekkora lehet az egyik személy által élvezett maximális hasznosság a másik személy minden adott hasznossági szintje mellett, minden lehetséges erőforrás-allokációra vonatkoztatva. A társadalmi optimum a legmagasabb, a hasznossági lehetőségek határgörbéjét érintő társadalmi közömbösségi körbe és a hasznossági lehetőségek határgörbéje érintési pontjában lesz (1.6. ábra).

1.6. ábra: A társadalmi optimum meghatározása
Forrás: Acocella 1998: 59.

C) A jóléti közgazdaságtan alaptételeiről – kicsit részletesebben

A fejezet első részében már szóltunk a jóléti közgazdaságtan alaptételeiről, amelyek az alábbiak:

– A jóléti közgazdaságtan első alaptétele: egy olyan gazdasági rendszerben, amelyet tökéletes verseny és a gazdaság egészére érvényes (teljes) piaci mechanizmusok jellemeznek, az egyensúlyi pont (ha létezik ilyen), amely a legnagyobb kibocsátást biztosítja, Pareto-optimális lesz.

– A jóléti közgazdaságtan második alaptétele: a gazdaság egészét lefedő (teljes) piaci mechanizmusok és meghatározott (konvex közömbösségi görbéket, illetve konvex termelési eljárásokat eredményező) hasznossági, illetve termelési függvények mellett minden Pareto-optimális helyzet megvalósítható a rendelkezésre álló erőforrások megfelelő elosztásával az egyének között. Az, hogy ezek közül melyik helyzet valósul meg ténylegesen, az erőforrások kezdeti eloszlásától függ.

Az alaptételek jelentőségéhez, egyúttal korlátaikhoz is fontos jól látni a teljesülésükhöz megkívánt előfeltételeket.

A tökéletes verseny megléte az alábbiakat feltételezi:

– homogén javak;
– nagy (elméletileg végtelen) számú piaci szereplő;
– a piaci szereplők nem tudnak egyeztetni, alkukat kötni egymással;
– a piacra történő belépés és az onnét történő kilépés szabad;
– az árakról minden piaci szereplő tökéletesen informált.

A teljes piacok feltételezése az externáliák hiányát jelenti. Az externáliák létezése – definíció szerint – éppen azt jelentené, hogy olyan kapcsolódás is kialakulhat a piaci szereplők között, amelyet nem a piaci mechanizmusok szabályoznak, azaz externália esetén a piac nem teljes.

Amint azt a fejezet első részében is láthattuk, ezek a feltételek a valóságban nem vagy legfeljebb csak részben teljesülnek, így a jóléti közgazdaságtan első alaptételének gyakorlati ereje erősen korlátos.

A második alaptétellel kapcsolatban fontos látni, hogy önmagában az, hogy egy adott állapot Pareto-optimális, még nem jelenti azt, hogy az állapot társadalmi szempontból jó lenne (természetesen e tekintetben sok függ a „jóság" definíciójától is). A Pareto-optimalitás a termelés és a fogyasztás hatékonyságát, illetve egy általános hatékonyságot jelent, egy adott kezdeti erőforrás-elosztásból kiindulva. Acocella (1998) ezzel kapcsolatban idézi Sent, aki szerint egy helyzet lehet Pareto-optimális, és ugyanakkor társadalmi igazságosság szempontjából „tökéletesen undorító" – példának erre a rabszolgatartást hozza.

Fontos hangsúlyozni az erőforrások kezdeti elosztásának szerepét: különböző kezdeti elosztások esetén ugyanis különböző Pareto-optimális állapotok lehetnek elérhetőek. Ez utóbbiak nem összehasonlíthatóak, mert mindegyikükben eltér a javak elosztása, így az egyes egyének által élvezett hasznosságok szintje is. Ami a második alaptétel fontos következménye: a mindenkori kormányzat beavatkozása (az erőforrás-elosztásba [allokáció] és a javak [újra]elosztásába – [⟨re⟩disztribúció]) lehetővé teszi azt, hogy a nemkívánatosnak minősített Pareto-optimális helyzeteket elkerüljük. Ez a gazdaságpolitika egyik nagyon fontos – és igen felelősségteljes – feladata.

Fogalmak: egyéni preferencia, társadalmi preferencia, Pareto-elv, társadalmi jólét, társadalmi jóléti függvény, piaci kudarcok

Ellenőrző kérdések:

1. Melyek a mindenkori kormány gazdaságot alakító lépéseinek szintjei és mi jellemzi ezeket?
2. Melyek az egyéni preferenciák beazonosításával és rangsorolásával kapcsolatos legfontosabb nehézségek? Milyen megoldási lehetőségeink vannak ezek leküzdésére?
3. Hogyan lehetséges az egyéni preferenciák aggregálása?
4. Miért mondhatjuk azt, hogy a gazdaságpolitika nem semleges?
5. Mi jellemzi a piaci kudarcok mikroökonómiai aspektusait?
6. Melyek és miért fontosak a piaci kudarcok makroökonómiai aspektusai?

Problémamegoldás:

1. Vegyünk két miniatűr „modellországot”, legyen mindkettő lakosainak száma 2 fő, összjövedelme pedig 10 pénzegység. Tételezzük fel, hogy a 10 pénzegységnyi jövedelem az egyik országban 9-1 arányban, a másik országban 5-5 arányban oszlik meg a népesség 2-2 tagja között. Elemezze a helyzetet a fejezetben olvasottak alapján!
2. Sok gyakorlati közgazdasági vita forrása az adórendszer. Elemezze a fejezetben leírtak alapján az egykulcsos, illetve a progresszív (magasabb jövedelem esetén magasabb adókulcs) jövedelemadó-rendszereket! Milyen szempont alapján lehet megfelelőbb az egyik, milyen szempontok alapján a másik, mi a gyenge pontja az egyiknek, mi a másiknak?

Irodalomjegyzék

Acocella, Nicola (1998): *The Foundations of Economic Policy. Values and Techniques.* Cambridge: Cambridge University Press.

Arrow, Kenneth J. (1951): *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley and Sons.

Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.

OECD (2020): *How's Life? 2020 Measuring Well-Being*. OECD Publishing. Online: www.oecdbetterlife-index.org/#/11111111111

Pareto, Vilfredo (1971): *Manual of Political Economy*. New York: A. M. Kelley.

Pigou, Arthur (1920): *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.

Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Samuelson, Paul A.(1947): *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge: Harvard University Press.

Sen, Amartya (1982): *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Basil Blackwell.

Stiglitz, Joseph E. – Sen, Amartya – Fitoussi, Jean Paul (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.* Online: www.researchgate.net/publication/258260767_Report_of_the_Commission_on_the_Measurement_of_Economic_Performance_and_Social_Progress_CMEPSP

VÁKÁT OLDAL

Orosz Ágnes – Szijártó Norbert

2. Állami szerepvállalás, társadalmi modellek, a gazdaságpolitika autonómiája a globális világgazdaságban

Amit a fejezetből megtudhatunk:
- a kapitalizmusok változatainak sajátosságait;
- a jóléti modellek összehasonlítását;
- az állami és vállalati intézmények összekapcsolódását.

2.1. Bevezetés

Jelen fejezet alapvető célja, hogy egyrészt a kapitalizmus változatai megközelítésének kiszélesedő keretrendszerét bemutassa, másrészt pedig a kapitalista piacgazdaság egyik legfontosabb alkotóelemét, a jóléti államok modelljeit ismertesse. Ennek mentén felvázoljuk, hogy a kapitalizmus változatai által meghatározott keretrendszerben való gondolkodás milyen kihívásokat támaszt a gazdaságpolitikai döntéshozók számára. Emellett kifejtjük, hogy milyen feltételek szerint működnek az európai jóléti modellek. Mindkét terület ismertetése során törekszünk arra, hogy a kelet-közép-európai országok sajátosságaira is hangsúly kerüljön.

A nemzetállamok gazdasági modelljeinek vizsgálata hosszú időre nyúlik vissza, talán még azt is mondhatjuk, hogy egyidős a modern közgazdaságtan (politikai gazdaságtan) kialakulásával. Az 1750-es években François Quesnay a korabeli francia állam gazdasági rendszerét vizsgálta a fiziokratizmus megközelítésén keresztül *(Tableau économique),* míg két évtizeddel később Adam Smith, úttörő könyvében *(The Wealth of Nations)* elsőként írta le, hogy egy nemzetállam miként növelheti jólétét a szabadpiaci elvek alkalmazásával és vele párhuzamosan az állami beavatkozások visszaszorításával. A 20. század második felétől kezdődően számos elméleti keretrendszer elemezte a piacgazdasági modelleket, a közös nevező minden esetben az a logikai megközelítés volt, amely során a gazdasági kormányzás intézményi feltételeit összekötik a gazdasági kimenetekkel. Ugyanakkor ezek az elméleti modellek eltérőek abban a tekintetben, hogy milyen fő gazdaságpolitikai kihívásokkal állnak szemben, azokra hogyan reagálnak, a gazdasági kormányzás milyen intézményi struktúrával azonosítható, és ezek milyen társadalmi-gazdasági interakciókat határoznak meg. Schwartz és Tranøy (2019) négy elméleti keretrendszert különít el egymástól: a fordizmust az 1950–1960-as években, a korporativizmust az 1970–1990-es években, a fejlesztő államot az 1980-as évektől és a kapitalizmus változatait *(varieties of capitalism, VoC)* a 2000-es évektől.

Az 1990-es évek során egyre erőteljesebb tudományos érdeklődés mutatkozott arra, hogy a közgazdaságtan, politikatudomány és szociológia szakértői egyrészt sokkal mélyebben értsék meg a nemzetállami piacgazdasági modellek működését, másrészt ezeket a nemzetállami modelleket összehasonlító módon interpretálják. Ennek a tudományos munkának a gyümölcse a 2000-es évek elején érett be, amikor egy átfogó megközelítés (elméleti kiindulópont) jelent meg az összehasonlító politikai gazdaságtani irodalomban. A Peter A. Hall és David Soskice

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_02

által szintetizált elméleti keretrendszer a modern kapitalizmus két ideáltípusát határozta meg, a liberális piacgazdasági modellt és a koordinált piacgazdasági modellt (Hall–Soskice 2001).[1] A kettő közötti alapvető különbséget a piacok működésének rendje szolgáltatja. A liberális piacgazdasági modellben a piac a legfontosabb koordinációs és allokációs eszköz, ezért biztosítani kell a piacok minél szabadabb működését, vagyis az állami (politikai és gazdaságpolitikai döntéshozók) beavatkozás nem kívánatos. A liberális piacgazdasági modellben a (szabadon működő) piac képes kezelni a vállalatok, iparágak, pénzügyi rendszerek széles körű kapcsolatrendszerét. Ezzel szemben a koordinált piacgazdasági modellben létezik egy intézményi struktúra (szabályozási rendszer), amely koordinálja a gazdasági tranzakciókat és interakciókat, vagyis elsőként teremt egy intézményi környezetet (játékszabályok lefektetése), majd a piac ebben az intézményi környezetben működik, a meghatározott játékszabályok szerint.

A kapitalizmusok változatai megközelítésének központi eleme a vállalati szféra, egy vállalat működése mikroökonómiai meghatározottságot feltételez (ennek alapját az adott ország intézményi keretrendszere biztosítja), ugyanakkor egy nemzetgazdaság vállalati rendszerének egésze kiemelt fontosságú, hiszen determinálja a makrogazdasági folyamatokat is. Így elmondható, hogy a vállalati szféra kapocs a mikro- és makroszintű elemzések között. Tehát összességében elmondható, hogy a kapitalizmusok változatai elméleti keretrendszer alapvetően egy mikroökonómiai fókusszal rendelkező, intézményi alapokon nyugvó megközelítés.

2.2. Hogyan határozható meg egy nemzetállam kapitalizmusmodellje?

Hall és Soskice (2001) elsődlegesen a vállalatok működését meghatározó tényezőket vette figyelembe a kapitalizmusokban mutatkozó eltérések vizsgálata során. Ehhez pedig öt ismérvet határoztak meg, a liberális és koordinált piacgazdasági modellek pedig ezek alapján különíthetők el egymástól. Az első ilyen tulajdonság a munkaerőpiaci intézmények *(industrial relations),* vagyis a vállalatok milyen munkaerőpiaci feltételekkel kerülnek szembe, mennyire mélyen koordinált a bérekre és munkakörülményekre vonatkozó feltételrendszer. A gyakorlatban ez a kollektív béralku és a szakszervezetek intézményi formáit jelenti. A második ismérv a képzési rendszereket veszi figyelembe, az adott ország milyen szakképzési és oktatási rendszerrel rendelkezik, leegyszerűsítve: a munkaerő milyen képzettségű és tudású. Ez megint csak a vállalatok működésének hatékonyságát befolyásolja. A harmadik jellemző a vállalatirányítás *(corporate governance)* nemzeti sajátosságait taglalja, vagyis a vállalatok milyen módon férnek hozzá külső finanszírozási lehetőségekhez, továbbá a külső befektetők milyen elvárásokkal rendelkeznek a befektetésük megtérülése kapcsán. A negyedik terület az adott országon belüli verseny *(inter-firm relations)* tulajdonságait vizsgálja, ez egyrészt vonatkozik arra, hogy egy meghatározott ágazaton belül működő vállalatok milyen kapcsolatban állnak egymással, másrészt arra, hogy a vállalat és beszállítói közötti kapcsolatrendszer mennyire stabil alapokon nyugszik. Ennek a stabilitás-

[1] A keretrendszer kidolgozói kiemelik, hogy három politikai gazdaságtani kutatási programra építve alakították ki rendszerüket (Hall–Soskice 2001), ezek a következők: (1) a II. világháború utáni modernizációs megközelítés, amely az iparpolitika újraélesztésének intézményi struktúráit vizsgálta, (2) a neokorporativizmus, amely az állam (politikai döntéshozók) és a munkaerőpiac (munkaerőpiaci intézmények) közötti stratégiai interakciókra épült, és végül (3) a termelés társadalmi rendszerei, amelyben a gazdasági szektorok kormányzása, nemzeti innovációs rendszerek és termelési rezsimek elemzése kapott kiemelt szerepet.

nak több formája is létezhet, leegyszerűsítve a szükséges inputok rendelkezésre állását jelenti, komplexebb formában kiterjed a technológiatranszfertől kezdve a közös kutatási és fejlesztési folyamatokra is. Utóbbi esetében a stabilitás sikeressége a nemzetállami kutatási, fejlesztési és innovációs rezsim függvénye. És végül az ötödik tulajdonság a vállalatok és munkavállalóik közötti koordinációs problémákat hangsúlyozza, milyen kompetenciákkal rendelkeznek a munkavállalók és milyen kooperáció van a vállalati vezetők és a munkavállalók között. Gyakorlati szempontból ez azt jelenti, hogy a munkavállalók mennyire érzik saját sikerüknek a vállalat sikereit, ha komoly mértékben, akkor feltételezhetően – egy hosszabb távú elköteleződés mentén – a jövőben is hajlandóak lesznek érte áldozni.[2]

A 2000-es évek eleje óta a kiinduló öt ismérvet számos továbbival egészítették ki. A 2.1. táblázat a főbb választóvonalakat ismerteti a liberális és koordinált piacgazdasági modell kapcsán. Fontos megemlíteni, hogy az ismérvek integrálása szinte folyamatosnak tekinthető, a vállalatokat meghatározó gazdasági intézményeken túl, a jogi rendszerek, a széles körű társadalmi és jóléti rendszerek, a politikai intézmények mind újabb és újabb irányt jelentenek a kutatási terület kiszélesítésében.

2.1. táblázat: A liberális és koordinált piacgazdasági modell széles körű összehasonlítása

Az összehasonítás ismérve	Liberális piagazdasági modell	Koordinált piacgazdasági modell
Reprezentatív ország	Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Kanada	Németország, Hollandia és Japán
Az allokáció alapelve	piacok	tárgyalás
Az érintettek közötti interakció	azonnali (véletlen) tárgyalások	intézményesített tárgyalások
A kapcsolatrendszer időtartama	rövid	hosszú
A pénzügyi rendszer	hazai és nemzetközi tőkepiacok	hazai banki hitelezés és hazai pénzügyi alapok
Tulajdonosi struktúra	töredezett	többségi tulajdonosi struktúra
Domináns nagyvállalatok	specializált vállalatok, multinacionális társaságok	bankok által kontrollált vállalatok, üzleti csoportok
Iparpolitika	korlátozott iparpolitika	széles körű ipar- és strukturális politika
Vállalatok iparágon belüli kapcsolatrendszere	versengő	szektorális szövetség
Vállalatok iparágak közötti kapcsolatrendszere	gyenge	átfogó szövetségek
Összeolvadások és felvásárlások	korábbi kapcsolatrendszer hiánya, azonnali üzleti döntés eredménye	a tranzakciók koordináltak, korábban létező, kiterjedt kapcsolatrendszer
Beszállítói kapcsolatok	versengő licitálás	hosszú távú, előre megtárgyalt
Foglalkoztatotti kapcsolatok	rövid távú, piaci koordináció	hosszú távú, előre megtárgyalt

[2] A két gyökeresen eltérő piacgazdasági modell – a liberális és koordinált kapitalizmus – ideáltipikus állapotokat ír le. Előfordulhat, hogy egyes országok meghatározott ismérvek alapján vagy egyes részpiacok működési gyakorlata szerint nem az országhoz tartozó klaszterbe kerülnek, azaz nem annak megfelelő tulajdonsággal rendelkeznek.

Az összehasonítás ismérve	Liberális piagazdasági modell	Koordinált piacgazdasági modell
Ipari kapcsolatok	kevés szakszervezet	erős és átfogó szakszervezeti rendszer
Társadalmi rendszer	a foglalkoztatottak és munkanélküliek alacsony védelme	a foglalkoztatottak és munkanélküliek erős védelme
Oktatási és képzési rendszer	általános tudás	vállalat- vagy iparág-specifikus tudás, szakképzés
Makrogazdasági rezsim	diszkrecionális, centralizált aggregált kereslet menedzselés	szabályalapú aggregált kereslet-menedzselés, automatikus stabilizátorok kiemelt szerepe
Komparatív előny	radikális innováció a technológiai és szolgáltató szektorban	lassú innováció a termelési eszközök és feldolgozóiparban

Forrás: Hall–Soskice 2001; Jackson–Deeg 2006; Hancké–Rhodes–Thatcher 2007; Hall–Gingerich 2009; valamint Nölke–Vliegenthart 2009 alapján a szerzők szerkesztése

2.3. A piacgazdaságok politikai gazdaságtani elemzésének finomhangolása

A kialakított dichotómia felülvizsgálata korán megtörtént. Amable (2003) az ideáltipikus kettősség helyett egy kiterjesztett verziót kínál, és öt különböző kapitalizmusmodellt határoz meg: a piacalapú, a szociáldemokrata, a kontinentális európai, a mediterrán és az ázsiai modellt. A piacalapú modell ugyanazokkal a jegyekkel rendelkezik, mint a liberális piacgazdasági modell az eredeti kapitalizmusok változatai keretrendszerben. A figyelem sokkal inkább a koordinált piacgazdasági modellekre fókuszált, mivel az túlzottan eltérő nemzetgazdasági keretrendszereket kívánt egy halmazba rendezni. A szociáldemokrata modell a munkaerőpiaci tulajdonságok alapján választható le a koordinált piacgazdasági modellekről; a modell legfőbb tulajdonsága a rugalmas munkaerőpiac, amely három lényegi tényezőre épül: magas fokú szociális védelem, közepes foglalkoztatotti védelem (de koordinált béralkurendszer) és széles körű képzési és átképzési lehetőségek biztosítása. A kontinentális európai modell hasonló, de kevésbé erős szociális rendszerrel rendelkezik, mint a szociáldemokrata modell, ugyanakkor a foglalkoztatottak védelme erős (koordinált béralku), a szabályozott pénzügyi rendszer kiszámítható vállalatirányítást tesz lehetővé. A mediterrán modell erős foglalkoztatotti védelemmel jellemezhető, viszont a jóléti rendszer sokkal gyengébb lábakon áll, mint a korábbi két modellben. A mediterrán modell legfőbb hátránya, hogy a munkaerő képzettsége és az oktatási rendszer nem teszi lehetővé, hogy e gazdaságok a magas bér, magas hozzáadott értékű termékek ipari stratégia felé konvergáljanak. És végül az ázsiai modell, amelyben az üzleti stratégiát a nagyvállalati szektor és az állam kapcsolatrendszere alakítja ki, ugyanakkor ez a keret és a központosított pénzügyi rendszer hosszú távú stratégiai célok megvalósítását teszi lehetővé.

Egyértelmű volt, hogy a szerzőpáros által megalkotott ideáltipikus megközelítés, vagyis a nemzetállami piacgazdasági modellek két szélsőséges állapota nem képes az összes nemzetgazdasági modellt osztályozni és a korábban bemutatott erőteljesen limitált keretrendszerbe illeszteni. A Hall és Soskice által útjára indított kapitalizmusok változatai megközelítés komoly népszerűségre tett szert a politikai gazdaságtan kutatói között, ezt bizonyítja, hogy mind a modellezés során használt földrajzi kiterjedés, mind a használt modellek száma jócskán kiszélesedett az elmúlt két évtizedben.

A kapitalizmusok változatai irodalmának kiszélesedése számos különböző (és egymást erősítő) folyamatra vezethető vissza. Egyrészt már az 1990-es évek előtt érdekes kutatási témává formálódott a nyugati gazdaságok (piacorientált) és a keleti blokk gazdaságainak (tervutasításos szervezés) összehasonlítása. A keleti blokk összeomlásával egy olyan globális rendszer jött létre, amelyben az egyes nemzetállamok főként kapitalista keretek között (a kapitalista gazdasági karakterisztikák eltérő szintjei mellett) működnek. Az átmenet nem mindenhol gyors (Kína, ahol tudatosan lassú és az országon belül is „duális" rendszer működik) és nem mindenhol sikeres (transzformációs válságok, sokkterápiák, kései válságok, lassú alkalmazkodás és a „visszafordulás" jelensége). Kardinális kérdés volt, hogy a volt keleti blokk országai hogyan integrálódnak a világgazdasági rendszerbe, a komparatív kapitalizmus kutatási program szerint pedig lényegi kérdés volt, hogyan intézményesülnek azok a keretrendszerek, amelyek a piacgazdasági működést segítik elő. Másrészt a globalizáció és a liberalizáció támasztotta kihívásokra az Európai Unió és más régiók országai hogyan tudnak reagálni, és ez a reakció milyen következményeket fejt ki a piacgazdasági modelljeikben? És harmadrészt a feltörekvő és fejlődő államok gyors növekedése és a nemzetközi gazdasági rendszerbe történő fokozatos integrálódásuk kihívást jelentett a politikai gazdaságtani kutatók számára, hiszen ezen országok piacgazdasági modelljei szintén nem illeszthetők be a Hall és Soskice által kínált ideáltipikus kapitalista rendszerek közé. A teljesség igénye nélkül, a kapitalizmusok változatai irodalom három főbb változását emelnénk ki: (1) a vegyes piacgazdasági modell megjelenése, (2) a függő piacgazdasági modell kialakítása és (3) az államilag irányított piacgazdasági modellek térnyerése.

A vegyes piacgazdasági modellek alapvetően a dél-európai országok kapitalizmusmodelljét írják le. Hall és Soskice, valamint Amable írásai már jelezték, hogy a dél-európai országok piacgazdasági modelljei nem feltétlen illeszthetők be a koordinált piacgazdasági modell keretrendszerébe. A dél-európai országok általánosan erős foglalkoztatotti védelemmel és gyenge szociális és jóléti rendszerrel rendelkeznek. A képzési és oktatási rendszerek hiányosságai pedig ellehetetlenítik, hogy hosszú távon versenyképes magas hozzáadott értékű termékekkel versenyezzenek a regionális és globális piacokon. Makrogazdasági szempontból a dél-európai országok belső pénzügyi források hiányában erőteljesen építettek a beáramló tőkére, amelyet egyrészt a kereskedelmi forgalomba nem kerülő szektorban (építőipar) fektettek be, másrészt finanszírozta a belső és import termékekre alapuló fogyasztást. Összességében elmondható, hogy a dél-európai országok vegyes piacgazdasági modelljei belső fogyasztás (és beáramló tőke) által vezérelt növekedési keretrendszerek.[3] Ennek talán legfontosabb gazdasági következményét a globális pénzügyi válság és az euróválság idején tapasztalhattuk, a regionális és globálisan nem versenyképes ágazati struktúrák, a beáramló tőke hiánya és a fogyasztás visszaesése nagyságrendekkel mélyebb válságot generált az Európai Unió déli perifériáján, mint más európai országokban (Hall 2014 és 2018; Nölke 2016).

A függő piacgazdasági modell bevezetése orvosolta a kapitalizmusok változatai irodalom egyik fontos elmaradását, miszerint rendszerezte a kelet-közép-európai országok piacgazdasági

[3] Fontos kiemelni, hogy a növekedési modell vagy a makrogazdasági modell alkalmazása a kapitalizmusok változatainak egy alternatív, kiegészítő megközelítése, a részletes metodológiát Baccaro – Pontusson (2016) kiválóan foglalja össze, míg Behringer – van Treeck (2019) annak empirikus alkalmazását mutatja be.

modelljeit.[4] A függő piacgazdasági modell terminusát Nölke és Vliegenthart (2009) vezette be az irodalomba, kutatásunk középpontját a multinacionális (transznacionális) vállalatok kelet-közép-európai beruházási döntései jelentik, hiszen a térségben a relatíve olcsó, de képzett munkaerő kettőse biztosíthat komparatív előnyt számukra. A külföldi vállalatok helyzetét (sikerességét) további történeti-gazdasági folyamatok segítik: a keleti blokk összeomlása után a belső piacon található nagyvállalati struktúrák leépültek vagy privatizálták őket, továbbá a térség gyors európai uniós integrációja kiszélesedett felvevőpiacot jelentett a térségben gyártott termékek számára, és végül a kelet-közép-európai országok hagyományosan tőkehiányban szenvedtek, a tőkebeáramlást pedig a globális vállalatok beruházásai (termelő beruházások) teremtették meg. Mára a multinacionális vállalatok kiterjedt hálózattal rendelkeznek a kelet-közép-európai térségben, amely számos negatívummal is jár. Egyfelől a térségben működő leányvállalatok irányítását a regionális és globális központokból végzik (vállalatcsoporton belüli hierarchia), emiatt a belső gazdasági döntéshozók hatása a gazdasági teljesítményre limitáltnak tekinthető. Másfelől a függő piacgazdasági modell országainak komparatív előnye az összeszerelő üzemekben és a félig strukturált ipari termékekben van, így az oktatási és képzési rendszerek fejlesztése (munkavállalók képességeinek emelése) korlátozott, az innovációs transzfereket pedig az anyavállalat-leányvállalati hálózat biztosítja. Ennek gyakorlati következménye, hasonlóan a vegyes piacgazdasági modellek országaihoz, hogy korlátokba ütközik az elmozdulás a magas bér és magas hozzáadott értékű termelési struktúra felé.

A kapitalizmusok változatai irodalom klasszikus megközelítése nem helyez nagy hangsúlyt az állam szerepére, a koordinált piacgazdasági modellben az állam (gazdasági és politikai döntéshozók) csupán passzív szereplő, a szabályokat fekteti le, míg azokon belül a piacfolyamatok határozzák meg a gazdasági kimeneteket. A 2008–2009-es globális pénzügyi válságtól kezdődően egyre inkább az aktív állami szerepvállalás időszakát éljük. Ennek kapcsán a fő kérdés, hogy ez a gazdasági beavatkozás mennyire mély: Clift és Woll (2012) az aktívabb államot a gazdasági patriotizmussal jellemzi, amely a hazai piaci szereplőket támogató, védő és aktív szabályozó államot jelenti, míg Kurlantzick (2016) esetében az állam a gazdasági folyamatok fontos része, a szabályozási kérdések mellett, tulajdonosi szemlélettel – állami tulajdonú vállalatok a stratégiai ágazatokban – is rendelkezik, így széles körű piaci javakat is biztosít. Az államilag irányított piacgazdasági modellek fő koordinációs mechanizmusa a privát-állami együttműködések, a lojalitás és személyek (vezetők) közötti kölcsönösség, miközben a tiszta vagy szabályozott piaci mechanizmusok a háttérbe szorulnak. Az állam képes és törekszik arra, hogy a hazai vállalatok finanszírozási igényeit kielégítse, így támogatja azokat és kontrollt szerezhet felettük. Általánosságban ezeknek az országoknak gyenge a szociális rendszere, a munkaerőpiaci intézményeik alulfejlettek, továbbá az állam aktív gazdasági szereplőként az alacsony bérköltségre épülő komparatív előny kikényszerítésére törekszik.

[4] A kelet-közép-európai országok (függő piacgazdasági modell) kapcsán részletes összefoglalót nyújt Farkas 2011a és 2016; valamint Bohle–Greskovits 2012.

2.1. szemelvény: Gazdaságpolitika a kelet-közép-európai piacgazdasági modellek keretei között

A kelet-közép-európai országok piacgazdasági modelljeinek vizsgálata során, egy a meglévő dichotómián (liberális vagy koordinált piacgazdasági modell) kívüli új modell jött létre, amit Nölke és Vliegenthart (2009) függő piacgazdasági modellnek nevezett el. A függő piacgazdasági modell szintetizáló elve a külföldi tőkebevonás kényszere (főként multinacionális vállalatok beruházási döntései alapján), amely a régiós transzformációs válságok utáni fejlődési modellek meghatározó elemévé vált.[5] Ugyanakkor a kapitalizmusmodellek számos hasonlósága mellett markáns különbségek is kialakultak a kelet-közép-európai térség országai között, sőt a legtöbb szerző egyetért abban, hogy a kelet-közép-európai országok eltérő piacgazdasági modelljeit nem is lehet homogén modellként kezelni (Cernat 2006; Bohle–Greskovits 2007 és 2012; Farkas 2011b).

A kelet-közép-európai függő piacgazdasági modellekben kiemelt szerepe van a külföldi tulajdonban lévő multinacionális vállalatoknak, amelyek elsődleges szerepe a közvetlen külföldi tőkebefektetéseken keresztül történő külső finanszírozás megvalósítása. Vagyis a rendszer koordinációs mechanizmusát a multinacionális vállalatokon belüli hierarchiáktól való függés jelenti, miközben a multinacionális vállalatokat azok központjaiból irányítják. Továbbá fontos kiemelni, hogy a kelet-közép-európai országoknak gyenge innovációs képességei és rendszerei vannak, az innováció terjedését leginkább a multinacionális vállalatokon belüli innovációtranszfer biztosítja. A munkaügyi (munkapiaci) kapcsolatokat gyenge kollektív béralku jellemzi, amelyben főként vállalati szintű kollektív megállapodások dominálnak. A munkaerő relatív képzettsége nem párosul annak rugalmasságával. Emellett az oktatási, továbbképzési és továbbtanulási rendszerek hatékonyságát erősen befolyásolja azok forráshiánya. A szociális védelemre (jóléti kiadásokra) fordított kiadások szintje relatíve alacsony a kelet-közép-európai országokban, amely magas jövedelmi egyenlőtlenséget generál az egyes társadalmakon belül. Mindezek együttesen határozzák meg a régió nemzetközi gazdasági rendszerben elfoglalt helyét és a szakosodás mikéntjét, megállapítható, hogy a régiós országok komparatív előnye a részben sztenderdizált termékek összeszerelő platformjaira épül (Farkas 2011a; Nölke–Vliegenthart 2009).

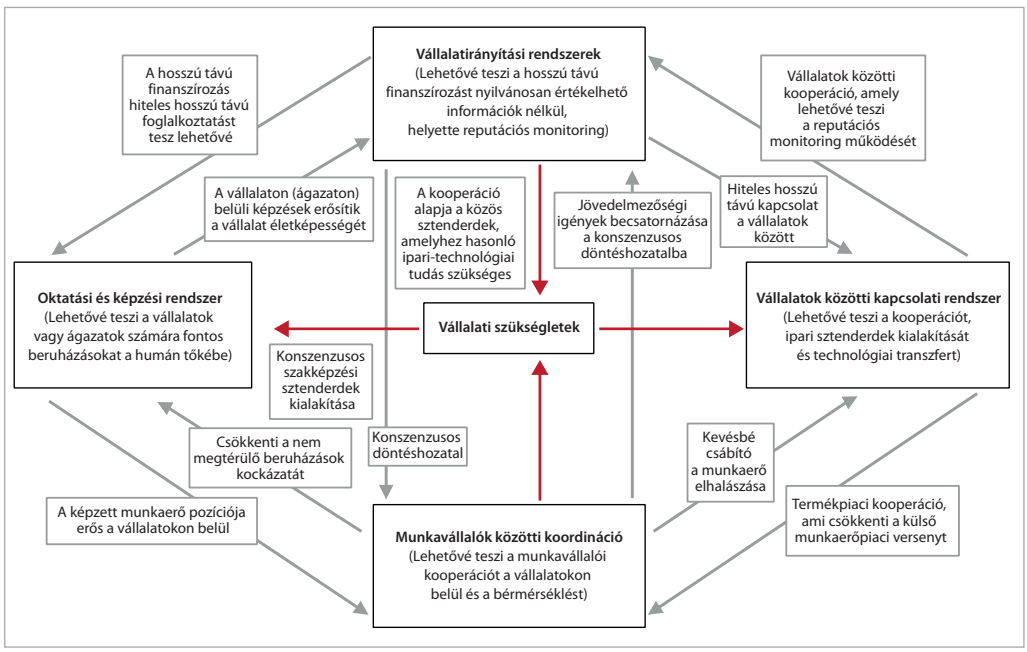
A kelet-közép-európai országok fejlődését egyszerre határozta meg a külföldi tőkebevonás és a tőkehiány. Kérdés, hogy a 2008–2009-es globális pénzügyi válság óta hogyan változott meg ez a feltételrendszer. A gazdaságpolitikai döntéshozók hogyan képesek a gazdasági fejlődést előmozdítani a régió országaiban, miközben figyelembe kell venniük, hogy a piacgazdasági rendszereik útfüggőségét a meglévő intézményi karakterisztikák határozzák meg. Vagyis egy-egy intézményi alrendszer átalakítása nem feltétlen eredményez gyorsabb fejlődést és felzárkózást, sőt akár kontraproduktív is lehet. Ahogy Győrffy (2021) is kifejti, a régió egyes országai (Magyarország vagy Lengyelország) a függő piacgazdasági modell keretein belül, főként annak komparatív előnyeire építve a költségalapú verseny erősítésében voltak érdekeltek, míg más országok (Észtország vagy Csehország) a függő piacgazdasági modellből való kilépés mellett tették le voksukat és az innovációra épülő minőségalapú versenyt preferálták.

[5] A transzformációs válság (vagy transzformációs recesszió) olyan gazdasági visszaesést jelent, amely során a gazdaság átmegy a szocialista rendszerből a kapitalista rendszerbe, a szocialista rendszer gazdaságirányítási logikái megszűnnek, helyüket pedig kapitalista gazdasági modell építőelemei (intézményei) veszik át (Kornai 1993b).

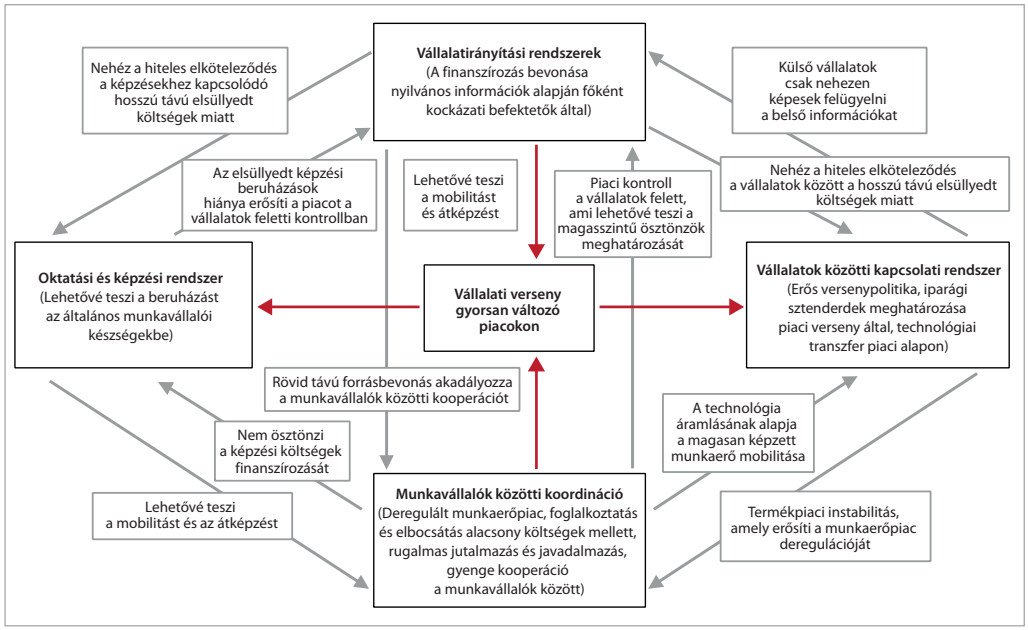
2.4. A piacgazdasági modellek működőképessége

A modellek működése kapcsán az irodalom azt sugallja, hogy mind a liberális, mind a koordinált piacgazdasági modell sikeres lehet. Vagyis a két modell közül nem feltétlen kell választani, nincs hierarchia a kettő (ideáltipikus) modell között. Ezzel szemben a vegyes, függő és államilag vezérelt piacgazdasági modellek inkább csak átmenetileg lehetnek sikeresek, vagyis tartósan nem feltétlen képesek magas gazdasági növekedést és prosperitást biztosítani. Utóbbi, természetesen nem működésképtelenséget jelent, hanem hullámzó gazdasági teljesítményt és gyakori kiigazítási kényszert.

A kapitalizmusok változatai megközelítés alapját a vállalati szféra és az intézményi struktúra közötti interakciók határozzák meg, ennek hátterét a komplementaritás adja (lásd a 2.1. ábrát a koordinált piacgazdasági modell, míg a 2.2. ábrát a liberális piacgazdasági modell kapcsán). A komplementaritás azt jelenti, hogy az egyes osztályozó ismérvek között kiegészítő és egymást erősítő kapcsolat van, mivel a két modellben elkülönülten jelennek meg a beágyazott intézményi tulajdonságok, ez pedig a tartós sikeresség feltétele. Az alternatív piacgazdasági modellek nem rendelkeznek ezzel a komplementaritással, így feltételezhető, hogy hosszú távon nem lehetnek annyira sikeresek.

2.1. ábra: Intézményi komplementaritás a koordinált piacgazdasági modell alrendszerei között
Forrás: Hall–Soskice 2001 alapján a szerzők szerkesztése

2.2. ábra: Intézményi komplementaritás a liberális piacgazdasági modell alrendszerei között
Forrás: Hall–Soskice 2001 alapján a szerzők szerkesztése

A kapitalizmus változatai megközelítéshez szorosan kapcsolódik a jóléti államok különbözőségének magyarázata is. A jóléti államot tekinthetjük a kapitalista gazdaság egyik legfontosabb alkotóelemének (Sapir 2006), így a fejezet további részében bemutatjuk a jóléti rezsimek tipologizálásának koncepcióját, azok klasszikus Esping-Andersen (1990) szerinti felosztását és a fő európai modelleket, amelyek keretében a kelet-közép-európai sajátosságokat is felvázoljuk. A teljességhez elengedhetetlen az „ázsiai kapitalizmus" modelljének megismerése, valamint a latin-amerikai jóléti rezsim főbb jellemzőinek ismertetése.

2.5. Jóléti államok tipologizálása

Azt mondhatjuk, hogy „a jóléti állam az iparosodás folyamatában létrejövő modern kapitalizmus terméke" (Gedeon 2011: 7). A kapitalizmusban a piaci folyamatok kihatnak a társadalomra, így ez a rendszer megköveteli a társadalmi egyenlőtlenségeket és a piaci kockázatokat mérséklő jóléti államot. A fejlett nyugati társadalmak különféle módokon oldják meg a társadalmi szükségletek kielégítését, ezért is találunk különféle jóléti rezsimeket (modelleket) a világban. Az állam szerepet vállalhat az „egészségügy, lakhatás, szegényellátás, társadalombiztosítás és egyéb szociális területek ellátásában" (Ginsburg 1979: 3), azonban ezt számos különböző konstellációban teheti meg.

Estévez-Abe, Iversen és Soskice (2001) szerint a munkaerőpiaci kudarcok hívják életre a jóléti államokat. A VoC elmélete a jóléti állam eltérő változatait a munkaerőpiac eltéréseivel hozza összefüggésbe, a munkaerőpiaci különbségeket pedig az alkalmazott munkaerő differenciált

képzettségi szintjében határozza meg. Ily módon az eltérő munkaerőpiaci rezsimek eltérő jóléti rezsimeket eredményeznek (Gedeon 2011).

A különféle tipológiákat gyakran alkalmazzák a társadalomtudományokban komplex jelenségek vizsgálatára. Ez a módszertan az összehasonlító elemzések legalkalmasabb eszköze a hasonlóságok és különbözőségek meghatározására (Midgley 1997). A tipológiákhoz szorosan kapcsolódó fogalom a rezsim, amelyet a következőképpen határozhatunk meg: „implicit és explicit elvek, normák, szabályok és döntéshozatali procedúrák összessége, amelyek körül a szereplők elvárásai a nemzetközi kapcsolatok egy adott területén összefutnak" (Krasner 1982: 186, magyarul idézi Gilpin 2004: 82). Az alábbi fogalomból következik, hogy a jóléti rendszerek tipologizálásának alapja az úgynevezett jóléti rezsimek lesznek, amely fogalmat Esping-Andersen (1990) a jóléti állam, a család és a munkaerőpiac együtteseként határozott meg. E koncepció szerint a jóléti államok a társadalom tágabb, demokratikus kapitalista rendszerébe illeszkednek, így minőségileg eltérnek egymástól aszerint, hogyan és milyen mértékben biztosítanak polgáraiknak szociális jogokat (Lelkes–Vanhuysse 2001). Csaba és Tóth (1999) szerint a jóléti államok az allokációs és disztributív döntések intézményi megoldásai alapján tipizálhatóak. Ebben a keretben az állami beavatkozás szabályozáson, a jövedelem-újraelosztó programok és a közületi szektor egy részének működtetése révén valósulhat meg.

A jóléti állam rezsimtípusai lehetővé teszik általánosítható következtetések levonását az adott jóléti rendszerekre vonatkozóan, ezt egy gyakran alkalmazott és elismert módszertani megközelítésnek tekinthetjük (Ferragina – Seeleib-Kaiser 2011). Összehasonlító-analitikus módszertan alkalmazásával sikeresen elemezhetőek az Európai Unió és a világ különféle jóléti állam típusai. A jóléti államok széles palettáján csak néhány klaszter különül el élesen a többi modelltől. Minden egyes ilyen jóléti rezsim a jóléti politikák, programok és irányelvek különböző konfigurációját jelenti (Inglot 2008), így alakítva ki a „jóléti kapitalizmus" eltérő megjelenési formáit (Esping-Andersen 1990).

2.6. Jóléti rezsimek leggyakrabban hivatkozott tipológiája

Esping-Andersen tekinthető a jóléti rendszerek legelismertebb és kétségkívül a legtöbbet idézett kutatójának. Legjelentősebb műve, az 1990-es *A jóléti kapitalizmus három világa* a leggyakrabban alkalmazott kiindulási pontja a jóléti tipológiákat alkalmazó társadalomtudományi kutatásoknak. Ez a fajta tipizálás a Max Weber (2011 [1949]) által meghatározott ideáltípusokon alapszik, amelyek így a társadalomtudományi vizsgálódás alapvető eszközeivé váltak.

Esping-Andersen (1991) szerint a jóléti állam három típusát különböztethetjük meg: a jóléti állam lehet liberális (reziduális), szociáldemokrata (univerzális) és konzervatív (korporatív). A rezsimek alapvetően a társadalmi rétegződésre kifejtett hatásukban különböznek, amelyet pedig a jóléti állam eltérő intézményi sajátosságai és finanszírozási módjai okoznak.

A liberális rezsim országai a rászorultakat támogatják az adófizetők pénzéből, ezért a redisztribúció mértéke viszonylag alacsony, míg a nem rászorult állampolgárok magánszerződések megkötésével mérsékelhetik a piaci kockázatokat. Ezzel szemben a szociáldemokrata jóléti állam univerzálisan (állampolgári jogon) biztosítja a magas szintű ellátást, amihez feltétlenül szükséges az erőforrások nagyfokú újraelosztása a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében (Gedeon 2011). A szociáldemokrata rezsimben egy átfogó, univerzális társadalombiztosítási program valósul meg, amely minden társadalmi réteget szolgál (a munkások azonos jogokat élveznek a fehérgalléros alkalmazottakkal), ellenben a pénzbeli juttatások – nyugdíj, táppénz – mértéke

a jövedelmektől függ. A konzervatív – vagy másként korporatív – jóléti állam bőkezű ellátást biztosít, amelyet viszont foglalkoztatási státuszhoz köt, ennek következtében az osztály- és státuszkülönbségek nagyobb mértékben fennmaradnak, így a rezsim a társadalmi különbségekre gyakorolt hatása is jóval mérsékeltebb, mint a szociáldemokrata modell esetében (Tomka 2008).

Az Esping-Andersen (1990) által kidolgozott hármas tipizálás széles körű alkalmazása annak köszönhető, hogy az elméleti koncepcióját összekapcsolta a modellek sikeres empirikus vizsgálatával (Jensen 2009). Azonban azon túl, hogy megkerülhetetlenné vált, számtalan módosításon, kiegészítésen is átesett, és természetesen gyakran kritizálják is. A kritikák egy része egyes államok téves kategorizálására vonatkozik, vagy például a „latin" vagy dél-európai (Ferrera 1996; Bonoli 1997) rezsimtípus hiányára.

2.7. Európai jóléti rezsimek

Az európai államok jóléti rendszereit Sapir (2006) foglalta össze teljeskörűen, amelyek sok hasonlóságot mutatnak az Esping-Andersen (1990) által alkalmazott klasszifikálással. Természetesen jelentős különbségek vannak a nemzeti jóléti rendszerek között, azonban alapvető sajátosságaik alapján Sapir (2006) négy európai szociális modellt különített el empirikus vizsgálatai eredményeképpen a szociálpolitikai és munkaerőpiaci szabályozás eltérései szerint: ezek az északi, az angolszász, a kontinentális, valamint a mediterrán modell.

A skandináv modell (Dánia, Finnország és Svédország, valamint Hollandia),[6] amely a legmagasabb szintű szociális kiadásokkal és univerzális jóléti ellátással jellemezhető, továbbá kiterjedt és aktív munkaerőpiaci intervenciókkal és erős szakszervezeti működéssel (szociáldemokrata modell Esping-Andersen tipológiájában). GDP-arányosan magas a szociális kiadások súlya, amelyet főleg adókból finanszíroznak.

Az angolszász modell (Írország és az Egyesült Királyság) esetében a szociális védelem leginkább utolsó mentsvárként értelmezhető. Pénzbeli juttatásokban elsősorban a munkaképes korú lakosság részesül, továbbá a modellt a gyenge szakszervezetek, a bérek jelentős és fokozódó szóródása, továbbá az alacsony keresetet biztosító foglalkoztatás magas aránya jellemzi.

A kontinentális modell (Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország és Luxemburg) országaiban a legnagyobb arányban biztosításalapú, nem foglalkoztatáshoz kötött juttatásokat és öregségi nyugdíjat alkalmaznak. A bismarcki hagyományoknak megfelelően a juttatások finanszírozásának fő forrásai a munkajövedelmek után fizetett járulékok. A szakszervezetek súlya az utóbbi időben folyamatosan csökken, viszont továbbra is erősnek tekinthetőek, a modell egyik fő jellemzője a korporatizmus. A társadalmi dialógus részeként a kollektív megállapodásokat jellemzően kiterjesztik a nem szervezett munkahelyekre és munkavállalókra is (Csizmadia–Illéssy 2015).

A mediterrán modellben (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) a legfőbb juttatás az öregségi nyugdíj, ahol jelentős a foglalkoztatás védelme és a korai nyugdíjazás, hogy elősegítse a munkaképes korú népesség munkaerőpiaci részvételét. A szakszervezetek szerepe jelentős, a kollektív szerződések széles körű alkalmazásának köszönhetően a bérkülönbségek alacsonyak.

[6] Sapir (2006) tipológiájában Hollandia a skandináv modellbe kerül, míg más szerzők, például van Kersbergen (1995), van Kersbergen és Manow (2009), illetve Bonoli (1997) Hollandiát a kontinentális modell országai közé sorolja.

2.2. táblázat: A négy fő európai jóléti modell összevetése

	Skandináv modell	Angolszász	Kontinentális modell	Mediterrán modell
Szociális ellátás	– legmagasabb szintű szociális kiadások – univerzális jóléti ellátás – nagyvonalú munkanélküli és nyugdíjellátás	– szociális védelem utolsó mentsvárként értelmezhető – ellátás nem alanyi jogon, hanem rászorultsági elven, főleg a munkaképes korúaknak – piacorientált szociális szolgáltatások – az általános jólétre kevesebb hangsúlyt fektet – viszonylag magas munkanélküli járadék	– nagyvonalú munkanélküli ellátás és nyugdíjellátás – biztosításalapú, nem foglalkoztatáshoz kötött juttatások – a bismarcki hagyományoknak megfelelően a juttatásokat járulékokon keresztül finanszírozzák – az általános jólétre nagy hangsúlyt fektet	– a szociális kiadások nagy része nyugdíj – állampolgársági alapon járó általános egészségügyi szolgáltatás – alacsony munkanélküli járadék – nincs átfogó szociális háló
Jövedelem-újraelosztás, társadalmi egyenlőtlenségek	– jelentős mértékű és hatékony újraelosztás – magas szintű esélyegyenlőség – jövedelemegyenlőtlenség a legalacsonyabb	– alacsony szintű újraelosztás – magasabb jövedelemegyenlőtlenség, viszonylag magas arányú szegénység	– jelentős mértékű újraelosztás – vékony szegényréteg – alacsony jövedelmi szórás	– jövedelem-újraelosztás szintje alacsonyabb, mint a kontinentális modellnél – a bérek szóródása alacsony szintű – a jövedelemegyenlőtlenség legmagasabb az európai modelleken belül
Munkaerőpiaci szabályok	– kiterjedt és aktív munkaerőpiaci intervenciók – bőkezű és átfogó munkanélküli juttatások – erős szakszervezeti működés – szakszervezetekkel béralku, ennek eredményeként kiegyenlített bérek – magas szintű foglalkoztatás, alacsony munkanélküliség	– rugalmas munkaerőpiac – decentralizált bértárgyalások. – gyenge munkavállalói védelem. – pénzbeli juttatásokban elsősorban a munkaképes korú lakosság részesül – a gyenge szakszervezetek, a bérek jelentős és fokozódó szóródása – az alacsony keresetet biztosító foglalkoztatás magas aránya	– szakszervezetek erősek, viszont súlyuk csökken, – a modell egyik fő jellemzője a korporatizmus – a társadalmi dialógus részeként a kollektív megállapodásokat jellemzően kiterjesztik a nem szervezett munkahelyekre és munkavállalókra	– szakszervezetek befolyásosak, – a kollektív szerződések hatókörét kiterjesztik – jelentős a foglalkoztatás védelme és a korai nyugdíjazás, hogy elősegítse a munkaképes korú népesség munkaerőpiaci részvételét
Adószint	– magas adóterhek	– az adók és az állami kiadások szintje alacsonyabb	– közepesen magas adószint	– közepesen magas adószint – jelentős költségvetési egyensúlyproblémák
Piacgazdaság jellege	– liberális piacgazdaság – piaci folyamatokat nem akadályozza az állam	– liberális – állam részéről koordinálatlan piacgazdaság, liberális piacszemlélet, rövid távú tőkefinanszírozás, korlátozott üzleti koordináció, erős trösztellenes szabályozás	– intervencionalista – koordinált piacgazdaság, hosszú távú tőkefinanszírozás, erős üzleti társulások, fejlett vállalati hálózatok	– vegyes piacgazdasági modell (mixed market economy) – önálló mediterrán piacgazdasági modell (Amable 2003) – sajátos államszervezés és menedzsment, magas korrupció

Forrás: Sapir 2006; Schubert–Martens 2005; Bakács–Borkó 2006; Weizsäcker 2005; Csizmadia–Illéssy 2015.

Felvetődik a kérdés, hogy az Európai Unió új tagállamai hol jelenjenek meg, új modellt alkotnak-e, vagy közelítenek valamely már létező rezsimtípushoz. A kelet-közép-európai országok jóléti állam modelljével kapcsolatos elméleti vita a mai napig intenzív (Adascalitei 2012). Egyik álláspont szerint a KKE-országok önálló modellt alkotnak (Cerami 2006; Deacon 1992), azonban elterjedt az a nézet is, hogy ezek az országok még átmeneti időszakban vannak, így folyamatosan közelítenek valamely létező modellhez (Esping-Andersen 1996).

Egyértelmű, hogy Kelet-Közép-Európa (KKE) politikai és gazdasági fejlődése a II. világháborút követő időszakban jelentősen eltért a Nyugat-Európa által követett úttól, azonban mégis több szerző azzal érvel, hogy a régió gazdasági-társadalmi fejlődése párhuzamos volt a nyugat-európaival (Tomka 2004), sőt, megfigyelhetőek olyan időszakok, amikor konvergált azzal (Berend 1996). Például Magyarország esetében megállapítható, hogy a szociális kiadások szintje elmaradt a fejlett jóléti államokétól, de megközelítette a fejlett európai országokét (például Nyugat-Németországét vagy Olaszországét) az 1980-at követő időszakban, valamint folyamatosan nőtt a társadalombiztosításra fordított kormányzati kiadás is (Kornai 1993a).

A posztszocialista országokon belül sajátos helyet foglalt el Magyarország, mivel a legkiterjedtebb szociális rendszer itt alakult ki. Kornai (1992: 507) szerint „a magyar jóléti állam »koraszülött«. Általános megfigyelés, hogy szoros pozitív összefüggés van egy ország gazdasági fejlettsége és jóléti szolgáltatásainak méretei között. Nem a fejlettség az egyedüli, de kétségkívül az egyik alapvető meghatározó tényező." Idővel a „koraszülött jóléti állam" koncepcióját az egész régióra alkalmazták, elfogadottá vált az a nézet, hogy „a szociális gondoskodás kalibrálásánál legelőször is tekintetbe kell venni a szóban forgó országok fejlettségi szintjét, és vissza kell venni a jóléti ígéretekből. Olyan típusú szociálpolitikát kell gyakorolni, amely arányban áll az országok »teherviselő képességével«" (Andor 2017: 4). A régió közös történelmi öröksége olyan intézményi környezet és normák kialakulásához vezet, amelyek eredményeként a KKE-országok elkülönültsége a régi tagállamoktól erősebb, mint az egymás közötti különbségük. Farkas (2011) is arra az eredményre jut, hogy jogos a kelet-közép-európai országokat külön modellként kezelni, hiszen ezen országok elkülönültsége a régi tagállamoktól erősebb, mint az egymás közötti különbségük.

Azt azonban fontos kiemelni, hogy Esping-Andersen (1996) visszautasította, hogy további jóléti modellt is adjon már létező klasszifikációjához, mivel úgy gondolta, hogy a például a KKE-országok átalakuló gazdaságok, így később úgy is valamelyik létező modell irányába fejlődnek majd tovább, ez pusztán idő kérdése. Azonban összességében megállapítható, hogy ezek az országok intézményi hasonlóságaik révén nagy valószínűséggel egy önálló jóléti modellt alkotnak, különösképpen mivel a klaszteren belül folyamatos konvergencia valósult meg. A klaszteren belül elkülönülnek a balti és balkáni országok, valamint a közép-európai régió. Habár az 1990-es években még jelentős klaszteren belüli különbségek voltak megfigyelhetők, főként a 2008–2009-es válságra adott hasonló reakcióik révén a kelet-közép-európai klaszter már egyértelműen elkülönül a többi országcsoporttól (Orosz 2019). A 2.3 táblázat összegzi a jövedelemegyenlőtlenség, a munkanélküliségi ráta, a szociális kiadások GDP-arányos szintjét, valamint a teljes adóteher mértékét GDP-arányosan. A mutatók a legutóbbi 3 év átlagát mutatják, az egyes országcsoportokra vonatkozóan, valamint a szórásténye zőt.

2.3. táblázat: A négy fő európai és a KKE-modell néhány jellemzőjének összevetése

		GINI	Munkanélküliségi ráta	Szociális kiadás (GDP %-ában)	Teljes adóteher (GDP %-ában)
Klaszter		2017–2019 átlaga	2017–2019 átlaga	2016–2018 átlaga	2017–2019 átlaga
Skandináv	Csoportátlag	27,02	5,88	29,15	43,13
	Szórástényező	3,12%	26,26%	5,06%	6,63%
Angolszász	Csoportátlag	31,28	4,93	20,03	29,15
	Szórástényező	9,12%	25,80%	40,47%	29,51%
Kontinentális	Csoportátlag	28,55	5,82	27,51	43,78
	Szórástényező	7,35%	34,91%	13,88%	7,79%
Mediterrán	Csoportátlag	32,78	13,26	25,04	39,10
	Szórástényező	1,61%	39,51%	8,71%	9,40%
KKE	Csoportátlag	30,41	5,11	17,22	33,17
	Szórástényező	19,93%	30,34%	14,19%	10,97%

Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerzők számítása

Az *európai szociális modell* esetében általános vélekedés, hogy az európai jóléti államok egyre hasonlóbbá válnak, hiszen az Európai Unió aktívan igyekszik előmozdítani a szorosabb szociálpolitikai koordinációt. Ennek oka, hogy szükséges az európai szociális modell megőrzése, megerősítése, illetve jobbá tétele egyes területeken (Büchs 2009). A gazdasági és társadalmi változások a jóléti intézmények jelentős reformját követelik meg, ami azonban nem vonhatja kétségbe az intézmények életképességét és alkalmazkodni tudását (Berend 2003).

2.8. Jóléti rezsimek Európán kívül

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk, szükséges a jóléti kapitalizmus Európán kívüli világának is a megismerése. Amable (2003) által kidolgozott kapitalizmusváltozatok nagyban hasonlítanak Sapir (2006) modelljére, azonban kiegészítette az *ázsiai kapitalizmus* modelljével, így nála a kapitalizmusnak és ez által a jóléti államok öt ideáltipikus modellje jelenik meg: 1. piaci alapú gazdaságok, liberális piacgazdaságok, avagy az angolszász modell, 2. szociáldemokrata gazdaságok, 3. ázsiai kapitalizmus, 4. kontinentális európai kapitalizmus, 5. dél-európai kapitalizmus. Ebben a csoportosításban a kapitalizmus ázsiai modellje duális gazdaságon alapul, amelyet a szociális háló hiánya és a fejlett pénzügyi szektor jellemez (Csizmadia–Illéssy 2015).

Holliday (2000: 709) szerint az Esping-Andersen által meghatározott tipológiát a „produktivista jóléti kapitalizmus" modelljével kell kiegészíteni, amely legfőbb jellemzője, hogy a szociálpolitikai célokat alárendelik a gazdaságpolitikának és a gazdasági növekedés kívánalmainak. A jóléti kapitalizmus e modellje Kelet-Ázsiára (különösképpen Japán, Dél-Korea, Tajvan, Hongkong és Szingapúr) vonatkozik, ahol az erős állam mellett a fejlesztési célok elérésében nagy hangsúlyt fektetnek a magánvállalatokkal való együttműködésekre és a családi kapcsolatokra. Általánosan jellemző a modell országaira, hogy olyan fejlesztéspolitikai eszközöket alkalmaznak, amelyek előmozdítják a kormányzat legitimációját és a munkaerőpiac stabilizálását, valamint jelentős összegeket fektettek a foglalkoztatottak oktatási és egészségmegőrzési programjaiba (Tang 2000: 137).

Az Európán kívüli régiók kevésbé írhatóak le átfogó modellként, azonban a latin-amerikai jóléti rezsimet még mindenképpen szükséges felvázolni a teljesség érdekében. Ez a modell a nevével ellentétben nem vonatkozik a teljes régióra, nem alkalmazható a Karib-térség legtöbb országára, amelyek csak a II. világháború után nyerték el a függetlenségüket, így ezekben jobban érezhető a gyarmati örökség (Gough 2004). Barrientos (2004) szerint Latin-Amerika számos országának elég közös vonása van ahhoz, hogy jellemezhető legyen a fejlett kapitalista társadalmakéhoz több tekintetben hasonló modális jóléti rezsimmel. Ez a rendszer hozzávetőlegesen az 1990-es évekig állt fent, és összefoglalóan a konzervatív-informális jóléti rezsimként határozhatjuk meg, amelyben a konzervatív jellemző azt takarja, hogy a szociális védelem szegmentált volt, a dolgozó osztályokra irányult, illetve informálisnak azért tekinthető, mivel a mezőgazdasági dolgozók, parasztok és egyéb marginális csoportok szociális védelme hiányzott. Összességében a mediterrán jóléti rezsimmel mutatott sok hasonlóságot, amely azonban az 1990-es években jelentősen átalakult, megkezdődött a jóléti rezsim „liberális-informális" irányba történő elmozdulása. A szociális intézkedésekben egyre nagyobb szerep jutott a magánfinanszírozásnak (oktatás és egészségügy), valamint a munkaerőpiaci dereguláció hatására fokozatosan megszűnt a munkahelyek védelme (Gough 2004).

2.2. szemelvény: A modern jóléti állam lehet az extrém szegénység megszüntetésének a kulcsa?

Ma Indiában átlagosan magasabb a jövedelmi szint, mint Németországban az 1880-as években a társadalombiztosítási rendszer bevezetésekor, vagy például Kínában is magasabb az egy főre jutó nemzeti jövedelem, mint Nagy-Britanniában 1948-ban, mikor elkezdte működését a Nemzeti Egészségügyi Szolgálat (NHS). Felvetődik így a kérdés, hogy például szolgálhatnak-e a mai fejlődő országok számára a fejlett országok történeti fejlődési ívei (Desai 2015).

A jelenleg fejlett ipari gazdaságok a modern jóléti állam létrehozásával voltak képesek csökkenteni az extrém szegénységet a II. világháborút követően, amelyekhez képest a fejlődő országok komoly lemaradásban vannak jelentős erőfeszítéseik ellenére is. A korabeli iparosodó országok sokkal inkább inkluzív módon növekedtek, és a szociális programokat többnyire járulékokból fizették, ami a kontinentális modell országaiban ma is túlnyomórészt jellemző. Habár az iparosodás kezdetben hozzájárult a szegénység növekedéséhez, a foglalkoztatás jelentős mértékű bővülésének, valamint a növekvő béreknek köszönhetően a szociális gondoskodás fokozatosan mélyült el, különösképpen a nagy gazdasági világválságot követően (Desai 2015). A fejlett ipari országok jóléti rendszerei többnyire immanensen anticiklikus jellegűek, a jól működő szociális védelmi rendszerek megnövelik a szociális célú kiadásokat recesszió során, majd pedig a kilábalás alatt folyamatosan csökkenthetők, így „automatikus stabilizátorként" működhetnek.

A fejlődő országok ezzel szemben teljesen más utat jártak be. A munkaerő sokkal kevésbé szervezett, illetve mivel a munkaerő jelentős része az informális ágazatban tevékenykedik, a járulékfizetés kisebb mértékű, ami pedig jelentősen korlátozza a kormányzatok mozgásterét. Következésképpen a szociális célú intézkedések csak egy-egy szűk réteget célozhatnak meg, és rendszerint gyakran változnak a politikai események hatására. A jóléti programok fenntartható finanszírozása érdekében nélkülözhetetlen a járulékfizetők arányának növelése. A fejlett országok valóban példaértékűek lehetnek, a globális Dél demokratikus berendezkedésű, közepes jövedelmű országaiban a jóléti politikák kiterjesztését ugyanazok a tényezők tették lehetővé, mint a fejlett ipari országokban: gazdasági fejlődés, demokratikus verseny a politikai szereplők között és a társadalmi és munkavállalói mozgalmak megerősödése (Dorlach 2020).

2.9. Összefoglalás

A kapitalizmusok változatai politikai gazdaságtani megközelítése a vállalati szférát és azokat meghatározó intézményi struktúrákat helyezi a középpontba, a kettő kapcsolatrendszere pedig determinálja a nemzetállami gazdasági kimeneteket. A piacgazdasági keretrendszerek jól meghatározott ismérvek alapján különíthetők el egymástól, ugyanakkor az irodalom törekvése, miszerint a létrehozható klaszterek száma minimális legyen, tévesnek bizonyult. Az elmúlt két évtized során a kapitalizmusok változatai megközelítés drasztikus változásokon ment keresztül, a vizsgált országok köre jócskán kiszélesedett, így elkerülhetetlenné vált a liberális és koordinált piacgazdasági modell képezte dichotómia kitágulása, ennek hatására új modelltípusok jöttek létre: a vegyes, függő és államilag vezérelt piacgazdasági modellek. A gazdaságok (vele együtt az azokat leíró piacgazdasági modellek is) számos új kihívással – globalizáció, társadalmi változások, egyenlőtlenségek emelkedése, környezeti változások, új technológiai forradalom – kerültek szembe az elmúlt évtizedben, így az általunk ismert modellek lassú, folyamatos és biztos változása elkerülhetetlen.

A modern kapitalizmusban különféle jóléti állami modellek alakulnak ki, amelyekben a piaci folyamatok kihatnak a társadalomra, így a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése és a piaci kockázatok csökkentése érdekében szükséges az állami beavatkozás. A jóléti államok sokszínűségében csak néhány modell különül el élesen a többitől, így alakítva ki a „jóléti kapitalizmus" eltérő megjelenési formáit. Az európai jóléti államok egyre hasonlóbbá válnak, viszont a gazdasági és társadalmi változásokra adott eltérő válaszaik révén mégis fennmaradnak a rezsimspecifikus tényezőik.

Fogalmak: piacgazdasági modell, liberális piacgazdasági modell, koordinált piacgazdasági modell, függő piacgazdasági modell, intézményi komplementaritás, jóléti állam, jóléti rezsim, európai szociális modell.

Ellenőrző kérdések:

1. Melyek azok az ismérvek, amelyek mentén a kapitalizmusmodelleket kategorizálni tudjuk? Értelmezze ezeket az ismérveket!
2. Mit jelent a piacgazdasági modellek vizsgálatában az intézmények közötti komplementaritás?
3. Miért tekintjük a jóléti államot a kapitalista gazdaság egyik legfontosabb alkotóelemének?
4. Mi jellemzi a jóléti rendszerek Esping-Andersen (1990, 1991) által kidolgozott tipologizálását?

Problémamegoldás:

1. A kelet-közép-európai piacgazdasági modellek folyamatosan átalakulóban vannak, ami leginkább azzal magyarázható, hogy ezen országok számára a rendszerváltozások időszakában a létező piacgazdasági modellekből kellett átvenniük intézményi karakterisztikákat. Ez egyrészt eltéréseket generált a kelet-közép-európai országok piacgazdasági modelljei között, másrészt pedig a létrejött modellek nem szerves és hosszú távú fejlődés eredményei, mint a liberális vagy a koordinált piacgazdasági modellek esetében. Az előbbiek fényében miként tehető hatékonnyá a kelet-közép-európai piacgazdasági modellek működése, továbbá milyen szerepet tölt be az állam ebben a folyamatban?
2. Az elmúlt két évtizedben megfigyelhető volt, hogy a kelet-közép-európai országok jóléti modelljei egyre inkább hasonlóvá váltak. Mi lehet az oka ennek a konvergenciának? Milyen tényezők erősíthetik a jóléti modelljükön belül tapasztalható konvergenciát?

Irodalomjegyzék

Adascalitei, Dragos (2012): Welfare State Development in Central and Eastern Europe: A State of the Art Literature Review. *Studies of Transition States and Societies,* 4(2), 59–70. Online: https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-362686

Amable, Bruno (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Andor László (2017): Szociálpolitikánk negyedszázada európai tükörben. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat,* 28(4), 3–16. Online: www.esely.org/kiadvanyok/2017_4/ATT03690.pdf

Baccaro, Lucio – Pontusson, Jonas (2016): Rethinking Comparative Political Economy: The Growth Model Perspective. *Politics & Society,* 44(2), 175–207. Online: https://doi.org/10.1177/0032329216638053

Bakács András – Borkó Tamás (2006): Az állami szerepvállalás európai modelljei: a mediterrán, a skandináv, az angolszász, valamint a német-francia kontinentális modell – tanulságok Magyarország számára. *ICEGEC Munkafüzet,* no. 13. Online: www.icegec-memo.hu/hun/_docs/munkafuzetek/munkafuzet_13.pdf

Barrientos, Armando (2004): Latin America: Towards a Liberal-Informal Welfare Regime. In Gough, Ian et al. (szerk.): *Insecurity and Welfare Regimes in Asia, Africa and Latin America.* Cambridge: Cambridge University Press, 121–168. Online: https://doi.org/10.1017/CBO9780511720239.006

Behringer, Jan – van Treeck, Till (2019): Income Distribution and Growth Models: A Sectoral Balances Approach. *Politics & Society,* 47(3), 303–332. Online: https://doi.org/10.1177/0032329219861237

Berend, Ivan T. (1996): *Central and Eastern Europe, 1944–1993. Detour from the Periphery to the Periphery.* Cambridge: Cambridge University Press.

Berend, T. Iván (2003): A jóléti állam: válság és kiutak. *Magyar Tudomány,* 48/109(10), 1273–1278.

Bohle, Dorothee – Greskovits, Béla (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca: Cornell University Press.

Bohle, Dorothee – Greskovits, Béla (2007): Neoliberalism, Embedded Neoliberalism, and Neocorporatism: Paths Towards Transnational Capitalism in Eastern Europe. *West European Politics,* 30(3), 417–466.

Bonoli, Giuliano (1997): Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach. *Journal of Social Policy,* 26(3), 351–372.

Büchs, Milena (2009): The Open Method of Coordination – Effectively Preventing Welfare State Retrenchment? *European Integration online Papers (EIoP),* 13(1), 1–20.

Cerami, Alfio (2006): *Social Policy in Central and Eastern Europe. The Emerge of a New European Model of Solidarity*. Münster–Hamburg–Berlin–Vienna–London: LIT Verlag.

Cernat, Lucian (2006): *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in Central and Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan. Online. https://doi.org/10.1057/9780230501683

Clift, Ben – Woll, Cornelia (2012): Economic Patriotism: Reinventing Control Over Open Markets. *Journal of European Public Policy,* 19(3), 307–323. Online: https://doi.org/10.1080/13501763.2011.638117

Csaba Iván – Tóth István György (1999): A jóléti állam politikai gazdaságtana. In Csaba Iván – Tóth I. Gy. (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest: Osiris, 7–37.

Csizmadia Péter – Illéssy Miklós (2015): A társadalmi integráció intézményi környezete: a jóléti államok sokféleségének elméleti megközelítései. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle,* 5(3), 105–125. Online: http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.105

Deacon, Bob (1992): The Future of Social Policy in Eastern Europe. In Deacon, Bob (szerk.): *The New Eastern Europe Social Policy Past, Present and Future*. New York: Sage Publications, 167–192.

Desai, Raj M. (2015): Social Policy and the Elimination of Extreme Poverty. In Chandy, Laurence – Kato, Hiroshi – Kharas, Homi (szerk.): *The Last Mile in Ending Extreme Poverty.* Washington: Brookings Institution Press, 301–327.

Dorlach, Tim (2020): The Causes of Welfare State Expansion in Democratic Middle-income Countries: A Literature Review. *Social Policy & Administration,* 55(5), 767–783. Online: https://doi.org/10.1111/spol.12658

Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.

Esping-Andersen, Gøsta (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge Zsuzsa – Lévai Katalin (szerk.): *A jóléti állam*. Budapest: T-Twins, 116–134.

Esping-Andersen, Gøsta (1996): Occupational Welfare in the Social Policy Nexus. In Shalev, Michael (szerk.): *The Privatization of Social Policy?* New York: Macmillan Press, 327–338.

Estévez-Abe, Margarita – Iversen, Torben – Soskice, David (2001): Social Protection and the Formation of Skills: A Reinterpretation of the Welfare State. In Hall, Peter A. – Soskice, David (szerk.): *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage.* Oxford: Oxford University Press.

Farkas Beáta (2011a): A közép-kelet-európai piacgazdaságok fejlődési lehetőségei az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle,* 58(5), 412–429.

Farkas, Beáta (2011b): The Central and Eastern European Model of Capitalism. *Post-Communist Economies,* 23(1), 15–34. Online: https://doi.org/10.1080/14631377.2011.546972

Farkas, Beáta (2016): *Models of Capitalism in the European Union. Post-crisis Perspectives*. London: Palgrave.

Ferragina, Emanuele – Seeleib-Kaiser, Martin (2011): Thematic Review: Welfare Regime Debate: Past, Present, Futures? *Policy & Politics,* 39(4), 583–611. Online: https://doi.org/10.1332/030557311X603592

Ferrera, Maurizio (1996): The ‚Southern Model' of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy,* 6(1), 17–37. Online: https://doi.org/10.1177/095892879600600102

Gedeon Péter (2011): Rivális elméletek a jóléti államról. *Politikatudományi Szemle,* 20(2), 7–30.

Gilpin, Robert (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan.* Budapest: Budapest Centre for International Political Economy.

Ginsburg, Norman (1979): *Class, Capital and Social Policy.* London: Macmillan. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-16169-0

Gough, Ian (2004): Social Policy Regimes in the Developing World. In Kennett, Patricia (szerk.): *A Handbook of Comparative Social Policy.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd, 239–257.

Győrffy, Dóra (2021): Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. *Közgazdasági Szemle,* 68(1), 47–75. Online: http://doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47

Hall, Peter A. (2014): Varieties of Capitalism and the Euro Crisis. *West European Politics,* 37(6), 1223–1243. Online: http://dx.doi.org/10.1080/01402382.2014.929352

Hall, Peter A. (2018): Varieties of Capitalism in Light of the Euro Crisis. *Journal of European Public Policy,* 25(1), 7–30. Online: http://dx.doi.org/10.1080/13501763.2017.1310278

Hall, Peter A. – Gingerich, Daniel W. (2009): Varieties of Capitalism and Institutional Complementarities in the Political Economy: An Empirical Analysis. *British Journal of Political Science,* 39(3), 449–482. Online: https://doi.org/10.1017/S0007123409000672

Hall, Peter A. – Soskice, David (2001): *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press. Online: https://doi.org/10.1093/0199247757.001.0001

Hancké, Bob – Rhodes, Martin – Thatcher, Mark (2007): *Beyond Varieties of Capitalism. Conflict, Contradictions, and Complementarities in the European Economy*. Oxford: Oxford University Press.

Holliday, Ian (2000): Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia. *Political Studies,* 48(4), 706–723. Online: https://doi.org/10.1111/1467-9248.00

Inglot, Tomasz (2008): *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: https://doi.org/10.1017/CBO9780511510175

Jackson, Gregory – Deeg, Richard (2006): How Many Varieties of Capitalism? Comparing the Comparative Institutional Analyses of Capitalist Diversity. *MPIfG Discussion Paper,* no. 06/2. Online: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.896384

Jensen, Carsten (2009): A jóléti szolgáltatások és transzferek világai. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat,* 20(6), 27–44.

Kornai János (1992): A posztszocialista átmenet és az állam. Gondolatok fiskális problémákról. *Közgazdasági Szemle,* 39(6), 489–512.

Kornai János (1993a): Transzformációs visszaesés. Egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. *Közgazdasági Szemle,* 40(7–8), 569–599.

Kornai János (1993b): *Útkeresés*. Budapest: Századvég.

Krasner, Stephen D. (1982): Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization,* 36(2), 185–205. Online: https://doi.org/10.1017/S0020818300018920

Kurlantzick, Joshua (2016): *State Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Lelkes Orsolya – Vanhuysse, Pieter (2001): Demokratikus állam, jóléti állam: új teóriák régi témákról. *Szociológiai Szemle,* (2), 96–107.

Midgley, James (1997): *Social Welfare in Global Context*. New York: SAGE. Online: https://doi.org/10.4135/9781483327945

Nölke, Andreas – Vliegenthart, Arjan (2009): Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics,* 61(4), 670–702. Online: https://doi.org/10.1017/S0043887109990098

Nölke, Andreas (2016): Economic Causes of the Eurozone Crisis: the Analytical Contribution of Comparative Capitalism. *Socio-Economic Review,* 14(1), 141–161. Online: https://doi.org/10.1093/ser/mwv031

Orosz Ágnes (2019): A jóléti állam rezsimtípusai az Európai Unióban. *Európai Tükör,* 22(4), 67–83.

Sapir, André (2006): Globalization and the Reform of European Social Models. *Journal of Common Market Studies,* 44(2), 369–390. Online: https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00627.x

Schubert, Carlos Buhigas – Martens, Hans (2005): The Nordic Model: A Recipe for European Success. *EPC Working Paper,* no. 20.

Schwartz, Herman Mark – Tranøy, Bent Sofus (2019): Thinking about Thinking about Comparative Political Economy: From Macro to Micro and Back. *Politics & Society,* 47(1), 23–54. Online: https://doi.org/10.1177/0032329218796

Tang, Kwong-leung (2000): *Social Welfare Development in East Asia*. London: Palgrave.

Tomka Béla (2004): Az Európai Szociális Modell múltja és jelene – kelet-közép-európai perspektívák. *Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat,* 15(5), 32–53.

Tomka Béla (2008): *A jóléti állam Európában és Magyarországon*. Budapest: Corvina.

van Kersbergen, Kees (1995): *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State*. London: Routledge.

van Kersbergen, Kees – Manow, Philip (2009): *Religion, Class Coalitions, and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: https://doi.org/10.1017/CBO9780511626784

Weber, Max (2011) [1949]: *Methodology of Social Sciences*. New Jersey: Transaction Publishers.

Weizsäcker, Jacob von (2005): Eine Schocktherapie für unser Gewissen. *Bruegel.org,* 2005. szeptember 13.

VÁKÁT OLDAL

Benczes István – Kutasi Gábor

3. A gazdaságpolitika mozgásterének meghatározó peremfeltételei egy nyitott gazdaságban

3.1. A makrogazdasági egyensúly és a gazdaságpolitika egyensúlyi hatása

3.3.1. A zárt gazdaság gondolkodásmódja

A gazdaságpolitikai ösztönzők jelentős mértékben függnek a beruházások alakulásától, a pénzpiac reakcióitól és nyitott gazdaság esetén az árfolyamrezsim megválasztásától. A kiindulási alap az árupiaci és a pénzpiaci kereslet-kínálati egyensúlyának a közös metszete.[1] Az árupiac viszonya a kamatpolitikához a következő: minél magasabb a reálkamat, annál drágább a beruházási (és fogyasztási) hitel, ami visszafogja a beruházást (és a fogyasztást), tehát alacsonyabb jövedelemtermeléshez vezet. Ezzel egy időben a pénzpiacon keresztül a kamatszint is függ a megtermelt jövedelemtől. Minél magasabb a jövedelemszint, annál nagyobb pénzkereslet tartozik hozzá, a nagyobb pénzkereslet pedig nagyobb reálkamatszintet eredményez. Zárt gazdaságban a gazdaságpolitikának rövid távon e kétirányú folyamatban kell egyensúlyoznia. A növekvő árupiaci (és fiskális) kereslet és ebből következően a növekvő jövedelem a pénzpiacon emeli a reálkamatot, és ez a kamatemelkedés persze negatívan hat vissza az árupiaci keresletre, azaz a jövedelemre.

A gazdaságpolitika szempontjából az érdekes kérdés, hogy hatásos lesz-e a költségvetési, illetve a monetáris politika. A költségvetési politika akkor hatásos, ha a magánberuházások kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam alacsony (vagyis nem nagyon reagálnak a kamatváltozásra), valamint másik irányból a pénzpiac jövedelemérzékenysége is alacsony (azaz a jövedelemnövekedés nem okoz jelentős emelkedést piaci kamatokban).

Ezzel szemben a monetáris politika akkor hatásos, ha a beruházás kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam nagy (vagyis egy kis kamatemelés nagy visszaesést vált ki a vállalati beruházás és a fogyasztás mértékében), valamint a pénzkereslet szorosan együtt mozog a jövedelemváltozással.

A monetáris politika akkor hatásos tehát, ha képes a kamatlábat jelentős mértékben csökkenteni, ezáltal előmozdítva a beruházások és a nettó export növekedését. A fiskális politika pedig éppen akkor hatásos, ha a kamatlábra, és így a beruházásokra minél kisebb hatással van (azaz a hitelkamat-emelkedés hatására nem áll el a magánszektor sok beruházástól).

Mindebből levonható az a következtetés, hogy a monetáris és a fiskális politika közül adott helyzetben az egyik lehet hatásos, míg a másik kioltja az eredményeket. Ez azonban nem kizárólagosságot, hanem inkább alá-fölérendeltséget, elsődleges és másodlagos pozíciót eredményez a két gazdaságpolitikai eszköztár számára, hogy a szándékolt hatások felerősíthetők legyenek. A valóságban ugyanis nem jellemző a teljes rugalmasság vagy rugalmatlanság az áru- és pénz-

[1] Ez az úgynevezett IS–LM-modell, amelyről részleteseben a fejezet függelékében lehet olvasni.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_03

piacokon kamat és jövedelem összefüggésében. Így van értelme összehangolt fiskális-monetáris politika esetén annak, hogy a jegybank reagál a fiskális intézkedésekre és fordítva.

A monetáris politika autonóm abban az értelemben, hogy erősítheti, de akár gyengítheti is a költségvetési politika hatásosságát. Expanziós fiskális politikát feltételezve, a jegybank háromféleképpen is reagálhat:

(1) Nem tesz semmit sem, mert elkötelezte magát a pénzmennyiség rögzített szinten tartása mellett.

(2) A jegybank a jövedelem nagyságát tartja változatlan szinten, ezért fiskális expanzió esetén szűkíti a pénzmennyiséget, emelve ezzel a reálkamatszintet, ami gyengíti a fiskális lépés jövedelemre gyakorolt hatását, például antiinflációs célból.

(3) A jegybank a kamatlábat hagyja változatlanul, és így a fiskális expanzióra monetáris expanzióval reagál, felerősítve a fiskális lépés jövedelemre gyakorolt hatását.

Ugyanígy a fiskális politika is támogathatja és ronthatja is a monetáris hatékonyságot. Monetáris expanzió (pénzkínálat növelése vagy kamatcsökkentés) esetén a fiskális politika különbözőképp léphet:

Nem változtat az államháztartás kiadási-bevételi számain, semleges maradva a jegybanki expanzióban, mert a kiszámíthatóságot tartja szem előtt vagy nincs politikai egyetértés a módosításhoz.

Növeli a kiadásokat, illetve a deficitfinanszírozás mértékét ráerősítve a pénzkínálat bővülésére, mert az élénkítés a célja.

Növeli az adókat, illetve lecsökkenti a költségvetési deficitet, amely elvonja a gazdaságtól a jegybank által piacra öntött pénz egy részét, mert kénytelen megszorítani például az államkötvények eladhatósága és megújíthatósága miatt.

3.3.2. A nyitott gazdaság mint gazdaságpolitikai tényező

A nemzetközi gazdaság markáns jellemzője annak szoros integráltsága. Az árupiacok mellett a tőke- és pénzpiacok is sok ezer szállal kötődnek egymáshoz. A gazdasági globalizáció lehetővé teszi, hogy jóformán semmi nem korlátozza a gazdaság szereplőit a külföldi befektetési eszközök vásárlásában, ezáltal biztosítva, hogy megtakarításaikon a lehető legmagasabb hozamot realizálják, és a hitelből élők számára lehetővé teszi, hogy a lehető legolcsóbb forrásból finanszírozzák beruházásaikat vagy fogyasztásukat. A külfölddel való áru-, tőke- és pénzpiaci kapcsolat folyamatai a valutarendszeren keresztül csapódnak le a hazai gazdaságba. Éppen ezért a fent említett monetáris és fiskális alá-fölérendeltségi viszonyban meghatározó lesz, hogy az ország milyen árfolyamrendszert választ.[2]

Leegyszerűsítve az alá-fölérendeltség hatásossága függ attól, hogy a nyitott gazdaság rögzített vagy rugalmas árfolyamrendszert alkalmaz. Rugalmas árfolyamrendszer esetén nincs szükség folyamatos monetáris beavatkozásra az árfolyam védelmében, ugyanakkor az árfolyam egy folyamatosan igazodó változó lesz, amely reagál mind a fiskális keresletre, mind a monetáris politika által érintett pénzpiaci folyamatokra és az utóbbi miatt bekövetkező nemzetközi tőkemozgásokra. A gazdasági nyitottság sommás következménye, hogy rugalmas árfolyamrendszerben a monetáris politika hatásos, ezért ennek fölérendeltsége a hatékony megoldás, míg a rögzített

[2] Ez az úgynevezett Mundell–Fleming-modell, amelyről részletesebben a fejezet függelékében lehet olvasni.

árfolyamrendszer esetén a fiskális politikára igaz mindez. Ez pedig a következő logika mentén magyarázható.

Rugalmas árfolyamrezsimet és tökéletes tőkemobilitást feltételezve, ha a jegybank úgy dönt, hogy élénkíti a hazai gazdaságot, azaz például kamatot csökkent. Alacsonyabb kamatláb hatására a tőke kivonul az országból és ennek hatására a hazai fizetőeszköz veszít értékéből, leértékelődik. A leértékelődés hatására az export elvben javul, míg az import mérséklődik, az árupiacon a hazai termékek iránti kereslet nő, így végül a hazai termelés bővül, azaz a GDP növekszik. A pénzpiaci változások így az árupiacon is változásokat eredményeznek. Rugalmas árfolyamrendszert és tökéletes tőkemobilitást feltételezve tehát a monetáris politika képes lehet elérni a reálszektor igazodásán keresztül a nemzeti jövedelem emelkedését nyitott gazdaságban.

A költségvetési politika expanziós törekvései ugyanakkor sikertelenségre vannak ítélve rugalmas árfolyamviszonyok között. A fiskális expanziót (adósságból finanszírozott kiadásnövelés vagy adócsökkentés) emelkedő hazai kamatlábat és nemzeti jövedelmet eredményezne a zárt gazdaságban, de nyitott gazdaság esetén a megemelkedett hazai kamatszintek tőkebeáramlást váltanak ki, ami miatt a hazai valuta felértékelődik. A felértékelődés azonban olcsóbbá teszi az importot és megdrágítja az exportot, így végül a többletkereslet nem hazai termelést, hanem a külföldi termékek keresletét eredményezi, vagyis a romló folyó fizetési mérlegen keresztül „elfolyik" a fiskális ösztönző. Így rugalmas árfolyamrendszer esetén a fiskális költekezés végül a nemzeti jövedelem visszaesését eredményezi. A kormányzati vásárlások növelése tehát kiszorítási hatást okozott, hasonlóan a makroökonómiában megismert zárt gazdaságok modelljéhez – azzal a különbséggel, hogy most:

(1) nem a beruházást, hanem a nettó exportot szorította ki a kormányzati többletköltekezés, illetve

(2) a kiszorítási hatás nemcsak részlegesen, hanem teljes mértékben érvényesült, a költségvetési multiplikátor értéke ezért nulla.

Ami történt az nem más, mint egy politika által előidézett ciklus a gazdaságban, és mint ilyen, hatásában nem tartós. Negatív következménye ugyanakkor, hogy elbizonytalanítja a gazdaság szereplőit, akik nem feltétlenül számolnak a kormányzat expanziós lépéseivel, hiszen annak valójában nincsen érdemi hatása (bár politikai értelemben – például választások előtt és rövid távon – kifizetődő lehet a politikai döntéshozók számára).

Fordított a helyzet a rögzített árfolyamrendszerű nyitott gazdaságok esetében. Egy olyan országban ezért, ahol rögzített az árfolyam és tökéletes tőkemobilitás érvényesül, az a jegybanki akció, amely az aggregált kereslet (és következésképpen a nemzeti jövedelem) növelését tűzi ki célul, eredménytelen lesz. Amikor a monetáris expanzió a reálkamatláb csökkentésére irányul, de relatíve alacsony hazai kamatlábak érvényesülése mellett a befektetők egyszerűen kivonulnának a belföldi értékpapírokból, hiszen azon veszteségük keletkezik. A kivonulás pedig a nemzeti valuta leértékelésének szükségességét vetíti előre. A jegybank ebben a helyzetben nem tehet mást, mint, hogy megvédi valutáját, hiszen számára kötelező feladatként van előírva az árfolyam védelme. E védelem praktikusan a hazai pénz állományának szűkítésével biztosítható. Ami történik, az voltaképpen nem más, mint a korábban piacra engedett hazai valuta visszavásárlása a nemzeti fizetőeszköz újbóli megerősítésének szándékával. Belátható, hogy rögzített árfolyam és a tőke korlátozás nélküli mobilitása esetén a monetáris politika

hatástalan, mert önmagát kénytelen ellensúlyozni. A jegybanki expanzió egyetlen érdemi hatása a devizatartalékok csökkenése lesz, ami viszont valutaválságot fog eredményezni és a rögzített árfolyam leértékelését. Hasonlóan a lebegő árfolyamrendszerben használt költségvetés politikai expanzióhoz, a gazdaság ez esetben is csupán egy nem indokolt, a politika által kiváltott ciklussal gazdagodott, a nélkül azonban, hogy annak érdemi (reálgazdasági) hatása lett volna. Tökéletes tőkemobilitás és rögzített árfolyamrendszer mellett a jegybank tehát nem gyakorolhat autonómiát gazdaságpolitikája alakításában – bármilyen lépése ugyanis az árfolyamra nehezedő nyomást eredményezne, amit hatástalanítania kell. Rögzített árfolyamrendszer és tökéletes tőkemobilitás együttes megléte esetén a jegybanknak folyamatosan készen kell állnia hazai és külföldi valuta értékesítésére, illetve vételére a hivatalos paritás védelme érdekében.

A teljesen hatástalan monetáris politikával szemben a fiskális politika hathatós eszköze lehet az aggregált kereslet és ekképpen a nemzeti jövedelem manipulálásának (növelésének) rögzített árfolyamrendszer esetén. Azonban a kormányzat vásárlásainak sikere *csak akkor* és részben csak azért teljesül(het), mert azt a monetáris hatóság kikényszerített expanziója kíséri. Fiskális expanzió esetén ugyanis a hazai kamatok emelkednek. A nemzetközileg relatíve magassá vált reálkamatláb hatására megindul a tőke beáramlása, ami felértékelődési nyomás alá helyezi a hazai valutát. A felértékelődést megakadályozandó a jegybank a hazai pénzállomány növelésébe kezd (például külföldi devizát vásárol a megnövelt jegybanki pénzállományból), ekképpen enyhítve a hazai valutára nehezedő nyomást. A pénzügypolitika két területe közötti (kényszerű) összhang tehát feltétele a fiskális politika (rövid távon érvényesülő) expanziós sikerének. Ha ugyanis a jegybank nem töltené fel tartalékait, azaz hagyná, hogy a belföldi fizetőeszköz felértékelődjön, akkor bár a tőkemérleg többletet produkálna, de a viszonylag magas kamatláb miatt belföldön kiszorítási hatás érvényesülne a beruházások és a fogyasztás terén is, ami miatt az össztermelés zsugorodna: az exportszektor fokozatosan veszítene versenyképességéből, miközben az importtermékek fogyasztása mind olcsóbbá válna. A rögzített valutaárfolyamú jegybank tehát – amennyiben valóban ragaszkodik a számára előírt célhoz, a rögzített árfolyam fenntartásához – segíti a fiskális politika sikerét.

A fenti leegyszerűsített elemzésből kiderült, hogy a diszkrecionális fiskális politika sikere rögzített árfolyamok mellett várható. Annál eredményesebben „dolgozik" a költségvetési politika, minél magasabb a tőkemobilitás foka. Rugalmas árfolyamrendszert feltételezve viszont a költségvetési politika hatástalan lesz. Lebegő árfolyamrezsimet és tökéletes tőkemobilitást feltételezve a jegybank lesz az intézmény, amely (elvben) hatásosan manipulálhatja a nemzeti jövedelem nagyságát.

3.2. A gazdaságpolitika mozgásterét meghatározó főbb közgazdasági szabályszerűségek

A gazdaságpolitikai döntések meghozatala vagy éppen elemzése során szükséges mérlegelni, hogy érvényesülnek-e bizonyos gazdasági szabályszerűségek rövid vagy hosszú távon, vagy éppen figyelmen kívül hagyhatók. Viszonylag ilyen egyszerűbb tankönyvi megfigyelés például *Okun törvénye,* amely a GDP csökkenése és a munkanélküliség növekedése közti összefüggést

mondja ki.[3] A viszonylag egyszerű tétel azt mondja ki, hogy a munkanélküliek nem termelnek, tehát a munkanélküliség emelkedése szükségszerűen GDP-csökkenéssel jár. E szabályszerűségből, illetve amerikai idősorok megfigyeléséből pedig az alábbi előrejelzési függvényt is előállította a GDP várható növekedésére vonatkozóan:

reál GDP változása = 3% – 2 x munkanélküliségi ráta változása.

Azaz, ha a munkanélküliség nem változik, akkor a GDP 3%-kal bővül, de ha a munkanélküliség növekszik, akkor az akár visszaesést is eredményezhet. Például ha a munkanélküliség 4%-ról 5%-ra emelkedik, akkor a képlet a következő eredményt mutatja:

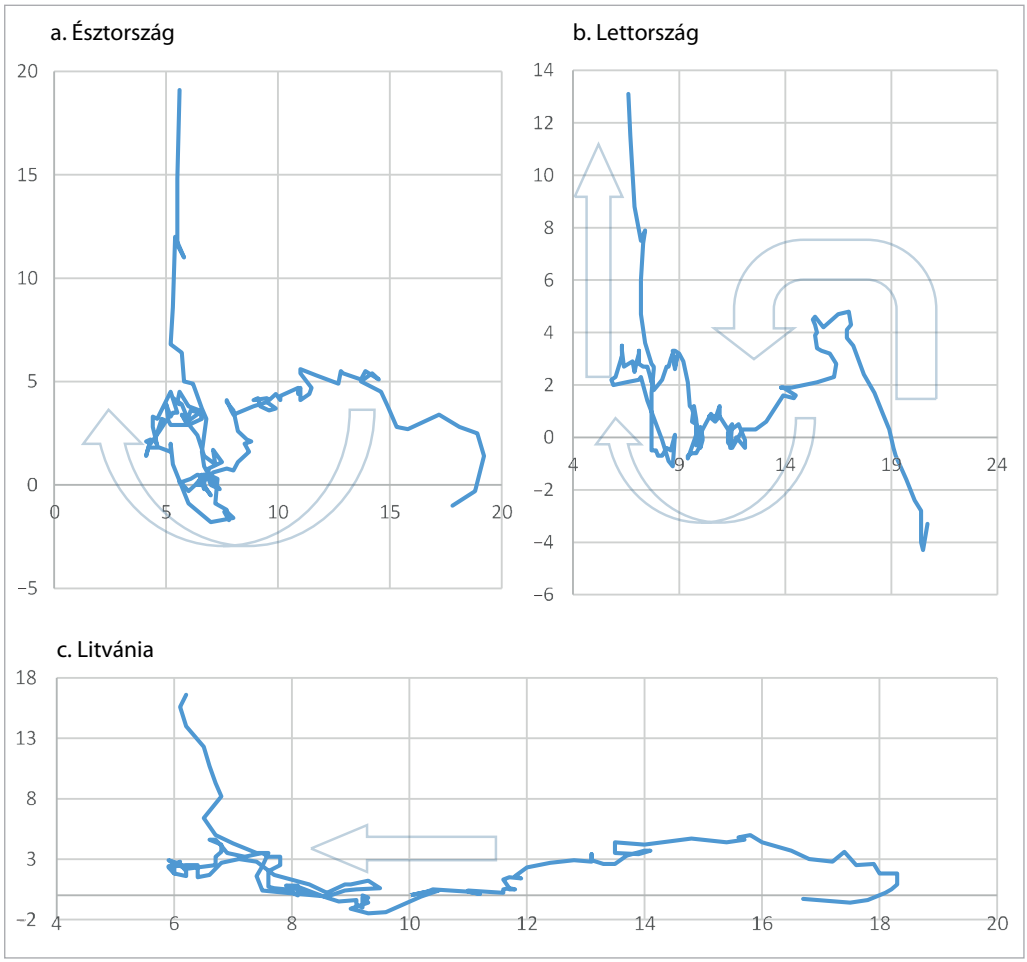
reál GDP változása = 3% – 2 x (4% – 5%) = 1%,

azaz lassul a növekedés 3% helyett 1%-ra.

Szintén e körbe tartozik a *Phillips-görbe doktrína,* amely rövid távú átváltást figyelt meg és feltételez az infláció és a munkanélküliség között. Az eredetileg Nagy-Britannia idősorait vizsgáló elemzés alapján a munkanélküliség rátája és a munkabér változása (bérinfláció) között negatív kapcsolat áll fenn. Az 1861 és 1957 közötti időszak adataira illesztett negatív lejtésű görbe (a Phillips-görbe) üzenete az volt, hogy nem lehet egyszerre, egy időben biztosítani a makrogazdaságpolitika két célját, azaz a munkanélküliség felszámolását és az infláció leszorítását, a kettő között ugyanis átváltás feszül. A szükségszerű választás korlátként jelent meg a kormányzati gazdaságpolitikai döntésekben is: ha ugyanis egy kormány mérsékelni kívánta a munkanélküliséget, akkor szükségszerűen a bérek – és így az általános árszínvonal – emelkedésével kellett számolnia (és fordítva).[4] (Lásd gyakorlati példaként 3.1. ábra.) Hosszú távon azonban nem érdemes ezzel a hatással számolni, mert, mint ahogyan azt Milton Friedman levezette, a megnövelt infláció hosszú távon beépül a bérkövetelésekbe, így az emelkedő bér miatt már nem éri meg a vállalatoknak fenntartani a magasabb foglalkoztatottságot. A munkanélküliség pedig visszaáll a magasabb szintre a megemelkedett árszínvonal mellett. Hosszú távon tehát mégsem mérsékelhető a munkanélküliség inflációs politikával, csupán a pénz elértéktelenedését eredményezi. Rövid távon azonban könnyű eszköznek tűnik politikai választások előtt a támogatottság növelésére.[5]

Az alapvető közgazdasági tankönyvekben ritkán szereplő, de a gazdaságpolitikai gyakorlat szempontjából annál fontosabb felismerés az *időinkonzisztencia,* vagyis az, hogy a gazdaság szereplőinek időre van szüksége arra, hogy reagáljanak a változásokra. Ennek több oka is lehetséges. Egyik, hogy el kell jutniuk arra a felismerésre, hogy változnak a gazdaságpolitikai keretek. Másik oka az átfutási időnek, hogy a reálgazdaságban felvett pozíciók nem változtathatóak olyan gyorsan, mint egy-egy adójogszabály, vagy támogatási döntés vagy kamatszint. Egy megkezdett beruházás nem állítható le azonnal, de egy ösztönzött beruházás engedélyeztetése és elindítása is hónapokat, éveket vehet igénybe.

[3] Mankiw 2005: 68.
[4] Lásd Phillips 1958.
[5] Friedman 1986.

3.1. ábra: Balti országok rövid távú Phillips-görbéje, évesített infláció (HICP, függőleges tengely) és munkanélküliségi ráta (vízszintes tengely), havi adatok. 2010. január – 2022. május
Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerzők szerkesztése
Megjegyzés: a nyilak az időbeliség irányát mutatják.

Egy-egy technológiai beruházás vagy technológiai tartalmú termék vásárlása akár évekre vagy évtizedekre is érzéketlenné teheti az adott gazdasági szereplőket az új technológiák felé orientáló ösztönzőkre. A demográfiai trendek is csak több éves átfutással változtathatók. (Lásd a 3.2. és 3.3. szemelvényt.)

A hatások gyorsaságát és behatását befolyásolja a gazdaságpolitika stratégiája, amennyiben fokozatosan, azaz *graduálisátmenet*- vagy *sokkterápia*-szerűen kezeli a gazdasági kihívásokat. A graduális intézkedések lényege, hogy a fokozatosság révén lehetősége van a gazdasági szereplőknek úgy alkalmazkodni a változásokhoz, hogy az különösebb kockázatot nem jelent a működésükben, fenntartásukban, jövedelmi viszonyaikban, azaz lehetőséget teremt arra, hogy hozzászokjanak az új keretekhez. Ezzel szemben a sokkterápia azonnali és jelentős mértékű áldozatot és irányváltást kényszerít rá a vállalatokra és/vagy a háztartásokra. A graduális intéz-

kedésre példaként említhető, amikor az Európai Unióhoz való hosszú előcsatlakozási folyamat során fokozatosan építették le a védővámokat egy évtized alatt. A sokkterápiát jól jellemzi a nagy léptékű és éven belül bevezetett adóemelés, a fűnyíróelv-szerűen, egységesen elrendelt kiadáscsökkentés a közszférában, vagy a több százalékpontnyi kamatemelés, amely tömeges hitelbedőlésen keresztül tisztítja meg a piacot a kockázatos adósoktól (3.1. szemelvény).

3.1. szemelvény: Sokkterápia és graduális átmenet

Példa a sokkterápiára: FED-kamatemelés

„Recessziót hozhat a Federal Reserve Board szerdán várható újabb szigorítása?

75 pontos kamatemelésre számít a szakértők többsége – írja a CNBC gazdasági rovata, amely szerint az egész világon recessziót okozhat az, hogy az infláció miatt a jegybankok gyorsabban és jobban szigorítanak, mint ahogy azt korábban várták tőlük. A legtöbb elemző a korábban várt 50 bázispontos helyett 75 pontos kamatemelésre számít az amerikai jegybank szerepét betöltő FED, mert az infláció az USA-ban májusban 8,6% volt. A döntéshozókat ez talán még jobban aggasztja, mint egy esetleges világméretű recesszió. Guy Stear, a francia Société Générale bank vezető közgazdásza úgy véli, hogy a profitok csökkenésének esélye jóval nagyobb, mint a gazdaság általános visszaesésének."

Forrás: Lengyel 2022.

Példa a graduális átmenetre: Nemzetközi számviteli sztenderdek magyarországi bevezetése

1. 2005-ben az EU kötelezővé tette a tőzsdén jegyzett vállalatok esetében (1606/2002/EK rendelet).

2. 2016-tól a magyar számviteli törvény kötelezővé tette minden hitelintézetnek és minden olyan vállalkozásnak, „amelynek értékpapírjait az Európai Gazdasági Térség bármely állama szabályozott piacán forgalmazzák" (2000. évi C. törvény 9/A.§).

3. 2017-től választhatóvá vált a biztosítók, pénzügyi vállalkozások, könyvvizsgálatra kötelezett cégek és az IFRS szerint könyvelő anyavállalatok hazai leányvállalati számára.

4. 2018-tól kötelezővé vált a szövetkezeti hitelintézeteknek.

A sokkterápiát jellemzően kényszerű helyzetben alkalmazza a gazdaságpolitika, amikor már nincs idő és lehetőség arra, hogy a piaci szereplők fokozatosan szokhassanak hozzá az új keretekhez. Például ha elfogynak az államadósság-bővítési lehetőségek, vagy hirtelen megemelkednek az inflációs kockázatok, megsemmisülnek erőforrások vagy kapacitások, váratlan természeti csapás vagy háború készületlenül éri a gazdaságot és az államot, akkor nem marad más, mint a gazdaság sokkolása gyors kiigazításokkal. Előfordulhat azonban, hogy nem a fent említett külső sokkok eredményeznek sokkterápiás gazdaságpolitikai döntést, hanem a politikum népszerűségi szempontjai. Hiába volt például Görögországnak egy évtizede, hogy fokozatosan bontsa le a mezőgazdasági vámjait az Európai Közösség akkori tagállamai felé, az 1981-es csatlakozása előtt, a politikai népszerűségvesztés elodázása miatt a teljes vámeltörlés az utolsó évre maradt. Ennek következtében a görög agrárcégek nem lettek hozzászoktatva ahhoz, hogy egyre kevésbé védi őket a vám a nyugat-európai termelőkkel szemben, így az egyszeri nagy vámcsökkenés versenyképtelen költségszintek mellett vitte be a görög mezőgazdaságot az európai integrációba, tömeges csődöket eredményezve a görög agrárvállalkozók körében.[6] Hasonló, politikavezérelt

[6] Nagy 1999.

állapotnak tekinthető a makrogazdasági populizmusnak nevezett latin-amerikai jelenség, amely során a rövid távú társadalmi elégedettség fenntartása miatt figyelmen kívül hagyták az inflációs és eladósodási kockázatokat az országok vezetői.

A nemzetközi gazdaságtanban széles körben ismert időbeli csúszás az úgynevezett J-görbe hatás, amely arra utal, hogy a folyó fizetési mérleg egyenlegét javítani célzó árfolyamleértékelés csak bizonyos idő múltával képes tényleges egyenlegjavulást eredményezni, mert a hosszú távú szerződésekkel vagy raktárkészlettel rendelkező gazdasági szereplők számára az árfolyamváltozás okozta termékár- vagy termékköltség-változás csak a szerződések és készletek kifutása után realizálódik.[7] Fel kell tudni mérni tehát, hogy adott gazdaságpolitikai eszközfajta esetében mennyi a hatásának átfutási ideje és üteme. Nemcsak az időbeli csúszást, hanem a reakció intenzitását, azaz a rugalmasságot is ismerni kell. Ahhoz, hogy érdemes legyen például meghozni a valutaleértékelést célzó monetáris döntést, azt is tudni kell, valóban úgy reagál-e az export- és importpiac, hogy annak végeredménye egy kedvezőbb nettó export érték (pozitív kereskedelmi egyenleg) lesz.[8]

Ahhoz tehát, hogy megállapítható legyen, mekkora mértékű impulzust kell adni a gazdaságnak a kívánt gazdaságpolitikai cél eléréséhez, a döntés előkészítésnek fel kell tudnia mérni, hogy mennyire fognak reagálni a megcélzott gazdasági szereplők vagy társadalmi csoportok. A közgazdasági tankönyvek ezt a reakcióra való hajlamot nevezik *rugalmasságnak, multiplikátorhatásnak vagy határhajlamnak*. Mi az az intézkedés, amire egyáltalán reagálnak, és milyen összegen/mértékben kell bevetni, hogy a kedvező hatás mérhető legyen? Például melyik adónemet érdemes csökkenteni a növekedés ösztönzésére és vajon milyen mértékben, hogy arra reagáljon a foglalkoztatás, a termelés vagy a termelékenységet javító technológiai beruházás és innovációs tevékenység? Mi az a gazdaságpolitikai mix, aminek következtében megemelkedik az áru- és szolgáltatásexport bevétele (támogatás, árfolyamleértékelés stb.) és melyik ösztönzőből mennyit adjunk hozzá? Ráadásul a reakcióra való hajlam nem tekinthető állandónak. Jelentős mértékben befolyásolhatják a gazdasági kilátások és várakozások, vagy a gazdasági és társadalmi kulturális környezet, valamint a döntések iránti bizalom és a döntéshozók hitelessége.

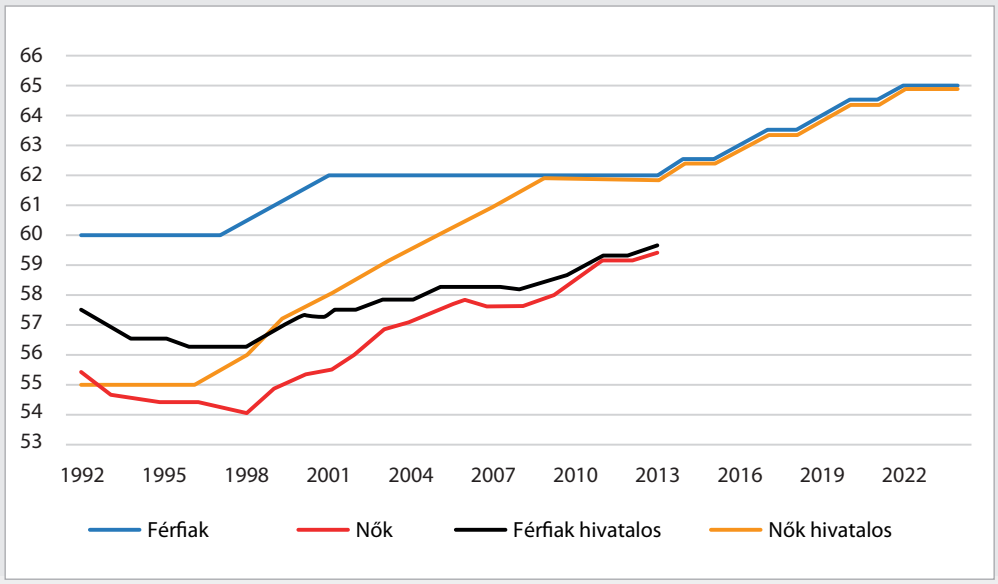
3.2. szemelvény: A gazdaságpolitikai intézkedések késleltetett hatása – nyugdíj

A nyugdíjkorhatár emelése nem feltétlenül eredményez tényleges emelkedést

„A hivatalos és a tényleges korhatár közötti különbséget a kedvezményes nyugdíjba vonulási lehetőségek okozzák (szakmaspecifikus kivételek, rokkantnyugdíjazás stb.) […] 2013-ban már csak 2,5 év körüli különbséget tapasztalhattunk, amit az magyaráz, hogy a kedvezmények jelentős része kikerült a nyugdíjrendszerből, vagy a feltételei szigorodtak. Érdekesség, hogy 2009-ig a férfiak, azóta viszont a nők tudnak az általános korhatárból többet lecsípni a kedvezményekkel. […] (Gyanítható, hogy a Nők40 program és az emelkedő nyugdíjkorhatár együttes hatása a következő években a nők esetében megfordítja ezt a tendenciát.)”

[7] Szentes 1999: 316

[8] Ezt vizsgálja a Marshall–Lerner feltétel. Szentes 1999: 313.

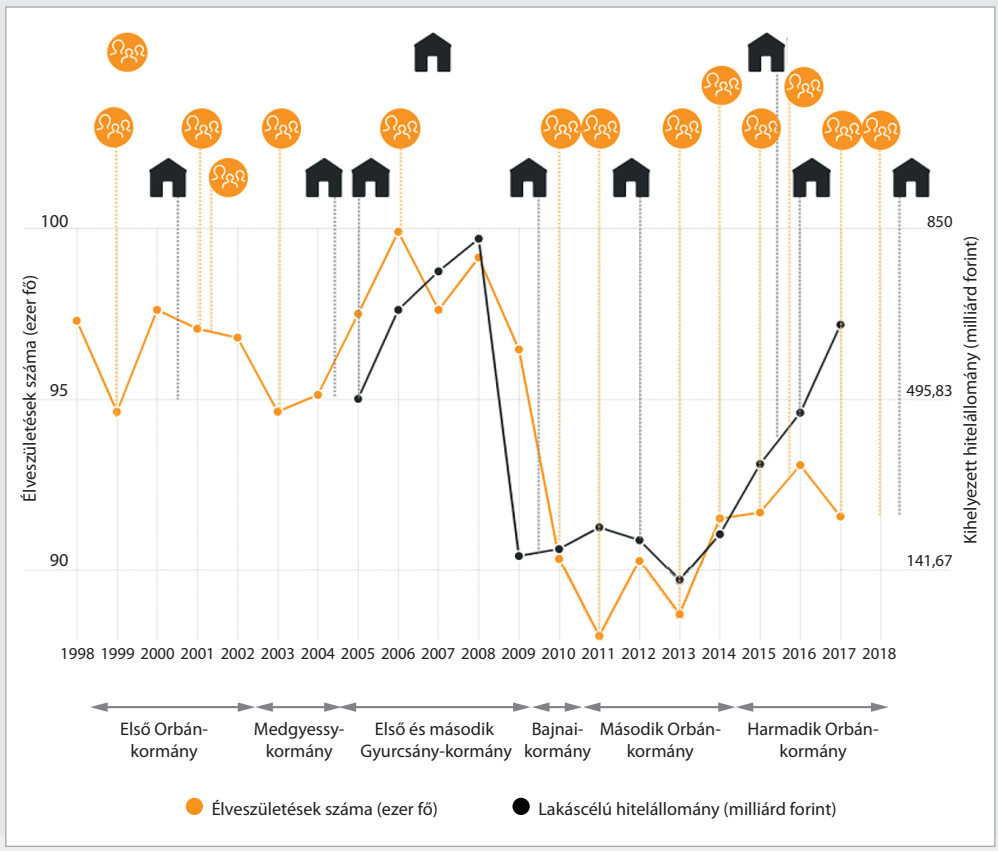

A tényleges és a törvényes nyugdíjbavonulási kor
Forrás: Portfolio 2015.

A gazdaságpolitikai döntések során sokszor mérlegelni kell a *hatékonyság vs. méltányosság* hármas dilemmáját. A társadalmi igazságosság céljának követése kapcsán a kormányzat mindenekelőtt szembe találja magát azzal a problémával, hogy a méltányosság címén átcsoportosított jövedelem, azaz az adóbevételek segélyre, állami támogatásra való elköltése közben elvész bizonyos mértékű jövedelemtermelés. Ez magyarázható például azzal, hogy a magasabb jövedelemkategóriákban nagyobb lehet a megtakarítási hajlandóság, és a jobban jövedelmező ágazatokban magasabb lehet a hozam beruházásokba való visszaforgatásának aránya. Másrészt a progresszív adórendszer csökkentheti a többletmunka vállalására irányuló hajlandóságot. Vagyis a méltányosság érdekében olykor fel kell adni a hatékonyság bizonyos szintjét. Kérdés, hogy mekkora többletjövedelemről érdemes még lemondani, vagy mekkora méltánytalanságot kell eltűrni. Meddig érdemes veszteséges ágazatokat támogatni, lemondva ezzel bizonyos mértékű potenciális GDP-növekedésről? Lehetséges-e úgy fenntartani a középosztály életszínvonalát, hogy ez egyszerre megy a gazdagok és a szegények rovására? Ha méltányossági megfontolásból a szegények számára vagy a rossz jövedelmezőségű ágazatok felé transzferálunk jövedelmet, akkor azt koncentráltan vagy egyenletesen elosztva tegyük? A jövedelemtranszfer esetében is figyelembe kell venni a csökkenő határhaszon és növekvő határveszteség elvét. Vagyis egyre kisebb hozadéka van a támogatott számára, míg egyre nagyobb a veszteségérzet az adózó oldaláról.

3.3. szemelvény: A gazdaságpolitikai intézkedések késleltetett hatása – családtámogatás

„Az alábbi ábrán az 1998 és 2018 közötti fontosabb család- és lakáspolitikai intézkedéseket szedtük össze."

Forrás: Stubnya–Kocsis 2019.

A fenti kérdésekből következik az a dilemma is, hogy az állam össztársadalmi és az állampolgár vagy a vállalatok egyéni céljai alapján valószínűleg eltérő a jövedelmek újraelosztásának értékelése. Makroszinten az aggregált szegénységi, támogatási mutatók akkor javulnak a leginkább, ha egyenletesen oszlik meg a transzfer, míg az egyén leginkább saját helyzetének javulását értékeli, amely értelmezhető akár abszolút értékben a Pareto-hatékonyság alapján vagy relatív értelemben a többi társadalmi résztvevő helyzetéhez viszonyítva. Tehát a második felvetés az állam aktivitásának arányossági problémáját feszegeti: mikortól kezdve számít felesleges paternalizmusnak az állami beavatkozás, és meddig kell államilag ellensúlyozni az egyéni rövidlátást, a rövid távú haszonmaximalizálást? Emellett az államnak rangsorolnia kell a társadalmi csoportok érdekei, céljai között.

A társadalmon belüli jövedelemátcsoportosítás harmadik dilemmája a már említett csökkenő határhaszonból és növekvő határveszteségből következően az, hogy eltérő súllyal ítélik meg az egyének a hasznot és a veszteséget. Elvileg itt a vesztesek kompenzálása jelentené a megol-

dást, de sokszor már ezek beazonosítása is lehetetlen. Ráadásul az állami újraelosztás kapcsán ez csak a támogatások visszaosztását jelenthetné. A méltányosság és hatékonyság problémaköre esetében azonban óvatosan kell kezelni a dilemmákban megbúvó alternatívákat.

Nem állítható, hogy a megtakarításokból átcsoportosítva a fogyasztás javára egyértelműen növekedési veszteség, hatékonyságromlás keletkezik. A csökkenő hozadék előfordulása, a leszakadó, elszegényedő társadalmi csoportok vagy országok állapotából keletkező károk és társadalmi költségek, illetve e csoportok, mint vesztesek kompenzálása mind azt igazolja, hogy konkrét esetekben nem mindig lehet átváltási áldozatról beszélni. Ez a szemléletbeli probléma jelenik meg az olyan különböző modellekben, amelyek azt vizsgálják, hogy milyen módon érhető el a leghatékonyabb társadalmi szintű jövedelemelosztási állapot. Az utilitariánus megközelítés szerint a nagyobb megtakarítási hajlandóságú csoportok, vagyis a gazdagabbak, termelékenyebbek felé kell csoportosítani a jövedelmet. Viszont a Rawls-féle megközelítésben a legrosszabb helyzetű vagy teljesítményű egyéneken múlik a csoport, vagyis a társadalom összteljesítménye, mert ezek visszahúzó hatást gyakorolnak a legjobbakra is. Ez utóbbi értelmezés szerint a hatékonyságot a legrosszabb helyzetűek támogatásával lehet javítani, amely azonban nem veszi figyelembe a gazdagok körében bekövetkező adóelvonás miatt érzett veszteségérzetet, amely lehet erősebb is, mint az adóból generált hasznosságérzet a kedvezményezettek körében.[9]

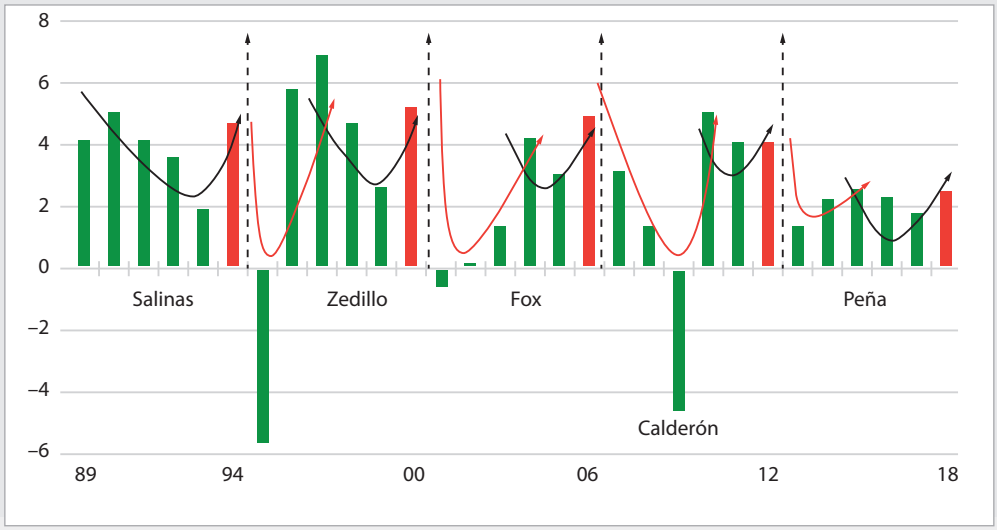
Az előbbi dilemma rávilágít arra, hogy a gazdaságpolitikai döntések nem kizárólag a gazdaságosság és a tankönyvi makrogazdasági hatékonyság alapján születnek meg. De nemcsak társadalmi dilemmák, hanem a választásoktól választásokig látó politikai racionalitás is szerepet játszik a szakpolitikai döntésekben, amelyek azután visszahatnak a makrogazdaság folyamataira is. Ez a jelenség hozza létre az úgynevezett *politikai üzleti ciklusokat*.[10] Ennek a torzításnak a háttere, hogy a politikai racionalitás behatárolt időtávú szemben a közgazdasági racionalitás végtelen időtávjával. Országok széles körében megfigyelt jelenség, hogy választások közeledtével a politikai hatalom birtokosai előszeretettel használják a fiskális élénkítés eszköztárát, azzal a szándékkal, hogy dinamizálják a gazdasági teljesítményt és így növeljék a választók elégedettségét. Az expanziós politikát a választások után általában megszorítás, vagyis az aggregált kereslet szűkítése követi. A politikai döntéshozók tehát maguk idéznek elő ingadozásokat függetlenül a gazdaság valós állapotától a fiskális egyenlegben és a nemzeti jövedelem nagyságában vagy az infláció mértékében, esetleg a folyó fizetési mérleg tételeiben, függetlenül a gazdaság valós állapotától (3.4. szemelvény).

3.4. szemelvény: Mexikó politikai üzleti ciklusa a GDP alakulásában

„A mexikói gazdaságban az elmúlt 30 évben jelen volt a politikai ciklus. A ciklusnak általában két fő szakasza és egy köztes szakasza van, amelyek befolyásolják a gazdaság teljesítményét. Egy expanzív fázis, amely minden kormányzati ciklus végén megjelenik; egy megszorító az új kormányzati ciklus kezdetével; a mérséklődés köztes szakasza pedig a választások előtti évben következik be. 2018-ban a gazdaság az elmúlt három évtizedben ötödször érkezik a politikai ciklus expanzív szakaszába."

[9] Stiglitz 2002.

[10] Bővebben lásd Benczes–Kutasi 2010: 4. fejezet.

Forrás: Coutino 2017.

3.3. A gazdaságpolitikát befolyásoló hazai szereplők

A vállalatgazdaságtanban közismert az érintettek *(stakeholders)* megközelítés, amely alapján nem csak a tulajdonosoknak van befolyása a vállalat működésére. Ugyanez elmondható a gazdaságpolitkára is annyiban, amennyiben nem csupán a megválaszott kormány és kinevezett jegybanki vezetés dönt kizárólagosan a szakpolitikai lépésekről. Nyilvánvalóan a politikai pártok is beleszólnak, akár a kormánykoalíciós kompromisszumokon keresztül, akár az ellenzéki pártok hatásos kampányán keresztül. Rajtuk kívül a lobbiszervezetek, iparági érdekképviseletek, szakszervezetek, kamarák, társadalmi csoportok érdekképviseleteinek befolyásával is számolni kell. A költségvetési intézmények, úgymint egyetemek, kórházak, állami fenntartású szociális intézmények, állami ügynökségek a működésükön, pénzügyi hatékonyságukon és társadalmi befolyásukon keresztül szabhatnak korlátot a döntéshozóknak. Valamint az állami és magántulajdonú vállalatok is képesek hatással lenni a kormányzat mozgásterére.

3.5. szemelvény: Példák a gazdaságpolitika által érintettek befolyására

1. „Folytatódott a kedden kezdődött vasutas sztrájk az Egyesült Királyságban, miután megszakadtak a tárgyalások a szakszervezet és a vasúti munkáltatók között. Csütörtökön ismét lezárták a brit vasúthálózat felét. Milliókat érint az évtizedek óta legnagyobb sztrájk" (Hagyánek 2022).

2. „»Az AmCham négy fontos területen negyvenhét javaslatot fogalmazott meg, amelyeket már eljuttattunk a döntéshozókhoz« – tudtuk meg Reich Lajostól, a szervezet innovációs munkacsoportjának vezetőjétől. […] »Az AmCham indítványainak közzétételét követően az utóbbi pár hétben számos olyan döntés született, amelyek pozitív vagy negatív irányban befolyásolják a magyarországi kutatás-fejlesztés helyzetét« – állapította meg a munkacsoport elnöke. […] »Személyesen gratuláltam mind Dux László helyettes államtitkárnak, mind

Réthelyi Miklós miniszter úrnak ezért a bátor és szükséges lépésért, amellyel a műszaki, informatikai és természettudományos képzés támogatott keretszámát megemelték« – mondta Reich Lajos" (Kocsi 2012).

3. „Levelet írt Orbán Viktornak az orvosi bérek rendezését kérve Kincses Gyula, a Magyar Orvosi Kamara (MOK) elnöke a kamara elnökségének nevében. […] Szerinte egy átlátható, betegbiztonságot garantáló rendszer az egyik legfontosabb közérdek, ehhez pedig az orvosok bérének rendezése is kell. Kincses szerint bérrendezés nélkül nem állítható meg az orvosok elvándorlása, nem garantálható az egészségügyi közellátás, a járvány elleni hatékony védekezés, nem számolható fel a hálapénz rendszere és az egészségügy megindult átalakításához nem nyerhető el az orvosok tevőleges együttműködése" (IV 2020).

4. „Demján Sándor, a VOSZ elnöke szerint 350 ezer felesleges állami alkalmazott van Magyarországon. Utalt arra, míg Németországban az összes alkalmazott 9 százaléka dolgozik a közszférában, addig Magyarországon 19 százaléka. Demján Sándor úgy vélte: túl sok egyetemi tanár és pedagógus van Magyarországon. A VOSZ elnöke hangsúlyozta: Magyarország nem tud fejlődni, amíg nem történik jelentős leépítés a közszférában. Szerinte a kormánynak döntenie kell az elbocsátásokról, különben Magyarország lemarad" (V. Gy. 2017).

5. „A Mol-vezér szerint nem tartható fenn sokáig a benzinárstop" (Szabad Európa 2022).

3.4. Gazdaságpolitika nemzetközi kontextusban

Egy nyitott gazdaság, főleg, ha a világgazdaság kevesebb, mint egy-két százalékát testesíti meg, jelentős mértékben kiszolgáltatott a nemzetközi folyamatoknak. Először is az ország fiskális és monetáris politikájának bármilyen lépése csak a globális összkép viszonylatában értelmezhető bármely piaci befektető, államkötvény-finanszírozó, közvetlen beruházó vagy a külföldi devizaárfolyamban bármilyen módon érintett hazai cég és magánszemély esetében. A globális összkép (a befektetői és elemzői szlengben *big picture*) pedig nagyon egyszerűen nem más a 21. század első felében, mint az, hogy mit történik az USA és az eurózóna gazdaságában. Szűkebb értelemben a gazdaságpolitika megítélése szempontjából a globális összkép az amerikai (Fed) és az európai (ECB) jegybank döntéseiből és annak dollár- és euró-eszközpiacra gyakorolt hatásait jelenti. Ahogyan azt az 3.6. szemelvény szemlélteti, a kis nyitott gazdaság gazdaságpolitikai döntéshozói kénytelenek alkalmazkodni a világgazdasági centrumok gazdaságpolitikájához.[11]

3.6. szemelvény: A big picture kihatása a kis nyitott gazdaság gazdaságpolitikájára

„Hiába az MNB nagy emelése, az Egyesült Államokból jöhet az újabb nyomás

A Fed még június közepén emelte meg az amerikai alapkamatot, ami láncreakciót indított el a piacokon. A 75 bázispontos lépés akkor a Magyar Nemzeti Bankra és az Európai Központi Bankra is nyomást helyezett. Most ugyanekkora lépést ígért az egyik döntéshozó az Egyesült Államok központi bankjánál, ami újabb szigorítási hullámot indíthat el. […] A FOMC [Fed monetáris tanácsa – a szerző] egyes tagjainak várakozásait összegző elemzések szerint a Fed irányadó kamatlába az év végére 3,44 százalékra emelkedik a jelenlegi 1,5-1,75 százalékos

[11] A nemzetközi hatásokkal összefüggésben Kollárik (2020a) jó áttekintést ad például arról, hogy a gazdasági integrációk hogyan befolyásolják és alakítják át a gazdasági folyamatokat.

célsávról. […] Ha a Federal Reserve erre az útra lépne, vagyis 75 pontos lépést hajtanak végre, akkor ismét elindulhat egy hullám, hogy szigorítson a többi nagybank is. Akár a Magyar Nemzeti Bank is újra lépéskényszerbe kerülhet."
Forrás: SZD 2022.

A befolyásuk és erőforrásaik következtében meghatározóak a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek is a gazdaságpolitika mozgásterére nézve. Az álaluk illetve rajtuk keresztül elérhetővé tett fejlesztési források, gazdasági segélyek és válságkezelő mentőcsomagok csábító elérhetőségéért cserébe gazdasági és szabályozási feltételeket kell teljesítenie az igénylő országoknak. Az USA uralta (Bretton Woods-i) világgazdasági rend nemzetközi szervezetei jellemzően gazdasági liberalizációs feltételekkel élnek, úgymint a szabad kereskedelem, szabad beruházás, a közbeszerzések megnyitása külföldi cégek számára, torzításmentes adórendszer vagy éppen fiskális reformok és megszorítások, amelyeket összefoglaló néven washingtoni konszenzusként is emlegetnek, mint a gazdaságpolitikákkal szembeni elvárásokkal kapcsolatos neoliberális alapvetést.

A legfontosabb ide vonatkozó nemzetközi szervezetek közé tartoznak a következők:

– Nemzetközi Valutaalap (IMF), amely elsősorban a válságok menedzselésekor teremt lehetőséget a jegybankok devizatartalékának feltöltésére, vagy a fiskális hiány finanszírozására;
– Világbank (IBRD), amely fejlesztési programokat finanszíroz a közösségi infrastruktúra terén;
– Világkereskedelmi Szervezet (WTO), amely a nemzetközi kereskedelem koordinációját végzi;
– OECD (Gazdasági Fejlesztési és Együttműködési Szervezet), amely számos, a gazdasági fejlesztést érintő területen alakított ki együttműködést.

Ezeknek a szervezeteknek megvannak a regionális leképeződései is, Európa esetében például az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), vagy az Európai Unió, amely utóbbi egyszerre kereskedelmi, monetáris és válságkezelési integrátora a tagországok gazdaságpolitikájának.[12] Ezek a szervezetek nemcsak forrásokat juttatnak az országoknak, hanem gazdaságpolitikai iránymutatásokat is adnak akár az adópolitikára, akár a nyugdíjreformra, akár az oktatáspolitikára nézve.[13] Ajánlásaikra és országjelentéseikre odafigyelnek a nemzetközi befektetők, így az ország gazdaságpolitikájának megítélést nagyban befolyásolják.[14] Jól példázza a nemzetközi szervezetek

[12] A szervezetek működéséről és további fontos nemzetközi gazdasági szervezetekről lásd: Blahó – Prandler 2014.

[13] Nyilvánvaló törekvés például az Unió részéről a közös adópolitika kiterjesztése, melyet részletesen tárgyal például Fülöp 2022.

[14] Ezek a nemzetközi szervezetek azért képesek a nemzeti gazdaságpolitikák kereteinek alakítására, mert elvont nemzetközi közjószágok kezelőinek tekinthetjük őket. A szabad kereskedelem adta lehetőségek, vagy a stabilan működő devizapiacok, vagy egy közös, értéktartó valuta teremtette kiszámíthatóság mind gazdasági lehetőségeket teremt, amelyek túlhasználata (burkolt importkorlátozás, felelőtlen monetáris politika, inflációgerjesztő fiskális politika stb.) azonban lerombolná az országok közössége számára elérhető lehetőségeket. Ebből eredően a nemzetközi gazdasági szervezeteknek tekintélye van a nemzetközi befektetői körökben. A nemzetközi közjószág feletti koordinációból fakadó szervezeti tekintélyt azonban a nemzeti gazdaságpolitika is használhatja a piacok megnyugtatására. Például az úgynevezett török játék arról szól, hogy elegendő meghívni az IMF tárgyalódelegációját az országba egy alakuló adósság- vagy

koordináló és a gazdasági jogalkotásra gyakorolt hatást az, hogy a nemzetközi adóelkerülés elleni együttműködést az OECD keretein belül folytatják az országok (BEPS),[15] amely folyamatnak része a 2021-ben elindult globális minimumadó kidolgozása is.

Globálisan kivívott tekintélyük és hírnevük miatt ugyancsak megkerülhetetlen nemzetközi tényezők a hitelminősítő szervezetek *(rating agency),* valamint a versenyképességi rangsorokat összeállító szervezetek. Három nagytekintélyű hitelminősítőre figyel az államkötvénypiac: Fitsch Ratings, Moody's és Standard and Poor's. Az általuk adott kockázati besorolás alapján dől el az államkötvények kockázati felára, valamint az is, hogy mekkora likviditással számolhat az államkötvény kibocsájtója. A hitelminősítők ugyanis bizonyos magasabb besorolási kategóriákat együttesen befektetésre ajánlottnak neveznek, amelyeket vásárolhatnak a kockázatkerülő alapok is, mint például a nyugdíjalapok. A rosszabb kategóriákat viszont bóvlikötvénynek *(junk bond)* nevezik, amelyek esetében leszűkül a befektetői kör a kockázatkereső alapokra. A versenyképességi rangsorok terén érdemes megemlíteni a Világgazdasági Fórum által évente publikált *Global Competitiveness Report*ot és az International Financial Management által kiadott *World Competitiveness Yearbook*ot. Ezekben a rangsorokban meghatározott fejlettségi és tőkevonzó tényezők irányadóak szoktak lenni a gazdaságpolitika számára – egyes országok akár kifejezetten az ezekben való előrelépésre koncentrálnak –, de legalábbis meg kell tudni magyarázni a közvéleménynek a rangsorokban való lemaradást, ami politikai nyomás alá helyezi a gazdaságpolitikát.[16]

A gazdaságpolitikában megkerülhetetlen, nemzetközi kiterjedtségű szervezetek között kell számolni az országban tevékenykedő, szolgáltató *multinacionális vállalatokkal*. Adott esetben az ország kiszolgáltatott lehet a nemzetközi cégeknek. (Lásd a 5.6. szemelvényt.) Nem csupán abban meghatározóak, hogy az ország külkereskedelmi, foglalkoztatási és jövedelemáramlási folyamatai hogyan alakulnak. Alapvetően rajtuk múlik, hogy mennyire fejlett technológiájú termelési eszközöket telepítenek az országba, amely – mivel ezek a cégek lesznek az ország a legtőkeerősebb, globálisan versenyképes termelésszervezéssel és technológiával rendelkező vállalatai – meghatározza a nyitott gazdaság technológiai fejlettségét és termelékenységi.[17]

A multinacionális cégek betelepült leányvállalatai az általuk szervezett termelési láncokon keresztül kihatnak arra, hogy a hazai kis- és középvállalati (kkv-) szektort mennyire vonják be a nemzetközi termelésbe és kereskedelembe, így a hazai kkv-kon keresztül közvetve is kihatnak a foglalkoztatásra, jövedelemre, exportbevételre és a hazai vállalatok technológiai színvonalára is. Ennek következménye lehet egy-egy gazdaság kiemelkedése magas termelékenységi és jövedelmi szintre vagy éppen a bennragadása az úgynevezett közepes jövedelem csapdájába *(middle income trap).* Utóbbi alatt azt értjük, hogy az országba kiszervezett termelés nem igényli a csúcstechnológiát, aminek következtében közepes színvonalú marad a termelékenység is a legfejlettebb országokétól elmaradva, így végül a jövedelem is csak közepes szintű marad világviszonylatban.

valutaválság elején, ami már önmagában megnyugtatja a piacokat és csökkenti az országkockázati felárakat a kötvénypiacokon vagy korrigál a valutaárfolyamon. Lásd: Haász–Molnár 2012.

[15] Lásd: www.oecd.org/tax/beps/

[16] World Economic Forum Reports: www.weforum.org/reports/; World Competitiveness Ranking: www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/. Számos további nemzetközi rangsor is létezik. Bővebben lásd Nagy–Kutasi 2020: 8. fejezet.

[17] Az egyre befolyásosabb, úgynevezett új intézményi vállalkozások kockázatairól és a gazdaságpolitikának okozott kihívásokról lásd Fülöp 2020: 38–41.

Az ország által elfoglalt hely a multinacionális cégek globális termelési láncában tehát hosszú távú megkötést jelenthet egy ország fejlődésére, felzárkózására.[18]

Ugyanakkor a gazdaságpolitika is befolyásolhatja, hogy milyen ösztönzőket alkalmaz a multinacionális vállalatok befektetéseinek bevonzására. Ha a cég stratégiájának megfelelő földrajzi elhelyezkedésű az ország, akkor a legerősebb ösztönzők között van a megfelelően szakképzett munkaerő, a közlekedési infrastruktúrához való kapcsolódás és a beruházáshoz adott állami támogatás.

Végül, de nem utolsósorban nem hagyható figyelmen kívül a *világpiac* működése. Legközvetlenebbül a nyersanyag-, érték- és devizatőzsdék teszik kézzelfoghatóvá ezeket a kereteket. Például a mezőgazdasági nyers termények világpiaci ára azonnal megjelenik a hazai terményárakban is, hacsak a gazdaságpolitika nem a legközvetlenebb – és így szükségszerűen piacidegen – módon árszabályozást hajt végre (kötelező felvásárlási árminimum vagy fogyasztói ármaximalizáció formájában). A kis nyitott piacgazdaságok kifejezetten nehezen képesek függetleníteni magukat a világpiaci áraktól, de a gazdaságpolitikának vannak lehetőségei hosszú távú szerződésekkel vagy költségvetési árkompenzációval eltéríteni ezeket a hatásokat. A devizapiaci hatások is kivédhetők különböző rögzített árfolyamrendszer-megoldásokkal, amelyek persze más jellegű kötöttségeket jelentenek a gazdaságpolitika számára.[19]

3.7. szemelvény: Amikor a Facebook kapcsolja le a villanyt

„A Facebook és Ausztrália év eleji konfliktusa rávilágított: nemcsak a politikusok vagy egyes hírszolgáltatók (és magánszemélyek) érezhetik veszélyben a közösségi médiafelületre épülő tevékenységüket és bevételüket, de egy egész országgal is megtörténhet a „lekapcsolás". S eközben könnyen áldozatul eshet az online térben működő kkv-szektor is.

Világszerte kormányzati szintre emelkedtek az évek óta éleződő konfliktusok, amelyek a közösségi médiaszolgáltató cégek és a felhasználók között dúlnak. Nemcsak egy területen lehetett számítani összetűzésre. Egyrészt a Facebook (és 2020 óta egyre több hasonló szolgáltató) önkényes szabályokra hivatkozva előszeretettel tilt le felhasználókat és véleményeket, felvetve ezzel számos, szólás- és sajtószabadsághoz kötődő kérdést. A másik problémát az jelenti, hogy a virtuális térben üzemelő közösségi médiaszolgáltatók könnyedén elkerülik az adófizetést, és nyereségszerzésre használják a regisztrált felhasználók adatait és megosztott híreit.

Nem egy állami intézkedés született már emberi jogi, illetve a gazdasági dimenzióban. Csak néhány példa: a felhasználók tiltása miatt Idaho állam (USA) és Uganda korlátozta a Facebook-elérést. Lengyelország és Mexikó elindította a médiaszabályozás kiterjesztését a közösségi médiaszolgáltatókra. A német hálózati kikényszerítési törvény (NetzDG) 2018 óta igyekszik fogyasztóvédelmi oldalról korlátozni a szolgáltatók önkényes döntéseit. Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok 2019-ben vámháborúba keveredett a techcégek adóelkerülése ellen bevetett francia digitális adó miatt. […]

Az ausztrál kormány 2021-ben megadóztatta a Facebookot és a Google-t, mert azok nem fizetnek jogdíjat a Facebook által ausztrál médiafelületekről átvett hírek és a Google keresési tevékenységből fakadó ausztrál találatokból származó bevételeik után. Az ausztrál kormány lépését követően a Facebook néhány napra letiltotta a

[18] Árva – Pásztor – Pyatanova tanulmánya (2021) mindezt tovább árnyalja, és sajátos szemszögből mutatja be a multinacionális vállalatok és az azokat befogadó országok viszonyát.

[19] A technológia és a K+F felzárkózást elősegítő hatására mutat rá például Kollárik 2020b.

híreket és a megosztást, valamint céges felhasználói oldalakat az ausztrál felületein. Igazán azonban a helyi vállalati szektor szenvedi meg a közösségi médiaszolgáltatók és a politikusok csatáját. A politikusok letiltása semmiség ahhoz képest, mint amivel a techcégek zsarolni képesek egy kormányt a vállalkozások online felületeinek eltüntetésével. […]

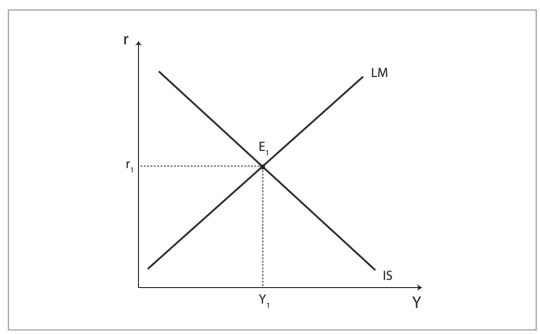
Már az Eurostat 2017-es adatai is azt mutatták, hogy a kkv-forgalom 20 százaléka származott online kereskedelemből. Az online kiskereskedelmi forgalom globálisan 4,4 milliárd dollár volt az UNCTAD 2018-as adatai alapján, amely a világ megtermelt jövedelmének több mint 5 százaléka. Ugyanez az USA-ban a GDP 5,3 százaléka, Németországban 2,5 százaléka, Ausztráliában pedig 1,5 százaléka volt. A pandémia hatására tovább emelkedett az interneten keresztül értékesítő cégek és az online lebonyolított forgalom aránya, s megállapítható: tovább nőtt a vállalkozói és vállalati szektor kiszolgáltatottsága az online tér és a közösségi média felé. […]"

Forrás: Kutasi 2021.

Függelék

Az IS–LM- és a Mundell–Fleming-modell logikája

Az IS–LM-modell[20] az árupiaci és a pénzpiaci kereslet-kínálati egyensúly közös metszete a kamatláb és a jövedelem (GDP) mentén. Ezen belül az az árupiaci egyensúly függvénye, azaz az IS-görbe reprezentálja az árupiac által előállított nemzeti jövedelem (Y) reakcióját a kamatváltozásra. Minél magasabb a reálkamat, annál drágább a beruházási (és fogyasztási) hitel, ami visszafogja a beruházást (és a fogyasztást). A 3.2. ábrán az IS-görbe negatív meredeksége (lejtése) mutatja ezt az összefüggést. A másik függvény, azaz az LM-görbe a pénzpiaci reakcióját mutatja a jövedelem alakulására. Minél magasabb a jövedelemszint, annál nagyobb pénzkereslet tartozik hozzá, a nagyobb pénzkereslet pedig nagyobb reálkamatszintet eredményez. A növekvő árupiaci (és fiskális) kereslet és ebből következően növekvő jövedelem a pénzpiacon emeli a reálkamatot, amely kamatemelkedés persze negatívan visszahat az árupiaci keresletre, azaz a jövedelemre.

3.2. ábra: A pénz- és árupiac szimultán egyensúlya
Forrás: Benczes–Kutasi 2010: 52

A gazdaságpolitika szempontjából az az érdekes kérdés, hogy hatásos lesz-e a költségvetési, illetve a monetáris politika. A gazdaságpolitikák két fő ágának hatásossága az IS- és LM-görbe meredekségétől, azaz az árupiac kamatérzékenységétől és a pénzpiac jövedelemérzékenységétől függ. A költségvetési politika akkor hatásos, ha az IS-görbe meredek, azaz a magánberuházások kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam alacsony (vagyis nem nagyon reagálnak a kamatváltozásra), valamint az LM-görbe lapos pénzpiac jövedelemérzékenysége is alacsony. Ezzel szemben a monetáris politika akkor hatásos, ha az IS-görbe lapos, azaz a beruházás kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam nagy, valamint az LM-görbe meredek, azaz a pénzkereslet jövedelemérzékenysége nagy.

A Mundell–Fleming-modell az IS–LM-elemzés néhány további kiegészítésével lehetővé teszi, hogy nyitott gazdaság, azaz a pénz- és tőkepiacok nyitottsága esetén is elemezhető legyen a gazdaságpolitika hatásossága. Úttörő munkáikban Mundell és Fleming megmutatták, hogy a szokásos költségvetési és monetáris politikai hatásvizsgálatok kiterjeszthetők az áru és pénz-

[20] A modellek leírásának forrása Benczes–Kutasi 2010: 2. fejezet.

piacok szimultán vizsgálatát biztosító kereteken, az IS–LM-görberendszeren túlra azáltal, hogy a külső egyensúlyt *(balance of payment, BP)* is bevonták az elemzésbe.[21]

A BP görbe a kibocsátás és a (reál)kamatláb azon pontjainak halmaza, amelyekre fennáll a gazdaság külső egyensúlya, vagyis ahol teljesül a következő:[22]

$$r = r^*,$$

ahol
r a hazai kamatláb,
r* a külföldi kamatláb.

A Mundell–Fleming-modellben lehetőség van a rugalmas és a rögzített árfolyamrendszerekben alkalmazott monetáris- és költségvetési politika hatásosságának elemzésére. A globalizációs folyamatoknak megfelelően és a valóság minél pontosabb leképezése érdekében a továbbiakban csak a *tökéletes* tőkemobilitás melletti szituációt vizsgáljuk, előbb lebegő árfolyamrendszer, majd pedig rögzített árfolyamrendszer használata mellett. Hangsúlyozni érdemes, hogy az itt következő elemzésben a fizetési mérleg állapotát közvetlenül a kamatlábak változása (illetve a hazainak a külföldi kamatlábhoz viszonyított nagysága) határozza meg, míg az árfolyam változásának hatása csak közvetetten (a kamatláb változásának eredőjeként) jelenik meg.

A tökéletes tőkemobilitást feltételező modell sajátossága, hogy abban a külső egyensúlyt megjelenítő görbe (BP = 0) egy horizontális egyenes. A görbe ilyetén alakja azt az egyszerű tényt rögzíti, hogy a hazai és a külföldi aktívák között tökéletes a helyettesíthetőség, illetve hogy a fizetési mérleg egyenlegét kizárólag a tőkemérleg egyenlege határozza meg. A BP-görbe mentén ezért adott kamatlábhoz a nemzeti jövedelem bármekkora értéke tartozhat. Ez a feltételezés összhangban áll azzal a megfigyeléssel, hogy egy kis, nyitott gazdaság nem képes befolyásolni a nemzetközi tőkepiacokon kialakuló egyensúlyi reálkamatlábat (r*), azaz a hazai reálkamatláb (r) rendre igazodik r*-hoz: r = r*. Bármilyen eltérés r*-tól csak időleges, átmeneti lehet, mivel a gazdaság belső és külső (pénz)mechanizmusai inkább előbb, mint utóbb kikényszerítik az igazodást. Tökéletes tőkemobilitás mellett elvben sem a fiskális politika, sem pedig a monetáris politika nem képes a reálkamatláb tartós befolyásolására. Ha a kamatlábra nem is, de talán a reáljövedelemre kifejthet hatást a gazdaságpolitika. Ennek alakulása azonban – mint látni fogjuk – az alkalmazott árfolyamrendszer függvénye.

Rugalmas árfolyamrezsimet és tökéletes tőkemobilitást feltételezve, ha a jegybank úgy dönt, hogy élénkíti a hazai gazdaságot, azaz expanzív politikája révén növeli a reálpénz állományát, akkor első körben azt fogja elérni, hogy a hazai kamatláb mérséklődik (legalábbis időlegesen), hiszen csak így biztosítható, hogy a pénz iránti kereslet és kínálat – megnövekedett pénzkínálat esetén – újra egyensúlyba kerüljön. Grafikusan: LM-görbe jobbra lefelé mozdul el és kijelöli az új

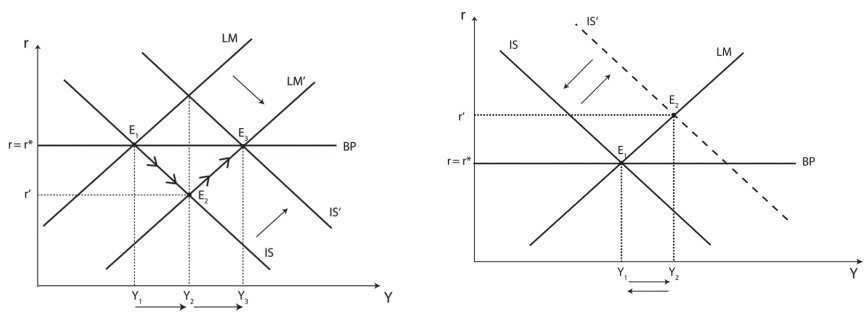
[21] Mundell 1963, illetve Fleming 1962.

[22] A nemzetközi fizetési mérleg egyensúlya alatt értve a folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg együttesének egyensúlyát. A folyó fizetési mérleg (szűkebben a kereskedelmi mérleg) egyenlege (i) a hazai és a külföldi kereslet, vagy másképpen a hazai és a külföldi jövedelem, illetve (ii) az árfolyam alakulásának függvénye. Annál nagyobb ugyanis a hazai export, minél magasabb a külföld jövedelme, a hazai import pedig akkor nő, ha a hazai jövedelem nő. Az export és az import tényleges változása pedig a vonatkozó jövedelemrugalmasságok függvénye. A tőkemérleg egyenlegét pedig – tökéletes tőkemobilitást feltételezve – a hazai és a külföldi kamatláb nagysága, pontosabban azok különbsége határozza meg. Ha a hazai kamatláb felülmúlja a külföldit, akkor tőkebeáramlás, máskülönben tőkekiáramlás valósul meg.

egyensúlyi pontot, E_2-t – ezt mutatja az 3.3.a. ábra.[23] A fentiekben leírt leértékelődési folyamat játszódik le. A leértékelődés hatására az export elvben javul, míg az import mérséklődik, az árupiacon a hazai termékek iránti kereslet nő, azaz az IS-görbe jobbra felfelé tolódik. A jegybanki beavatkozás tehát annyiban lehet sikeres, amennyiben maga a tőkekivonulás okozta valutaleértékelődés is sikeres. A monetáris hatóság azt várja ugyanis a leértékelődéstől, hogy általa a nettó export javul. A pénzpiaci változások így az árupiacon is változásokat eredményeznek.

Rugalmas árfolyamrendszert és tökéletes tőkemobilitást feltételezve tehát a monetáris politika képes lehet elérni a reálszektor igazodásán keresztül a nemzeti jövedelem emelkedését. A folyamat mindaddig tart, amíg nem teljesül újra: r = r*. Ez úgy történik, hogy egyfelől a folyó fizetési mérlegben az export javulását a növekvő jövedelem okán az import emelkedése kíséri (így helyreáll a folyó mérleg egyensúlya), illetve másfelől az IS-görbe jobbra tolódásának következményeként nő a kamatláb a gazdaságban, erősítve a hazai fizetőeszközt és megállítva a tőke (további) menekülését.

A költségvetési politika expanziós törekvései ugyanakkor egyértelműen sikertelenségre vannak ítélve rugalmas árfolyamviszonyok között (3.3.b. ábra). A fiskális expanziót az IS-görbe jobbra felfelé történő elmozdulása jeleníti meg (az új egyensúly E_2). Az IS-görbe ilyetén való elmozdulását (emelkedő hazai kamatlábat és nemzeti jövedelmet eredményezve) most azonban nem kell ellensúlyoznia a monetáris hatóság expanziójának, hiszen a jegybank önálló, autonóm intézmény – az LM-görbe tehát akár mozdulatlan is maradhat. A megemelkedett belső kamatlábak azonban a kamatparitásnak megfelelően tőkebeáramlást és felértékelődést váltanak ki, ami romló folyó fizetési mérleget eredményez. A fiskális költekezés fent kifejtett kiszorítási hatását mutatja, hogy az IS'-görbe visszatér eredeti állapotába, az új egyensúly egybeesik a régivel: E_1.

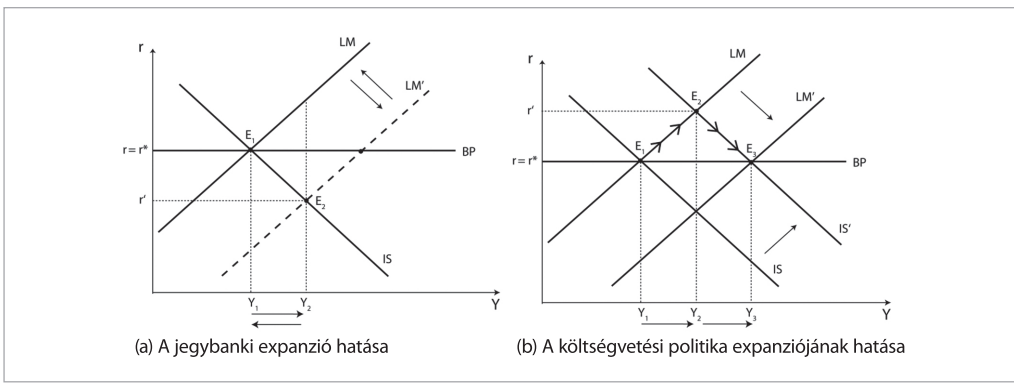
3.3. ábra: A gazdaságpolitika hatásossága rugalmas árfolyamrendszerben
Forrás: Benczes–Kutasi 2010: 61.

Rögzített árfolyam esetén a monetáris élénkítés és megszorítás a következők miatt hatástalan a modellben: a kamatláb szintje nyitott gazdaságokban – mint korábban hangsúlyoztuk – adottság (r*), attól a kamatparitás elvének megfelelően a hazai kamatláb (r) tartósan semelyik irányban nem térhet el. Relatíve alacsony hazai kamatlábak miatt fent leírt tőkekivonulás leértékelési nyomás alá helyezi a hazai valutát, amit jegybank kénytelen ellentételezni. Ami történik, az voltaképpen nem más, mint a korábban piacra engedett hazai valuta visszavásárlása a nemzeti fizetőeszköz

[23] Ne feledjük, az árszínvonal rögzített. A pénzállomány növelése így nemcsak a nominális, de a reálpénzállományt is emeli.

újbóli megerősítésének szándékával. Előbb jobbra lefelé mozdul az LM-görbe, majd visszatér eredeti pozíciójába – 3.4.a. ábra).

A fiskális politika hatásos a rögzített valutájú, nyitott gazdaság esetén. A fiskális élénkítés leértékelődési nyomást eredményez a fent leírtak alapján (3.4.b. ábra). Az IS-görbe jobbra felfelé tolódása (E_2) ugyanis a belső kamatláb emelkedését indukálja, amely így elszakad a nemzetközi kamatlábszinttől. Ez eredményezi a tőkebeáramlást és a felértékelődést, amelyre reagál a jegybank pénzkínálatnöveléssel, ha meg akarja védeni az árfolyamrögzítést a felértékelődéstől. Az LM-görbe elmozdul LM'-be, illetve az egyensúlyi pont az E_2-ből az E_3-ba. Így a fiskális keresletélénkítés nem vagy csak mérsékelten eredményez kamatemelkedést és kiszorítási hatást.

3.4. ábra: A gazdaságpolitika hatásossága rögzített árfolyamrendszerben
Forrás: Benczes–Kutasi 2010: 61.

Fogalmak: Phillips-görbe doktrína, időinkonzisztencia, rugalmasság, multiplikátorhatás, határhajlam, hatékonyság vs. méltányosság dilemma, politikai üzleti ciklus, graduális átmenet, sokkterápia

Ellenőrző kérdések:

1. Miben különbözik egy zárt és egy nyitott gazdaság a gazdaságpolitikai stimulusokra és megszorításokra adott reakciók tekintetében?
2. Milyen hatással vannak a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek (például IMF) az országok gazdaságpolitikai mozgásterére?
3. Hogyan torzítja a gazdaságpolitika döntéseit és a gazdasági kibocsájtás alakulását a politikai választás?
4. Mi a különbség a hatékonyságfókuszú és a méltányosság-fókuszú gazdaságpolitika között?

Problémamegoldás:

1. Lehet-e optimális társadalmilag, ha egy gazdaságpolitikai döntést a méltányosság alapján hoznak meg a döntéshozók? Például lehet-e hatékony a szociális ösztöndíj, vagy az amerikai egyetemeken jellemző élsportolói ösztöndíj, vagy a kevésbé fejlett országok külföldi hallgatóinak adott ösztöndíj (például DAAD vagy Stipendium Hungaricum)?
2. Vajon miért nagyjából egy év, amíg a jegybanki kamatdöntések érvényesülnek az inflációs mutatóban?
3. Lehetséges-e pénzügyi, gazdasági ösztönzőkkel, juttatásokkal, megvonásokkal megállítani a túlnépesedést vagy a népességfogyást?

Irodalomjegyzék

Árva, László – Pásztor, Szabolcs – Pyatanova, Victoria (2020): Some Thoughts on the Relationship Between Multinational Corporation Strategies and the Changing Patterns of International Trade. The Geographical Optimization Principle. *Economy and Finance,* 7(1), 56–77. Online: http://doi.org/10.33908/EF.2020.1.3

Benczes István – Kutasi Gábor (2010): *Költségvetési pénzügyek.* Budapest: Akadémiai.

Blahó András – Prandler Árpád (2014): *Nemzetközi szervezetek és intézmények.* Budapest: Akadémiai. Online: https://doi.org/10.1556/9789630597821

Coutino, Alfredo (2017): Mexico's Political Business Cycle. *Moody's Analytics,* 2017. július 4. Online: www.economy.com/economicview/analysis/294677/Mexicos-Political-Business-Cycle

Fleming, J. Marcus (1962): Domestic Financial Policies Under Fixed and Floating Exchange Rates. *IMF Staff Papers,* 9(3), 369–379. Online: https://doi.org/10.5089/9781451968873.024

Friedman, Milton (1986): *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus.* Budapest: Közgazdasági és Jogi.

Fülöp Katalin (2020): *Intézményi magatartás.* Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, KTI.

Fülöp Katalin (2022): Adópolitika. In Ördögh Tibor (szerk.): *Az Európai Unió szakpolitikai rendszere.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Haász János – Molnár Tamás (2012): Törököt fogott velünk az IMF? *Index,* 2012. február 17. Online: https://index.hu/gazdasag/magyar/2012/02/17/torokot_fogott_velunk_az_imf/

Hagyánek Andrea (2022): Folytatódott a vasutas sztrájk az Egyesült Királyságban. *Euronews.com,* 2022. június 23. Online: https://hu.euronews.com/2022/06/23/folytatodott-a-vasutas-sztrajk-az-egyesult-kiralysagban

IV (2020): Az orvosi kamara elnöke levélben kéri a bérek rendezését Orbántól. *Index,* 2020. május 30. Online: https://index.hu/belfold/2020/05/30/magyar_orvosi_kamara_kincses_berrendezes_egeszsegugy_orvosok_level_orban/

Kocsi Margit (2012): AmCham: felrázó javaslatcsomag. *VG Világgazdaság,* 2012. április 16. Online: www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2012/04/amcham-felrazo-javaslatcsomag

Kollárik Ferenc (2020a): Hogyan módosítják a nemzetközi kereskedelmi és gazdasági integrációk a gazdasági folyamatokat? In Nagy Sándor Gyula – Kutasi Gábor (szerk.): *Gazdaságdiplomácia: Elmélet és gyakorlat felkészülő diplomatáknak.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó – Akadémiai.

Kollárik Ferenc (2020b): Magyarország, Csehország és Szlovákia regionális és makrogazdasági konvergenciája az EU-csatlakozás előtt és után. *Európai Tükör,* 23(2), 99–115. Online: http://doi.org/10.32559/et.2020.2.5

Kutasi Gábor (2021): Amikor a Facebook kapcsolja le a villanyt. *Ludovika.hu,* 2021. július 26. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2021/07/06/amikor-a-facebook-kapcsolja-le-a-villanyt/

Mankiw, N. Gregory (2005): *Makroökonómia.* Budapest: Osiris.

Mundell, Robert A. (1963): Capital Mobility and Stabilization Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Canadian Journal of Economics and Political Science,* 29(4), 475–485. Online: https://doi.org/10.2307/139336

Lengyel Miklós (2022): Recessziót hozhat a Federal Reserve Board szerdán várható újabb szigorítása? *Hvg.hu,* 2022. június 15. Online: https://hvg.hu/gazdasag/20220615_Recessziot_hozhat_a_Federal_Reserve_Board_szerdan_varhato_ujabb_szigoritasa

Nagy András (1999): A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai – I. *Közgazdasági Szemle,* 46(2), 176–193. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00017/00046/pdf/nagyandras.pdf

Nagy Sándor Gyula – Kutasi Gábor szerk. (2020): *Gazdaságdiplomácia. Elmélet és gyakorlat felkészülő diplomatáknak.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó – Akadémiai.

Phillips, A. W. (1958): The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom, 1861–1957. *Economica,* 25(100), 283–299. Online: https://doi.org/10.2307/2550759

Portfolio (2015): A nap ábrája: így vonulnak nyugdíjba a magyarok. *Portfolio.hu,* 2015. augusztus 10. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20150810/a-nap-abraja-igy-vonulnak-nyugdijba-a-magyarok-218027

Stiglitz, Joseph E. (2002): *A globalizáció és visszásságai.* Budapest: Napvilág.

Stubnya Bence – Kocsis Krisztina (2019): Egy ábra arról, ahogy Orbán megpróbálja a lehetetlent. *Index.hu,* 2019. február 26. Online: https://index.hu/chart/2019/02/26/szuletesszam_demografia_idovonal_csaladpolitika_lakaspolitika/

Szabad Európa (2022): A Mol-vezér szerint nem tartható fenn sokáig a benzinárstop. *Szabadeuropa.hu,* 2022. április 28. Online: www.szabadeuropa.hu/a/a-mol-vezer-szerint-nem-tarthato-fenn-sokaig-a-benzinarstop/31825308.html

SZD (2022): Hiába az MNB nagy emelése, az Egyesült Államokból jöhet az újabb nyomás. *Index.hu,* 2022. június 29. Online: https://index.hu/gazdasag/2022/06/29/hiaba-az-mnb-nagy-emelese-az-egyesult-allamokbol-johet-az-ujabb-nyomas/

Szentes Tamás (1999): *Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok.* Budapest: BKE Aula.

V. Gy. (2017): Demján Sándor szerint több százezerrel kellene csökkenteni az állami alkalmazottak számát. *VG Világgazdaság,* 2017. december 1. Online: www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2017/12/tobb-szazezerrel-csokkentene-az-allami-alkalmazottak-szamat-demjan-sandor

VÁKÁT OLDAL

Kutasi Gábor

4. A nemzeti versenyképesség és a gazdaságpolitika összefüggései

4.1. A versenyképesség értelmezése gazdaságpolitikai dimenzióban

A versenyképesség[1] bizonyos értelemben igen tág fogalom, éppen ezért értelmezésében sincs egyetértés. A fogalom vállalati szinten viszonylag egyértelmű, de nemzetgazdaságra, régióra vonatkozóan már jelentős nézeteltérések vannak. Losoncz (2004: 201) szerint „a versenyképességnek több mint 10 000 definíciója, értelmezése és megközelítése van". Éltető (2003: 3) megállapítja, hogy „egy ország »versenyképessége« önmagában meglehetősen megfoghatatlan kategória. Sokkal nehezebb értelmezni, mint a vállalati versenyképességet; nincs általános, nemzetközileg is elfogadott definíciója. […] Ez arra vezethető vissza, hogy a versenyképesség eredetileg mikroökonómiai kategória, amit nehéz makroökonómiai, nemzetgazdasági szintre alkalmazni." Porter (1990) vagy Krugman és Obstfeld (2003) kifejezetten a vállalatok versenyképességére szűkíti le a nemzeti versenyképesség kérdését, ezek üzleti sikerességével azonosítva azt.

Chikán szerzőtársaival, Czakóval és Zoltayné Paprikával (2002) a következőképpen határozzák meg a nemzeti versenyképességet: „a nemzetgazdaság azon képessége […], hogy a nemzetközi kereskedelem támasztotta követelményeknek megfelelően úgy képes létrehozni, termelni, elosztani és szolgáltatni termékeket, hogy közben saját termelési tényezőinek hozadéka növekszik." A piacgazdaság és a nemzetközi verseny keretei között, megkerülhetetlen a versenyképesség olyan fajta értelmezése, hogy az a vállalati szférára épül. Hiszen sok esetben az egyes kifejlesztett technológiákat, szabadalmakat, szakmai ismereteket, tapasztalatokat piacgazdasági keretek között jellemzően vállalatok, esetleg magánszemélyek és nem a gazdaságpolitika irányítói birtokolják. Emellett azért a gazdaságpolitikával mint költségtényezővel is érdemes foglalkozni. A gazdaságpolitika a vállalatok számára környezeti adottság, fontos erőforrást újraelosztó szereplő és egyben alapvető szolgáltató partner is. A kormányzati politika szelektál az ágazatok között a támogatási és fejlesztési politikán keresztül. Erőforrások átcsoportosításával vagy minőségi szabályozással befolyásolhatja a vállalati szféra versenyképességét. A nemzetközi gazdasági térben akár a hazai, akár a külföldi vállalatok kereskedelmi és beruházási pozíciójára meghatározó tevékenységet folytathat. Ellenkező irányba pedig közvetíti a nemzetközi intézmények és szerződések versenyképességi hatásait. Továbbá az állam alapvetően képes befolyásolni a társadalmi és kulturális tényezőket, amelyek kihatnak az emberi erőforrásra mint inputtényezőre.

Kiindulópontként szolgáljon a Porter-féle *versenyképességi gyémánt* modellje (4.1. ábra). Ez a megközelítés – mint a versenyképesség számos más meghatározása – a vállalati szint versenyképességéből indul ki, és erre építi fel a nemzeti versenyképesség fogalmát összegyűjtve azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák a nemzetgazdaság ágazatainak hatékonyságát a világpiac többi, kínálati oldali szereplőjéhez képes. A modellből a gazdaságpolitika vizsgálatához

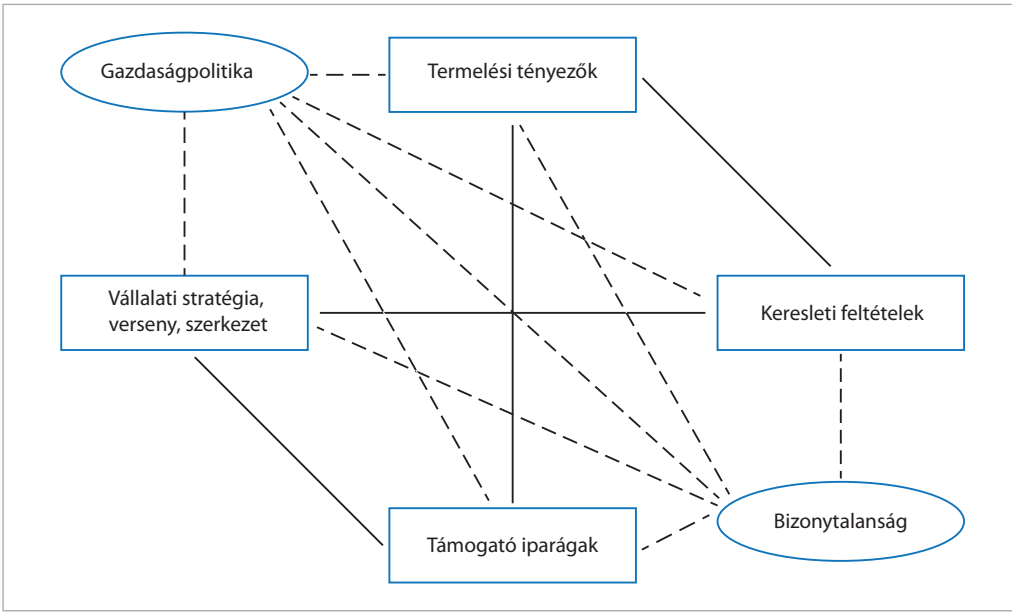
[1] A Szentes Tamás Tudományos Iskola a versenyképességről végzett kutatásai és kiadott könyvei alapján, amely kutatás fogalomtisztázásában és kidolgozásában a fejezet szerzője aktívan részt vett. Szentes et al. 2005.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_04

a nemzetgazdasági szintű versenyképesség-javító és -fejlesztő beavatkozás kérdése a lényeges. Porter (1990: 71) a komparatív előnyök elmélete helyett a kompetitív (versenyképességi) előnyök szerint ajánlja a gazdasági szerkezet kialakítását. Az egyes nemzetek (országok) előnyeit 4 + 2 körülmény alakítja a szerző szerint. Ezek hatnak az egyes nemzetgazdasági ágazatok adottságaira, emellett pedig egymásra is.

A termelési tényezőket több csoportba sorolja. Megkülönböztet emberi, fizikai, tudásbeli, tőke és infrastrukturális tényezőt. A termelési tényezők eltérő arányban állnak rendelkezésre országonként, és eltérő mennyiségükre tartanak igényt a különböző ágazatokban. Porter (1990: 74) szerint meg kell találni azt a tényezőt minden országban, amely relatíve olcsóbban elérhető. Az elérhetőséget befolyásolja az is, mennyire mobil az adott tényező az országok között, de ez kiegészíthető az országon belüli mobilitással is, hiszen Porter a nemzetgazdaságon belüli megerősödésre építi a nemzetközi versenyképességet. Az elérhetőség azonban kevés. Az is fontos, hogy mennyire „hatékonyan és hatásosan" használják fel a tényezőket.[2]

[2] A tényezők között kétféle, egymással kapcsolatban lévő hierarchiát állít fel. Egyrészt megkülönböztet alap *(basic)* és felfejlesztett *(advanced)* tényezőket. Előbbi lehet olyan, ami rendelkezésre áll a természetből vagy a múltból, mint a nyersanyagok, de lehet, hogy elő kell állítani, mint az alapfokon képzett munkaerőt. Utóbbinak (ti. a felfejlesztettnek) forrása valamilyen alaptényező, de mindenképpen olyan magas szintre fejlesztett formában nyilvánul meg, mint a diplomás munkaerő vagy a digitalizált kommunikációs rendszer. Porter szerint, ha valaki csak az alaptényezőkkel rendelkezik, az rendkívül sebezhető, ráadásul ilyen formában az erőforrásnak alacsony a hozadéka. A felfejlesztett tényezők jóval lényegesebb hatást gyakorolnak a kompetitív előnyökre. Mivel ezek nagyobb befektetést igényelnek, ezért jóval több tőkét vonzanak. A másik tényezőcsoportosítás különbséget tesz általános *(generalized)* és szakosított *(specialized)* tényezők között. Általános tényező alatt a széles körben hasznosítható erőforrásokat érti, a szakosított tényező ellenben csak különleges célokra használható. Mivel az általános tényezők többek számára elérhetők, ezért a szakosított tényezők jelentősebben befolyásolják a kompetitív előnyöket. A két hierarchia úgy kapcsolódik, hogy Porter szerint minél inkább felfejlesztett egy tényező, annál inkább szakosított, vagyis egyedi ismeretet jelent. Befektetés szempontjából a szakosított tényező koncentráltabb és kockázatosabb beruházást jelent. Ráadásul gyorsan avul, tehát szükséges a folyamatos fejlesztés és innováció.
A második meghatározó elem, a keresleti feltételek esetében is fontosabb a minőség, mint a mennyiség. A keresleti szerkezet ágazati megoszlása meghatározza a komparatív előnyök területét. A vásárlók kifinomultsága és igényessége arra kényszeríti a hazai ipart, hogy minél gyorsabban fejlődjön, minél diverzifikáltabb legyen a termék, minél nagyobb legyen a hozzáadott érték. Egy ilyen fejlett igényű hazai fogyasztói csoport előre jelezheti a vállalatok számára a majdani világpiaci igényt, így addigra a hazai vállalatok már előrehaladottak lesznek az adott termék technológiájában, gyártásában. A kereslet mennyisége (vásárlóerő) is fontos, hiszen a befektetések volumenére is hatással van, még fontosabb azonban Porter szerint a kereslet növekedésének üteme, mert minél előbb telítődik a hazai piac, annál hamarabb ösztönöz újabb fejlesztésekre. A harmadik feltétel, a kapcsolódó és támogató (inputszolgáltató) iparágak kapcsán a nemzeti előnyökre nézve is meghatározónak tartja, hogy az inputszolgáltató ágazatokban meglévő kompetitív előnyök potenciális előnyökkel ruházzák fel azokat a partnervállalatokat számos más ágazatban is, amelyek ezekre az inputforrásokra építenek. Porter szerint az inputszolgáltató meghatározó erővel bír a termelés folyamatos koordinációjára, és előnyök származnak a hazai cégek közti termelési értéklánc megosztása között, továbbá a szoros munkakapcsolatból erdő innovációs, technológiai ismeretek átadása is versenyelőnyt jelent nemzetközi szinten is. A negyedik meghatározó csoportba sorolja a cégstratégiát, a (vállalati, tulajdonosi) szerkezetet, és a vállalatok közti (hazai) versengést. Ez tulajdonképpen a vállalatgazdaságtan elemzési területe.

4.1. ábra: A versenyképességi gyémánt elemei
Forrás: Porter 1990

A vállalati és iparági tényezőkön kívül két kiegészítő tényező is bekerült a modellbe. Az egyik a bizonytalansági tényezők *(chance)* különféle változatai, a vállalkozói kedvtől kezdve a piaci és természeti katasztrófákig. A másik kiegészítő elem a gazdaságpolitika, amely esetében a legnagyobb kérdés, hogy vajon a modellt miképpen lehetne lefordítani a gazdaságpolitikai és gazdaságstratégiai eszköztár alkalmazására. Porter nem törekedett arra, hogy meghatározza a kormányzati intézmények számára, milyen intézkedések formájában kell megvalósítani a többi tényező alakítását, befolyásolását. A megközelítést tehát abba az irányba kell továbbgondolni, hogy meghatározzuk, mi is az állam feladata a nemzeti versenyképesség javítása kapcsán.

Szentes (2005: 193) szerint a felgyorsult globalizáció korában nem a nemzeti vállalatokban érdemes egy kormánynak gondolkodnia, hanem egyre inkább azt jelenti a nemzeti versenyképesség, hogy mennyire képes egy ország szervesen beépülni a transznacionális vállalati (TNC) hálózatokba, továbbá, hogy a kormányzat, a társadalom és a TNC-k hármasa által milyen kompetitív előnyök teremthetők. Tehát az „országok világgazdasági versengése" (Szentes et al. 2005: 120–121) nem csupán a termékek és szolgáltatások világpiaci versenyét jelenti. Ugyanúgy versengés van a fejlettségi szintek elérésében, a világpiaci pozíciók megszerzésében és a világgazdasági környezet változásához való alkalmazkodási képességben, a nagy növekedési potenciállal bíró ágazatok piacvezetői pozícióharcában, a külső erőforrások megszerzésében és a transznacionális hálózatokba való bekapcsolódásban.

Egy ország vagy régió versenyképessége a következőképpen értékelhető:

– a térség más országokhoz viszonyított fejlődési és növekedési sebessége;
– a külső erőforrások megszerzésére való képessége, elsősorban a tőkevonzó képessége;
– versenyképes termékeket és szolgáltatásokat előállító transznacionális vállalatok központjává válás képessége;

– a nemzetgazdaságban működő hazai és külföldi vállalatok eredményes és „társadalmilag hasznos" működése számára megfelelő gazdasági, intézményi, kulturális és politikai környezet biztosítására való képessége;
– a termékek és szolgáltatások, illetve a tőke exportjában való világpiaci vagy regionális részesedés;
– általában a világgazdasági pozíció javítására és nemzetközi alkuerejének növelésére való képessége (Szentes et al. 2005: 121).

A középtávú, egy-egy beruházást megszerezni kívánó gazdaságpolitika számára a *tényleges relatív versenyképesség* a meghatározó, amely azt jelenti, hogy egy nemzetgazdaság számára elég, ha a közös felvevőpiacokon és egyben a hazai piacon is adott ágazatai versenyképesebbek, mint a többi tényleges rivális azonos saját ágazata. A nemzeti versenyképességet tehát úgy érdemes értelmezni, hogy a vizsgált országot a tényleges verseny viszonyai közé helyezzük, és összehasonlítjuk a vele hasonló pozícióval és teljesítménnyel rendelkező nemzetgazdaságokkal. Azokat az országokat tekinthetjük viszonyítási alapnak, amelyek hasonló ágazati és külkereskedelmi szerkezetűek és ugyanarra a regionális célpiacra exportálnak, vagy ugyanonnan importálnak nyersanyagot, félkészterméket vagy tőkét, esetleg munkaerőt. Vagyis a tényleges versenytársakhoz viszonyítjuk a vizsgált nemzetgazdaság fejlettségét, az állami szektor költséghatékonyságát, adott esetben az integrációs felkészültséget (Török 2003). A pozíciók és előnyök megtartására vagy bővítésére elegendő, ha a vizsgált ország a tényleges riválisokhoz képest bizonyul hatékonyabbnak.[3]

A hosszú távú fejlesztési stratégia azonban kiterjeszti a versenyképesség értelmezését. Egy ország riválisainak csoportja változhat akár a világpiac átstrukturálódása, akár egy technológiai váltás miatt bekövetkező ágazati átstrukturálódás, akár az országok felzárkózása vagy visszacsúszása miatt. Sőt, egy-egy ország számára a kereskedelem vagy a tőkeáramlás szempontjából más-más rivális országcsoportot kell számításba venni. Nyilvánvalóan ez a megközelítés csak történelmileg, gazdasági és társadalmi idősorok felhasználásával értelmezhető. Folyamatában derül ki, hogy melyik országnak sikerül az élre törni, illetve a fejlettebbekhez felzárkózni, és melyikük marad le a fejlődésben.

4.2. Az állam feladata a versenyképesség és a fejlődés terén

A felgyorsult globalizáció korának világgazdasági környezetében, ahol a nemzetköziesedett nagyvállalatok rendelkeznek az erőforrások és a közvetlen beruházások jelentős része felett, és az egyes regionális piacok folyamatai gyorsan áttevődnek más régiókra, a gazdaságpolitika és tágabb értelemben az állam mozgástere és feladata megváltozott. Ez az országokra nézve azt jelenti, hogy a stabil üzleti környezet megteremtésével és az emberi erőforrás, illetve a technológiai infrastruktúra mint háttérerőforrások fejlesztésével képesek hosszú távon megalapozni a gazdasági növekedést és felzárkózást, függetlenül attól, hogy az európai gazdasági integrációs környezetben valósítják-e meg mindezt.

Gazdaságpolitikai téren tehát a döntéshozók versengenek egymással, hiszen stratégiai döntéseik eredménye az, hogy az export- és beruházási versenyben a tényleges riválisokhoz képest

[3] A relatív versenyképesség szemléltethető két olyan turistával (az országok), akiket üldözőbe vett egy medve (a versenynyomás). Az egyik turistának nem a medvét kell lehagynia, hogy megmeneküljön, elég, ha a másik turistánál gyorsabb.

milyen teljesítményt ér el az általuk irányított nemzetgazdaság. Ha a gazdaságpolitika legfőbb célja a jólét növelése, ami a gazdasági gyakorlat nyelvére leegyszerűsítve a gazdasági növekedés, akkor ezen belül a versenyképesség javításának fő célkitűzése leegyszerűsítve a tőkevonzó képesség erősítése. Hogyan is vezethető le ebből a gazdaságpolitikai teendő?

A hatékony szakpolitikák kialakításának első lépése az állam feladatainak és hatáskörének pontos meghatározása. Ez alapján az első kérdés szükségszerűen az, hogy „milyen viszony és milyen arány alakítható, illetve alakítandó ki a piac és az állam szerepe között" (Szentes et al. 2005: 245). Az állami költségvetés méretének csökkentése, a privatizáció és a dereguláció, illetve a piaci mechanizmusok lehető legszélesebb körű érvényesülése melletti érvelés sokszor látszólag figyelmen kívül hagyja a méltányossági és erkölcsi szempontokat, de elvileg ezt a konfliktust feloldja a rászorultság elvének alkalmazása. Ez utóbbi elméletileg lehetővé teszi, hogy az állami gondoskodás valóban ott érvényesüljön, ahol az egyén piaci körülmények között, a saját jövedelméből képtelen megoldani az alapvető öngondoskodást. De továbbra is nyitott marad a kérdés, hogy ki viselje a nagyon hosszú távú beruházásokat és humántőke-fejlesztéseket. A piacok tökéletességébe vetett hit pedig – talán a pénzpiacokat bizonyos időszakokban leszámítva – megalapozatlannak minősíthető. Ennek kapcsán Stiglitz (2002: 87) megjegyzi, hogy „a gazdaságelmélet legújabb fejleményei […] megmutatták, hogy amikor nem tökéletes az információ, vagy a piacok nem teljesek – vagyis mindig, de legfőképpen a fejlődő országokban, – a láthatatlan kéz igencsak tökéletlenül működik. Ez azt is jelenti, hogy létezik olyan kormányzati beavatkozás, amely, elvben, javíthatja a piac hatékonyságát."

Ugyanakkor Szentes et al. (2005: 245) arra is felhívja a figyelmet, hogy „a gazdaságra kiterjedő adminisztratív állami irányítás […] és a költségvetésen keresztül történő újraelosztás túlzott mértékének, a jóléti rendszer […] szükségességére való hivatkozás alapján nemcsak […] a gazdaságra és társadalomra nagy terhet rovó állami bürokrácia növekedésével jár együtt, hanem többnyire károsan hat a vállalkozói kedvre és egyéni kezdeményezésekre is".

Ez teljesen egybecseng Stiglitz (2002: 70) azon megállapításával, amely szerint „sok fejlődő – és fejlett – országban az állam a kelleténél jóval több energiát fordít olyan dolgokra, amelyekkel nem neki kellene foglakoznia. Ez azoktól a feladatoktól is elvonja [a forrásokat], amelyekkel viszont foglakoznia kellene. A probléma nem annyira az, hogy az állam túl nagyra nőtt, hanem az, hogy nem azt teszi, amit kellene."

Amíg lehet javítani az állami hatékonyságon, addig nemcsak piaci, hanem *kormányzati tökéletlenségek* is fennállnak.

Keynes[4] szerint az állam legfontosabb feladata azon tevékenységek elvégzése, amelyet a piac és a társadalom nem képes vagy nem akar megtenni. A kormányzat ne tegyen olyasmit, amit valamivel jobban vagy rosszabbul az egyének is meg tudnak tenni. Olyat tegyen, amit senki sem tesz meg.

Az állam szerepe többször változott a piacgazdaság fejlődése során. Az eredeti tőkefelhalmozás és a korai gyarmatosítás időszakában, a merkantilista egyoldalú, egyensúlyromboló felhalmozási célkitűzésére alapozva az állam meghatározó szerepet töltött be, majd a monopolizáció és tőkekivitel időszakában a klasszikus és a később erre épülő neoklasszikus elméletek úgy vélték, hogy a piac és a láthatatlan kéz mindent megold, ahol az állam csupán a magángazdaságok és a piac általános működési feltételeinek és biztonságának őrzője. A „későn jövő" és a legfejlettebbek utolérésére törekvő országokban viszont az államnak és intézményeinek protekcionista

[4] Keynes (1926: 46–47), idézi Szentes et al. (2005: 233); itt nem szó szerinti idézet.

tevékenysége az erőforrások mobilizálása és felhalmozása terén mindig is jelentős maradt, ami a felgyorsult globalizáció időszakában is tapasztalható. A vállalatok transznacionalizálódása óta pedig elsősorban a TNC-k számára kedvező üzleti és gazdaságpolitikai háttér megteremetése az elsődleges, a korábban már említett TNC-központtá válási szempontok miatt.

Alapvetően a piac feladata, hogy biztosítsa

- az erőforrások észszerű elosztását;
- a megfelelő információk szolgáltatását a termelők és a fogyasztók számára;
- a gazdasági folyamatok koordinálását;
- a jövedelmek elosztását vagy újraelosztását;
- és a megfelelő takarékosságra, beruházásra, újításra ösztönző gazdaságpolitikai eszközök alkalmazását (Szentes et al. 2005: 231).

Ugyanakkor a klasszikus és neoklasszikus közgazdászok[5] is tisztában voltak azzal, hogy a piaci mechanizmusok és az önérdekkövetés nem képesek mindig a társadalmi szintű optimumot garantálni. Erről szól a neoklasszikus elmélet „piaci tökéletlenségekről" szóló koncepciója. Természetesen léteznek olyan társadalmi normák, amelyet biztosítani a piacnak nem is feladata. Éppen ezért az egyenlőség felé való elmozdulás, az egyenlő esélyek megteremtése vagy az erőfölénnyel való visszaélés korlátozása csak az állami beavatkozással érhető el. A neoklasszikusok/liberálisok sem az állam gazdasági funkcióit tagadták, hanem az államnak a gazdaságba való minden olyan beavatkozását ellenezték, amely megzavarja a piac normális működését.

A felgyorsult globalizáció körülményei között számos hagyományos állami feladat is fennmaradt, mint például az általános védelmi, társadalmi, politikai, kulturális, egészségügyi, környezeti stb. funkciók, a jövedelem társadalmilag elfogadható újraelosztása, a piaci koncentráció és a monopóliumok erőfölényének korlátozása, a közrend fenntartása, vagy bizonyos mértékű gondoskodás. Emellett viszont a globalizálódott tőkepiac a transznacionális vállalati folyamatok, az információs és kommunikációs technológia, illetve tudásalapú új ágazatok és az ezek révén új munka- és vállalatszervezési technológiák megjelenése kikényszeríti a kezdeményező *(proaktív)* gazdaságstratégiát és a megteremthető *(kompetitív)* előnyök létrejöttének aktív támogatását. A felsoroltak alapján a felgyorsult globalizáció korában az állam feladata:

- a humán tőke fejlesztése, az oktatás korszerűsítése, a kutatási és fejlesztési kapacitások megteremtése, illetve finanszírozása;
- a gazdasági növekedés szempontjából húzó ágazatok kijelölése, serkentése, ösztönzése;
- a gazdaságon belüli ágazatközi vevői és beszállítói kapcsolatok fejlődésének ösztönzése;
- a transznacionális vállalatok számára fontos lokációs előnyök megteremtése;
- az anyagi és társadalmi infrastrukturális környezet megteremtése;
- és a társadalmi kohézió megőrzése (Szentes et al. 2005: 250).

Magas (2002) szerint a piacgazdasági környezet igénye az állam felé alapvetően az, hogy a gazdaságpolitika ne alkalmazzon értelmetlen szubvenciókat, és ne vállaljon fel szükségtelen kiadásokat. Ezek a környezeti feltételek szükségesek ahhoz, hogy „a piac a maga pótolhatatlan és legértékesebb szolgáltatását, vagyis a helyes és mértékadó árakat kialakíthassa, és közvetíthesse az ehhez szükséges információkat".

Az üzleti környezetre csak részben tekinthetünk úgy, mint egy speciális közösségi jószágra, mert a környezet a használat során „elhasználódik". Azaz megújítás nélkül romlik a stabilitása, növekednek a kockázatok. „A használat tehát egyáltalában nem lehet korlátlan és szabályok, vala-

[5] Lásd Mátyás (1996): Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus, John Stuart Mill, Alfred Marshall stb.

mint »pályadíj« nélkül való. Ami a stabil, kiszámítható működést lehetővé teszi, az éppen az, hogy az intervenció és a helyreállítás lehetőségét fenntartjuk, sőt adott esetben megköveteljük. A jó környezetért, ezért a speciális jószágért azonban fizetni, adózni kell" (Magas 2005: 258). Figyelembe kell tehát venni azt, hogy a piaci folyamatok egy bizonyos üzleti környezetbe ágyazódtak.

A megfelelő üzleti környezet fenntartásával és helyreállításával kapcsolatban Magas (2005: 261) szerint az alábbi beavatkozásra kényszerül az állam:

- A költségvetési politikát, az adózásra és a kiadásokra vonatkozó döntéseket a gazdasági ciklus függvényében kell alakítani.
- Az államnak a közösségi javak kínálata terén fontos, nem helyettesíthető szabályozó, beavatkozó, fegyelmező és szankcionáló funkciója van.
- Mivel sem a másoknak okozott károk, sem a másoknak köszönhető előnyök nem jelennek meg a piacok által képzett árakban, ezért az állam feladata a tényleges társadalmi költség elismertetése és a negatív hatások gyengítése, illetve a pozitívak erősítése.
- A tiszta piaci körülmények nem mindig képesek a tökéletes informáltságot biztosítani a piaci résztvevők döntéseihez. Az államnak ezért feladata lehet a piaci információk kiegészítése, illetve korrekciója is.[6]
- Monopolista pozíciók és piaci erőfölény kialakulása esetén az erőfölénnyel való visszaélésre vonatkozó törvényi szabályozás és szankcionálás, javítja a piacok eszközallokációs és árképző funkcióját.

4.1. szemelvény: Az üzleti környezet vizuális megjelenítése egy vállalat nézőpontjából a Doing Business Reportban

Forrás: The World Bank 2018.

[6] Különleges társadalmi, gazdasági, politikai vagy természeti körülmények és történések extrém információs aszimmetriát okozhatnak, amikor az államnak különösen nagy felelőssége keletkezik a racionális döntésekhez szükséges informáltság segítésében, amint a Covid-járvány példája mutatja. Lásd erről részletesebben Fülöp (2020).

Palotai és Virág (2016: 14–16) a Magyar Nemzeti Bank versenyképességi kutatásainak legfőbb tanulságait a következőképpen foglalja össze az állam szerepére nézve: 1. iparpolitika már nem egyszerűen arról szól, hogy milyen ágazatok működjenek az országban, hanem figyelnie kell arra is, hogy a globális értéklánc mely szintjeibe képes bekapcsolódni. (2) A felzárkózás tekintetében a tőkefelhalmozás üteme és összetétele kulcsfontosságú. (3) Belső megtakarítások nélkül nincs felzárkózás. (4) Az állam a felzárkózás támogatója lehet, de a versenyképesség és a felzárkózás alapvetően a magánszektorra épül. (5) A fiskális politika fő feladata a stabilitást és kiszámítható működési körülményeket biztosító gazdasági környezet megteremtése. (6) A stabilitást erősíti a megbízhatóan működő bankrendszer.

Az állam mint megrendelő tekinthető keresleti tényezőnek is. Ennek megnyilvánulási formája a költségvetés kiadási oldala, amely esetében a költségvetési hatékonyság jelentősen befolyásolja, hogy milyen vevői igényességnek kell megfelelniük a vállalatoknak vagy az államigazgatásban munkát vállalóknak. Amennyiben az állami beruházásoknál, tendereknél, pályázatoknál a korrupció dominál a minőség- és költségvizsgálat helyett, akkor a vállalatok nem a költséghatékonyságra, vagy a minőségi szolgáltatásra lesznek rákényszerítve, hanem a döntéshozók megvásárlására.

Az államra úgy is lehet tekinteni mint az egyik olyan nemzetgazdasági szereplőre, aki olyan alapvető szolgáltatásokat nyújt, amit minden piaci résztvevő igénybe vesz. Nem feltétlenül az állami vállalatokra kell gondolni, hanem a közbiztonságot, jogbiztonságot, információt, garanciát, gazdasági koordinációt stb. szolgáltató intézményrendszerre. Ezeken a területeken is jelentős költségeket takaríthat meg a hatékony állam a vállalati szféra számára. Éppen ezért állítható, hogy a nemzeti gazdaságpolitikák, a nemzeti közigazgatási rendszerek versenyezni kénytelenek egymással, ha a nemzeti vállalatokat szeretnék nemzetközi szinten is versenyképessé tenni és termelői tevékenységüket a nemzetgazdaságon belül megtartani, illetve, ha a transznacionális vállalati hálózatokba szeretnék az országot minél előnyösebb pozícióban bekapcsolni.

Ezenkívül természetesen a vállalati, tulajdonosi szerkezetet, illetve a versenymorált és a verseny intenzitását is meghatározóan befolyásolja a gazdaságpolitika a szabályozáson keresztül. Az állam legfontosabb feladatát azonban a „gazdaságpolitika" és a „bizonytalanság" közti kölcsönös egymásra hatás kapcsolata fejezi ki a 4.1 ábrán. A fentiek alapján ugyanis úgy tűnik, hogy az állam valóban a már többször említett üzleti környezet stabilitásának a megteremtésével, azaz az országkockázat, illetve a szabályozási bizonytalanságok, átláthatatlanságok és kétértelműségek csökkentésével, továbbá az egyértelmű feladatmeghatározások és minőségi elvárások, a szigorú jogi normaként érvényesülő, jól definiált, hatékony és hatékonyságra ösztönző finanszírozási és újraelosztási mechanizmusok alkalmazásával képes leginkább a nemzeti versenyképesség pozícióját javítani és a nemzetgazdaság felzárkózási folyamatát támogatni.[7]

[7] Az állam tőkevonzó szerepét demonstrálja Endrődi-Kovács – Kutasi – Magasházi (2018) esettanulmánya a dél-koreai elektornikai beruházóról.

4.2. szemelvény Hogyan segítheti az adópolitika a tőkevonzó képességet?

„Bár masszív a verseny a régiós országok között, nem tűnik úgy, hogy lankadna a beruházási kedv Magyarország iránt: a külföldi vállalatok folyamatosan érkeznek hazánkba, a szabályozói környezet pedig összességében kedvező – bár vannak nehézségek, például az, hogy több adminisztrációs felület csak magyarul érhető el. […]

»Kiélezett verseny zajlik a régiós országok között a nemzetközi gyárak, szolgáltatócégek bevonzására, és minél hosszabb távú megtartására. Szlovákia, Lengyelország sok tekintetben nagyon erős versenytársunk, a 40 milliós lengyel piac munkaerő-kapacitása érezhetően nagyobb, mint hazánké. Ugyanakkor összességében egyedi és versenyképes az a kedvezményrendszer, ami Magyarországon működik« – mondta el a Portfolio-nak Kocziha Andrea, a Moore Hungary tanácsadó és könyvvizsgáló cég partnere.

Az adótanácsadó partner szerint évek óta határozottan látszik, hogy három terület van, amire adózási, adminisztrációs szempontból a kormányzat fókuszál. Az egyik az, hogy K+F-jellegű tevékenységeket szeretnének minél szélesebb körben Magyarországra vonzani, beleértve például a gyógyszeripar, autóipar, vagy a gyártó cégek kutatási háttérbázisát. Ezeknek az ösztönzésére különféle kedvezményeket építettek be az adórendszerbe, kapcsolódnak hozzá kedvezmények a társasági adó, a szociális hozzájárulási adó vagy az iparűzési adó területén is. Magyarországon a szakképzett munkaerő, illetve a tudásbázis még mindig kiemelkedő minőségűnek számít nemzetközi összevetésben, márpedig általános tapasztalat, hogy a kutatás-fejlesztési részlegek egy nehezen mozdítható tudásközpontot jelentenek, szemben például az országok között sokkal könnyebben költöztethető szolgáltatóközpontokkal, közismert nevükön shared service centerekkel (SSC). Kocziha Andrea tapasztalata szerint a magyar leányvállalatoknak is komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy Budapestre vagy valamelyik vidéki nagyvárosba hozza az anyacég a K+F megoldásait. […] Ugyanakkor a döntéshozók támogatják a beruházások egy másik formáját is, mely alapvetően a versenyképes bérköltséggel elérhető »tömegbázisra« épít. Ily módon a termelő cégek és az SSC-k beruházásait is ösztönzik, elsősorban beruházási adókedvezményekkel. Itt a munkahelyteremtésen és a beruházások volumenén van a fókusz, folyamatosan érkeznek is ilyen célú projektek. Nemrég dőlt el például, hogy egy török beruházó az első európai üveg csomagolóanyag-üzemét Magyarországon hozza létre, magas beruházási értékkel, több mint 300 munkahelyet teremtve Kaposváron.

»Az adórendszer ebben az irányban is egyre kedvezőbb, hiszen a jövedelemadókat fokozatosan csökkentjük. A foglalkoztatáshoz kapcsolódó adók folyamatos csökkenésével a teljes bérköltség is versenyképesebb lesz. Ez pedig együtt nézve azzal, hogy Magyarországnak, mint EU-tagállamnak megvan az az előnye, hogy a kulturális különbségek kisebbek és nem kell számolni például az időzónákból adódó problémákkal, jó alap lehet az SSC-k átvonzásához a korábban kedvelt ázsiai régiókból, elsősorban az európai cégcsoportok számára. […]«

Az elmúlt években érzékelhető volt egy harmadik irány is: adópolitikai cél volt, hogy Magyarországból egyfajta holdingközpont jöjjön létre. Ez a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy ha például amerikai vagy távol-keleti cégcsoportok európai központot keresnek, akkor Magyarország is ott legyen a legesélyesebb jelöltek között. A szakértő úgy látja, ezt nem sikerült még teljes mértékben megvalósítani."

Forrás: Portfolio 2021.

Fogalmak: versenyképességi gyémánt, tényleges relatív versenyképesség

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan épül fel a Porter-féle versenyképességi gyémánt értelemzési kerete?
2. Hogyan definiálható egy ország versenyképessége?
3. Mi az állam feladata a versenyképesség javítása terén?
4. Hogyan javítható az üzleti környezet?

Problémamegoldás:

1. Mit tehet a gazdaságpolitika annak érdekében, hogy egy közepesen fejlett, nyitott gazdaság felzárkózzon a fejlett országok közé?
2. Ha egy japán elektronikai cég azon gondolkodik, drónnavigációs szoftverfejlesztői tevékenységét Európába telepítse, mit tehet a gazdaságpolitika rövid és hosszú távon azért, hogy az országba vonzza ezt vagy hasonló vállalati részlegeket?
3. Vajon miért Gödre került a Samsung akkumulátorgyára?
4. Ha a Global Attractiveness Index tanulságait[8] figyelembe vesszük, milyen iparágakba és milyen tevékenységek formájában érdemes az ország tőkevonzó képességét növelni?

[8] Lásd: www.ambrosetti.eu/en/global-attractiveness-index/; valamint Csath (2022) tanulmányát.

Irodalomjegyzék

Chikán Attila – Czakó Erzsébet – Zoltayné Paprika Zita (2002): *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban.* Budapest: Akadémiai.

Csath Magdolna (2022): Magyarország és a V4-ek tőkevonzó képessége. *VG Világgazdaság,* 2022. február 14. Online: www.vg.hu/velemeny/2022/02/magyarorszag-es-a-v4-ek-tokevonzo-kepessege

Éltető Andrea (2003): Integráció és nemzetközi versenyképesség – a magyar gazdaság esélyei. *VKI Műhelytanulmányok,* 52. Online: https://vgi.krtk.hu/publikacio/no-52-2003-11/

Endrődi-Kovács, Viktória – Kutasi, Gábor – Magasházi, Anikó (2018): Visegrád Group Expertise and Position in the Samsung Global Value Chain: A Case Study of Samsung Electronics in the V4 Countries. *Central European Business Review,* 7(1), 14–36. Online: https://doi.org/10.18267/j.cebr.193

Fülöp Katalin (2020): A Covid–19 árnyékában óriásira növekvő információs aszimmetria. *In Medias Res,* 9(2), 205–226.

Keynes, John Maynard (1926): *The End of Laissez-Faire.* London: Hogarth Press.

Krugman, Paul R. – Obstfeld, Maurice (2003): *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika*. Budapest: Panem.

Losoncz M. (2004): Hungary's Competitiveness in an International Comparison – a Supply-side Approach. *Acta Oeconomica,* 54(2), 201–226. Online: http://dx.doi.org/10.1556/AOecon.54.2004.2.4

Magas István (2002): *Kapitalizmus felülnézetből*. Budapest: Aula.

Mátyás Antal (1996): *A modern közgazdaságtan története*. Budapest: Aula.

Palotai Dániel – Virág Barnabás szerk. (2016): *Versenyképesség és növekedés*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank. Online: www.mnb.hu/kiadvanyok/mnb-szakkonyvsorozat/versenykepesseg-es-novekedes

Porter, Michael E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations.* New York: The Free Press.

Portfolio (2021): Jól jár, aki Magyarországra hozza a cégét, de helyi segítség nélkül lehetetlen elindulni *Portfolio.hu,* 2021. június 22. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20210622/jol-jar-aki-magyarorszagra-hozza-a-ceget-de-helyi-segitseg-nelkul-lehetetlen-elindulni-488634

Stiglitz, Joseph E. (2002): *A globalizáció és visszásságai.* Budapest: Napvilág.

Szentes Tamás et al. (2005): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I.* Budapest: Akadémiai.

The World Bank (2018): Doing Business in Europe and Central Asia. *Worldbank.org,* 2018. október 31. Online: www.worldbank.org/en/region/eca/brief/doing-business

Török Ádám (2003): A K+F nemzetközi versenyképességének mérése – elméleti háttér, összehasonlítási módszerek és a magyar pozíciók. In Patkós Anna (szerk.): *Versenyképesség és kreativitás* (V. kötet). Budapest: Oktatási Minisztérium Kutatás-Fejlesztési Helyettes Államtitkárság, 59–70.

VÁKÁT OLDAL

Magas István

5. Hogyan alakítja a gazdaságpolitika a növekedési pályát? (Konjunktúraciklusok és a gazdaságpolitika tennivalói)

E fejezet először bemutatja a gazdasági növekedést meghatározó legfontosabb tényezőket, mégpedig úgy, hogy egyúttal elméleti alapvetést is kínál a kis, nyitott gazdaságok – a világgazdasági környezet átalakulásaival kényszerűen változó – egyensúlyi helyzeteinek megértéséhez. Ezt követően áttekintjük az üzleti vagy konjunktúraciklusokról való gondolkodás alapfogalmait, kiegészítve a témában mértékadó szakirodalom fontosabb tételeivel. Ezután a fejezet rövid, nemzetközi áttekintést nyújt az üzleti ciklus és a konjunktúraszabályozás a világgazdaság történelmileg gyakran változó, konkrét gyakorlati lehetőségeiről.

Leginkább azt a kérdéskört vizsgáljuk, mikor kell a gazdaságpolitika által segítséget nyújtani a makrogazdasági alapfolyamatokban, mikor célszerű az irányváltás az összkereslet és az összkínálati szintek, továbbá az árszínvonal, valamint a hitel- és pénzpiacok harmonizációjában. Noha ezek a harmonizációs erőfeszítések meglehetősen komplex műveletek, mégis, valójában mindig arról van szó, hogy az adott konjunkturális helyzetben élénkítő vagy éppen szűkítő lépéseket kell-e tennie a gazdaságpolitikai kormányzásnak. Valójában ez a makroökonómia egyik kritikus dilemmája. Így talán érthető, miért esik majd gyakran szó a két végletről, azaz arról, hogy mi is a helyesebb gazdaságpolitikai lépéssorozat, vajon a gazdaság hűtése, vagyis a fogyasztást és a termelést korlátozó, adott esetben kifejezetten megszorító intézkedések megtétele, avagy ennek épp az ellenkezője, tehát az élénkítő vagy fűtő, az expanzív, gyakran a keynesiánus ihletésűnek nevezett makropolitikák szükségesek. Tisztázzuk, hogy vajon létezik-e a gazdasági válságoknak, valamint a tőke- és pénzpiaci folyamatoknak (és persze a válságból való kilábalásnak) olyan egységes szemlélete vagy leírása, amelyiket egy súlyosnak nevezhető helyzetben elő lehet venni, először csak az értelmezéshez, majd a jó megoldások kereséséhez.

Nos, a közgazdaságtudomány idevágó fejezetei és a legmodernebb szakirodalom válaszai – eléggé meglepő módon – több irányba mutatnak: nagyon mély gazdasági visszaesések időszakában a gazdaságpolitika kormányzás is nehéz helyzetben találja magát, ugyanis megbízható, minden értelemben jól működőnek (nemcsak kipróbáltnak), tehát standardnak nevezhető, és persze kellően általános beavatkozási receptekkel – jobb, ha előrebocsátjuk – nem rendelkezünk.

Abszolút üdvözítő gazdaságiválság-kezelési elmélet hiányában a történeti visszatekintés azonban számos, kifejezetten jónak nevezhető analógiával szolgál. Az alábbi fejezet ezekből is kínál néhányat, amikor az amerikai gazdaság teljesítményét, ciklikusságát és részvénypiacait próbálja egy kellően hosszú történeti perspektívában elhelyezni. Az USA gazdaságának közel 80 éves történetét vizsgálva megállapítjuk, hogy a válságokból való kikecmergés és a konjunktúra felélesztése, az optimizmus visszatérése gazdaságtörténetileg egyre hatékonyabbá vált, ugyanis rendre rövidebb időszakot vett igénybe a korábbi nehéz időszakokban is. A tőzsdei válságokból való tanulási képessége is javuló volt, és az intézményi alkalmazkodás szintén láthatóvá vált. Ebben az USA piacaira jellemző történelemileg megerősödött tanulási készségben mindenképpen lehet reménykedni, még a mostani, 2020-as Covid–19-válság kapcsán is, erre azonban nincs garancia. Mindezek alapján a fejezet azzal érvel, hogy az amerikai gazdaság, az Európai Unió (EU) 27 országa, beleértve Magyarországot is, és velük a nemzetközi tőke- és pénzpiacok visszatérése a normál kerékvágásba – 2020 nyarához képest – 2021 második felében a pandémia

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_05

elleni oltás elterjedésének köszönhetően gyors, V alakú visszatérés történt a normál gazdasági működéshez, de az orosz–ukrán háború okozta energiaársokk elindított egy újabb V alakú visszaesést, ami miatt így már eleve W alakú ciklust figyelhetünk meg, és még nyitott a lefutás vége, ahogy a polikrízis tovább halmozódik.

A fejezet lényegi részében bemutatja a válságkezelés fiskális tanulságait az OECD-ben 2008–2015, valamint 2018–2020 között. Arra a kérdésre keresve a választ, először a 2006–2013 közötti időszakra, majd kiemelten 2020-ra vonatkozóan, vajon mennyire nevezhető keynesiánusnak vagy éppen megszorítónak *(austerity-like)* az alkalmazott költségvetési politika a fejlett országokban, ha a fiskális szigorítás GDP-hez viszonyított arányát vizsgáljuk. Továbbá, ha ehhez képest nézzük a magyar költségvetési kiigazítás mértékét, akkor mi állítható? Annak megítélése, hogy a kiigazítás vajon keynesi ihletésű (típusú) vagy inkább megszorítást mutató beavatkozásnak minősül-e, ebben megközelítésben a szerint dől el, hogy a vizsgált időszakokban az úgynevezett strukturálisan kiigazított mérlegtöbblet (ti. az előjellel ellátott egyenleg) a GDP hány százalékát érintette és milyen végső előjellel. Ennek függvényében beszélünk ugyanis a válság utáni időszakban megszorító vagy szűkítő, illetve lazító vagy bővítő fiskális politikákról ahhoz képest, ami előtte volt jellemző. Az OECD-országok mezőnyét tekintve háromféle típusú fiskális alkalmazkodást azonosítunk, mégpedig az állami keresletbővítő, a semleges és az állami keresletszűkítő (megszorító) jellegű fiskális alkalmazkodást. Leszögezzük: a 2020-as járvány évében kifejezetten a lazító, sőt, masszívan expanzív fiskális lépések váltak jellemzővé.

5.1. Bevezetés

Mottó: Akkor javítsd a tetőt, ha süt a nap![1]

Már a bibliai időkben, több ezer évvel ezelőtt, jóval a Krisztus megszületése előtti Egyiptomban és Mezopotámiában, de az ősi Kínában is, ismert jelenség volt a természetes éghajlati ingadozásokkal összefüggő szabályos ingadozás, a ciklikusság: a mezőgazdasági terményeknek csak nagyon változó bősége volt jellemző, és a folyók – így a Nílus – váltakozó vízhozamával együtt mozgó növény- és állattenyésztés néha hatalmas kilengéseket mutatott. A bőséges és az ínséges évek gyakran váltották egymást, az ingadozások az ínséges, száraz időkben rengeteg emberi szenvedést okoztak. Az égre tekintő, gondolkodó emberek, főleg az akkori uralkodók környezetében élő „semmittevő" bölcsek – ma leginkább tudósoknak neveznénk őket – azonban észrevették, hogyan lehet a természetes ingadozást megsejteni, „kivédeni", és kellő előrelátással akár ínséges időkben is biztosítani a mindennapi betevőt, sőt, részben a jövő évi termést is. A zseniális gondolat lényege az „esőisten" által kínált jó években kellő mértékű terménytárolás és a megtakarítás szigorú szabálya volt. Ez az előrelátás már az időjárástól függetlenül biztosította a szolid mértékű „folyó", vagyis a termés évében a fogyasztást a lakosságnak és az állatállománynak egyaránt. Ha a megtakarítási előrelátás a mértékében, arányaiban helyes volt, akkor a „raktárkészletekkel" jobbára biztosította a gyenge vagy ínséges években is a túlélést. Ám ami a sikerhez elengedhetetlen volt, annak eldöntése, mekkora a kritikus mérték, ti. a megtakarítás vagy beruházás aránya, ebben pedig kitüntetett jelentősége volt a következő évben elvetendő vetőmag pontos

[1] *Fix the roof when the sun is out* – ezt az angolszász bölcsességet saját témánk szempontjából úgy értelmezhetjük, hogy akkor tégy félre a rossz időkre, amikor még jó idők járnak.

mennyiségének, amennyiben egyidejűleg biztosítania kellett a még éppen elegendő szintet a folyó évi lakossági fogyasztáshoz és a következő év termését zord éghajlati viszonyok közepette is.

Ez, az időjárással szembeni anticiklikus gondolkodás, pontosabban a gondos hozambecslés és a csapadékmennyiségi megfigyeléseken alapuló agrárgazdálkodási szemlélet kisebb csodát tett. Sőt, tökélyre fejlesztve, birodalmakat épített. Azokban a birodalmakban, ahol ezen anticiklikus recept rendszeresen és jól működött, ott az emberek – persze az akkori fogalmak szerint – jól éltek, mindig volt elég ennivaló. Ráadásul a gazdálkodás önellátáson túli eredményét, a fölösleget, akár a szomszéd, „idegen" népekhez, az ottani piacokra is el lehetett juttatni, és érte takarmányt, húst, gyümölcsöt, más értékes, idegen országbéli portékát (így például élő állatot, fegyvert, rabszolgát stb.) lehetett vásárolni/cserélni. Ahol több volt a mindig jól lakott ember, ott egy ütőképes hadsereget is sokkal könnyebb volt szervezni és fenntartani. Ezek voltak tehát a termelés ciklikussághoz való alkalmazkodásának kezdetei.

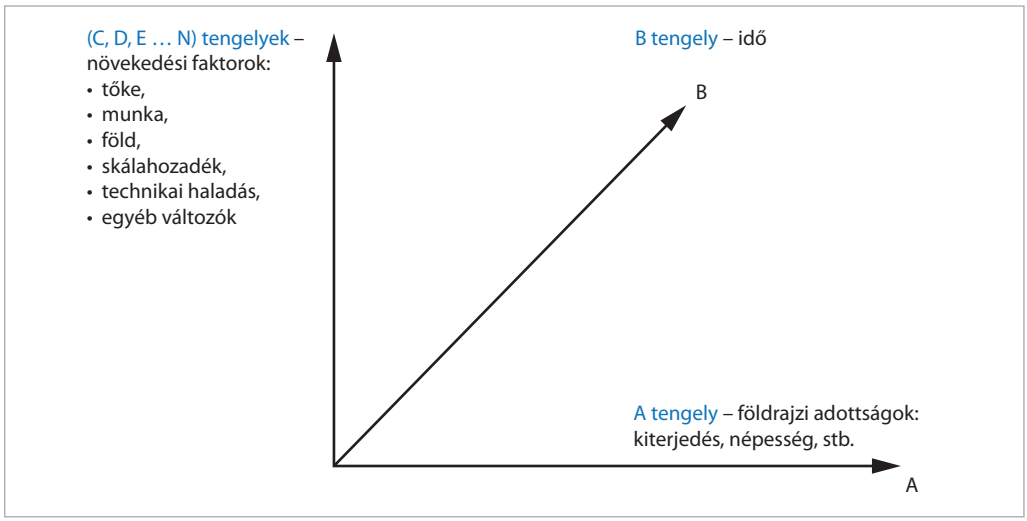
A modern időkben, a mai, 21. századot jellemző gazdasági folyamatokban az egyén, a vállalat, de legfőképpen az állami gazdálkodás szintjén is, az alaplogika ugyanaz maradt: akkor tegyél félre a nehéz napokra, amikor még megteheted! Noha a logika ugyanaz a modern áru- és pénzgazdálkodásban, az anticiklikus lépések megvalósításban már számos különbség mutatkozik: a nemzetközi áru-, tőke- és pénzfolyamatok jóval komplexebbek lettek, a kilengések szabályossága már nem az időjárástól, hanem az emberek, a piacok és a kormányok várakozásaitól is függ, vagy például attól, hogy általában mégis mit gondol a jövőről, és fogyaszt-e a bőségesen rendelkezésre álló hitelből vagy sem.

A modern piacgazdaságban rendkívüli mértékben bővültek mind a termelési, mind a fogyasztási lehetőségek, ugyanakkor újabb gazdaságműködtetési problémák is keletkeztek. A kiterjedt nemzetközi hálózatokba szerveződött globális piacokon igen gyorsan tud eluralkodni a pesszimizmus és a félelem, a gazdasági tevékenység hirtelen zsugorodik össze, majd minden szereplő (az egyén és az állam is) hirtelen veszíthet sokat a jövedeleméből, ha a gazdasági körforgás leáll. A mostani világjárvány nyomán pedig éppen ez történt, 2020-ban ilyen általános és – sajnos – tartósnak tetsző gazdasági visszaesést kellett megélnie az emberiségnek. Ebben a kritikus évben a világgazdaság, konjunkturális és egészségügyi értelemben egyaránt, két évszázada nem látott drámai eseményekkel, ínséges időkkel szembesült. Az „ínséges idők" kifejezés modern felfogásában persze már egészen mást jelent, mint az ókorban: a gazdasági növekedés és vele a folyó fogyasztás visszaesését, egyes szektorok teljes hibernálódását, amikor több tízmillió ember veszíti el állását és a munkajövedelemét. Sajátos jellegzetessége ennek a válságnak a globális kiterjedtsége és az, hogy a túlélés kényszere rengeteg országot, állami, vállalati és családi költségvetést sodort súlyos adósságokba, alaposan megnehezítve a jövő újratervezését. Ezekről a konkrét nehézségekről később beszélünk. Most lássuk a gazdasági növekedés modern, tudományos igényű felfogását.

5.2. A gazdasági növekedés tényezői

Bármely vizsgált gazdasági növekedési teljesítményt először mindenképpen időben és térben kell elhelyeznünk. Ez azt jelenti, hogy minimum egy kétdimenziós (idő, hely) rendszerben kell a megfigyelt jelenség számára pontokat kijelölnünk (az 5.1. ábrán az A és B tengelyek által meghatározott síkról van szó). Ezzel azonban még csak az alapokat jelöltük ki, de semmit sem tettünk a „növekedési folyamat finomabb szerkezetének" megismeréséért. Ahhoz, hogy a növekedési folyamatot pontosabban definiálni tudjuk, be kell vezetnünk egy további harmadik tengelyt is,

amely a folyamatot leíró, magyarázó változókat reprezentálja. Pontosabban e harmadik tengelyre, a vizsgálni kívánt további változók számának függvényében, annyi újabb „dimenziót" kell odaképzelnünk, ahány független változó van a növekedést egyszerűsítve ugyan, de mégis viszonylag jól leképező modellben (a háromdimenziós ábrán ezeket változókat csak a C tengely jelöli).

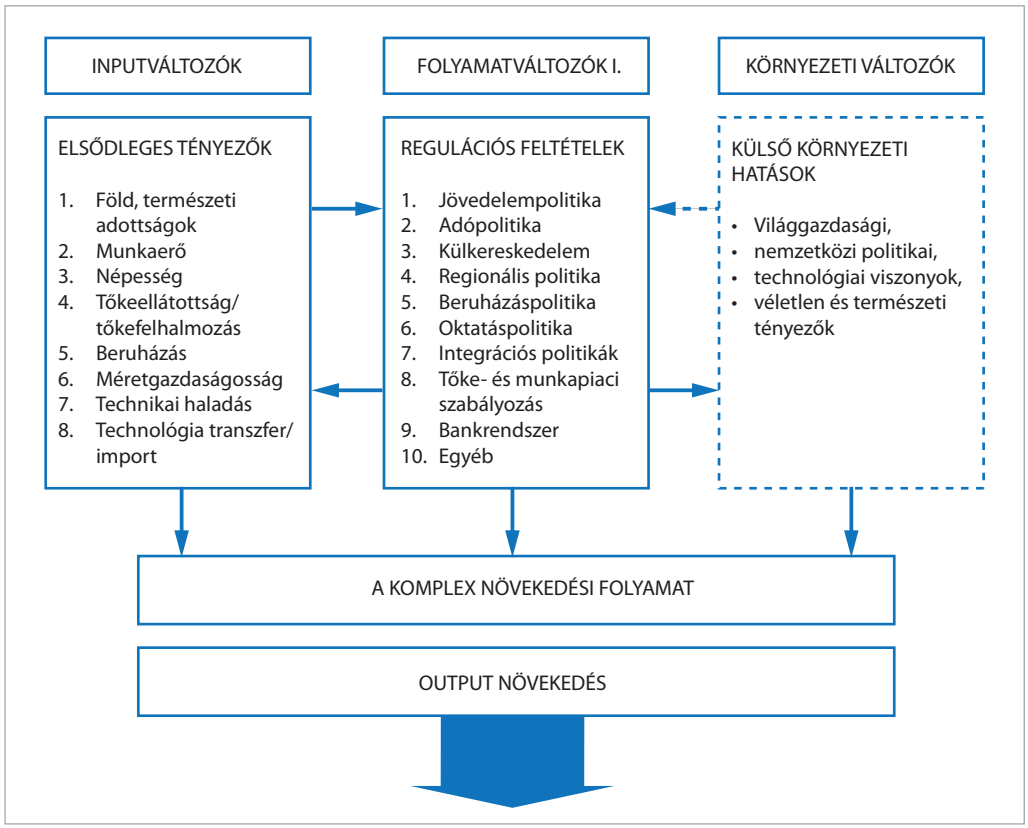
5.1. ábra: A gazdasági növekedés hely, idő és egyéb magyarázó tényezőkön értelmezetten
A tengely – földrajzi kiterjedés, helyi természeti adottságok,
B tengely – a vizsgált jelenség időbeli kiterjedése,
C, D, E … N tengely – magyarázó változók
Forrás: Magas 2002: 346.

A kiválasztott történelmi időszak hosszúsága okozza az első bonyodalmat. Más növekedési képet kapunk ugyanis, ha a technológiai és a világgazdasági változásokat, általában az emberi tudás (gazdasági és kulturális ismeretek, információs rendszerek, szervezettség, vezetési ismeretek) hosszú távon ható, a növekedés szempontjából azonban létfontosságú változásait is figyelembe akarjuk venni, és egészen mást, ha ezektől eltekintünk.

Külön komplikációt okozhat, hogy ezek a hosszú távon ható változások, pontos időigényüket tekintve, országonként is igen vegyes képet mutatnak. De ami ennél is jelentősebb zavaró körülmény, hogy az úgynevezett magyarázó tényezők nem egyszerre, hanem sokszor éppen egymást keresztező ciklusokban, szimultán változnak. Ezért aztán egy-egy ország gazdaságtörténetéből igen nehéz olyan periódust kiragadni, amely a növekedést vizsgálandó minden fontos, éppen folyamatban lévő vagy már befejeződött változás tekintetében az éppen legfontosabb éveket öleli fel.

Talán meglepő, de a hely, a földrajzi meghatározottság tekintetében is egészen speciális dilemmák adódnak: ilyen például a nagyon ritkán számba vett, a természetes környezetben beálló változások azonosítása, számszerű érzékeltetése. De ilyennek nevezhetők a természetes erőforrások kimerülése, a klimatikus és talajviszonyok megváltozása, a településviszonyok és szokások átalakulásai, az emberi beavatkozás káros (szennyeződés) vagy éppen hasznos hatásai, mint a közlekedés vagy a kémiai talajjavítás által okozott egyéb ártalmak is. Olyan

növekedési potenciálváltozásokra kell tehát gondolni, amelyeket a „helyi koordináta” precízen nem tud figyelembe venni.

5.2. ábra: A gazdasági növekedés folyamatát befolyásoló tényezők
Forrás: Magas 2002: 348.

A modellszerű gondolkodás leegyszerűsítő és a valóságtól kényszerűen elvonatkoztató jellege azonban nem jelenti azt, hogy a közgazdaságtudomány nem rendelkezik a gazdasági növekedés olyan felfogásával, amely ugyan nem teljes, de mégis bizonyos mértékű megbízhatóságot és egyben mérhetőséget biztosít a gazdaságpolitikai gyakorlat művelői számára is. Létezik ugyanis a gazdasági növekedési modelleknek egy hagyományosan elfogadott, igaz, többször modernizált változata, amely alapjait tekintve neoklasszikus, szemléletében azonban már – és még – kifejezetten korszerű. A továbbiakban ezt a növekedési modellt tekintjük át.

5.3. A gazdasági növekedés modern felfogása

Az alábbi egyenlet a gazdasági növekedés modellezésének hagyományos, alapjait tekintve mind a mai napig időtálló konstrukciója, mellyel a gazdaság aggregát outputszintjének növekedését lehet leírni:

$$GDP = z(KL)^{1/2} \quad [1]$$

Ez az egyenlet azt mondja, hogy a GDP adott szintjének meghatározásához szorozzuk meg a felhasznált tőke mennyiségét a felhasznált munkával, majd vegyük ennek a négyzetgyökét, és szorozzuk meg „z" konstanssal, amely a munka (L) és a tőke (K) inputok mértékét rendeli hozzá a GDP egy megadott szintjéhez. Ennek, az úgynevezett Cobb–Douglas-féle termelési függvénynek pozitív, de csökkenő hozadéka van mindkét termelési tényező vonatkozásban. Ez könnyen belátható.[2]

E termelési függvény növekedést is megengedő változata így néz ki:

$$GDP = z(L^{á}K^{1-á}) \quad [2]$$

A GDP adott szintjei mellett a „z" paraméter ezúttal is konstans, és a termelési tényezők (K, L) termelékenységi növekedése esetében „z" növekszik úgy, hogy K és L adott szintjei magasabb GDP szintekhez tartoznak. Az á, 1-á kitevők az input-tényezők output rugalmasságát jelölik. A technikai fejlődés mértékét állandónak feltételezve a növekedés az idő (t) függvényében így fejezhető ki:

$$GDP_t = z(L_t^{á}K_t^{1-á}), \quad [3]$$

ahol „z" is, az idő függvényében, egyenletes (konstans) ütemben nő.

Ennek a függvénynek gyakorlati alkalmazhatóságával már több probléma adódott, a valóság igazi komplexitását ugyanis ez sem tudta megragadni.

Robert Solow úttörő, Nobel-díjhoz vezető munkássága nyomán az empirikus felhasználási nehézségek már viszonylag korán nyilvánvalóvá váltak: a Nobel-díjas közgazdász professzor egyszerű kísérletnek tette ki a fenti termelési függvényt: empirikus adatok felhasználásával alkalmazta azt az USA gazdaságára nézve, az 1909 és 1949 közötti időszakra. Solow két nagyon fontos dolgot fedezett fel. Egyfelől azt, hogy a gazdaság növekedésének csak alig felét lehetett a két hagyományos termelési tényező, a tőke és a munka (K, L) alakulásához kötni. Másfelől azt, és ez még meghökkentőbb, hogy az egy főre (munkavállalóra) jutó GDP-növekedés kevesebb mint 20%-a volt magyarázható a tőkeállomány növekedésével! A GDP-nek azt a részét, amelynek alakulását sem a munkaerő, sem a tőkeállomány növekedésével nem lehetett magyarázni, a szakirodalomban Solow-féle maradéknak nevezték el. A sejtés eléggé nyilvánvaló volt: a Solow-maradékot a technikai fejlődés indokolhatja.

Ez, tehát a technikai fejlődésről való gondolkodás alakította át leginkább a növekedéselméletek korai, neoklasszikus koncepcióit. A gazdasági növekedéssel foglalkozó szakirodalomban Robert Solow mellett néhány kimagasló eredményt felmutató nevet találunk, így például Roy Harrod, Evsey Domar és Paul Michael Romer tudósokét (utóbbi 2018-ban megosztott közgazdasági

[2] Ez valóban könnyen belátható, ha ugyanis az első, illetve a második parciális deriváltakat vesszük, illetve megmutatjuk, hogy az első derivált pozitív, míg a második derivált negatív. Így például:
$\partial GDP/\partial K = (1/2zL^{1/2}) / (K^{-1/2}) > 0$, illetve
$\partial^2 GDP/\partial K^2 = (-1/4zL^{1/2})/(K^{-3/2}) < 0$.
A termelési függvény megengedi a konstans skálahozadékot is, hiszen ha megszorozzuk mind a K-t, mind az L-t ugyanazzal a konstans λ-val, akkor belátható, hogy az egész függvény értéke ugyanazzal a λ -val szorzódik, mert $z(\lambda L\ \lambda K)^{1/2} = z(\lambda^2 LK)^{1/2} = \lambda$ (GDP).

Nobel-díjat kapott az endogén, vagyis nem csak külső tényezők által magyarázható növekedéselméletéért).

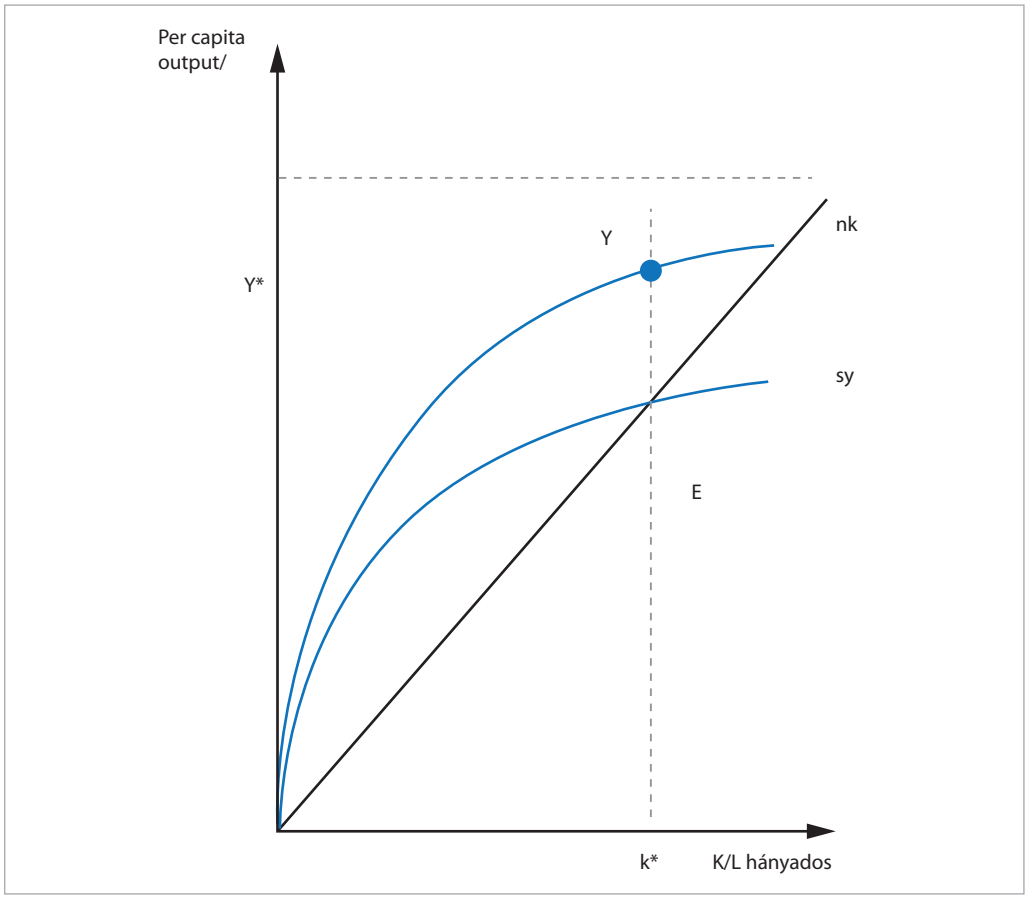
Azonban a neoklasszikus felfogás sikeres modernizálása lényegében Solow, az MIT professzora nevéhez fűződik. A továbbiakban ezért Solow növekedésfelfogását részleteiben is áttekintjük. Ezt követően pedig áttérünk a technikai fejlődés okozta bonyodalmakra.

Az 1950-es évek második felében Solow professzor új növekedési felfogást alakított ki, amelyért később, 1987-ben, Nobel-díjat is kapott. E felfogás a mai napig időállónak bizonyult, és empirikusan is kellően meggyőző igazolást nyert. Solow teóriáját valóban növekedési elméletnek nevezhetjük, mert alapkérdése így hangzik: mitől növekszik hosszú távon a potenciális GDP (azaz a kapacitások maximális szintjeihez tartozó output). E kérdésfeltevés felfogásában neoklasszikus, mert nem arra kíváncsi, hogyan, miként jut el a termelés a potenciális szintre, hanem arra, hogy mi történik hosszú távon a potenciális output szintjével. A neoklasszikus gondolkodás azt feltételezi, hogy a gazdaságban – a növekedés szempontjából – a tényleges és a potenciális output szintjei azonosak. E felfogás szerint tehát a felhasznált tőke és munka mennyisége egyaránt növekszik. De mikor van tartható növekedési ütem és egyensúly? A növekedést illetően egyensúly – hagyományos értelemben – akkor van, ha a paraméterek nem változnak. Az egyensúlyi felfogás azt jelenti, hogy tartható egyensúlyi helyzetet rendelünk növekedési rátákhoz, illetve az azokat meghatározó termelési tényezőarányokhoz. Az úgynevezett állandó állapotú növekedési pályán *(steady state path)* az output, illetve a felhasznált tőke és munka mind azonos ütemben nőnek, ezért az egységnyi tőkére, illetve munkára jutó output szintje változatlan. Az állandó növekedési pálya mentén elért outputszintek jelentik azt a *locus*t, mértani helyet, amely tehát a hosszú távú növekedési egyensúlyi helyzeteket képezi le. A Solow-féle növekedési modell szellemesen egyszerű és frappáns.

Nézzük azonban a részleteket is!

Tételezzük fel, hogy a munkaerő bővülésének üteme állandó (n), továbbá, hogy a jövedelmek meghatározott arányát (s) megtakarítják, a többit elköltik. Az aggregált tőkefelhalmozás (magán és közösségi együtt) a megtermelt output azon része, amit nem fogyasztunk el. Egy növekvő gazdaságban a tőkenövekedés először is azt jelenti, hogy nagyobb létszámú munkaerő mellett alakul ki egy tartható, tőke/munkaerő hányados; illetve hogy ez a hányados később, még nagyobb felhalmozást követően, nő. Ha az egy főre jutó tőke (K/L) mennyiségét (k) állandósítani kívánjuk, akkor a munkaerő n rátájú növekedése esetén ugyanilyen arányban kell növelni a termelésbe bevont tőkeállományt. Ha az egy főre jutó tőkék mennyiségét (k-t) növelni akarjuk, akkor több tőkét kell bevonni a termelésbe. Az 5.3. ábrán jól látszik, hogy mi történik a fenntartható növekedési *(steady state path)* pontokon kívül.

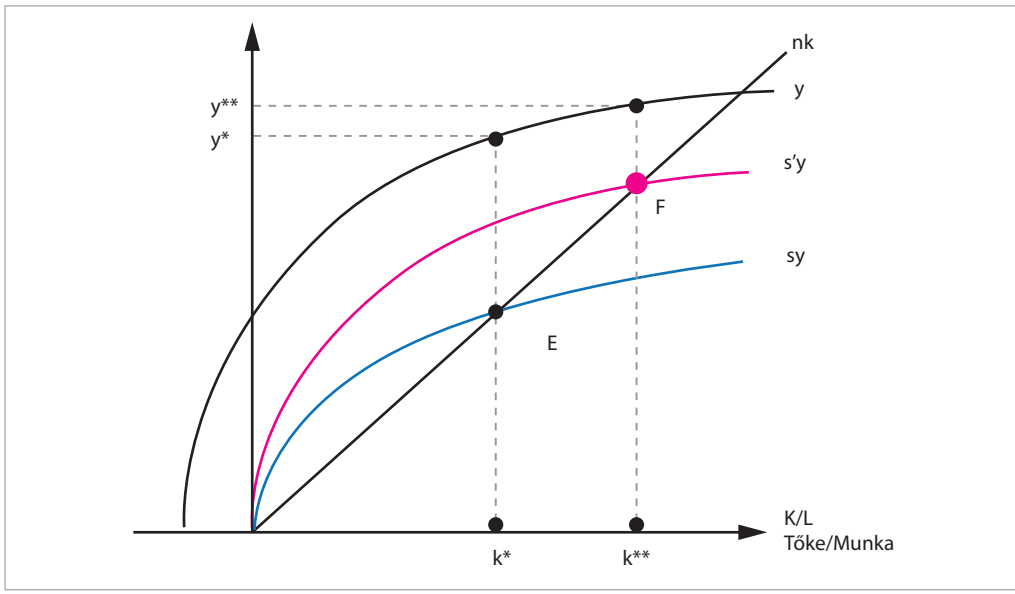
Az nk egyenes azon pontok mértani helye, amely mentén a tőke/munkaerő hányadosa n ütemben növekedő munkaerő-állomány mellett is állandó. Az sy görbe, a növekvő munkaerő állomány mellett felvehető, az egy főre jutó megtakarítás (beruházás) szintjéhez tartozó *per capita* outputok mértani helye. A hosszú távon tartható, a növekvő munkaerő-állomány mellett megvalósuló, állandó állapotú növekedés az a pont, nevezetesen E, amelyben a beruházások (megtakarítások) szintje éppen biztosítja a konstansként tartható tőke/munkaerő hányadost (k^*). Az E pontban igaz az, hogy az egy főre jutó output (y^*) és a felhasznált tőke harmonikusan, tehát együtt nőnek az aktív népesség (munkaerő) szaporulattal.

5.3. ábra: Neoklasszikus növekedés
Forrás: Magas 2002: 370.

Ha az egy főre jutó tőkeállomány szintje alacsony, akkor a gazdaság, a hosszú távon tartható növekedési pont, vagyis E alatti növekedést fog produkálni. Az E ponttól balra, az egy főre jutó megtakarítás (sy) nagyobb, mint az nk indokolta szint (ami ahhoz szükséges, hogy a növekvő munkaerőt azonos szinten lássuk el tőkével), ezért az egy főre jutó tőkeállomány növekedni kezd. Az E ponttól jobbra lévő pontokban mindennek a fordítottja történik. A lényeg tömören fogalmazva az, hogy bármely pontban (az E ponttól jobbra, avagy balra) kezdjen is növekedni a gazdaság, a gazdasági növekedés mértéke, hosszú távon, kénytelen lesz fokozatosan visszatérni az úgynevezett hosszú távon tartható állapothoz, azaz az nk-n lévő E (úgynevezett *steady state*) ponthoz.

Hamis tehát – az 5.4. ábra érzékelteti majd, miért – az a gyakran hangoztatott következtetés, amely szerint abban az esetben, amikor a megtakarítási hajlandóság növekszik, azaz rendszeresen többet takarítunk meg, és azt mind beruházásra költjük, akkor tartósan magasabb növekedési ütemet érhetünk el! Ezért mondtuk már a bevezető, a bibliai időkről szóló állításunkban, hogy a megfelelően kialakított megtakarítás mértéke kritikus és mindig nehéz, megfontolt döntést igényel.

5.4. ábra: Neoklasszikus növekedés magasabb megtakarítási ráta mellett
Forrás: Magas 2002: 371.

Az eredeti növekedési pont (E) a megtakarítási hányad (sy) növekedésével sy → s'y-ba mozdul el, és egy új növekedési pont, F, keletkezik. Ez megnöveli mind az egy főre jutó output (y^{**}), mind az egy főre jutó tőke (k^{**}) szintjét, de valójában a hosszú távon tatható növekedés mértékét nem befolyásolja! Miután hosszú távon az y^{**} is csak egy, kifejezetten csak az nk egyenesen lévő ponthoz rendelhető, ezért az output és a munkaerő együttesen még mindig csak n ütemben növekedhet!

Ha nincs változás a termelési tényezőkben (és a termelési függvényben, amely az inputok és outputok között kapcsolatot teremt), akkor az 5.4. ábrán jól látszik, hogy az eredeti E pontban sy egyenlő nk-val, azaz, n rátájú növekedés mellett k nem változik. Az új, megnövelt megtakarítási hányadoshoz tartozó F pontban csak a k^{**} magasabb, mint az E pontban a k^{*}, de a tartható növekedési ütem, az n, nem! A k^{**} a tőke/munka arány (K/L) és az egy főre jutó output (y^{**}) tehát valóban rendre nagyobbak: ez a magasabb megtakarítási ráta hosszú távú hatása. E hatás azonban a termelékenységi (tőkeellátottsági) szinteket, és nem a növekedési ütemet érinti! Bármely hosszú távon tartható, állandó állapotú pontban az L, K, Y egyenlő mértékben és rátával nőnek, amely rátát a modellen kívül határozzák meg. Ezen ráta pedig a munkaerő (aktív népesség, tőke/munka arány) növekedési rátája.

Ez a modell sokáig kellően egyszerűnek – és így frappánsnak is – tűnt, de sajnos a valóság által kreált fejleményeknek, és főleg a statisztikáknak, ez sem felelt meg. Igaz ugyanis, hogy a tőke és a termelés általában egyforma rátával növekednek, de mindkettő gyorsabban nő, mint a munkaerő. Ez örvendetes, ezért vagyunk jóval gazdagabbak, mint nagyapáink. A teljes magyarázat – sejthetően – a technikai fejlődésben rejlik, amit viszont eddig nem vettünk figyelembe. Fel lehet azonban fogni a technikai fejlődést pusztán úgy, mint a munka termelékenységét, és így, végső fokon, mint kvázi a munkaerőt növelő tényezőt. Ha a munkaerő megduplázódik, annak hatását nem nehéz látni. Ha ezzel szemben, a munkaerő száma konstans, de teljesítménye meg-

duplázódik, az a végeredményt tekintve megint ugyanaz. Ezért, nem véletlen, hogy a modern közgazdaságtan számára a technikai haladás munkaerőt növelő tényező, azaz a munkaerő-kínálatot növelő szerepre redukálható.

A korábbi, egyszerű modellhez visszakanyarodva tételezzük fel, hogy a technikai haladás rátája t. Ez azt jelenti, hogy a tényleges munkaerő-növekedés nem n, ahogy azt korábban feltételeztük, hanem mondjuk n + t. Ezért a fenntartható egységnyi növekedési *(steady state path)* pontok nem az nk, hanem (n + t)k egyenesen lesznek. Annyi tehát csupán a különbség, hogy immáron nem az egy munkásra eső tőkét és outputot mérjük, hanem az egy munkaerő egyenértékre eső tőke és output mérőszámokat képezzük. Miután a munkaerő-egyenérték most (n + t) ütemben nő, ugyanezt a növekedést követi a tőke és az output is. Ezzel a meggondolással tehát a Solow-féle növekedési elmélet lényegében teljessé és kellően hitelessé válik. Pusztán az okoz némi „kellemetlenséget", hogy mind a két növekedési kulcsváltozót, nevezetesen az n-t és a t-t, a modellen kívül határozzák meg. Ezért aztán a neoklasszikus modellt a gyakorlatban, megszületésétől kezdve, arra használták, hogy a gazdasági növekedés statisztikai számbavételénél elkülönítsék a kifejezetten különböző, de mérhető inputokhoz köthető és az úgynevezett „maradék" vagy reziduális tényezőt, mely utóbbi viszont lényegében a technikai fejlődéshez kapcsolható.

A növekedés alapmodelljeit eredetileg zárt nemzetgazdaságokra alakították ki. Szükség mutatkozott ezek kiterjesztésére, mégpedig a nemzetközi kereskedelemre és tőkeáramlásra is, továbbá a nyitott GDP és nemzeti jövedelem termelődési logika beépítésére.

A továbbiakban ezt, a nyitott gazdaságokra kialakított alapfelfogást tekintjük át, ahol a teljes nemzetgazdasági output értelmezésekor az adott nemzetgazdaságokból ki- és az azokba beáramló áru- és pénzfolyamok egyenlegét is számba vevő logikát követjük.

5.4. A GDP és az egyensúlyi nemzeti jövedelem értelmezése nyitott gazdaságban

Induljunk ki abból, hogy mit is jelent a GDP jövedelmi felosztása zárt gazdaságban. Egy zárt gazdaságban keletkezett összes jövedelem a felhasználási/költési oldalon három területre áramolhat (jelölésükhöz a hagyományos angol kezdőbetűket használjuk). Vagy a háztartások végső fogyasztására (C, *consumption*), vagy beruházásra (I, *investment*) vagy közösségi fogyasztásra, a kormányok általi költésekre (G, *government expenditures*) fordítódik:

$$Y = C + I + G \qquad [4]$$

Egy nyitott gazdaságban azonban a belföldön termelődött/felhasználható jövedelem kiegészül a kifelé eladott – export – tételek után kapott, így befelé áramló jövedelemmel (X), illetve csökken az importált javak és szolgáltatások után fizetett, és így kifelé irányuló, import számlák értékével (M), pontosabban, a belföldi keresletben e kettő különbségével, az úgynevezett nettó exporttal (X-M) is lehet számolni. Az előjel természetesen számít! Az egyensúlyi jövedelmet meghatározó egyenlet ezért a nyitott gazdaságban az (X–M) taggal módosul:

$$Y = C + I + G + (X–M) \qquad [5]$$

Ha a nettó export egyenlege (X–M) exporttöbbletet mutat, tehát pozitív előjel (+) esetén, akkor a szám azt a kiviteli jövedelemtöbbletet mutatja, amely a nemzetgazdaság számára jövedelemként rendelkezésre áll. Ez az érték pedig a nemzetközi áru- és szolgáltatáspiacon formálódó külke-

reskedelmi mérleggel azonos. Ezen mérleg ugyanakkor nemcsak a termékek, hanem bizonyos olyan szolgáltatások (például a turizmus, idegenforgalom, vendéglátás) exportját is felöleli, amelyeket gyakran „láthatatlan" exportnak neveznek. Az import (M) nyilvántartása a nemzeti számlákon meghatározott árfolyamokon, általában devizában is történik. A hazai és külföldi pénzben kifejezett árak közötti átjárást (átváltást) egy egységes árfolyamon értelmezve érdemes elképzelni. A pontos statisztikai számbavétel azonban – különösen nagy deviza árfolyam-ingadozások esetén – az egyensúlyi jövedelem akár 1–3%-os eltérését is okozhatja, amely számos kis, nyitott gazdaság esetében lehet akár egy-egy év teljes GDP-növekménye is. Ez bizony nagyon lényeges körülmény. Ebben a pénzáramlási és a nyitott gazdaságok pénzforgalmi, a valósághoz némileg közelebb eső keretben, érdemes szólni egy másik, a GDP-számbavétel *(GDP-accounting),* azaz, a nemzeti számlák egy másik mérlegazonosságról is. Az egyik talán legfontosabb, további, nemzetközimérleg-tétel az úgynevezett folyó fizetési mérleg (*current account,* CA), amely az áruforgalmon túl, az éves szinten esedékes, lényegében a nemzetközi hitel- és tőkeáramláshoz kötődő pénzmozgásokat is mutatja, leginkább az évben esedékes kamat- és osztalékfizetéseket, valamint az egyéb hivatalos állami transzferek (így például külföldi segélyezés, katonai kiadások) nettó mérlegét is tükrözi.

$$CA = (X–M) \leq (S–I) + (T–G) \qquad [6a]$$

$$CA = (X–M) \geq (S–I) + (T–G) \qquad [6b]$$

Egy nyitott gazdaságban a folyó mérleg (CA) éppen azt mutatja, hogy az adott évben szükség volt-e a nemzetgazdaságban külső forrásra. Ha például a belföldi megtakarítások (S) és a beszedett adók (T) nem fedezték a gazdaság fogyasztáson, tehát C-n túli igényeit belföldi beruházásra (I) és a közösségi fogyasztásra, kormánykiadásokra (G), vagyis S<I, T<G, akkor a különbséget – értelemszerűen – csak a külföldi forrás adhatta. Az (S–I), a magán vagy privát nettó megtakarítás, a (T–G) pedig a nettó közösségi megtakarítás vagy – az előjeltől függően – éppen túlköltés.

A folyó fizetési mérleg (CA) így tehát azt is jelenti, hogy egy ország az adott évben a külföld felé a nemzetközi áru- és pénzforgalmával, nettó értelemben, többet vagy kevesebbet fizetett, mint amit onnan kapott. A mérleg előjele pedig arra mutat rá, hogy az adott ország az adott évben – összességében – adósi vagy hitelezői pozíciót segített építeni. Ha a fizetési mérleg az éves folyó pénzáramlás szintjén negatív, ahogy az a [6a]-ban látszik, akkor neki hiteleznek (ő tartozik); ha pedig pozitív, ahogy a [6b]-ben láthatjuk, akkor ő hitelez kifelé, és neki tartoznak külföldről. A nyitott gazdaság teljes külső finanszírozóképességét a tőkemérleg bevonásával kapjuk, amelyben az egyszeri nagyobb összegű, éves külföldi beruházások/tőkekihelyezések, illetve hitelfelvételek/kihelyezések is benne vannak. Ezt most nem részletezzük. Csak annyit rögzítünk, hogy a gazdasági növekedés szempontjából a külfölddel bonyolított kereskedelemi, beruházási és hitelezési folyamatok egyaránt segíthetik és gátolhatják is a tartós és kellően stabil szerkezetű bővülést, tehát olyat, amely a foglakoztatás és a gazdaság általános jövedelemteremtő képesség szempontjából is kedvező irányokat mutat. A fizetési mérleg állapota és az előjele önmagában nem mutatja, hogy egy gazdaság a nemezközi környezetében hogyan teljesít. Lehet ugyanis egy ország tartósan deficites, és mégis gazdaságilag erős, jól teljesítő és növekedő, prosperáló. Ilyen például az USA gazdasága, amelynek a fél világgazdaság tartósan és örömmel hitelez annak ellenére, hogy krónikusan deficites kereskedelmi és fizetési mérleggel zárt az elmúlt három évtizedben.

Nézzünk ezek után egy egyszerű, a mikroökonómiai tankönyvekben bevezető szintűnek minősülő, lineárismodell-változatú leírást. Logikáját tekintve ez is érzékelteti az úgynevezett jövedelem és költés *(income/expenditure)* vagy aggregált kereslet azonosság felhasználását. Nevezetesen azt, hogy melyik a lehető legmagasabb egyensúlyi jövedelem (y), tehát az, amely a lehető legnagyobb outputot és foglalkoztatást eredményezi.

Egy ország exportját – adott termékminőséget, kínálati árakat, árfolyamokat feltételezve – alapvetően a külföldi kereslet határozhatja meg. Egy kis ország azonban hiába termel többet, nem biztos, hogy többet fognak tőle vásárolni. A modell számára az exportot ezért autonóm, belülről nem meghatározott, a belföldön keletkező jövedelemtől független tényezőként fogjuk fel. Az egyensúlyi nemzeti jövedelem termelődése szempontjából viszont az import iránti kereslet kétféle elemből tevődik össze: az autonóm, a jövedelemtől független importból és a jövedelemtől függő importból. Az import egy része nem a hazai jövedelem függvényében változik (hanem eleve adott, mint nem helyettesíthető szükséglet, import terhekkel (például vámok stb.) együtt. Ezt hívjuk az import autonóm részének. Az import másik része viszont függ a jövedelemtől. Ugyanis ha több a jövedelem, akkor többet is fogyasztanak, s a többletjövedelmek egy részét külföldi termékekre költik. Tehát, ha nő a jövedelem, nő az import, és fordítva. Az import-határhajlandóság (m) azt mutatja, hogy a jövedelem egységnyi változása milyen nagyságú importváltozást eredményez.

$$m = \text{import változása / jövedelem változása} = \Delta M/\Delta Y \quad [7]$$

Az importfüggvény lineáris változatban:

$$M(Y) = M_0 + m^*Y, \quad [8]$$

ahol M_0 az autonóm import, m* pedig az import-határhajlandóság együtthatója.

Az importfüggvény meredeksége az import-határhajlandóság. Ha tehát az import-határhajlandóság nő, az importfüggvény meredekebb, ha viszont csökken, laposabb lesz. Az 5.5. ábrában látható külkereskedelmi függvény Y_e jövedelemszinten van egyensúlyban. Ennek fenntartása a tudatos gazdaságpolitika feladata, mert nincs olyan automatikusan működő gazdasági mechanizmus, amely biztosítaná azt. Változatlan autonóm részek és import-határhajlandóság esetén, amíg a jövedelem el nem éri Y_e-t, a külkereskedelmi mérleg szufficites lesz, majd Y_e jövedelemnél kerül egyensúlyba. E felett pedig deficit keletkezik, ami folyamatosan nő.

A zárt gazdaság keresletéhez viszonyítva a nyitott gazdaság számára az export keresletnövelő tényező. Az import viszont csökkenti a belföldi keresletet, hiszen az importért a külföldnek fizetett összegek mértékével csökken a hazai áruk iránti kereslet. Ha egy ország nettó exportja pozitív, akkor nő a belföldön elkölthető jövedelem, s valószínűleg a foglalkoztatottság is. Ekkor szokták azt mondani, hogy a nettó export „húzza" a növekedést. A kivitelnél magasabb importszámla viszont deficit, amely csökkenti a jövedelmet és a foglalkoztatottságot. A jövedelem belső felhasználását jelöljük F-fel.

Zárt gazdaságban:

$$Y = c^*Y + F_0 \quad [9]$$

$$F = C + I + G \quad [10a]$$

A jövedelem belső felhasználásának autonóm elemeit jelöljük F_0-val:

$$F_0 = C_0 + I + G \qquad [10b]$$

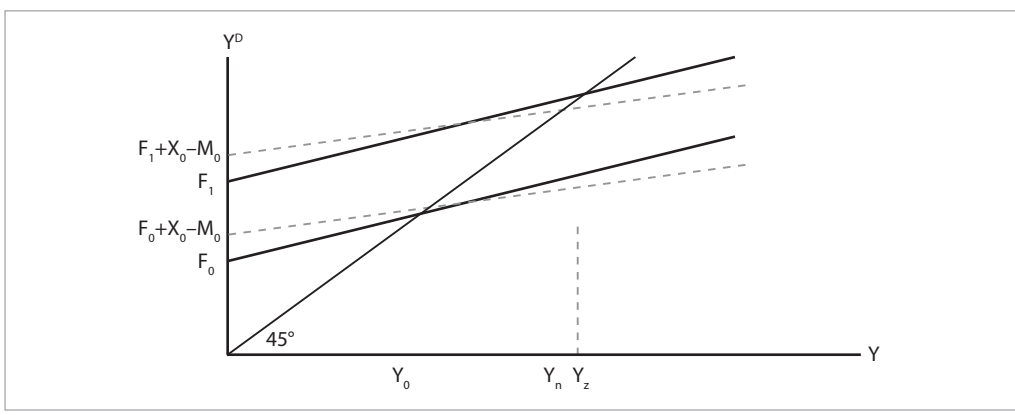
Az egyenlet nyitott gazdaságban:

$$Y = c^*Y + F_0 + X_{0_} M_{0_} mY, \qquad [11a]$$

ebből

$$Y = (c–m)Y + F_0 + X_0 – M_0 \qquad [11b]$$

A [9]–[11b] egyenletekből és az 5.5. ábrából is láthatjuk, hogy zárt gazdaságban a tervezett jövedelemnövekedés nagyobb mértékben növeli az aggregált keresletet, mint a nyitott gazdaságban (zárt gazdaság esetében c*ΔY, az ábrán pedig az F_1-ből induló összkereslet magasabb ponton találkozik a 45°-os egyenessel; nyitott gazdaságban (c–m)ΔY, illetve az ábrán az F_1-ből induló összkereslet alacsonyabb szinten metszi a 45°-os egyenest]. Nyitott gazdaságban ugyanis az import „beleharap" a belföldi keresletbe, a c*-ből (c*–m) lesz, ezáltal laposabb lesz az összkeresleti költés egyenese, emiatt pedig jóval lejjebb, tehát alacsonyabb output mellett találkozik a 45˚ fokos egyenessel, ahol az egyensúlyi szinteket találjuk. Tehát a nyitott gazdaság egyensúlyi jövedelme (Yn) alacsonyabb, mint a zárt gazdaságban (Y_z).

5.5. ábra: Egyensúlyi jövedelem zárt és nyitott gazdaságban
Forrás: Lindert–Pugel 2000: 471. alapján a szerző szerkesztése

Az 5.5. ábrából látható az is, hogy a kezdeti állapotban a két gazdaság jövedelme azonos. Ha megnő a belső autonóm fogyasztás F_1-re, akkor a zárt gazdaság jövedelme (Y_z) nagyobb lesz, mint a nyitott gazdaság jövedelme. Ennek az oka az, hogy a nyitott gazdaságban a hazai jövedelmek körforgásából rendre levonódik az importra fordított rész. Ez a különbség annál nagyobb, minél laposabb, kisebb a (c*–m) a nyitott gazdaság makrokeresleti függvényében, vagyis minél nagyobb az import-határhajlandóság, tehát az import iránti étvágy, amelynek koefficiense a modellben az m. Ezen egészen egyszerű modell szintjén is azonban különbséget kell tennünk kis és nagy ország között. Ugyanis, ha egy országnak nő a jövedelme, megnő az importja, ami – mérettől függően – növelheti a másik ország exportját, jövedelmét és így importját is, mintegy egymást

erősítve. Ezt nevezzük jövedelmi visszahatásnak, amely azonban csak nagy országokra igaz, ugyanis egy kis ország jövedelmének változása nincs érdemi kihatással a partner ország jövedelmére. Kis ország a külföldi jövedelemre legfeljebb csak adottságként tekinthet (nincs hatással rá). Mivel Magyarország is kis nyitott gazdaság, ezért a továbbiakban kis országként fogunk rá tekinteni, de szólunk majd a nagy országok eltérő eseteiről is.

Akár kicsi, akár nagy egy gazdaság, a konjunktúra és általa a foglakoztatás egy kívánt, kellően magas szintjének fenntartása meglehetősen bonyolult szabályozási probléma. Mégpedig abban az értelemben, hogy mind a keresleti, mind a kínálati oldalon több választási lehetőség is lehetséges arra, hogy a gazdaságpolitika melyiket is támogassa.

Miként és melyiket ösztönözze, melyik támogatása a leghatásosabb a megnövelni kívánt teljes bővülési mérték szempontjából. A dilemma tehát az, hogy a gazdaságpolitikai kormányzás az összkereslet komponenseit illetően melyiket is preferálja, a fogyasztást (C), vagy a beruházást (I), netán az állami kiadásokat (G), vagy esetleg a nettó export (X–M) legyen a kitűntetett, a növekedést leginkább húzó keresleti tényező. Nos, ez a kérdés már régóta foglalkoztatja a makroökonómia kutatóit, és az 1929–33-as világgazdasági válság óta elmúlt közel száz évben, különböző iskolák és filozófiák, sőt, divatirányzatok alakultak ki a kérdés megoldása körül, hogy milyen eszközök, gazdaságélénkítő, támogató vagy éppen a hibás folyamatokat fékező, a túlfűtött folyamatokat lehűtő lépések vezethetnek sikerre, főleg mély és elhúzódó gazdasági válságok esetén, amikor a helyes alkalmazkodást illetően már nem lehet csak a piaci mechanizmusokban bízni, amikor az államnak a mélyrepülő gazdasági folyamatok helyreállításában majdnem mindig aktivizálnia kellett magát, mert a spontán, pusztán piaci reakciók már elégtelennek bizonyultak.

Válságkezelésben a szabályozási nehézségek mellett mindig felmerül az a nagyon fontos kérdés is, hogy kik és hogyan fogják viselni a válságot legyűrni hivatott intézkedések pénzügyi terheit, kiknek kell valójában majd nagyobb áldozatot hozni. Ráadásul ezek a kérdések generációk közötti összefüggésben merülnek fel, hiszen például, ha az állam hosszú távra nagyobb léptékben adósodik el, akkor a törlesztés terhe is időben kijjebb tolódik, a következő generációk vállait is nyomva.

Előre kell bocsátani, hogy a gazdasági válságok kezelésének elvei és módszertana nemcsak politikai nézetek szerint erősen változó, hanem – jelenleg – még a tudomány számára sem mutat egységes képet. A kérdés, súlyos társadalmi kihatásai miatt mind tudományos, mind pedig izzó politikai viták állandó forrása is.

A makroökonómia sok nagy kérdése közül is kiemelkedik a válságidőszakokban alkalmazandó legjobb és bevált gyakorlat körüli vita máig lezáratlan jellege. Noha minden tartós és mély gazdasági válság kirobbantó oka, eredete, lefolyása és a visszaesés mértéke, időbeni elhúzódása más és más, mégis, jogos az igény valamilyen közös nevező kialakítására, a leginkább javallott és alkalmazandó válságellenes – alapesetben anticiklikus – lépések kijelölésére.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, létezik-e ilyen közös nevező, az állami szerepvállalást illető alapvető válságkezelési filozófiákat és a tényleges, az OECD-országokban megvalósult fiskális gyakorlatokat tekintjük át.

5.5. A megszorítók és az élénkítők (keynesianusok) lezáratlan vitája, a válságkezelés fiskális tanulságai az OECD-ben, 2008–2020 között

A 2008–2009-es válság pénzügyi eredetű volt, az USA-ból indult ki, onnan terjedt át Európába is, ahol felerősítette az eurozóna már meglévő belső egyensúlytalanságát, és tovább mélyítette az uniós tagországok közötti pénzügyi – leginkább fiskális – árkokat.

Két alapvető kérdést vizsgálunk e részben. Vajon mennyire nevezhető keynesiánusnak vagy éppen megszorítónak *(austerity-like)* a fejlett országokban alkalmazott költségvetési politika a 2006–2013 közötti, vagyis a 2008–2009-es válságot is lefedő időszakban, ha a fiskális szigorítás GDP-hez viszonyított arányát vizsgáljuk? És ha a magyar költségvetési kiigazítás mértékét nézzük, akkor arról mi állítható?

5.5.1. A ciklikusság kezelésének módszerei

Hogy a kiigazítás vajon keynesi ihletésű (típusú) vagy inkább megszorítást mutató beavatkozásnak minősül-e, a szerint döntjük el, hogy a vizsgált időszakban az úgynevezett strukturálisan kiigazított mérlegtöbblet (ti. az előjellel ellátott egyenleg) a GDP hány százalékát érintette, és milyen végső előjellel. Ennek függvényében beszélünk ugyanis a válság utáni időszakban megszorító vagy szűkítő, illetve lazító vagy bővítő fiskális politikákról, természetesen ahhoz képest, ami előtte volt jellemző. Az OECD-országok mezőnyét tekintve háromféle típusú fiskális alkalmazkodást azonosítunk, így: állami keresletbővítő, semleges és állami keresletszűkítő – megszorító – jellegű fiskális alkalmazkodást.

„Új megegyezés alakult ki arról, hogyan kell értelmeznünk a gazdaság fluktuációját"– így érvelt Gregory Mankiw, a Harvard Egyetem professzora, még a válságot megelőző évben.[3] Ehhez képest, a 2008–2009-es „nagy recessziót" követően, a Nobel-díjas Robert Lucas a válság okairól és gyógymódjairól kialakult vitát bóvli közgazdaságtannak *(Schlock-economics)* nevezte annak nyomán, hogy Obama elnök az USA gazdaságának újraélesztésére egy nagy állami stimulus, állami költéssel járó lökés tervét tette le az asztalra. Egy másik Nobel-díjas, Paul Krugman, azt állította, hogy Lucas és a hozzá hasonlóak, a makroökonómia középkori, „sötét időszakát" idézik.[4] Ilyen erős szavak a legnagyobb tekintélyű, tudós szerzők tollából bizonytalanságot, sőt, komoly kételyeket ébresztettek a lelkiismeretes kutatóközösségekben, a közvéleményről nem is beszélve.

Az elméleti viták helyett mi inkább statisztikai megfigyelésekre támaszkodunk, megfogalmazva néhány, széles körben már elfogadott kiinduló pontot. Először néhány alapmegállapítást teszünk az üzleti ciklusok természetéről. A későbbiekben arra az alapvető kérdésre igyekszünk választ adni, hogy az elmélet és a korábbi tapasztalatok alapján vajon létezik-e egységes vagy markánsan jó és sikeres válságkezelési gyakorlat, akár keynesiánus, akár megszorító, azaz az állami kiadásokat csökkentő. A válaszunk pedig inkább nemleges lesz. Erre a következtetésre jutunk ugyanis, ha megvizsgáljuk a hét vezető OECD-gazdaságot és az Európai Unió válságkezelési – 2008–2015 közötti – tapasztalatait. Kiemelt figyelmet fordítunk az amerikai gazdaságban megfigyelhető folyamatokra, mert a fejlett világ – teljes joggal – leginkább azt figyeli, miként reagálnak a gazdaságpolitika felelősei a világgazdaság e vezető országában.

[3] MANKIW 2006: 13.

[4] E vita általános jelentőségéről és mai vonatkozásáról értekezik a *„Free Exchange"* rovatban a *The Economist* The Economist 2016.

Az egyik, ma is releváns és kellően modern szemléletű kiinduló gondolkodási keretet a makroökonómia ciklikusságra vonatkozó útmutatásai között érdemes keresni. Ezért – ebben a fejezetrészben – áttekintünk néhány ilyen, a ciklikusságra vonatkozó, bevettnek tekinthető propozíciót, és szólunk azok konkrét, a mai válság utáni helyzettel összefüggő relevanciájáról. Hangsúlyozzuk, hogy a fejezet ezen, 6.5. alatti része inkább statisztikai és gazdaságtörténeti tényeket próbál összegyűjteni, valójában válságanatómiát, válságkezelési adalékokat kínálva. De elemzésünket elméleti alapvetésekkel kezdjük, majd a 5.5.3. részben áttekintjük az amerikai gazdaságfejlődés néhány jellegzetességét az 1965–2015 közötti időszakra vonatkozóan, és rámutatunk a ciklikusság és a stabilitás együttes jelenlétére. Ezt követően a vezető OECD-országok válságkezelési tapasztalatait tárgyaljuk, majd az EU-t vizsgájuk ugyanilyen szemszögből. A 5.5. alatti részt összegzés és konklúziók zárják.

5.5.2. Néhány kiinduló megállapítás

Az alábbiakban néhány olyan kiinduló megállapítást, egyben, ha tetszik, fősodornak is nevezhető, tehát már bevett, fogalomszintű propozíciót teszünk, amelyekben a makroökonómia-felfogások lényegében megegyeznek. De rögtön hozzátesszük: ezeken a propozíciójellegű megállapításokon túl, a konkrét, számszerűsíthető és tartósan általánosítható összefüggésekben azonban már a főáramban sincs összhang. Ezt erősítik meg mértékadó magyar és külföldi szerzők is.[5] Nincs a kezünkben ugyanis egy olyan időtálló, azaz a megváltozott körülmények függvényében is bizonyítható, kvantitatív makroökonómiai összefüggés, amely pontos előrejelzésre is alkalmas lenne. A 2008–2009-re kialakult válság beköszöntének sem az idejét, sem a visszaesés mértékét, később pedig a visszarendeződés, az outputnövekedés normálállapota elérésének idejét, valamint a tartós gazdaságélénkülés és a teljes normalizálódás folyamatának időtartamát pontosan előre jelezni nem lehetett.

Lássuk a propozíciókat:

– *A trend és ciklus.*
  Ha az a kérdés, hogy vajon létezik-e kódolható (értsd: előre jelezhető) trend és ciklus, vagyis, van-e valamilyen tartós és előrejelzésre is alkalmas közgazdasági összefüggés, vagy inkább csak indikatív statisztikus megfigyeléseink vannak, akkor a válasz inkább az utóbbi. Tehát vannak trendre utaló statisztikus megfigyeléseink, de sem a trendek tényleges jövőbeli hossza, sem a kilengések amplitúdója nem kalkulálható valamilyen – a közgazdaságtudomány szerint bizonyítottan – állandó (tehát parametrizálható) formulával.[6] A valóságban a teljes kibocsátás és a termelékenységnövekedés sem haladnak együtt, mert inkább eltérő, mint azonos ütemben növekednek. A kibocsátás trendvonala ezért a hosszú távon simított, azaz a rövid távú ingadozásoktól megtisztított vonallal azonos. Definíció szerint tehát az üzleti ciklus a trendvonal körüli rövid távú eltérést, ingadozást jelent.
– *A politikai üzleti ciklus.*
  E felfogás szerint, a kormányok költekezéseik és általában fiskális lépéseik nyomán manipulálni képesek a gazdaságot abból a célból, hogy a választások előtt a gazdaság állapota kedvezőnek tűnjék. Egy kormány saját maga is elindíthat egy új növekedési

[5] Csaba 2009; Csaba 2013; Móczár 2010; Mellár 2010; Mellár 2015; Győrffy 2014.; Meyer 2013.
[6] Bernanke–Gertler–Gilchrist 1999; Bernanke 2009.

ciklust, amely lehet ugyan jó szándékú, de ha rosszul időzített vagy méretezett, akkor sikertelen lesz.

– *A ciklusok hossza.*
  Az üzleti ciklusok természetüknél fogva olyanok, amelyek hosszaikat tekintve azért változhatnak, mert kezdetben az új feltételekhez való makroökonómiai alkalmazkodás lassú, vagy esetleg azért, mert az időbeli helyettesítés jelen és jövő között – mind fogyasztási, mind a beruházási piacon – nagyon nehézkes. A ciklus időtartamában a szabályosság néha jelen van, néha azonban nincs. Mind az amerikai fogyasztási, mind a beruházási, illetve a hitelpiacon ennek, a ciklusokra vonatkozó egyenetlenségi megfontolásnak, fontos és kiemelt jelentőséget tulajdoníthattunk.[7]
– *Az úgynevezett multiplikátor akcelerátor modell.*
  Ez a modell arra mutat rá, hogy a beruházások a jelenben elvárt profittól függenek. Ez a felfogás azt feltételezi, hogy a jelenbeli várakozások mindenkor tükrözik a múltban ténylegesen keletkezett kibocsátás szintjét is. Az akcelerátor modell önmagában is termel egy ciklust, de jobbára azért, mert azt feltételezi, hogy a vállalatok meglehetősen „ostobák", miután nem számolják bele saját várakozásaik hatását magára a ciklusra. A pénzügyi beruházások, az ingatlan fejlesztések esetében és főleg a jelzálogpiaci hitelezésben bizony gyakran felmerülhetett a gyanú, hogy erről a ti. „csak saját magamat látom" esetről van szó.[8] De erre, ti. a rendszerszintű kockázatok láthatatlanságára enged következtetni is.[9]
– *A kapacitáskorlát.*
  A teljes kapacitások korlátja felülről, illetve a negatív bruttó beruházás lehetetlensége alulról, limitálják az outputingadozás mértékét. A készletváltozások akkor okoznak ingadozást, ha azok tervezett csökkentést testesítenek meg, tehát, ha nem „elszenvedett" készletszint változásokkal van dolgunk. A készletváltozás ezért általában okozat, tehát nem oka, hanem következménye az ingadozásnak. Ez nagyon fontos megállapítás a 2008–2009-es pénzügyi válság összefüggésében, amennyiben sem az amerikai lakásépítés, sem az egyéb nagy fogyasztói tételek (ház, autó és háztartási berendezések) készlet-felhalmozódása (eladatlansága) sokkal inkább következménynek és nem oknak voltak tekinthetők. A szóban forgó piacokon kialakult és a termelők által valóságként észlelt keresleti igény viszont – és ezt sokan látták – nem volt normálisan tartható, amennyiben viszonylag korán, már 2006-ban jól kivehető módon, aránytalanul nagy lett a rossz vagy fizetésképtelen adósok száma a legfontosabb termékpiacokon.
– *A reál üzleticiklus-felfogás.*
  Ez a szemlélet úgy tartja, hogy a kibocsátás csak ideiglenesen térhet el a potenciálistól, még antagonista vagy keresztező hitelezési ciklusok esetén is! Alapesetben éppen ezek az eltérések jelentik magát a ciklusokat. Talán nem szükségtelen elmondani, hogy az aggregált kereslet és kínálat egyaránt, de változó intenzitással befolyásolják a ciklus kilengéseit. A 2008–2009-es időszakban az amerikai ingatlanpiacon bizonyosan jelen volt mindkét hatás, de alapvetően egy mesterséges kereslet generálta túlköltekezésről

[7] Krugman 2009; Reinhart–Rogoff 2010.

[8] Bernanke–Gertler–Gilchrist 1999.

[9] Király–Nagy–Szabó 2008. Ehhez kapcsolódóan átláthatóbb és hatékonyabb jelzáloghitelezésre tesz javaslatot Kovács és Pásztor (2018) tanulmánya.

volt szó, amelyben a pénzpiaci innovációk indokolatlan mértékben fújták fel az eladható termékek állományát.[10]

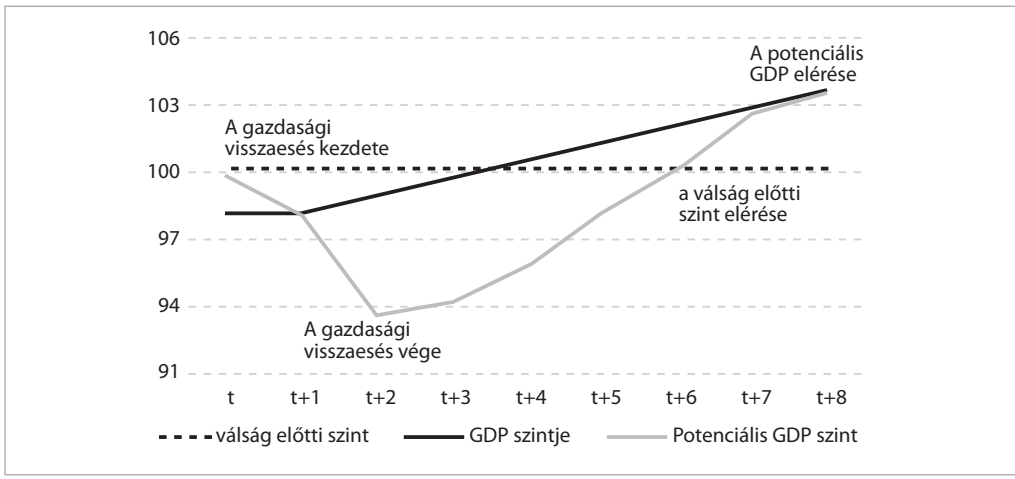
– *A nemzetközi hatások.*
A nemzetközileg ölelkező kibocsátási folyamatok, mindenekelőtt a világ áru-, munka- és tőkepiacainak fokozott integráltsága okán, a legtöbb fejlett országot konjunkturális értelemben is függővé tették a legfőbb partnerektől. Az üzleti ciklusok a fejlett világban nagyfokú együtt-haladást, korrelációt mutatnak. Ezt a jelenséget viszonylag régóta feltárta a szakirodalom, jó két és fél évtizede ismerjük a nemzetközi konjunkturális függés bonyodalmait.[11] A fejlett országok és vele a világgazdaság egésze, kis (maximum 2-3 hónapos) különbséggel, éves szinten majdnem együtt emelkednek és süllyednek. Ebben az értelemben nincs új a nap alatt, mert már több mint három évtizede a világgazdaság főbb szereplői konjunkturálisan együtt sírnak vagy nevetnek. Ami viszonylagosan újnak tekinthető az talán az, hogy pénzügyi globalizáció egyaránt felgyorsította a pozitív és negatív hatások terjedését.

De megjelentek más, kifejezetten újnak nevezhető felvetések is. Mindenekelőtt már az IMF mértékadó gondolkodását is átformáló könyv látott napvilágot, amelyben, egyebek mellett, megfogalmazódik, hogy a gazdasági ciklusok elemzési keretét szinte kötelezően „globálissá" kellene tenni.[12] Az IMF vezető kutatói szerint lényegében a nemzeti üzleti ciklusok lassan értelmüket veszítik, amennyiben a nagy és fejlett OECD-országok súlya eleve zsugorodik: fejlett ipari országok a világ-outputban már csak kb. 60%-ot, és az éves átlagos globális gazdaságbővülésnek pedig már csak alig 1/5-ét képviselik, ezért már nem is ők adják a globális gazdaság bővülés húzó erejét, hanem a BRICS, a feltörekvők és a közepes jövedelmű fejlődő országok. E sokat idézett munkájukban a szerzők demonstrálják, hogy a 2008–2009-es krízisben a visszaesés is egyetemlegesen sújtotta a világgazdaságot, tehát feltehetőleg a nagy nemzeti ciklusok is erősen ölelkeztek, együtt mozogtak. Különleges bonyodalom származott mind az előrejelzés, mind pedig a konkrét, helyeselhető gazdaságpolitikai reakciók tekintetében, de a pénzügyi közvetítő szektor modellezhető szerepe sem volt, és talán a mai napig sem tisztázott. A makromodell-építés egyik különös nehézsége, főleg a véletlen jellegű pénzpiaci viselkedés azonosításában, de leginkább a döntéshozók számára a – hasznosíthatóság szempontjából – kiszámíthatatlan jellegében rejlik.[13] A mennyiségi könnyítések output hatása is jóval nehezebben volt megítélhető, mert a pénzpiacon kínált eszközök szívták fel egy jelentős részét annak az élénkítésre szánt, újonnan teremtett jegybanki likviditásnak, ami jegybanki stimulusnak, enyhítésnek nevezhető, ti. a friss jegybankpénzt olcsón finanszírozható termelő beruházásokra „találták ki".

Az IMF és az EU Bizottsága is az élénkítés-megszorítás leegyszerűsített, dichotom változatait illetően hivatalos szakmai álláspontját részben átalakította. Erről győzi meg a külső megfigyelőt Nicholas Véron az IMF blogján.[14] E szerint az IMF Finnországban és Spanyolországban sikeres volt, Görögországban kétértelmű az értékelés, és elszalasztotta a jó beavatkozás lehetőségét Portugáliában. Az EU is új elképzelésekkel találta szemben magát, már ami a strukturális

[10] Ezt a nézetet erősítette Király–Nagy–Szabó 2008.
[11] Kenen 1989: 447–472.
[12] Kose–Terrones 2015.
[13] Ezt megerősítette Mellár 2015: 183–204.
[14] Véron 2016.

deficit-szemlélet kizárólagosságát illeti. A kidolgozásukban vezető magyar kutatók is hallatják a hangjukat.[15]

*5.6. ábra: Az üzleti ciklus és válság sematikus megjelenítése a potenciális GDP összefüggésében**
**Megjegyzés:* A potenciális GDP-növekedés az a bővülési mérték, amelyet a gazdaság az adott erőforrásokkal tartósan teljesíteni képes (olyan, mint egy autó vagy repülő úgynevezett utazó sebessége).
Forrás: Portfolio.hu 2014a

Az 5.6. ábra a válság sematikus, de lényegében általánosan elfogadott illusztrációját mutatja, a teljes ciklust, a recesszió kezdete és vége legalsó pontjait, valamint a potenciális GDP-hez való visszatérés pontjait. A világgazdasági válság kitörése óta újraéledt az a vita, amely a makrogazdasági alkalmazkodást általában, különösen pedig a jobbára elkerülhetetlen fiskális konszolidáció esélyeit és a sikeres beavatkozások mérhető eredményeit veszi számba attól függően, hogy a ciklus mely pontján tartózkodunk.[16] A felhalmozott, hatalmas szuverén (állam)adósságok mellett ugyanis a kiigazítások mértéke és időbeni elhúzódása önmagában is különös nehézséget kölcsönzött ennek a kérdésnek számos OECD-ország esetében, és még erőteljesebben került állandó viták napirendjére néhány, súlyosan eladósodott EU-országban.

A költési és az adóztatási oldalon az anticiklikus jellegű, vagyis a ciklust tompító, kiegyenlítő-harmonizáló fiskális beavatkozások stabilizáló és felhajtó erejébe vetett hit – alapvetően a korábbi tapasztalatok alapján – jelenleg is változatlanul erős. Ez, az elméletileg régről megalapozott tapasztalat lényegében azt jelenti, hogy a célba vett költségvetési konszolidáció alapelve nem nagyon lehet más, mint a régről ismert anticiklikus propozíció; vagyis, az üzleti(konjunktúra)-ciklust és annak egészét figyelembe véve érdemes csak nekifogni a nagyobb lélegzetű kiigazításnak. Más szavakkal: a jelentős outputfelfutási zónákban, a ciklikusan kiigazított trend feletti növekedési szakaszban, az állami költségvetéseknek inkább megtakarítónak, azaz restriktívnek kell lennie; a trend alatti szakaszokban pedig ennek pontosan az ellenkezőjét kell tenni,

[15] Lásd Claeys–Darvas–Leandro 2016.
[16] Baumeister–Benati 2012; Christodoulakis 2015; Krugman 2012.

mert ekkor a növekedést támogató, vagyis expanzív költségvetési pozíció, költési/adószedési *(fiscal stance)* irányvonal kialakítása a kívánatos.[17]

Noha a korábbi, az anticiklikus-jelleg erejét hangsúlyozó elméleti megalapozások nemigen rendültek meg, a tényleges és várhatóan jobb eredménnyel kecsegtető adósságcsökkentési és válságkezelési utakat illetően – legalábbis az általános absztrakció szintjén – számos új felvetés és kritikai hang látott napvilágot.

Az összképet – a lassú és bizonytalan outputnövekedést és főleg a munkapiacok pangását – tekintve a jellemző vélemény inkább a válságkezelési sikerek elmaradását hangsúlyozó volt, semmint a korábbról kiforrott elméletek empirikus diadala. „A válság nyomán erőteljessé váló állami szerepvállalásnak ma nincs elméletileg megalapozott, a szakma által hitelesített gazdaságpolitikai forgatókönyve" – szögezi le Mellár.[18] Sőt. A válságkezelési kudarcok és a növekvő államadósságok szinte sürgették a kötelező átértelmezéseket. A makroökonómiai szakma maga is szinte követelte a revíziót, a szemléleti megújulást, és hacsak részben is megbízható, ám valamilyen reményt keltő iránymutatást várt a tudomány élvonalába tartozó nagy tekintélyektől.

Krugman volt az egyik legismertebb szakmai tekintély, aki a leggyakrabban, egyben a leghangosabban – ugyanakkor talán a legtisztábban – foglalt állást a válságkezelés azonnali lépéseit illetően úgy, hogy a távlatos igényeket is kielégítő receptet kínált. A 2008–2009-es világgazdasági válságról és annak kezeléséről, illetve félrekezeléséről szóló nézeteit magyarul is olvashatjuk.[19] A válságkezelés alapdilemmáit világosan és feltűnő határozottsággal értelmező krugmani meglátások nem hétköznapiak. A követendő utat is markánsan kijelölő érveléseiből, melyek írása hangulatát is jól jellemzik, érdemes kiragadni, visszaadni néhány, alapvetően a 2008–2011-es évekről szóló gondolatát, az alábbi idézetekkel:

„Még csak nem is rejtélyes a katasztrófa természete. A nagy gazdasági világválságban a vezetőknek volt mentségük: igazából senki nem tudta, hogy mi történik, és hogyan kellene kezelni a válságot. A mai vezetőknek azonban nincs mentségük, mert tudjuk, mi történik, és rendelkezésre állnak az eszközök, amelyekkel véget vethetnénk a gyötrelemnek. Mégsem teszünk semmit."[20] „Amikor sok adós igyekszik spórolni és visszafizetni a tartozását, nagyon fontos, hogy valaki ennek pont az ellenkezőjét tegye, azaz költsön, és adjon kölcsön, és az a valaki nyilvánvalóan az állam. Az állami kiadások növelése a szükséges válasz arra a típusú válságra, amellyel manapság szembesülni vagyunk kénytelenek."[21] „Bolond az, aki a rövid távú deficitre fókuszál. […] A kiadások visszavágása ugyan csökkenti a jövőbeni adósságot, de csökkenti a jövőbeli bevételeket is, ezért adósságkezelő képességünk valójában csökkenhet."[22] „A mostanihoz hasonló időkben a költségvetési megszorítások hozadéka csekély, talán nem is létezik, míg az ár, amit fizetünk érte nagyon magas. Most tényleg nem olyan idők járnak, hogy mániásan a deficittel kellene foglalkoznunk."[23]

A 2010–2011-es években ez, az államot költésre buzdító felfogás, a válság utáni súlyos szuverén adósságoktól terhelt fiskális környezetben, egyáltalában nem volt általános. Sőt, inkább az evvel ellenkező értelmezés volt akkor jellemző. Az állami adósságnövelési lépések elmarasz-

[17] Frank–Bernanke 2009.
[18] Mellár 2010: 592.
[19] Krugman 2012.
[20] Krugman 2012: 33.
[21] Krugman 2012: 71.
[22] Krugman 2012: 178.
[23] Krugman 2012: 178–179.

talása (a kérdésben mértékadónak tekintett, és a megjelenése óta „agyonhivatkozott" Reinhart–Rogoff-írás tartozik ebbe a sorba, amely önmagában is nagyon heves, helyenként személyeskedő vitát generált világhírű szerzők között).[24] De a korábbi mechanikus modellt továbbfejlesztő, sztochasztikus – és így elkerülhetetlenül statisztikaiteszt-alapú – makroökonómiai gondolkodás okozta munkapiaci károkat taglaló munkák is inkább az állam torzító fiskális beavatkozásáról beszéltek.[25]

A legtöbb és kiérlelt statisztikákkal is alátámasztott válságkezelési tapasztalat történetileg és az akadémiai irodalomban egyaránt az USA-ban halmozódott fel. Ezért az amerikai tapasztalatokkal folytatjuk az érdemi, immáron empirikus áttekintést.

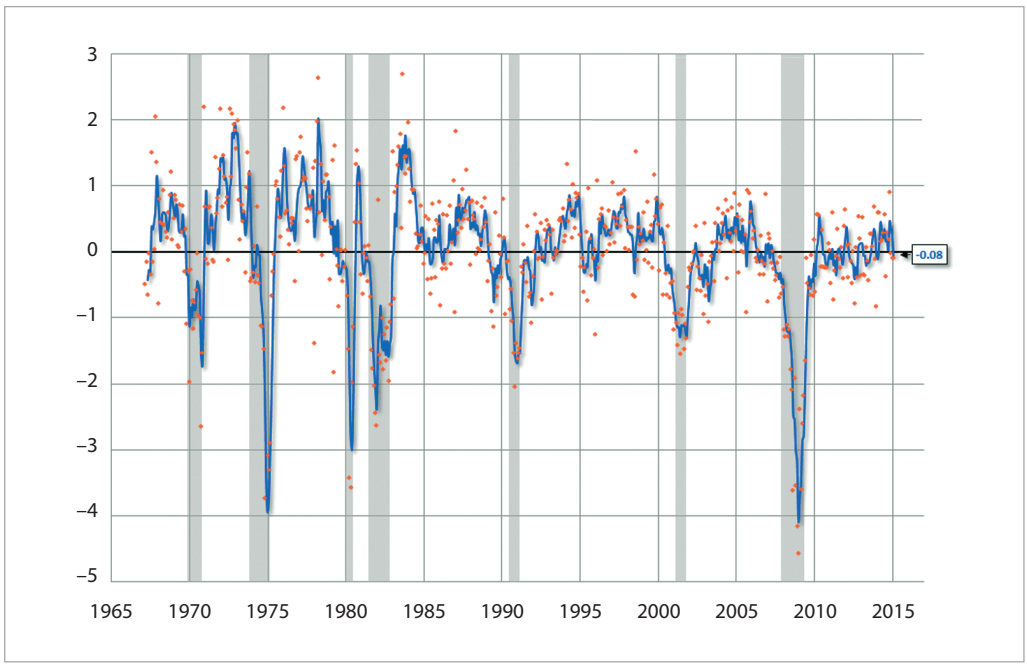
5.5.3. Konjunktúrakövetési tapasztalatok az USA-ban (1965–2015)

Az elemzést azzal a meglepő állítással kell kezdenünk, hogy egy igazán hosszú, fél évszázados történeti perspektívában, jelesül 1965–2015 között, a stabilitás és a ciklikusság egyszerre és tartósan jellemezte az amerikai gazdaságfejlődést. Ebben a fél évszázados időszakban a gazdasági aktivitás hőfoka gyakran változott. Ezt mutatja az 5.7. ábrában az úgynevezett Chicago Fed National Activity Index (CFNAI), amely a hivatalosan regisztrált havi konjunktúra „hőfokának" bevett mutatója. A 2008 végére, 2009 elejére kialakult recessziós helyzet, legalábbis a megelőző hét évtizedes történelmi perspektívát tekintve, mégsem volt annyira drámai, mint azt sokan állítják. Az USA gazdasága öt évtizedes (1965–2015) perspektívában kifejezetten kiegyensúlyozott teljesítményt mutatott, legalábbis, ha a normál trend körüli ingadozást és az összességében realizált reál-GDP alakulást tekintjük. Ez azonban nagyon sommás megállapításnak tetszik, de ha a CFNAI-adatokat vizsgáljuk, mégis meggyőzőnek mondható.

A CFNAI egy olyan havi index mutatószám, amely az USA gazdaságának aktuális konjunkturális állapotát méri, 85 különböző fajta mérési ponton beáramló adatsorból. Az adatokat négy csoportra gyűjtik: termelés és jövedelmek; foglalkoztatás-munkanélküliség és végzett munkaórák; lakossági fogyasztás és házépítés; árumegrendelések és készletek. Az indexet úgy konstruálták meg, hogy jól mutassa a gazdaságban tapasztalható aktivitási szinteket, egyúttal a kialakuló inflációs nyomás nagyságára vonatkozóan is útbaigazítást adjon. Az index olyan állapotváltozást mutat, mint amilyen az úgynevezett „Goldilocks-mutató", azaz, mindig egy trend körüli ingadozás mértékét jelöli, ráadásul olyan trend körül, amelynek várható értéke nulla és szórása (1). Ebben a felfogásban a nulla jelentése az éppen kívánatos, normál állapot, amely azt jelenti: lényegében a trend-vonalon vagyunk, tehát az empirikusan kialakult vonalon és a tartható növekedési pályán utazunk. A negatív előjel azt jelenti, hogy a mutató „hideget" jelez, ekkor a trend – vagyis az átlag – alatt vagyunk a növekedésben. Ha pozitív (vagyis „meleg") az előjel, akkor az az átlag feletti állapotot jelez az aktivitási hőmérő. Maga a CFNAI igen nagy volatilitást tud mutatni. Ez önmagában nem túl bíztató (a havi kilengések jelentősek), ezért inkább a 3 havi mozgó átlagot érdemes figyelni, mert ez „kisimítja" a nagyobb ingadozásokat, jobban mutatja a gazdasági teljesítmény tartható szintjét. Minden olyan esetben, amikor túl „forróvá" válik a mutató, akkor mondjuk, hogy az inflációs veszély nagyobb lesz, túlmelegedés állapota veszélyeztet, de ekkor még csak az esemény valószínűsége nő! A túl hideg esetben pedig ennek éppen a fordítottja a helyzet, vagyis, annak nő a valószínűsége, hogy recesszió közeledik.

[24] Reinhart–Rogoff 2010; Meyer 2013: 5. lj.
[25] Ziliak–McCloskey 2008.

A CFNAI 1965–2015 közötti mozgását mutatja az 5.7. ábra.

5.7. ábra: CFNAI-mutatószám, az úgynevezett Chicago Fed National Activity Index, az amerikai gazdaság konjunkturális állapotának „hőfokát" mérő index alakulása 1965–2015 között
Magyarázat: pontok: havi indexek; vonal: 3 havi mozgó átlag; szürke sávok: recessziók. a historikus trend értéke nulla (0), a szórás várható értéke 1.
Forrás: Federal Reserve Bank of Chicago – Chicago FED Research adatbázis alapján a szerző szerkesztése

Az 5.7. ábrán az egyes pontok *(dots)* magukat a havi szinteket jelölik, és ezeknek a pontoknak a 3 havi mozgó átlaga a fekete vonal. A nullában húzódó vízszintes vonal a trendvonal, az úgynevezett történeti átlag vonala. Az ábra tanulmányozása nyomán mai szemmel és korszerűbb ismeretek birtokában is, több érdekes, sőt, kifejezetten meglepő megállapítást lehet tenni.

Az első, hogy a bemutatott fél évszázados perspektívában is alapvetően reálisnak mutatkozott az indexhez definíciószerűen rendelt nulla várható érték és egységnyi (1) szórás, mert az 1974–1976-os dupla olajkrízissel jellemzett amerikai és világgazdasági válságidőket, valamint a 2008–2009-es globális pénzügyi krízist kivéve, a 3 havi mozgó index a (+1) és (–1) sávban tartózkodott. A két nagy recessziós időszakot megelőző 3 hónapos mozgó átlagos jelzések is a (–1) környékén voltak, igaz, 2008–2009-ben beragadtak a (–2) alatti sávban. A konjunktúramérés 3 hónapos „hőmérséklet adata" tehát viszonylag jó, de semmiképp sem tökéletes előrejelzése volt a közelgő nagy visszaesésnek.

A második, hogy az öt évtizedes időszakban, a recessziók között eltelt „jó" évek száma egyáltalán nem mutatott valamilyen szép szabályosságot:

– 1965–1985 között sűrűbben, rövid kihagyásokkal, négy nagyobb visszaesés volt, míg 1985–2015 között csak három;
– ezzel szemben 1990–2002 között, 48 negyedéven át csak a trenden „utazott" a gazdaság;
– az utolsó, 2015. februári adat negatív számot (–0,08) jelzett, vagyis, az üzleti ciklus ereje gyenge volt. Ez az olvasat 2015. december közepén már megváltozott, felfelé húzott, jórészben azért, mert a FED 25 bázisponttal kamatot emelt.

A harmadik, egyben összegző megállapításként azt lehet mondani, hogy az üzleti ciklusról *(business cycle theory)* való gondolkodás a makroökonómiában alapvetően nem változott meg, amennyiben ma is egy, a potenciális növekedés közeli ingadozásként lehet értelmezni. A ciklusok kialakulásában azonosítható mechanizmusok részleteiben vannak viták, csakúgy, mint egy konkrét időszak primer növekedési tényezőinek rangsorolásában. De – főleg – a pénzügyi közvetítő szektor által gerjesztett hatások természete, ereje és időbeli kiterjedése az, ami változatlanul akadémiai nézetkülönbségek és heves viták forrása.

Jelentősen gyengíti továbbá az általánosítás erejét, hogy az állami költéssel és annak visszafogásával (ti. a megszorítással) együtt járó outputvesztés mérete is erősen vitatott. Olivier Blanchard és Daniel Leigh kutatásuk során azt találták, hogy a tervezett fiskális konszolidáció negatív outputhatása jóval nagyobb volt a válság elején, mint azt előzetesen gondolták, mégpedig feltehetően azért, mert a költési multiplikátor mértéke is jóval nagyobb volt a tipikus modellekben feltételezettnél (–1,5 közelében ragadt; főleg az összehúzódás – *contraction* – hónapjaiban a multiplikátor nagyobb, mint a stimulálás időszakában).[26] Ez a tanulmány később az IMF saját, gyakran javallott megszorító fiskális lépések hatásait rosszul felmérő, hivatalos önkritikájává is vált.

Ha az amerikai gazdasági növekedés/visszaesés mértékeit százalékos formában, év/év alapon, vagyis a CFNAI historikus-alakulás tükrében próbáljuk az 5.7. ábrát értelmezni, akkor a következőket állíthatjuk.

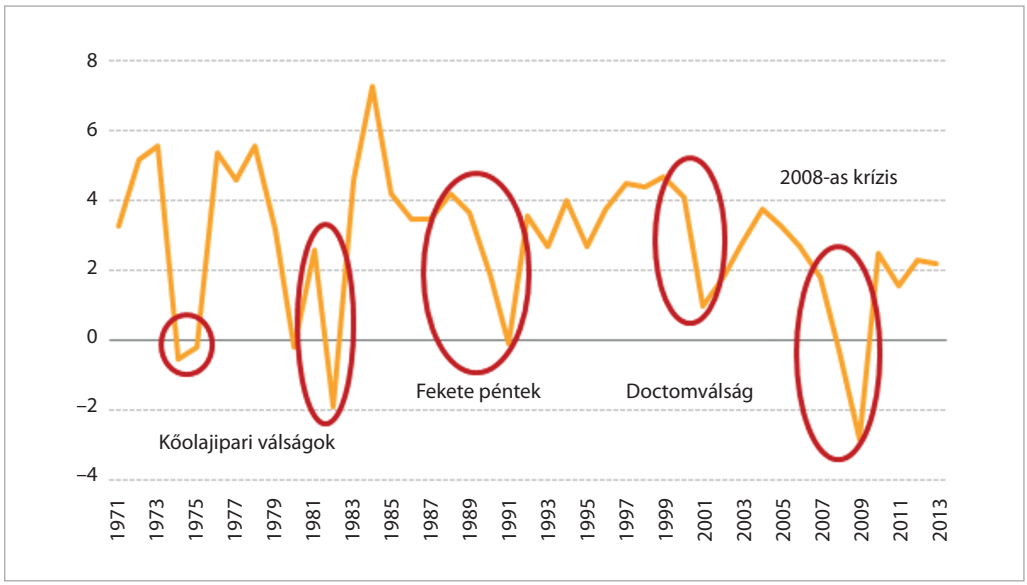
A kőolajipari válságokhoz köthető visszaesések, nevezetesen az 1974-es és 1981-es recessziók esetén – ha az első krízistől a rákövetkező mélypontig számolunk – a visszaesés mértéke, az elmaradt növekedés a GDP 6-8%-át tette ki. Ez a mérték lényegében nem változott 1989–1991, illetve 2007–2009 között sem, amikor GDP-arányosan szintén hasonló méretű, mintegy 4,5–7,5% közötti teljes outputvesztésről beszélhettünk.

Ez azt is jelentette, hogy a trend körüli ingadozás mértéke alig változott. Ez az üzleti ciklus elméletek erejét tekintve pozitív fejlemény. A negatív fejlemény azonban változatlanul abban van, hogy a rendelkezésre álló konjunktúra indikátorok alapján az elkövetkező recessziók mélypontját és pontos befejeződését nem tudjuk kellő pontossággal megbecsülni. A retrospektív analízis ugyan segít, de a pontos ismétlődésre semmilyen garanciát nem kínál. Mindez jól előtűnik az éves növekedés mértékét 1971–2013 között illusztráló 5.8. számú ábrából is.

Az 5.8. ábrából jól látszik, hogy 1973–1981 között a recessziós, tehát a negatív előjelű mélypontok közötti eltelt idő 8, majd 9 év volt. Később, 1991–2001 között, ugyan pozitív alsó pontok közötti tartományban, de már 10 év volt a ciklus hossza. A kőolajpiaci válságok (kőolaj-árrobbanás) és az 1987–1989-es tőzsdei eredetű visszaesés, a „fekete péntek", majd a dotcomkrízis és a 2008-as válság közötti időszakaszok sem voltak egyformák. A mélypontok közötti távolság,

[26] Blanchard–Leigh 2013.

a GDP százalékában, a GDP 5-7%-át tette ki. Valamilyen tartós szabályt az ingadozásokban tehát aligha lehet azonosítani. A kb. 2% körüli éves átlagos ingadozással az USA gazdasága időben jóval többet tartózkodott a felső pozitív sávban, mint az alsó, negatívban. Vagyis, egy évi 2% átlag-reálnövekedést sikerült tartania még ebben a hosszú, négy évtizedes időszakban is.

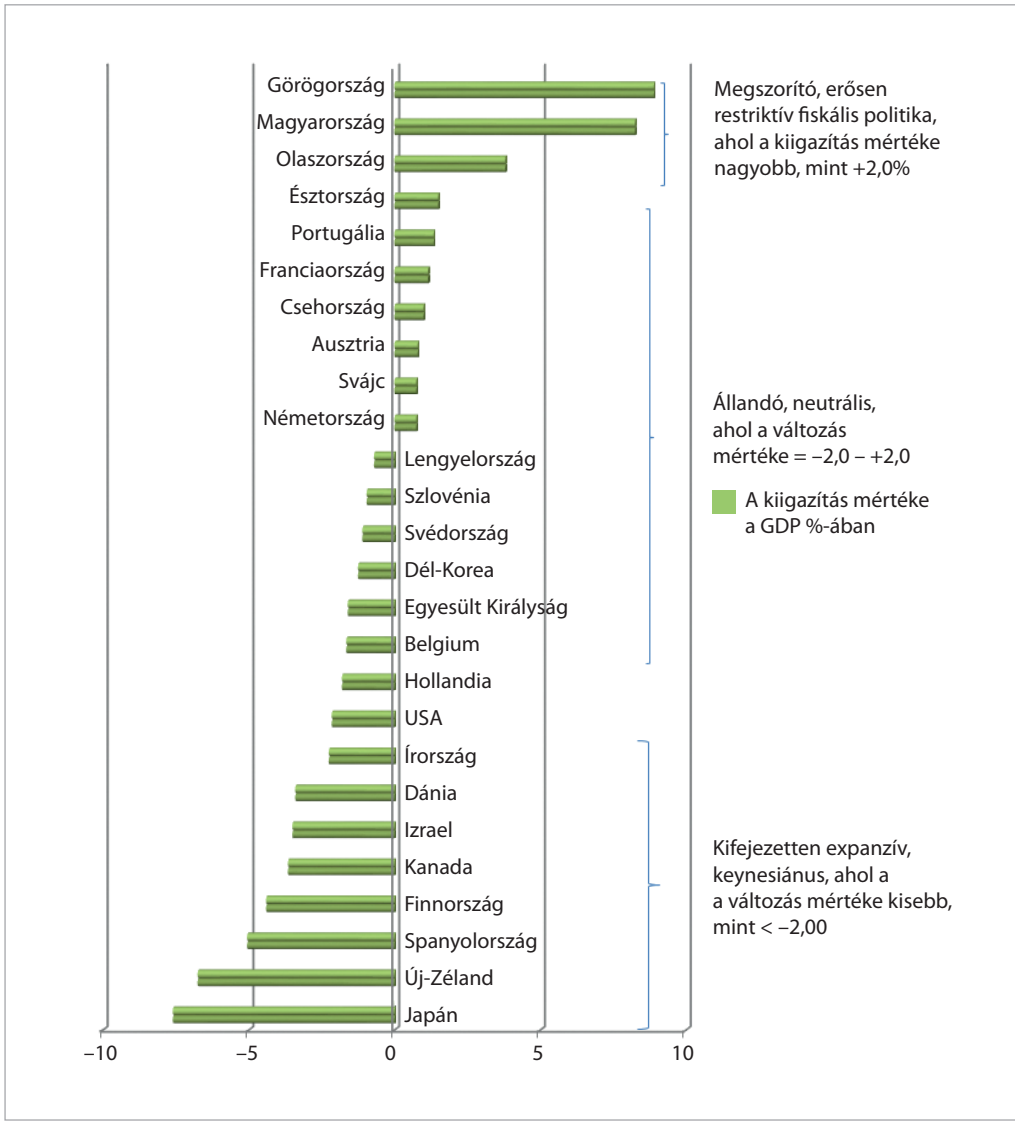

5.8. ábra: A gazdasági növekedés kilengései az USA-ban a nagyobb visszaesések idején, 1971–2013 (%)
Forrás: Portfolio.hu 2014b

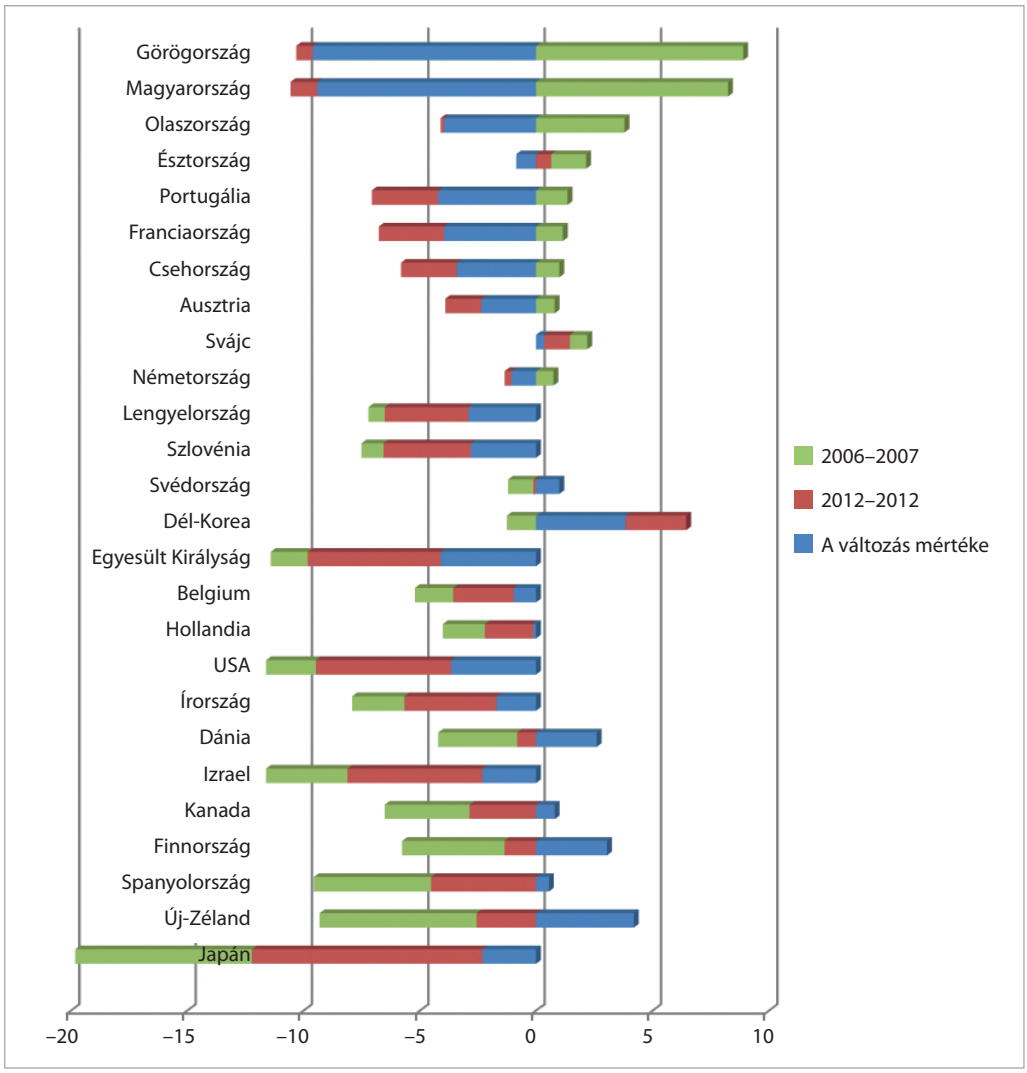
Ezek után, nézzük a fejlett országok egy szélesebb csoportját az alkalmazott fiskális alkalmazkodás és a konjunktúra élénkítés szemszögéből!

5.5.4. Megszorítás és fiskális élénkítés mértékei a fejlett világban (2006–2013)

A válság alatt és után a fejlett világban, nagy és kis nyitott gazságokban egyaránt, sokféle típusú és szemléletű makroalkalmazkodást, fiskális profilt lehetett megfigyelni. A megszorítás kontra növekedés egymással ellentétes előjelű mértékeit összegzi az 5.9. ábra, amely az expanzív és megszorító fiskális politikákat veszi számba az EU és néhány meghatározó OECD-országra nézve. Az osztályozás alapja a kiigazítás mértéke a strukturálisan kiigazított költségvetésimérleg-alakulás szerint, 2006–2013 között, a GDP százalékában kifejezve.

5.9. ábra: A strukturálisan kiigazított költségvetési mérleg alakulásának keresleti hatásai néhány, alapvetően eltérő fiskális profilú OECD-országban, 2006–2013 (változás a GDP %-ában)
Forrás: az OECD adatai alapján a szerző szerkesztése

5.10. ábra: Fiskális alkalmazkodás mértéke az OECD-ben két időszakban: 2006–2007 és 2012–2013 között (a GDP %-ában)
Forrás: az OECD adatai alapján a szerző szerkesztése

Amennyiben a 2006–2007-es, így a világgazdasági válság előtti, valamint a 2012–2013-as időszakok közötti, vagyis a válság enyhítésére alkalmazott keresletoldali fiskális profilok változásának (ti. az élénkítések/restrikciók) mértékét vizsgáljuk, vagyis azt, hogy vajon az ezen időszakokra jellemző strukturális mérleghiány/GDP-érték változása a –2%-nál kisebb, vagy nagyobb volt-e, akkor három csoportot tudunk azonosítani. Ezek pedig rendre a következők: összkeresletet bővítő, expanzív fiskális profil; összkereslet-semleges profil; és végül összkeresletet erősen szűkítő, vagyis lényegében markánsan megszorító/restriktív profilú költségvetés-politikai alkalmazkodás.

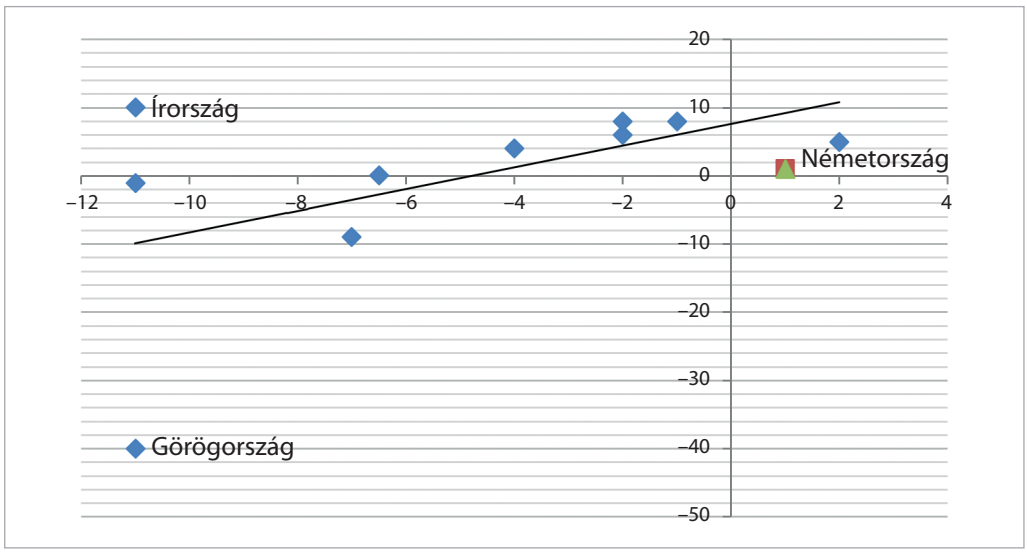
Az első, az állami keresletbővítő kategóriába azok az országok tartoztak (az 5.9. és az 5.10. ábrán legalul), amelyekben – függetlenül a hivatalos kommunikációtól – még kifejezetten állami keresletbővítőnek, ha tetszik keynesianusnak volt nevezhető a kiigazítást jellemző fiskális mérleg állapotjelzője. Ilyen, erősen keynesianus, tehát állami keresletbővítő – vagyis a konjunkturális problémákra általánosan a keresleti oldalt támogató, szinten tartott vagy nagyobb állami költéssel válaszoló, és így gyakran és kényszerűen nagyobb hiánnyal is járó – stabilizációt alkalmazott néhány nagy fejlett ország. Lényegében az átlagot meghaladó expanzióval, keresleti-költési szint fenntartással volt jellemezhető Japán. Ott a hiány mértéke – ezen „keynesi ihletésű" alkalmazkodás nyomán – egyértelműen növekedett a GDP-arányos deficit mértéke, és a 2006–2007 évi –2,3%-ról a 2012–2013 időszakra –9,9%-ra duzzadt a strukturális hiány. A nagy országok közül mások is ezt a „megbízható", inkább fiskálisan expanzív utat járták: így Kanada (mérlegében +0,8%-ról –2,85%-ra rontott), és Ausztrália (egyenlege a +1,45%-ról –2,15%-ra csúszott le). Az USA ennek a keresleti oldalt masszívan támogató, keynesianus listának az „enyhébb" végén volt található: az amerikai szövetségi kormány a strukturálisan kiigazított költségvetésének hiányát a saját GDP-je mintegy 2,2%-ával tolta csak feljebb, a válság előtti és válság utáni éveket összevetve, ami nem is olyan döbbenetesen nagy fiskális-alkalmazkodás, legalábbis Japánhoz képest. EU-s maastrichti kritériumok ide vagy oda, a közepes méretű Spanyolországban is az állami költés válságot enyhített: így szerény többletből erős deficitbe vitte a mérlegét, 0,55%-ról –4,55%-ra. De számos EU-tag, kis, nyitott és EU-n kívüli gazdaság is – jobb híján – ezt, a menedéket nyújtó, keynesiánus keresletfenntartó, esetenként már erősen expanzív fiskális politikát választotta: így alkalmazkodott Dánia, Finnország, Írország, Izland, Izrael. Az addicionális, tehát az expanzív válságenyhítő hiánykölté zónája –2,5 és –4,5% között húzódott ebben a fiskálisan erőteljesen lazító csoportban.

A középső, a moderáltan lazító vagy kvázi semleges csoport a legnépesebb, amely az úgynevezett fiskálisan „viszonylag fegyelmezett" – Dél-Korea kivételével – EU-országokat foglalja magában. Ebben, a moderált deficitszint-állandóságot fenntartani képes listában az éves hiányzóna értéke -2%-tól +2%-ig terjedt. Ám ugyanitt, a szükségessé váló kiigazítás mértéke abszolút értékben nem volt nagyobb 2%-nál. Tehát, összességében, ezen országok tipikusan nem fiskális-lazítók, de nem is durván szűkítő-megszorítók. Moderált alkalmazkodóknak nevezhetnénk őket. Hollandia állt e lista elején a maga szerény, 1,8% hiányt növelő fiskális lépéseivel. A sor végén pedig Svájc és Németország, melyek – „ritka madárként" – végül szufficitet termelő költéssel is tudtak „alkalmazkodni". Őket tényleg lehet irigyelni. Még Portugália sem lógott ki sokáig a sorból, ahol csak 2013 második felében kezdődtek nagyobb egyensúlytalanságot sejtető fizetési gondok, s ahol végül borult az állandóságot feltételező fiskális politika. Moderáltan alkalmazkodott, költött a nemzeti valutával (zloty) fizető Lengyelország is.

A restriktív alkalmazkodási sor végére maradt az erősen – szinte kényszerűen – megszorító három ország: Olaszország, Magyarország és Görögország. Ezekben az országokban – elsősorban a nagymértékű és tartós állami eladósodottságból eredően – már egyértelműen erősen szűkítő-megszorító fiskális lépéseknek kellett megtörténniük. Az eurózónatagság nem jelentett menedéket, ellenkezőleg, a folyamatot nehezebbé tette. Ebben a szigorúan megszorító *(austere)* „klubban" a megkülönböztető védjegy az erősen pozitív mérlegjavítási kényszer volt, amely +2%-nál nagyobb mérlegjavulást kellett eredményezzen az EU által ezekben a krónikusan problémás, adós országokban de facto kikényszerített fiskális konszolidáció következményeként is. Magyarország és Görögország –9,5%-ról indult, és a megszorító lépések után a –1% közelébe jutottak. Ezért a kiigazítás mértéke mindkét esetben brutálisan nagy, a GDP 8%-át meghaladó mértékű fiskális konszolidáció volt. Ennek a mértéknek a keresletszűkítő jellege és lökésszerűen jelentkező restriktív ereje minden

vitán felül állt. Mindezek alapján, GDP-arányos éves költségvetési, a strukturális deficitet radikálisan lefaragó jellegében megszorító fiskális politika, a szónak szigorúan vett makroökonómiai értelmében, csak ezekben az országokban érvényesül. Ez a megállapítás talán sokakban meglepetést kelt, ám a bemutatott statisztikák tükrében mégis nehezen vitatható.

A megszorítással járó fiskális konszolidáció mértéke és a növekedés elmaradása közötti erős korreláció jól tűnik elő az 5.11. ábrából, mely ezt az összefüggést illusztrálja az Eurostat adatai alapján.

5.11. ábra: Kumulatív költségvetési megszorítás (cummulative fiscal austerity, CFA) és a kumulatív növekedési ráta (cummulative growth rate, CGR) alakulása az eurózónában, 2010–2013 (adatok a GDP %-ában)
Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Az 5.11. ábra függőleges tengelyén a 2010–2013 közötti időszak egészében mért (kumulatív) növekedési ráta jelenik meg (a megvalósult kumulatív növekedést mutatja), míg a vízszintes tengelyen ábrázolt adatok értéke a fiskális konszolidáció, vagyis, az egyes országokban eszközölt költségvetési kiigazítások kumulált mértékét mutatják a GDP százalékában. A kumulált outputkiesés, az úgynevezett növekedési áldozat áll szemben tehát a kumulatív kiigazítások/megszorítások mértékével. Az extrém negatív példa egyértelműen Görögország volt, ahol a kumulatív növekedés a –40% közelébe került, miközben a strukturális egyenleg a GDP 10%-ával javult. Tehát a masszív görög kumulatív szigorítások nem tudták növekedésbe fordítani a gazdaságot. Szemben Írországgal, ahol a hasonló méretű megszorítások az időszak egészét tekintve, kumulatíve, a +10%-os zónába (!) segítették a gazdaságbővülést. Ebben a két országban a megszorítás tehát két teljesen különböző végkifejletet jelentett. Külön látszik az „irigyelt" német recept eredménye is, amely szerény, 1-1,5%-os GDP-arányos állami keresletbővítésben és a pozitív, de megtartott outputbővülésben jelentkezett. Egységes alkalmazkodási receptről vagy annak helyességéről tehát az EU-ban nem nagyon lehet beszélnünk.

Még ha valamilyen szilárd elméleti alap lenne is a kezünkben, valójában a kiigazítási lépések erejét és megítélését az is alaposan felforgatta, hogy az EU fiskális paktuma célkitűzéseiben és eszközeiben – az európai válságrendezés tapasztalatai nyomán – átíródott, újrafogalmazó-

dott.[27] Olyan új kezdeményezések láttak napvilágot, amelyek alapján szakértők már a strukturális mérleghiányokkal összefüggő szabályrendszert is átírni javasolták. Claeys–Darvas–Leandro szerzők – 2016-ban – az EU-ban új közpénzügyi költési szabályrendszert és több éven át ható adósságkorrekciós, fiskális és makroprudenciális teljesítményrendszert javasoltak, amelyben a tagállamok teljesítményének jobb, hosszabb időtávban is azonosan értelmezhető megítélésére lenne lehetőség.[28] Ezt a gondolkodást, ha nem is teljesen, de alaposan felborította a 2020 elejére beállt, és az év végig sem javuló járványügyi készültség, amely a gazdasági folyamatok szabályozhatósági szempontjából is rendkívüli állapotot eredményezett. De erről majd később, egy másik fejezetben beszélünk.

Most, a korábbiak összegzése végett leszögezzük, hogy a 2009–2013 időszak mind a világgazdaság, mind az eurózóna esetében egy pénzügyi válság időszaka volt, amelyet alapvetően a hitelpiacokon keletkezett feszültségek jellemeztek. E feszültségek azonban hamar átterjedtek a globális kötvénypiacokra, és jelentős veszteségeket okoztak világszerte, a szuverén/állami adósságpiacokon éppúgy, mint a vállalati és a háztartások hitelezési folyamataiban. Sokan és masszívan úgy adósodtak el, hogy nem volt kellő fedezet a visszafizetésre. A hitelpiacok elhúzódó lefagyása a reálgazdaságban is azonnal éreztette hatását, és rövidesen jelentős outputvesztés is bekövetkezett. Ez a válságidőszak tehát egyértelműen gazdasági eredetű sokkokkal, pontosabban hitelezési egyensúlytalanságokkal hozható összefüggésbe. A kialakult helyzet – ezekben az években – viszont kevésbé volt ciklikus természetű, legalábbis a szó eredeti értelmében nem, amennyiben az igazi válság forrása valójában az amerikai piacon kialakult jelzáloghitelezéshez volt köthető, az úgynevezett *subprime,* vagyis a gyengébb hitelminősítésű adósoknak is tömegesen nyújtott hitelek sorra bedőltek, ezek a túlfutott hitelezések voltak a felelősek azért, hogy alapjaiban megrázkódtatták a fejlett világ pénzügyi rendszereit. Európában is jelentős számban „bevásároltak" olyan adóssághelyelekből, amelyekről végül kiderült, hogy nem sokat érnek, és – ahogy az válságok esetén lenni szokott – ismét az államoknak, a költségvetéseknek, vagyis az adófizetőknek kellett helyt állnia a vesztségekért. Ez az időszak tehát egy majdnem „tisztán" pénzügyi válságkorszak volt, ahol a válságkezelés eszközei is leginkább pénzügyi természetűek voltak, az államok fiskális és szabályozó erejét mozgósító eszköztárat kellett bevetni a végső cél eléréséhez, a reálgazdasági válságot enyhíteni, a kibocsátást és a munkaerőpiacot helyreállítani.

A 2019–2020-as esztendőkben már egészen más jellegű válsággal kellett szembenézni.

Kétségkívül extrém külső sokknak nevezhető csapás érte a világgazdaságot, Európát, az USA-t és a Távol-Keletet sem kímélve. Azonban – ahogy a téma kezdetben a világsajtót hónapokon át uralta – egy nem gazdasági eredetű ok, hanem egy súlyos és tartósan elhúzódó, egészségügyi járványhelyzet fagyasztotta le – szinte globálisan – a gazdaságokat, zárta azokat hónapokig karanténba, teljes leállásra és otthonmaradásra *(lockdownra)* kényszerítve a termelő, az elosztó és a szolgáltató szektorokat egyaránt. Egy egészen különleges krízishelyzet teremtődött, amelyben maga a válságkezelés is különleges gondolkodást és speciális eszközöket igényelt. Az államok, a kormányzatok ismét csak kitüntetett helyzetbe kerültek, mint ebben a kvázi háborús körülményekre emlékeztető, drámai helyzetben a leginkább cselekvőképes szereplők. De ennek a válságnak a részleteivel majd a „III. A gazdaságpolitika nagy kihívásai" c részben, a 12., nevezetesen a „Gazdasági válságok és kezelésük" c. fejezetben foglalkozunk.

A továbbiakban – röviden – a magyar gazdaság konjunktúraélénkítési tapasztalatait tekintjük át, és visszatérünk a kis nyitott gazdaságok egyensúlyi problémáihoz.

[27] Erről részletesen lásd Benczes 2016.

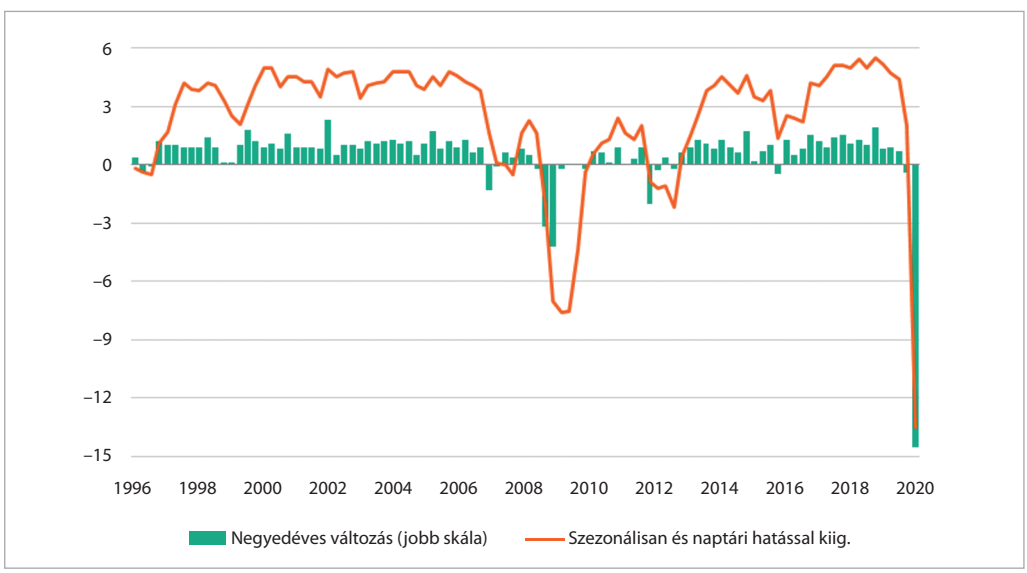
[28] Claeys–Darvas–Leandro 2016.

5.5.5. Gazdaságélénkítési tapasztalatok a magyar gazdaságban (1996–2020)

Az elmúlt három évtizedben a ciklikusság és a konjunkturális, valamint a szűkebb nemzetközi-kereskedelmi vagy a tágabb világgazdasági külső környezet változásai, a gyakran hirtelen változó, előre nehezen kiszámítható folyamatok a magyar gazdaság esetében is rendre éreztették hatásukat, mind pozitív, mind pedig negatív értelemben. A magyar gazdaságot 1996–2020 között a nagyobb válságok is hamar elérték.

Az emberi természet olyan, hogy a kedvezőtlen változásokat valahogy jobban megjegyzi, és így a válságokra is némileg erősebben emlékezik (ennek egyébként egy mély evolúciós oka van, amelyről a biológusok tudnának többet mondani, de a jelenség eléggé ismert). Ám a magyar gazdaság esetében, kellően hiteles visszatekintésben, a pozitív külső környezeti változásokról is éppúgy szólni kell, hiszen egy tudományos elemzés számára nem lehet közömbös az összes körülmény figyelembevétele a teljes kép kialakításakor.

A magyar gazdaság mint kis nyitott gazdaság külső konjunkturális szerencséje – a politikai rendszerváltás előtt és után is – többnyire forgandó volt. Egyaránt voltak kifejezetten kedvezőtlen világgazdasági környezeti változások okozta, meglehetősen „nyomott" évek, a növekedés szempontjából nem kiemelkedő időszakok (ezekben is azért mindig találni belső eredetű, strukturális vagy egyéb, a kritikus időkben gazdaságpolitikai alkalmazkodáshoz köthető gyengeségeket), ugyanakkor voltak tartósan felfutó, „büszke" növekedési időszakok is. Az 5.12. ábra a bruttó hazai termék, a GDP-alakulást mutatja 1996 és 2020 között negyedéves és éves, a szezonális hatásoktól kiigazított formában. Az ábrán jól látszik a két nagy világgazdasági megrázkódtatás hatása a magyar GDP-re: az éves növekedés „mélyrepülése" nehezen volt elkerülhető a két súlyosan visszaeső évben, 2008-ban és 2020-ban. A zuhanás mindkét alkalommal több volt, mint az átlagos növekedés kétszerese, negatív előjellel elérte a 7-9%-ot, és ezekkel a szintekkel – sajnos – a rendszerváltás utáni 3 évtized magyar gazdaságfejlődésének negatív rekordjai születtek meg.

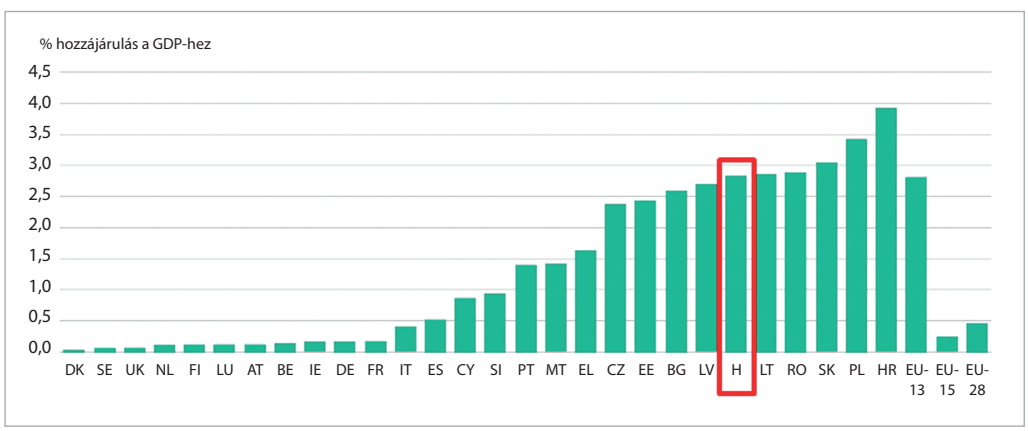

5.12. ábra: A bruttó hazai termék (GDP) alakulása, %-ban
Forrás: KSH, Portfolio.hu 2020

Ugyanakkor, 2004 májusában Magyarország az Európai Unió tagjává vált, ami az ország és gazdasága történelemileg is páratlanul szerencsésnek nevezhető eseménye volt: a teljes jogú tagság az európai gazdasági és politikai integrációban a magyar gazdaságfejlődés lehetőségeit azonnal kitágította, a jóval fejlettebb nyugat-európai országok jóléti szintjeihez való gyorsabb felzárkózás esélyeit alaposan megnövelte. A csatlakozás rengeteg azonnali és távlatos előnnyel kecsegtetett.

Vitathatatlan, hogy az uniós tagság gazdasági értelemben számos – ugyan nem triviális, de jól mérhető – előnnyel járt, főleg az egységes és integrált piacból húzható direkt és indirekt hasznokat illetően: alapvetően a vámmentes nemzetközi kereskedés, a megnyíló hatalmas piacok, a tőke és befektetés szabadsága, az árukon túl a munkaerő szabad áramlása jelentett igen nagy vonzerőt. A legnagyobb, a leginkább látható, statisztikailag is tisztán megfogható, közvetlen pénzügyi lendítő erőt a minden hivatalos 7 éves uniós költségvetési ciklusban, az évente a GDP 2-3%-át kitevő, jelentős összegű kohéziós és felzárkóztatási alapok jelentették, amelyek tartós felhajtóerőt kölcsönöztek a magyar gazdaság növekedésének. Mindez jól látszik a külső források szerepét illusztráló 5.13. ábrán. Az EU-tagság a magyar gazdasági növekedést illetően eléggé egyértelműen pozitív, az átlagos növekedést tartósan segítő, jól kimutatható „katalizátor" szerepet játszott. A bőségesen folyó EU-források felhasználásának hatékonysága, a célba vett beruházások, fejlesztések eredményessége komoly szakmai viták forrása. Ebben a fejezetben ezzel a felhasználás-hatékonysági kérdéssel nem foglalkozunk. Célunk csak a nyitott gazdaságban zajló belső és külső jövedelmi hatások együttes eredményeinek taglalása, valamint azt vizsgáljuk, hogy kifejezetten a válságidőszakokban, a kibocsájtás zsugorodásának mélypontján, a növekedés adott szerkezete – a termelés és fogyasztás metszetében – menyire volt/lesz tartható, illetve igényel-e átalakítást és gazdaságpolitikai beavatkozást.

Az EU-tagság – természetesen – újfajta kötelezettségekkel is járt, így például iparági, szabályozási, versenyjogi, az állami támogatások rendszerével kapcsolatos, a külföldi tulajdonú vállalatokat és a nemzetközi adózást érintő számos területen át kellet alakítani a korábbi struktúrákat. De változtatni kellett több korábbi szabályozási szemléleten is, ahol az új szemlélet legfőképpen a külföldi és a belföldi cégek (immáron azonos, ti. EU-tag) egyenlő elbírálását jelentette pénzügyi, adó- és versenyjogi szempontokból.

5.13. ábra: A külső források szerepe az EU-ban: A 2014–2020-as uniós ciklus hatása a tagállamok GDP-szintjére 2023-ra az alappályához képest, %-ban
Forrás: Weinhardt 2017

A továbbiakban elemzésünkben már a korábban szereplő, alábbi két azonosságra koncentrálunk, a bennük foglalt logikát ugyanis nem lehet megkerülni. A nyitott gazdaság egyensúlyi jövedelme és a folyó fizetési mérlege:

$$Y = C + I + G + (X–M) \quad [5]$$

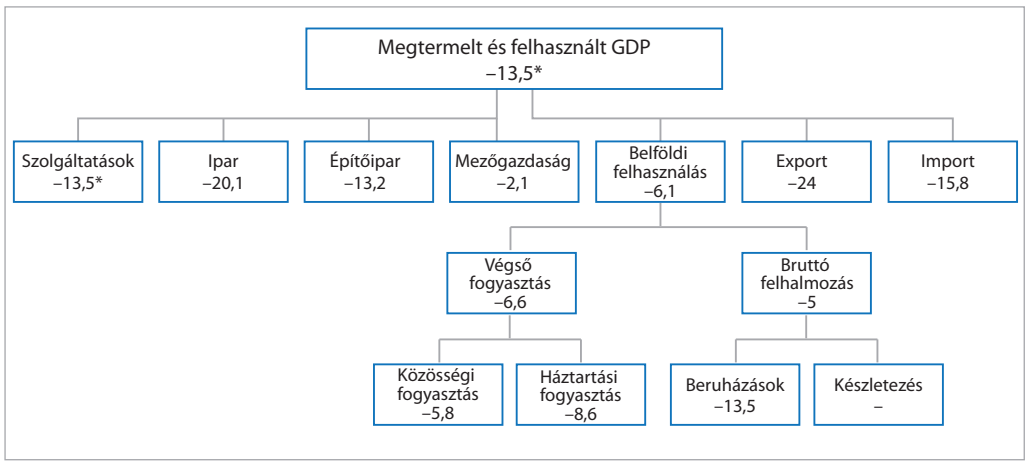
$$CA = (X–M) = (S–I) + (T–G) \quad [6b]$$

Ahogy azt a fejezet elején tisztáztuk: a hosszú távon is tartósan magas gazdasági növekedés szempontjából kritikus az a mérték, amely fogyasztás és a beruházás között kialakul. Noha ezen megállapítás ereje nem változik, azonban válság idején – ahogy arra korábban szintén utaltunk – ideiglenesen ugyan, de nem érvényesülhet. Válság idején mind a magánfogyasztás, mind a magánberuházások kényszerűen visszaesnek, kevesebb a megtakarítás és a költés is. Ellenben a közösségi/állami fogyasztás/költés nem eshet vissza, sőt, annak emelkednie kell, mert ha válság idején az állam is csökkenti a költését, akkor jóval nagyobb és vissza nem fordítható károk keletkezhetnek. Ha az adóbeszedésből visszaesett a bevétele, az állami alkalmazottakat akkor is fizetnie kell, ideiglenesen kompenzálnia kell a hirtelen megnövekedett munkanélküliséget, a keresletelmaradás miatt segítséget kell nyújtania a vállalatoknak és vállalkozóknak, mesterségesen valamilyen szinten fent kell tartani az állami beruházási megrendeléseket is, legalább az állam maradjon megrendelőként a beruházási piacon. A válság hónapjaiban – miután mindez nagyon sokba kerül – a központi költségvetés azonnal duzzasztani kezdi a hiányt. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az állam – papírpénzrendszerben – soha nem marad pénz nélkül, miután igen rövid úton tud újabb és újabb adóssággleveleket (államkötvényeket) kibocsájtani, amit a magyar (belföldi) vagy éppen a külföldi megatakarítók általában meg is vesznek, mert kellően vonzó, a várható inflációt meghaladó hozammal kínálják ezeket a kötvénypiacon mindig forgatható pénzügyi eszközöket. Ráadásul, a mandátumuk szerint a kormányoktól (költségvetésektől független) jegybank – esetünkben az MNB – is a deficitfinanszírozásban megszorított költségvetés segítségére siethet, és átmenetileg veheti az államkincstár frissen kibocsájtott kötvényeit, és ezzel a lépéssel lényegében azonnal pénzhez juttatja az államot. Ez a lépés, noha technikailag a jegybank végzi, valójában mégis inkább fiskálisélénkítés-természetű gazdaságpolitikai akció, amennyiben, mint más fiskális költések esetében, a jelenben a fedezetet, a visszafizetés képességét a jövőben beszedendő adók jelentik. Így lényegében új államadósság-teremtéssel a jövőbeni közösségi fogyasztást előrehozzuk a jelenben elkölthető hitellel.

A 2020-as járvány drámai gazdasági mutatói, számai gyorsan megjelentek a magyar GDP-ben is: a 2020-as év első negyedévének hivatalos magyar megtermelt és felhasznált, a mi modellünkben a 45°-os egyenesen lévő „egyensúlyi" GDP adatai – ahogy az jól előtűnik az 5.14. ábrából – megerősítik a gazdaság nyitottságának és külső, valamint belső jövedelmi körforgását, amennyiben a kifelé, illetve a befelé áramló jövedelmek egyenlege jelentősen lerontotta a belföldön elkölthető jövedelmek szintjét. A negyedéves/éves szintű változás – 2019 első negyedévéhez képest – kétszámjegyű visszaesést mutatott (–13,5%-ot). Az export visszaesése volt a legnagyobb ((–24%), ami jól mutatta az exportpiacoknak való kitettség mértékét.

A termelési oldalon – a mezőgazdaságot kivéve – minden szektor kétszámjegyű csökkenést szenvedett el, az ipar (–20%-os, a szolgáltatások (–12,2%-os, az építőipar pedig (–12,2%-os csökkenést mutat. A végső fogyasztásban a háztartások által elköltött jövedelem (–8,6%-kal csökkent, a közösségi/állami fogyasztás 5,8%-kal tudott bővülni, de ezt a kényszerű, válság-

kompenzációk megnövekedett aránya eredményezte. Az éves felhalmozás/beruházás szintén elszenvedte a kétszámjegyű, –13,5%-os csökkenést.

5.14. ábra: A GDP termelése és felhasználása (2020. II. negyedév, éves változás százalékban, naptárhatás nélkül)
Megjegyzés: * a fő szám szezonális és naptárhatással igazított
Forrás: KSH, Portfolio.hu 2020

Válság idején a gazdaságpolitikai döntéshozatalt alaposan megnehezíti, hogy a monetáris politikában is támogatni kell a fiskális lépéseket. Van ugyanis még egy összefüggés, amely a válságkezelés sikerességét jelentősen befolyásolhatja. Ez pedig a pénz- és tőkepiacok viselkedése, főleg annak van jelentősége, hogy az új és részben a régi megtakarítások hova áramlanak a mindenkori reálkamat függvényében.

A reálkamat a kínált nominálkamat és a várható infláció különbségét jelenti, alapesetben a nominálkamatok mindig tartalmaznak egy pozitív reálkamatot és egy inflációs prémiumkamatot.

Ahogy az az 5.15. ábrából jól látszik, 2015–2020 között a magyar reálkamat alakulása erőteljesen ereszkedő volt, azaz, rohamosan csökkenő reálkomponenst tartalmazott, már 2016-ban becsúszott a negatív zónába. Ez a tendencia a hagyományos lekötött betéttípusú kereskedelmi banki termék iránti igényt alaposan lecsökkentette, és jelentős megtakarítási állományt terelt át az államadósság tartása felé. A magánberuházási folyamatokat pedig ez aligha segítette, viszont segítette az államadósság belföldi finanszírozási arányának növelését, csökkentve az ország devizakitettségét. Ez utóbbi önmagában ugyan pozitív fejlemény, de a növekedés dinamikája szempontjából kevésbé értékelhető szempont. Az államadósság-finanszírozással kapcsolatban mindig felvethető – és vita tárgyát képező – kérdés: összességében melyik forrás, a külföldi vagy a belföldi forrás – azonos pénznemben elszámolva – az olcsóbb.

5.15. ábra: A magyar reálkamat alakulása %-ban
Forrás: Beke 2021

Abban az esetben, ha a jegybank és a brókerek közvetítése által nyújtott nominál kamatszintek negatív tartományba csúsznak, akkor a megtakarítások áramlása torzulást szenved a beruházások felé. Ha az állam a saját új adósságát pozitív reálkamat ígéretével próbálja eladni – ahogy az 2018–2020 között Magyarországon történik –, akkor az a hitelpiacról kiszorítja a magánberuházókat. A beruházási források – magyar vagy külföldi megtakarítások – elosztása ugyan lehetséges az állam által, de a történelmi tapasztalat szerint ez jóval kevésbé hatékony elosztási csatorna, mint a kereskedelmi és befektetési bankok által követett elosztási sémák.

Ha az állam az adósságból olyan projekteket finanszíroz, amelyek modern technológiát használnak fel és nagy hozzáadott értéket termelnek, a tőke, illetve a munka egységére vetítve nagy értéket hoznak létre, akkor ezek a növekedés szempontjából is jó beruházások. Ahogy a Nobel-díjas Paul M. Romer szokta saját endogén növekedési gondolatát összefoglalni: arra kell a növekedést ösztönző politikáknak törekedni, hogy úgy járjanak el, mintha a konyhában a sok, kevésbé értékes alapanyagból valami gazdag, egészen új, értékes és ízletes fogást kellene összehozni. E gasztronómiai analógiánál jobban aligha jellemezhető az az innovációval és új, kreatív gondolatokkal tűzdelt modern növekedési mintázat, amelyet a szűkös nyersanyagforrásokkal megáldott, de szorgalmas kis, nyitott gazdaságnak ajánlhat a közgazdaságtudomány.

5.6. Összegzés

Ebben a fejezetben bemutattuk a gazdasági növekedés általánosan bevett felfogását, különös tekintettel a Solow-féle neoklasszikus elmélet főbb megállapításaira. A legfőbb megállapítás, hogy a tőke és a termelés általában egyforma rátával nőnek, de mindkettő gyorsabban nő, mint a munkaerő. Ez nagyon fontos, ezért vagyunk egy főre jutóan jóval gazdagabbak, mint nagyszüleink. A teljes növekedést és gazdagodást a technikai fejlődés által lehetővé tett gyarapodás tudja statisztikailag megmagyarázni. Ezt úgy is érthetjük, hogy a munka termelékenysége növekszik.

Ezt a növekedést pedig úgy, mintha a munkáskezek megsokszorozódnának, többen dolgoznának. A modern közgazdaságtan számára ezért a technikai haladás munkaerőt növelő tényező.

Megmutattuk, hogy a nyitott gazdaságban az egyensúlyi jövedelem másképpen alakul, mint egy zárt gazdaságban. A külpiachoz való nyitottság segítheti, de csökkentheti is a belföldi felhasználható jövedelmek szintjét. A nettó exportot úgy kell tekinteni, mint a többi keresleti tényezőt (háztartások, beruházások, közösségi-állami fogyasztás).

A folyó fizetési mérleg (amely a fizetési mérleg folyó tételeit mutatja) előjelétől függően növelheti vagy csökkentheti az elkölthető jövedelmek szintjét. A növekedés szempontjából a deficit lehet kedvező hatású abban az esetben, ha a külföld pénzét jól használja fel a nyitott gazdaság: annak árát megtermeli, és még többletet is kreál.

Áttekintettük a makroökonómia nagy kérdéseit, az állami szerepvállalás, az expanzív vagy a megszorító típusú költségvetési politikákat. Legfőbb következtetésünk: elméletileg tarható – és máig megalapozott tapasztalat – , hogy az üzleti ciklus kilengései tompításában a célba vett költségvetési konszolidáció alapelve nem nagyon lehet más, mint a régről ismert anticiklikus propozíció. Vagyis, az üzleti (konjunktúra-) ciklust és annak egészét figyelembe véve érdemes csak nekifogni a nagyobb lélegzetű kiigazításnak. A jelentős outputfelfutási zónákban, a ciklikusan kiigazított trend feletti növekedési szakaszban, az állami költségvetéseknek inkább megtakarítónak, azaz restriktívnek kell lennie, a trend alatti szakaszokban pedig ennek pontosan az ellenkezőjét kell tenni, mert ekkor a növekedést támogató, vagyis expanzív költségvetési pozíció, költési/adószedési *(fiscal stance)* irányvonal kialakítása a kívánatos. Noha a korábbi, az anticiklikus jelleg erejét hangsúlyozó elméleti megalapozások nem igen rendültek meg, legalábbis az általános absztrakció szintjén, mégis, számos új felvetés és kritikai hang is napvilágot látott a tényleges és várhatóan jobb eredménnyel kecsegtető adósságcsökkentési és válságkezelési utakat illetően.

Megállapítást nyert, hogy a ciklusok kialakulásában az azonosítható mechanizmusok részleteiben vannak még viták, csakúgy, mint egy konkrét időszak primer növekedési tényezőinek rangsorolásában. Különösen a pénzügyi közvetítő szektor által gerjesztett hatások természete, ereje és időbeli kiterjedése az, ami az akadémiai nézetkülönbségek és heves viták forrása.

A fejezet a megszorítók és a keynesiánusok konfliktusát nem elméleti, hanem empirikus oldalról kívánta megvilágítani az OECD-országok 2006–2015 közötti fiskális lépéseinek összhatását vizsgálva. Arra az alapvető konklúzióra jutottunk, hogy a válságot követő 8 évben a fejlett országokban kialakított fiskális-alkalmazkodási utak többfélék voltak. Az alkalmazott költségvetési politikák osztályozásakor háromféle típust lehetett megkülönböztetni aszerint, hogy a vizsgált időszakokban a kiigazítás mértéke, a strukturálisan kiigazított mérlegtöbblet (pontosabban annak az előjellel ellátott, a GDP százalékában megadott mértéke) mekkorára rúgott. Ezek alapján semleges, markánsan szűkítő vagy megszorító, illetve bővítő vagy keynesiánus jellegű fiskális politikát lehetett azonosítani. Az OECD mezőnyét áttekintve azonosíthatók azok az országok, amelyek egyértelműen állami keresletbővítő – vagy keyseniánus – csoportba tartoztak, ahol az expanzív fiskális alkalmazkodás mértéke kisebb volt, mint a GDP (–2)%-a. Mint tipikus nagygazdaság, Japán követte ezt az utat. Ugyanakkor, fiskálisan semlegesnek nevezhető az a kiigazítás, ahol a beavatkozás mértéke a GDP százalékában (–2)–(+2)% között volt, tipikusan semleges „nagy" országként Németország volt ebben a csoportban található. Végül, erősen megszorítónak, restriktívnek ítélhető az a fiskális alkalmazkodási lépéssorozat, amelynek nyomán a kiigazítás mértéke nagyobb kellett legyen, mint a GDP (+2)%-a. Ebbe, az erőteljesen megszorító csoportba került Olaszország, mint nagy, nyitott gazdaság, valamint Görögország és Magyarország, mint kis, nyitott gazdaságok. Utóbbi kettőben a vizsgált időszakban a kényszerűen bevezetett költségvetési

szigor jóval túlment GDP-arányosan a (+8)%-os küszöbön is. A 2006–2013 közötti időszakban, kifejezetten restriktív politikákról tehát csak ezekben az országokban beszélhettünk.

A 2020-as járvány és globális visszaesés csak a kettős sokkhatással magyarázható, tehát nem ciklikus természetű. A válságkezelés rendkívüli fiskális és monetáris enyhítő intézkedéseket követel szinte minden járvány sújtotta országban. A gazdaságok sérülékenysége és ellenálló képessége (rezilienciája) eltérő volt a GDP szerkezete és az otthon végezhető (home office) munkáknak a teljes állásstruktúrában elfoglalt arányai alapján. Minél több a home office szolgáltató típusú munkahely, annál kevésbé volt súlyos az outputvesztés. A turizmus-vendéglátás által a külföld felé erősen nyitott dél-európai országok különösen nagy visszaesést szenvedtek el.

Magyarország mint kis nyitott gazdaság a válság által „közepesen" sújtott országok közé tartozott, ahol a fiskális segítség – más országokhoz hasonlóan – csak az állami eladósodás növelésével, a folyó hiány duzzasztásával volt lehetséges.

Fogalmak: megszorítás és lazító politikák; fiskális és jövedelemmultiplikátorok; reálüzleti ciklus; munkapiacok és maginfláció; tőkepiacok és várakozások; külső hatások kis és nagy nyitott gazdagságokban.

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen tényezők befolyásolják a növekedést?
2. Mit tanulhatunk a 21. századi válságkezelésekből?
3. Mi következik a gazdaságpolitikára nézve abból, hogy a gazdasági növekedés ciklikusan alakul?
4. Hogyan hat a megszorító politika a gazdasági növekedésre?
5. A hosszú távú növekedési pálya fenntartásában milyen szerepet játszanak a belső megtakarítások?

Problémamegoldás:

1. A háztartások megtakarítása csökken. Milyen gazdaságpolitikai intézkedéseket javasol a megtakarítások ösztönzésére és növelésére?
2. Milyen előjelek alapján ismerheti fel a gazdaságpolitika, hogy a gazdasági konjunktúra lassulása visszaesésbe fog váltani, ha nem avatkozik be az állam? És milyen jelekből kell felismernie, hogy már nem érdemes tovább fűteni a növekedést, mert a gazdaság magától is bővíti a kapacitásokat és a keresletet, az állami beavatkozás pedig már csak túlfűtöttséget okoz?

Irodalomjegyzék

Baumeister, Christiane – Benati, Luca (2012): Unconventional Monetary Policy and the Great Recession: Estimating the Macroeconomic Effects of a Spread Compression at the Zero Lower Bound. *BankofCanada.ca,* 2012. július. Online: www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2012/07/wp2012-21.pdf

Beke Károly (2021) Elszántan emeli a kamatot az MNB, de nem ez segített a forintnak. *Portfolio.hu*, 2021. augusztus 12. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20210812/elszantan-emeli-a-kamatot-az-mnb-de-nem-ez-segitett-a-forintnak-496306

Benczes István (2016): A fiskális paktum helye és szerepe az európai válságrendezésben. *Külgazdaság,* 60(3–4), 51–77.

Bernanke, Ben S. (2009): *The Crisis and the Policy Response.* London: London School of Economics, Stamp Lecture. Online: https://econpapers.repec.org/RePEc:fip:fedgsq:442

Bernanke, Ben S. – Gertler, Mark – Gilchrist, Simon (1999): The Financial Accelerator in a Quantitative Business Cycle Framework. In Taylor, John B. – Woodford, Michael (szerk.): *Handbook of Macroeconomics,* 1C, 1341–1393. Online: https://doi.org/10.1016/S1574-0048(99)10034-X

Blanchard, Olivier – Leigh, Daniel (2013): Growth Forecast Errors and the Fiscal Multipliers. *IMF Working Paper,* no. 13/1. Online: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1301.pdf

Federal Reserve Bank of Chicago (2015): Chicago Fed National Activity Index (CFNAI). 2015. március. Online: www.chicagofed.org/research/data/cfnai/current-data

Christodoulakis, George szerk. (2015): *Managing Risks in the European Periphery Debt Crisis: Lessons from the Trade-off Between Economics, Politics and the Financial Markets.* New York: Palgrave Macmillan.

Claeys, Grégory – Darvas, Zsolt – Leandro, Álvaro (2016): A Proposal to Revive the European Fiscal Framework. *Bruegel Policy Contribution,* 7. 2016. március. Online: www.bruegel.org/wp-content/uploads/2016/03/pc_2016_07.pdf

Csaba László (2009): *Crisis in Economics?* Budapest: Akadémiai.

Csaba László (2013): Válságkezelés Európában: új gazdaságfilozófia felé? *Köz-gazdaság,* 8(2), 47–61.

Frank, Robert H. – Bernanke, Ben S. (2009): *Principles of Economics.* Boston: McGraw-Hill, 742–762.

Győrffy Dóra (2014): Válság és válságkezelés Görögországban. *Közgazdasági Szemle,* 61(1), 27–52.

Kenen, Peter B. (1989): *The International Economy.* New Jersey: Prentice-Hall.

Király Júlia – Nagy Márton – Szabó E. Viktor (2008): Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzálog-piaci válság és (hazai) következményei. *Közgazdasági Szemle,* 55(7–8), 573–621.

Kose, M. Ayhan – Terrones, Marco E. (2015): *Collapse and Revival. Understanding Global Recessions and Recoveries.* Washington: IMF. Online: www.elibrary.imf.org/doc/IMF071/20771-9781513570020/20771-9781513570020/Other_formats/Source_PDF/20771-9781475523362.pdf

Kovács Levente – Pásztor Szabolcs (2018): A globális jelzálogpiac helyzete és kihívásai. *Közgazdasági Szemle,* 65(12), 1225–1256. Online: https://doi.org/10.18414/KSZ.2018.12.1225

Krugman, Paul (2009): *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008.* New York: W.W. Norton & Company Inc.

Krugman, Paul (2012): *Elég legyen a válságból! MOST!* Budapest: Akadémiai.

Lindert, Peter H. – Pugel Thomas A. (2000): *International Economics*. New York: McGraw-Hill.

Magas István (2002): *Kapitalizmus felülnézetből. A piacok és a természet logikája.* Budapest: Aula.

Mankiw, N. Gregory (2006): *The Macroeconomist as Scientist and Engineer.* Online: https://scholar.harvard.edu/files/mankiw/files/macroeconomist_as_scientist.pdf

Mellár Tamás (2010): Válaszút előtt a makroökonómia? *Közgazdasági Szemle,* 55(2), 591–611.
Mellár Tamás (2015): *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások.* Budapest: Akadémiai.
Meyer, Henry (2013): Krugman Feud with Reinhart-Rogoff Escalate as Austerity Debated. *Bloomberg.com,* 2013. május 28. Online: www.bloomberg.com/news/articles/2013-05-28/krugman-feud-with-reinhart-rogoff-escalates-as-austerity-debated
Móczár József (2010): A közgazdaságtan válsága. Neoklasszikus versus keynesi közgazdaságtan. *Magyar Tudomány,* 171(3), 318–330.
Portfolio.hu (2014a): Hogyan állunk európához képest a válságban? *Portfolio.hu,* 2014. január 2. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20140102/hogy-allunk-europahoz-kepest-a-valsagban-193320
Portfolio.hu (2014b): Amerika álva hagyta Európát. *Portfolio.hu,* 2014. szeptember 25. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20140925/amerika-allva-hagyta-europat-204100
Portfolio.hu (2020): Itt a történelmi magyar adat! Kiderült, miért esett hatalmasat a gazdaság. *Portfolio.hu,* 2020. szeptember 1. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20200901/itt-a-tortenelmi-magyar-gdp-adat-kiderult-miert-esett-hatalmasat-a-gazdasag-446788
Reinhart, Carmen M. – Rogoff, Kenneth S. (2010): Growth in a Time of Debt. American Economic Review, 100(2), 573–578. Online: www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/aer.100.2.573
The Economist (2016): All at Sea. *The Economis.* 2016. január 23. Online: www.economist.com/finance-and-economics/2016/01/23/all-at-sea
Véron, Nicolas (2016): The International Monetary Fund's Role in the Euro-area Crisis: Financial Sector Aspects. *Bruegel.org,* 2016. augusztus 29. Online: http://bruegel.org/2016/08/the-imfs-role-in-the-euro-area-crisis-financial-sector-aspects/
Weinhardt, Attila (2017): Nyugat-Dunanántúl felrobbant, Közép-Magyarország lecsúszott – És ez még csak a kezdet. *Portfolio.hu,* 2017. október 29. Online: www.portfolio.hu/unios-forrasok/20171029/nyugat-dunantul-felrobbant-kozep-magyarorszag-lecsuszott-es-ez-meg-csak-a-kezdet-266451
Ziliak, Stephen T. – McCloskey, Deirdre N. (2008): *The Cult of Statistical Significance: How Standard Error Costs US Jobs, Justice, and Lives.* Ann Arbor: University of Michigan Press. Online: https://doi.org/10.1111/j.1468-0270.2009.1884_3.x

II. A gazdaságpolitika területei

VÁKÁT OLDAL

Czeczeli Vivien – Kolozsi Pál Péter

6. Monetáris politika a hazai pénzpiac és a nemzetközi devizapiac keretei között

6.1. Bevezetés

Ebben a fejezetben a monetáris politika működésének elméleti és gyakorlati összefüggéseivel ismerkedhetünk meg. A tanulmány első részében a monetáris politika mint gazdaságpolitikai ág alapvető jellemzőit mutatjuk be. Ezen belül megismerhetjük:

- az infláció fogalmát és problémakörét;
- az árstabilitás jelentőségét;
- a monetáris politika transzmissziós mechanizmusát;
- valamint a jegybanki eszköztár legfontosabb elemeit.

A második részben a hangsúly a monetáris politika eszköztárának gyakorlati alkalmazására helyeződik, ideértve kiemelten az alábbiakat:

- a fejlett és feltörekvő gazdaságok monetáris politikai implementációját;
- a 2000-es éveket követő két évtized meghatározó monetáris politikai trendjeit;
- azon kihívásokat, amelyek a 2020-as évtizedben meghatározóak voltak a jegybankok számára, és alapjaiban alakították a monetáris politika vitelét a világban.

6.1. Infláció, árstabilitás, monetáris politika

A gazdaságpolitika legfontosabb célja a hosszú távon fenntartható, stabil gazdasági növekedés biztosítása. A jegybank ezt azzal tudja támogatni, ha kiszámítható és hiteles monetáris politikájával az inflációt alacsony szinten tartja.[1] A monetáris politika a gazdaságpolitika azon része, amely a központi bank felelőssége alá tartozik. A gazdaságpolitika többi ágához – fiskális politika, foglalkoztatáspolitika, jövedelempolitika – hasonlóan a monetáris politika is a saját specifikus céljai elérésére törekedve igyekszik hozzájárulni a társadalmi jólét növeléséhez. A jegybankok elsődleges célja jellemzően az árstabilitás elérése és fenntartása, ami a tartósan alacsony infláció és horgonyzott várakozások együttesét foglalja magában.[2] Hogy pontosan megértsük, miként tud a központi bank az árstabilitás céljára fókuszálva hozzájárulni a hosszú távú gazdasági növekedéshez, és ezen keresztül magasabb társadalmi jóléthez, az infláció tárgykörének pontos és részletes ismerete szükséges. A következőkben ezen összefüggéseket mutatjuk be részletesen.

[1] MNB 2020.
[2] Kaponya et al. 2012.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_06

6.1.1. Mit jelent az infláció?

Az infláció a termékek és szolgáltatások általános árszínvonalának hosszabb időszakon át történő emelkedése, ami a pénz értékének romlását, illetve a vásárlóerő csökkenését eredményezi. Az infláció mértékét a fogyasztóiár-index (*Consumer Price Index,* CPI) fejezi ki. A mutató alapját a fogyasztói kosár képezi, amely specifikus módon megválasztott termékek és szolgáltatások reprezentánsaiból tevődik össze.[3] Az árváltozások nyomon követése hónapról hónapra történik.

Az árak trendszerűen, illetve egyszeri hatások következtében is változhatnak, rövid időszakokon belül is jelentősebb kilengéseket mutathatnak. Az ilyen jellegű változások kiszűrésére használt mutató a maginfláció, amely nem tartalmaz a fenti hatásokra érzékeny tételeket (például a nem feldolgozott élelmiszereket, az idényjellegű termékeket, a piaci áras energiahordozókat, valamint a szabályozott áras termékeket és szolgáltatásokat).

Az infláció kialakulása különböző okokra vezethető vissza, az okokat keresleti oldali és kínálati, azaz költségoldali tényezőkre[4] bonthatjuk.

Keresleti oldali infláció

Keresletoldali infláció akkor következik be, ha a termékek és szolgáltatások iránti kereslet a kínálatot meghaladó mértékben bővül. A vásárlóerő meghaladja a felkínált termékmennyiséget, ami az árak emelkedéséhez vezet. Keresletoldali inflációt válhat ki a gazdaság bővülése, amelynek hatására az emberek jobb megélhetési lehetőségekre tesznek szert, ami magasabb költekezést eredményez. Az alábbiakban olyan tényezőket mutatunk be, amelyek keresletoldali inflációhoz vezethetnek.

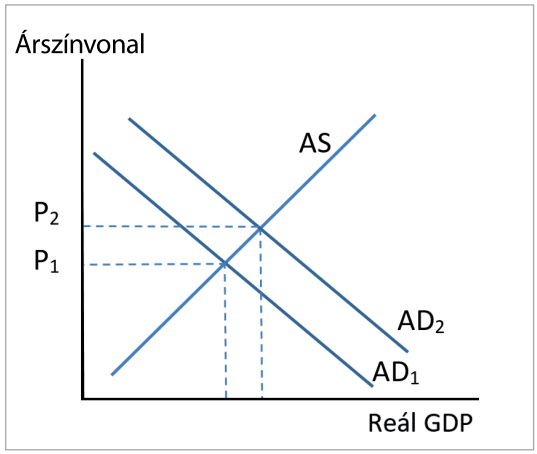
- Jövedelemnövekedés, így az autonóm fogyasztás emelkedése.
- Korábban elhalasztott szükségletek kielégítése, illetve olyan külső tényezők, amelyek a fogyasztás bővítésére ösztönöznek (például korszerűbb termékek megjelenése a piacon).
- *Az árak további emelkedésére való várakozás* arra motiválhatja a fogyasztókat, hogy többet költsenek a jelenben.
- Expanzív *fiskális politika,* amennyiben a kormányzat kevesebbet adóztat, szintén azt eredményezheti, hogy nő a háztartások rendelkezésre álló jövedelme, így a költekezésük bővül. Egyes kormányzati lépések (például adóztatás vagy jólétet érintő intézkedések, transzferek) hatással lehetnek a fogyasztói határhajlandóság szintjére. Az egységnyi többletjövedelem fogyasztásra fordított hányada növekedésével párhuzamosan az összkereslet szintén emelkedik.
- Az *expanzív monetáris politika* a hitelkínálat (pénzmennyiség) emelésével szintén a kereslet bővülését eredményezheti, ami adott kínálati szint mellett ugyancsak inflációs hatásokkal járhat.
- A nettó export tartós többlete szintén az aggregált kereslet bővülésén keresztül magasabb árszínvonalat eredményezhet.
- Elképzelhető, hogy nem gazdasági hatásokból adódóan alakul ki keresleti infláció, például egy járványhelyzetben a közegészségügyi eszközök és szolgáltatások iránti kereslet érdemben emelkedhet, amivel a kínálat nehezen, illetve csak időben elcsúszva tud

[3] KSH 2010.

[4] Erdős 1998: 370.

lépést tartani. Bizonyos esetekben akár a *marketingtevékenység is* keresletoldali inflációt teremthet egyes termékek vagy eszközosztályok esetében (fogyasztói preferenciák és szokások változása révén).

A 6.1. ábra ábrázolja a keresletoldali inflációt. Látható, hogy a megnövekedett kereslet hatására az AD (aggregált kereslet) görbe jobbra tolódik, és így az AS (aggregált kínálat) görbét egy magasabb pontban metszi. Ez P_1 szintről P_2 szintre történő áremelkedést eredményez, amelyhez egyúttal egy magasabb kibocsátási szint (Y_2>Y_1) tartozik.

6.1. ábra: A keresletoldali infláció hatásmechanizmusa
Forrás: a szerzők szerkesztése

Kínálati oldali infláció (költséginfláció)

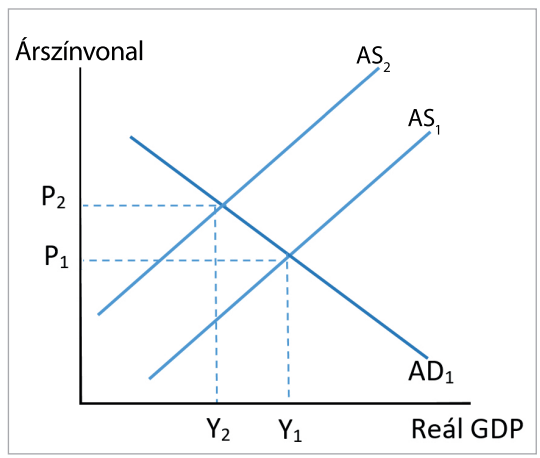
A költséginfláció kiváltó oka a kínálati oldalon jelentkezik. A termelésbe bevont valamilyen input tényező ára emelkedik, ami végső soron beépül a végtermék árába, hozzájárulva az általános árszínvonal emelkedéséhez. Költségoldali inflációt eredményezhet a nyersanyagok árában történő növekedés, a bérek növekedése és az árfolyamváltozások által kiváltott árszintemelkedés.

– A költségoldali infláció egyik forrása lehet az importált infláció. Mivel sok cég esetében jelentős a nyersanyagok vagy a termeléshez használt inputok külföldről történő beszerzése, így ezek árának növekedésekor a megtermelt termékek ára is emelkedni fog. Mindezen folyamatokhoz természetesen külső sokkok is hozzájárulhatnak. A legismertebb példa talán az OPEC-országok kitermeléscsökkentési döntése által az 1970-es években kiváltott olajársokk, ami a világ egészében az árak emelkedését okozta. De ilyen esemény volt például a 2011-es japán földrengés és az azt követő cunami is, amikor a termelést hosszabb időre felfüggesztették a katasztrófa okozta károk miatt, vagy akár a 2021-es koronavírus-válságban egyes szektorok gyártókapacitásainak leállása, ami kínálati sokkot okozott (félvezetők, beszállítóktól érkező alapanyagok).
– A költségoldali infláció alakulásához akár a munkavállalói érdekérvényesítés (azaz a szakszervezetek tevékenysége) is hozzájárulhat. Az árak és a reálbérek folyamatos kapcsolatban állnak egymással. A munkavállalók magasabb bérigénye végső soron a ter-

mékek és szolgáltatások árainak emelkedését eredményezik. Idővel mindez egy ördögi kör kialakulásához (ár-bér spirál) vezethet.

A 6.2. ábra szemlélteti a költségoldali inflációt, miszerint az aggregált kínálati görbe balra tolódása változatlan aggregált keresleti szint mellett nem pusztán az árszínvonal emelkedését vonja maga után, hanem a kibocsátás csökkenését is.

Az infláció hatásainak elemzésekor kulcsfontosságú a várt (vagyis az előre látott) és a nem várt (vagyis a meglepetést jelentő) infláció közötti különbségtétel. A nem várt infláció nem kizárólag a vártnál nagyobb, hanem a várakozásoktól különböző inflációt jelenti. A gazdasági szereplők várakozásai bár lehetnek pontosak, sosem beszélhetünk tökéletes előrelátásról, s az inflációs előrejelzések is rendelkezhetnek hiányosságokkal.[5] A gazdaságban bekövetkező váratlan események, sokkhatások szintén hozzájárulhatnak a nem várt infláció kialakulásához.

6.2. ábra: A költségoldali infláció hatásmechanizmusa
Forrás: a szerzők szerkesztése

Különösen az újraelosztási hatásokban jelentős, hogy az infláció előrelátható volt-e vagy sem.

- Várt infláció esetén a gazdasági szereplők alkalmazkodhatnak a folyamatokhoz, s lépéseket tesznek annak érdekében, hogy elkerüljék a kedvezőtlen hatásokat.
- A nem várt infláció ugyanakkor „kivédhetetlen". Egy meglepetésszerű árszínvonalsokk a jövedelem és vagyonelosztást érintő hatásain túlmutatóan a kibocsátásra és a hosszú távú gazdasági növekedésre is hatással van.

6.1. szemelvény: A Balassa–Samuelson-hatás

A keresleti és kínálati oldali tényezőkön túlmutatóan az inflációt magyarázhatja az úgynevezett Balassa–Samuelson-hatás[6] is, amely az árszint és a fejlettség közötti pozitív kapcsolatot írja le.[7] A fenti összefüggés a nemzetközi kereskedelembe kerülő javak (*tradable* javak, általában árucikkek) és a nemzetközi kereskedelembe nem kerülő (*non-tradable* javak, általában

[5] László 2002.
[6] Balassa 1964; Samuelson 1964.
[7] Bauer 2015; Halmai 2020.

szolgáltatások) termelékenység növekedésének különbözetére vezethető vissza. Alapfeltevés, hogy a felzárkózó országok elsősorban a traded javak termelékenységének növelésén keresztül zárkóznak fel. Ezen ágazatokban ugyanis jóval nagyobb lehetőség nyílik a termelékenység fejlettebb technológián keresztüli növelésére. A növekvő termelékenység növekvő béreket eredményez a traded szektorban. E hatás átgyűrűzik a nontraded szektorba is, ahol a termelékenység növekedés hiányában a magasabb bérek magasabb árakat vonnak maguk után. Minél nagyobb a termelékenység növekedéskülönbözete a két szektorban, annál nagyobb az inflációs különbözet. A folyamat végső soron a felzárkózó országok reálárfolyamának felértékelődéséhez vezet. Ez a gyorsabb, átlagnál magasabb infláció révén valósulhat meg (a nontraded árak gyorsabb emelkedése miatt). Az így kialakult inflációs ráta tehát a felzárkózási folyamat következménye.

6.1.2. Az infláció következményei, költségei

Az infláció fogalmának és hátterének felvázolása után azokat a következményeket, tényezőket azonosítjuk, amelyek társadalmi szinten költségessé teszik az inflációt és indokolttá teszik az infláció elleni fellépést. Miért káros tehát az infláció? Az alábbiakban a tartós áremelkedés jövedelemeloszlásra, illetve a makrogazdasági környezetre gyakorolt hatását emeljük ki.

Az infláció jövedelemeloszlásra[8] gyakorolt hatása a különböző társadalmi, jövedelmi rétegeket eltérő módon érinti:[9]

- *Adósok és hitelezők:* a nem várt infláció a jövedelem-újraelosztás tekintetében az adósoknak kedvez. Az árak jelentős emelkedése esetén a hitelt fix nominális kamatok mellett nyújtó hitelező pénze reálértelemben kevesebbet fog érni a visszafizetési periódus végén. Az adós számára mindez kedvező, hiszen a törlesztési időszak alatt a visszafizetendő pénz reálértéke csökken. A másik oldalról megközelítve a magasabb infláció magasabb nominális kamatokat eredményez. Ennek hatására a rendelkezésre álló jövedelemhez képest a hitelfelvevők nominális törlesztési kiadásai megnövekednek. Mindez a hitelszerződések rövidülését, közvetve pedig a pénzügyi közvetítés mélységének csökkenését eredményezi. Az inflációs bizonytalanság tehát a gazdasági kapcsolatok rövidülésével jár, ami negatív következményeket von maga után a gazdaság számára.[10]
- *Munkabérből és egyéb fix jövedelemből élők:* szintén az infláció negatív hatásait szenvedik el, mivel a bérek és a fizetések általában nem követik azonos ütemben a megélhetési költségek emelkedését.
- *Vállalkozók:* (illetve üzletemberek, kereskedők) nyerhetnek az inflációból, amennyiben az általuk előállított termékek ára gyorsabban emelkedik, mint a termelési költségeik. A kifizetett bérek szintén elmaradnak a termékek árainak növekedési ütemétől, így nő a profit.
- *Befektetők:* amennyiben részvényekbe történő befektetésről van szó, úgy adott a nyereség szerzésének lehetősége inflációs időszak alatt is. Fix kamatú kötvényekbe és adósságokba történő befektetéseknél kedvezőtlenebb a helyzet.

[8] A monetáris politika jövedelemelosztásra gyakorolt hatásáról lásd bővebben: Czeczeli 2021.

[9] Freedman–Laxton 2009.

[10] Szapáry 2006.

A tartós és különösen a nagymértékű infláció a makrogazdasági környezetre is káros hatással van. Ezen negatív hatások közül az alábbiak emelhetők ki:

- A tartós infláció ellehetetleníti a hosszú távú tervezést, illetve ebből adódóan csökkenti a megtakarításokat és a tőkefelhalmozást. Mivel az árstabilitáson esett csorba a pénz értékmegőrző funkcióját is aláássa, a megtakarítások is erodálódhatnak. Ez egyúttal a befektetések volumenének csökkenését is maga után vonhatja.
- Az árak változása hatással van a gazdasági szereplők döntésire is, így közvetett módon az erőforrások elosztását is torzíthatja.[11] A megnövekedett bizonytalanság okán a reáleszközök vonzóbbá válnak, mivel azok védelmet nyújtanak az infláció ellen. Magasabb inflációval jellemezhető időszakok során emiatt megnőhet az aranyba, ingatlanba történő befektetések aránya. Az infláció tehát a befektetések nem produktív formáját ösztönzi. Ezek közös jellemzője, hogy nem járulnak hozzá a gazdaság termelési képességéhez, nem hoznak létre újabb terméket vagy szolgáltatást, illetve nem teremtenek újabb hozzáadott értéket az inputok felhasználása során. Lényegében a kezdeti pénzösszeg növeléséről van szó, amely nem járul hozzá a magasabb gazdasági növekedéshez.
- A magas infláció növeli az árak volatilitását, ezáltal a bizonytalanságot. A magasabb volatilitás az inflációban torzítja az árak információtartalmát is, ami egy jól működő piacgazdaság alapfeltétele. Mindez a keresleti és kínálati folyamatokat is torzíthatja, ami gátolja az erőforrások hatékony felhasználását.[12]
- A tartósan magas infláció akár a fizetési mérleg romlását is előidézheti, amely ismételten visszahathat a gazdasági növekedésre. Ha a hazai árak emelkednek (a hazai termékek nemzetközi árversenyképessége romlik), akkor az exportlehetőségek is csökkennek. Ez a külkereskedelmi mérleg mutatószámában is megjelenik. Másrészről a külföldi, olcsóbb termékek importja nő (nő az országból kiáramló pénzmennyiség), ami ismét az egyenleg romlását eredményezheti.

6.2. szemelvény: Infláció és megtakarítás

Tételezzük fel, hogy egy munkavállaló munkaszerződése alapján 3 éves időtávra havi 300 ezer forintos bérjuttatásban részesül. Az inflációs ráta évi 6%. Ez azt jelenti, hogy egy év múlva a dolgozó már kevesebb terméket és szolgáltatást tud megvásárolni havi munkabéréből, vagyis a reáljövedelme csökken, így az életszínvonala is.

Hasonlóan, ha valaki 1 millió forint megtakarítással rendelkezik a bankszámláján, ami évi 5%-ot kamatozik, akkor egy év múlva 1,05 millió forinttal rendelkezne. Ha azonban feltesszük, hogy az infláció az adott évben 10% volt, akkor reálértelemben veszteséggel kell számolnia a megtakarítónak. Egy év múlva tehát az 1,05 millió forintos megtakarításból kevesebb termék és szolgáltatás vásárolható meg, mint ma.

[11] Briault 1995.
[12] Szapáry 2006.

6.3. szemelvény: Nominális versus reálbér

A reáljövedelmekre kifejtett hatás értelmezésekor elengedhetetlen a nominális és reálbérek közötti különbségtétel. A nominális bér a rendelkezésre álló pénzmennyiség egy bizonyos pénzeszközben kifejezett értékét jelöli.

A reálbérek a jövedelem vásárlóerejét tükrözik, vagyis a jövedelemből megvásárolható termékek és szolgáltatások mennyiségére utalnak. Amennyiben a nominális jövedelem növekedési üteme alulmarad az általános árszínvonal emelkedésétől, akkor a megvásárolható termék- és szolgáltatásmennyiség csökken, vagyis a reáljövedelem csökken. A reáljövedelem akkor nő, ha a nominális jövedelem gyorsabban emelkedik az inflációnál.

6.2. A monetáris politika keretrendszere

Az utóbbi évtizedek uralkodó felfogása szerint a központi bankok célhierarchia szerint működnek, amelyben az elsődleges cél az árstabilitás elérése és fenntartása, illetve tevékenységüket az állam más törvényhozó és végrehajtói szerveinek befolyásától mentesen végzik (jegybanki függetlenség). Ennek a megközelítésnek az elméleti alapjait az 1970-es években dolgozták ki, az abból fakadó gyakorlat pedig az 1990-es évektől terjedt el a világ főbb jegybankjai között.

6.2.1. A monetáris politika célja

Az egyes államok eltérő strukturális adottságai eltérő jegybanki felhatalmazásokkal párosulhatnak, ami ugyancsak eltérő eszközök használatához vezethet. Ezzel együtt jellemző, hogy a monetáris politikai tekintetében nincs érdemi eltérés az egyes jegybankok között.

Az árstabilitás mint kiemelt, elsődleges jegybanki cél

A jegybankok elsődleges célja jellemzően az árstabilitás elérése és fenntartása, amelyet az alábbi lépésekkel biztosít: (1) megvalósítja a jegybanki kamatlépések hatékony transzmisszióját,[13] (2) segíti a hitelintézetek likviditáskezelését, (3) hozzájárul a pénzügyi stabilitáshoz. Az árstabilitási cél elsődlegességét alapvetően az magyarázza, hogy a jegybankok mint monetáris politikahatóság hosszabb távon elsősorban az árakra képesek hatni, így indokolt működésük fókuszába is az árakat, azaz az inflációt helyezni.

A történelem során egyaránt jelen voltak olyan időszakok, amikor az átlagos árszínvonal tartósan emelkedett (infláció) vagy csökkent (defláció). Jelentős és tartós, trendszerű árnövekedés volt megfigyelhető például az 1970-es és 1980-as években, miközben a világválságok időszakát sok esetben csökkenő árak jellemezték. A magas és változékony árdinamikával jellemezhető időszakok arra késztették az érintett országokat, hogy megfelelő horgonyt találjanak az infláció féken tartására. A „nominális horgony" ideális esetben egy olyan változó, ami stabil kapcsolattal rendelkezik az árszínvonallal, illetve az inflációs rátával,[14] illetve a jegybank képes a befolyá-

[13] Balogh–Horváth–Kollarik 2017.

[14] Federal Reserve 2018.

solására, és ez által irányítja a gazdasági szereplők inflációs várakozásait. A gazdaságtörténet többféle nominális horgonyt is ismer példaként, amelyek közük az alábbiak voltak a legjelentősebbek, leginkább elterjedtek.

– Az aranysztenderd alatt a központi bank kötelezettséget vállalt arra, hogy a valutát fix árfolyamon átváltja aranyra, azaz a gazdaság pénzkínálata a központi bank aranytartalékaival összhangban és kiszámíthatóan változott.
– Hasonló példa a fix árfolyamrendszer alkalmazása, hiszen az árfolyamát rögzítő ország inflációs rátája igazodik a kereskedelmi partnerországok inflációjához. Számos, korábban erősen volatilis inflációval rendelkező ország rögzítette árfolyamát egy másik, stabil inflációs rátájú ország valutájához, ezáltal stabilizálva az inflációt.
– A pénzkínálat célzása szintén nominális horgonyként funkcionálhat. Ebben az esetben a központi bank a pénzkínálatot folyamatosan, előre meghatározott mértékben bővíti.

A történelmi tapasztalatok azt mutatták, hogy a fenti stratégiák bizonyos esetekben elégtelennek bizonyultak az árszínvonal stabilizálásához. A monetáris aggregátumok célzása bár néhány országban sikeresen működött (például Németország, Svájc), az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban vagy Japánban kudarcot vallott.[15] A korábbi stratégiák eredménytelensége vezetett el az *inflációs célkövetés* intézményrendszeréhez, ahol a nominális horgony szerepét az inflációs cél tölti be, azaz a központi bankok az inflációs ráta számszerű céljának elérésére törekednek.[16]

6.4. szemelvény: A monetáris politika elmélettörténeti háttere dióhéjban

Az 1929–1933-as nagy gazdasági világválságot, illetve a II. világháborút követő évtizedekben a keynesi iskola tanításai voltak meghatározóak, a gazdaságpolitika elsősorban a fiskális politika eszközeire hagyatkozott.

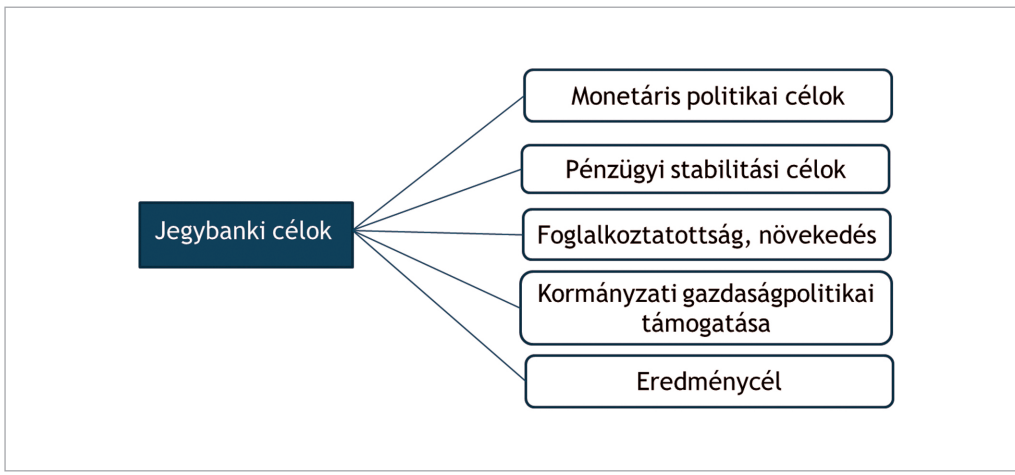
Az 1970-es években azonban Milton Friedman és a monetarista közgazdasági iskola nyomán a szakmai közgondolkodás változásnak indult. Az évtized gazdasági eseményei (olajválságok, stagflációs periódusok) új alapokra helyezték a közgazdasági gondolkodásmódot. Friedman tanítása szerint a monetáris politika legfeljebb a gazdasági problémák pénzügyi eredetének megakadályozására képes, tartós hatást nem képes kifejteni a reálgazdaságra, illetve a növekedésre (ld. pénz semlegességének elve). A felfogás szerint a gazdaság rendelkezik egy természetes állapottal, ahonnan csak a fundamentumok megváltozása térítheti el. Friedman híres mondata szállóigévé vált: „az infláció mindig és mindenhol monetáris jelenség".

A fejlett országokban követett monetáris politika az utóbbi évtizedekben alapvetően ezekre a monetarista elvekre épül, vagyis a jegybankok fő feladata az infláció kordában tartása, s az infláció negatív, reálgazdaságra kifejtett következményeinek mérséklése. A monetáris politika akkor tud hozzájárulni a gazdaság stabilitásához, ha a pénzmennyiség növelésének stabil és mérsékelt ütemével igyekszik biztosítani az infláció kordában tartását.[17]

[15] Atkinson et al. 1984.; Dennis 1983.
[16] Federal Reserve 2018.
[17] Kürthy 2010; Freedman–Laxton 2009.

Az árstabilitást kiegészítő egyéb jegybanki célok

A jegybanki szabályozásokban a monetáris politikai célok mellett egyéb célok is megjelennek. A BIS (2009)[18] által megfigyelt jegybankok esetében minden második törvényi szabályozásban megjelent a pénzügyi stabilitáshoz kapcsolódó cél, miközben a foglalkoztatottság, a gazdasági növekedés, a kormányzati gazdaságpolitika támogatása és az eredménycél kevésbé elterjedt célkitűzéseknek tekinthetőek. A rögzített jegybanki célok tekintetében nincs jelentős különbség a feltörekvő és a fejlett gazdaságok között (6.3. ábra).

6.3. ábra: A jegybankok törvényben rögzített céljai
Forrás: BIS 2009.

A nagyban hasonló törvényi felhatalmazás mellett a feltörekvő államok központi bankjai jellemzően több funkciót töltenek be, mint a fejlődő országok jegybankjai. Ennek három fontos oka van:[19]

1. A kevésbé fejlett országokban jellemzően a jegybank az a gazdaságpolitikai központ, amely a felhalmozott tudás és tapasztalat miatt alkalmas a szűken értelmezett jegybanki feladatokon túli gazdaságpolitikai kérdések kezelésére.
2. A feltörekvő államokban a pénzügyi rendszer fejlesztésre szorul, ami addicionális feladatot jelent a fejlett államok jegybankjaihoz képest.
3. A fejlett gazdaságokban az első két pontnak megfelelően idővel szűkült a jegybanki fókusz és specializálódott a működés.

6.2.2. Az inflációs célkövetés rendszere

Az inflációs célkövetés: (Inflation Targeting, IT) olyan monetáris politikai keretrendszer, amelyben a jegybank explicit módon deklarálja a jövőbeni infláció alakulására vonatkozó célkitűzéseit,

[18] BIS 2009.
[19] BIS 2009.

és kötelezettséget vállal a célok teljesítésére. A nominális horgony szerepét a jegybank inflációs célja, az intézményi keretet pedig a cél eléréséhez szükséges lépések és a döntéshozatal szabályai adják.

Az IT 5 stratégiai elemre épül fel:

– Számszerű, középtávú inflációs cél bejelentése.
– Intézményi elköteleződés az árstabilitás mint a monetáris politika elsődleges célja iránt. A jegybank egyéb céljai alárendeltek ennek a célnak.
– Széles információs bázison alapuló monetáris stratégia.
– A monetáris politika nagyfokú transzparenciája a monetáris hatóság terveinek, céljainak és döntéseinek a piacok és a nyilvánosság felé történő kommunikációja során.
– A jegybank nagyfokú elszámoltathatósága az inflációs cél elérésének vonatkozásában.[20]

Az inflációs célkövetés egy módosított változata az *átlagos inflációs célkövetés:* lényege, hogy amennyiben a célok teljesülése huzamosabb ideig nem történik meg, akkor annak kompenzálásaként megengedett, hogy bizonyos ideig a célokat felülteljesítse, vagyis magasabb inflációt produkáljon. Az átlagos inflációs célkövetést az amerikai FED alkalmazta elsőként 2020-ban. A mai modern gazdaságokban tehát a monetáris politika az inflációs célkövetés stratégiája mentén az árstabilitás céljára fókuszálva valósul meg. Általánosan elfogadott felfogás, hogy a stabil és kiszámítható infláció kedvező a gazdaság számára. A fogyasztók jelenbeli vásárlásaira ösztönzően hat, ha tudják, hogy az árak a jövőben valamivel magasabbak lesznek. Ez serkenti a gazdasági tevékenységet. Az árstabilitásra való törekvés a tartós infláció és a tartós defláció egyidejű elkerülését jelenti. Hozzájárul a magasabb szintű gazdasági tevékenységhez és foglalkoztatottsághoz azáltal, hogy javítja az ármechanizmus átláthatóságát.

6.5. szemelvény: Inflációs célkövetés – Új-Zéland példája

Az inflációs célkövetés stratégiáját elsőként Új-Zéland alkalmazta, amikor az ország 1990-ben explicit inflációs célokat vezetett be. A korábban meghatározó stratégiákkal ellentétben (melyek elsősorban a közbülső célokra – árfolyam, pénzaggregátum – helyezték a hangsúlyt), egy végső cél befolyásolására törekedtek. Az 1970-es évek olajválságát követően Új-Zélandot gyenge reálgazdasági kilátások, volatilis infláció, valamint növekvő külföldi eladósodottság jellemezte. E kedvezőtlen gazdasági helyzetből való kiút keresése egy hosszú folyamat kezdetét jelentette, amely 1990-re elvezetett az inflációs cél mint fő monetáris politikai célkitűzés bevezetéséhez. Az infláció csökkentésére irányuló törekvések különösen nehézkesek, amennyiben a gazdasági szereplők bizalma meginog a központi bankokban, s megkérdőjelezik annak képességét és akaratát a célok eléréséhez szükséges lépések megvalósítása terén. A gazdaság stabilizálódását segítő lépések kívánatos célja a fogyasztók és termelők oldaláról jelentkező bizonytalanság csökkentése. Mivel mind a várakozások és a jelenbeli gazdasági kilátások függenek az intézkedésektől, a stabil monetáris politika, és a hiteles inflációs célok, csökkentik az árakat illető bizonytalanságokat.

Új-Zéland példáját követte 1991-ben Kanada, az Egyesült Királyság 1992-ben, majd Svédország és Finnország 1993-ban.[21] Magyarország 2011 óta használja az inflációs célkövetés rendszerét: az inflációs cél 2005 óta 3%, amelyet 2015-ben egy ±1 százalékpontos toleranciasávval egészítettek ki.

[20] Kaponya et al. 2012.
[21] Fischer–Orr 1994.

A fejlett országok jegybankjai jellemzően az inflációs célkövetés stratégiáját követik, de továbbra is léteznek alternatív lehetőségek, jegybanki stratégiák is a monetáris politikai célok elérésére. Ezek közül a legfontosabbak a következők:[22]

- *Pénzmennyiség célzása:* a központi bank a pénzkínálat növekedési ütemét határozza meg köztes célként, s a pénzkereslet adott szintjének feltételezése mellett igyekszik elérni a kívánt inflációs célt. A pénzkínálat célzása egy választott monetáris aggregátum növekedési rátájára fókuszál. Ez azon a feltételezésen alapul, hogy a hosszú távon, az árak növekedése a pénzkínálat növekedése által meghatározott. Nehézkes ugyanakkor a megfelelő monetáris aggregátum megválasztása. Egy pénzügyi innovációkkal teli, globalizálódó világban a pénzkínálat és az árszínvonal közötti kapcsolat gyengül.
- *Nominális GDP célzása:* Mivel az árszinten kívül ebben az esetben a reál GDP-t is figyelembe veszik, így amennyiben az inflációs ráta a célszint felé emelkedik, míg a kibocsátás növekedése stagnál, akkor a központi banknak nem feltétlenül szükséges az infláció visszaszorítására törekedni.[23]
- *Árfolyam célzása:* Ebben az esetben a központi bank a nominális árfolyam stabilitására igyekszik törekedni egy úgynevezett horgonyvalutával szemben. Ezt a kamatváltoztatások segítségével, illetve valutapiaci intervenciókkal valósítja meg. Árfolyamrögzítés esetén az inflációs dinamika nagymértékben követi a horgonyvaluta országában tapasztalható folyamatokat. A sikeres implementáció megköveteli a versenyképesség és hitelesség fenntartását, illetve hogy a jegybank megfelelő mértékben rendelkezzen nemzetközi tartalékokkal.

6.2.3. Jegybanki hitelesség[24]

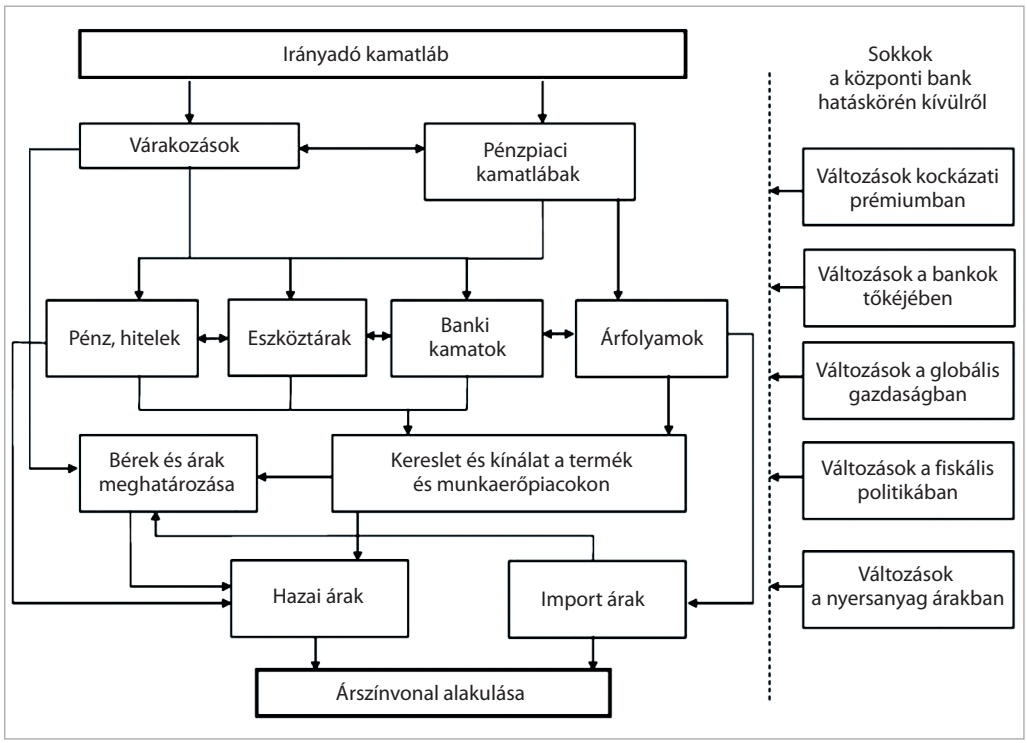
A jegybanki hitelesség azt mutatja, hogy a piaci szereplők mennyire bíznak abban, hogy a jegybankárok az előzetesen meghirdetett stratégiájuk, illetve korábban bejelentett lépéseik szerint reagálnak-e a gazdasági eseményekre. Egy inflációs célkövető jegybank működése hiteles, ha a gazdasági szereplők az inflációs célok teljesülésére alapozva hoznak döntéseket – azaz amennyiben az infláció várható értéke elmarad a céltól, akkor lazítanak a monetáris kondíciókon (például kamatot csökkentenek), ha pedig meghaladja azt, akkor szigorítanak (például kamatot emelnek). A jegybanki hitelesség egyúttal növeli a monetáris politika transzmissziós mechanizmusának hatékonyságát is.[25]

Az inflációs célkövetés kivitelezése segít csökkenteni a bizalom hiányát és erősíti a központi bank hitelességét a monetáris politika kivitelezését illetően. A hitelesség fogalma az 1970-es évek közepén került fókuszba, és szintén több definíciója létezik. Kydland és Prescott (1977) szerint egy központi bank akkor lesz hiteles, ha politikája időben következetes, koherens. Így a hitelesség megköveteli a diszkrecionális politikák elhagyását, s a szabályok követésének jelentőségére hívja fel a figyelmet. A jegybanki hitelességhez elengedhetetlen a függetlenség és a szakértelem. A monetáris politikának ekkor nemcsak szándékában áll a céljait elérni, de rendelkezésére áll minden olyan szaktudás is, ami ezt lehetővé teszi.

[22] Czech National Bank 2020.
[23] Bullard 2019.
[24] A bekezdés forrása Czeczeli 2022.
[25] Lásd bővebben a 6.2.4. alfejezetben.

6.2.4. Monetáris politikai transzmisszió

A monetáris transzmissziós mechanizmus[26] az a folyamat, amin keresztül a monetáris politikai döntések hatással vannak a gazdaság egészére, különös tekintettel az árszínvonalra. A legjelentősebb transzmissziós csatornák közé sorolhatóak *a kamat-, a hitel-, az eszközár-, az árfolyam- és a várakozási csatorna* (6.4. ábra). A következőkben ezeket tekintjük át.

6.4. ábra: A monetáris politika transzmissziós mechanizmusa
Forrás: ECB 2021.

Kamatcsatorna

A jegybanki kamatlábban történő módosítások közvetlenül hatnak az adott futamidejű pénzpiaci kamatlábakra, közvetetten pedig bankok által meghatározott a hitelezési és a betéti kamatokra. A kamatcsatorna megfelelő működésének feltétele a reálkamatlábak (ideiglenes) változtatásának lehetősége. Ez mind a fogyasztásra, mind a beruházásra hatással van. Kamatcsökkentés esetén egyrészről csökkennek a beruházáshoz szükséges pénzügyi források költségei, másrészről az alacsonyabb hozam miatt a fogyasztók számára nem éri meg megtakarítani. Ekkor inkább

[26] ECB 2021; Vonnák 2007; Kaponya et al. 2012; Balogh–Horváth–Kollarik 2017.

hitelt vesznek fel, aminek elköltése a jelenbeli fogyasztást élénkíti. A végeredmény a magasabb kereslet hatására a magasabb kibocsátás és infláció.

Hitelcsatorna

Az alacsonyabb jegybanki alapkamat a hitelfelvételi kamatokat is csökkenti. A gazdasági szereplők tehát olcsóbban tudnak hitelt felvenni, amiből adódóan emelkedhet a hitelezési aktivitás. Az újonnan bevont forrásoknak köszönhetően pedig mind a fogyasztás, mind a beruházás bővül, elősegítve a gazdasági növekedést.

A banki hitelezés kapcsán két fő hatásmechanizmus emelhető ki. Egyrészről a monetáris szigorítás csökkenti a vállalkozások nettó értékét, amely adott kamatok mellett rontja a hitelképességüket. Ez csökkenti a költekezést és így az árakra helyeződő nyomást. Másrészről a mérlegcsatorna emelhető ki, amelynek lényege, hogy a kamatemelések miatt a bankok általánosságban kevésbé lesznek profitábilisek, és így visszafoghatják hitelezésüket. A banki hitelezési csatorna jelentőségét olyan tényezők erősítik, mint a bankrendszertől való erőteljes függőség, a tőkepiacok alacsony fejlettségi szintje.

Eszközárcsatorna

A jegybanki alapkamat módosítása kihat a hosszú lejáratú hozamokra is. A kamatok és így a hosszabb hozamok csökkenése például arra ösztönzi a befektetőket, hogy alternatív befektetések felé forduljanak. Emiatt a részvények és más eszköztípusok kereslete iránti növekedés ezen eszközök hozamaiban is csökkenést okoz. Itt egyrészről megjelenik a vagyonhatás, ami arra utal, hogy az eszköztulajdonosok a magasabb eszközárak miatt vagyonosabbnak érzik magukat, ami miatt nő a bizalom, illetve a fogyasztás, dinamizálva a gazdasági tevékenységet. Másrészről a magasabb részvényárak miatt javul a megtérülés, s újabb részvények kibocsátására is lehetőség nyílik.

Árfolyamcsatorna

A monetáris lazítás okán csökkenésnek induló rövid és hosszú lejáratú kamatok alacsonyabb elérhető hozamszintet eredményeznek. A hazai valutában történő befektetések vonzereje tehát csökken. A külföldi devizák iránti kereslet ugyanakkor emelkedik, hiszen ezek kedvezőbb befektetési lehetőségeket kínálnak. Mindez a hazai valuta kínálatának növekedését, vagyis az árfolyam leértékelődését vonja maga után. A leértékelődés az export ösztönzésén keresztül képes az aggregált keresletre hatni. A hazai termékek a külföldi piacon olcsóbbá válnak, így megnő iránt uk a kereslet, míg a külföldi termékek a hazai piacon drágábbá válnak, ami hatással van az általános árszínvonal alakulására is. Egyrészről a termelésbe beépített külföldi input alapanyagok ára emelkedik, amely önmagában egy árnövelő tényezőként hat, másrészről pedig a konkurens termékek magasabb ára a hazai termelőket is arra ösztönzi, hogy hozzáigazítsák áraikat e magasabb árszínvonalhoz. Fontos kihangsúlyozni, hogy a gyenge valuta általi exportösztönzés gazdaságélénkítő hatása csak akkor tud maradéktalanul megvalósulni, ha az exportágazatok import inputigénye viszonylag csekély. Ellenkező esetben az árváltozások potenciális pozitív hatása

kiegyenlítődik a negatív hatásokkal. Összességében tehát a monetáris expanzió az árfolyam csatornán keresztül a magasabb kibocsátás és a magasabb árszínvonal irányába hat.

Várakozási csatorna

A várakozási csatorna a vállalatok előretekintő árazási gyakorlatán alapul. Ha a vállalatok magasabb jövőbeni inflációra számítanak, akkor már a jelenben elkezdik emelni áraikat. A jövőbeli várt infláció ekkor már a jelenben áremelkedést okoz. A várakozási csatorna kapcsán fontos kiemelni, hogy a reálgazdaság működése a jegybank konkrét monetáris politikai döntésein túlmutatóan attól is függ, hogy milyen lesz a jegybank jövőben várható viselkedése. Kulcsfontosságú tehát a jegybank hitelessége.

6.3. Monetáris politika a gyakorlatban

A monetáris politika céljai elérésére eszközöket alkalmaz. Az alkalmazott jegybanki eszköztár mindig az adott ország gazdasági, piaci, intézményi adottságaihoz, monetáris politikai szabályrendszeréhez, hagyományaihoz, illetve a törvényi felhatalmazáshoz illeszkedik.

A jegybanki eszközök kialakítását és alkalmazását mindenekelőtt a jegybanktörvényekben lefektetett célok determinálják. Bár a jegybanktörvényben rögzített célok jellemzően stabilak, de a gazdasági-intézményi adottságok változhatnak, amiből adódóan a monetáris politikai eszköztárnak is folyamatosan alkalmazkodnia szükséges a változó környezethez. A globális pénzügyi válság ebből a szempontból is új korszakot nyitott, hiszen a jegybankoknak az árstabilitási cél veszélyeztetése nélkül egyre inkább kell egyéb céljaira is fókuszálnia, és a korábban használt transzmissziós csatornák romló hatékonysága miatt mindezt – részben legalábbis – nem konvencionális (vagy nem hagyományos) jegybanki eszközökkel kell megtennie.

A jegybankok által alkalmazott monetáris politikai eszközök célja, hogy biztosítsák a monetáris politikai döntések hatékonyságát, effektivitását. A monetáris politikai eszköztár a jegybank által végzett forint és devizapiaci műveletek összessége, amely az alábbi alapelvekre épít:[27]

- áttekinthető, biztonságos, költséghatékony felépítés,
- piacépítés támogatása,
- egyenlő bánásmód a piaci partnerekkel,
- piackonform felépítés.

A jegybankok ügyleteiket meghatározott intézményekkel kötik, amelyek a jegybanki partnerkört alkotják. A partnerkör eszközönként is eltérhet, de például a magyar gyakorlatban jellemzően a tartalékszabályozás alá eső belföldi hitelintézetekre terjed ki, megfelelő technikai feltételek teljesítése esetén (közvetlen VIBER- vagy BKR-tagság, az értékpapír-műveletek és a fedezett hitelek esetén KELER-értékpapírszámla). Az instrumentumok céljának megfelelően egyes devizapiaci eszközök esetén külföldi szereplők is a partnerkör részét képezhetik, a jelzáloglevél-vásárlás esetén pedig a jelzálogbankok.

[27] Balogh 2009.

6.3.1. Monetáris politikai stratégia és operatív cél

A jegybankok által alkalmazott monetáris politikai eszköztár a jegybanki stratégia célrendszeréhez illeszkedik.[28] A monetáris politika elsődleges célja kijelöli a monetáris politika hosszú távú irányát,[29] a jegybankok kiválasztanak egy jól megragadható, az elsődleges céllal empirikusan igazolható, stabil és jól előre jelezhető kapcsolatban lévő mutatót (közbülső cél), amely felett a jegybank eszköztára segítségével képes ellenőrzést gyakorolni. Végső soron a közbülső cél meghatározza a monetáris politikai stratégiát: árfolyamot célzó rezsim esetében rögzített árfolyamot tart fent a jegybank és az árfolyam adott szintjét vagy ingadozási sávját célozza, monetárisaggregátum-követésnél valamelyik pénzaggregátum adott szintje, inflációs célkövetésnél pedig az infláció középtávú előrejelzése „segíti" a jegybankot elsődleges célja elérésében.

A jegybank döntéshozói a legtöbb modern gazdaságban a rövid lejáratú kamatok befolyásolásán keresztül törekednek az infláció megcélzott szintjének elérésére. A jegybank kiválaszt egy kitüntetett, a piaci szereplők körében jól ismert rövid lejáratú instrumentumot (irányadó eszköz), amelynek kamatát egyben operatív céljának is tekinti (irányadó kamat). A kamat változtatásával közvetlen befolyást gyakorol a pénzügyi piacokra és közvetetten a fogyasztási, beruházási és megtakarítási döntésekre, valamint az inflációval szoros összefüggésben lévő makrogazdasági változókra (kiemelten az árfolyamra). A monetáris transzmisszió az a folyamat, amelynek során a monetáris politikai döntések (például kamatdöntések) hatást gyakorolnak a gazdaság és különösen az árszínvonal alakulására.

A jegybank monetáris stratégiája összességében tehát két fő elemet foglal magában: a központi bank által feltételezett makrogazdasági összefüggést a jegybanki lépések gazdaságra gyakorolt hatásáról (transzmissziós mechanizmus), valamint az operatív cél változtatását és az erre vonatkozó döntések megfelelő közvetítését a gazdasági szereplők felé.

A jegybank operatív célja egy olyan gazdasági változóval kapcsolatos, amit a központi bank operatív döntései tekintetében folyamatosan nyomon követ. Az adott jegybank operatív döntéshozó testülete meghatározza a változó mértékét, majd a jegybank eszköztára segítségével kontrollt gyakorol felette. Az operatív cél segíti a jegybankot mindennapi döntései során, a gazdasági szereplők számára pedig jelzést ad a monetáris politika irányultságáról.[30]

Az operatív cél többnyire valamilyen monetáris politikai szempontból kitüntetett futamidőre vonatkozó jegybanki kamathoz kapcsolódik (alapkamat). Korábban a jegybankok gyakran a monetáris bázist vagy valamely más pénzügyi instrumentum mennyiségét célozták napi gyakorlatuk során.[31] Számos közgazdász érvel ugyanakkor a kamatok kitüntetett szerepe mellett, mivel a pénzaggregátumok kevéssé ismertek (kevesen követik nyomon a jegybank mérlegét), bonyolult a számításuk, illetve célváltozóvá tételük kamatvolatilitást[32] vonhat maguk után.

[28] Kolozsi–Novák 2016.

[29] A legtöbb európai országban az Európai Központi Bank mintájára az árstabilitást tekintik a monetáris politika elsődleges céljának.

[30] Bindseil 2014.

[31] Nagy árfolyam-ingadozásoknak kitett gazdaságok választhatnak intervenciós mennyiségeket vagy egy adott árfolyamszintet is operatív célként.

[32] Lásd az Amerikai Egyesült Államok esetében 1979 és 1982 között (Bindseil 2014).

A jegybanki alapkamat – ami jellemzően tehát egy kitüntetett jegybanki eszköz, az irányadó eszköz kamata[33] – arra szolgál, hogy a jegybank közvetítse az általa optimálisnak tartott kamatszintet, azaz a monetáris politika operatív célját a pénzügyi piacok irányában. Az alapkamat változtatásával a pénzpiaci kamatokon keresztül a banki kamatokra (a legtöbb vállalati hitel/kötvény valamely referenciakamathoz van kötve) és a tőkepiaci kamatokra is hatást gyakorol, ezáltal a jegybank a kamatokon keresztül képes befolyásolni a magángazdaság fogyasztási és beruházási döntéseit, valamint az árfolyamot is.[34] A hosszú lejáratú kamatok alakulásának a gazdasági folyamatok befolyásolása szempontjából kiemelt jelentősége van, általános gyakorlat azonban, hogy a jegybankok a hozamgörbe rövid végén avatkoznak be (a hozamgörbéről lásd a 6.6. szemelvényt), amivel segítik a bankok likviditásmenedzsmentjét.[35] A hosszabb lejáratú kamat tehát a piaci szereplők várakozásait tükrözi. A piaci várakozások nem feltétlen esnek egybe a jegybank kamatdöntéseivel, így a jegybank kamatváltoztatása arra ösztönözheti a piaci szereplőket, hogy átértékeljék várakozásaikat (*signalling hatás*). A jegybank tehát a kamatdöntés közvetlen pénzpiaci hatásán felül érdemi változást tud előidézni a pénz- és tőkepiacon.[36]

6.6. szemelvény: A hozamgörbe

A hozamgörbe *(yield curve)* a futamidő függvényében ábrázolja grafikusan a különböző futamidejű kötvények évesített hozamait. A hozamgörbét szokás a kamatlábak lejárati szerkezeteként is definiálni *(term structure of interest rates).* A hozamgörbe mindig azonos hitelkockázatú kötvények csoportját mutatja. Ennek megfelelően létezik például állampapír-piaci hozamgörbe, amely lényegében a kockázatmentes befektetéseket testesíti meg. A vállalati kötvények esetén magasabb kockázatokról beszélhetünk, ami a vállalat által fizetendő hozamban is megmutatkozik, ezért ez már egy újabb hozamgörbét jelent.

A hozamgörbe „normál" alakja egy felfelé ívelő, pozitív meredekségű görbe. Ennek mögöttes magyarázata a hosszabb időtávval asszociálható magasabb kockázat, ami értelemszerűen magasabb kamatot jelent (lásd a magyar hozamgörbe mellékelt ábráját vagy a valamivel laposabb amerikai hozamgörbe alakját). A valóságban ugyanakkor létezik inverz hozamgörbe is, amikor a hozamgörbe elején (a rövidebb időtávok során) magasabb hozamok vannak jelen, mint a hozamgörbe végén. Ekkor negatív meredekségű hozamgörbéről beszélhetünk.[37]

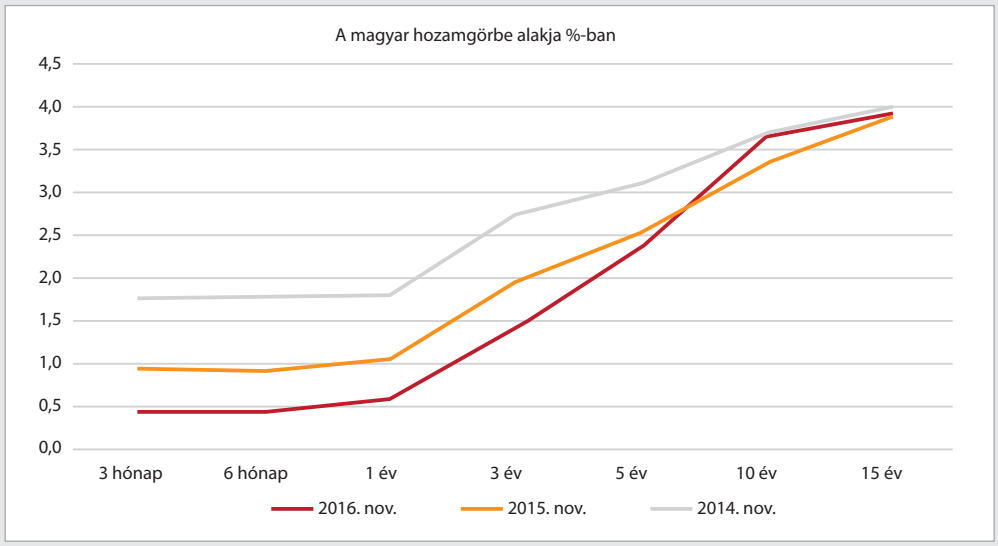
[33] Az EKB és a legtöbb európai jegybank egy kitüntetett jegybanki eszköz kamatát hirdeti meg a monetáris döntéshozó testület (az EKB esetében a Kormányzótanács) üléseit követően, és a célja az, hogy a rövid lejáratú kamatok ezen irányadó instrumentum kamatához igazodjanak (így csak burkoltan, implicite határozzák meg az operatív célt, egy eszköz kamatán keresztül). A Magyar Nemzeti Bank is sterilizációs eszközének kamatát hirdeti meg irányadó kamatként.

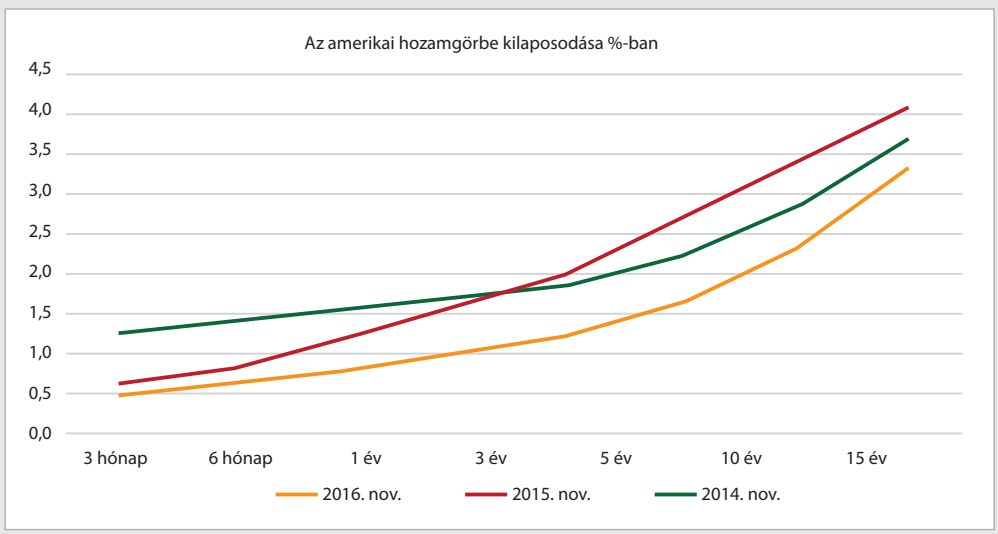
[34] Balogh 2009

[35] Ha a határidős kamatparitás érvényesül (a hosszú és rövid kamatokat arbitrázskapcsolat köti össze), a jegybank képes közvetetten a hosszabb hozamokra is hatást gyakorolni (Balogh 2009).

[36] Balogh 2009. A pénz és tőkepiacok modern kori tulajdonságairól jó áttekintést ad Kovács–Savchenko–Pásztor 2021 tanulmánya.

[37] Veres 2016.

Forrás: Portfolio.hu 2016a és 2016b

Az operatív cél elérése érdekében a jegybankok az irányadó kamat meghatározásán túl egyéb eszközöket is alkalmaznak. A bankrendszer biztonságos működése érdekében a hitelintézetek forrásainak egy adott körére kötelező tartalékszabályt írnak elő, napi rendelkezésre állás keretében overnight (egynapos) futamidőre hitel- és betéti lehetőséget biztosítanak hitelintézeti partnereik számára. Finomhangoló műveleteikkel a hitelintézetek rövid távon jelentkező likviditási feszültségeit vagy a gazdaságot érő likviditási sokkokat kezelik, strukturális műveleteikkel a hosszabb távon jelentkező likviditási nehézségeket igyekeznek áthidalni. A fenti eszközök összefoglaló neve a monetáris politikai eszköztár, ami tehát elsősorban és közvetlenül az adott jegybank operatív céljának elérését segíti elő.

6.3.2. A monetáris politika eszközeinek csoportosítása

A monetáris politika eszközei azok irányultsága, végrehajtásának módja és gyakorisága alapján a következő fő kategóriákba sorolhatóak:

- rendelkezésre állás;
- tartalékkötelezettség;
- nyílt piaci műveletek.

A rendelkezésre állás a kereskedelmi bankok kezdeményezésére alkalmazott műveletek összessége, amelyeket a központi bank partnerei tetszés szerint használhatnak a jegybank által meghatározott üzletkötési időszakban (jellemzően a napok végén). Jelenleg a legtöbb jegybank gyakorlatában az egynapos *(overnight)* hitel (aktív oldali) és betéti (passzív oldali) rendelkezésre állás a leggyakoribb formája, ami mennyiségi korlátozás nélkül elérhető a hitelintézetek számára. Az aktív és passzív oldali művelet együttes alkalmazása hatékonyan képes segíteni a bankközi kamatok volatilitásának csökkentését.

A kereskedelmi bankok tartalékolási kötelezettségét a jegybank írja elő meghatározott forrásaik (általában a betétállomány) tekintetében a tartalékráta által meghatározott százalékos mértékben. A kereskedelmi bankok ilyen módon képzett tartalékaikat a jegybanknál vezetett elszámolási számlájukon helyezik el. A kötelező tartalék a monetáris politika egyfajta automatikus stabilizátorának is tekinthető, legfőbb célja ugyanis a rövid lejáratú kamatok stabilitásának biztosítása.

A nyílt piaci műveleteket jegybanki kezdeményezésre hajtják végre, elsősorban a monetáris politika operatív céljának elérése érdekében. Általában diszkrecionális műveletek, azaz a jegybank nem rendszeresen, hanem csak adott feltételek bekövetkezése (például valamilyen piaci turbulencia) esetén alkalmazza azokat. Formájuk lehet fedezett hitel vagy repo, azaz visszavásárlási megállapodás, végleges *(outright)* értékpapír-vásárlás és -eladás, saját kibocsátású hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok értékesítése.[38] A műveletek irányát (hiteloldali vagy betétoldali műveletek), valamint meghirdetésük gyakoriságát és lejáratát jellemzően a kereskedelmi bankok preferenciái (likviditási szükségletei) határozzák meg. Irányulhatnak a kereskedelmi bankok likviditásának bővítésére és szűkítésére is.

Az eszközrendszert direkt és indirekt eszközökre is lehet bontani, aszerint, hogy mennyire építenek a piackonform működésre. Egy adott jegybanki cél a monetáris eszköztár több elemével is elérhető, de a jegybankok legfontosabb szempontja jellemzően az, hogy az adott operatív monetáris cél eléréséhez az arra leginkább hatni képes piackonform eszközt alkalmazza.[39]

- A direkt eszközökhöz tartozik a hitelintézetek közvetlen szabályozása az alkalmazható legmagasabb hitelkamat vagy legalacsonyabb/legmagasabb betéti kamatokon keresztül, valamint a hitel- és betéti keretek alkalmazása.
- Az indirekt eszközök a pénzügyi piacok hatékony működését igényli, ilyenek a nyíltpiaci műveletek (például a végleges értékpapír-értékesítés/vásárlás vagy repo), a betéti tenderek és a kötvényaukció, továbbá a kötelező tartalékráta szabályozása is.

A jegybanki implementáció tekintetében fontos felismerés volt, hogy az operatív cél és a monetáris kondíciókat meghatározó különböző pénzpiaci hozamok, illetve a releváns pénzügyi mennyiségek közötti kapcsolat a korábbi nem stabil, ami logikusan elvezetett a „monetáris mak-

[38] A fedezett hitelt és a repót az EKB összefoglalóan penziós műveletnek nevezi.

[39] Balogh 2009.

roökonómia versus monetáris politikai implementáció" dichotómia elvetéséhez.[40] Mivel a piacok nem hatékonyak és arbitrázsra adnak lehetőséget, a transzmisszió pedig nem effektív, valamint a piacokat tartós likviditási problémák jellemezhetik, így a monetáris politika által a klasszikus eszközökkel elsődlegesen befolyásolt rövid hozamok nem feltétlenül tükröződnek az egyéb piaci szegmensekben. Mindez azt jelenti, hogy a monetáris politikai eszköztár működtetése nem technikai feladat többé, hiszen a monetáris politika egészének hatékonyságát és effektivitását meghatározza, hogy a jegybank *milyen eszközökkel* éri el a kitűzött célokat. Bindseil (2014) szerint a monetáris politikai implementáció az ilyen turbulens időszakokban egyfajta „művészetté válik".

A globális pénzügyi válság, ami gyors és hathatós cselekvésre ösztönözte a jegybankokat, nagy lendületet adott a jegybankok által hagyományosan alkalmazott eszközök mellett az úgynevezett nem konvencionális eszközök térnyerésének is. Nem konvencionális (vagy nem szokványos) műveletek keretében a jegybank vagy a korábbi működése során tapasztaltat meghaladó mértékben vásárol piaci eszközöket (állampapírokat, jelzáloglevéleket, de akár eszközfedezett értékpapírokat is), vagy bővíti a hitelműveleteit (korlátlan allokáció, meghosszabbított lejáratok, az elfogadható fedezetek körének kiterjesztése révén), sőt esetenként az üzleti partnerei sorába tartozó intézmények körét is. Ezekre a műveletekre többnyire akkor kerül sor, ha a jegybank az irányadó kamat változtatásával (annak nulla körüli mértékéből adódóan) már nem képes a pénzügyi piacokra, és azokon keresztül a reálgazdaságra hatást gyakorolni. Ez általában valamilyen pénzügyi piaci súrlódás, kudarc, zavar vagy korlát esetén jellemző, ilyenkor a jegybank olyan műveletekbe bocsátkozik, amik megváltoztatják mérlegének nagyságát és/vagy összetételét, mivel ezek az adott helyzetben hatásosabbak lehetnek a jegybanki célok elérésében, mint a hagyományos kamatpolitika és jegybanki eszközök.[41] A 2007-ben az Egyesült Államokban kirobbant, majd az egész világra kiterjedő globális pénzügyi válság nagy lökést adott a nem konvencionális eszközök széles körű és sokszínű alkalmazásának. A világ vezető jegybankjai fokozatosan nulla közelébe csökkentett irányadó kamata mellett egyéb eszközökkel is próbálták segíteni a recesszióból való kilábalást.

Nem konvencionális eszközök alkalmazása mindenekelőtt akkor indokolt, ha

(1) a nulla közelébe csökkent pénzpiaci kamatszint miatt további kamatvágással a jegybank már nem képes ösztönözni a hitelkínálatot és a pénzügyi piacok forgalmát,

(2) egy adott piacon bekövetkező likviditási vagy árazási zavar miatt szükségessé válik a jegybanki beavatkozás a transzmisszió helyreállítása érdekében,[42]

(3) a bankok mérlegleépítése miatt zsugorodó hitelállomány ellensúlyozása érdekében[43] célzott hitelösztönző eszközökre van szükség.[44]

A nem szokványos jegybanki beavatkozás négy fő típusát különbözteti meg a szakirodalom (Krekó et al. 2012 és Komlóssy–Lehmann–Vadkerti 2014 alapján): (1) A kereskedelmi bankoknak likviditást nyújtó eszközök, (2) közvetlen hitelpiaci beavatkozások, (3) értékpapír-vásárlás, (4) a banki hitelezés célzott támogatása.[45]

[40] Bindseil 2014.

[41] Krekó et al. 2012.

[42] Krekó et al. 2012.

[43] A Fed és a Bank of England a válság során (a japán jegybank már a válságot megelőzően is) igen találékonynak bizonyult eszköztára bővítése tekintetében, míg az EKB viszonylag konzervatívabb magatartást mutatott.

[44] Lehmann 2012; Komlóssy– Lehmann–Vadkerti 2014.

[45] Célzott hitelösztönzést vezetett be többek között a Bank of England és a Magyar Nemzeti Bank is a válság legkritikusabb éveit követően. A tanulmánynak nem célja a Magyar Nemzeti Bank Növeke-

A jegybank hitelt csak fedezet mellett nyújthat, az elfogadható fedezetek körét pedig a jegybank határozza meg. A fedezetek jellemzően értékpapírok (állampapír, jelzáloglevél, megfelelő minősítésű banki, vállalati kötvények), de lehetnek egyéb követelések (például hitelkövetelések) is. A fedezet típusától és futamidejétől függően a jegybank csökkenti a fedezet befogadási értékét (haircut alkalmazása), napi újraértékelést alkalmaz, szükség esetén pedig pótlólagos fedezetbekérésre is sor kerülhet.

6.3.3. A monetáris politikai gyakorlat változásai 2000 és 2020 között

A jegybankok által alkalmazott monetáris politikai eszközök korról korra és országról országra is jelentősen változtak.[46] A közelebbi múltra fókuszálva, a 2007–2008-ban kirobbant gazdasági válság előtti időszakban a monetáris politikai implementáció elsősorban arra fókuszált, hogy biztosítsa a monetáris transzmissziót, vagyis azt, hogy a pénzpiaci hozamok illeszkedjenek, igazodjanak az irányadó kamatlábhoz.[47] A pénzügyi piacok megfelelően működtek, kellően likvidek voltak, azaz az eszköztár feladata alapvetően technikai jellegű volt.[48] A 2008-as pénzügyi válság, illetve a 2020-as koronavírus-válság azonban új megvilágításba helyezte mind a monetáris politika egészét, mind pedig a monetáris implementációt.

A 2008-as válságot megelőző időszak monetáris politikai eszköztára

A 2008-as pénzügyi-gazdasági világválságot megelőzően – az eltérő strukturális adottságok és az esetenként divergáló funkciók ellenére – alapvetően hasonló volt a jegybankok eszköztára.[49] A világ jegybankjai többféle monetáris politikai célt követtek a válságot megelőzően. A fejlett és a feltörekvő országok jegybankjainak végső célja általában egyaránt az árstabilitás elérése és annak fenntartása volt.

A hasonló célok mellett a célok elérését támogató jegybanki eszköztáraknak is számos hasonló vonása volt a fejlett és a feltörekvő jegybankok tekintetében. Egyrészt a jegybankok operatív célváltozója általában valamilyen rövid futamidejű kamatláb (vagy kamatlábak) meghatározása volt. Másrészt az operatív célváltozó meghatározásával a jegybankok a rövid lejáratú bankközi hozamokra, illetve a bankrendszer számára rendelkezésre álló likviditásra kívántak hatást gyakorolni, amely hozzájárult a végső monetáris politikai cél eléréséhez. A hasonló célokból hasonló eszköztár rajzolódott ki, azaz a fő monetáris politikai eszköz mind a fejlett, mind a feltörekvő jegybankok többségében egy rövid futamidejű jegybanki kamatláb lett, amelyhez az esetek túlnyomó többségében egy konkrét jegybanki eszköz is társult, de arra is volt példa, hogy az irányadó kamathoz nem tartozott egy meghatározott eszköz (például Svájc). Az irányadó kamat kitüntetett szerepe és meghatározó jellege mellett általában a kamatfolyosó mint a bankközi

dési Hitelprogramjának részletesebb ismertetése, mivel a hitelösztönző program elsősorban a gazdasági teljesítmény fenntartását és javítását szolgálja, nem kifejezetten irányul a jegybank monetáris politikai és pénzügyi stabilitási céljainak támogatására.

[46] Bindseil 2014.

[47] Kolozsi–Hoffmann 2016.

[48] Bindseil 2014.

[49] Kolozsi–Hoffmann 2016.

hozamok volatilitását korlátozó jegybanki eszköz is egyaránt általános szerepet kapott a válság előtti jegybanki működésben.

A fejlett piacok nagyobb hatékonysága, mélysége, fejlettsége következtében a fejlett jegybankok esetében nagyobb volt a potenciál a nyíltpiaci műveletek végzése tekintetében. A válságot megelőzően a fejlett jegybankokra sem volt jellemző a közvetlen piaci beavatkozás sem a devizapiacon, sem az állampapírpiacon, azonban a piacok fejlettsége erre az elméleti lehetőséget biztosította. Az állampapírpiac esetében a beavatkozást a monetáris finanszírozás tilalma az európai jegybankok esetében formálisan is tiltotta, de a nem európai jegybankok sem alkalmazták ezt az eszközt.

6.1. táblázat: A válság előtti monetáris politikai eszköztár főbb jellemzői

	Fejlett jegybankok	**Feltörekvő jegybankok**
Irányadó kamat	általános	általános
Kamatfolyosó	jellemző	jellemző
Kötelező tartalékrendszer	nem egyöntetűen jellemző	jellemző
Nyílt piaci műveletek	nem jellemző, de a pénzügyi piacok fejlettsége lehetővé teszi az eszköz alkalmazását	nem jellemző, a pénzügyi piacok fejletlensége gátolja az eszköz hatékony alkalmazását

Forrás: Hoffmann–Kolozsi 2017.

6.7. szemelvény: Az Európai Központi Bank monetáris politikai gyakorlata 2008 előtt[50]

A 2007-ben az Egyesült Államokból elindult, de 2008-ban globálissá váló pénzügyi válság előtti években az eurózóna gazdaságait a 2%-os célérték közelében alakuló infláció jellemezte. Az Európai Központi Bank (EKB) alapokmánya szerint a monetáris politika elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása volt, az EKB így ehhez igazította monetáris stratégiáját és eszköztárát is.

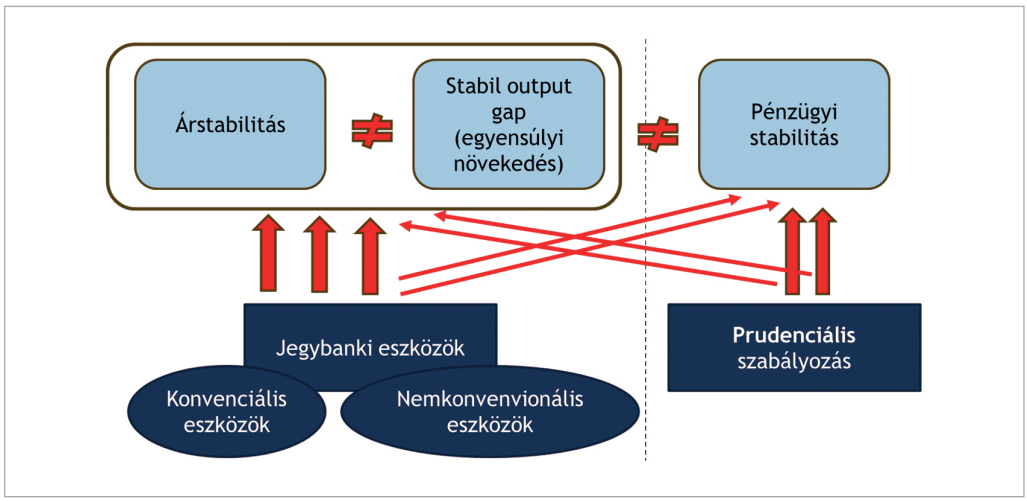
A nemzeti jegybankok alkotta Kormányzótanács által eldöntött monetáris politikai irányultságot az Igazgatóság által felügyelt és a nemzeti jegybankok által végrehajtott piaci műveleteken keresztül valósította meg az EKB. Eredetileg az volt az EKB célja, hogy a rövid hozamokat a Kormányzótanács által meghatározott szint közelében tartsa, majd a kamatok csökkenésével egyéb kiegészítő célokat is meghatároztak.

Az EKB a négyféle eszköze közül – nyíltpiaci műveletek, rendelkezésre állások, kötelező tartalékrendszer, illetve eszközvásárlások – ebben az időszakban az első hármat alkalmazta. A bankrendszert strukturális likviditáshiány jellemezte, a szükséges likviditást az EKB 1-2 hetes fedezett hitel (repo) ügyletek keretében juttatott a bankrendszerbe. Ezen felül 3 hónapos hiteleket nyújtott még az EKB a bankoknak. Összességében a keretrendszer hatékonyan működött, a piaci kamatok az irányadó jegybanki kamat közelében alakultak, a kamatfolyosó közepén.

[50] Hartmann–Smets 2018.

A 2008-as válság hatása a monetáris politikai gyakorlatra

A válság előtti konszenzus szerint a jegybanki működésben az „egy cél – egy eszköz" megközelítés volt jellemző, ami alapesetben azt jelentette, hogy a központi bank a rövid lejáratú kamatok (eszköz) alakításával kívánta elérni az árstabilitást (cél), ami az akkor uralkodó közgazdasági modellek szerint egyet jelentett a pénzügyi és így makrogazdasági stabilitással is. Ennek a leegyszerűsített keretrendszernek vetett véget a 2008-as válság, amikor egyértelművé vált, hogy a fenti összefüggések sem egyenként, sem rendszerben nem eredményeznek optimális monetáris politikát – különös tekintettel a feltörekvő államokra, ahol a korábban ismertetett strukturális jellegzetességek miatt a pénzügyi stabilitási és likviditási célok-funkciók jelentőségére különösen élesen mutatott rá a válság (6.5. ábra).

6.5. ábra: A monetáris politika kereteinek átalakulása
Forrás: Blanchard 2012 alapján a szerzők szerkesztése

A válság hatására a feltörekvő gazdaságokban a nem árstabilitási célok és funkciók (pénzügyi stabilitás, likviditás) egyértelműen előtérbe kerültek, ami a jegybanki eszköztárak jelentős bővülését hozta, a monetáris politikai implementációt pedig komplexebbé tette.

A válságra adott monetáris politikai reakció első hulláma a fejlett jegybankokban az irányadó kamat csökkentése volt. Ugyanakkor ezen a területen – a kiinduló kamatszintek alacsony volta miatt – a jegybanki mozgástér korlátozott volt, így a kezdeti kamatcsökkentéseket követően a fejlett jegybankok többsége az irányadó kamat tekintetében hamar elérte a nulla kamat korlátját, sőt számos esetben a negatív tartományba süllyesztette a jegybanki kamatokat.

6.8. szemelvény: Az Európai Központi Bank monetáris politikai gyakorlata 2008 után

2007 után az addig a 2%-os célszint közelében alakuló fogyasztói árindex 4%-ra emelkedett, majd éles zuhanásba váltott, hogy 2010-ben negatív értékeket vegyen fel. Az infláció a további években is volatilisen alakult, és többször is deflációs nyomás volt érzékelhető az eurózónában.

Az Európai Központi Bank új eszköztár aktiválásával reagált a válságra, a központi jegybank válságmenedzsment üzemmódra váltott. 2007 augusztusa és 2008 szeptembere között az EKB

a pénzügyi piaci turbulenciák csillapítására fókuszált, amit mindenekelőtt több formában történő likviditásnyújtást jelentett, ide értve azt is, hogy az EKB és a Federal Reserve között swapmegállapodás jött létre annak érdekében, hogy az európai bankok is hozzá tudjanak jutni a szükséges dollárlikviditáshoz. Ebben az időszakban az EKB az emelkedő inflációra reagálva emelte a kamatokat is. 2008 októberében a Lehman Borthers csődje után csaknem két éven át a pénzügyi rendszer egészének problémáit kellett kezelnie a jegybanknak, az EKB érdemben csökkentette a kamatszintet. Ekkor kezdett el nem standard eszközöket alkalmazni az EKB, különös tekintettel a hosszú hiteleszközre (LTRO) és a mennyiségi lazítás első felvonására (fedezett kötvények vásárlása, CBPP). 2010 júniusától a görög pénzügyi válsággal kezdetét vette az eurózóna adósságválsága, amivel párhuzamosan az EKB elindította az állampapír-vásárlásait.

A válság előtt 500 milliárd eurós EKB-mérleg 2018-ra 3000 milliárd euró fölé emelkedett, a fő hajtóerőt pedig a különböző eszközvásárlási programok jelentették.

A legfejlettebb gazdaságok a 2008-as válság kitörését követően közel 10 évvel is nulla közeli jegybanki alapkamat szint mellett működtek, miközben a feltörekvő gazdaságok jegybankjai körében a jóval magasabb szint volt a jellemző. A fejlett jegybankok a korábban aktívan használt eszköztárhoz képest érdemi újdonságként a mennyiségi lazításra helyezték át a hangsúlyt. Ennek keretében az USA, az euróövezet, Japán, Nagy-Britannia és Svédország jegybankjai is értékpapír-vásárlási programot, kiemelten állampapír-vásárlási programot indítottak. Ezzel szemben a feltörekvő gazdaságok esetében nem jellemző a nyíltpiaci műveleteken keresztüli eszközvásárlási programok indítása. Ennek hátterében számos tényező áll:

- Egyes feltörekvő jegybankok esetében nem volt szükség a válságot követően sem a monetáris kondíciók lazítására, hiszen az inflációs folyamatok nem tették ezt szükségessé vagy a gazdaság sérülékenysége ezt nem tette lehetővé.
- A feltörekvő jegybankok esetében az eszközvásárlási programoknak gátat szabott a pénzügyi piacok kevésbé fejlett volta, a piac nem kellő likviditás és mélysége is.
- A feltörekvő gazdaságok esetében a gazdaságpolitika, kiemelten a jegybank hitelessége, illetve a fiskális fegyelem megítélése is korlátot jelenthet az eszközvásárlási programoknak.
- A feltörekvő jegybankokat általában strukturális likviditástöbblet jellemzi, azaz esetükben a likviditás bővítése kevésbé hatékony módszer.
- Egyes fejlett jegybankok az árfolyamrendszer fenntartása érdekében a devizapiaci beavatkozás különböző formáit is használják, ugyanakkor a feltörekvő jegybankok esetében ennek intézményesített formája nem jellemző.
- A feltörekvő országok esetében nem jellemző a mennyiségi lazítási programok indítása, ugyanakkor a devizatartalékok emelkedése esetükben is hozzájárult a jegybankmérlegek felduzzadásához.
- A tartalékok felhalmozásához hozzájárult az is, hogy a fejlett jegybankok, elsősorban a FED által indított eszközvásárlási programok globális szinten is likviditásbőséget okoztak, ami a fejlett piaci alacsony hozamszintek miatt a feltörekvő gazdaságokba áramlott a magasabb hozam reményében.[51]

[51] Hoffmann–Kolozsi 2017.

6.9. szemelvény: A 2020-as koronavírus-válság hatása a monetáris politikai eszköztárra

A koronavírus-válság kezelése érdekében a vezető és régiós jegybankok is érdemben módosították eszköztárukat, az átalakítások minden esetben a nagyobb rugalmasság irányába történő elmozdulást jelentettek. Mivel a válság kirobbanása elsősorban likviditási problémákat okozott, így a jegybanki eszköztárak az esetek többségében rövid és hosszú futamidőre történő hitelnyújtással, valamint a nyíltpiaci műveletek keretében végrehajtott eszközvásárlásokkal egészültek ki.[52]

Hosszú lejáratú jegybanki hiteleszközök

Az Európai Központi Bank (EKB) a létező refinanszírozási eszközeinek kiterjesztésével, fedezeti körének bővítésével, valamint a rendelkezési állás jelleggel bevezetett pandémiás hiteleszközével biztosítja a bankok forrásellátottságát.

1. Egy új hosszú futamidejű refinanszírozási eszközt (LTRO) vezettek be
2. Az EKB lazított a célzott hosszú futamidejű refinanszírozási eszköz (TLTRO III) feltételein.
3. Kibővítették a hitelek mögé bevonható fedezeti eszközök körét, valamint bevezették a pandémiás vészhelyzeti refinanszírozási eszközt (PELTRO).
4. A Federal Reserve (Fed) hiteleszközeinek alkalmazásával a gazdasági szereplők széles köre, köztük közvetetten a vállalatok juthatnak hosszú futamidejű likviditáshoz.
5. A rövid futamidejű fedezett hitel maximális futamidejét 90 napra hosszabbították meg.
6. Bevezették az elsődleges forgalmazók számára létrehozott hiteleszközt (PDCF).
7. A Fed a külföldi jegybankok számára dollárt biztosít FX-swap megállapodásokon és a FIMA repo eszközön keresztül.
8. Likviditásnyújtó eszköz bevezetése a pénzpiaci befektetési alapok (MMLF), az elsődleges kibocsátóknál számlát vezető vállalatok (TALF), valamint a fizetésvédelmi programban részt vevő vállalatok (PPPLF) számára.

Eszközvásárlási programok

Az EKB márciusban jelentette be a 2019. szeptemberben újraindított eszközvásárlási program keretösszegének felemelését, valamint az átmeneti pandémiás vészhelyzeti vásárlási program bevezetését. Az átmeneti pandémiás vészhelyzeti vásárlási program (PEPP) keretében az EKB 2020 végéig összesen 750 milliárd euró értékben vásárol értékpapírokat.

A Fed közvetlen és közvetett eszközvásárlási programjaiba a hagyományos eszközosztályok mellett az önkormányzati és vállalati értékpapírok széles köre, valamint az újonnan folyósított és értékpapírosított hiteleket is bevonták. Az elsődleges piaci vállalati kötvényeszköz (PMCCF) és az önkormányzati likviditási eszköz (MLF) használatával a Fed vállalati kötvényeket és önkormányzati adósságpapírokat vásárolhat a kibocsátóktól, míg a rövid lejáratú értékpapírosított hitel-finanszírozási program (CPFF) és a másodpiaci vállalati hiteleszköz (SMCFF) alkalmazásával lehetővé vált a vállalati adósságpapírok másodpiacon történő vásárlása. Ezek mellett bevezettek egy olyan komplex eszközvásárlási programot is (Main Street Lending Program), amely alkalmazásával a Fed a meghatározott paraméterű, újonnan folyósított vállalati hiteleket vásárolhat meg a kereskedelmi bankoktól.

A koronavírus-válság sajátosságaiból adódóan[53] a globális jegybankok mellett a feltörekvő országok is egyre nagyobb számban hirdettek eszközvásárlási programokat. A kelet-közép-eu-

[52] Magyar Nemzeti Bank 2020.

[53] Czeczeli et al. 2020b; 2020a.

ropai régióban elsőként Horvátországban lépett a jegybank, amely 2020. március 13. óta eseti jelleggel vásárol állampapírt. A lengyel jegybank 2020. március 17-én jelentette be, hogy nagy volumenű kötvényvásárlási programot fog végrehajtani. Ezt követően a vásárlások rendszeressé váltak. Romániában a jegybank 2020. március 20-i kamatdöntő ülésén jelentette be, hogy egyedi mérlegelés alapján állampapírokat fog vásárolni a másodpiacon, májusi közleménye alapján pedig több alkalommal is történt vásárlás. A cseh jegybank egyelőre nem kezdett ugyan eszközvásárlásokba, de április közepén a jegybank megkapta az ehhez szükséges törvényi felhatalmazást. A Magyar Nemzeti Bank 2020 májusától van jelen rendszeres vásárlóként az állampapírpiacon.

6.3.4. A monetáris politika előtt álló kihívások a 2020-as években

A koronavírus-válság beköszönte előtt a világ az elmúlt száz év egyik leghosszabb gazdasági konjunktúráját élte, és bár a pandémiát senki nem látta előre, de az eredményeket már ekkor kettősség jellemezte, ami előrevetítette, hogy idővel a gazdaságpolitika egészének, és ezen belül a monetáris politikának is változnia kell. A központi kérdés továbbra is az, hogy miképp biztosítható a fejlődés és a lehető legmagasabb jólét a társadalom tagjai számára. Öt kiemelt globális fenntarthatósági kihívás azonosítható: a gazdasági növekedés ökológiai következményei, a demográfiai robbanás, a technológia rohamtempóban történő fejlődésének hatása, a geopolitikai kihívások, valamint a pénz digitális átalakulása.[54] Az elmúlt 50 év inflációs összefüggései – a pénz mennyiségi elmélete, a Phillips-görbe, az árfolyam-begyűrűzés, a Balassa–Samuelson-hatás – a 21. századi folyamatokat nem tudják megfelelően magyarázni, vagyis az inflációt meghatározó tényezők tekintetében paradigmaváltásnak lehetünk tanúi, amiben kiemelkedő szerepe van a fenti megatrendeknek.[55]

Ökológiai kihívás

Az iparosodás kora óta az emberiség népessége, gazdasági aktivitása és ennek erőforrásigénye exponenciálisan nőtt, miközben a természeti erőforrások végesek („nagy felgyorsulás"). A természeti erőforrások kimerítése és a túlnépesedés olyan anomáliákhoz vezet, ami megkérdőjelezi a korábbi növekedési modellek és pályák fenntarthatóságát. A gazdasági növekedéssel együttjáró negatív környezeti externáliák szabályozói beavatkozást tesznek szükségessé, aminek megtervezése azonban igen jelentős kihívást jelent, hiszen a gazdaság működésébe való erőteljes és hirtelen beavatkozás kockázatos lehet és rendszerint növekedési áldozattal jár.

A klímaváltozás hatásai összességében az élelmiszerek relatív árainak globális emelésén keresztül világszerte hozzájárulnak az inflációs ráták emelkedéséhez. A jegybankoknak rendszeres, akár perzisztens kínálati sokkokkal kell számolniuk, a relatív árak változása pedig nagyban függ attól, milyen mértékben indul el a gazdaság a szénhidrogén-alapú energiatermelés felől a megújuló energiaforrások irányába.

[54] Virág 2019.
[55] Matolcsy et al. 2020: 36.

Demográfiai kihívás

A világ népességszáma 1950-ben 2,5 milliárd főt tett ki, 2015-ig háromszorosára emelkedett, 2050-ben pedig már a 10 milliárd főt is megközelítheti a Föld lakosainak száma. Jelentős kihívást jelent majd a demográfiai robbanás eloszlása is: az előrejelzések szerint a következő évtizedekben Európa kivételével minden kontinensen tovább emelkedhet a népességszám. A demográfiai átalakulás jelentős gazdasági következményekkel járhat, kiemelten a munkaerőpiac, a munkatermelékenység, a fogyasztás és a megtakarítás, a termelés szerkezete és a környezeti terhelés tekintetében. A fejlődő országok számára az jelent majd kihívást, hogy a növekvő létszámú munkaképes korú népesség megfelelő munkahelyhez tud-e jutni, míg a csökkenő népességszámú országokban a munkaerőhiány kezelése lehet kezelendő probléma. Kérdéses, hogy milyen hatása lesz a gazdaság működésére és az általános társadalmi-politikai fenntarthatóságra az egyre növekvő az egyenlőtlenségnek.

Inflációs szempontból kiemelten fontos, hogy a demográfiai folyamatokat összességében három trend alakítja, de ezek ellentétes hatásokat gyakorolnak az inflációra. A három fő demográfiai trend: (1) míg a globális népesség fokozatosan növekszik, a fejlett országokban hosszabb távon a lakosság csökkenésével kell számolni; (2) az idősek számának emelkedésével a népességen belül csökken a munkaképes korúak aránya; (3) a fejlett országok többségében a várható élettartam további emelkedésére számíthatunk a folyamatosan javuló egészségügyi ellátás és életkörülmények következtében.

Technológiai kihívás

A digitális forradalmat három nagyszabú trend alakítja. Az első a számítógépek teljesítményének emelkedése, a második az információ áramlási sebességének növekedése, a harmadik pedig, hogy egyre hatékonyabban vagyunk képesek a digitális információk gyűjtésére, tárolására. Bár a technológiai fejlődés javíthatja az életminőségünket, számos más tényező inkább kockázatokat rejt, azaz a technológiai fejlődés nem garancia arra, hogy a GDP mellett társadalmunk jóléte is növekedjen. A technológiai fejlődés miatt számos állás szűnhet meg, de az új technológiák új állások létrejöttéhez is vezethetnek. A robotizáció miatt már a fehérgalléros munkák sincsenek biztonságban, amire fel kell készülni. A jövő munkahelyei minden bizonnyal kreativitást, kritikus gondolkodást, valamint fejlett szociális készségeket fognak igényelni, így ezekre a területekre érdemes a kormányoknak is koncentrálni.

Az automatizáció, a robotizáció, a termelési folyamatok összetettebbé válása, valamint a mesterséges intelligencia térnyerése megváltoztatják a vállalatok működését és átalakítják a termelési láncokat. Ennek következtében kínálati oldalon növekszik a hatékonyság és a munkaerő termelékenysége, és a termelés határköltségeinek csökkentése a profit növelése mellett megjelenhet a fogyasztói árakban is. Az automatizáció keresleti oldalon a jövedelmek polarizációját okozza. Az információs és kommunikációs technológiákhoz (IKT) kapcsolódó termékek és szolgáltatások az elmúlt évtized(ek)ben tapasztalt árcsökkenése közvetlenül mérsékli az inflációt, emellett jelentkezhetnek másodkörös hatások, mint például az egyre növekvő digitális technológiai tartalommal rendelkező termékek beépülése a termelési folyamatokba (Ipar 4.0), növelve a hatékonyságot és csökkentve a költségeket.

Kérdés, hogy a gyorsan fejlődő technológiákkal jellemezhető környezetben a vállalatok milyen árazási stratégiát követnek, és a digitális átalakulás hogyan hat a kapcsolódó ellátási

láncokra. Az új digitális technológiák teljes mértékben átalakítják a hagyományos értékláncokat a termeléstől a nagy- és kiskereskedőkön át a fogyasztókig, és az úgynevezett platformgazdaság újradefiniálja ezt a működési folyamatot. A platformok által kifejtett árazási és gazdasági hatásokhoz szorosan kapcsolódik a digitalizáció, mint napjaink egyik fontos és meghatározó trendje. Az internet és a digitalizáció alapvetően négy fő csatornán keresztül fejti ki inflációs hatását: ezek az e-kereskedelem, a tudatosabb és jobban informált vásárlók, az automatizáció és az IT-fejlődés (IKT-eszközök).

A globalizáció és a geopolitikai környezet átalakulásának kihívása

A 2008-as gazdasági válságig tartó hiperglobalizációt követő időszak legfontosabb geopolitikai trendje a multipolarizáció, amelyben új együttműködések, új szereplők új gondolkodási formák, új megoldások, új értékrendek alakulnak ki. Bár továbbra is a globalizáció az egyik legfontosabb megatrend, de a formája változik. Az utóbbi évtizedben kezdődött harmadik globalizációs hullámban egyre jobban felértékelődik a képzett munkaerő, a szükséges tudás jelenléte a gazdaságban, a termékpiacokhoz való közelség és a nyersanyagok elérhetősége.

A globalizáció világszerte közelebb hozta egymáshoz az inflációs rátákat is, az árakat többé már nem a helyi piaci helyzet határozza meg, hanem a globális értékláncok térnyerésével kiterjesztett nemzetközi környezet. A globalizáció és a gazdasági integráció több módon is érintheti az inflációs folyamatokat, így a nagyobb kereskedelmi nyitottság, a fokozódó verseny, a globális munkamegosztás, illetve a termelési láncokban megjelenő alacsony költségű új munkaerő egyaránt a visszafogottabb árdinamika és az inflációs ráták nagyobb együttmozgásának irányába hat.

A pénz digitális átalakulásának kihívása

A digitális kor beköszönte a pénzt mind formai, mind tartalmi szempontból érinteni fogja. A pénzformai megjelenése tekintetében kiemelten fontos, hogy a pénzügyileg fejlett országokban a digitális technológia térnyerése töretlen, a készpénz használata és ebből adódóan makrogazdasági jelentősége pedig trendszerűen csökken. A legtávolabbi földrajzi pontokon és a társadalom széles köreiben is folyamatosan terjed az elektronikus számlapénz használata, az elektronikus fizetési megoldások térnyerése. A formai megjelenés változása mellett tartalmi fordulathoz is vezethet, hogy a pénz digitalizációja magánkibocsátású elektronikus pénzek, azaz kriptopénzek megjelenésében is testet öltött.

A kihívások országonként eltérők lehetnek, de leszögezhető: ahhoz, hogy a gazdaság szereplői megfelelő mértékben és áron juthassanak banki szolgáltatásokhoz, a bankrendszerben elengedhetetlen a verseny, a hatékonyság és a stabilitás együttes jelenléte. Problémát jelent, hogy a korábban az egyik leginnovatívabb szektornak tekintett pénzügyi szektor ezt a vezető szerepét az elmúlt években elvesztette, amire reagálva megjelentek a pénzügyeket érdemben átalakító és a bankok számára kihívást jelentő fintechcégek. Az innovációk előtérbe helyezik az etikus működés követelményét is, illetve a bankoknak a klímaváltozásra, valamint az ebből adódóan átalakuló szabályozói környezetre és fogyasztói attitűdre is reagálni kell. Mindez a kockázatok mellett üzleti lehetőségeket is jelent a bankok számára, amelyeknek a források zöldirányba történő átcsatornázásában és a fenntartható fejlődés katalizálásában is meghatározó szerepet kell vállalnia.

Függelék

A) Monetáris politika a makrogazdasági modellekben

a) A monetáris politika függetlensége (Kydland–Prescott-féle modell)[56]

A monetáris politika fejlődésében vízválasztó jelentőségűnek tekinthető Kydland és Prescott 1977-es tanulmánya,[57] amelyben megfogalmazták az időinkonzisztencia problémáját. Ennek legfontosabb következménye a későbbiekben a jegybanki függetlenség intézményrendszerének széles körű alkalmazása. Az időinkonzisztencia alapján a gazdaságpolitikai lépések nem lehetnek egyidejűleg optimálisak és konzisztensek is. Ennek bemutatása érdekében vegyünk alapul egy előretekintő és racionális kormányzatot, ami állampolgárai jólétének maximalizálás érdekében meghatároz egy intézkedési ütemtervet. A Kydland–Prescott-féle modell alapján, ha a kormányzat számára adott az újraoptimalizálás lehetősége, illetve hogy döntését egy későbbi időpontban megváltoztassa, akkor általában él is vele. Előfordulhat ugyanis, hogy a jelenben optimálisnak tűnő, jövőre vonatkozó döntés a végrehajtás pillanatában már nem lesz optimális. Ez arra ösztönzi a döntéshozókat, hogy a későbbi időpontokban ne az előre meghatározott lépések logikája mentén hozzák meg döntéseiket. A szabály melletti elköteleződés tehát csorbát szenvedhet. Különösen igaz ez az infláció kérdéskörében, amikor kormányzati nyomás hatására a magasabb gazdasági növekedés érdekében az inflációs célok feladása kerül napirendre. Kydland és Prescott kutatása bebizonyította, hogy azok a kormányzatok, akik nem mutatnak elkötelezettséget jövőbeli intézkedéseik iránt, hitelességi problémával szembesülnek. Az állampolgárok azt tapasztalják, hogy a jövőbeli lépések nem fognak szükségszerűen egybeesni a bejelentett intézkedésekkel, ami a bizalom csökkenését eredményezi. Racionális várakozásokra épülő egyensúlyi helyzetben a kormányzat diszkrecionális döntéshozatala alacsonyabb jóléthez vezet, mint egy olyan egyensúly esetén, ahol a kormányzat elkötelezi magát az intézkedései iránt. E felfedezés messzemenő hatásokkal járt a monetáris politikai keretrendszert illetően. Az 1970-es években új kontextusba helyezte a korszak stagflációs problémáját. Beláthatóvá vált, hogy a tartósan magas infláció nem az irracionális gazdaságpolitikai döntések következménye, hanem egyszerűen abból fakad, hogy a döntéshozók nem tudnak elköteleződni a monetáris politikai döntéseik mellett. Később, a központi bankok 1990-es években végbemenő reformjai szintén nagymértékben támaszkodtak e kutatás alapjaira. Fontos tényezőjeként szolgáltak továbbá a következő pár évtized alacsony és stabil inflációval jellemezhető periódusának.

b) Új keynesi Phillips-görbe[58]

A legtöbb iparosodott gazdaságban az inflációt prociklikusság jellemzi. Ezt azt jelenti, hogy a gazdaság fellendülési szakaszaihoz magas, recessziós időszakhoz pedig alacsony infláció kapcsolódik. Ha a gazdasági aktivitás proxijaként a munkanélküliség mutatószámát alkalmaz-

[56] Kungl Vetenskapsakademien 2004.
[57] Kydland–Prescott 1977.
[58] Szentmihályi–Világi 2015; Hornstein 2008.

zuk, az infláció és a gazdasági aktivitás statisztikai kapcsolatát a Phillips-görbe írja le. A Phillips-görbe eredeti feltételezése alapján a munkanélküliség és az infláció között egy átváltás *(trade-off)* van; vagyis magas infláció mellett alacsony munkanélküliség, illetve alacsony infláció mellett magas munkanélküliség jellemzi a gazdaságokat.

Az eredeti Phillips-görbe Nagy-Britannia empirikus adatai alapján felállított összefüggése az 1970-es évek stagflációs (magas inflációval és magas munkanélküliség együttes jelenléte) időszakában instabillá vált. Friedman (1968) és Phelps (1968) kritikával illette, hogy az eredeti formulából hiányoznak az inflációs várakozások. Figyelmet fordítva ennek jelentőségére, illetve biztosítva, hogy a várakozások mechanizmusa ne egy önkényes feltételezésen alapuljon, a várakozásokat *racionálisak* tekintették.

Formálisan az újklasszikus Phillips-görbe az alábbi módon írható fel:

$$\pi_t = \pi_t^e + by_t + \varepsilon_t, \tag{1}$$

ahol ahol π_{te} az infláció, π_{te} az inflációs várakozások, y_t a t időszaki kibocsátási rés, b egy pozitív paraméter, és ε_t egy véletlen hibatag. Racionális várakozások esetén, vagyis feltételezve a tökéletes informáltságot, π_{te} és π_t közötti eltérés szükségszerűen egy nulla várható értékű, a gazdaságpolitikától független valószínűségi változó lesz. Az újklasszikus Phillips-görbe tehát már rövid távon is függőleges: a monetáris politika képes hatni az inflációra, de a reálgazdaságra nem (ld. pénz semlegességének elve). A kibocsátási résre így csak monetáris politikától független tényezők tudnak hatni.

A fenti gondolatmenetet tovább folytatva, az 1990-es évek közepén a közgazdasági modellekbe bevezették a *ragadós nominális árakat*. Ez a kifejezés arra utal, hogy az árak nem alkalmazkodnak, nem reagálnak azonnal a keresleti és kínálati feltételek változásaira. Ez a kutatási környezet hívta életre az új keynesi Phillips-görbét, ami már nem a munkanélküliségi rátával, hanem az aggregált határköltséggel kapcsolja össze a tényleges és a várt inflációt.

Az új keynesi Phillips-görbe tehát a nominális árak ragadósságát feltételezi. Az erre vonatkozó modellek javarészt a monopolisztikus verseny[59] keretrendszerében dolgoznak. *De vajon mi határozza meg ekkor a vállalatok árazási technikáját?* Ragadós nominális árak esetében a jelenbeli árak meghatározása a jövőbeni várható határköltségek diszkontálása segítségével történik (azon periódusra vonatkozóan, amíg a vállalatok nem módosítják áraikat). A jelenbeli inflációt tehát a jelenbeli és a jövőbeni várt határköltségek mozgatják.

A Phillips-görbe meghatározásában népszerű árazási technika a Calvo modell (Calvo 1983). Ennek keretében a vállalatok csupán véletlenszerű időpontokban változtatják meg az áraikat. (Szokásos a „Calvo tündér" *[Calvo fairy]* elnevezés használata – akkor történik árváltoztatás, ha a tündér „megérinti a vállalat vállát".)

Ekkor tehát minden egyes periódusban a vállalatok fix $(1-\theta)$ valószínűséggel módosítják áraikat, és θ valószínűséggel változatlanul hagyják azokat. Ez a valószínűség független az utóbbi árváltoztatás óta eltelt időtől. A Phillips-görbe megalkotása során feltételezzük, hogy a vállalatok ex ante azonosak, kivéve, hogy termékeik differenciáltak, illetve eltérőek az árazási előzményeik. Az aggregált árszínvonal így belátható, hogy a p_{t-1} (késleltetett árszínvonal) és a p_t^* (t időpontban jelenlévő és megváltoztatható) árak kombinációjaként az alábbi módon jön létre:

[59] Monopolisztikus verseny esetén a vállalatok száma nagy, hasonló termékekkel jelennek meg a piacon, melyek azonban nem tökéletes helyettesítői egymásnak – a termékek differenciáltak. Az iparágba történő be- és kilépési korlátok alacsonyak.

$$p_t = \theta\, p_{t-1} + (1-\theta)p_t^*, \tag{2}$$

ahol minden változó az egyensúlyi állapot melletti 0%-os inflációtól való százalékos eltérés formájában van kifejezve. Mivel feltettük, hogy a vállalatok azonosak, belátható, hogy *t* időpontban a vállalatok $(1-\theta)$ aránya egy azonos p_t^* árat választ. A nagy számok törvénye alapján pedig az áralkalmazkodást nem megvalósító vállalatok árindexe megegyezik a korábbi periódusra vonatkozó árakkal. Az aggregálási feltételek tehát jelentősen leegyszerűsödtek.

Legyen mc_t^n a cég nominális határköltsége t időpontban (az egyensúlyi állapottól vett százalékos eltérésben kifejezve), β pedig legyen a szubjektív diszkontfaktor. Ekkor egy *t* időpontban a diszkontált profit maximalizálása érdekében árat választó vállalat optimális ára a Calvo-formulának megfelelően az alábbi módon fejezhető ki:

$$p_t^* = (1-\beta\theta)\sum_{k=0}^{\infty} \quad (\beta\theta)^k E_t\{mc_{t+k}^n\} \tag{3}$$

Az ár *t* időpontban történő meghatározásakor, a vállalat figyelembe veszi a nominális határköltségének jövőben várt alakulását, tekintettel annak valószínűségére, hogy az ár több periódusun át változatlan marad. Vegyük figyelembe, hogy tökéletes árrugalmasság esetén $(\theta = 0)$ a vállalat ára automatikusan alkalmazkodik az éppen aktuális határköltségéhez. (Ez lényegében az újklasszikus verzióhoz való visszatérést jelenti.) A hosszú táv csak rugalmatlan árak $(\theta > 0)$ esetén válik relevánssá.

A Phillips-görbe hagyományos megközelítései a kibocsátási rést hangsúlyozzák a reálgazdasági tevékenység indikátoraként, nem pedig a határköltséget. Néhány feltételezéssel élve ugyanakkor felfedezhető egy megközelítőleges loglineáris kapcsolat a két változó között:

$$mc_t = \kappa\, \mathrm{x}_t\ ,$$

ahol x_t a kibocsátási rés, κ pedig a határköltség kibocsátásra vonatkozó rugalmassága. A határköltség és a kibocsátási rés közötti összefüggés összekapcsolásával egy Phillips-görbe jellegű kapcsolatot kapunk:

$$\pi_t = \lambda\, \kappa\, \mathrm{x}_t + \beta\, E_t\{\pi_{t+1}\}$$

A hagyományos Phillips-görbéhez hasonlóan az infláció itt is pozitívan függ a kibocsátási réstől, illetve egy költségnövelő tényezőtől, ami a várt infláció szerepét tükrözi. Az előző egyenlet aggregálását követően könnyedén belátható, hogy az infláció kizárólag a jövőbeli kibocsátási rések diszkontált összértékétől függ, ami:

$$\pi_t = \lambda\, \kappa \sum_{k=0}^{\infty} \quad \beta^k + E_t\{\mathrm{x}_{t+k}\}$$

Mindez azt jelenti, hogy nincs rövid távú átváltás a kibocsátás és az infláció között. Másként fogalmazva, a fenti egyenletből az következik, hogy bármekkora költségmentes dezinfláció azonnal elérhető a központi bank által. Ez hozzájárulhat ahhoz, hogy a jövőbeli output gap nullával legyen egyenlő. A történelmi tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy a dezinfláció

jelentős kibocsátási költséggel jár. Amennyiben a központi bank nem képes vállalni a jövőbeli output stabilizálását, akkor az infláció csökkenése már a jelenben kibocsátási veszteséget okoz.

Milyen következtetéseket tudunk tehát a fenti összefüggésekből levonni? Az új keynesi Phillips-görbe az újklasszikus formától eltérően feltételezi, hogy a monetáris politika rövid távon képes hatást gyakorolni az infláción keresztül a reálgazdaságra. Láthattuk, hogy az újklasszikus Phillips-görbe esetén racionális várakozások mellett a jelenbeli és jövőbeni inflációra irányuló várakozások csak külső sokkok eredményeként (a monetáris politikától független hatások által) térhetnek el egymástól. Az új keynesi esetben a jelenbeli és jövőbeli inflációra vonatkozó várakozások racionális feltevés mellett is eltérhetnek egymástól a rövid távon; s a monetáris politika hatása is okozhatja ezen eltérést. Ebből kifolyólag itt rövid távon nem feltétlenül érvényesül a monetáris politika semlegessége. Hosszú távon azonban, szintén racionális várakozások mellett, egyik esetben sem képes a monetáris politika hatni a reálgazdasági folyamatokra. Meghatározó továbbá az árak rugalmatlanságának mértéke. Minél ragadósabbak az árak, az infláció annál kisebb mértékben reagál a reálgazdaság változásaira. Teljesen rugalmas árak esetén az újklasszikus formát kapjuk vissza, vagyis ekkor a monetáris politika alkalmatlan a reálgazdaság befolyásolására.

A Phillips-görbe empirikus korlátjai számos kutatót egy hibrid verzió létrehozására sarkallta a régi és az új verzió kombinálásával. Ennek alapja, hogy az infláció függ a várt jövőbeli infláció és a korábbi periódusok inflációjától:

$$\pi_t = \delta x_t + (1 - \phi)\, E_t\{\pi_{t+1}\} + \phi\, \pi_{t-1}$$

Itt már a késleltetett változó miatt a dezinfláció költséges kibocsátás csökkenést von maga után.

A Phillips-görbe következtetéseinek elemzésekor azonban szem előtt kell tartani, hogy alapvetően kínálatoldali összefüggést látunk, amit a komplex kép kialakításának érdekében szükségszerűen ki kell egészíteni keresletoldali összefüggésekkel. A teljes gazdasági viselkedést a kettő együttesen képes meghatározni.

c) Taylor-szabály

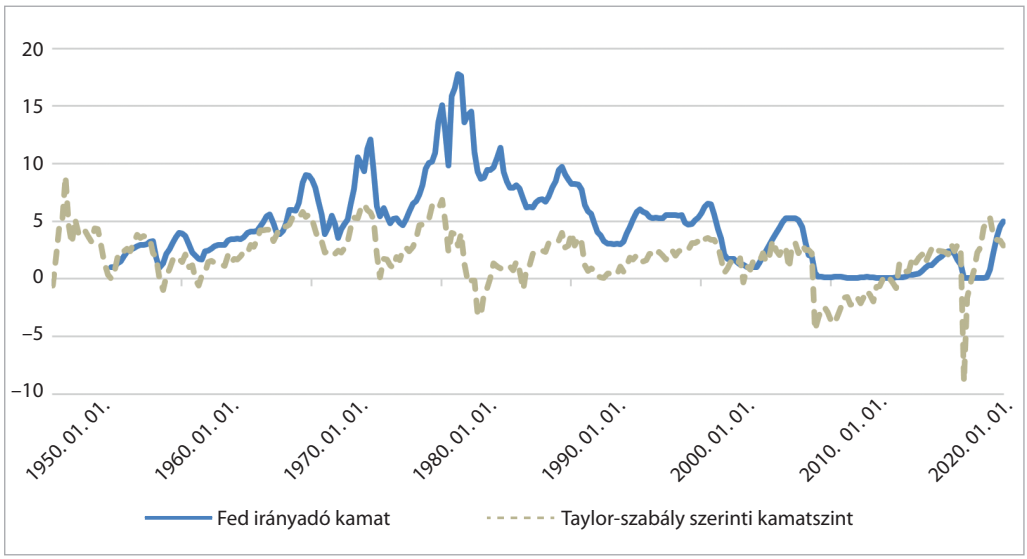
A Taylor-szabály[60] az irányadó kamatláb matematikai formulával történő meghatározását jelenti. Az összefüggést megmutatja, hogy mekkora lenne a központi bank (FED) irányadó kamatlába, amennyiben azt a kibocsátási rés, és az aktuális infláció függvényeként definiáljuk. A formulát John Taylor alkotta meg 1993-ban, s mára már több alternatív változata is létrejött. Ezek eltérő mutatószámokon, illetve azok eltérő súlyozási rendszerén alapulnak. Az eredeti formula az alábbi egyenlettel írható fel:

$$i_t = \pi + r^* + 0{,}5 * (\pi - \pi^*) + 0{,}5 * \left(\frac{y - \underline{y}}{\underline{y}} * 100\right),$$

ahol π az inflációs ráta, r^* az egyensúlyi reálkamatláb, $\pi - \pi^*$ az inflációs rés (ami megegyezik a jelenlegi és a 2%-os célinfláció különbségével), $\frac{y - \underline{y}}{\underline{y}} * 100$ pedig a kibocsátási rés. Feltételezzük továbbá, hogy a reálkamatláb mértéke konzisztens a teljes foglalkoztatottság céljával. Taylor feltételezte, hogy a FED egyensúlyi reál alapkamat mértéke 2%. Az inflációs és a kibocsátási rés

[60] Mishkin (2016)

pedig egyenlő súlyozással vannak jelen. Az inflációs rés és a kibocsátási rés egyidejű jelenléte a Taylor-szabályban arra utal, hogy a FED-nek nemcsak az inflációt kell kontrollálnia, hanem a potenciális kibocsátás mentén az üzleti ciklusok ingadozását is (6.6. ábra).

6.6. ábra: A Fed irányadó kamatlábának tényleges és Taylor-szabály szerinti alakulása
Forrás: Board of Governors of the Federal Reserve System 2020

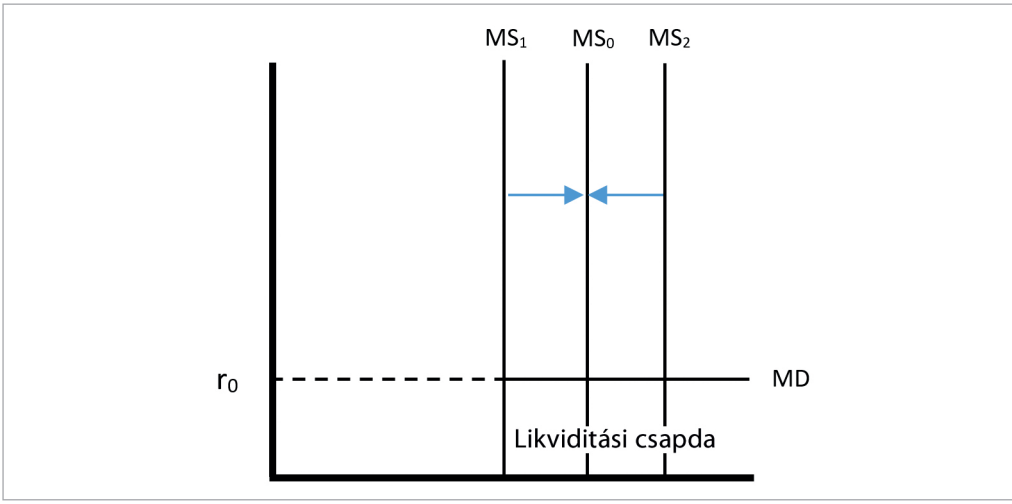
Alternatív magyarázata lehet a kibocsátási rés Taylor-szabályban történő szereplésének, hogy a kibocsátási rés valójában a jövőbeli infláció egy indikátora, ahogy azt a Phillips-görbe elméletében is meghatározták[61]. A Phillips-görbe logikája alapján az inflációban történő változások a gazdaság állapota által meghatározottak a termelési kapacitásához és egyéb tényezőkhöz viszonyítva. Ez a termelési kapacitás a potenciális GDP-vel mérhető, ami függvénye a munkanélküliség természetes rátájának. Annak a munkanélküliségi rátának, ami konzisztens a teljes foglalkoztatottsággal. A kapcsolódó fogalom a NAIRU *(nonaccelerating inflation rate of unemployment),* ami azt a munkanélküliségi szintet adja meg, ami mellett nem változik az infláció. (Ha a munkanélküliség a NAIRU alatt van, akkor a gazdaság a potenciálja alatt teljesít, az infláció pedig csökkenésnek indul, illetve fordítva.)

d) A likviditási csapda keynesi megközelítése[62]

Keynes (1936) megfogalmazásában a likviditási csapda egy olyan szituációt ír le, amelyben a pénzkínálat növekedése nem vezet a kamatláb csökkenéséhez, csupán a készpénzegyenlegek jelentős növekedéséhez. Ebben az esetben a pénzkereslet kamatrugalmassága tehát végtelen. Normál körülmények között a pénzkínálat, s így a kézpénzegyenlegek növekedése emeli a kötvények iránti keresletet, ami emelkedő kötvényárakat eredményez, s egyúttal csökkenti a kamatlábat. Egy

[61] Taylor 1993.
[62] Nipun 2020. A bekezdés forrása Czeczeli 2022.

likviditási csapdának nevezhető helyzetben azonban az emberek értékítélete alapján a kötvényárak túl magasak, s várakozásaik alapján ennek megfelelően csökkenés várható. Feltételezésük, hogy kötvények vásárlása esetén tőkeveszteségeket fognak elszenvedni, emiatt pedig a készpénztartást preferálják. Ekkor valójában a pénzkínálat növekedése érintetlenül hagyja a kamatlábat (6.7. ábra).

6.7. ábra: A likviditási csapda keynesi megközelítése
Forrás: Nipun 2020 alapján a szerzők szerkesztése

Keynes szerint a recesszióban, nagyon alacsony kamatláb mellet a pénzkeresleti görbe (M_D) teljesen rugalmas (vízszintes) lesz. Az M_D görbe vízszintes szakasza jelöli a likviditási csapdát. Fontos gazdaságpolitikai következmény, hogy egy ilyen helyzetben, minden olyan kísérlet, ami az alacsony kamatok által kiváltott magasabb befektetési volumenen keresztül próbálja ösztönözni a gazdaság növekedését, eredménytelen lesz.

e) Nem konvencionális monetáris politika, negatív kamatláb-politika

A monetáris politika fejlődéstörténetében újabb fejezetet nyitott a 2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság. A világ főbb jegybankjai nulla közeli szintre csökkentették az irányadó kamatlábat, mely egyúttal azt is jelentette, hogy a monetáris politika hagyományos értelemben vett eszköztárának mozgástere jelentősen beszűkült. Az úgynevezett nem konvencionális intézkedések térhódítása indult el. Ennek egy eleme a negatív nominális kamatlábak alkalmazása, ami korábban eddig példa nélküli volt. Korábban a közgazdászok között az volt az általános felfogás, hogy a kamatláb nem süllyedhet nulla alá, hiszen ekkor a racionális közgazdasági felfogás sérülne. A hitelező amellett, hogy lemond pénzének jelenben történő felhasználásról, lényegében arra kényszerül, hogy átvállalja a hitelfelvevő kamatköltségét. Az adós ezzel ellentétben előnyre tehet szert, adott esetben többletbevételhez is juthat. Lényegében egy likviditási csapdához hasonló helyzet alakul ki, amikor a kamatlábak nullás szint alá csökkenése végtelen pénzkeresletet eredményez. Az egyén ugyanis a nulla kamatot biztosító készpénztartást preferálja az alternatív, adott esetben kiadásokkal járó megtakarítási formák helyett. E feltételezések

azonban a gyakorlatban nem igazolódtak be, s a negatív kamatlábak alkalmazása nem vezetett drasztikus emelkedéshez a készpénzkeresletben.[63]

B) Monetáris politikai implementáció a modellekben

a) A bankrendszer likviditási pozíciója[64]

A monetáris politika implementáció fontos fogalma a likviditás.[65] Legalább három likviditásfogalmat lehet elkülöníteni,[66] ezek közül jelen fejezetben a jegybanki likviditásra (central bank liquidity) fókuszálunk, amely a jegybank „képessége" a pénzügyi szektor jegybankpénzigényének kielégítésére. A kétszintű bankrendszerekben a jegybankpénz – jelenleg létező – két formája, a készpénz és a bankok által nagy volumenű elszámolásokhoz és kötelező tartalékoláshoz használható elektronikus formájú jegybankpénz hivatalos végső fizetési eszköz (legal tender money), azaz az állam tartozása. A bankok által teremtett számlapénz ugyanakkor jegybankpénzre szóló követelés, a kereskedelmi bank „ígérete" arra, hogy a nála nyilvántartott számlapénzt bármikor jegybankpénzre képes váltani, elegendő mennyiségű tartalék birtokában. A bankrendszer egészének likviditási pozíciója a jegybankmérleg releváns tételeiből vezethető le (6.2. táblázat).

6.2. táblázat: Stilizált jegybankmérleg és likviditás

Eszközök	**Források**
E1. Követelés bankokkal szemben E2. Nettó követelés külfölddel szemben E3. Követelés kormányzattal szemben E4. Egyéb belföldi követelések	F1. Kötelezettség a bankok felé F1.A. Irányadó eszköz F1.B. Egyéb kötelezettség a bankok felé F2. Elszámolási betétszámla F3. Forgalomban lévő készpénz F4. Kormányzati betétek F5. Nettó egyéb tételek

Forrás: MNB

A jegybanki műveletek iránya a jegybank bankrendszerrel szembeni strukturális likviditási pozíciójával függ össze. A strukturális likviditási pozíció a jegybank hitelintézetekkel szembeni kötelezettségeinek és követeléseinek egyenlege. A strukturális likviditási pozícióból a hitelintézetek elszámolási-betétszámla állományának levonásával származtatható a jegybanki nettó likviditási pozíció, amely a jegybanki műveletek tényleges irányát és nagyságát mutatja. Az irányadó eszköz irányát mutatja a jegybanki operacionális likviditási pozíció, amelyet a nettó pozícióból a nem irányadó eszközök mennyiségének levonásával kapunk meg.

Strukturális likviditási pozíció Sp = E2. + E3. + E4.–F3.–F4.–F5. (= F1. + F2.–E1.)
Nettó likviditási pozíció = Sp – F2.
Operacionális likviditási pozíció = F1.A. = Nettó likviditási pozíció – F1.B + E1.

[63] Ld. bővebben: Czeczeli 2019; Kutasi–Szabó 2019.
[64] Balogh 2009.
[65] Kolozsi–Horváth 2020.
[66] Nikolaou 2009.

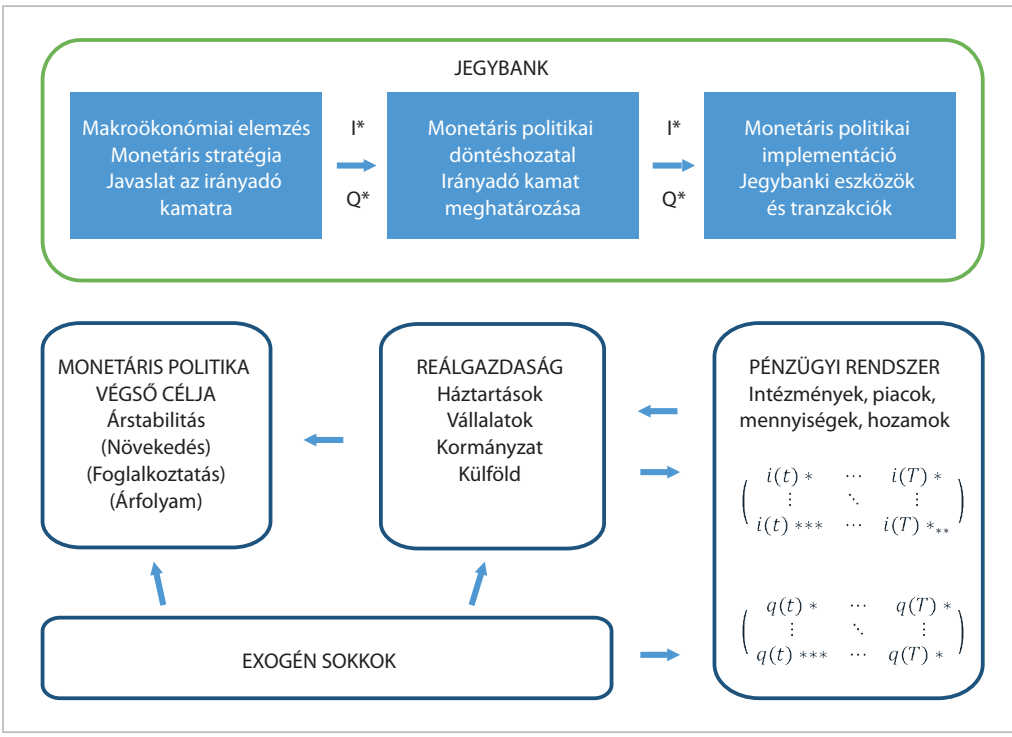
b) Monetáris politikai műveletek normális piaci körülmények között

Bindseil (2014) alapján a 6.8. ábra mutatja a monetáris politikai implementáció folyamatait, jegybankon belüli felelősségi köreit normális, azaz nem válságidőszakban. A folyamat az alábbi lépésekből áll:

(1) a jegybanki közgazdasági elemző területe meghatározza a monetáris politikai stratégiát és kidolgozza a monetáris transzmisszió makroökonómiai modelljét,
(2) a fenti modellből meghatározták a monetáris politika operatív célértékét (jellemzően egy rövid futamidejű kamatlábat, î),
(3) a döntéshozói jóváhagyás után a jegybanki eszköztárral foglalkozó szervezeti egység a jegybanki eszközökön keresztül implementálja a fenti döntést,
(4) ezt követően a pénzügyi piaci és a reálgazdasági folyamatok biztosítják a monetáris transzmisszió érvényesülését.

A monetáris transzmisszió három „lépésből" áll:

– a jegybank operatív célja és a különböző pénzügyi eszközök különböző futamidejű hozamai közötti lépésből,
– a pénzügyi rendszer és a reálgazdaság közötti lépésből,
– a reálgazdaság és a monetáris politikai végső célja (árstabilitás) közötti lépésből.

6.8. ábra: Monetáris politikai implementáció normál időkben (sematikus ábrázolás)
Forrás: Bindseil 2014

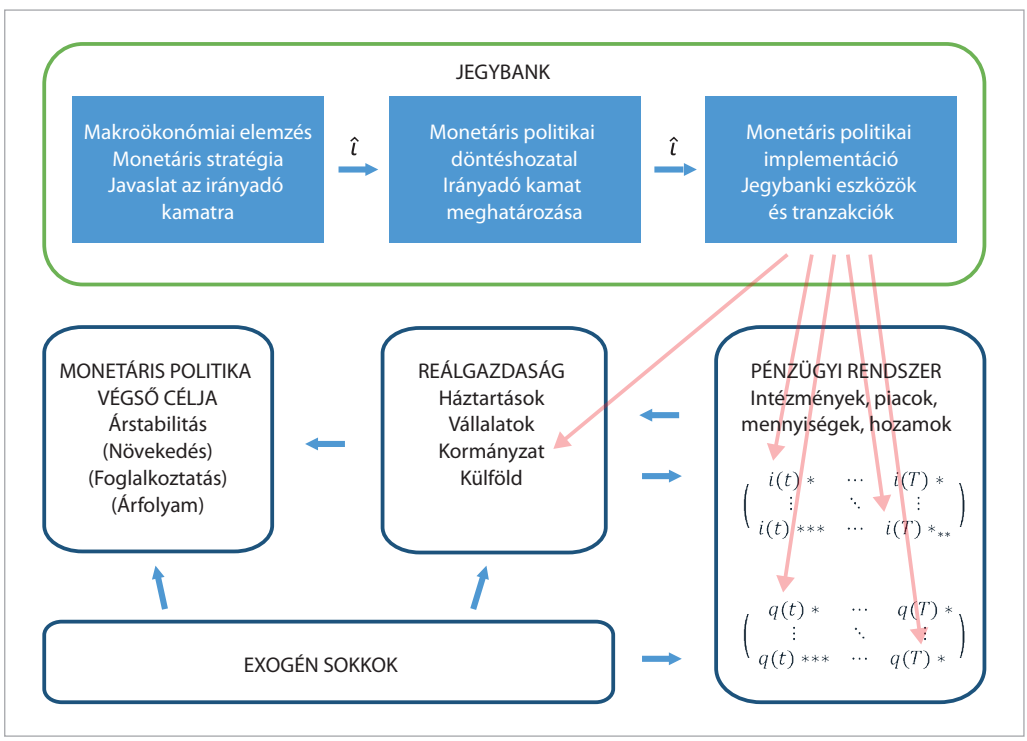
c) Monetáris politikai műveletek válságkörülmények között

Normál időkben és piaci körülmények között feltételezhetjük, hogy a rövid pénzpiaci hozamok előrelátható és stabil módon hatnak a hozamgörbe egyéb pontjaira, a mennyiségi korlátok és súrlódások nem jellemzők, azaz a monetáris transzmisszió hatékony.

Válsághelyzetben a monetáris politikai implementáció folyamata és logikája módosul. Ilyenkor a jegybank feladja azt az elvét, miszerint a makrogazdasági elemzés és a monetáris politikai implementáció elválik egymástól *(separation principle).* Válságidőszakban a jegybank nem tud egy irányadó kamattal hatékonyan operálni, hanem több célváltozót és célértéket kell meghatároznia, hiszen az irányadó ráta és a reálgazdasági működésre ható hozamok és mennyiségek közötti kapcsolat nem stabil. A jegybanknak a hozamok és mennyiségek teljes mátrixával kapcsolatban rendelkeznie kell célértékkel (I*, Q*), illetve a különböző részpiacokra közvetlenül ható eszközöket is alkalmaznia kell (ideértve több futamidőt, eszközt, a hitelmennyiséget stb.).

Ez a megközelítés új eszközöket tehet szükségessé (6.9. ábra):

– eszközvásárlások, állampapírok, vállalati kötvények, jelzáloglevelek vásárlása,
– az elfogadható fedezetek körének bővítése (például hitelekkel),
– direkt forrásnyújtás reálgazdasági szereplőknek.

6.9. ábra: Monetáris politikai implementáció válságidőkben (sematikus ábrázolás)
Forrás: Bindseil 2014

Ellenőrző kérdések:

1. Mutassa be, hogy miért fontos a jegybankok a tartós és nagymértékű infláció elleni küzdelme!
2. Mutassa be, hogyan működik a monetáris transzmissziós mechanizmus!
3. Fogalmazza meg, hogy a 2008-as válság milyen hatással volt a monetáris politikai eszköztárra!
4. Melyek azok a legfőbb kihívások, amelyekkel a modern jegybankoknak szembe kell nézniük?
5. Miért fontos a monetáris politika függetlensége?

Problémamegoldás:

Milyen folyamatok mozgathatják az inflációs trendeket a 2020-as évtizedben (keresleti és kínálati oldalról megközelítve)?

A Covid–19 válságkezelésében és a kilábalás időszakában mennyire kap meghatározó szerepet a monetáris politika? Milyen mozgástere maradt, képes-e hatékonyan élénkíteni a gazdaságot egy olyan érában, ahol egy ideje már a nem konvencionális eszközöké lett a főszerep?

Irodalomjegyzék

Atkinson, Paul et al. (1984): *The Efficacy of Monetary Targeting: The Stability of Demand for Money in Major OECD Countries.* OECD Economic Studies. Online: www.oecd.org/finance/monetary/2502627.pdf

Balassa, Bela (1964): The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reparraisal. *Journal of Political Economy,* 72(7), 584–596. Online: http://dx.doi.org/10.1086/258965

Balogh András – Horváth Zsófia – Kollarik András (2017): A hagyományos monetáris politikai transzmisszió. *MNB Oktatási Füzetek,* no. 17.

Balogh Csaba (2009): *Az MNB monetáris politika eszköztára.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank. Online: www.mnb.hu/letoltes/eszkoztar-reszletes.pdf

Bauer Péter (2015): *Az árfelzárkózás tényezői és mértékének becslése Magyarországra.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank.

Bindseil, Ulrich (2014): *Monetary Policy Operations and the Financial System.* Oxford: Oxford University Press.

BIS (2009): *Issues in the Governance of Central Banks. A Report from the Central Bank Governance Group.* Online: www.bis.org/publ/othp04.pdf

Blanchard, Olivier (2012): Monetary Policy in the Wake of the Crisis. In Blanchard, Olivier J. et al. (szerk.): *In the Wake of the Crisis. Leading Economists Reassess Economic Policy.* Cambridge: The MIT Press, 7–14.

Board of Governors of the Federal Reserve System (2020): *Federal Reserve Economic Data*. Online https://fred.stlouisfed.org/graph/?graph_id=929891

Briault, Clive (1995): *The Costs of Inflation.* London: Bank of England. Online: www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/1995/q1/the-costs-of-inflation

Bullard, James (2019): James Bullard Discusses Nominal GDP Targeting. *Federal Reserve Bank of St. Louis,* 2019. május 12. Online: www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/second-quarter-2019/bullard-nominal-gdp-targeting

Czech National Bank (2020): *What Are the Regimes of Monetary Policy.* Online: www.cnb.cz/en/faq/What-are-the-regimes-of-monetary-policy/

Czeczeli Vivien (2019): A negatív kamatláb-politika alkalmazásának eddigi tapasztalatai. *Köz-gazdaság,* 14(4), 244–262. Online: https://doi.org/10.14267/RETP2019.04.17

Czeczeli Vivien et al. (2020a): Gazdasági kitettség és válságállóság exogén sokk esetén: A Covid–19-járvány rövid távú gazdasági hatása az EU-ban. *Pénzügyi Szemle,* 65(3), 323–349.

Czeczeli Vivien et al. (2020b): *Gazdasági válságkezelés Európában 2020 tavaszán: Rövid távú fiskális válaszlépések a COVID-19 okozta gazdasági kihívásokra.* NKE Policy Paper.

Czeczeli Vivien (2021): A monetáris politika hatása a jövedelmi egyenlőtlenségekre. *Közgazdasági Szemle,* 68(3), 282–299. Online: http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.3.282

Czeczeli Vivien (2022): *A monetáris politika lehetőségei a 2008-as globális pénzügyi válság után.* PhD-disszertáció. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola.

Dennis, Geoffrey E. J. (1983): Monetary Aggregates and Economic Activity: Evidence from Five Industrial Countries. *BIS Economic Papers,* no. 7.

ECB (2021): *Transmission Mechanism of Monetary Policy.* Online: www.ecb.europa.eu/mopo/intro/transmission/html/index.en.html

Erdős Tibor (1998): *Infláció.* Budapest: Akadémiai.

Federal Reserve (2018): *Historical Approaches to Monetary Policy.* Online: www.federalreserve.gov/monetarypolicy/historical-approaches-to-monetary-policy.htm

Fischer, Andreas M. – Orr, Andria B. (1994): Monetary Policy Credibility and Price Uncertainty: The New Zealand Experience of Inflation Targeting. *OECD Economic Studies,* no. 22. Online: www.oecd.org/newzealand/33940940.pdf

Freedman, Charles – Laxton, Douglas (2009): Why Inflation Targeting? *IMF Working Paper,* no. 09/86. Online: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0986.pdf

Friedman, Milton (1968): The Role of Monetary Policy. *American Economic Review,* 58(1), 1–17.

Friedman, Milton (1986): *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Halmai Péter (2020): *Európai gazdasági integráció.* Budapest: Dialóg Campus.

Hartmann, Philipp – Smets, Frank (2018): The European Central Bank's Monetary Policy during Its First 20 Years. *Brookings Papers on Economic Activity.* Baltimore: Hopkins Press. Online: www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/09/Hartmann-Smets_Text.pdf

Hoffmann Mihály – Kolozsi Pál (2017): A monetáris politikai eszköztár kialakításának szempontjai. In Vonnák Balázs (szerk.): *Modern jegybanki gyakorlat.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 151–188. Online: https://mek.oszk.hu/19100/19115/19115.pdf

Hornstein, Andreas (2008): Introduction to the New Keynesian Phillips Curve. *Economic Quarterly,* 94(4), 301–309. Online: www.richmondfed.org/-/media/richmondfedorg/publications/research/economic_quarterly/2008/fall/pdf/hornstein.pdf

Kaponya Éva et al. (2012): *Monetáris politika Magyarországon.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank.

Keynes, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment, Interest, and Money.* London: Palgrave MacMillan.

Kolozsi Pál Péter – Hoffmann Mihály (2016): A külső sérülékenység csökkentése monetáris politikai eszközökkel. *Pénzügyi Szemle,* 61(1), 8–34.

Kolozsi Pál Péter – Horváth Gábor (2020): Mennyit ér a likviditás? A magyar bankrendszer likviditáskeresleti függvényének becslése. *Közgazdasági Szemle,* 67(2), 113–139. Online: https://doi.org/10.18414/KSZ.2020.2.113

Kolozsi Pál Péter – Novák Zsuzsanna (2016): A monetáris politika eszközei a XXI. században – az MNB példája. In Kálmán János (szerk.): *Állam – Válság – Pénzügyek. A monetáris politika a XXI. században.* Győr: Batthyány Lajos Szakkollégiumért Alapítvány, 133–163.

Komlóssy Laura – Lehmann Kristóf – Vadkerti Árpád (2014): Nemzetközi kitekintés a jegybanki hitelösztönző eszközökre. In Bokor Csilla et al.: *Növekedési Hitelprogram. Az első 18 hónap.* Tanulmánykötet a Növekedési Hitelprogram eddigi eredményeiről. Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 7–16. Online: www.mnb.hu/letoltes/novekedesihitelprogramazelso18honap.pdf

Kovács, Levente – Savchenko, Taras – Pásztor, Szabolcs (2021): Money Market Versus Capital Market – Reasons for Rethinking Our Previous Definitions. *Economics & Working Capital,* 5(1–2), 39–45.

Központi Statisztikai Hivatal (2010): *Az inflációról.* Online: www.ksh.hu/statnap10_az_inflaciorol

Krekó Judit et al. (2012): Nemkonvencionális jegybanki eszközök alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai és hazai lehetőségei. *MNB-tanulmányok,* no. 100.

Kungl Vetenskapsakademien (2004): *Finn Kydland and Edward Prescott's Contribution to Dynamic Macroeconomics: The Time Consistency of Economic Policy and the Driving Forces Behind Business Cycles.* Stockholm: The Royal Swedish Academy of Sciences.

Kutasi, Gábor – Szabó, Eszter (2019): The Effects of Negative Interest Rates on the Monetary Transmission Mechanism – The Case of Switzerland. *Köz-gazdaság,* 14(3), 286–292. Online: https://doi.org/10.14267/RETP2019.03.24

Kürthy Gábor (2010): Monetáris politikai tendenciák I. Eszközárak. *Köz-gazdaság,* 5(4), 13–28.
Kydland, Finn E. – Prescott, Edward C. (1977): Rules Rather than Discretion. The Inconsistency of Optimal Plans. *Journal of Political Economy,* 85(3), 473–492.
László Flóra szerk. (2002): *Monetáris politika Magyarországon.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
Lehmann Kristóf (2012): A nemkonvencionális jegybanki eszközök nemzetközi tapasztalatai. *MNB-Szemle.* Online: www.mnb.hu/letoltes/lehmann-1.pdf
Magyar Nemzeti Bank (2020): *A Magyar Nemzeti Bank monetáris politikai eszköztára a COVID-19 válság időszakában: likviditás, biztonság, rugalmasság.* Online: /www.mnb.hu/letoltes/jegybanki-eszkoztar-2020-covid19.pdf
Matolcsy György et al. (2020): Infláció a digitális korban – Az infláció mérése és torzításai a 21. században. *Hitelintézeti Szemle,* 19(1), 5–36.
Mishkin, Frederic (2016): *Economics of Money, Banking and Financial Markets.* London: Pearson.
MNB (2020): *Mi az árstabilitás?* Online: www.mnb.hu/monetaris-politika/a-monetaris-politika-keretrendszere/mi-az-arstabilitas
Nikolaou, Kleopatra (2009): Liquidity (risk) Concepts: Definitions and Interactions. *European Central Bank, Working Paper Series,* no. 1008. Online: www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1008.pdf
Nipun, S. (2020): Concept of Liquidity Trap. *Economics Discussion*. Online: www.economicsdiscussion.net/interest/liquidity-trap/concept-of-liquidity-trap-with-diagram-interest/25862#google_vignette
Phelps, E. S. (1968): Money-Wage Dynamics and Labor-Market Equilibrium. *Journal of Political Economy,* 76(July–August), 678–711.
Portfolio.hu (2016a): Ellentétes erők tépik szét a magyar kötvénypiacot. *Portfolio.hu,* 2016. november 24. Online: www.portfolio.hu/deviza/20161124/ellentetes-erok-tepik-szet-a-magyar-kotvenypiacot-240500
Portfolio.hu (2016b). A négy legfontosabb ábra, ami megmutatja, mi folyik most a világ kötvénypiacain. Online: www.portfolio.hu/deviza/20180420/a-negy-legfontosabb-abra-ami-megmutatja-mi-folyik-most-a-vilag-kotvenypiacain-282918
Samuelson, Paul A. (1964): Theoritical Notes on Trade Problems. *Review of Economics and Statistics,* 46 (2), 145–154. Online: https://doi.org/10.2307/1928178
Szapáry György (2006): Az inflációs célkövetés tapasztalatai Magyarországon. *Pénzügyi Szemle,* 51(4), 463–474.
Szentmihályi Szabolcs – Világi Balázs (2015): A Phillips-görbe – elmélettörténet és empirikus összefüggések. *Hitelintézeti Szemle,* 14(4), 5–28.
Taylor, John B. (1993): Discretion Versus Policy Rules in Practice. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy,* 39, 195–214.
Veres István Attila (2016): Kötvénymatematika. *MNB Oktatási füzetek,* no. 2. Online: www.mnb.hu/letoltes/mnb-oktatasi-fuzetek-2016-2szam-kotvenymatematika.pdf
Virág Barnabás szerk. (2019): *A jövő fenntartható közgazdaságtana.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
Vonnák, Balázs (2007): The Hungarian Monetary Transmission Mechanism: An Assessment. *MNB Working Papers,* nr. 3. Online: www.mnb.hu/letoltes/wp2007-3.pdf

Benczes István – Kutasi Gábor

7. A fiskális politika alapjai

Ebből a fejezetből kiderül, hogy:
- milyen szemléletben értelmezhető a fiskális politika sikeressége,
- milyen trendek jellemzőek a közpénzügyek terén,
- mit jelent a közpénzügyek és az államadósság fenntarthatósága,
- milyen pontokon avatkozhat be az államadósságmenedzsment az adósságteher alakításába.

7.1. Bevezetés

A modern piacgazdaságok egyik legfontosabb jellemzője, hogy nem nélkülözik az állami beavatkozást. A gyakorlatban egyetlen országban sem érvényesül tisztán a mikroökonómiai tankönyvek bevezető fejezeteiben bemutatott szabad piaci verseny, azt ugyanis számos tényező korlátozza.

A fiskális politikáról és a kapcsolódó államháztartási pénzügyekről bőséges hazai irodalomból meríthet az érdeklődő. A gazdaságpolitikával foglalkozó könyvek kötelező eleme a fiskális politikai fejezet, mint ahogyan azt olvashatjuk Bod Péter Ákos (2014) és Hetényi István (2003) esetében, amelyek tárgyalják a fiskális politika fő feladatait, a kiadási tételeket és bevételi forrásokat, valamint a költségvetési egyensúly fenntartásának kihívását. Az államháztartás témájára fókuszáló könyvek között találjuk a gazdálkodásra és szervezeti működésre fókuszáló Csányi és szerzőtársai (2018) kötetét, illetve Nyikos Györgyi és Szabó Ildikó (2018) vagy Vigvári András (2005) számviteli megközelítésű művét, valamint az államháztartás struktúrájára fókuszáló Botos Katalin és Schlett András (2008) tankönyvét. Kézikönyveket is, mint például Zsugyel János és szerzőtársai (2009) munkája, amely joganyagokkal és más gyakorlatias információkkal formál átfogó képet közpénzügyekről és az államháztartási gazdálkodásról. Az államháztartási kérdések megközelíthetők a politikai gazdaságtan intézményi és hatékonysági nézőpontjából is, mint ahogy teszi ezt például a fejezet hátteréül is részben szolgáló Benczes–Kutasi-féle (2010a) könyv. Történelmi nézőpontból közelíti az állampénzügyi folyamatokat Lentner Csaba (2019) műve. Báger Gusztáv (2012) az államháztartás korrumpálódása felől közelíti a közpolitikát. Mindezeket komplex monetáris-fiskális pénzügyi mixként kezelve Vigvári András (2008) pénzügyi rendszertan tematikájú könyve elemzi átfogóan.

7.2. Automatikus és diszkrecionális költségvetési elemek

A modern jóléti államokban a gazdaság mesterséges manipulálásának egyik legkézenfekvőbb eszköze a költségvetési politika, amelynek a következő lehet a definíciója: a pénzügypolitika azon területe, amely az államháztartás kiadásainak és bevételeinek alakítása által kíván hatást gyakorolni a gazdaságra.

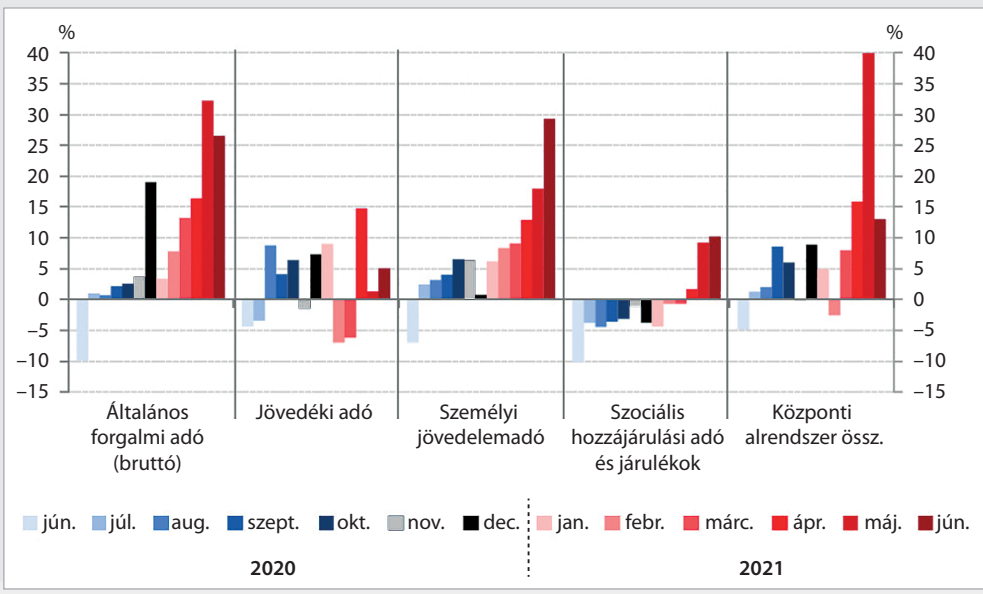
DOI: https://doi.org/10.36250/01167_07

A fiskális politika működése alapján két részre bontható: diszkrecionális és nem diszkrecionális elemekre. Előbbit akkor használja a kormányzat, amikor az a célja, hogy a kormányzati kiadásokat és bevételeket szándékosan megváltoztatva a gazdaság működését közvetlenül is befolyásolja.

7.1. szemelvény: Példa az automatikus stabilizátorokra: automatikus adóbevételek

Felrobbantak az adóbevételek – Mi áll a háttérben?

„Azt is kiemelték az elemzők, hogy májustól jelentős emelkedést mutatnak az adóbevételek, amit a tavalyi alacsony bázis mellett a gazdaság fellendülése okoz. A bevételek ugyanis tavaly [2020-ban] a korlátozások, valamint az átmeneti időtávra bevezetett gazdaságvédelmi intézkedések következtében visszaestek, amihez képest a költségvetés központi alrendszerének adó- és járulékbevételei 2021. második negyedévében kétszámjegyű bővülést mutattak az előző év azonos hónapjaihoz képest" (Portfolio.hu 2021).

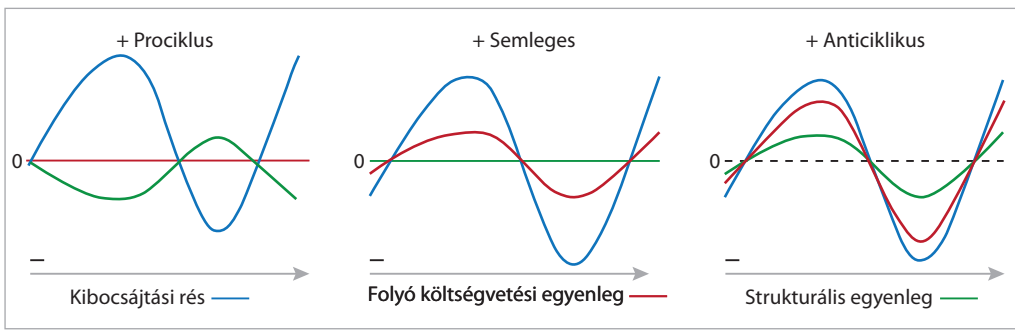
Egyes nagyobb adónemek és a központi alrendszer bevételeinek változása az előző év azonos hónapjaihoz képest 2021-ben
Forrás: Portfolio.hu 2021

A költségvetési politika nem diszkrecionális eleme ugyanakkor azon mechanizmusokra utal, amelyek szándékolt beavatkozás nélkül, a rendszerbe beépítetten fejtik ki hatásukat abból a célból, hogy stabilizálják a gazdaság működését. Míg tehát ez utóbbi automatikus, előbbi nem az. Diszkrecionális intézkedések megtételéhez ráadásul szükség lehet akár a törvényhozás megerősítő véleményére is.[1]

A fiskális politika rövid távú feladatainak egyik legfontosabbika az üzleti ciklusok jelentette gazdasági kilengések (illetve annak a gazdasági élet szereplőire gyakorolt esetleges negatív hatá-

[1] A diszkrecionális döntéshozatal kockázatáról és szabályozásáról Kopits 2007 ír bővebben.

sainak) tompítása. Ezt nevezzük anticiklikus politikának. Az anticiklikus politikát a kormányzat mind diszkrecionális (például infrastrukturális beruházások révén), mind pedig nem diszkrecionális módon (például az adórendszeren keresztül) alkalmazhatja. A modern vegyes gazdaságok széles körében megfigyelt jelenség, hogy míg recessziós időkben a kormányok szívesen nyúlnak különféle diszkrecionális intézkedésekhez, hogy ezáltal növeljék az aggregált keresletet, jó időkben rendre elmarad az aggregált kereslet diszkrecionális úton való szűkítése. Szemben tehát a keynesi anticiklikus politikával, a valóságban a költségvetési politika gyakorta válik prociklikussá – tartóssá téve a költségvetési hiányokat és erősítve az államadósság akkumulációját.

7.1. ábra: Prociklikus és anticiklikus fiskális politika
Forrás: Dolan 2017

7.3. Az államháztartás kiadási és bevételi szerkezete

Az államháztartás meghatározására több lehetőség is nyílik. Általánosságban az állam funkcióinak ellátását szolgáló gazdálkodási rendszerre utal. Az államháztartás koncepciója következésképpen magában foglalja az állam és a helyi önkormányzatok feladat- és hatásköreinek ellátását szolgáló pénzeszközöket (közpénzek) és vagyontárgyakat (közvagyon), az ezekkel való gazdálkodást, továbbá mindezek jogi szabályozását. Az államháztartás négy alrendszerre bontható:

1. a központi kormányzatra,
2. a társadalombiztosítási alapokra,
3. az elkülönített állami pénzalapokra és
4. a helyi önkormányzatokra.

Az alrendszerek mindegyike részt vállal az állami feladatok teljesítésében. Ezek végrehajtása során bevételekhez jut, illetve kiadásokat foganatosít. Az állam költségvetési politikájának értékelésekor ezért célszerű ezeket összevontan és konszolidáltan kezelni.

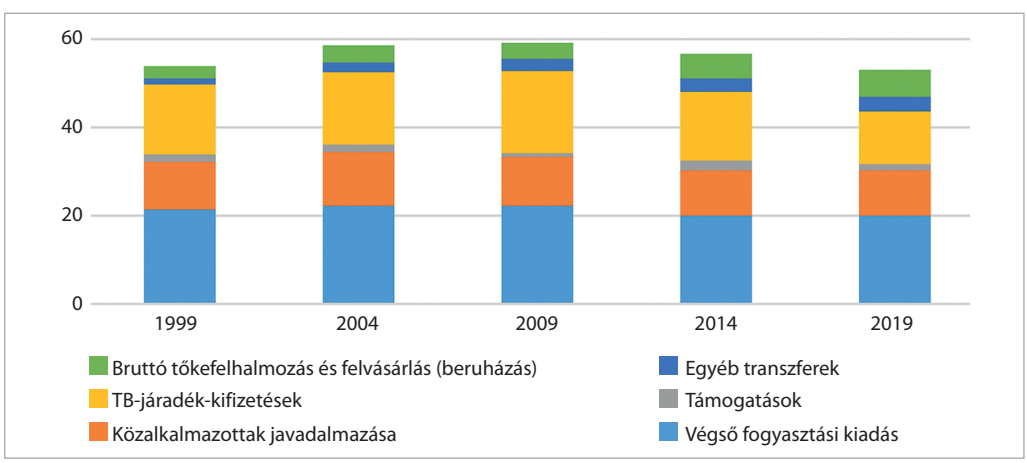
Az államháztartás kiadási oldala alapvetően termékek, tárgyi eszközök és szolgáltatások megvásárlásából vagy finanszírozásából, valamint közvetlen pénzbeli támogatások és bérjellegű költségek kifizetéséből, továbbá az államadósság után fizetendő kamattételből áll. A kiadási tételeket úgy is szemlélhetjük, hogy ezek egy része a magánkiadásokat helyettesíti (például tankönyvtámogatás, tömegközlekedési utazási költség kompenzáció kedvezményes jegyre jogosultak utazása után, szociális segély stb.). Más részük olyan szolgáltatásokat hoz létre, amelyek a háztartások számára vagy közvetlenül (ilyen a közbiztonság, az iskolai oktatás, egy park vagy egy könyvtár használata, vagy a jogrendszer és a jogbiztonság garantálása, az infrastruktúra

fejlesztése stb.), vagy közvetve, a vállalati szektoron keresztül (kutatás-fejlesztés, céginformációs szolgálat stb. formájában) eredményez hasznosságot.

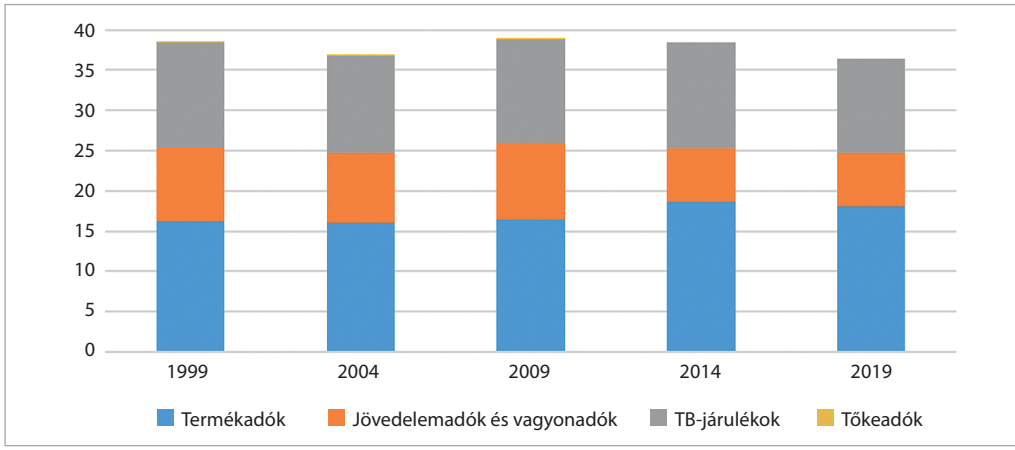
Az államháztartási kiadások jelentős részét általában a közszolgáltatások bizonyos körének (oktatás, egészségügy, szociális ellátórendszer) és ezek eszközigényének finanszírozása és a pénzbeli támogatások emésztik fel. Ezenkívül a közalkalmazotti és köztisztviselői bérek, az állami beruházások eszközjellegű kiadásai jelentősek még, illetve az államadósság viszonylag magas szintje esetén a kamatfizetési kötelezettség is szignifikáns lehet. Valamint ne feledkezzünk meg a különböző gazdasági kimentő transzferekről, mint például a csődbe ment bankok állami feltőkésítése vagy felvásárlása.

A kiadásokat természetük szerint is osztályozhatjuk, megkülönböztetve a kötelező jellegű kiadásokat és a diszkrecionális kiadásokat. Előző esetben a kormánynak valójában nincsen módja változtatni az adott kiadási tétel nagyságán, mivel azt egy korábbi törvény már rögzítette. E kiadásokat gyakorta hívják jogosultságnak, ami arra utal, hogy függetlenül az éves költségvetési vitától, ha valaki bizonyos szempontoknak megfelel, akkor automatikusan jár számára az adott juttatás. Ilyen kiadási tétel például a nyugdíjkifizetés. A jóléti kiadások sajátossága, hogy ha egyszer megítélte azokat valamely kormányzat, akkor visszavonásukkor komoly politikai ellenállásra számíthatnak a politikusok, mivel a jogosultak az ilyen kifizetéseket szerzett jogokként értékelik. A diszkrecionális kiadások ugyanakkor olyan költségvetési kiadások, amiket az éves költségvetési vita során határoz meg a kormányzat. Ilyen tételek lehetnek egyebek mellett az oktatásra vagy a kutatás-fejlesztésre fordított kiadások.

A bevételi oldalon elsősorban az adójellegű bevételek dominálnak, de emellett az állami szolgáltatásokért beszedett díjak (illetékek), üzleti nyereség és kamatbevétel, és a pénzteremtésből származó (*seignorage* típusú) bevétel is megjelenhet az államháztartás mérlegének ezen oldalán. Ezen túl akár vállalatok állami tulajdonrésze után fizetett osztalékból és egyéb gazdálkodási bevételekből, vagy a magánszemélyek által különböző módon az államra hagyományozott, vagy az államnak ajándékozott juttatásokból is származhat bevétele egy országnak (ezek azonban jellemzően eltörpülnek az adóbevételek mellett). Az adóbevétel egyik meghatározása lehet a következő: magánszemélyektől (vagy vállalatoktól) ellenszolgáltatás nélkül megszerzett jövedelem.

7.2. ábra: A magyar költségvetés kiadási szerkezete különböző években, GDP %-a
Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerzők szerkesztése

7.3. ábra: A magyar költségvetés adóbevételi szerkezete különböző években, GDP %-a
Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerzők szerkesztése

Az adóbevételek közvetlenül vagy közvetve a háztartásokat terhelik. Természetesen az adótípusok egy jelentős körét vállalkozásokra vetik ki, de végső soron a vállalkozások nyeresége is háztartásokhoz áramlik osztalék, költségtérítés vagy munkabér formájában. Az állam elvben bármit megadóztathat: üzleti, fogyasztói, szabadidős, szennyező stb. tevékenységet (például társasági, forgalmi, idegenforgalmi, környezetvédelmi adó formájában), tulajdont (ingatlanadó vagy kommunális adó formájában), eszközöket vagy személyeket egységenként (például gépjárműadó, fejadó), vagy bármilyen forrásból származó aktív vagy passzív pénzbevételt, illetve vagyonmozgást (úgymint személyi jövedelemadó, osztalékadó, ajándékozási illeték, örökösödési illeték stb.).

Az adók gyakorlati alkalmazását elsősorban az dönti el, hogy mennyire hatékonyan szedhető be az egyes adótípus, illetve mennyire könnyű (vagy éppen nehéz) eltitkolni az adó alapját, és következésképpen mekkora apparátust kell működtetni a behajtáshoz. Talán nem meglepő módon azt is állítjuk, hogy az adóztatásban meghatározóak lehetnek a társadalmi, politikai, sőt a döntéshozók személyes, egyéni szempontjai is. Az eddigi gyakorlatban leginkább a (főleg munkabérből származó) személyi jövedelem, a fogyasztás és a vállalkozási nyereség megadóztatása volt a legkézenfekvőbb, mivel ezek felmérése és behajtása viszonylag egyszerű és széles az adóalapjuk.

7.4. Egyenlegkoncepciók

Mielőtt tartalmilag értelmezzük az egyenlegeket, a gyakorlati fiskális adatok értelmezéséhez érdemes tudni, hogy az éven belüli, havi adatok jellemzően pénzáramlás-szemléletű (*cash-flow basis,* GFS-statisztika) összeállításban készülnek. Vagyis azt mutatják, hogy adott hónapig halmozottan mi a pénzbeli bevételek és kiadások áramlásának tényleges egyenlege (7.1. szemelvény). Az éves elszámolásban azonban a fejlett országok nemzetközi statisztikai elvárása, hogy úgynevezett eredményszemlélet (*accrual basis,* ESA-statisztika) szerint készüljön az egyenlegszámítás. Azaz az adott gazdasági évhez tartozó adóbevételek és kiadások egyenlegét lássuk benne. Például a januárban bevallott és befizetett áfa- vagy nyereségadó-bevételek, illetve a januárban

kifizetett decemberi közalkalmazotti bérek még az előző évhez számítanak, hiszen a januárt megelőző hónapra vagy negyedévre vonatkoznak. Viszont a januári nyugdíjak vagy családi pótlék kifizetésének előrehozatala decemberre ugyan pénzkiáramlást eredményez az év végén, mégis a következő év egyenlegét kell befolyásolnia, hiszen januári jogcímen történik a kifizetés. A fejlesztési projektek utófinanszírozása, ha későbbi évre csúszik, akkor is a projekt megvalósulásának évében jelenjen meg az éves egyenlegben. Lényegében tehát az eredményszemléleti egyenleg a számviteli időbeli elhatárolásokkal különböztethető meg a pénzáramlás-szemléletű egyenlegtől.

Ismerve a kiadások és a bevételek fogalmát, illetve főbb típusait, immár az államháztartás egyenlegének fogalma is meghatározható. Az államháztartás egyenlegét a pozitív előjelű bevételek és a negatív előjelű kiadások összege adja. A gyakorlatban előfordulhat

(1) nullszaldó, vagyis egyensúly;

(2) többlet, amikor is a bevételek meghaladják a kiadásokat;[2]

(3) és hiány, amikor a kiadásokat nem fedezik a bevételek. (A valóságban a deficit a leggyakoribb állapot.)

Fentebb az „egyenleg" kifejezést a teljes kiadások és bevételek különbözeteként határoztuk meg. A költségvetés egyenlege (vagy mérlege) és következésképpen egyensúlya azonban többrétű fogalom, amely aszerint változik, hogy miként specifikáljuk a definíció alapjául szolgáló változók körét. Az alábbiakban négyféle egyenlegkoncepciót tárgyalunk.

(1) A legáltalánosabb és legátfogóbb értelmezés szerint az államháztartás egyenlege az összes kiadási és az összes bevételi tétel különbsége (vagy egyenlege). A hiány ilyen értelemben az államháztartás egészének (konszolidált) hiánya.

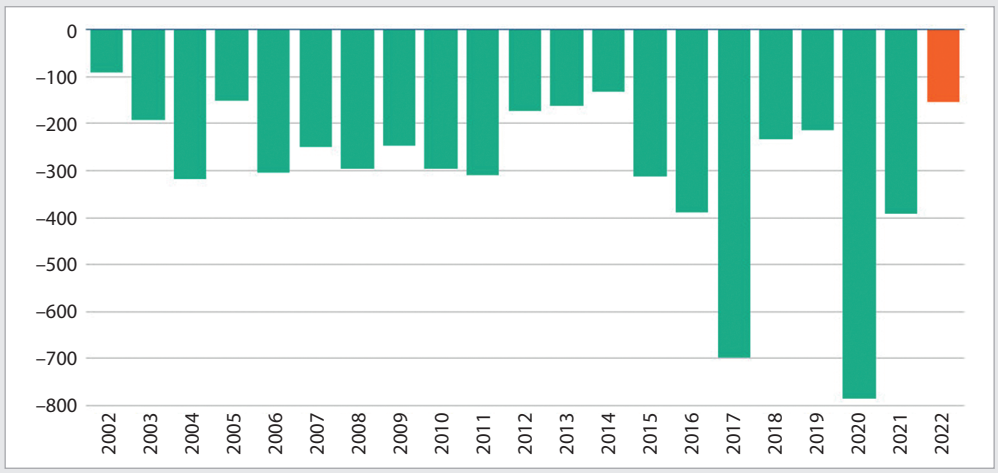
Előbbinél szűkebb fogalom az (2) úgynevezett elsődleges egyenleg *(primary gap),* amely figyelmen kívül hagyja a kamatkiadásokat. Az elsődleges egyenleg számítására azért kerül sor, mert a jelenbeli és jövőbeli kiigazítási lehetőségekre fókuszál. Elvben egyedül a kamatkiadások – és esetleg a korábbi években vállalt és még le nem járt állami garanciák – azok a tételek, amelyek eredetére sem a jelenlegi, sem pedig a jövendő kormányoknak nincsen érdemi hatása. Az államadósság adott éves szintjét a múlt év(ek)ből örökölt adottságnak kell tekinteni – nemcsak mértékében, hanem összetételében is. Így az aktuális esztendő kamatkiadásai csak rendkívül szűk keretek között változtathatók. Ehhez a monetáris politika kamatcsökkentésen keresztüli és/vagy a hitelezők fizetési halasztást vagy átütemezést engedélyező együttműködése szükséges. A kiegyensúlyozott elsődleges mérleg fenntartása tehát azt jelenti, hogy legalább az elkövetkezendőkben nem növeljük az eladósodásban rejlő kockázatokat, bár a múltbeli eladósodás terheit továbbra is magunkkal cipeljük. Ha például az elsődleges egyenleg pozitív az általános deficit mellett, akkor az azt jelenti, hogy legalább az adott év gazdálkodása már csökkenti a kockázatokat, még ha múltból örökölt adósságszolgálat még mindig összességében deficitet eredményez. A kockázatok csökkenő mértékűek egy ilyen esetben, hiszen az elsődleges egyenleg már részben finanszírozza az adósságtörlesztést.

Egy teljesen más szemléletű, a középtávú gondolkodást megtestesítő koncepció az (3) úgynevezett ciklikusan kiigazított egyenleg *(cyclically adjusted balance).* Ez az egyenlegmegközelítés 3-5 éves időtávra tekint előre és kiszűri a költségvetési tételekből (és így magából az egyenlegből is) a növekedés ciklikus hatásait. Ilyen ciklikus hatások lehetnek például az átmeneti lassulás vagy recesszió miatt kieső adóbevételek, vagy a megnövekedett rövid távú munkanélküliség miatt

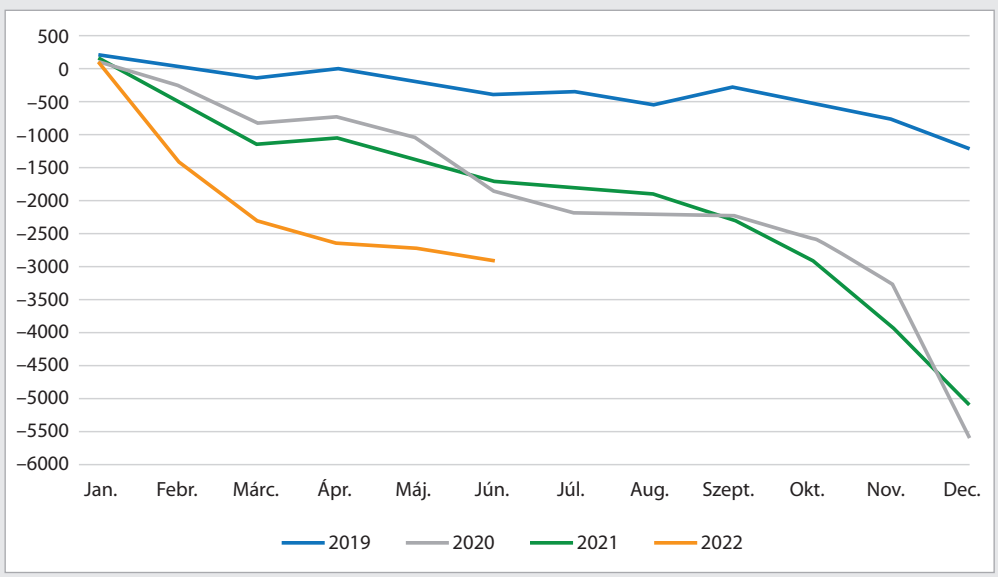
[2] Leginkább a rögzített árfolyamot komolyan vevő, de inflációs nyomással küzdő országok esetében fordul elő, azaz a valutatanács árfolyamrezsimet alkalmazó országok között keressünk példákat.

megemelkedett jövedelempótló támogatások, illetve az adók befizetésének átmeneti elhalasztása vagy elengedése, továbbá a bértámogatások *(Kurzarbiet).* A ciklikusan kiigazított egyenleg már akkor is egyensúlyt mutat tehát, ha középtávon összességében nem haladják meg a kiadások a bevételeket. A koncepció lényege ugyanis, hogy természetes, ha a konjunktúra alakulásával a rossz gazdasági években romlik az egyensúly, amit azután a jó évek költségvetési többlete kompenzál.

7.2. szemelvény: Pénzforgalmi egyenleg alakulása év közben

Az államháztartás egyenlege a júniusi hónapokban, pénzforgalmi szemléletben, önkormányzatok nélkül, Mrd Ft

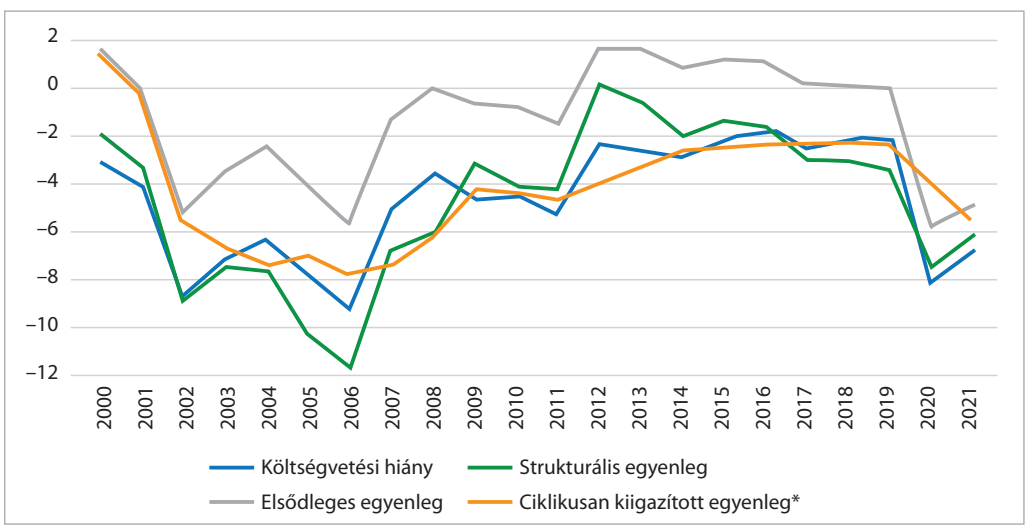

Az éven belül halmozódó államháztartási egyenleg alakulása pénzforgalmi szemléletben, Mrd Ft

„A korábbi éveknél lényegesen jobb hiányadat arra utal, amiről az elmúlt napokban több cikket is írtunk: a költségvetés alapfolyamatai nagyon jól alakulnak, vagyis a bevételek nagyon szépen teljesülnek. Ez összefügg az év elején megfigyelhető kedvező gazdasági növekedéssel, a – parlamenti választások előtt kifizetett jelentős állami transzferek miatt – növekvő lakossági fogyasztással és így a forgalmi típusú bevételek (áfa és jövedéki adó) felülteljesítésével, de ezen típusú bevételeket növeli a magasabb infláció is. A drágulás üteme jócskán meghaladja a kormány eredeti számításait idén, ez pedig felfelé hajtja a nominális gazdasági növekedést. Az inflációhoz kötött kiadások viszont később jelentkeznek, például a többlet nyugdíjkiadások csak novemberben lesznek legközelebb esedékesek."
Forrás: Csiki 2022

Ha az általános egyenleg többletes, a ciklikusan kiigazított egyenleg viszont deficites, akkor a pillanatnyi többlet csupán az emelkedő gazdasági ciklusnak köszönhető, de összességében növekszik az eladósodás kockázata.[3]

Végül a költségvetési politika irodalma és az EU tagállami költségvetési monitoringja használja a (4) strukturális egyenleg *(structural balance)* koncepciót is. Ez az előbbi, a ciklikusan kiigazított egyenlegből indul ki, és figyelmen kívül hagyja az egyszeri és átmeneti intézkedéseket. (Például egyszeri alkalommal elengedett bérleti díjak állami bérleményben, egyszeri nyugdíjkiegészítés, egyszeri helyreállítási kiadás természeti katasztrófa után, egyszeri hadiadó, egyszer megépítendő infrastrukturális beruházás stb.)

7.4. ábra: Különböző egyenlegek, Magyarország 2002–2021
Megjegyzés: * egyszerűsített számítás a költségvetési hiány utolsó 3 évének (t, t–1, t–2) számtani átlaga, szerzők számítása
Forrás: IMF World Economic Outlook adatbázis alapján a szerzők szerkesztése

[3] A ciklikusan kiigazított elsődleges egyenleg fiskális kiigazítás sikerességének megítélésében betöltött szerepéről lásd bővebben: Marton 2019.

E megközelítés arra koncentrál, hogy az államháztartás rutinműködéséből fakadó bevételek és kiadások egyensúlyban vannak-e. Azaz a rendszeres adóbevételek és a rendszeres bérjellegű kifizetések, szolgáltatás és eszközfinanszírozások mellett elkerülhető-e az eladósodottság növekedése. Ha az államháztartás strukturális hiányt mutat, akkor ez azt is jelzi, hogy a nem túl távoli jövőben vagy bizonyos kiadási tételeket kell csökkenteni (akár meg is szüntetni), vagy az adóbevételeket kell növelni.

De miért is prioritás a kormányzati hiány csökkentése, és milyen tényezők hatnak a hosszú távú egyensúly ellen, ami miatt visszatérő feladat a konszolidáció?[4] A növekvő hiány azt jelenti, hogy növekszik a költekezés és csökken a megtakarítás, amely egy nyitott gazdaságban könnyen a külső egyensúly megbomlásához vezet. Az adósság tőketörlesztése és kamatainak fizetése pedig további vagyon- és jövedelemelvonásnak minősül. A hosszú távú költségvetési egyensúlyi célkitűzés, amely feltételezi legalább az elsődleges egyenleg többletét és a GDP növekedésénél lassabban bővülő államadósság utáni kamatfizetést, végtelen időtávúként kezeli az államot. Ez esetben az egyensúlyi költségvetés trendje körül elképzelhető ingadozás, de a teljes egyenleg a végtelenben tartson nullához ($\lim_{t\to\infty}$DEFICIT = 0). Viszont a költségvetésről döntést hozók időhorizontját a politikai racionalitás diktálta rövid távú érdekek leszűkítik. Ezért a folyamatos külső finanszírozást részesítik előnyben, ami néhány éves időtávban nem tűnik veszélyesnek, de hosszú távon egyre inkább eltéríti a kormányzatot a költségvetési egyensúly és így a finanszírozható államadósság pályájától. Feszültség azért keletkezik a rendszerben, mert az állammal ellentétben a többi gazdasági szereplő időhorizontja véges. Tehát a hitelfelvétellel a jelenbe előrehozott közösségi jövedelemelköltés a jövőbeni nemzedékektől való elvonást jelent az idő dimenziójában.

Ezen kívül a fejlett országokban a fiskális egyensúlyt veszélyeztetheti a társadalom népességszerkezetének elöregedése legfőképp a nyugdíjrendszer finanszírozhatósága kapcsán, továbbá a lassuló gazdasági növekedés és a növekvő kamatok, illetve a „több adóbevétel, több kiadás" esetleges mechanizmusa. Ez utóbbi azt jelenti, hogyha nincsenek beépített intézményi vagy szabályozási fékek a költségvetés rendszerébe, akkor a politikai döntéshozók nem lesznek önmegtartóztatók, és a többlet-adóbevételhez találnak majd valamilyen elköltési lehetőséget.[5]

7.5. Növekedésösztönzés és mellékhatások

A költségvetés túlköltekezésének és eladósodásának közgazdasági alapja – túl a rövid távú politikai népszerűségszerzésen – a jövedelemfelhasználási (GDP) egyenlet összefüggéseiben keresendő. Egyrészt a GDP előállításában nyíltan szerepel a kormányzati fogyasztás mint a jövedelem egy részét létrehozó kereslet. A kormányzati költés tehát megnöveli a GDP-t, amit a makroökonómia tankönyvek kiadási multiplikátorként neveznek meg. Másrészt a többi összetevő – háztartások fogyasztása, beruházás, nettó export – esetében szerepet játszhat a kiadásnöveléssel szinten egyenértékű adócsökkentés. Az adók elengedése megnöveli a magánszektor elkölthető jövedelmét, amely többletkereslet formájában növelheti a GDP-t. Ezt a fiskális közgazdaságan adómultiplikátornak hívja. Bár az alapvető makroközgazdasági tankönyvek csak a háztartások fogyasztására koncentrálnak, amely esetében az adócsökkentés megnöveli a háztartások rendelkezésére álló elkölthető jövedelmet, amelyből egyik része a fogyasztási hajlandóságnak megfelelően árukeresletté válik. Ne felejtsük el, hogy a másik része megtakarítás lesz, amely a hazai

[4] Giordano – Persaud 1998
[5] Giordano – Persaud 1998

vállalatok többletberuházásait is finanszírozhatja, amennyiben nem külföldi beruházásokba vagy államkötvénypiacba vándorol ez a megtakarítás. A társasági nyereségadók csökkentése pedig közvetlenül a vállalatok beruházásra fordítható forrásait növeli. Sőt, bizonyos adókedvezmények és adóalap-csökkentő tételek akár a külföldi megtakarításokat és vállalati nyereségeket transzformálhatják hazai beruházássá. Erre példa Magyarországon többek között a feldolgozóipart célzó fejlesztési adókedvezmény (1996. évi LXXXI. tv. [Tao tv.] 22/B. §). A nettó export számára is kedvező lehet az adócsökkentés, amennyiben az exportképes és az importtal versengő hazai ágazatok költség-versenyképességét javítja.

A fiskális politika mozgásterét alapvetően a kormányzati kiadások és az adóbevételek, illetve azok egymáshoz viszonyított mértéke határozza meg. A költségvetési csatornán keresztül elvileg a gazdasági növekedés felgyorsítható fiskális expanzióval. A kiadási oldal jövedelemhatása a kormányzat által megnövelt keresleten keresztül érvényesül, amely a termelés növekedését, így a munkanélküliség csökkenését eredményezhetik. Nyitott gazdaságban azonban a kormányzati megrendelések külföldi forrásokból is kielégíthetők, főleg, ha nemzetközi kötelezettségek állnak fenn arra vonatkozóan, hogy az állam nem részesítheti előnyben bármi áron a hazai beszállítókat.

A fiskális multiplikátorok esetében a kérdés az, hogy a költségvetési kiadások egy egységnyi növelése mennyivel növeli a GDP-t. Ezzel kapcsolatban sokáig az az empirikus adatokból leszűrt következtetés tartotta magát, hogy az állam által elköltött 1000 Ft jellemzően 1000 Ft-nál kevesebb többletet eredményez a hazai összjövedelemben, ami azt jelentené, hogy az állami kiadásnövelés nem hatékony. Ezt a vélekedést döntötte meg Blanchard és Leigh (2013) tanulmánya, amely a 2008–2009-es pénzügyi válságmenedzsment adatait is magában foglalta. Ebben az elemzésben kimutatták, hogy a GDP-többletben megjelenő fiskális multiplikátorhatás képes meghaladni a kiadási többletet. Első fontos megállapításuk, hogy a multiplikátorhatás változó a gazdasági körülmények függvényében. A második fontos megállapítás, hogy ezek a meghatározó körülmények a következők:

- Válságban erősebb a multiplikátorhatás, mint növekedési időszakban.
- Az adóemelés kioltja a kiadásnövelést, így jóval erősebb a hatás, ha a többletkiadást hitelből, államkötvényből finanszírozzák.
- Minél nagyobb hányadát költik el a háztartások az állami kiadásnövelés vagy az adócsökkentés nyomán keletkezett többletjövedelmüknek, annál jelentősebb a hatás. (Érdemes tehát olyan típusú kiadásnövelést vagy adócsökkentést/adóvisszatérítést alkalmazni, amelynek feltétele azok rövid távú/középtávú felhasználása. Például az új autó vásárlására igényelhető roncsprémium vagy nagycsaládos támogatás vagy elektromosautó-vásárlási támogatás azonnali autóvásárlást eredményez.)
- Minél kisebb a fogyasztás és a beruházás importtartalma, annál erősebb a GDP-re gyakorolt többlethatás. (Az előbb említett autóvásárlási támogatások csak az importfogyasztást növelik, ha az ország nem vesz részt az értékesített autók termelési láncában.)
- A kiadási multiplikátor általában nagyobb, mint az adómultiplikátor. (Ez következik a függelékben levezetett elméletből is.)

A fiskális deficitet növelő intézkedéseknek, azaz az egyoldalú kiadásnövelésnek és adócsökkentésnek van azonban negatív következménye is, amely ellene hat a multiplikátoroknak. A fiskális élénkítés következtében túlkereslet alakulhat ki, amely árnövekedést, azaz inflációs kockázatot okozhat. Vagyis az államkötvény-kibocsájtás, illetve az állami hitelfelvétel okozta kereslet- és árnövekedés végül a kamatláb emelkedésével jár, ami a beruházásokra visszatartó hatással lehet. Így a fiskális politika ugyanazon értékpapír-kibocsátáson keresztül a beruházásokra gyakorolt kiszorítási hatása miatt egy magasabb nominális ár- és költségszinten a gazdaság visszatér a korábbi

egyensúlyi jövedelemszintre. A gazdaságpolitika legfőbb tanulsága tehát – ahogyan azt a 3. fejezetben is kifejtettük –, hogy amennyiben a fiskális és a monetáris politika nem támogatja egymást, pusztán a kormányzati kiadások növelésével nem lehet tartós gazdasági növekedést elérni, hanem csupán az árak, a kamatok és a nominálbér növekedését. Hiszen a kormányzati túlkereslet inflációs hatása nem kedvez az olyan monetáris politikának, amely az árstabilitást tűzte ki célul. Ezzel párhuzamosan a kockázatnövekedés ellen és a fogyasztás leszorítása érdekében megnövelt jegybanki alapkamat nem kedvez az államháztartás adósságfinanszírozásának, hiszen emelkedik az állam által felvett hitelek, illetve kibocsátott kötvények kamata, ami tovább növeli a költségvetés hiányát.

(A fiskális multiplikátorok közgazdasági működési elvét és a kiszorítási hatás összefüggésrendszerét a fejezet függeléke ismerteti.)

7.3. szemelvény: Magas nyomású gazdaság és a konjunktúra

„A 70-es évek elején jelent meg a magas nyomású gazdaság koncepciója a közgazdaságtanban, ami szerint ha a gazdaságpolitika az átlagosnál nagyobb keresleti nyomás alatt tartja a gazdaságot, akkor tartósan magasabb GDP érhető el. A tartósan és kiszámíthatóan módon keresleti nyomás alatt tartott gazdaságban a vállalatok a piacaik növekedésére tartósan számítva növelik a keresletüket termelési tényezők, gépek és berendezések illetve munkaerő iránt. A fogyasztók termékkereslete szintén stabilan növekedhet, mert a foglalkozatás és a jövedelem kiszámíthatóbban alakul. A munkapiacon a vállalatok maguk képzik az új munkaerőt (learning by doing), nem várnak arra, hogy a munkaerőpiacon legyen elegendő megfelelő képzettségű munkavállaló. Általános ellenvetés a magas nyomású gazdaság koncepciója ellen, hogy kockázatos inflációs szempontból. Az elmúlt időszakban azonban két szempontból jelentősen megváltozott az inflációs dinamika, ami csökkenti a magas nyomású gazdaság potenciális költségét. Egyrészt az inflációs várakozások alacsonyak és jól horgonyzottak, másrészt a reálgazdaságot és az inflációt összekötő Phillips-görbe ellaposodott az elmúlt időszakban. Ez a folyamat azt eredményezi, hogy a kibocsátási rés emelkedésének egyre kisebb az inflációs hatása.

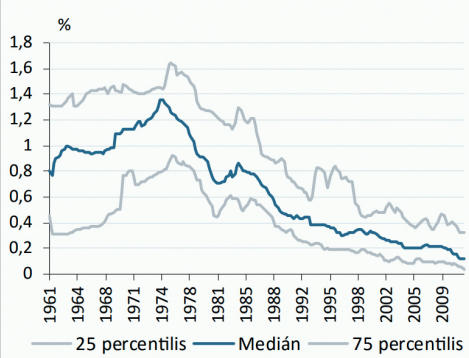
A válság utáni lassú helyreállás igazolta, hogy a monetáris politika nem képes minden esetben egyedül stabilizálni a gazdaságot. Ráadásul a korábban általános kínálati eszköznek tekintett strukturális reformok szerkezetét és időzítését is körültekintően kell megválasztani. Az új megközelítés erősen támaszkodik a fiskális politika támogatására. A fiskális politika különösen felértékelődik mérlegciklusok esetén. Az államok lehetnének az egyetlen olyan, nem magánérdeket követő szereplők, akik bővíthetik a kiadásaikat tovább növelve az eladósodottságukat és ezzel csökkentik a többi szereplő mérlegkiigazításának reálgazdasági költségét. Ebben a perspektívában a költségvetési politika beilleszthető egy folyó fizetési mérleget célzó rendszer keretei közé. Az anticiklikus fiskális politikával kapcsolatban megkerülhetetlen a fiskális mozgástér kérdésének vizsgálata. A költségvetési politikával szemben támasztott két fő elvárásra (anticiklikus és fenntartható) az automatikus stabilizátorok optimalizálása lehet az egyik megoldást. Az automatikus stabilizátorok előnye, hogy késlekedés nélküli, szimmetrikus költségvetési választ adnak a konjunktúra változására, a cikluson átívelve (over the cycle) pedig nem befolyásolják a költségvetési fenntarthatóságot.

A lassú, elnyújtott kilábalás kezelésére Ball (2009), (2015) javasolta Okun (1973) koncepciójának, a «magas nyomású gazdaságnak» («high pressure economy») az átgondolását, implementálását. Eszerint ha a gazdaságpolitika az átlagosnál nagyobb keresleti nyomás alatt tartja a gazdaságot, akkor tartósan magasabb GDP szint érhető el a kilábalást követően. Más szavakkal, a potenciális kibocsátás tartósan növelhető egy alkalmas gazdaságpolitika segít-

ségével. Ez a megközelítés tehát nem pusztán azt mondja, hogy a potenciális kibocsátás nem független az aggregált kereslettől, azaz endogén, hanem azt is, hogy az a gazdaságpolitikára is reagál. Ezt támasztja alá Fatás és Summers (2016) tanulmánya is, ahol a szerzők megmutatják, hogy a fejlett gazdaságokban 2010–11-ben a fiskális restrikció által okozott GDP visszaesés minden egyes százaléka a potenciális kibocsátás 1 százalékos csökkenését okozta. A tartósan és kiszámíthatóan módon keresleti nyomás alatt tartott gazdaságban a vállalatok a piacaik növekedésére tartósan számítva növelik a keresletüket termelési tényezők, gépek és berendezések, illetve munkaerő iránt. A fogyasztók termékkereslete szintén stabilan növekedhet, mert a foglalkozatás és a jövedelem kiszámíthatóbban alakul. A munkapiacon a vállalatok maguk képzik az új munkaerőt (learning by doing), nem várnak arra, hogy a munkaerőpiacon legyen elegendő megfelelő képzettségű munkavállaló. Olyan munkaerőt is alkalmaznak, amelyet normál fellendülés esetén nem tartanának foglalkoztathatónak a munkaadók. A vállalatok a munkaerő egyre nagyobb hányadát alkalmazzák «törzs» munkaerőként, határozatlan időtartamú szerződéssel, teljes munkaidőben foglalkoztatottként, és csökken az aránya a munkapiachoz és a vállalatokhoz lazábban kapcsolódó, sokszor csak részmunkaidős dolgozóként vagy a nem alkalmazott, egyéni vállalkozóként foglalkoztatott munkavállalóknak.

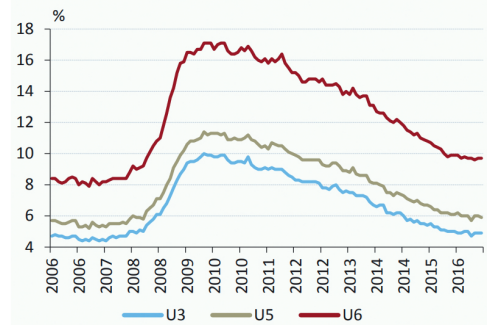
Már Okunnal szemben is többen felvetették, hogy elképzelése megvalósításának jelentős kockázatai vannak. Főleg európai döntéshozói körökben érezhető az a meggyőződés, hogy a gazdaság potenciális kibocsátása tartós károkat szenvedett a válságban és a válságot annak bizonyítékának látják, hogy már a válság előtt is túlfűtött volt a gazdaság. A nemzetközi intézmények a potenciális kibocsátás becsléseket folyamatosan csökkentették a válság alatt és azt követően, ahogyan a kilábalás elhúzódott. Ez azonban komoly problémákat vet fel, mert ha igaz, hogy a potenciális kibocsátás nem független a tényleges kibocsátástól – vagyis endogén – akkor azzal, hogy folyamatosan lefelé módosítják, és ezzel zárják a negatív kibocsátási rést, a gazdaságpolitikának rossz üzenetet adnak. Ha a gazdaságpolitika az így záródó potenciális outputnak megfelelően reagál, akkor endogén módon lelassítja a potenciális kibocsátás növekedési ütemét. Ez a veszély áll fenn akkor, ha a magas munkanélküliséget és gyenge növekedést strukturális tényezőkkel magyarázzák, de valójában az részben vagy egészben ciklikus. A másik általános ellenvetés a magas nyomású gazdasággal szemben, hogy kockázatos inflációs szempontból."

A Phillips-görbe meredekségének a változása

Forrás: Blanchard és szerzőtársai (2015).

Munkanélküliség és alulfoglalkoztatás, USA

Megjegyzés: U3: szokásos (ILO) munkanélküliség;
U5: U3 plusz a munkapiacon nem aktív potenciális munkaerő;
U6: U5 plusz gazdasági okból részmunkaidős.
Forrás: Bureau of Labour statistics.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank 2016: 7; 16–17.

7.6. Az államadósság

Az egyenlegkoncepciók tárgyalása kapcsán már érintettük az államadósság fogalmát is. Az államok majd mindegyike rendelkezik valamekkora államadóssággal, ami a múltban vállalt kötelezettségeket rögzíti. Sztenderd tankönyvi meghatározás szerint az államadósság nem egyéb, mint a múltban felvett (és még nem törlesztett) hitelek összessége. A fenntarthatóság vizsgálata szempontjából a hangsúly a „múltbeli" jelzőn van. A múltban felvett hiteleket ugyanis nem lehet meg nem történtté tenni, azok ugyanis hatással vannak a jelen, sőt a jövő döntéseire is, mivel a felvett hiteleket finanszírozni kell. A múltban meghozott eladósodási döntés tehát kihatással van a jelen és a jövő eladósodási lehetőségeire is. A múltban felvett kölcsönökkel kapcsolatban mindössze annyi mozgástere van a jelenbeli kormányoknak, hogy megpróbálják kedvezőbb kamatozású hitelekkel kiváltani azt. Az államadósság állománya tehát a jelenlegi és jövőbeni költségvetési mozgástér független változója.

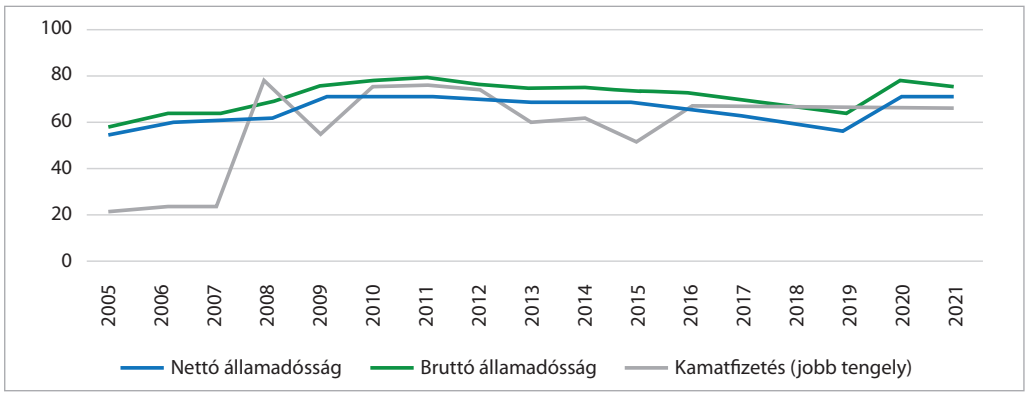
Az államadósság számviteli értelemben a kormányzat kötelezettsége. Az államadósság változása egyben azt is kifejezi, hogy a kormányzat megtakarító vagy az eszközállományát felélő magatartást tanúsít-e. Az adósságcsökkentés eredményeképpen a nettó (reál) eszközállomány növekszik, eladósodás során viszont éppen ellenkezőleg, csökken. Viszont, amikor a kormány privatizációs bevételekből kénytelen törleszteni az adósságot, az adósságállomány ugyan csökken, de a privatizált eszközök értéke sem marad meg az államháztartásban. Következésképpen már a hitelek felvételekor úgy tekinthetünk az adósságállomány növekedésére, mint eszközállományt csökkentő tételre. Amennyiben az államadósságot a folyó (adó)bevételekből sikerül mérsékelni, akkor a jövőben emiatt meg nem valósuló beruházás vagy eszközállomány tekinthető állománycsökkenésnek (ez tehát az adónövelés alternatív költsége).[6]

A gyakorlatban legtöbbször használt államadósság adat csak a központi kormány adósságát méri az önkormányzatok tartozása nélkül. Így, minél szélesebb az önkormányzati mozgástér, annál nagyobb összegek maradhatnak ki a tényleges közösségi funkciókat ellátó rendszer adósságmutatójából. Az államadósság összetételében lehet hazai és külföldi adósság is. Utóbbi beleszámít az ország külső eladósodottságába is, míg előbbi a hazai tőkeforrások piacán eredményez kiszorítási hatást. Az államadósság összetételében fontos tényező a lejárat. Az adósság ugyanis nemcsak kamatkiadásokat eredményez a költségvetésben, hanem adósságtörlesztésként (hiteltörlesztésként vagy államkötvények lejáratkori visszavásárlásaként) is megjelenik a kiadási oldalon. A hitelek maximális lejárati idejére hatással van az országkockázat is. Amíg például Magyarország nyugodt gazdasági időszakban legfeljebb tízéves futamidejű állampapírokat képes értékesíteni a pénzpiacokon, addig az Egyesült Államok harmincéves futamidejű államkötvényeit még a 2008-as pénzügyi válság idején is szívesen vásárolták a befektetők.

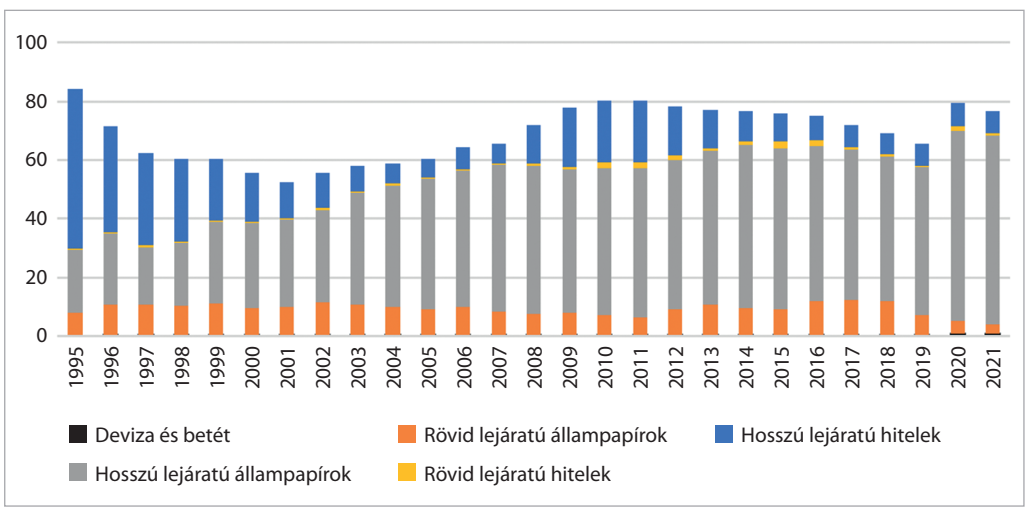
Az államadósság növekedésével megnövekszik a visszafizetési kockázat *(default risk),* amely miatt egyre kevésbé lesz hiteles a kormányzat költségvetési tervezése. A gazdaságpolitika hitelvesztése pedig rontja az üzleti környezet stabilitását és ezzel együtt a nemzetgazdaság versenyképességét és tőkevonzó képességét is. Így a költségvetési és a külső egyensúlytalanság tovább növekszik. A tartós hiány és a növekvő államadósság következményeinek vizsgálata rendkívül fontos. Az adósság ugyanis korlátozhatja a kormány gazdaságpolitikai mozgásterét. A mozgástér

[6] Az államadósság és a gazdasági növekedés közötti kauzalitási kapcsolatok vizsgálata során megállapítható, hogy a 2008-as válságot követően a két változó között kétirányú oksági kapcsolat azonosítható (Marton, 2021).

beszűkülése ráadásul nem ritkán megszorításokra kényszeríti a kormányzati szereplőket.[7] A fenntarthatóság kívánalma arra mutat rá, hogy egyetlen kormány sem költekezhet következmények nélkül.[8] Habár az államok a szó köznapi értelmében nem mehetnek csődbe, ám tudatosítani célszerű, hogy az adósságnak ára van.

7.5. ábra: A magyar bruttó és nettó államadósság állományának összevetése, GDP %-a, 2005–2021
Forrás: IMF World Economic Outlook adatbázisa alapján a szerzők szerkesztése
Megjegyzés: A kamatfizetés a nettó és a bruttó adósság különbségeként lett kiszámolva.

7.6. ábra: A magyar bruttó államadósság szerkezetének és állományának alakulása, GDP %-a, 1995–2021
Forrás: European Commission, Ageing Report, 2015 alapján a szerzők szerkesztése

[7] A fiskális kiigazítás negatív kibocsátási hatásának minimalizálásához és a pozitív adóssághatás rövid távú eléréséhez, valamint a középtávú pozitív hozadék maximalizálása érdekében négy követelmény fogalmazható meg: a kedvező növekedésű nemzetközi gazdasági környezet, az alacsony fiskális multiplikátor, a konszolidáció egyenletes, illetve kiadásoldali jellege, erről lásd bővebben Marton (2018) tanulmányában.
[8] A fenntarthatóságról bővebben Benczes–Kutasi (2010) tanulmánya, illetve Kutasi (2012) cikke tartalmaz elemzést a fiskális szabályok összefüggésében.

Függelék

A) A fiskális multiplikátorok hatásmechanizmusa

A fiskális multiplikátor modelljének felépítését indítsuk a zárt gazdaság feltételezéséből, amelyet lépésenként kiegészítve jutunk a valóságra alkalmazható modellhez. A kiindulási esetben a jövedelemfelhasználás *keynesi* alapképlete a következőképpen áll össze:

$$Y = C + I + G, \tag{7.1}$$

ahol Y a jövedelem, C a fogyasztás, I a beruházások, G a kormányzati megrendelések. Figyelembe véve a fogyasztási határhajlandóságot, a következőképpen írható fel,

$$Y = [1 / (1–\hat{c})]*[C_0 + I + G], \tag{7.2}$$

ahol $\hat{c}$ a fogyasztási határhajlam, C_0 az autonóm fogyasztás. Ebből következik, hogy 1 egységnyi kormányzati megrendelés $1/(1–\hat{c})$ mennyiségű többletjövedelmet generál, ezért utóbbi szorzót *költségvetési kiadási multiplikátornak* hívják.

Amennyiben bevonjuk a külkereskedelmet, akkor a jövedelmi egyenlet

$$Y = [1 / (1–\hat{c})]*[C_0 + I + G + (X–IM)] \tag{7.3}$$

formára módosul, ahol (X–IM) az export és import különbözete. A külkereskedelmi egyenlegből kiolvasható az is, hogy a költségvetési kiadások hogyan befolyásolják a külföldi kereskedelmi partnerek jövedelmét.

A zárt gazdasági modellben a kormányzati kiadásokkal csak akkor növelhető a jövedelem, ha a termelés rugalmasan bővíthető, ha a munkaerőpiac kínálatából még növelhető a foglalkoztatottság. Különben a kereslet egyoldalú növekedése csupán az inflációt növeli. Nem szabad azonban felszínesen értelmezni a hazai munkanélküliségi rátát vagy az inaktív népesség arányát. Egyrészt a munkaerőpiac kereslete és kínálata strukturális minőségében is eltérhet egymástól. Másrészt a kismértékű munkaerő-felesleg alkalmas lehet arra, hogy puffert képezzen a szezonális munkák számára, illetve az ágazati szerkezet átalakításához, a strukturális alkalmazkodáshoz. Továbbá feltételezhetjük, hogy először a legjobb minőségű, nagyobb termelékenységű munkavállalókat alkalmazzák. Tehát a teljes foglalkoztatottság azt jelenti, hogy a rosszabb termelékenységű munkaerőt is bevonják a termelésbe, ami miatt mind a határ-, mind az átlagtermelékenység romlik ágazati vagy összgazdasági szinten. Amennyiben pedig a munkaerőpiacon érvényesül a nominálbérek közötti viszonyítás, az egymásra gyakorolt húzó vagy visszahúzó hatás, a munkaerőköltség és a hozzáadott érték aránya nem éri el az optimális szintet.

Nyitott gazdaságban viszont, viszonylag szabad termék-, szolgáltatás- és termelésitényező-áramlás mellett, amennyiben rugalmas a regionális vagy világpiaci kínálat, a kormányzati megrendelések elvileg kielégíthetőek a legoptimálisabb tulajdonságokkal rendelkező külföldi forrásból is.

A költségvetés kiadásaira fedezetet nyújthat az adóbevétel, a hitelfelvétel és esetleg az állam üzleti vagy szolgáltatói tevékenységéből származó bevétel. A finanszírozási oldal kapcsán az adó-

bevételek hatását vizsgáljuk először. Első lépésként tételezzünk fel fix adóterhet. Ebben az esetben az elkölthető jövedelem

$$C = C_0 + \hat{c}(Y–T_0), \tag{7.4}$$

ahol T_0 a kivetett fixadó. Amennyiben ezt behelyettesítjük a magánszektor számára rendelkezésre álló jövedelem (Y_p) képletébe, akkor

$$Y_p = [1 / (1–\hat{c})]*[C_0 + I–\hat{c}T_0]. \tag{7.5}$$

Így az 1 egységnyi T_0-ra jutó multiplikáló hatást a ĉ/(1–ĉ) szorzó fejezi ki, amelyet ezért *adómultiplikátornak* hívnak. Természetesen ez a jövedelemhatás is csak rugalmas kínálat, azaz szabad kapacitások mellett érvényesülhet.

Minthogy a fogyasztási határhajlam (ĉ) 1-nél kisebb, a fix adó esetében az adómultiplikátor kisebb, mint a kiadási multiplikátor. Vagyis a költségvetési kiadások vagy az adók oldaláról történő beavatkozás elvileg egymást helyettesítő expanziós eszközök, de nem egyforma az erejük. A kiadások erőteljesebb volta kifejeződik abban is, hogy nullszaldós költségvetési egyenleg esetében – amikor az adóbevétel egyenlő a kiadással – egységnyi kormányzati kiadás egységnyivel növeli a jövedelmet is. Legalábbis ez következik a Haavelmo-tételből, amely azt állítja az egyensúlyban lévő költségvetésről, hogy

$$[1 / (1–\hat{c})]*G – [\hat{c} / (1–\hat{c})]*T_0 = [1 / (1–\hat{c})]*G – [\hat{c}/(1–\hat{c})]*G (= G). \tag{7.6}$$

Azaz az egyensúlyban lévő költségvetés fogyasztási és adóhatása összességében annyival növeli a nemzeti jövedelmet, amennyi adóbevételt a kormány elkölt. Vagyis, ha nincs kormányzati túlköltekezés vagy kormányzati megtakarítás, akkor az államháztartás jövedelemhatása semleges.

Fontos következménye mindennek, hogy egyensúlyban lévő költségvetés esetén a kiadás egységnyi csökkentése a nemzetgazdasági összkeresletet is egységnyivel csökkenti, de az adóbevétel egységnyi növelése csak ĉ-nyi mértékben csökkenti az összkeresletet. Ezt figyelembe kell venni a túlkereslet megszűntetésekor az antiinflációs politika esetében.

A deficit nélküli költségvetés esetében azt is számításba kell venni, hogy a nullszaldó megtartása mellett a keresletet gerjesztő költségvetési politika jóval nagyobb mértékű kiadásnövelést igényel. Ez esetben ugyanis az adóemeléssel finanszírozott kiadási multiplikátor hatása nem 1/(1–ĉ), hanem 1:1 arányú lesz. Vagyis a költségvetési deficit teljes megszüntetése nem mindig pozitív hatású. Ezért a költségvetési deficit önmagában nem válhat egyedüli megítélési szemponttá. Másrészt megfontolandó az is, hogy érdemes-e egyszerre deficitcsökkentéssel és adócsökkentéssel kísérletezni.

Visszatérve az adó jövedelmi hatására, ha fix adó helyett adókulcsot (z) alkalmaznak, akkor azt tapasztaljuk, hogy mind az adó-, mind a kiadási multiplikátor hatása még gyengébb, mint a fix adó esetében. Ez esetben ugyanis az adó összege a jövedelem szerint változik, vagyis a jövedelmi egyenlet a következőképpen alakul:

$$Y = C_0 + \hat{c}(Y\text{-}zY) + I + G, \tag{7.7}$$

$$Y = [1 / (1–(1–z)\hat{c})]*[C_0 + I + G]. \tag{7.8}$$

Azaz a kiadási multiplikátor esetében a [1 / (1–(1–z)ĉ)] kisebb, mint [1 / (1–ĉ)], illetve az adómultiplikátor esetében [ĉ / (1–(1–z)ĉ)] kisebb, mint [ĉ / (1–ĉ)], mert 0 < z < 1. A mérsékeltebb jövedelemnövekedés oka, hogy a többletjövedelem egy része az adónövekedés forrásává válik. Vagyis adókulcs alkalmazása estén a kulcs növelése csökkenti a multiplikátorhatást, míg a kulcs csökkentése erősíti az expanzív fiskális politika jövedelemhatását. A progresszív adózási rendszer felerősíti ezt a folyamatot. Az adózási jövedelemsávok változtatása is megfelel az adókulcs változtatásának (Meyer 1997: 233–234).

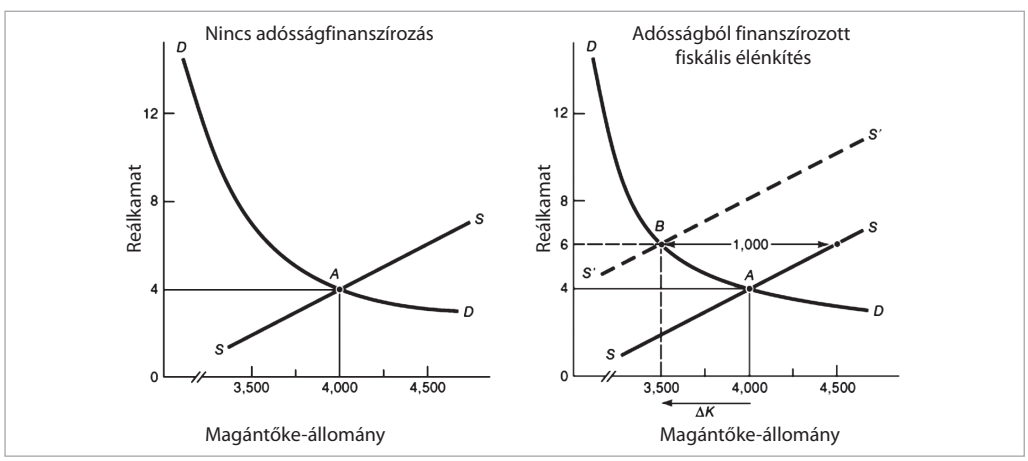
Az adóemelés csökkenti a magánszektor jövedelmét, ezzel csökkenti a fogyasztásának jövedelemtől függő részét is, ami a fogyasztási határhajlandóságon keresztül érvényesül:

$$-\hat{c} = -\,dC / dY. \tag{7.9}$$

Viszont ĉ < 1, ezért a magánszektor fogyasztáscsökkenése kisebb mértékű, mint az esetlegesen állami beruházásra fordított adóbevétel indukálta keresletnövekedés.

B) Kiszorítási hatás

Mint azt a 7.7. ábra szemlélteti, ha adósságból finanszírozott fiskális élénkítés történik, akkor a bankpiacon, illetve az államkötvénypiacon megnövekedett állami hitelkereslet emelkedő reálkamatszintet eredményez, amennyiben nem bővül a hitelpénzkínálat a háztartások megtakarítása vagy nemzetközi hitelpiacok forrásain keresztül. A megemelkedett kamatláb az alacsonyabb megtérülési rátával bíró, nem állami beruházási projekteket kiszelektálja legkésőbb akkor, amikor azok megtérülése már nem képes fedezni az emelkedő beruházási hitelkamatokat. Így ezek a beruházások nem valósulnak meg, és nem képződik meg a tervezett tőkeeszköz. Tehát alacsonyabb tőkeállomány keletkezik, illetve az elhalasztott vagy elmaradt felújítások miatt a meglévő tőkeeszközök értékcsökkenését nem ellentételezi szinten tartó beruházás, így a meglévő tőkeállomány csökken. A 7.7. ábrán a jobboldali grafikonon *A* pontból *B* pontba kerül a gazdaság a megnövekedett reálkamat és a visszaeső magántőke-állomány összefüggésében.

7.7. ábra: Eladósodás nélküli költségvetési egyensúly és adósságból finanszírozott élénkítés különbsége a tőkepiacon

Forrás: Samuelson–Nordhaus 2009: 636.

Irodalomjegyzék

Báger Gusztáv (2012): *Korrupció.* Budapest: Akadémiai.

Ball, Laurence M. (2009): Hysteresis Old and New Evidence. *NBER Working Papers,* No. 14818. Online: https://doi.org/10.3386/w14818

Ball, Laurence M. (2015): *Monetary Policy for a High Pressure Economy, Center on Budget and Policy Priorities, Full Employment Project.* Online: www.econ2.jhu.edu/ People/Ball/HighPressure.pdf

Benczes István – Kutasi Gábor (2010a): *Költségvetési pénzügyek. Hiány, államadósság és fenntarthatóság.* Budapest: Akadémiai.

Benczes István – Kutasi Gábor (2010b): A költségvetési politika fenntarthatósága és a szabályalapú gazdaságpolitika. *Köz-gazdaság,* 5(2), 59–74.

Blanchard, Olivier – Cerutti, Eugenio – Summers, Lawrence (2015): Inflation and Activity – Two Explorations and Their Monetary Policy Implications. *IMF Working Paper,* WP15/230.

Blanchard, Olivier – Leigh, Daniel (2013): Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. *American Economic Review,* 103(3), 117–120.

Bod Péter Ákos (2014): *Bevezetés a gazdaságpolitikába.* Budapest: Akadémiai.

Botos Katalin – Schlett András (2008): *Államháztartástan.* Budapest: Szent István Társulat.

Csányi Réka et al. (2018): *Államháztartás.* Budapest: Dialóg Campus.

Csiki Gergely (2022): Megérkezett a legfrissebb költségvetési hiányadat! *Portfolio.hu,* 2022. július 8. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20220708/megerkezett-a-legfrissebb-koltsegvetesi-hianyadat-555131

Dolan, Ed (2017): Is U. S. Fiscal Policy About To Go Procyclical Again? How Can We Tell? *Seeking Alpha,* 2017. január 6. Online: https://seekingalpha.com/article/4034879-is-u-s-fiscal-policy-to-go-procyclical-again-how-can-tell

European Commission (2015): The 2015 Aging Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060). *European Economy,* 3/2015. Online: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf

Fatás, Antonio – Summers, Lawrence H. (2016): The Permanent Effects of Fiscal Consolidations. *NBER Working Paper,* No. 22734. Online: https://doi.org/10.3386/w22374

Giordano, F. – Persaud, S. (1998): *The Political Economy of Monetary Union.* London: Routledge.

HeténYi István (2003): *Gazdaságpolitika.* Budapest: Aula.

Kopits György (2007): A költségvetési felelősség keretrendszere – nemzetközi tapasztalatok és magyarországi tanulságok. *Pénzügyi Szemle,* 52(2), 197–216.

Kutasi Gábor (2012): Budgeting with Rules and Advisory Institutions in the EU. *South-East Europe: International Relations Quarterly,* 3(1), 1–10.

Lentner Csaba (2019): *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig.* Budapest: L'Harmattan.

Magyar Nemzeti Bank (2016): *Növekedési jelentés.* Online: www.mnb.hu/letoltes/novekedesi-jelentes-2016-hu.PDF

Marton Ádám (2018): A fiskális konszolidáció és az államadósság kapcsolata: Csökkenti vagy növeli az adósságrátát a fiskális kiigazítás? *Pénzügyi Szemle,* 63(1), 24–38.

Marton Ádám (2019): A fiskális kiigazítás sikerességének megítélése – politikai gazdaságtani megközelítés. *Európai Tükör,* 22(2), 27–44. Online: http://doi.org/10.32559/et.2019.2.2

Marton, Ádám (2021): The Relationship Between Increased Debt Ratio and Economic Growth in the European Union: The Granger Causality Approach. *Európai Tükör,* 24(1), 77–94. Online: https://doi.org/10.32559/et.2021.1.4

Meyer Dietmar (1997) *Bevezetés a Makroökonómiába.* Budapest: Aula.
Nyikos Györgyi – Szabó Ildikó (2018): *Államháztartási ellenőrzési ismeretek.* Budapest: Dialóg Campus.
Okun, Arthur M. (1973): Upward Mobility in a High Pressure Economy. *Brookings Papers on Economic Activity,* (1), 207–253.
Portfolio.hu (2021): Felrobbannak az adóbevételek Magyarországon, és a kormány gyorsan el is költi. *Portfolio.hu,* 2021. szeptember 12. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20210912/felrobbannak-az-adobevetelek-magyarorszagon-es-a-kormany-gyorsan-el-is-kolti-500266#
Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D. (2010): *Economics.* New York: McGraw-Hill.
Vigvári András (2005): *Közpénzügyeink.* Budapest: KJK Kerszöv.
Vigvári András (2008): *Pénzügy(rendszer)tan.* Budapest: Akadémiai.
Zsugyel János szerk. (2009): *A közpénzügyek nagy kézikönyve.* Budapest: Complex.

VÁKÁT OLDAL

Kutasi Gábor – Füzesi Krisztina – Marton Ádám – Szijártó Norbert

8. Államadósság-menedzsment a fenntartható finanszírozásért

8.1. Az adósságmenedzsment sarokkövei

Az államkötvények optimális összetétel- és futamidő-struktúrájának elemzéséhez az államadósság-menedzsment tágabb elméleti megközelítése szükséges. Az államháztartás egyenlege a kormányzati kiadások és a kormányzati jövedelem különbségeként írható le, ahol a kormányzati jövedelem a fogyasztói jövedelmeket terhelő adókként értelmezhető. A különbség a monetáris politikai eszközök és kötvénykibocsátás segítségével finanszírozható (Novák 2013). Az államháztartás egyensúlyának érdekében fontos a kiegyensúlyozott kötvénystruktúra fenntartása.

A külföldi devizában kibocsájtott adósságot széles körben elfogadott elméleti közgazdaságtani alapfeltevés egyértelműen elítéli, mivel a devizaadósság számos káros hatását azonosították. Elsőként említhető, hogy a devizaadósság fenntartása magasabb nemzetközi tartalékfelhalmozást igényel, illetve növekszik az árfolyamkockázat veszélye. Ezenkívül azokban az országban, ahol az állam nem tudja az adósságát belföldi valutakötvények kibocsátásával finanszírozni, felmerülhet a kizárólagos devizafinanszírozás, amely fokozza az ország nemzetközi kitettségét. Vizsgálták a devizaadósságot a befektető szemszögéből is, és megállapították, hogy a befektetők kis országok devizakötvény-csomagjait nem szívesen vásárolják a magasabb tranzakciós költségek miatt (Eichengreen–Hausmann–Panizza 2005; Hausmann–Panizza–Stein 2001; Bordo–Flandreau 2003; Eichengreen–Hausmann–Panizza 2007).

A kötvények optimális futamidejének meghatározása szintén kiemelt jelentőségű az államadósság folyamatos megújíthatóságának és visszafizetésének fenntartásában. Ugyanakkor az államok hajlamosak rövid távú stratégiát választani, és az aktuális finanszírozási szükségleteiket kielégíteni, ahelyett, hogy az államadósság struktúráját javítanák. Az elméletek elsősorban négy területen vizsgálódnak a kötvények futamidejével kapcsolatban: 1. Milyen előnyökkel jár a rövid és a hosszú futamidejű kötvény a kibocsájtó állam szempontjából? 2. A futamidők tekintetében szűk vagy széles skálát érdemes egy időben alkalmazni és kibocsájtani? 3. Hogyan befolyásolják a kötvényportfóliót a makrogazdasági tényezők és ez alapján milyen futamidőstruktúrát érdemes kialakítani? 4. Hogyan hat a kötvényportfólió futamidő-struktúrája a hazai pénzügyi stabilitására, és az államadósság fenntarthatóságára?

A hosszú lejáratú államkötvény esetében modellezett gazdasági sokkok hatására a hozamgörbe speciálisan púpos alakját idézik elő, és meghosszabbítják a kötvényfutamidőket is, míg a sokkok után laposodik a hozamgörbe és rövidül a futamidő-struktúra is. Az államok a lehető leghosszabb lejárati struktúrákat választják. Az infláció és a hosszú távú hozamgörbe paraméterei alapján a hosszú távú kötvénykibocsátás növelheti az adósságfinanszírozás költségeit és a hosszú távú kockázatokat (Lustig–Sleet–Yeltekin 2008). A futamidő- és deviza-összetételre megfogalmazott következtetések alapján a rövid távú hazai valutában kibocsájtott kötvények és a külföldi devizában kibocsájtott kötvények különböző árfolyamkockázattal rendelkeznek, így kiegészítik egymást egy stabil portfólió kialakításánál (Inci 2005).

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_08

Ha az adósságfinanszírozás költségének csökkentése a cél, a futamidő lerövidítése mellett szólnak az érvek, amikor a magas kockázatok miatt meredeken növekvő hozamgörbék a rövid futamidő mellett kínálnak alacsony kamatokat (Campbell 1995; Barro 1979). Igaz, ez esetben növekszik a kihívás abból a szempontból, hogy gyakrabban kell visszaváltani a lejáró adósságpapírokat és helyettük újakat kibocsájtani. Ugyanis a kétéves futamidejű állampapírokat kétévente kell megújítani, míg a harmincéves futamidejű értékpapírokat kibocsájtó kormányok már a következő generációk politikai vezetőire hárítják a lejárat és az adósságmegújítás finanszírozását. Emellett a hosszú futamidő lehetőséget teremt arra, hogy a gazdasági válságokat és sokkhatásokat ne tetézze államadóssági válság, hiszen nagyobb eséllyel íveli át a lassuló és visszaeső időszakot az adósság jelentős részének futamideje (Cole–Kehoe 2000).

A fentiek mellett még vizsgálható az adósság összetételében egyrészt az, hogyan oszlik meg a hazai és a külföldi hitelezők között, másrészt mekkora a súlya a lakossági aránynak az, intézményi befektetői aránnyal szemben. A hazai és külföldi befektetők aránya független attól, hogy milyen devizában van kibocsájtva az államadósság. A külföldi befektetők esetében biztos lehet abban a fiskális politika, hogy az adósságszolgálat során adott évben a külföldieknek kifizetett tőketörlesztés és kamat nem élénkíti a hazai gazdaságot (hacsak nem újabb államkötvényt vesznek belőle), míg a hazai befektetők államkötvény-jövedelmének valamekkora hányada bekerülhet a hazai fogyasztásba és jövedelemkörfogásba. Ráadásul a hazai befektetők esetében lehetséges arra való hajlam, hogy a vagyonukat hazai államkötvénybe fektessék. Bizonyos befektetési vagy nyugdíjalapok esetében ezt akár elő is írhatja az állami szabályozás, míg a lakossági befektetők tömege pedig az információ hiánya és a befektetési döntéseinek egyszerűsítése miatt lehet hajlamos arra, hogy külföldi kötvények iránt nem is érdeklődik.[1]

8.1. szemelvény: Intézményi befektető súlya a 2012-es magyar államkötvénypiacon

„Már 1100 milliárdnyi magyar kötvény van egy 38 éves ember kezében

Tovább növelte magyar kötvényeinek állományát az első negyedévben a Franklin Templeton Investments – derül ki a cég alapjainak beszámolóiból. Így összességében már 1100 milliárd forintnyi magyar papír van a legnagyobb hitelezőnk kezében, a szerencsénk csak az, hogy ők továbbra is bíznak abban, hogy jó üzletet kötöttek, és eszük ágában sincs kiszállni.

Összesen mintegy ötmilliárd dollárnyi, vagyis 1100 milliárd forintnyi magyar kitettsége volt március végén a Franklin Templeton Investmentsnek, mely Magyarország legnagyobb intézményi hitelezője, csak a nemzetközi szervezetnek tartozunk több pénzzel. A papírok jó részét még tavaly vette a befektetési cég, így nem csoda, hogy már decemberben arról lehetett olvasni, a Templeton lehet hazánk legnagyobb hitelezője a kötvénypiacon.

Az ÁKK adatai szerint március végén 20 826,8 milliárd forintot tett ki a központi költségvetés bruttó adóssága, az 1100 milliárdos állománnyal számolva ennek 5,3 százaléka volt a Franklin Templeton Investments kezében. Ez pedig tényleg komoly koncentrációnak számít."
Forrás: Beke 2012

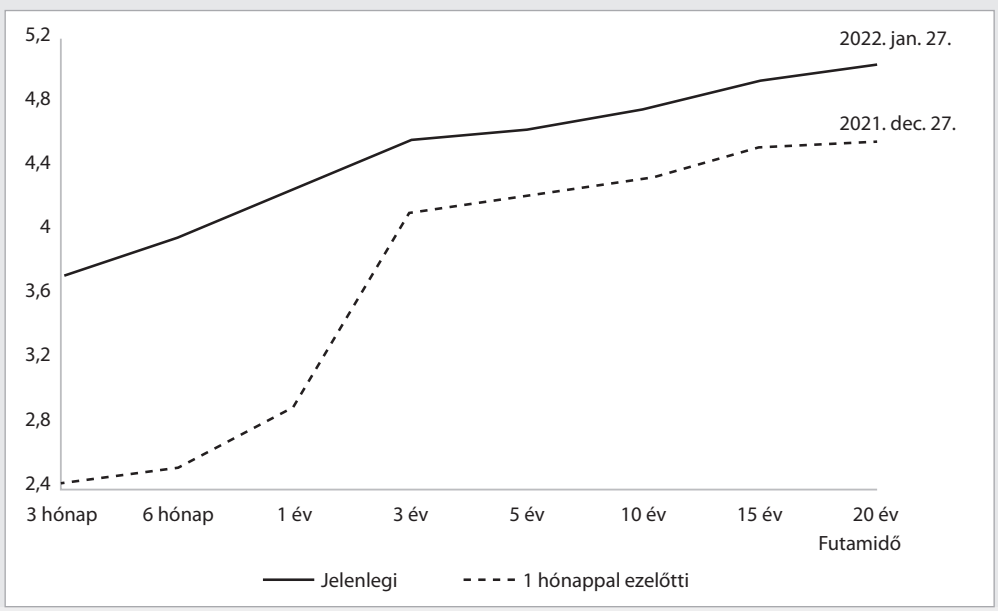
Az államkötvények és az állam által felvett bankhitelek vagy nemzetközi pénzügyi segélyek (például IMF-hitel) formájában realizálódó államadósság túlnyomó többségét a gyakorlatban jellemzően intézményi befektetőkön keresztül vásárolták fel.

[1] Utóbbiról bővebben lásd Kutasi–György–Szabó 2018.

Természetesen az intézmények mögött, a befektetői láncolat végén mindig ott állnak a magánszemélyek, akár az államkötvénybe invesztáló befektetési jegyek vásárlóiként, akár a bankok részvényeseiként stb., de az intézményi befektetők sajátossága, hogy jelentős tőkét koncentrálnak, így meghatározóak lehetnek egy-egy kisebb ország államkötvénypiacán (lásd a 8.1. szemelvényt), ami kiszolgáltatottabbá teheti az államot. Ezzel szemben a közvetlenül állampapírt vásárló, lakossági befektetők tömegei jellemzően rövid távra takarítanak meg államkötvényben, hosszú távú befektetéseikez inkább alapkezelőre bízzák. Már emiatt is nehezebb bevonzani a közvetlen lakosság megtakarításokat az államkötvénypiacra. Ezért ha a futamidő növelése szükséges a lakossági állampapírok esetében kamatprémiummal érdemes ösztönözni a hosszú távú (5–10 éves) állampapírvásárlást.

8.2. szemelvény: A hozamgörbe olvasása

„Az Államadósság Kezelő Központ közzétette a mai állampapírpiaci referenciahozamait. A tegnap megállapított értékekhez képest egységesen felfelé mozdultak a hozamok minden lejáraton, ami összefüggésben van a jegybank mai kamatdöntésével. Délelőtt az irányadó egyhetes betéti kamatlábat 30 bázisponttal emelte az MNB. A tegnapihoz képest 9 bázisponttal nőtt az 1 éves lejáratú papír referenciahozama. A 6 hónapos lejáratú állampapír hozama 33 bázisponttal nőtt. Az egy hónappal ezelőtti referenciahozamokhoz képest a rövid oldalon jelentősebb, de a hosszú oldalon is több 10 bázispontos emelkedés látható."
Forrás: Portfolio.hu 2022

Magyar államkötvény hozamgörbék
Forrás: Portfolio.hu 2022

Az ábrán egyrészt megfigyelhető a görbék emelkedő alakján, hogy a vízszintes tengelyen növekvő kötvényfutamidővel, hogyan növekszik a kötvény kamata, hiszen a hosszabb futamidő nagyobb kockázati kitettség, tehát ez önmagában kockázatnövelő. Másrészt megfigyelhető, hogy nem feltétlenül arányosan és egyenletesen emelkedik a kamat a futamidő változásával, hiszen lehetnek rövid, közép vagy éppen hosszú távú átmeneti kockázatok, amelyek eltorzítják a futamidő távjából következő egyenletes kockázatot. Harmadrészt megfigyelhető, hogy egy gazdasági vagy gazdaságpolitikai sokk képes elmozdítani a hozamgörbe miden pontját két dátum között.

A kamatprémium ez esetben megérheti az államnak, hiszen a közvetlenül a lakossághoz visszaérkező kamatjövedelem fogyasztásélénkítő hatással lehet a kamatfizetési periódusokban.

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) több alkalommal is megfogalmazott olyan irányelveket, amelyek arra hivatottak, hogy egyes gazdaságok államadósság-menedzsmentje megfelelő legyen. Ezekben az irányelvekben megfogalmazott cél, hogy a szuverén gazdaságok államadósság-menedzsmentjének prudens (körültekintő) végrehajtása erősítse a nemzetközi pénzügyi architektúrát, hozzájáruljon a nemzetközi pénzügyi stabilitáshoz és transzparenciához, valamint csökkentse a gazdaságok külső sérülékenységét (IMF 2014). Az irányelv definíciója szerint a prudens államadósság-menedzsment egy olyan folyamat, amely azt a stratégiát követi, hogy a szuverén gazdaságok finanszírozása közép-, illetve hosszú távon, a lehető legalacsonyabb költségek mellett valósuljon meg, a kockázatokat pedig minimalizálja. Szélesebb makrogazdasági kontextusban a kormányoknak fenntartható államadósság-pályával kell rendelkezniük, hogy adósság-szolgálatukat teljesíteni tudják olyan körülmények között is, amikor gazdasági és pénzügyi feszültségek lépnek fel.

Az IMF (2014) irányelvei figyelembe veszik az államadósság-menedzsment általános célkitűzései és koordinációja mellett az arra vonatkozó transzparenciát és elszámoltathatóságot is. A felelősség allokációja a pénzügyminisztérium, a jegybank és a különböző államadósság-menedzsmentel foglalkozó intézmények között nyilvánosnak kell lennie. Ehhez szorosan kapcsolódik az intézményi keretek megfelelő kialakítása, amely magában foglalja a tágabb értelmű államadósság „kormányzás" kérdéskörét is: tiszta jogi keretek az államadósság kibocsátásával kapcsolatosan, a belső pénzügyi rendszer megfelelő működése és hitelessége, az adósságmenedzsment intézményi keretrendszerének feladatai és mandátuma, valamint az adósságmenedzsmenthez tartozó nemzeti célok, irányelvek és stratégiák (rövid, közép- és hosszú távú stratégiák) és statisztikák rendszeres publikálása.

8.2. Kockázatok és modellezés

Az IMF (2014) irányelvei rámutatnak arra is, hogy az adósságportfóliók kapcsán a legfontosabb befolyásoló tényezők: a lejárat, a deviza és a kamat által meghatározott instrumentumok, valamint a kötelezettségek magas szintje. Ezek mind egyedi kockázatokkal rendelkeznek, amelyeket a 8.1. táblázat foglal össze.

8.1. táblázat: Az államadósság menedzsmentje kapcsán felmerülő kockázatok

Kockázat	Meghatározás
Piaci kockázat	A legáltalánosabb kockázati tényező, amely magában foglalja a piaci-gazdasági fundamentumok változásából adódó kockázatokat, alapvetően hatásuk magasabb adósságtörlesztéshez vezet.
Kamatkockázat	Azt a kockázati tényezőt jelenti, amely a kamatláb változásából következik: legjelentősebb hatása az adósságfinanszírozási képesség csökkenésében van, általánosságban elmondható, hogy a rövid távú vagy rugalmas adósságrátával (kamattal) rendelkező államadósság sokkal inkább kockázatos, mint a hosszú távú fix kibocsátású államadósság.
Árfolyamkockázat	A külföldi devizában denominált vagy indexált adósság addicionális volatilitást épít be az adósságszolgálatba. Ennek folyománya, hogy az adott ország jegybankja által meghatározott árfolyampolitika komoly hatással lehet az adósságszolgálat folyamatára, főként tisztán rugalmas árfolyamrendszerek esetén.
Visszafizetési kockázat	Azt a kockázatot jelenti, amikor az államadósságot szokatlanul magas költségek mellett kell törleszteni, vagy egy állam egyáltalán nem képes azt visszafizetni. Az árfolyamok volatilitása mellett más tényezők is hatással lehetnek a magas adósságszolgálatra, viszont a lejáró államadósság visszafizetésének képtelensége, vagy túlságosan magas költségek mellett történő törlesztése adósságválságba torkollhat.
Likviditási kockázat	A likvid eszközök gyors eltűnésének jelensége, amely általában nem várt fizetési kötelezettségek és/vagy pénzteremetési nehézségek eredményeképp jön létre.
Hitelezési kockázat	A nem teljesítő kölcsönök kockázata a pénzügyi eszközökön, amely leginkább akkor jelentkezik, amikor az államadósság menedzsmentjének része a likvid eszközök menedzsmentje is.
Elhelyezési kockázat	Arra az esetre vonatkozik, amikor a szerződő fél nem teljesíti a kötelezettségét, miután az állam a szerződés szerinti fizetése már megtörtént.
Működési kockázat	Számos kockázati tényezőt foglal magában: tranzakciós hibákat a szerződések végrehajtása során, belső szabályozási problémákat a szolgáltatásokra vagy a rendszerre vonatkozóan, korábbi rossz tapasztalatokat, jogi környezetet, korábbi szabálytalanságokat vagy természeti katasztrófákat. Ezek mind az államadósság menedzsmentjének erőteljes korlátozását jelentik, amelynek eredménye, hogy maga az államadósság menedzsmentje nem képes elérni a kitűzött célokat.

Forrás: IMF 2014

A 8.1. táblázat kiegészíthető egyéb szempontokkal is. További makrogazdasági folyamatokból eredő kockázatok eredhetnek a költségvetés bevételeinek drasztikus és hirtelen lecsökkenéséből. Például az adóbevételek mérséklődnek külső gazdasági sokkok következtében (a háztartások fogyasztásának csökkenése kevesebb adóbevételt eredményez, a vállalatok termelésének csökkenése szintén kevesebb állami adóbevételt generál, a munkanélküliség emelkedése pedig nagyobb kiadásokat). Így fix adósságszolgálat mellett jóval kevesebb pénzt tud a kormány jóléti szolgáltatásaira csoportosítani, vagyis az általános makrogazdasági ingadozás komoly hatással lehet az adósságszolgálat relatív költségére (Holler 2013).

8.3. Tulajdonosi struktúra

Abbas és szerzőtársai (2014) historikusan vizsgálták a fejlett gazdaságok államadósságának összetételét, deviza, lejárat, tulajdonosi profil és piacképesség alapján. Megállapították, hogy 1900 és 2011 között kiválóan szakaszolható államadósság felhalmozási és konszolidációs időszakok voltak, továbbá az előző négy tényező esetében is jól elkülöníthető időszakok azonosíthatóak be. A tulajdonosi struktúra esetén négy csoport részarányát vizsgálták: a központi bankokat, belföldi kereskedelmi bankokat, nem rezidenseket és a belföldi nem banki szektort. A központi bankok tulajdoni hányada a vizsgált fejlett országok tekintetében egyszer sem haladta meg a 20%-ot átlagosan, az 1980-as évek elejétől egy évtized alatt átlagosan 8% körüli arányra csökkent, ahol a „nagy megnyugvás" időszakának stagnálása után a 2000-es évek végén (a globális pénzügyi válság után) újra növekedésnek indult. A belföldi kereskedelmi bankszektor tulajdoni aránya az 1970-es évek kezdete óta folyamatosan csökkent, hol kisebb, hol nagyobb intenzitással, 2011-ben már csak 10% körüli átlagos részaránnyal rendelkezett. A nem rezidensek által birtokolt államadósság aránya folyamatosan növekedik az 1980-as évek közepe óta, az akkori 10%-os átlagos részarányhoz képest 2011-ben már 35% körüli részaránnyal rendelkezett. Babina és szerzőtársai (2015) az államadósság tulajdonosi struktúráját vizsgálta az Egyesült Államok tagállamainak kötvénypiacán, amely olyan karakterisztikákkal rendelkezik, mint a tőkeáramlás kontrolljának teljes hiánya és az egységes devizában denominált kötvények. Arra a kérdésre keresik a választ, hogy az állampapírok tulajdonosi struktúrája milyen hatással van azok árára és a reálgazdasági eredményekre. Talán a legfontosabb eredményük, hogy az állampapírok magas helyi tulajdonlása nem feltétlen jelent jót – az ilyen egyesült államokbeli tagállamok sokkal inkább alá vannak vetve likviditási és politikai kockázatoknak, válságok idején pedig problémákkal szembesülnek, amikor tőkeberuházások végrehajtását kellene finanszírozni. Ez azt jelenti, hogy a magas tagállamon belüli tulajdonlása a helyi kötvényeknek érzékenyebbé teszi a kötvény árakat a kínálati és keresleti sokkoknak, a helyi politikai bizonytalanságoknak és nehézségeket okoz a tagállami beruházási projektek megvalósításában.

8.4. Államadósság-menedzsment és fenntarthatóság

Az államadósság-menedzsment stratégiái esetében megfigyelhető, hogy a magasabb jövedelemmel rendelkező gazdaságok nagyobb valószínűséggel használnak prudens adósságmenedzsment-stratégiát. Az eladósodottság foka némileg másképp határozza meg az egyes országos adósságmenedzsment-stratégiáit, minél inkább eladósodottak (minél nagyobb az államadósság abszolút volumene), annál inkább hajlamosak a gazdaságok az adósságmenedzsment minőségét javítani. Ezzel szemben a GDP-arányos államadósság szintje, valamint a külső sokkok volatilitása szignifikánsan csökkentik a valószínűségét annak, hogy az állam megfelelő adósságmenedzsment-stratégiával rendelkezzen (Melecky 2007).

Az államadósság fenntarthatóságának kiindulópontja, hogy mekkora az az államadósságszint, amely még fenntarthatóan finanszírozható (Wheeler 2004). A fenntarthatóság kapcsán két egymással részben átfedő definíciós szint jelenik meg: az egyik a fizetőképességet jelenti, vagyis a kormány képességét, hogy fennakadások nélkül teljesítse adósságszolgálatát, a másik szélesebb körű fiskális politikai fenntarthatóságot jelent, beleértve a kormány által végzett minden gazdaságpolitika fenntarthatóságát, miközben továbbra is fizetőképes marad (Burnside 2004). A kormányzat mindig a legjobb finanszírozási feltételek mellett próbál újabb és újabb állampa-

pírokat kibocsátani, amelynek külső korlátja a kormány kockázati preferenciája. Missale (2000) szerint az előbb felsorolt célok, a várt adósságköltségek és kockázat minimalizálása operacionálisan nem feltétlen jelennek meg, ami aláássa az államadósság fenntarthatóságát. Ezt arra építi, hogy a kormány által kitűzött tágabb és szűkebb fiskális politikai célokat, főként a kockázatkerülő magatartást nehéz beleépíteni a mindennapi államadósság-menedzsment stratégiájába, hiszen számos más tényezőt, az adott társadalom aktuális helyzetét (finanszírozási képességét, keresleti tényezőket és viselkedését), valamint a belső és külső pénzügyi rendszer stabilitását is figyelembe kell venni.

Az állampapírpiacok gyors fejlődése számos új témával bővítette az államadósság-menedzsment fogalomkörét: az államadósság-menedzsment eszközeivel, elektronikus rendszerek használatával, technikai fejlődéssel, az állampapírok elsődleges és másodlagos piacának jellemzőivel, és az államadósság-kezelő központok szervezeti tulajdonságaival (Snieska–Draksaite 2009). A kockázatok minimalizálásának stratégiája a nemzetgazdaságok kiemelten fontos szereplőjévé vált, főként olyan kis nyitott gazdaságokban, mint a balti államok, akik gazdaságpolitikájuk egyik legfontosabb céljaként az euróövezethez történő csatlakozást tűzték ki célul. Az államadósság-kezelő intézmények egy része számára teljesen új jelenséget hozott magával az euró bevezetése, az elektronikus kereskedési rendszerek alkalmazása és maguknak az államadósságot kezelő intézményeknek a változása. Az euró bevezetésének legfontosabb tulajdonsága, az árfolyamkockázat megszűnése, így a likviditási és hitelkockázati tényezők lettek azok, amelyek a különböző országok állampapírjainak árkülönbözőségeit okozzák. Az elektronikus kereskedési rendszerek bevezetése nagyobb hatékonyságot és magasabb likviditást eredményezett.

Függelék

A) Adósságszerkezet esettanulmány

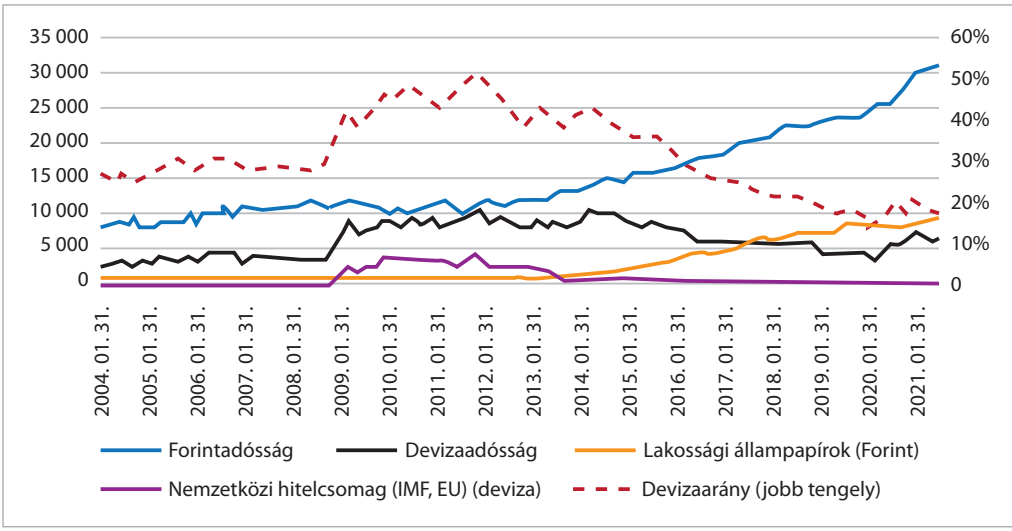
80% feletti államadósság-helyzetek eltérő kockázatokkal, Magyarország[2]

Az adósságmenedzsment elemzése
Hogy összehasonlíthatóvá tegyük a 2009–2011-es időszak és a 2021-es év államadósság-helyzetét, az alábbi szempontok szerint érdemes elemezni a körülményeket: 1. nemzetközi pénzpiaci- és adósságkörnyezet és a kamatkiadások terhe, 2. az adósság devizaszerkezete, 3. a külföldi és a lakossági hitelezők aránya 4. az államkötvény-hozamgörbék alakulása, 5. a futamidő alakulása.

Most kedvezőbb nemzetközi pozíció, kisebb kamatteher
Érdemes kiindulópontként leszögezni, hogy az államadósságszint gazdasági környezete teljesen más volt. A 2009-es csúcsérték mögött az értékpapírpiacok összeomlása állt, aminek következtében a 80%-os adósságfinanszírozási igénnyel szemben a nemzetközi pénzpiac szűkössége állt. A 2021-es lezárás okozta válság elsősorban a termelésben okozott károkat, nem a tőkepiaci likviditásban. Mindehhez hozzátehetjük, hogy míg a nemzetközi adósságkörnyezetet 2009-ben az jellemezte, hogy az EU jelenlegi tagállamainak összadósság-szintje 75,7% volt, addig ez 2020-ra már 90,9%-ra emelkedett. Utóbbi esetben már nem kirívóan kockázatos a magyar adósságszint. Ezt erősíti meg, hogy a GDP-arányos állami kamatkiadások is majdnem a felére csökkentek. 2009-ben, illetve 2012 és 2013-ban voltak a csúcson, 4,5–4,6%-on, míg 2020-ban ez már csak 2,4% volt 80% feletti év végi adósságszint mellett.

Most kisebb árfolyamkockázat
A 8.1. ábra azt mutatja számunkra, hogy a magyar államadósság devizakockázati kitettségét a 2009-es válság hatása rontotta jelentősen – nem csoda egy pénzügyi válság kellős közepén –, míg a 2021-es válságban megengedhette magának a gazdaságpolitika, hogy elsősorban magyar forintban adósodjon tovább. Vagyis, amíg a 2009 év és annak következményei nagyságrendekkel növelték a devizaarányt államadósság összetételében és így a devizakockázatot is, addig 2021 a devizaarány csökkenő trendjén jelentős mértékben nem változatott a növekvő deficitfinanszírozás.

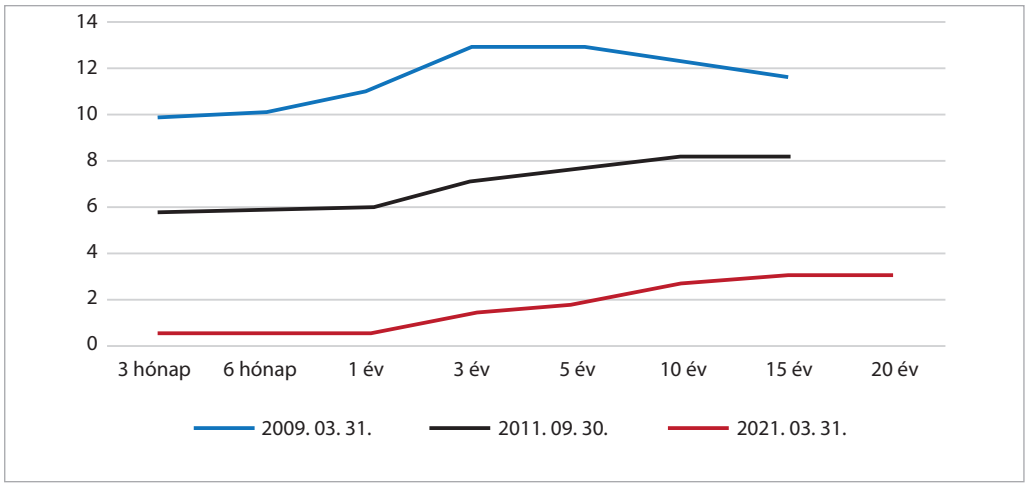
[2] Részletek az eredetileg a *Portfolio.hu* gazdasági portálon megjelent írásból: Kutasi–Marton 2021.

8.1. ábra: Adósságszerkezeti értékek, milliárd forint
Forrás: Államadósságkezelő Központ adatbázisa (www.akk.hu) alapján a szerzők szerkesztése

Most nagyobb a hazai finanszírozás aránya és nincs mentőcsomag
Az összetétel szempontjából másik jelentős eltérés, hogy a 2009-es válságkezelés szükségszerűen rá volt szorulva a nemzetközi pénzügyi mentőcsomagokra, amelyet a Nemzetközi Valutalap és az EU biztosított (8.2. ábra). A 2021-es válság során nem történ jelentős forintleértékelődés, a nemzetközi értékpapírpiacok is visszakorrigáltak a 2020-as mélypontról. E hatások elmaradása miatt nem értéktelenedtek el a megtakarítások. Igaz, a 2022-ben megugró infláció a negatív reálhozamok veszélyével fenyeget. A munkahelyfenntartó intézkedések és a kényszerű fogyasztás-visszafogás pedig lehetővé tette a lakossági finanszírozók még további bevonását, amely folytatása annak az adósságmenedzsmentnek, amely a 2010-es években megtízszerezte a lakossági arányt az államadósság-finanszírozásban. Igaz, a válság hatására ez a 2020 eleji 31%-ról 26% alá csökkent. A lakossági arány trendje egyben jelzi azt, hogy a külföldnek való kitettség szempontjából is egészen más helyzetben találta a válság az adósságmenedzsmentet 2009-ben és 2020-ban.

Most alacsony kamatok, meghosszabbodott futamidő
Az államkötvények hozamgörbéinek elemzése alapján kijelenthető, hogy 2021-ben jelentősen alacsonyabb kockázatokat áraz a piaca a magyar államkötvény esetében, mint a 2009-es vagy 2011-es adósságcsúcspont idején (8.3. ábra). További két különbség, hogy a középtávú (3 és 5 éves futamidejű kötvényhozam nem áraz kiugró kockázatot idén, szemben a 2009-es hozamgörbével, valamint 2021-ben 20, sőt a szeptemberi dollárkötvényaukció óta 30 éves futamidővel is eladhatók az államkötvények, szemben a korábbi két időszakkal, ami szintén az alacsonyabbra értékelt kockázatot és a nagyobb likviditást igazolja vissza a magyar államkötvény piacán.

8.2. ábra: Hozamgörbék
Forrás: Államadósságkezelő Központ adatbázisa (www.akk.hu) alapján a szerzők szerkesztése

Végül az átlagos futamidő szempontjából 2020 volt azaz az év, amikor az ÁKK 1-2 éves futamidejű kötvényeket 6–20 éves futamidejű kötvényekre cserélt, aminek következtében a deviza adósság átlagos futamideje ideje 3,6 évről 7,3 évre nőtt. 2009-ben az átlagos futamidő mindössze 2,5 év, 2011-ben pedig 2,58 év volt.

B) Az optimális államkötvény-portfolió dinamikus szemlélete

Az államkötvény-portfólió optimális deviza-összetételének meghatározásához segítségül szolgál a kamatparitás megközelítése, amely eredetileg a befektetők szemszögéből vizsgálja, hogy hazai és devizás eszközök között mikor milyen devizában érdemes befektetni. A gondolatmenetet megfordítva, jelen esetben a kamatparitás elmélete arra is használható, hogy milyen devizában érdemes eladósodni.

Az egyik megközelítés, ha a kamatparitás képletét használjuk a forint- és devizaadósság forintban kifejezett kamatköltségeinek összevetésére:

$$1 + i_{HUF} = (1 + i_{EUR}) * (1 + fp),$$

ahol i_{HUF} a forint adósság kamata, i_{EUR} a külföldi adósság kamata, *fp* a várt árfolyamváltozás. Az elmélet lényege, hogy adott befektetés, illetve hitel iránti kereslet befolyásolja az árfolyamot és az árfolyam-várakozást. Egyszerűen meghatározva, a forintban kibocsátott adósságpapír a forint iránti keresletet növeli és így a forintot erősíti, míg az euróban kibocsátott az euró iránti keresletet növeli és így az eurót értékeli fel (Madura–Fox 2011).

Dinamikus szemléletben tehát az államkötvény-menedzsment akkor jár el helyesen, ha az államadósságot forintkötvényben növeli, illetve újítja meg mindaddig, amíg a forintkötvényre kevesebb kamatot kell fizetni, mint a devizás kötvényre forintban. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez forinterősödést okoz, amely a devizás államadósság kamatterhét csökkenti forintban mérve, és ha megfordul az egyenlőtlenség, onnantól a helyes menedzsment a devizás eladósodás

mindaddig, amíg újra meg nem fordul az egyenlőtlenség. Természetesen nemcsak és kizárólag az államkötvény kibocsátója befolyásolja a kamatparitás két oldalának egyenlőségét vagy egyenlőtlenségét, hanem a piaci várakozások változása és a külföldi kamatot befolyásoló egyéb tényezők is. A viszonylag egyszerű megközelítést tovább bonyolítja az, hogy a devizás hitel végső soron forintban fizetett fogyasztást elégít-e ki. Ha igen, akkor az visszabillenti az árfolyamhatást a forint erősödése felé. Erre érdemes egy pontos, összetett modellt kidolgozni.

A másik megközelítés, hogy a fedezetlen kamatarbitrázsból indulunk ki. Az eredeti modell szerint a kamatkülönbségeket és várt árfolyamhatásokat figyelembe véve az alacsonyabb kamatköltségű devizában adósodunk el és a magasabb kamatköltségűbe fektetünk be. Utóbbi műveletet értelmezzük át állami kiadássá, adósságtörlesztéssé vagy adósságmegújítássá. Ebben a megközelítésben alternatív költségeket váltunk át egymás között. A kisebb alternatív költségű devizában eladósodunk és a nagyobb alternatív költségű devizában pedig felhasználjuk a pénzt az említett célokra. Az államkötvény-portfólió kezelőjének lehetősége van fedezetté *(carry trade)* tenni a kamatarbitrázst a határidős devizapiacon.

Mint arra több tanulmány is rámutat, a fedezetlen kamatparitás *(uncovered interest parity)* nem jelzi tökéletesen előre a jövőbeni árfolyamokat.

Sarantris (2006), Zhang és szerzőtársai (2010), Coudert és Mignon (2011), Tse és Wald (2013) azt vizsgálja fejlett és fejlődő országok CDS, VIX, illetve államkötvény-kamat adatainak tesztelésével, hogy ha nem a kamatparitás szerint alakul 100%-ban az árfolyamváltozás – márpedig ez gyakori, mint azt például Fama (1984), Meredith és Chinn (1998), Flood és Rose (2001) igazolja –, akkor az vajon kockázatot jelent-e az államkötvénypiacokon. Ezeknek a regresszióelemzéseknek a közös konklúziója, hogy az államkötvények esetében a hozamok, kamatok, kockázati indikátorok szignifikánsan és szorosan kötődnek a kamatparitáshoz, illetve kamatarbitrázshoz a vizsgált országok túlnyomó többségében.

Flood és Marion (2000) portfolióegyensúly-optimalizációs modellje, amely szintén a fedezetlen kamatparitás egyensúlyi megközelítésén alapul, nemzetközi befektetői oldalról igyekszik meghatározni azokat tényezőket, amelyek hatására kialakul az adós nem lineáris, időben változó kockázati prémiuma. E tényezők a jövőbeni árfolyam szórása, a kockázatkerülés foka, és a magánbefektetői kézben lévő hazai és külföldi államkötvények világszintű aránya. A modell igazolását Sarantis (2006) végezte el GARCH-modellel, illetve GMM-becsléssel. Egyik fő következtetése, hogy ugyan az árfolyamkülönbségek és a kamatkülönbségek mozgása erősíti a fedezetlen kamatparitás hipotézisét, de az árfolyamkülönbségek jóval erősebb amplitúdójú ingadozású, ami megnehezíti, hogy összefüggést mutassunk ki a jóval kisimultabb kamatkülönbségekkel. Azonban a modellspecifikáció során megfelelőnek talált GARCH-szóráselemzés eredményeképpen a nemlineáris fedezetlen kamatparitás az államkötvénypiacokon visszaigazolódik. Sőt ezen túlmenően, igazolja a külföldi/hazai államkötvénytartási arány jelentőségét az államkötvénypiaci kockázati prémiumok esetében, amely a devizaösszetétel szempontjából fontos tényező.

Sibbersten és társai (2014) tanulmánya arra is felhívja a figyelmet, hogy a kamatparitással szoros összefüggésben lévő államkötvénykamatokra különböző sokkhatások eltérítő módon hatnak. A tanulmány fókuszában az eurózóna adósságválságának hatása állt, amely kapcsán szignifikánsan és egyértelműen kimutatták, hogy a piac újraértékelte a kockázati prémiumokat, noha az európiaci monetáris és kamatkörnyezet továbbra is egységes maradt.

A vállalati devizakötvény-kibocsátásról szóló elemzések is tanulságosak az államkötvény-menedzsment szempontjából. Noha az államkötvényt nevezi az elméleti szakirodalom kockázatmentes kötvénynek *(riskfree bond)* is, a kis nyitott gazdaságok világpiaci kötvénykibocsátása összemérhető a multinacionális vállalatok kötvényfinanszírozási kockázatával. McBrady és Schill

(2007) a vállalati kötvénypiacot elemezve határozza meg a hazai és külföldi devizás kölcsön költségét a fedezetlen és fedezett kamatparitás elméletére alapozva. Az általuk meghatározott, kamatparitáson alapuló optimális devizás kötvényhányad képlete:

$$B = k^* + \beta\, \varepsilon,$$

ahol B a devizás adóssághányad, k^* a devizás cash-flow hányad, ε a devizás eladósodásból megtakarított költség. Utóbbit modellezik fedezetlen és fedezett kamatparitással is. Érdekes, hogy ebben a modellben a kamatarbitrázs fedezésére nem a határidős devizapiacokat, hanem a devizacsere *(currency swap)* műveletet építik be, amely kockázatairól és előnyeiről Duffie és Huang (1996) és He (2000) bővebb vitát/elemzést közöl, viszont releváns az állami kötvénypiaci szereplők esetében a gazdasági méret miatt.

Fogalmak: futamidő, devizaarány, lakossági arány, külföldi arány, hozamgörbe, visszafizetési kockázat

Ellenőrző kérdések:

1. Mit jelent az optimális devizaarány?
2. Milyen előnye van annak, ha a lakossági befektetők arányát növeljük az állampapír-finanszírozásban és hol fizetjük meg ennek az árát? Miben nyilvánul meg a dolog kedvezőtlen oldala az államadósság-menedzsment szempontjából?
3. Milyen kockázatok merülhetnek fel az államkötvénnyel kapcsolatban?

Problémamegoldás:

1. Ha ugyanannyi hozama van a bankbetétnek és az ugyanolyan futamidejű államkötvénynek, vajon melyiket fogják választani a lakossági befektetők és miért?
2. Lakossági befektetőknek vajon külföldi devizában vagy hazai valutában kibocsájtott állampapírt könnyebb és érdemesebb eladni?

Irodalomjegyzék

Abbas, Ali S. M. et al. (2014): Sovereign Debt Composition in Advanced Economies: A Historical Perspective. *IMF Working Paper,* no. 14/162. Online: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14162.pdf

Barro, Robert J. (1979): On the Determination of Public Debt. *Journal of Political Economy,* 87(5), 940–971. Online: https://doi.org/10.1086/260807

Beke Károly (2012): Már 1100 milliárdnyi magyar kötvény van egy 38 éves ember kezében. *Mfor.hu,* 2012. április 18. Online: https://mfor.hu/cikkek/makro/Mar_1100_milliardnyi_magyar_kotveny_van_egy_38_eves_ember_kezeben.html

Bordo, Michael David – Flandreau, Marc (2003): Core, Periphery, Exchange Rate Regimes, and Globalization. In Bordo, Michael David – Taylor, Alan M. – Williamson, Jeffrey G. (szerk.): *Globalization in Historical Perspective.* [H. n.]: National Bureau of Economic Research, 417–472.

Burnside, A. Craig (2004): *Assessing New Approaches to Fiscal Sustainability Analysis.* Washington: The World Bank, Economic Policy and Debt Department.

Campbell, John Y. (1995): Some Lessons from the Yield Curve. *Journal of Economic Perspectives,* 9(3), 129–152. Online: https://doi.org/10.1257/jep.9.3.129

Cole, Harold L. – Kehoe, Timothy J. (2000): Self-Fulfilling Debt Crises. *Review of Economic Studies,* 67(1), 91–116.

Coudert, Virginie – Mignon, Valérie (2011): The „Forward Premium Puzzle" and the Sovereign Default Risk. *CEPII Working Paper,* no. 2011-17. Online: http://cepii.fr/PDF_PUB/wp/2011/wp2011-17.pdf

Duffie, Darrell – Huang, Ming (1996): Swap Rates and Credit Quality. *Journal of Finance,* 51, 921–949. Online: https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1996.tb02712.x

Eichengreen, Barry – Hausmann, Ricardo – Panizza, Ugo (2005): The Mystery of Original Sin. In Eichengreen, Barry – Hausmann, Ricardo (szerk.): *Other People's Money: Debt Denomination and Financial Instability in Emerging Market Economies.* Chicago: Chicago University Press, 233–265.

Eichengreen, Barry – Hausmann, Ricardo – Panizza, Ugo (2007): Currency Mismatches, Debt Intolerance and Original Sin: Why They Are Not the Same and Why It Matters? In Edwards, Sebastian (szerk.): *Capital Controls and Capital Flows in Emerging Economies: Policies, Practices and Consequences.* Chicago: National Bureau of Economic Research, Chicago University Press, 121–170.

Fama, Eugene F. (1984): Forward and Spot Exchange Rates. *Journal of Monetary Economics,* 14(3), 319–338.

Flood, Robert P. – Marion, Nancy P. (2000): Self-Fulfilling Risk Predictions. An Application To Speculative Attacks. *Journal of International Economics,* 50(1), 245–268. Online: https://doi.org/10.5089/9781451854695.001

Flood, Robert P. – Rose, Andrew K. (2001): Uncovered Interest Parity in Crisis: The Interest Rate Defence in the 1990s. *IMF Working Paper,* no. 01/207. Online: www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp01207.pdf

Hausmann, Ricardo – Panizza, Ugo – Stein, Ernesto (2001): Why Do Countries Float the Way They Float? *Journal of Development Economics,* 66(2), 387–414.

He, Hua (2000): *Modeling Term Structures of Swap Spreads.* Online: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.233963

Holler, Johannes (2013): Funding Strategies of Sovereign Debt Management: A Risk Focus. *Österreichische Nationalbank Monetary Policy & the Economy,* 10(2), 51–74.

IMF (2014): *Revised Guidelines for Public Debt Management.* IMF Policy Paper.

Inci, Ahmet Can (2006): Co-integrating Currencies and Yield Differentials. *Review of Financial Economics,* 15(2), 159–175.

Kutasi Gábor – György László – Szabó Krisztina (2018): A magyar lakossági állampapírpiacon érvényesülő viselkedési tényezők. *Hitelintézeti Szemle,* 17(1), 110–136. Online: http://doi.org/10.25201/HSZ.17.1.110136

Kutasi Gábor – Marton Ádám (2021): Megugrott a magyar államadósság, mégsem kell aggódnunk? *Portfolio.hu,* 2021. november 3. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20211103/megugrott-a-magyar-allamadossag-megsem-kell-aggodnunk-507424

Lustig, Hanno – Sleet, Christopher – Yeltekin, Sevin (2008): Fiscal Hedging with Nominal Assets. *Journal of Monetary Economics,* 55(4), 710–727. Online: https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2008.05.012

Madura, Jeff – Fox, Roland (2011): *International Financial Management.* London: Cengage Learning.

McBrady, Matthew R. – Schill, Michael J. (2007): Foreign Currency-Denominated Borrowing in the Absence of Operating Incentives. *Journal of Financial Economics,* 86(1), 145–177. Online: https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.08.004

Melecky, Martin (2007): A Cross-Country Analysis of Public Debt Management Strategies. *The World Bank Policy Research Working Paper,* no. 4287.

Meredith, Guy – Chinn, Menzie David (1998): Long-Horizon Uncovered Interest Rate Parity. *NBER Working Paper,* no. 6797.

Missale, Alessandro (2000): Optimal Debt Management with a Stability and Growth Pact. *Public Finance and Management,* 1(1), 58–91.

Novák Zsuzsanna (2013): Államadósság, optimális politikai, finanszírozás. *Köz-gazdaság,* 8(3), 124–140.

Portfolio.hu (2022): Ugrottak az állampapírpiaci hozamok az MNB lépésére. *Portfolio.hu,* 2022. január 27. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20220127/ugrottak-az-allampapirpiaci-hozamok-az-mnb-lepesere-523461

Sarantis, Nicholas (2006): Testing the Uncovered Interest Parity Using Traded Volatility, a Time-Varying Risk Premium and Heterogeneous Expectations. *Journal of International Money & Finance,* 25(7), 1168–1186. Online: https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2006.08.002

Sibbersten, Philipp – Wegener, Christoph – Basse, Tobias (2014): Testing For a Break in the Persistence in Yield Spreads Of EMU Government Bonds. *Journal of Banking and Finance,* 41(1), 109–118. Online: https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.01.003

Snieska, Vytautas – Draksaite, Aura (2009): Novel Trends in Government Debt Risk Management. *Economics and Management (Ekonomika ir Vadyba),* 1(6), 954–960.

Tse, Yiuman – Wald, John K. (2013): Insured Uncovered Interest Rate Parity. *Finance Research Letters,* 10(1), 175–183. Online: https://doi.org/10.1016/j.frl.2013.06.004

Wheeler, Graeme (2004): *Sound Practice in Government Debt Management.* Washington: The World Bank.

Zhang, Gaiyan – Yau, Jot – Fung, Hung-Gay (2010): Do Credit Default Swaps Predict Currency Values? *Applied Financial Economics,* 20, 439–445. Online: https://doi.org/10.1080/09603100903459774

Fülöp Katalin

9. Adópolitika

Ebből a fejezetből megtudjuk a következőket: az első része megismerteti az adórendszerrel kapcsolatos elvárásokat, az adó alapelemeit, ismerteti a leggyakoribb *trade off* helyzeteket, amelyekkel az adórendszer megalkotója és működtetője szembesül, bemutatja az aktuális nemzetközi dilemmákat, valamint az optimális adórendszerről kialakított nézeteket. A fejezet második része az adóztatás hatásait ábrázolja és magyarázza a makroökonómia hagyományos eszközeivel.

9.1. Bevezetés

Az adórendszer a gazdaság egyik legfontosabb fundamentuma. Egyrészt az állami működés forrásait teremti elő; nem túlzás azt mondani, hogy közbiztonság, igazságszolgáltatás, honvédelem, közegészségügy, közoktatás, sőt az úgynevezett magaskultúra sem létezne tartósan az ezek fenntartásához szükséges pénzalapok beszedése nélkül. Hogy a központi alapképzés igénye a történelem hajnalától jelen van, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy már Ábrahám ősatya adót fizetett Sálem királyának[1] és Mózes pedig elrendelte az éves tizedfizetést minden gazdálkodó számára.[2] Az idők során aztán a közösségek központi vagy régiós hatalmasságai rendkívüli kreativitással vetettek ki és szedtek be adókat a közjó vagy a saját kiadásaik fedezésére, igyekezvén a lehető legnagyobb bevételt a legkisebb ellenállás mellett realizálni.[3] A modern adó- (és támogatási) rendszer az adóbeszedő alapképzésén túl is rendkívül kiterjedt gazdaságszervező hatású: direkt módon vagy közvetetten a gazdaság és ezen keresztül a társadalom minden aktorára, azok csaknem minden aktivitására hatással van, legyen szó fogyasztásról, munkavállalásról, vállalkozásról, szavazási hajlandóságról, a lakhely megválasztásáról vagy családalapításról. Éppen ezért rendkívüli gondosságot igényel a gazdaságpolitika számára az adórendszer alakítása és működtetése, ehhez pedig feltétlenül érdemes megvizsgálni a lehetőségek tárházát, alaposan átgondolni a hatásmechanizmusokat, a szinergikus hatásokat és a trade off helyzeteket az adóztatásban.

9.2. Háttérirodalom

Adózás és adóztatás az elméleti közgazdaságtan egyik kulcskérdése, sem a makro-, sem a mikroökonómia nem kerülheti meg, ha a vegyes gazdaságot tekinti értelmezési keretének. Az adórendszer természetesen a gazdaságpolitikának is az egyik legfontosabb eszközrendszere, ezért nincs

[1] „Melkhisédek pedig Sálem királya, kenyeret és bort hoza; ő pedig a Magasságos Istennek papja vala. És megáldá őt, és monda: Áldott legyen Ábrám a Magasságos Istentől, ég és föld teremtőjétől. Áldott a Magasságos Isten, a ki kezedbe adta ellenségeidet. És tizedet ada néki mindenből" (1 Mózes 14:18–20).

[2] „Esztendőről esztendőre tizedet végy a te magodnak minden terméséből, a mely a te meződön terem" (5 Mózes 14:22).

[3] Nincs adótémájú tankönyv, mely ne idézné Colbert állítólagos mondását miszerint az adóztatás lényege a libatépéshez hasonlóan a lehető legtöbb toll megszerzése a lehető legkevesebb gágogás mellett.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_09

olyan komolyan vehető átfogó elméleti gazdaságtani munka és nincs általános gazdaságpolitikai áttekintés sem, amely ne foglalkozna az adóztatás és az adózás kérdéseivel. A hangsúlyok persze nagyon eltérők lehetnek, az adóelméleti munkák üzenete meglehetősen különböző, elsősorban annak megfelelő, miként vélekedik a szerző az állam gazdasági beavatkozásával kapcsolatban, támogatja, elfogadja vagy inkább elutasítja azt.

Jellemző, hogy miközben az adózási kérdések elméleti megalapozása inkább a mikro-, mintsem a makroökonómia szerzőit foglalkoztatják,[4] az adóztatás a makrogazdaságtan neuralgikus pontja. Samuelson–Nordhaus *Közgazdaságtan*a (2016) az említés szintjén foglalkozik a háztartás és a vállalat adóval kapcsolatos megfontolásaival, ennél sokkal nagyobb terjedelem ír arról, hogyan szolgálják az adóbevételek a gazdaság – elsősorban az USA – költségvetési politikáját. Mankiw *A közgazdaságtan alapjai* (2011) című könyve ennél részletesen elemzi az adók és vámok keresletre és kínálatra gyakorolt torzító hatásait és nagy terjedelmet szentel az adóztatás költségeinek, elsősorban az egyes piacokon jelentkező holtteherveszteség alakulásának. Pozitív kontextusban csak az úgynevezett Pigou-adók, a negatív externáliákra szabott terelő adók szerepelnek. A Witztum-féle közgazdaságtan (2006) az adók tárgyalásánál az autonóm és jövedelemfüggő adók fogyasztási hatásait vizsgálja, és még a Pigou-adók esetében is megkérdőjelezi az állami beavatkozás sikerét az információs aszimmetriára hivatkozva. A közösségi döntések legismertebb interpretációi Mueller *Közösségi döntés* (2003) és Cullis–Jones *Közpénzügyek és közösségi döntések* című (2003) művei, amelyekben az adóztatás és általában az állami beavatkozás negatív hatásaira, a bürokrácianövekedés és a korrupció okozta többletköltségekre és az adók által kiváltott egyensúlytalanságokra helyezik a hangsúlyt. A jóléti közgazdaságtan szerzői közül a legnagyobb példányszámban Barr közgazdaságtan tankönyvei jelentek meg, köztük a *The Economics of the Welfare State* (2012); a jóléti közgazdaságtan mai hívei az adózás kérdését az állam finanszírozása felől közelítik meg és a legfontosabb jóléti funkciók, az oktatás, az egészségügy, a nyugdíjrendszer, valamint a legfőbb közös értékek, a társadalmi igazságosság, az esélyteremtés, az egyenlőtlenségek csökkentése révén tökéletesen igazoltnak tekintik. Barr ugyanakkor hangsúlyozza, hogy egy általánosan fizetett negatív jövedelemadónak – ilyen kontextusban a ma terjedő alapjövedelem ötletének is – milyen súlyos negatív következményei lennének a hatékonyság, az általános adókulcs és a munkakínálati függvény szempontjából. A szociális kérdéseket hangsúlyozó szerzők kevésbé hangsúlyozzák az adók hatékonyságrontó hatását és elsősorban a társadalmi igazságosság kérdésére koncentrálnak, ennek megfelelően a tőkét és a vagyont terhelő adók növelését, az adók erős progresszivitását szorgalmazzák. Az évtized legnagyobb karrierjét e tárgykörben Piketty elemzése (2015) futotta be. A gazdaságpolitika elméletének legtöbbet idézett szerzői, az újkeyesiánusnak mondott Stiglitz (2000), valamint R. Musgrave és P. Musgrave (1989) kiemelt szerepet tulajdonítanak az aktív fiskális politikának, és ennek megfelelően nagy teret szentelnek az adóztatás makroökonómiájának és az optimális adórendszer kérdéseinek, de következetesen hangsúlyozzák a gazdasági hatékonyság prioritását. Ravenhill (2017) már a globalizmus okozta sajátos keretek között tárgyalja a gazdaságpolitika korlátait és lehetőségeit, részletesen kitérve az államok közötti adóverseny hatásaira is.

Az adóztatás elveiben, etikai kérdéseiben A. Smith idejére, vagy még sokkal korábbra, akár Arisztotelesz állambölcseletére is visszatekinthetünk, de a mainstream eszköztárral megtámogatott adóelmélet jellemzően a 20-as, 30-as évek munkáira hivatkozik vissza. Az optimális adórendszer témájában Ramsey (1927), majd Mirrlees (1971) következtetéseit felhasználva Stiglitz

[4] Erdős 2014.

(2000), Mankiw, Weinzierl és Yagan (2009) határozta meg a ma elfogadott alapelemeket és I. Fisher (1927) érvelt először a jövedelemadók ellen a fogyasztási adóztatás érdekében; Atkinson[5] és Kaldor (1957) pedig a vagyonadózás előnyeit és a progresszív jövedelemadózás hátrányait ismertette. A káros extern hatásokat csökkentő adók Pigou (1920) javaslatában bukkannak fel először. Az adóztatás problémáit elsőként Stigler (1971) kötötte össze az aszimmetrikus információ kérdéseivel, míg Schultz (1961), szintén úttörő munkájában a humán tőke adóztatásának nehézségeit taglalta. Az egykulcsos adó ötlete, Hall és Rabushka (1981) elképzelése a 80-as években született. Az adómultiplikátor jelentőségének bemutatása Case és Fair (1996) nevéhez köthető. Az adózás technikai kérdéseivel, az adminisztratív terheivel, a pénzmosás, a rejtett gazdaság és az adótervezés kérdéseivel a Big4 szerzői visszatérően és részletekbe menően foglalkoznak, de az akadémiai szférában is számos kutatás zajlott e kérdéskörben – Magyarországon például Semlén, Tóth, Szerb, Ulbert, Varga írásai, a TÁRKI vagy az MTA-KTK kutatásai –, emellett nagy nemzetközi szervezetek – IMF, OECD – is kiemelten foglalkoznak ezekkel. A nemzetközi adózás és a nemzetközi versenyképesség problémái éppúgy megtalálhatók az EU Bizottság asztalán, mint az USA Kongresszus témái között. Az adóetikai kérdések manapság szűk értelmezési keretbe szorulnak, a tételes jogba nem ütköző adóoptimalizálás, az agresszív adótervezés, a nemzetközi vállalatok adóelkerülésének technikái széles szakértői bázisra épülnek, és bőséges szakirodalommal rendelkeznek, de súlyos fejtörést okoznak a nemzeti kormányok számára.

9.3. Adózás és adóztatás a 21. században

Bár igen változatosak a világban az adó- és támogatási rendszerek, lényegében mindenki ugyanazon alapanyagokból dolgozik és hasonló nehézségekkel szembesül. A modern gazdaságok adórendszerei némileg eltérnek ugyan egymástól a redisztribúció mértékében és a konkrét megoldásaikat illetően, de általános az egyetértés a következő fundamentumokban.

9.3.1. Alapelvek

A. Smith szerint az adórendszer legyen *általános, arányos, kényelmes* és *olcsó*.[6]

Az első a Magyarországon a köztudatba a reformkor idején beszivárgott köztehervise lést, a második a diszkrimináció és privilégiumoktól való mentességet jelenti. Elvárható, hogy a lehető legkisebb költséggel járjon a rendszer működtetése, ahogy az is, hogy az adókötelezettségek teljesítése ne terhelje meg felesleges kényelmetlenségekkel az adófizetőket.

[5] Atkinson–King–Sutherland 1983.

[6] Smith 2008: 1103–1105: „I. The subjects of every state ought to contribute towards the support of the government, as nearly as possible, in proportion to their respective abilities; that is, in proportion to the revenue which they respectively enjoy under the protection of the state […] II. The tax which each individual is bound to pay ought to be certain, and not arbitrary. The time of payment, the manner of payment, the quantity to be paid, ought all to be clear and plain to the contributor, and to every other person […] III. Every tax ought to be levied at the time, or in the manner in which it is most likely to be convenient for the contributor to pay it. […] IV. Every tax ought to be so contrived as both to take out and to keep out of the pockets of the people as little as possible, over and above what it brings into the publick treasure of the state."

Manapság további princípiumokat is megfogalmaznak, jellemzően az alábbiakat:

– Támogassa a gazdasági fejlődést, segítse elő a foglalkoztatást.[7] Ez alatt általában tendenciózus adócsökkentést értenek, illetve adórendszerbe épített *ösztönző*ket, mentességeket, kedvezményeket a GDP-t és/vagy a foglalkoztatást növelő akciók számára.
– Segítse elő az *anticiklikus* gazdaságpolitika megvalósítását. Az üzleti ciklus hullámzása komoly kihívás a gazdaság aktorainak. A hullámzás amplitudójának csökkentése elméletileg elérhető az adórendszer flexibilis hozzáigazításaival, de ez az expanzív és restriktív adópolitika váltogatását jelenti a ciklus „igényeinek" megfelelően.
– Jogos elvárás, hogy az adórendszer legyen *méltányos.* Az elv általában elfogadott, az értelemzése azonban vitatéma. Horizontális méltányosságról akkor beszélünk, ha az azonos összegű jövedelmek azonos módon adóznak. Vertikális méltányosság akkor érvényesül, ha a tehetősebbek több adót fizetnek, mert így az adóterhet a kevésbé tehetősekkel egyformán érzékelik.
– Legyen *igazságos*. Ez elvben szintén vitán felül álló elvárás, a legtöbb kritika mégis ezen érv alapján éri a mindenkori adórendszereket, mert a fogalom komplex és eltérő ismérvek sokasága alapján értékelhető. A legszigorúbb értelmében már önmagában ennek sem lehet maradéktalanul megfelelni, de a legtágabban értelmezve az igazságosság-kritériumot mindenféle adómegoldás beleférhet.
– Legyen *versenysemleges.* Ez azt jelenti, hogy az állam kerülje a gazdaságba való felesleges beavatkozást. Minden adókivetés torzítja a piaci mechanizmus által kialakított piaci viszonyokat, a béreket, az árakat. Az adóztatás elterelheti a piacot az egyensúlytól és egyesek számára kedvezőbb versenypozíciót eredményezhet mások rovására.
– Legyen *transzparens.* Az átláthatóság kritériuma egyre inkább előtérbe kerül a modern gazdaságpolitikában. Legszűkebb értelemben azt az adózói – valójában inkább állampolgári – elvárást jelenti, hogy az adóztatás jogszabályok szerint történjék, ahol nyilvános az adók által sújtottak és a kedvezményezettek köre is. Tágabb értelemben az adóbevételek és a kapcsolódó költségek nyilvánossá tételét jelenti, még tágabban pedig egyenesen üvegzsebet, ahol az adók felhasználása is pontosan visszakövethető. Az utóbbi értelmezés csak a céladókra teljesülhet maradéktalanul, hiszen a kormányzati költségvetések bevételi és kiadási sorai általában nincsenek tételesen egymáshoz rendelve.
– Legyen *stabil.* Gyakran elhangzik, hogy a legjobb adórendszer a meglévő, mert ahhoz már megtanultak alkalmazkodni a szereplők. Minden változtatás, még a könnyítés is kezdeti kiadásokkal, átállási, interpretációs kiadásokkal jár, tranzakciós költségeket okoz.[8]
– Legyen *koherens.* Az adórendszerekben többféle típusú, szintű, jellegű adót működtetnek paralel, jogos igény, hogy ezek ne oltsák ki és ne is erősítsék a kívánatosnál jobban egymás hatását, hanem összehangolt működéssel segítsék a gazdaságpolitika szándékainak érvényre jutását.
– Legyen *rugalmas*. Egyfelől jogos elvárás lehet, hogy az adórendszer változásai kövessék a gazdaság változásait, akár beépített automatizmusokkal, akár a folyamatos kiigazítás lehetőségével. A recesszió például adókönnyítésért kiált és tapasztalhatjuk, érkeznek is könnyítések már a válságjelek első észlelésekor. Vannak kísérletek úgynevezett indexá-

[7] Lásd például MNB versenyképességi program.

[8] A politikusok opportunizmusát tételezve és az újraválasztási ciklusok rövidsége miatt ez oda vezet, hogy a változtatásoknak csak hosszabb távon érvényesülő hatásait a döntéseknél jelentősen diszkontálják Cullis–Jones (2003) szerint.

lásra is,[9] ami rendszerbe kódolt automatikus finomhangolást jelez valamely mérvadó makrogazdasági indikátor módosulása esetén. Másfelől a változások érdeksérelemmel és kiadásokkal járnak, politikai vitákat generálnak, kockázatot hordoznak, ezért nagyon fontos, hogy az adórendszer alkalmas legyen a szükséges változtatások végrehajtására komoly működési zavarok veszélye nélkül.

– Tekinthető a flexibilitás kritikus elemének is, de önálló kritériumként is kezelhető a *jó időzítés.* Elég gyorsan kell változnia a rendszernek ahhoz, hogy választ adjon, mondjuk az üzleti ciklus adott helyzetéből fakadó kihívásra, de elég lassúnak ahhoz, hogy a szükséges alkalmazkodási folyamatok megtörténhessenek. Ez főként a végrehajtás jogtechnikai követelménye.
– Legyen *egyszerű.* Ez a smithi olcsósággal, kényelmességgel és a transzparenciával is szoros összefüggésben van, mert az egyszerű rendszerek alacsony költséggel működtethetők adózó és adóztató számára is, könnyen ellenőrizhetők és adminisztrálhatók mindkét oldalról.
– Legyen a rendszer működtetésének terhe *arányos* a bevételekkel. Az adók az adóztató számára bevételt jelentenek, de az adórendszerek direkt és indirekt költségek felmerülését is okozzák. A jogszabályalkotás, az adóbeszedés és ellenőrzés intézményrendszere és a működtetés többi költsége közvetlen költségnek nevezhetők (nem számviteli értelemben), míg mindazok a járulékos terhek, amelyek az adóterhelésen túl további költségeket generálnak az adózóknál, az adózás indirekt költségei. Ide tartoznak az adókötelezettségek teljesítésével kapcsolatos munkaórák költségei, a tanácsadói díjak vagy a könyvelés költségei. Vannak becslések, amelyek szerint az utóbbiak többszörösét jelenthetik a direkt költségeknek.[10] Hogy valójában mekkorára rúg az adóztatás és adózás terhe, több tényezőtől függ, kiemelten az adórendszer komplexitásától, a kivételek és kedvezmények szövevényétől, az alkalmazott adófajtáktól és a származékos adókötelezettségek – mint bevallás, előlegfizetés, könyvelési előírások – bonyolultságától.
– *Szubszidiaritás.* Leegyszerűsítve a keletkezési helyükhöz legközelebb oldjuk meg problémákat, ehhez pedig a forrásokat is lokálisan biztosítsuk. Ez a központi adóztatás helyett a helyi adók rendszerét erősíti, a szövetségi adóztatás helyett a tagállami adókat preferálja.
– Legyen az adórendszerekben nemzetközi együttműködés az adóarbitrázs lehetőségének csökkentésére[11] és az új, nemzetközi vállalkozások sajátos adózási előnyeinek csökkentésére. Ez a téma túlmutat a gazdaságpolitika hatókörén, a nemzetközi együttműködések és a külpolitika terepére vezet.
– Az adórendszer minél kevesebb teret engedjen a rejtett, szürke és feketegazdaságnak, leegyszerűsítve: az *adócsalás*nak. Hogy ez milyen fontos és összetett kérdés, az is mutatja, hogy a feketegazdaság és a bűnözés közgazdaságtana mára külön szakterületté vált a gazdaságelméletben.
– Az adórendszer *elfogadása* kulcskérdés, meg kell felelnie az erős lobbicsoportok kritérium-követelményeinek és a mediánszavazó számára is tolerálhatónak kell lennie, de feltétlenül ígéretesebbnek kell tartaniuk, mint a politikai ellenlábasok javaslatait. Ez azonban már a politikai marketing és a kommunikáció terepe.

[9] Például az USA személyi jövedelemadójában 1981-ben bevezették a sávok inflációval való korrigálását.
[10] Stiglitz 2000: 464.
[11] Bánfi 2014.

Nyilván nem értünk a lista végére, de az jól látszik, hogy ha kényes egyensúlyra van is esély, az egymásnak feszülő kívánalmaknak való maradéktalan megfelelésre nincs. Egyetlen példa, a legegyszerűbb, legolcsóbb, leghatékonyabb és legátláthatóbb adó a fejadó – nos, ez a megoldás lényegében alkalmazhatatlan, olyan kevesen tartanák méltányosnak. A kormányzat tehát *trade off* döntések sorozatára kényszerül annak érdekében, hogy saját preferenciáit érvényre juttassa és az optimális adórendszert kialakíthassa.

9.3.2. Adóalaptípusok

Az adórendszer az adott időben és helyen érvényben lévő adók összessége; kialakítása és működtetése a kormányok feladata. Az adó kötelező hozzájárulás a közkiadásokhoz, amelyet pénzben kell megfizetni a kivető állam vagy más közjogi testület szabályai szerint, és amelyért cserében nincs direkt ellentételezés.

A fogyasztókra kivetett autonóm adók

A háztartások esetén az autonóm adók, amelyek nem függenek a jövedelemtől, elsődleges hatásként a fogyasztási korlátot jelentő költségvetési egyenest lefelé tolják, vagyis kisebb fogyasztást és alacsonyabb szintű megtakarítást tesznek lehetővé. Megjelenhetnek a fogyasztott termékek árában, ilyenkor a helyettesítési hatás miatt az adóteher egy része az érintett termék előállítóira hárulhat. Erre csak nem adóztatott helyettesítő termék és megfelelően rugalmas kereslet esetén van lehetőség. A háztartás valamely vagyonelemére kivetett autonóm adó áthárítása nehezebb, ennek teljes hatása évről évre visszatérő jövedelemcsökkenésként jelentkezik, hacsak a vagyontárgyat nem sikerül valamely nem adózó vagyonelemre cserélni – ez azonban legfeljebb hosszabb távon lehetséges stratégia az adóteher csökkentésére.

A termelést, szolgáltatást végzők autonóm adói

A vállalatokra is kivethetnek tételes, egyösszegű autonóm adókat, amelyek a fix költségeket növelik, ezzel az átlagköltség szintjét is emelik és a vállalat jövedelmezőségét csökkentik. Ha a befektetett vagyonra vetik ki, konstans terhet jelent időről időre. Szintén autonóm adó a felhasznált anyagok árába épített vagy az alkalmazott munkaerő bérébe épített adó, ahol ismét felmerül az áthárítás lehetősége az eladó és a vevő vállalkozás, illetve a munkaerőt kínáló és felhasználó közötti relatív keresleti és kínálati rugalmasságok függvényében. Egy esetleges technológiaváltás középtávon szintén menekülőpálya lehet az adóteher alól a vállalatok számára.

A háztartásokat terhelő jövedelemadó

A nem autonóm, munkajövedelemre terhelt jövedelemfüggő adót 0 jövedelem esetén nem kell fizetni, de a jövedelemnövekedéssel egyre nagyobb adóterhet jelent. Ilyenkor a háztartás költségvetési egyenese nem párhuzamosan tolódik lefelé, hanem a meredeksége csökken; szintén szűkíti a háztartás fogyasztási és megtakarítási lehetőségeit.

A vállalatokat terhelő nyereségadó

Szintén nem autonóm adó a vállalatok terhére kivetett jövedelemfüggő, lineárisan, azaz arányosan, progresszíven – az állománynövekedésnél nagyobb mértékben – vagy annál kisebb mértékben, tehát degresszíven érvényesített profitadó. Kompetitív piacoknál a hatékony vállalatot sújtja, piaci torzulásnál azonban lehet relevanciája az indokolatlan versenyelőnyből származó nyereség megadóztatásának.

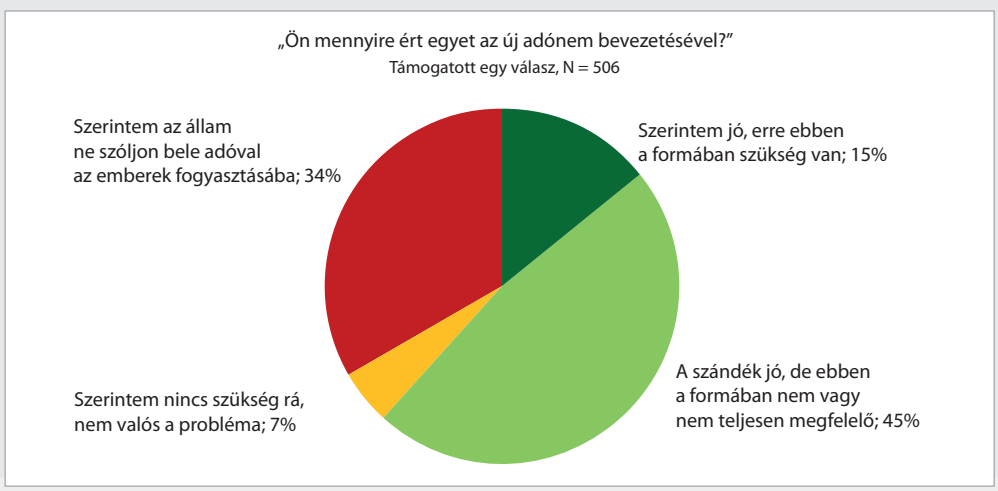
A korrektív adók

Tipikusan a környezetvédelem szándékával megjelenő zöldadók tartoznak ide, amelyek a környezetet terhelő termelőtevékenység csökkenését, az árak emelkedését és a károsultak kompenzációját lehetővé tevő költségvetési alapok képzését szolgálják. A vállalati teher mellett a fogyasztást is befolyásolhatják, a negatív termelői és fogyasztói externáliák orvoslásának eszközei.

9.1. szemelvény: Chipsadó

Az úgynevezett Pigou-adó két csatornán keresztül mérsékli a társadalmi határköltséget, finanszírozza a társadalmi költségeket és eltántorít a negatív externáliát okozó tevékenységtől.[12] Az egyik ilyen adófajta a magyar népegészségügyi termékadóhoz (neta, hamburgeradó vagy chipsadó néven ismert Magyarországon) hasonló, a nemzetközi gyakorlatban elterjedt adóztatási forma, amely az egészségtelen élelmiszereket sújtja és az egészségügyi kiadások csökkentését célozza. Ez azonban a termelők oldalán elindíthat többféle kedvezőtlen magatartásváltozást, például a kifogásolt összetevő drágábbra cserélését, ezzel a szegényebbek kiszorulását okozva.[13]

Az adó magyarországi bevezetésekor készült közvélemény-kutatás eredménye:

Forrás: WEBBeteg–Szinapszis 2011

[12] Kutasi–Perger 2014.
[13] Kutasi–Perger 2014: 118.

A gazdaságpolitikai viták gyakran nem a teher jellegét, hanem az alapját hangsúlyozzák azzal, hogy a munka, a tőke és a fogyasztás adóztatásáról beszélnek.

Az adók vagyont, nettó vagy bruttó jövedelmet és fogyasztást is célozhatnak. Ritkán tételesek, általában az érték konstans vagy növekvő százalékos kulcsa alapján kalkulálhatók. Definitíve nem adók, de adójellegű tételek a biztosítási jogviszonyt idéző járulékok, a hozzájárulások, az illetékek, az áruforgalomhoz kötődő vámok. A közvetlen adók terheit azok viselik, akikre kivetik azokat, a közvetett vagy indirekt adóknál azonban az adófizető nem a tényleges teherviselő, akire az árakban hárítják tovább az adóterhet. Az adók többségét a központi kormányzat állapítja meg és szedi be, de a legtöbb gazdaságban a településeknek, régióknak, tartományoknak vagy tagállamoknak is van adómegállapítási és beszedési joga, így a polgárok többszintű adóztatásnak vannak kitéve. Végül az adórendszer az adóztatás technikájában is változatos lehet; az adózók úgynevezett önadózása – önálló bevallás, kalkuláció, befizetés, adminisztráció – jóval nagyobb adminisztrációs terhet jelent az adózónak, mint az adókivetés.

A makroelemzésekben az adó olykor még ennél is szélesebb értelmű, ha negatív adóként kezelik a transzfereket, a gazdaság szereplőinek a redisztribúció keretében juttatott összegeket, például a családi támogatásokat vagy a munkanélküli ellátásokat. Hasonlóképp a negatív adózás gyakorlati megvalósulása lehet a feltétel nélküli alapjövedelem vagy a garantált minimumjövedelem ötlete.

9.3.3. Az adóztatás költségei

Vitathatatlan, hogy az adóztatás költségekkel jár és legalább az alábbiakkal számolni kell az adóbevételen túl az adóztató és az adókiadáson túl az adózó oldalán:

- kihirdetés, beszedés, behajtás, nyilvántartás, ellenőrzés és egyéb adminisztratív költségek az adóztatónál;
- kalkuláció, tervezés, tanácsadás, nyilvántartás, átutalás és egyéb adminisztratív költségek az adózó oldalán;
- úgynevezett holtteherveszteség, amelyet az adókivetés okoz, ahogy az egyensúlyi állapotából elmozdítja a piaci tranzakciókat és ezért mind a termelésben, mind a fogyasztásban csökkenést okoz;
- további jóléti veszteségek, amelyeket a gazdasági szereplők viselkedésének változása okoz mindenki más számára azzal, hogy igyekeznek legálisan csökkenteni az adóterhüket (újratanulási és alkalmazkodási költségek, új tranzakciós költségek, új kockázatok, más piacokra tovaterjedő hatások), valamint
- a társadalmi feszültségek okozta veszteségek, ha az adórendszer aránytalanságot mutat (bizalomvesztés, sztrájk, tüntetés, elvándorlás), végül
- kikerülhetetlen az adócsalás, a korrupció és egyéb illegális tevékenységek felbukkanása az adórendszerek árnyékában, amelyek a közvetlen költségek mellett szintén jelentős össztársadalmi mellékköltségeket generálhatnak.

Messze nem elég tehát a jószándékú makrotervező számára az adóbevételek abszolút összegét biztosítani, olyan módon kell a szükséges adóbevételeket megteremteni, hogy közben a fenti költségek tolerálhatók maradjanak a szereplők számára.[14] Ráadásul minden változtatás rövid távú

[14] Az adóigazgatás költségeit, az adózó oldaláról a megfelelésre fordított kiadásokat, valamint az összgazdasági többletterhet, melyet az adóknak a gazdasági viselkedést torzító hatása okoz, az adók társadalmi költségének nevezhetjük (Varga–Vágyi 2017).

többletköltségekkel jár, még az adócsökkentésnek is jelentős plusz költségei lehetnek – a hozzászokás, programok átállítása, a vevők informálása stb. –, amelyek azonnal jelentkeznek, miközben a változtatás előnyei csak hosszabb távon érvényesülnek, így az eltérő időpontokban felmerülő pénzáramok összegzésének problémája is felmerül. Emellett az adózás és adóztatás tárgyalása során megkerülhetetlen az információs aszimmetria kérdése is, amely nyilvánvalóan fennáll az adózó és adóztató között, és az előbbi rendszerint igyekszik is ezt kihasználni a pozíciója javításában. És hogyha mindez nem jelentene elegendő kihívást a gazdaságpolitikának, a legeslegjobb adóötleteket is el kell adni, azaz el kell fogadtatni a kormányoknak a választókkal, amelyben a csomagolásnak, vagy más szóval a keretezésnek nagy, sőt egyre nagyobb szerepe van,[15] és ismét tetemes többletköltségeket generál az adóztató oldalán.

Az adózás társadalmi hatékonyságvesztéssel és mind az adózók, mind az adóztató oldalán megnövekedő adminisztratív terhekkel jár. Az adó plusz egy pénzegységgel járó marginális hatékonysági terheinek (MECF, Marginal Efficiency Cost of Funds)[16] képlete:

$$MECF = \frac{1+x+c}{1-a},$$

ahol x a hatékonyságveszteséget, c az adóalanyok adminisztratív terheit, a pedig az adóbeszedés adminisztratív terheit jelöli. Az adórendszer tervezésekor tehát az adóztatónál feltétlenül el kell végezni a költség-haszon elemzéseket. Olykor az adózó is mérlegelhet, hogy megéri-e neki az adózás vagy adóoptimalizálási technikák választási lehetőséget – például telephelyváltást – nyújtanak számára. Elméletileg szintén választást jelentenek az illegális megoldások, ahol a kockázatok és a potenciális adónyereség mérlegelése zajlik, a bűnözői optimalizálás azonban nem témája a tankönyvnek.

9.2. szemelvény: Hall és Rabushka adóreform-javaslata

Hall és Rabushka a 80-as években alkották meg adóreform-javaslatukat, amely széles körben váltott ki vitákat a könyvként való publikálást követően. Az alapgondolat az egykulcsos adó, ami a legszorosabb kapcsolatban van a rendszer egyszerűsítésének szándékával és az adóadminisztráció csökkentésének igényével. Hall reformelképzelései összefoglalójának első mondata: „Task forms really can fit on postcards."[17] Nem a levegőbe beszélt, hiszen az elmélettel együtt az alább látható adóbevallási blankettákat is kidolgozták.[18]

[15] A Kahneman-féle kilátáselmélet a keretezési hatás kapcsán említi a szinglik adóztatása és gyermekesek adókedvezménye példáján, hogy már az adó nevének megválasztása is döntő lehet a közvélemény meggyőzésében. Nyilvánvaló, hogy ha egy kormányzat a gyermekes szülők többletköltségeire és társadalmilag is fontos gyermeknevelési tevékenységükre tekintettel gyermekkedvezményt hirdet, az a gyermekesek és a gyermektelenek nagyobb része számára is elfogadható és méltányos döntés. Az is bizonyított, hogy ezzel szemben egy negatív keretezés, a szingliadó a gyermektelenek számára, sőt a gyermekeket nevelők egy jó része szemében is méltánytalan büntetésnek tűnik, mialatt a kettő költségvetési bevételi oldalon és az adózók oldalán is éppen akkora bevételi és kiadási tételt jelentene. Kahneman–Slovic–Tversky 1983.

[16] Shaw–Slemrod–Whiting 2008.

[17] Hall–Rabushka 1983.

[18] A fejléc férj és feleség személyes adatait tartalmazza, a bevallás sorai pedig a következők. *1* Bérek, fizetések *2* Nyugdíjak, nyugellátás bevételei *3* Összegző sor *4* Alanyi kedvezmények (házastársakra, egyedülállókra, egyedülálló családfenntartókra) *5* Eltartottak száma *6* Eltartotti kedvezmény *7* Összes kedvezmény *8* Adóalap (pozitív vagy 0) *9* Adó (8-as sor 19%-a) *10* Munkáltatói levonás *11* Fizetendő adó

Form 1 **Individual Wage Tax** **1998**

Your first name and initial (if joint return, also give spouse's name and initial) Last name	Your social security number
Present home address (number and street including apartment number or rural route)	Spouse's social security number
City, town, or post office, state, and ZIP code	Your occupation™ Spouse's occupation™

1	Wages and salary	**1**	
2	Pension and retirement benefits	**2**	
3	Total compensation (*line 1 plus line 2*)	**3**	
4	Personal allowance		
	(a) ❑ $16,500 for married filing jointly	**4(a)**	
	(b) ❑ $9,500 for single	**4(b)**	
	(c) ❑ $14,000 for single head of household	**4(c)**	
5	Number of dependents, not including spouse	**5**	
6	Personal allowances for dependents (*line 5 multiplied by $4,500*)	**6**	
7	Total personal allowances (*line 4 plus line 6*)	**7**	
8	Taxable compensation (*line 3 less line 7, if positive; otherwise zero*)	**8**	
9	Tax (*19% of line 8*)	**9**	
10	Tax withheld by employer	**10**	
11	Tax due (*line 9 less line 10, if positive*)	**11**	
12	Refund due (*line 10 less line 9, if positive*)	**12**	

Form 2 **Business Tax** **1998**

Business name	Employer identification number
Street address	County
City, state, and ZIP code	Principal product

1	Gross revenue from sales	**1**	
2	Allowable costs		
	(a) Purchases of goods, services, and materials	**2(a)**	
	(b) Wages, salaries, and pensions	**2(b)**	
	(c) Purchases of capital equipment, structures, and land	**2(c)**	
3	Total allowable costs (*sum of lines 2(a), 2(b), 2(c)*)	**3**	
4	Taxable income (*line 1 less line 3*)	**4**	
5	Tax (*19% of line 4*)	**5**	
6	Carry-forward from 1997	**6**	
7	Interest on carry-forward (6% of *line 6*)	**7**	
8	Carry-forward into 1998 (*line 6 plus line 7*)	**8**	
9	Tax due (*line 5 less line 8, if positive*)	**9**	
10	Carry-forward to 1999 (*line 8 less line 5, if positive*)	**10**	

12 Visszajáró adó. A 2. formula tartalma: A fejléc a vállalkozás azonosító adatait tartalmazza, a bevallás sorai a következők. *1* Értékesítés bruttó bevétele *2* Levonható költségek (*a* vásárolt javak, szolgáltatások, alapanyagok *b* bérek, fizetések *c* vásárolt tőkejavak, építmények, földek) *3* Összes elszámolható költség *4* Adóalap *5* Adó 19% *6* Veszteség áthozat előző évről *7* 6% kamat a továbbgörgetett veszteségen *8* Korábbi veszteség ez évben elszámolt összege *9* Fizetendő adó *10* Veszteségátvitel a következő évre. Braunné Fülöp 2010: 504.

9.4. Az adóztatás hatásai

Elméletben lehetséges, a gyakorlatban azonban nem jellemző, hogy olyan adókat alkalmazzanak, amelyeknek nincs magatartást befolyásoló hatásuk. Ezek olyan átalányadók lennének, amelyeket nem lehet a szokások változásával elkerülni, praktikusan nem lehetséges az adóteher alóli mentesülés. Ilyen lenne például a fejadó. Tiszta formájában az ilyen adó minden fogyasztó költségvetési egyenesét ugyanazzal a konstans összeggel lejjebb tolja. Ez a konstrukció neutrális, semmilyen differenciálás nem fér össze vele, ezért rendkívül igazságtalannak tartják és sehol sem alkalmazzák.

A mai adórendszerek adói a gazdaság szereplőit magatartásuk változtatására ösztönzik. Többet vagy kevesebbet dolgoznak, változtatnak a megtakarítási szokásaikon, sőt, olykor házasodnak vagy gyermeket vállalnak az adórendszer ösztönzésének engedve. Az adóösztönzés mögött lehet az adóztató kormányzat részéről egyértelműen kinyilvánított preferencia, mint a születésszám növelése vagy az egészségtelen termékek fogyasztáscsökkenésén keresztül a lakosság egészségügyi állapotának javítása. Lehetnek rejtett szándékok is, például egyes iparágak előnyösebb helyzetbe hozása mások rovására.[19] Számos esetben előfordul, hogy a magatartási hatás nem szándékolt, de mint az adóztatás afféle várható negatív externáliája, borítékolható. Ilyen az illegális adóelkerülési tevékenység, mellyel minden adó bevezetésekor számolni kell. És persze vannak előre nem kalkulálható magatartási változások, például egy másik ország adóváltoztatása, amelynek hatása a külkereskedelem vagy a szabad tőkeáramlás következtében okozhat jelentős elmozdulásokat a belgazdaságban. Különösen sokféle hatással és ellenhatással számolhatunk, ha számításba vesszük, hogy az adók változtatása nemcsak adóemelést vagy adócsökkenést jelenthet, de a mentességek, kedvezmények, engedmények, kivételek, halasztások, fizetési könnyítések bonyolult rendszerét. Így könnyen előfordulhat, hogy egy adókulcs nominális változtatása egyes adózóknál nagyon eltér az effektív adókulcs változásától, például az adócsökkenést valójában nem realizálják, ha közben elvesznek a korábbi kedvezményeik. A neoklasszikus gyökerű gazdaságelmélet különösen nagy jelentőséget tulajdonít a magatartásnál az adók és adóváltozások marginális hatásainak, például az utolsó ledolgozott munkaórára eső többletadónak.

Fontos, hogy a magatartás változása már az adó bevezetése előtt is megtörténhet. Az úgynevezett bejelentési hatás azt jelenti, hogy sokszor elég, ha a közbeszédbe bekerül egy hír, egy szándék vagy elképzelés bizonyos adóváltozásról ahhoz, hogy az emberek lázas vásárlásba vagy egyéb aktivitásba kezdjenek a majdani adóelőnyük reményében.

9.4.1. Piaci alkalmazkodás

Munkapiaci alkalmazkodás

A munkapiac különböző érzékenységgel reagál az adórendszer változásaira, részben a keresleti és kínálati rugalmasságok miatt, másrészt abból következően, hogy a munkapiac származékos piac, a keresletet döntően az árupiaci szituáció határozza meg. A jövedelemadók hatással vannak a munkavállalók munkaintenzitására és a munka-szabadidő arányára vonatkozó döntéseikre is, tehát jövedelmi és helyettesítési hatás is érvényesül.[20] Az adóösztönzés hatására korábban

[19] Stigler 1971: 3–21.

[20] A jövedelemadó csökkenése a nettó jövedelem növekedését okozza, amely ösztönzőleg hat a munkakínálat növelésére, ennek során azonban felértékelődik a szabadidő, megváltozik a munka-szabadidő

passzív rétegek – háziasszonyok, gyermekesek, nyugdíjasok, egyetemi hallgatók – munkába állását tapasztalhatjuk, ami extenzív változást jelent a munkapiacon. A nemzetközi szakirodalom statisztikai adatai bizonyítják, hogy a munkakínálat bérrugalmassága a háztartások első keresőinél szinte 0,[21] és a helyettesítési hatás sem kimutatható az alacsonyabb képzettségi és jövedelmi szinteken. Magas jövedelmi szinteken ugyanakkor nagyobb a kínálati rugalmasság és mindkét hatás kimutatható.[22] A munkakeresletre a kutatások –0,6 és –0,8 közötti értékeket találtak,[23] ez pedig a munka-tőkehelyettesítési rugalmasságától függ, azaz a technológiai változások lehetősége és időtávja határozza meg. A kereslet rövid távon kevésbé, de hosszabb távon érzékenyebben reagál a munka adóterheire, munkanélküliséget vagy munkaerőhiány-állapotot okozva. Az adóterhek növekedése alacsonyabb szintű foglalkoztatást eredményez, de ennek mértéke a kereslet és kínálat rugalmasságát függ. A terhek munkavállalók és munkaadók közti megoszlását a két függvény relatív rugalmassága határozza meg.

Az árupiaci egyensúly eltolódásai

Az adókivetés következtében megváltoznak a gazdasági egyensúlyi pont koordinátái az egyes árupiacokon is, sőt makroökonómiai perspektívából is változás következhet be, hacsak nincs lehetőség egy adóval nem sújtott piacra való áttérésre. Lehet, hogy az egyes piacokon bekövetkező hatások kioltják egymást és a makrogazdasági egyensúlyt mindez nem érinti, de az is lehet, hogy összeadódnak az egyes piacokra gyakorolt hatások és az aggregát keresleti és kínálati függvények is elmozdulnak, normál javakat tételezve adókivetés esetén alacsonyabb mennyiség és a korábbinál magasabb ár mellett kialakítva az új egyensúlyt. A fogyasztási adó végső terhét pozíciójuktól, ár- és jövedelemrugalmasságuktól függően viselik a kínálat és kereslet szereplői az árupiacokon.

Az adók pénzügyi változásokat generálnak

Közvetlenül az adók, vagy az adóváltozások okozta indirekt magatartási változások, a bevételek és kiadások elmozdulásain keresztül megváltoztatják a pénzügyi helyzetet is mind a háztartások, mind a vállalkozások számára. Egyes adófajtáknál ez nem is áttételes, hanem direkt hatás. Ha az adórendszer ösztönzése hatására a háztartások korábbi pénzjövedelmük egy részét bér helyett nyugdíjalapban „juttatja" a munkáltató, azonnal befektetőkké válnak. Ha az osztalékadót a nyereség visszaforgatása esetén nem kell megfizetni, vagy a hitelkamat költségkénti elszámolási lehetősége beszűkül, a cégek azonnal megváltoztatják a finanszírozási struktúrájukat és az adóhatás nem az eredménykimutatáson keresztül fokozatosan, hanem szinte azonnal megjelenik a mérlegükben. Szintén evidencia, hogy az adóztató pénzügyi helyzete is megváltozik az adóztatás révén, normális esetben a beszedett adók és az adórendszer működtetési kiadásai

helyettesítési határrátája, amely fékezi az ösztönzést.

[21] Az eltartó szerepében lévő családtag magatartását alig befolyásolja az adóváltozás miatt csökkenő vagy növekvő bér.

[22] Scharle és társai foglalják össze a szakirodalmi eredményeket, ezek szerint a helyettesítési hatást 0,15 és 0,34 között, a jövedelmi hatást –0,1 és –0,4 között sikerült kimutatni a magasan bérezett munkavállalóknál magyar és külföldi vizsgálatokban a 2000-es évek során (Scharle et al. 2010).

[23] Scharle et al. 2010: 19.

pozitív *cash-flow*-t eredményeznek és forrást jelentenek a támogatási és egyéb kiadási tételeknek. Jellemző, hogy adóváltozások hatására a multinacionális vállalatcsoportok a transzferárak révén nyereségátcsoportosítást is végrehajtanak a leányvállalataik között, és a finanszírozási döntést is megváltoztatják.[24]

A megtakarítások és a beruházások változása

A neoklasszikus gazdaságelmélet a beruházásokat autonóm, a makrogazdaságban megtermelt jövedelemtől közvetlenül nem függő aktivitásként írja le. A beruházási döntést kevésbé a kormányzati politika, sokkal inkább a monetáris politika befolyásolja a kamatokon keresztül. A tőke kamatköltségét a vállalkozó a profitkilátásokkal együtt értékeli és dönt a beruházás indításáról vagy halasztásáról. Csakhogy a profitkilátás értékelése a várható nettó bevételek jelenértéke és a tőkeköltségek mérlegelését jelenti, amelyeknél a különféle adók költségnövelő tényezők. A beruházások tőkeköltség-rugalmassága a kutatások szerint –0,5 és –1 közé esik.[25] A megtakarítások jelentik a hitelből megvalósítható beruházások alapját, a háztartás megtakarítása pedig a fogyasztás halasztását jelenti. A fogyasztás és megtakarítás közötti döntést az Euler-egyenlet írja le.[26]

9.4.2. Strukturális változások

Az adóztatás hatékonyságvesztést okoz

Közgazdasági axióma, hogy a tökéletes piacnál hatékonyabban senki sem képes az erőforrások allokációjára. Az újraelosztás tehát biztosan jelentős hatékonyságvesztéssel jár, különösen, ha az egész gazdaságra a kompetitív piacgazdaság modellszerű ideáltípusát feltételezzük, monopolpozíciótól mentes szereplők racionális megfontolásaival és az árakon keresztül megvalósuló tökéletes informáltságukkal. A hatékonyságvesztés úgynevezett holtteherveszteségben manifesztálódik. A hatékonyságvesztés vállalását a legtöbb esetben az adóztatásnak valamilyen egyéb implikációja indokolja. Jellemző, hogy egy igazságosabb jövedelemeloszlás vagy az elkerülhetetlen közszolgáltatások oltárán áldozzuk fel a hatékonyságot. Van azonban számos olyan szituáció, hogy szó sincs ilyesfajta *trade off*ról, mert az adó előtti piaci helyzet távolról sem kompetitív, mert monopolhelyzet vagy externália okoz hatékonyságvesztést. Ez a klasszikus állami beavatkozás relevanciája, ahol az indokoltan kivetett adó nemhogy rontaná, de javítja a hatékonyságot. Ellentmondásos lehet a vámok hatása is, mert a hatékonyságvesztés itt is fennáll, az áremelkedés is elkerülhetetlen rövid távon, ugyanakkor a belföldi termelők helyzetbe hozása, az import határrátájának csökkenése középtávon jótékonyan hat az összjövedelemre. Az indokoltnál hosszabb távú vagy nagyobb arányú kormányzati védelem azonban az érintett vállalatok versenyképességének romlását okozhatják.

[24] Elek 2015.

[25] Scharle et al. 2010: 21.

[26] A fogyasztás-megtakarítás optimalizálási probléma szokásos megfogalmazása Euler-egyenletek formájában történik, ahol a megtakarítás a mai fogyasztásról való lemondás a jövőbeni fogyasztási előny vagy a jövőbeni bizonytalanság csökkentése érdekében történik (Vincze 2018).

Megváltozik a gazdaságszerkezet

Nemcsak egyes piacok, egyes vállalkozók vagy iparágak közti átrendeződést, de mélyreható strukturális elmozdulásokat indíthatnak be az adórendszer változásai a gazdaságban. Adók hatására korábbi munkavállalók vállalkozóvá válhatnak, mert egyes alkalmazottak pozitív vagy negatív ösztönzéssel rávehetők, hogy korábbi kockázati attitűdjüket megváltoztassák és önfoglalkoztatóvá váljanak. Az is általános gazdaságpolitikai gyakorlat, hogy az adórendszeren át a kisebb vállalkozásokat preferálják a nemzetközi nagyvállalatok helyett, ez pedig ellátási biztonságot ad és a gazdaság nemzetközi kockázatoknak való kitettségét csökkenti. Ezzel párhuzamosan exportösztönzés és a tőkeimport bátorítása is zajlik, amelyek szintén strukturális változásokat generálnak főként a nyitottabb gazdaságokban. A szabad tőkeáramlás lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy a beruházás helyszínét (extenzív határ) az átlagos effektív[27] adóráta, a beruházás nagyságát (intenzív határ) pedig a marginális effektív adóráta alapján határozzák meg[28] és e döntéseiket nyitott gazdaságokban országhatárok ne korlátozzák.

A költségvetés változása

Tautológiaként hat, de nem árt rögzíteni, hogy az adóztatás segítségével nem egyszerűen forrásmegvonást, hanem újraelosztást valósít meg a központi, illetve az adóztatási jogú regionális kormányzat. A rendszer leegyszerűsítése az összegzés, hogy bevételek keletkeznek az adóztató és kiadások az adózó oldalán. Az elvont erőforrásokat az adórendszer ugyan az adóztatóhoz tereli, de annak jelentős része direkt módon, az úgynevezett transzferek révén azonnal a gazdaság szereplőihez kerül vissza. Olykor nagyobb összeg jut például családtámogatásként vissza éppen ahhoz, aki egy másik jogcímen adózó pozícióban befizetett. Szintén az adózókhoz kerülnek vissza az általuk igénybe vett közjavak és közszolgáltatások. Az adóbevételekből finanszírozott kormányzati költések másik nagy része pedig az állami költéseken, az állami alkalmazottaknak fizetett béreken keresztül jut vissza az adófizetőkhöz, csak most már a piacok közvetítésével. Az egyensúlyi makrojövedelmet az adók és transzferek az adómultiplikátor-hatáson keresztül befolyásolják.[29]

9.3. szemelvény: Részlet az MNB Versenyképességi program 330 pontban című kiadványából (2019)

11.4. Adóelkerülés csökkentése

(16) Digitális multicégek adófizetői körbe vonása
(17) Online pénztárgép rendszerének további kiterjesztése
(18) A lakossági pénzügyi tranzakciós illeték megszüntetése
(19) Elektronikus fizetési módok kötelező elfogadása meghatározott kereskedői kör esetében
(20) Építőipari foglalkoztatás fehérítése

[27] Az effektív ráta a ténylegesen fizetett adómértéket jelenti, amelyet a jogszabályban rögzített adókulcshoz képest kedvezmények, adóalap-módosítások, mentességek stb. módosítanak.

[28] Devereux–Griffith 1999.

[29] Az adómultiplikátor megmutatja, hány egységnyivel növekszik a GDP az adók egységnyi csökkentésével. Adómultiplikátor = MPC × kiadási multiplikátor.

A feketegazdaság aránya

Általánosan elfogadott érv az adórendszer egyszerűsítése és az adóterhek csökkentése mellett, hogy ezek elsődleges kedvező hatásaikon túl indirekt módon a gazdaság fehérítése irányában hatnak. Az adóelkerülés mértéke ugyanis sok ország számára jelent versenyhátrányt.[30]

9.4.3. A gazdaságpolitika dilemmái

Helyi vagy központi adóztatás

Ha feltételezzük, hogy a közösségi döntések iskolájának állítása, miszerint a politika hatalommaximalizálásra törekszik, helytálló, akkor e kérdést hatalmi harcok és politikai erőviszonyok is befolyásolják. A helyi adók mellett a magasabb adózási hajlandóság és a nagyobb átláthatóság, a központi adózás mellett elsősorban a szervezés méretgazdaságossága szól. A helyi adók eltérései azonban egy országon belüli adóversenyt generálnak, az adóhatóságok megszaporodása pedig a visszaélésnek ad teret.

A tőke vagy a munka adóztatása

A szakirodalom egységesen az alacsony vagy nulla kulcsos tőkét terhelő adók mellett érvel,[31] mert a tőke adóztatása azonnali visszaesést okoz a vállalkozási aktivitásban, ezzel a jövedelemtermelésben, miközben a munkakínálat a rugalmatlansága miatt *jól viseli* az adóztatást.

A munka vagy a fogyasztás adóztatása

Mindkettő a háztartás fogyasztási lehetőségeit csökkenti, de az előbbinél teljesítményvisszafogás miatt gazdasági visszaesés történhet. Ráadásul a fogyasztási adókat könnyebb és olcsóbb beszedni, ellenőrizni és szélesebb bázisra – a fogyasztókra, azaz aktív és már inaktív tömegekre – lehet kivetni. Egyértelműen a fogyasztás adóztatása tűnik kedvezőbbnek.

Jövedelem vagy vagyon adóztatása

Az egyes országokban kirívóan nagy vagyonok okozta társadalmi feszültségek a vagyonadó mellett szólnak, csakhogy a vagyonadó többszörös adóztatást jelent, feltéve, hogy a vagyon adózott jövedelemből származik. Leggyakrabban ingatlanadó formát ölt, mely megnehezíti az adó alóli kibúvást, így csekély magatartásváltozást vagy bármely piaci torzulást okoz. Ugyanakkor aránytalanul nagy terhet jelenthet a lakástulajdonosok széles rétegei számára. A jövedelemadó

[30] Az adótervezés és az adócsalás is adóelkerülés. Az előbbi adórendszeri hézagokra vezethető vissza, jogszabálymódosítással orvosolható. A törvénytelen adócsalás határozott hatósági eszközökkel, az ellenőrzés fokozásával, a büntetés súlyosbításával és az adómorál javításával mérsékelhető. Krekó és P. Kiss 2008.
[31] Valentinyi 2001.

elfogadottsága és behajthatósága ezért nagyobb. A luxusjavak adóztatása ugyanakkor széles körben népszerű ötlet, de tudni kell, hogy az ilyen ingóságok birtoklóinak az átlagnál sokkal több lehetőségük van eltitkolásra, külföldre menekítésre vagy egyéb adóoptimalizálásra, ezért az ilyen adók behajtása rendkívül költséges lehet.

Infláció vagy munkanélküliség

Elsőre nem tűnik adórendszerbéli problémának, pedig az árakba épített adók inflatorikus hatásúak, míg a munkáltatókat sújtó béradók a munkakereslet csökkenésén át munkanélküliséget generálhatnak. Rövid távon a Phillips-görbe összefüggés sugallta *trade off* valóban felmerülhet és a gazdaság makrokondíciói, az inflációs vagy deflációs környezet, a gazdasági növekedés üteme és a munkanélküliség-munkaerőhiány aktuális állapota szerint dönt a gazdaságpolitika. Az utóbbi évtized a növekedés érdekében tett erőfeszítésekről szólt szinte az egész világon, a fiskális expanzió pedig a béradók radikális csökkentését is ennek eszközéül rendelte.

Alacsonyszintű egykulcsos adó (flat rate) vagy progresszív adóztatás

A kérdés éles viták tárgya, sok országban a jobb- versus baloldali politizálás egyik sarokpontja. Előbbi mellett egyszerűsége, átláthatósága, az adózási hajlandóság növekedése, alacsony adminisztratív terhei és a magas jövedelműek számára erőteljes ösztönző hatása szól. Az utóbbi mellett rendszerint az igazságosság hangoztatásával érvelnek.

A kedvezmények és mentességek kérdései

Ezek segítenek az adórendszer finomhangolásában, de drágítják a rendszert, mind az adózó, mind az adóztató számára többletterhet okozva. Várható tendencia, hogy az adórendszerek egyre szofisztikáltabbá válnak,[32] és ezt a személyre szabást éppen a kivételek, a kedvezmények és a mentességek segítségével lehet megvalósítani. A digitalizáció segít, hogy ez ne jelentsen jelentős többletterhet egyik oldalon sem.

Alkalmazkodás a nemzetközi trendekhez vagy bezárkózási kísérletek

A belgazdasághoz illeszkedő adórendszer kialakítása közben a kormányok folyamatosan kifelé is tekintgetnek, mert az adórendszerek a nemzetgazdasági versenyképesség érdemi komponensét alkotják, tehát versenyfutás zajlik a minél vonzóbb és minél hatékonyabb adórendszer virtuális címéért is a világban. Mindeközben nyakunkon egy újabb világméretű kihívás, az adózók globalizálódása és virtualizálódása, mely rendkívüli módon megnehezíti elérésüket és profitjuk megcsapolását. Az új, úgynevezett intézményi vállalkozások és az adóztatás régi intézményrendszere, a hagyományos bürokrácia nem illeszthető össze, mert hiányzik az együttműködés

[32] Mankiw–Weinzierl–Yagan 2009.

szándéka és a civil kontroll sincs egy súlycsoportban az intézményi vállalkozásokkal.[33] A kérdés viszont átvezet a következő témához, az adózás miatt kialakuló nemzetközi feszültségekhez és együttműködésekhez.

9.4. szemelvény: Digitális adó

„Az amerikai szövetségi kormány július elején megtorló intézkedéseket lengetett be a Franciaország által bevezetett digitális adóra (az úgynevezett GAFA-adóra) válaszként. Bár bejelentette, az amerikai adminisztráció a gyakorlatban nem léptette e vámokat hatályba, ahogy Franciaország maga is felfüggesztette a kivetett digitális adó 2020-as beszedését. A fenyegetés gyakorlatban azt jelenti, hogy újabb, nagy lobbi-potenciállal bíró cégek kerültek bele a nemzetközi játékba, mint a »büntetésben« ellenérdekelt adózók. Ily módon az amerikaiak és a franciák lépésről lépésre fejlődnek fel, állnak hadrendbe, gyűjtenek erőforrásokat a nagy adócsatához. Az érdemi ütközet a mostani állás szerint azonban inkább 2020 után jöhet, mintsem idén, és nem is csak a franciák és az amerikaiak között. Az Európai Unió és annak tagállami együtt és külön-külön is szereplők lehetnek."

Forrás: Soós 2020

9.5. Uniós javaslatok, nemzetközi trendek és elképzelések

Ismert, hogy az Európai Unió elsődlegesen a közös piac érdekében folytatott európai integrációs törekvések következtében jött létre. Ebből következően az alapszerződésekben a vámunió deklarálása mellett főként olyan adójellegű szabályokat rögzítettek, melyek direkt módon segítették az úgynevezett négy szabadság elveinek érvényesülését. Az adóvisszatérítés lehetősége az egyik országból másikba vitt termékek forgalmi adójára vonatkozik, a protekcionizmus tilalma és a diszkriminatív adóztatás tilalma az importtermékek védelmében született, és természetesen a közvetett adók harmonizációjának elve is a termékek szabad áramlását segíti. A közvetett, illetve forgalmi adók és a vámok egységes kezelése és leépítése tehát kezdetektől megfogalmazódott, a direkt adókkal kapcsolatos harmonizáció igénye azonban legfeljebb szándéknyilatkozatokban és ajánlásokban jelenik meg.[34] Néhány szabályt ugyan bevezettek a jogharmonizáció jegyében, de ezek általában csak a határon átnyúló tranzakciókra vonatkoznak.[35] Szintén fontos területe

[33] Fülöp 2020.

[34] Burján et al. 2012.

[35] Az anya-leányvállalati irányelv a határokon átnyúló osztalékfizetést védi a kettős adóztatástól, az átalakulási irányelv a nemzetközi átalakulásokat védi a plusz adóterhek kivetésétől. A kamat és jogdíj irányelv a multinacionális vállalatcsoportok nemzetközi kamat és jogdíj ügyleteinek adóterhét kívánja megakadályozni.

a szakpolitikának a hatósági adóügyi együttműködés, információcsere, a pénzmosás elleni közös fellépés, közös hatósági fellépés a határokon átnyúló adóvisszaélések esetén.[36]

A direkt adók általános harmonizálásának gazdasági együttműködési előnye lenne, jelentősen megkönnyítené a külföldi befektetésekről szóló döntéseket és bizonyos értelemben fehérítené a gazdaságot, hiszen ellehetetlenítené a nemzeti szabályozások eltéréseiből fakadó joghézagok kihasználását és az agresszív adótervezést – legalábbis az EU-n belüli tranzakciók esetén. Nem véletlen azonban, hogy elsősorban Európa keleti és középső részén nagy a direkt adók harmonizálásával kapcsolatos ellenállás. Számunkra a nyugati gazdaságokkal szemben jelentős versenyelőnyt jelentenek a nálunk nagyságrendileg alacsonyabb társasági és személyijövedelemadóterhek.

Az EU Bizottságának legutóbbi adóreform elképzeléseinek – Fair Taxation in the EU – az alábbi sarokpontjai vannak:

- az átláthatóság növelése,[37]
- a hatékonyság növelése,[38]
- globális adókormányzás,[39]
- társasági adóalap-konszolidáció,[40]
- digitális adóztatás.[41]

Bár a fenti elvek elméletben támogathatók, mégis jelentős üzleti és nemzetgazdasági érdeksérelmeket okoznak tagállamokban és azon kívül is. Az utóbbiban például nyilvánvaló amerikai és európai érdekütközés van, mely már-már a hidegháborút idézően mérgezi az üzleti kapcsolatokat.

Természetesen nem csak az EU, más nemzetközi szövetségek, együttműködések és tanácsadó szervezetek is gőzerővel dolgoznak az adórendszerek elemzésén, javításán, a tagállamok befo-

[36] European Commission 2019.

[37] Az EU-n belüli közösség adóügyeire vonatkozóan az átláthatóság növelésének igénye például a 2015-ben megfogalmazott Tax Transparency Package-ben manifesztálódott, majd új pénzmosás elleni együttműködést alakítottak ki 2015-ben Anti-Money Loundering Rules néven, korábban pedig banktitok feloldása ügyében történtek egységes intézkedések (European Commission 2015).

[38] A hatékonyság ebben az esetben arra vonatkozik, hogy a társaságok ott adózzanak, ahol a tényleges tevékenységük történik, és ne tudjanak például a transzferárakkal vagy a jogdíjakkal visszaélve kibújni az adózás alól. A javaslat kikel egyes országok *unfair*nek nevezett adókedvezményei ellen is, megfogalmazva az egységesítés igényét a társasági adóztatásban.

[39] A fair adózási szabályok érvényesítése nemcsak az EU-n belül, de minden más ország vonatkozásában. Ennek jegyében az EU 2017 óta publikálja az országok fekete és szürke listáját az átláthatósági és jogállami kritériumoknak kisebb vagy nagyobb részben meg nem felelő országokat listázva ily módon. A besorolások a 2016-ban megfogalmazott stratégián nyugszanak (European Commission 2016).

[40] Az adóalap egységesítésére vonatkozó szándék első ízben programként 2011-ben fogalmazódott meg (Common Consolidated Corporate Tax Base – CCCTB), majd 2016-ban továbbfejlesztették a koncepciót. Számítások szerint ennek bevezetése az EU-ba irányuló befektetéseket 3,4%-kal, a növekedést 1,2%-kal növelné, a *compliance* költségeket pedig 2,5%-kal csökkentené a Bizottság *Fair Share Taxation in the EU for the 21st century* című kiadványa szerint.

[41] A hagyományos adóztatás alá nehezen vagy egyáltalán nem lehet bevonni a globális digitális nagyvállalatokat, ezért az EU-ban 2018-ban kidolgozták a Digital Service Tax irányelveit és igyekeznek azt a tagállamokkal elfogadtatni. A cél, hogy e cégek ne tudjanak kibújni az adózás alól. „We want to create a level playing field so that all companies active in the EU can compete fairly, irrespective of whether they are operating via the cloud or from brick and mortal premises" – Pierre Moscovici, EU-biztos. European Comission 2017.

lyásolásán. Az OECD is aktív szerepet játszott a transzparencia érdekében a banktitok 2009-ben deklarált megszüntetésében.[42] Szintén központi szerepet vállalt magára a szervezet a nemzetközi adózási szabályok átláthatóvá tételében és az adóelkerülés elleni fellépésben a 2013-ban indított projektjével.[43]

Az OECD-nek további komoly hozzájárulásai vannak a nemzetközi adóügyek sikeres kezeléséhez. Az egyik a modellegyezményeket tartalmazó *Model Tax Convention on Income and on Capital,* mely nemzetközi benchmarkként és az egyezményekhez szabványként is szolgál. 1963 óta folytatott munka eredményeként mára mintegy 3000 adómegállapodást tartalmazó hálózat alapjaként szolgál. Szintén nagy jelentőségű a nemzetközi vállalatok számára az OECD transzferár szabályzata, az összegyűjtött hosszú idősorok a tagországok adóztatási gyakorlatáról és a közzétett elemzések, országriportok.

Más okból és más felhasználói körnek, de a nemzetközi adóügyek szempontjából szintén fontos a Tax Foundation tevékenysége, akik a nemzetközi adóversenyképességet elemzik és az International Tax Competitiveness Indexet, az adóversenyképességi listákat publikálják. Az indexben mintegy 40 szempontot gyúrnak össze ötféle adófajta – a cégek és az egyének adóztatása, a fogyasztás és a vagyon adóterhe, valamint a külföldről származó jövedelmek adóztatása – elemzése alapján. Az indexben nemcsak az adók szintje, de az adók struktúrája, a neutralitás igénye és a terhek súlyozása is megjelenik. Az index komponenseiből és a kalkulációból kirajzolódnak a preferenciák és a nemzetközi szervezetek elvárásai az ideális adóztatással kapcsolatban.

Ilyen elvárás, hogy a társaságok adóira kisebb, az egyének és a fogyasztás adóztatására nagyobb súly nehezedhet, mert az előbbi károsabb a gazdasági növekedés szempontjából. Szintén jól tolerálható a vagyonadó az adórendszerekben, ha ingatlanra vagy földterületre vetik ki, mert ez húzza vissza legkevésbé a gazdasági növekedést a szervezet szerint. Annál magasabbra értékeli az index az adott ország adórendszerét, minél kevésbé vannak jelen egyes tevékenységeket vagy egyéneket preferáló kivételek, kedvezmények vagy mentességek. A befektetések adóztatása sérti a semlegességet, mert a fogyasztást preferálja a megtakarítás helyett és a külföldről származó jövedelmek adóztatása is gátolja a versenyt a tényezőáramlás szabadságának korlátozásával. A 2019-es országlistát Észtország vezeti, így nyilvánvaló, milyen az ideális adórendszer a nemzetközi adóversenyképesség szempontjából:

- 20% nyereségadó terheli a cégeket, de csak ha a nyereséget osztalékként kiveszik a cégből;
- 20% az egyének jövedelemadója, mely osztalékra nem terjed ki;
- a vagyonadó kizárólag földterületre vonatkozik, tőkére vagy más reálvagyonra nem vetik ki;
- a külföldről származó profitjövedelem jellemzően kivonható az adó alól.

Magyarország több részterületen igen előkelő, dobogós besorolást kapott – nyilván az alacsony jövedelem- és nyereségadókulcsok, az egykulcsos adóztatás, a kedvező osztalékadó-szabályok okán –, de összességében a 36 vizsgált ország között a 14. helyre sorolták, elsősorban a kiterjedt helyi adók és a fogyasztás erőteljes adóztatása miatt.[44]

[42] Az OECD alapította a Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes intézményét.

[43] A Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) projekt G20-as kezdeményezésre indult és az IMF, a WB, az ENSZ és regionális intézmények is résztvevői.

[44] Tax Foundation 2019.

További nemzetközi trend az általános adókulcsok csökkenésének ígérete és a gazdaság kifehérítésére tett lépések.[45]

A gazdaság fehérítésének a szándéka szerte a világon jelen van, hiszen a rejtett gazdaság hatalmas adókiesést generál még a legfejlettebb piacgazdaságokban is; egy 2010-es tanulmány például az USA-ban a fizetendő adó és a tényleges adófizetés közötti adórést 15%-osra tette.[46] Szintén komoly bevételi rést üt a nemzeti költségvetésekben a jövedelmek úgynevezett adóparadicsomokba mentése, az agresszív adótervezés és az adóarbitrázs elterjedése. Az arbitrázs „extrém módon hatásos, mert pusztán az adókülönbségeken alapul és ennélfogva nincs piaci mechanizmus, mely korrigálná".[47] Más kérdés, hogy egyelőre nem látszik, hogy eredményes együttműködés alakulna ki a kormányok között e jelenségek megakadályozására, a globális vállalatbirodalmak egyre nagyobb összegeket mentenek ki az adózás alól. A jelenség megfordítására elméletileg jó eszköz lenne az adóterhelés csökkentése,[48] mert közkeletű az a felfogás, hogy ez növeli az adófizetési hajlandóságot. A statisztikák szerint ugyan az EU-ban gyengült az adócentralizáció 2001-ig, majd ismét csökkent ideiglenesen a 2008-as válságot követően, de összességében a visszarendeződések miatt nincs nagy változás, az EU28 GDP-hez viszonyított átlag adóterhelése 2002-ben éppúgy 40% körül volt, mint az utóbbi években.[49] Elfogadva az érvelést, hogy a versenyképesség tekintetében nem meghatározó az adócentralizáció adott mértéke,[50] mert lám, nagyon eltérő centralizációs hányaddal is működhetnek igen sikeresen a különböző gazdaságok, egy jelentősebb adóteher-csökkenés valószínűleg versenyképességi lökést adna a térségnek. Ez A V4-ek és a balti államok esetében működni látszik. Szintén trendnek tekinthető a világban, és a közép-európai gazdaságokban is az utóbbi évtizedben az adóék csökkentése és a hangsúlyok eltolódása a tőkét terhelő adókról a fogyasztási adók rovására. Szintén pozitív tendencia a világban, és a közép-európai gazdaságokban is az utóbbi 10 évben az adóék csökkentése és a hangsúlyok eltolódása a tőkét terhelő adókról a fogyasztási adók rovására.[51]

Számos további nemzetközi intézmény és projekt felsorolható, melyek nemzetközi adózási ügyekben tevékenykednek és adóprogramokat bonyolítanak, információkat szolgáltatnak és elemzéseket végeznek például az adóverseny vagy a nemzetközi hatósági együttműködések terén; a nemzetközi adózásról szóló szakirodalom bőséggel tartalmaz további információkat e témákban.

9.6. Az optimális adórendszer

Az előzőek jól mutatják, hogy a versenyképességi listák mit tartanak optimális adórendszernek. Az optimalizálás ma már sokkal szofisztikáltabb, mint a Colbert-féle szállóige sugallja, és persze nem olyan öncélú bevételmaximalizálást jelent, mint amit a Laffer-görbe üzen. A vegyesgazdaság paradigmája, hogy a jól működő piacokat minél kevésbé célszerű háborgatnia a kormányzatnak vagy a monetáris politika kilengéseinek, ellenben a piaci hibák korrekciójának, a piaci túlfű-

[45] Varga 2017; Török 2019.
[46] Louge és Vettori írását idézi Varga 2017: 7.
[47] Hemmelgarn-Nicodeme megállapítását idézi Varga 2017: 8.
[48] Az adóelvonás a GDP százalékában.
[49] Török 2019: 232.
[50] Török 2019: 240.
[51] Az adóék a munkát terhelő összes adó- és járulékteher és a bruttó bér plusz a munkaadói járulékok hányadosa.

töttség fékezésének vagy a deflációs veszély hárításának hatékony eszköze lehet az adó, ha jó időzítéssel sikerül bevezetni.

Az úgynevezett Ramsey-féle adóoptimalizálás lényege, hogy az állam az adók megválasztásával maximalizálja állampolgárai jólétét oly módon, hogy az adóbevételek elérjék a kívánt szintet, s közben az allokáció konzisztens legyen a választott adók melletti versenyegyensúlylyal.[52] Ramsey-egyensúlynak nevezzük, ha gazdaságpolitika maximalizálja a fogyasztó jólétét a kormányzat költségvetési korlátja mellett, és az allokáció, az árrendszer és a gazdaságpolitika versenyegyensúlyt alkot.[53]

A piaci allokációt a legkevésbé az egyösszegű, konstans adókat alkalmazó rendszer változtatná meg, az úgynevezett *lump-sum* adók ugyanis nem befolyásolják a helyettesítési és transzformációs határrátákat. A megoldás csak korlátozottan alkalmazható, mert degresszív terhelést jelent a nagyobb jövedelmek és vagyonok birtokosainak javára.

Az optimálisnak tekinthető adórendszer egyik kulcsa, hogy a növekedést és a beruházásokat ne korlátozza, a tőkekínálatot hosszú távon ne fékezze az adózás,[54] mely oda vezet, hogy a tőkejövedelmek adókulcsa a 0 felé tartson és inkább a fogyasztásra kerüljenek a terhek. Elméletileg a torzítatlanság követelménye a forgalmi adóknál azt követelné meg, hogy a termékekre kivetett adót azok ár- és jövedelemrugalmassága határozza meg, így a termékek iránti kereslet teljesen azonos mértékben csökkenne,[55] vagyis az adózás ebben az esetben a fogyasztói preferenciákat nem borítaná fel. Gyakorlatilag ez kivitelezhetetlen, hiszen csak korlátozott számú forgalmi adókulcs mellett működőképes a rendszer.

A munkakínálat jövedelemadókkal való befékezése szintén elkerülendő, ugyanakkor a jövedelmi különbségek növekedése sem kívánatos. Mivel a jövedelemadónál a marginális adókulcs befolyásolja inkább az aktivitást, míg az átlagos adómérték a jövedelmi egyenlőtlenségeket, az elméleti optimum az lenne, ha a legmagasabb jövedelműek marginális adókulcsa nullához tartana,[56] ezt viszont valószínűleg az átlagos jövedelmű szavazók nem tartanák méltányosnak, így sehol sem alkalmazzák.[57] Azt azonban egyre több országban elfogadják, hogy a marginális adókulcsokban nem kívánatosak a kiugrások; a konstans marginális ráta, tehát az egykulcsos jövedelemadóztatás e szempontnak leginkább megfelelő megoldás.

Az optimális adórendszernek egy dinamikus gazdaságban szükségszerűen egyre szofisztikáltabbá kellene válnia, az egyént sújtó összes adófajtát nemcsak külön, de együtt is értékelnie kellene és figyelembe kellene vennie az egyéni gazdálkodási eltéréseket, a munkavállaló teljes aktív időszakát, vagyonának szerkezetét, tőkefelhalmozását és megtakarításait is, ahelyett, hogy mindig csak egy-egy időszakra tekintve, mechanikusan adóztatja a jövedelmeket.[58] Az adózók jövedelemszerző képességei ugyanis életük során változnak, és inkább e képességekhez, mint

[52] Valentinyi 2001: 459. (A versenyegyensúly az árupiacok egyensúlya mellett az adott árrendszer és gazdaságpolitika mellett az allokáció megoldása a fogyasztó és a termelő döntési problémájának is – Valentinyi 2001: 463.).

[53] Valentinyi 2001: 464.

[54] Mankiw–Weinzierl–Yagan 2009; Diamond–Mirrlees 1971.

[55] Ramsey 1927.

[56] Mirrlees 1971.

[57] A tanulmány szerzői nyilván azt feltételezik, hogy a legmagasabb jövedelmek a legjobb képességek és a legkiválóbb munkamorál folyományaként alakulnak ki, ezért az ilyen munkavállalók adók miatti teljesítményvisszafogása jelentené a legnagyobb veszteséget a gazdaság egésze számára.

[58] Mankiw–Weinzierl–Yagan 2009: 169.

az adózók eltérő munka-, megtakarítási és fogyasztási stratégiáihoz kellene igazodnia az adóztatásnak. A javaslat gyakorlati alkalmazására egyelőre nincsenek kísérletek.

Fogalmak: optimális adórendszer, adózás okozta holtteherveszteség, adóverseny, adócsalás, egykulcsos adózás

Ellenőrző kérdések:

1. Mi mindent mérlegel az adócsaló, ha a termelőhöz hasonlóan racionális költség-haszon értékelést feltételezünk esetében?
2. Milyen elvárásoknak kell megfelelnie a jó adórendszernek?
3. Milyen adómegoldások lehetségesek az adó alapja, mértéke, viselője és kiszabása szempontjából?
4. Milyen adópolitikai kérdések vannak napirenden az EU-ban?
5. Mit jelent az autonóm adó?
6. Mi a progresszív jövedelemadó lényege?
7. Mit jelent a holtteher-veszteség az adóztatásban?
8. Mit jelent a Pigou-adó fogalma?
9. Hogyan reagál a munkapiaci kínálat a jövedelemadó csökkenésére?
10. Mi dönti el, hogy az eladó vagy a vevő viseli az árba beépített adó végső terhét?
11. Milyen előnyei vannak a fogyasztást terhelő adóknak a jövedelemadóval szemben?
12. Miért nem mondhatjuk, hogy az adókulcs növelése biztosan növeli a költségvetés bevételeit? Miben áll a tőkekímélő adórendszer versenyképességi előnye?
13. Mit jelent az effektív adókulcs?

Problémamegoldás:

1. felvetés: Vegye sorra az ismertetett adóztatási megoldásokat és érveljen azok igazságossága mellett és ellen!
2. felvetés: Hogyan érdemes érvelni az európai adóharmonizációs törekvések által generált vitákban? Vannak-e alternatív megoldások és lehetne-e céldátumot kijelölni a direkt adók esetleges harmonizálásának ügyében?

Irodalomjegyzék

Atkinson, A. B. – King, M. A. – Sutherland, H. (1983): The Analysis of Personal Taxation and Social Security. *National Institute Economic Review,* 106(1), 63–74. Online: https://doi.org/10.1177/002795018310600 10

Bánfi Tamás (2014): Igazságos adó(rendszer) vagy etikus adózó? *Köz-gazdaság,* 9(4), 99–107.

Barr, Nicholas (2012): *The Economics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Braunné Fülöp Katalin (2010): Az egykulcsos adó születése. *Számvitel, Adó, Könyvvizsgálat,* 52(11), 504–508.

Burján Ákos et al. (2012): *Adótani alapok*. Budapest: Saldo.

Case, Karl E. – Fair, Ray C. (1996): *Principles of Microeconomics*. [H. n.]: Prentice Hall.

Cullis, John – Jones, Philip (2003): *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Budapest: Aula.

Devereux, Michael P. – Griffith, Rachel (1999): The Taxation of Discrete Investment Choices. *The Institute of Fiscal Studies Working Paper Series,* no. W98/16.

Diamond, Peter A. – Mirrlees, James A. (1971): Optimal Taxation and Public Production I: Production Efficiency. *The American Economic Review,* 61(1), 8–27.

Elek Lőrinc (2015): Az effektív társasági adókulcs rugalmassága Magyarországon a 2009–2011 közötti adókulcscsökkentés alapján. *Közgazdasági Szemle,* 62(1), 27–47.

Erdős Tibor (2014): Az adózás, a hatékonyság és a gazdasági növekedés kapcsolatának néhány elméleti problémája. *Közgazdasági Szemle,* 61(Klnsz), 1–76.

Európai Bizottság (2015): Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 irányelve a pénzügyi rendszer pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára történő felhasználásának megelőzéséről, a 648/2012/EU rendelet módosításáról az Európai Parlament és a Tanács 2005/60/EK irányelvének és a 2006/70/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről.

European Commission (2015): *Tax Transparency Package*. Online: https://taxation-customs.ec.europa.eu/tax-transparency-package_en

European Commission (2016): *External Strategy for Effective Taxation Fair Share Taxation in the EU for the 21st century.* Online: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b5aef3db-c5a7-11e5-a4b5-01aa75ed71a1.0018.02/DOC_1&format=PDF

European Commission (2019): *Taxation Trends in the European Union*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Online: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2019-07/taxation_trends_report_2019.pdf

Fisher, Irvin (1927): *A Statistical Method for Measuring „Mariginal Utility" and Testing the Justice of a Progressive Income Tax*. London: American Economic Association by the Macmillan Co.

Fülöp Katalin (2020): *Intézményi magatartás*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.

Hall, Robert E. – Rabushka, Alvin (1981): A Proposal to Simplify Our Tax System. *The Wall Street Journal,* 1981. december 10.

Hall, Robert E. – Rabushka, Alvin (1983): *Low Tax, Simple Tax, Flat Tax*. New York: McGraw-Hill.

Kahneman, Daniel – Slovic, Paul – Tversky, Amos (1983): *Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaldor, Nicholas (1957): *An Expenditure Tax*. New York: The Macmillan Company.

Krekó Judit – P. Kiss Gábor (2008): *Az adóoptimalizálástól az optimális adóig – az első lépés. Adóelkerülés és a magyar adórendszer*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 24–33.

Kutasi Gábor – Perger Júlia (2014): Adóösztönzőkkel az externáliák ellen: a népegészségügyi termékadó és a széndioxidadó példái. *Köz-gazdaság,* 9(4), 110–126. Online: http://real.mtak.hu/16416/1/Ad%C3%B3%C3%B6szt%C3%B6nz%C5%91k.pdf

Mankiw, N. Gregory – Weinzierl, M. Charles – Yagan, F. Danny (2009): Optimal Taxation in Theory and Practice. *Journal of Economic Perspectives,* 23(4), 147–174. Online: https://doi.org/10.1257/jep.23.4.147

Mankiw, N. Gregory (2011): *A közgazdaságtan alapjai.* Budapest: Osiris.

Mirrlees, James A. (1971): An Exploration in the Theory of Optimal Income Taxation. *Review of Economic Studies,* 38(2), 175–208. Online: https://doi.org/10.2307/2296779

MNB (2019): *Versenyképességi program 330 pontban.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank. Online: www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/versenykepessegi-program-330-pontban

Mueller, C. Dennis (2003): *Public Choice III.* Cambridge: Cambridge University Press.

Musgrave, A. Richard – Musgrave, B. Peggy (1989): *Public Finance in Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill Education.

Pigou, Arthur C. (1920): *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.

Piketty, Thomas (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth.

Ramsey, P. Frank (1927): A Contribution to the Theory of Taxation. *The Economic Journal,* 37(145), 47–61.

Ravenhill, John (2017): *Global Political Economy*. Oxford: Oxford University Press.

Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D. (2016): *Közgazdaságtan*. Budapest: Akadémiai.

Scharle Ágota et al. (2010): *Hogyan növelhető az adórendszer hatékonysága?* Budapest: Magyar Nemzeti Bank. Online: www.mnb.hu/letoltes/mt-88.pdf

Schultz, Theodore W. (1961): Investment in Human Capital. *The American Economic Review,* 51(1), 1–17.

Shaw, Jonathan – Slemrod, Joel – Whiting, John (2008): *Administration & Compliance. Prepared for the Report of a Commission on Reforming the Tax System for the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press. Online: www.ifs.org.uk/mirrleesreview

Smith, Adam (2008): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Chicago: University of Chicago Press.

Soós Eszter Petronella (2020): A nagy adócsata: hadrendben a franciák és az amerikaiak. *Adó Online,* 2020. július 29. Online: https://ado.hu/ado/a-nagy-adocsata-hadrendben-a-franciak-es-az-amerikaiak/

Stigler, George J. (1971): The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science,* 2(1), 3–21.

Stiglitz, Joseph E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana*. Budapest: KJK-Kerszöv.

Tax Foundation (2019): *International Tax Competitiveness Index 2019*. Online: https://taxfoundation.org/2019-international-index/

Török László (2019): Adócentralizáció változása a globális válság hatására. *Köz-gazdaság,* 14(4), 227–243. Online: https://doi.org/10.14267/RETP2019.04.16

Valentinyi Ákos (2001): A tőkejövedelem optimális adóztatása. *Közgazdasági Szemle,* 48(6), 459–479.

Varga József – Vágyi Ferenc (2017): Az adóadminisztráció szerepe az adóhatékonyságban. *Controller Info,* 5(3), 62–65.

Varga József (2017): Az adóteher-csökkentés és a gazdaság kifehérítésének pályája Magyarországon 2010 után. *Pénzügyi Szemle,* 62(1), 7–20.

Vincze János (2018): *Makróökonómia. Alapvető modellek és módszerek*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.

WEBBeteg – Szinapszis Piackutató Kft.: Chipsadó – Hogyan fogadja a lakosság? *WEBBeteg.hu,* 2011. július 26. Online: https://m.webbeteg.hu/cikkek/egeszsegugy/11765/chipsado-hamburgerado

Witztum, Amos (2006): *Economics: An Analytical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kolozsi Pál Péter – Kutasi Gábor

10. A külső egyensúly menedzselése

Ebből a fejezetből megtudjuk:
- A fizetési mérleg egyenlegét mozgató folyamatok értelmezését.
- A folyó fizetési mérleg hiány kockázatának lényegét.
- A gazdaságpolitika hibái miként érvényesülnek és okoznak kudarcot a fizetési mérlegen keresztül.

10.1. A külső egyensúly és egyensúlytalanság

A folyó fizetési mérleg és ezen belül a kereskedelmi mérleg egyenlege számos alkalommal felbukkan a nyitott gazdaságok elemzése során, hiszen a gazdasági nyitottság hatása elsősorban ezen és a tőkemérleg számain keresztül nyilvánul meg. Átfogóan mindezt külső egyensúlynak nevezzük. Nem különíthető el célzottan szakpolitika a külső egyensúlyra, hanem a fiskális és monetáris politikai lépések szándékolt vagy mellékhatása a külső egyensúly változása.

Sok tényező befolyásolja a folyó fizetési mérleg alakulását.[1] A folyó fizetési mérleg egyenlege az árfolyamingadozáson túl függ
- a demográfiai alakulás hatásától a fogyasztás és a megtakarítás szerkezetére;
- a reál GDP jelenlegi és jövőben várható növekedésétől, és annak megtakarításokra gyakorolt hatásától;
- a munka termelékenységjavulásának folyamatosságától és egyenletességétől, az ország méretétől;
- a pénzállomány GDP-vel és a megtakarításokkal való pozitív korrelációjának alakulásától;
- az úgynevezett portfólióhatás érvényesülésének mikéntjétől, amely azt jelenti, hogy bizonyos esetekben a befektetők alacsony kockázatú kötvényeiket magas hozammal értékesítik, hogy ellensúlyozzák a kockázatos kötvényekből eredő veszteségüket, és ez által biztosítsák a portfóliójuk egyensúlyát;
- attól, hogy milyen fejlődési szakaszban van egy gazdaság, mivel a mérlegegyensúly és a relatív egy főre jutó jövedelem között feltételezhető az U alakú függvényszerű összefüggés;
- az örökölt adósság, a tőkekorlátozás, a túlértékelt befektetési termékek, az ár- és bérversenyképesség és az iparági tőkeigény mérlegre történő hatásától;
- az államháztartás tőkepiacra gyakorolt kiszorítási hatásának mértékétől;
- a konjunktúra/dekonjunktúra hatásától az államháztartásra és a hitelbőségre.

A folyó fizetési mérleg a reálgazdasági tranzakciókat (áru- és szolgáltatásexport és -import), a tőkebefektetések tulajdonlásához és a munkavállaláshoz kapcsolódó jövedelmeket, valamint a viszonzatlan, egyoldalú átutalásokat (járadék, nemzetközi segélyek, adók) foglalja magába.

[1] Mindezekről részletesen: De Santis–Lührmann 2006; Gavilán et al. 2011; Ando–Modigliani 1963; Modigliani 1970; Tobin 1967; Farrell 1970; Glick–Rogoff 1995; Banz 1981; Asness et al. 1997; Bekaert et al. 1997; Edwards 1996; Chinn–Prasad 2003; Bohn–Tesar 1996.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_10

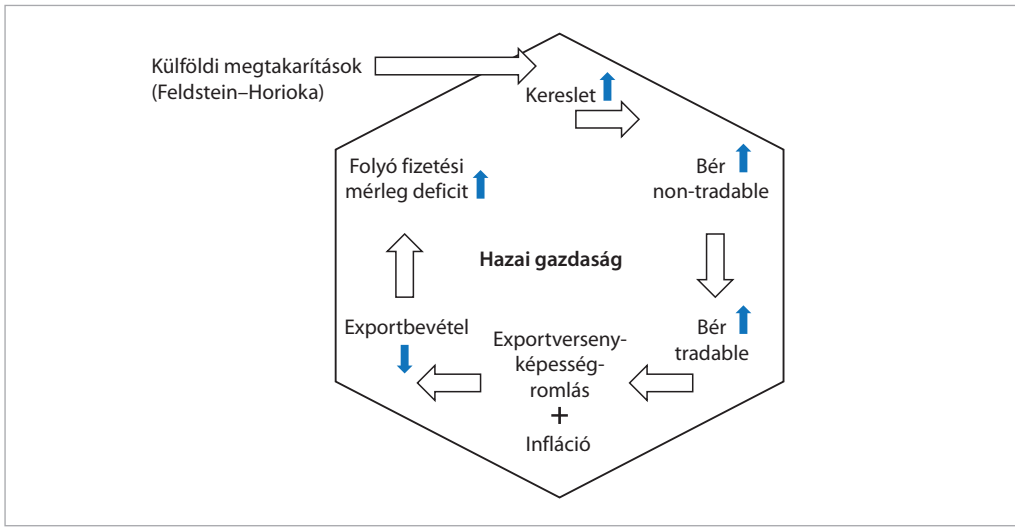
A folyó fizetési mérleg tehát a jövedelemtermelés azon elemeit összesíti, amely valamilyen formában kapcsolatba kerül a külfölddel. Ez esetben pedig a jövedelemtulajdonosok nemzetközi összehasonlítást végeznek, hogy milyen devizában érdemes a tranzakciókat végrehajtani, majd ebből az összehasonlításból következtetéseket vonnak le arra nézve, hogy melyik nemzetgazdasággal milyen tranzakciókat érdemes lebonyolítani (értékesítés, beszerzés, befektetés, hitelezés vagy hitelfelvétel stb.) Ennek következtében nem csupán a nominális árfolyam – amelyek az eurózónában a rögzített árfolyamnak felelnek meg –, hanem az adott gazdaság ár- és bérversenyképessége is meghatározóvá válik bizonyos folyó tételeknél.

Miért szükséges ezzel párhuzamosan a tőkemérleget is vizsgálni? Mivel a külső egyensúlytalanság az állami eladósodás csatornája is, a 8. fejezetben kifejtett adósságmenedzsment külföldiek felé eladott államkötvény-állománya és külföldről felvett állami hitelállománya befolyásolja a folyó fizetési mérleg jövedelemkirámlását is egyrészt az állam által adósságból teremtett kereslet importkeresletté válása során, másrészt a külföldre fizetett kamatokon keresztül. A jelenség magyarázatának elméleti kiindulópontja a Feldstein–Horioka-rejtély,[2] amely arról a felismerésről szól, hogy a nyitott gazdaságok korlátlanul hozzáférnek a világ tőkepiacához, így a hazai beruházások (illetve a hitelfelvétel) egyáltalán nem függenek a hazai megtakarításoktól. Természetesen a hozzáférés mértékét meghatározza a szuverén adós kockázati prémiuma és a nemzetközi befektetők kockázatéhsége.

További „rejtély", hogy miért válik évtizedes távlatban tartóssá a külső egyensúlytalanság bizonyos országok esetében, és miért egy gazdasági válságnak kell helyreállítania a versenyképességi aszimmetriákat, noha a nemzetközi gazdasági elmélet különböző folyó fizetési mérleg mechanizmusokban gondolkodik az egyensúly gyors helyreállására. Látszólag a túlzott importfogyasztás végül visszaveti a gazdaságot az árfolyam leértékelődésén vagy a GDP csökkenésén keresztül, de ez is csak a globális likviditásbőség eltűnésével, azaz a Feldstein–Horioka-hatás megszűnésével következett be.

A tartós egyensúlytalanságot perverz bérhatással lehet megmagyarázni, amely a likviditásbőségből fakadó külső kölcsöntőke-beáramlásra épül. (Ez az úgynevezett fordított Balassa–Samuelson-hatás, Jakab–Kovács 2000: 144.) Ez alapján a külföldről beáramló hitelpénz felhajtja a keresletet a külfölddel nem versengő hazai szolgáltatások és az import iránt, amely megemeli a hazai szolgáltatások bérszínvonalát termelékenységjavulás nélkül is. Utóbbi pedig az exportágazatok bérszínvonalát növelheti, szintén függetlenül a termelékenység alakulásától. Rugalmas árfolyam esetén ez a hazai valuta eladása miatt árfolyamleértékelődéshez vezet, ami csökkenti a bérek vásárlóértékét, azaz a bérköltséget reálértelemben. Rögzített valutaárfolyam-viszonyok között ez a reálköltségek emelkedéséhez és így versenyképesség-romláshoz vezet mind az exportpiacokon, mind az importtal szemben a hazai piacon. Amíg nem történik meg az úgynevezett belső leértékelés (nominális jövedelem- és bércsökkentés), addig tartósan fennmarad a folyó fizetési mérleg romló hiánya.

[2] Feldstein–Horioka 1980.

10.1. ábra: A fordított Balassa–Samuelson-hatás működési folyamata
Megjegyzés: tradable = külkereskedelemképes ágazatok, non-tradable = nem külkereskedelemképes ágazatok, kereslet = áru- és szolgáltatáskereslet
Forrás: Kutasi: 2015, 2. ábra

A folyó fizetési mérleg tekintetében a statisztikai elemzésből megállapítható, hogy a rögzített árfolyamnak megfelelő egységes valuta övezetében a fent vázolt folyamat következtében a kevésbé fejlett tagállamok felértékelődő reálbérei és termékárai hatással vannak a folyó fizetési mérlegre, méghozzá a hiányt növelik. A nemzetközi hitelpiacok képesek éveken keresztül fenntartani ennek a hiánynak a finanszírozását a tőkemérlegen keresztül, így a tankönyvszerű, egyensúlyt helyreállító mechanizmusok nem működnek. A hitelcsatorna azonban egyszerre finanszírozza az egyensúlytalanságot és halmozza a kockázatokat. A növekvő hitelkamat-kiadások már a folyó fizetési mérleg tételei között jelennek meg, kiszorítva az importfogyasztást és a hazai célú jövedelemfelhasználást. Hasonló folyamat zajlik le rugalmas árfolyam esetén is, ha folyamatos a külföldi hitelek beáramlása, amely fenntartja a keresletet és a folyamatos béremelés lehetőségét (azaz a reálbérek vásárlóértékét).

E jelenség kapcsán a folyó fizetési mérleg egyensúlytalansága két csatornán keresztül érvényesült, az állami deficiten és a magánszektor nemzetközi eladósodásán keresztül. Az állam képes lehet ösztönözni és visszafogni a magánszektorhitelből keresletét, amely az importkeresletre is kihat, illetve kevésbé piacbarát módon közvetlenül az importkeresletre és az exportértékesítésre is hatást gyakorolhat a kereskedelempolitika protekcionista eszközein (vámon, exporttámogatáson stb.), valamint a közbeszerzésben a külföldi cégek bevonásán vagy kizárásán keresztül. Az árfolyampolitika is befolyásolja az export és az import árversenyképességét. A gazdaságpolitika kihatással lehet a magánszektor külföld felé történő eladósodására is annyiban, hogy képes szabályozni és korlátozni a lakossági vagy a vállalati szektor számára hozzáférhető devizaalapú hitelek elérhetőségét, amely miatt a hitelfelvevők elkezdik külföldi jegybankok kamatpolitikáját követni a hitelkeresletükben, amely lehet akár jelentősen kedvezőbb is a hazai kamatpolitikánál. Másfelől az állam külföld felé történő eladósodása is a gazdaságpolitikán múlik, ahogyan azt a 7. és 8. fejezetben részleteztük.

A gazdaságpolitika külső egyensúlyra gyakorolt hatást jól érzékelteti az úgynevezett ikerdeficit állapota, amely különösen kockázatos gazdaságpolitikai fundamentumokat takar. Ez a jelenség a költségvetési hiány és a folyó fizetési (vagy a kereskedelmi) mérleg hiányának együttes fennállását jelenti és a veszélye abban van, hogy miközben az említett Feldstein–Horioka-rejtély szerint a gazdaság egésze külföld felé eladósodik, a fiskális politika pénzügyi megmentőképessége is megszűnik, sőt jó eséllyel az államadósság jelentős része is külföldi hitelezők által finanszírozott. Amennyiben a külföldi hitelpiacok bezárulnak, akár a likviditásuk csökkenése, akár a kockázatérzékenységük növekedése, akár az adott ország adósságkockázatának növekedése miatt, az egyszerre okoz államcsődöt az államkötvények lejáratakor, mert nem lesz új hitelező, aki megújítaná a lejáró kötvényeket, és a magángazdaságnak sokkszerűen visszaesik a kereslete, mivel a kieső külföldi forrásokból finanszírozott fogyasztás és beruházás nem talál hazai helyettesítő forrást sem a magán-, sem az állami szektorban. (Lásd a 10.1 szemelvényt és az E.4 esettanulmányt.)

A külső egyensúly javítására a fiskális politika csökkentheti a külföldi adósságát és az államháztartási deficitet, valamint minden olyan ösztönzőjét erősítheti (például forinthitelek kamattámogatását), amely a hazai valutában történő hitelfelvétel felé tereli a magánszektort és elriaszt a devizaalapú hitelektől. A fiskális és a kereskedelempolitika is tehet azért, hogy a fogyasztói és beruházási kereslet az import helyett hazai irányba forduljon akár a termelők támogatásával, akár a vevők ösztönzésével, illetve a közbeszerzések keretében is visszaszoríthatja az importot. Természtesen mindezt csak a nemzetközi szabadkereskedelmi rendszer (és adott esetben az EU egységes piacának) keretei között, korlátozott módon. A 6. fejezetben ismertetett monetáris eszközökkel is befolyásolható az export- és importtermékek árversenyképessége és a devizabeáramlás,[3] valamint a devizahitelek hozzáférhetősége.

10.1. szemelvény: Az ikerdeficit jelensége és veszélyei

„[…] A makrogazdasági elemzésekben valóban gyakran megmutatkozik, hogy a külkereskedelmi mérlegnek, sőt általánosabban a fizetési mérlegnek a hiánya együtt jár a költségvetési deficittel. […] hazai termelési és jövedelmi folyamatokat nagy aggregátumokra egyszerűsítő nemzeti számlarendben egy adott évre a következő egyenlőség írható fel:

(megtakarítások – beruházások) + (költségvetési bevételek – költségvetési kiadások) = nettó export.

[…] A mérlegösszefüggésekből következően amennyiben nem nőnek meg a megtakarítások, akkor vagy a beruházások mérséklődnek vagy az egyenlőség jobb oldalán álló tag lesz kisebb. Az utóbbi más néven a külkereskedelmi mérleg. Nyitott gazdaságban, mint a mienk, a külkereskedelmi mérleg romlása az, ahol rögtön megjelenik az állami túlköltekezés hatása. […] Van bőséges történelmi tapasztalatunk is: a magyar gazdaságpolitikában a 2001 és 2006 közötti nagy kormányzati kiköltekezés valóban együtt járt a fizetési mérleg súlyos romlásával, a külső eladósodás felfutásával, ami azután 2008 őszén a pénzügyi csőd szélére sodorta az országot. […] A külkereskedelmi mérleg szufficitje rekordokat döntött a 2014–2015-ös években – szerény hazai lakossági fogyasztás és nem túl magas beruházási ráta mellett. Az ismert makrogazdasági összefüggések alapján abban nem volt semmi meglepő. De abban sincs, hogy ha a lakossági fogyasztás nekilendül, a beruházási volumen felfut, az államháztartás tartósan

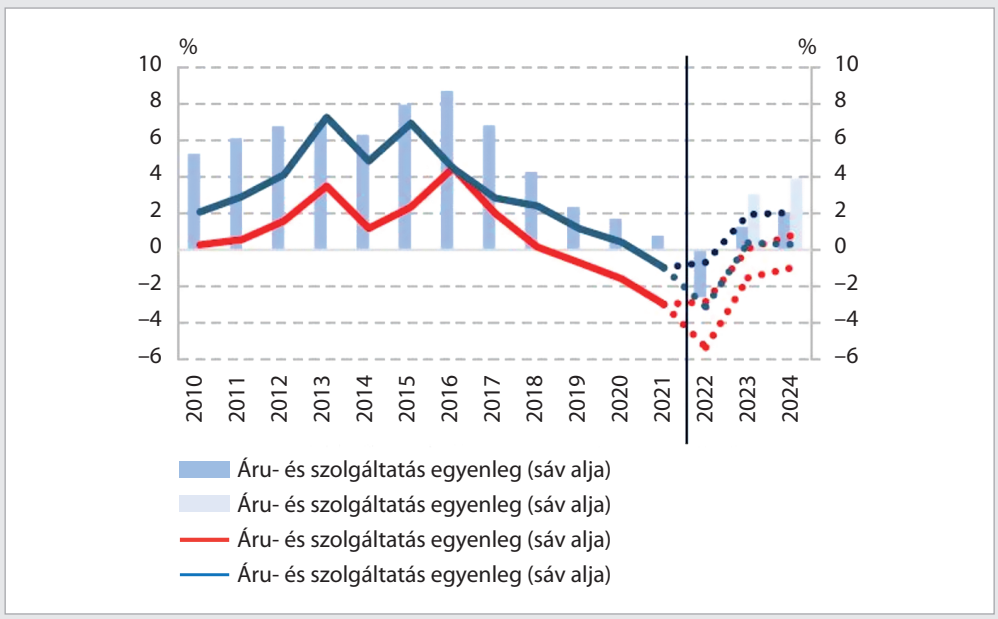
[3] Ha a Marshall–Lerner-feltétel teljesül. Ennek lényege, hogy az export- és importkeresletnek túl kell reagálnia az árfolyamleértékelés mértékét, különben csak ront a külső egyensúlytalanságon (Szentes 1999: 313).

és masszívan deficites, akkor az egyenlőség jobb oldalán csak negatív szám állhat: a külkereskedelmi egyensúly romlik."

Forrás: Bod 2022.

„[…] A magasabb energiaárak, a gyengébb külső kereslet, az alkatrészhiány miatt akadozó magyarországi autógyártás, a külföldi turizmus hiánya és az erős belső kereslet egyaránt rontják a folyó fizetési mérlegünk egyenlegét. […] A mérleg hiánya az idén elérheti akár az 5,3 százalékot az MNB friss előrejelzései alapján. Ez párosul az idei évben várható 4,9 százalékos költségvetési hiánnyal. […] A következő évek legfontosabb gazdaságpolitikai feladata, hogy mind a folyó fizetési mérleg, mind a költségvetés hiányát mérsékelje. Ellenkező esetben jelentősen megnőhet hazánk sérülékenysége."

Forrás: Harsányi 2022.

Folyó fizetési mérleg várható alakulása

Megjegyzés: A GDP százalékában. * A viszonzatlan folyó átutalások és a tőkemérleg egyenlegének összege.

Forrás: Harsányi 2022.

10.2. A külső sérülékenység és a jegybank szerepe a sérülékenység mérséklésében[4]

A külső sérülékenység (külső kitettség) a külföldi és nem hazai devizában fennálló megtakarításokra való túlzott ráutaltságként definiálható, ami elsősorban akkor jelent valós és releváns gazdaságpolitikai problémát, ha a gazdaság finanszírozási szerkezetén belül a külföld részaránya tartósan dominánssá, a külföldi forrásokra való ráutaltság pedig túlzottá válik. A külső kitettség legjelentősebb hátránya, hogy válságos időszakban komoly megújítási kockázatot jelent, illetve mivel a külső adósság sok esetben nem hazai devizában denominált, így a gazdaság devizalikviditásra való ráutaltsága is érdemben nőhet. A külső megtakarításokra és a devizapiacokra való ráutaltság felerősíti az árfolyam és a kamatfelárak volatilitását, ami válság bekövetkezése esetén alááshatja a gazdaság forrásszerzési lehetőségeit.

Piaci turbulenciákkal járó, válságos időszakban felerősödhetnek a külföldi függőségből adódó kockázatok az árfolyam és a kamatfelárak kedvezőtlen alakulása, vagy adott esetben a piaci megítélés romlása következtében. A külfölddel szembeni eladósodottságon belül különösen a rövid lejáratú kötelezettségállomány hordoz kockázatokat, hiszen válságos időkben annak megújítása ütközhet először nehézségbe. Egy tőkehiányos gazdaságban a hazai megtakarítások elégtelensége esetén természetszerűleg jelentkezik igény a külföldi források bevonására, különösen, ha azokat kedvezőbb feltételek mellett lehet megszerezni, mint a hazai (belföldi és hazai devizában denominált) forrásokat. Az olcsóbb forrás azonban nagyobb potenciális jövedelemkiáramlással jár együtt, ami szélsőséges árfolyamingadozás és kamatfelárak esetén a gazdasági teljesítmény visszaesését okozhatja.

A jegybankok által alkalmazott monetáris politikai eszközök célja, hogy biztosítsák a monetáris politikai döntések hatékonyságát, effektivitását. A 2007–2008-ban kirobbant gazdasági válság előtti időszakban ez azt jelentette, hogy a monetáris politikai implementáció elsősorban arra fókuszált, hogy biztosítsa a monetáris transzmissziót, vagyis azt, hogy a pénzpiaci hozamok illeszkedjenek, igazodjanak az irányadó kamatlábhoz. A pénzügyi piacok megfelelően működtek, kellően likvidek voltak, azaz az eszköztár feladata alapvetően technikai jellegű volt.[5]

A válság, illetve a válság kezelése azonban új megvilágításba helyezte mind a monetáris politika egészét, mind pedig a monetáris implementációt. A jegybanki implementáció tekintetében fontos felismerés volt, hogy az operatív cél és a monetáris kondíciókat meghatározó különböző pénzpiaci hozamok, illetve a releváns pénzügyi mennyiségek közötti kapcsolat a korábbi nem stabil, ami logikusan elvezetett a „monetáris makroökonómia versus monetáris politikai implementáció" dichotómia elvetéséhez.[6] Mivel a piacok nem hatékonyak és arbitrázsra adnak lehetőséget, a transzmisszió pedig nem effektív, valamint a piacokat tartós likviditási problémák jellemezhetik, így a monetáris politika által a klasszikus eszközökkel elsődlegesen befolyásolt rövid hozamok nem feltétlenül tükröződnek az egyéb piaci szegmensekben. Mindez azt jelenti, hogy a monetáris politikai eszköztár működtetése nem technikai feladat többé, hiszen a monetáris politika egészének hatékonyságát és effektivitását meghatározza, hogy a jegybank *milyen eszközökkel* éri el a kitűzött célokat. Bindseil (2014) szerint a monetáris politikai implementáció az ilyen turbulens időszakokban egyfajta „művészetté válik".

[4] Az alfejezet a Kolozsi–Hoffmann (2016) tanulmány bevezetőjére épít.

[5] Bindseil 2014.

[6] Bindseil 2014.

Bár a jegybanktörvényben rögzített célok stabilak, a gazdasági-intézményi adottságok változhatnak, amiből adódóan a monetáris politikai eszköztárnak is folyamatosan alkalmazkodnia szükséges a változó környezethez. A globális pénzügyi válság ebből a szempontból is új korszakot nyitott, hiszen a jegybankoknak az árstabilitási cél veszélyeztetése nélkül egyre inkább kell egyéb céljaira is fókuszálnia, és a korábban használt transzmissziós csatornák romló hatékonysága miatt mindezt – részben legalábbis – nem konvencionális (vagy nem hagyományos) jegybanki eszközökkel kell megtennie.

A szakirodalomban a külső sérülékenységnek nincs egyértelmű mérőszáma: jellemzően a különböző eladósodottsági mutatók GDP-arányos vagy devizatartalékhoz viszonyított mértéke, az adósság devizaszerkezetét megragadó mutatószámok, az adósság kifizetésének forrásaként szolgáló exportjövedelem nagysága, a külkereskedelmi mérleg egyenlege, illetve a közvetlen tőkebeáramlásból számított indikátorok segítségével mérik.[7] A szakirodalom három fontos tényezőt azonosít a külső sérülékenységgel szembeni biztosítékként: a magángazdaságban rejlő exportorientált növekedési potenciált, a hazai kötvénypiacok méretét és likviditását, illetve a devizatartalékokat.[8] Ezek közül a jelen tanulmány szempontjából kiemelt jegybankok hagyományosan a devizatartalékok állományát tudják közvetlenül befolyásolni, de közvetetten a kötvénypiacokra is hatást gyakorolhatnak – részben a hagyományos hiteltendereknél fedezetként megkövetelt elfogadható értékpapírok körének meghatározása, részben és esetlegesen az ezen piacokon való közvetett vagy közvetlen szerepvállalás, valamint egyéb, nem konvencionális eszközök alkalmazása révén.

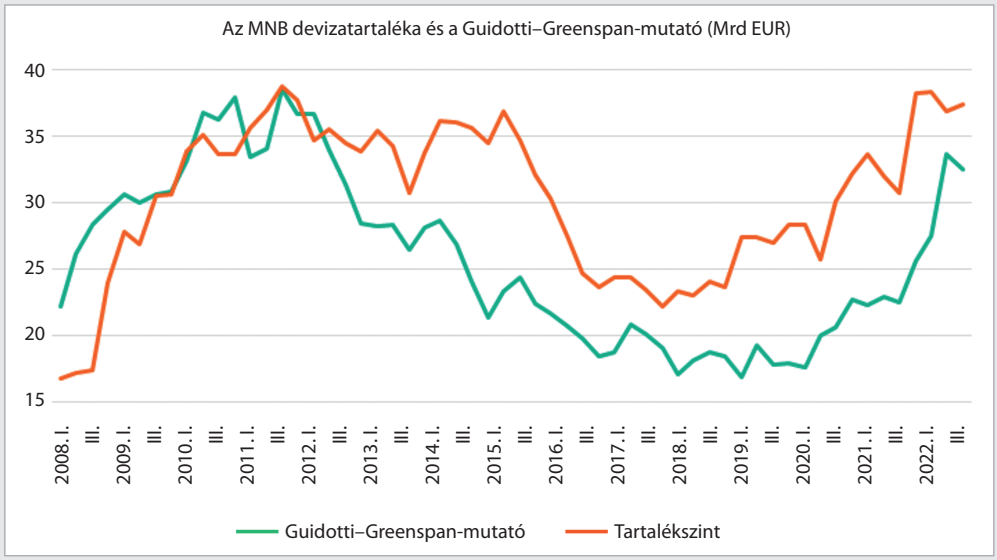
Mivel a legtöbb országban a jegybank feladata a nemzetközi tartalékok kezelése, a jegybankok számára elsődlegesen a rövid külső adósság mögött álló devizatartalékok megfelelősége jelent biztosítékot külső gazdasági sokkokkal szemben. Ennek mérésére szolgál a Guidotti–Greenspan-mutató, mely a rövid külső adósságot vetíti a devizatartalékok állományára, és akkor tekinti a tartalékmegfelelést biztosítottnak, ha a mutató eléri a 100%-os szintet.[9] A nemzetközi trendeknek megfelelően a Magyar Nemzeti Bank devizatartalék-stratégiájában is a Guidotti–Greenspan-mutató az elsődleges indikátor.[10]

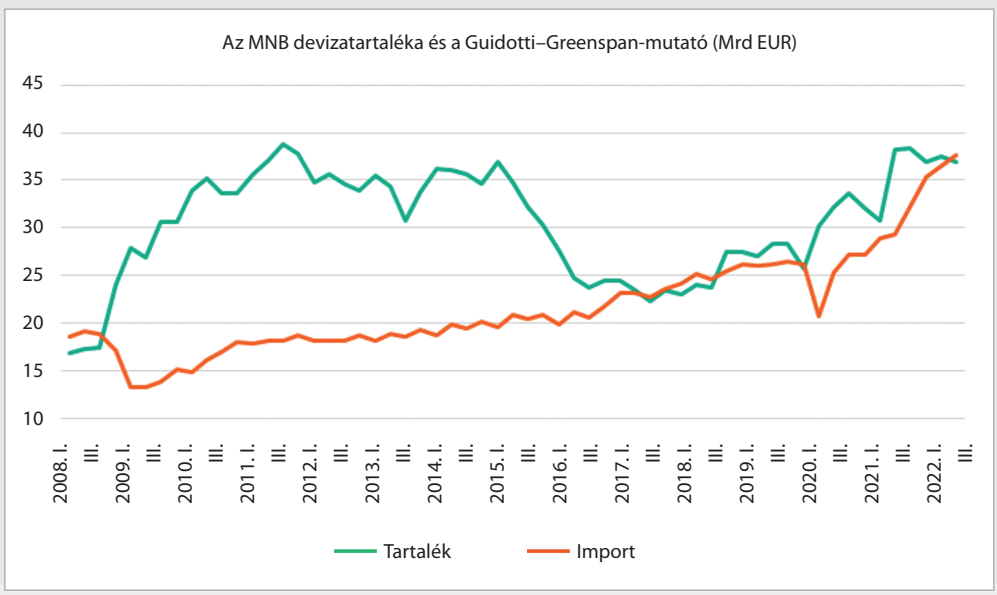
10.2. szemelvény: Példa a Guidotti–Greenspan-mutató értelmezésére

„Az MNB október közepén jelentette be, hogy az irányadó kamat azonnali 500 bázispontos emelése mellett az év végéig kész biztosítani az energiaszámla kifizetéséhez szükséges devizaigényt a tartalékából. Egyelőre nem tudni, mekkora összegre lesz szükség ehhez, először havi 1,2-1,5 milliárd eurós becslés hangzott el, majd a világpiaci földgázár esése után a jegybank már úgy fogalmazott, hogy az összeg »közelebb van az egymilliárd euróhoz«.

Októberben még nem látszott annak hatása, hogy emiatt csökkenne a tartalék, az MNB statisztikája szerint 36,9 milliárd euró volt az összeg, a novemberi adat pedig majd a napokban érkezik. Ugyanakkor legutóbbi elemzésünkben rámutattunk arra, hogy nem mondható kifejezetten bőségesnek a tartalék, hiszen a nemzetközileg elfogadott Guidotti-Greenspan mutatót mintegy 4 milliárd euróval haladja meg, míg a háromhavi importnál már alacsonyabb is."

[7] IMF 2012; Supriyadi 2014.
[8] Dyson 2014.
[9] Nagy-Palotai 2014, Csávás 2015.
[10] Nagy-Palotai 2014.

Forrás: Beke 2022

Fogalmak: folyó fizetési mérleg, tőkemérleg, ikerdeficit, fordított Balassa–Samuelson-hatás

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen gazdasági és társadalmi tényezők hatnak a folyó fizetési mérleg egyensúlyára?
2. Milyen eszközökkel tudja befolyásolni a gazdaságpolitika a külső egyensúlyt?
3. Hogyan függ össze a fiskális politika és a külső egyensúly?
4. A külföldi hitelbeáramlás hogyan hat a folyó fizetési mérlegre? Mi köze van ehhez a béreknek?
5. Mit tehet a jegybank a külső egyensúly javításáért?

Problémamegoldás:

1. Az egységes valutájú eurózónához csatlakozott tagország mit tehet a külső egyensúlyának javításáért, és hogyan ronthatja el a gazdaságpolitikán keresztül a külső egyensúlyt?
2. Hogyan lehetséges, hogy az USA évtizedek óta szinte folyamatosan ikerdeficitet mutat, és mégsem megy csődbe az államháztartás vagy nem történt ez idő alatt olyan válság, amely ebből indult volna ki? (Segítség: adatok – IMF World Economic Outlook; háttér: Mann, Catherina L. (2003): A fizetési mérleg hiánya és a hiány fenntarthatósága az Egyesült Államokban. *Közgazdasági Szemle,* 50(10), 891–910.)

Irodalomjegyzék

Ando, Albert – Modigliani, Franco (1963): The 'Life Cycle' Hypothesis of Savings: Aggregate Implications and Tests. *American Economic Review,* 53(1), 55–84.

Asness, Cliff S. – Liew, John M. – Stevend, Ross L. (1997): Parallels Between the Cross-Sectional Predictability of Stock Returns and Country Returns. *Journal of Portfolio Management,* 23(1), 79–87.

Banz, Rolf W. (1981): The Relationship Between Return and Market Value of Common Stocks. *Journal of Financial Economics,* 9(1), 3–18.

Bekaert, G. et al. (1997): What Matters for Emerging Market Investment? *Emerging Market Quarterly,* 17–46.

Beke Károly (2022): Szép csendben épül Magyarország hatalmas védőhálója, amire szükség is lehet az év elején. *Portfolio.hu,* 2022. december 6. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20221206/szep-csendben-epul-magyarorszag-hatalmas-vedohaloja-amire-szukseg-is-lehet-az-ev-elejen-582996

Bindseil, Ulrich (2014): *Monetary Policy Operations and the Financial System.* Oxford: Oxford University Press.

Bod Péter Ákos (2022): Már megint ez az ikerdeficit? *Portfolio.hu,* 2022. május 17. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20220517/bod-peter-akos-mar-megint-ez-az-ikerdeficit-544997

Bohn, Henning – Tesar, Linda L. (1996): U.S. Equity Investment in Foreign Markets: Portfolio Rebalancing or Trend Chasing. *American Economic Review,* 86(2), 77–81.

Chinn, Menzie D. – Prasad, Eswar S. (2003): Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries. An Empirical Exploration. *Journal of International Economics,* 59(1), 47–76.

Csávás Csaba (2015): *A devizatartalék-megfelelés értékelésének nemzetközi trendjei.* Online: www.mnb.hu/letoltes/csavas-csaba-a-devizatartalek-megfeleles-ertekelesenek-nemzetkozi-trendjei.pdf

De Santis, Roberto – Lührmann, Melanie (2006): On the Determinants of External Imbalances and Net International Portfolio Flows. A Global Perspective. *ECB Working Paper Series,* no. 651.

Dyson, Kenneth (2014): *States, Debt, and Power: ‚Saints' and ‚Sinners' in European History and Integration.* Oxford: Oxford University Press.

Edwards Sebastian (1996): Why Are Latin America's Savings Rates to Low? An International Comparative Analysis. *Journal of Development Economics,* 51(1), 5–44.

Farrell, M. J. (1970): The Magnitude of 'Rate-Of-Growth' Effects on Aggregate Savings. *Economic Journal,* 80(320), 873–894.

Feldstein, M. – Horioka, C. (1980): Domestic Saving and International Capital Flows. *Economic Journal,* 90(358), 314–329.

Gavilán, Ángel et al. (2011): Fiscal Policy, Structural Reforms and External Imbalances. A Quantitative Evaluation for Spain. Banco de Espana. *Documentos de Trabajo,* no. 1107. Online: https://repositorio.bde.es/bitstream/123456789/7060/1/dt1107e.pdf

Glick, Reuven – Rogoff, Kenneth (1995): Global Versus Country-Specific Productivity Shocks and the Current Account. *Journal of Monetary Economics,* 35(1), 159–192.

Harsányi Péter: Újra 10 százalékos ikerdeficit jöhet Magyarországon. *Növekedés.hu,* 2022. április 6. Online: https://novekedes.hu/elemzesek/ujra-10-szazalekos-ikerdeficit-johet-magyarorszagon

IMF (2012): *Pilot External Sector Report.* Online: www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/070212.pdf

Jakab M. Zoltán – Kovács M. András (2000): A reálárfolyam-ingadozások főbb meghatározói Magyarországon. *Közgazdasági Szemle,* 47(2), 136–156.

Kolozsi Pál Péter – Hoffmann Mihály (2016): A külső sérülékenység csökkentése monetáris politikai eszközökkel. *Pénzügyi Szemle,* 61(1), 8–34.

Kutasi, Gábor (2015): External Imbalances in the EU: A REER-based Explanation. *Intereconomics: Review of European Economic Policy,* 50(5), 301–308.

Modigliani, Franco (1970): The Life Cycle Hypothesis of Saving and Intercountry Difference in the Savings Ratio. In Eltis, Walter A. – Scott, Maurice FitzGerald – Wolfe, James Nathaniel (szerk.): *Introduction, Growth, and Trade: Essays In Honour of Sir Roy Harrod.* Oxford: Clarendon, 197–225.

Nagy Márton – Palotai Dániel (2015): *Az MNB eszközeinek megújításával tovább csökkenti az ország sérülékenységét.* Online: www.mnb.hu/letoltes/150603-nagy-marton-palotai-daniel-az-mnb-eszkozeinek-megujitasaval-tovabb-csokkenti-az-orszag-serulekenyseget.pdf

Supriyadi, Ayi (2014): *External Vulnerability Indicators: The Case of Indonesia.* Bank Indonesia. Online: www.bis.org/ifc/events/7ifcconf_supriyadi.pdf

Szentes Tamás (1999): *Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok.* Budapest: BKE Aula.

Tobin, James (1967): Life Cycle Saving and Balanced Growth. In *Ten Economic Studies in the Tradition of Irving Fisher.* New York: Wiley and Sons, 231–256.

VÁKÁT OLDAL

Nyikos Györgyi

11. Fejlesztéspolitika és innovációs politika

A fejezetben bemutatjuk a fejlődés, fejlesztéspolitika, illetve a kutatás-fejlesztés és innováció fogalmát, jelentőségét és működését kiemelt hangsúllyal a kapcsolódó EU-szakpolitikákra és azok fő működési sajátosságaira.

A jelenségek gazdasági, valamint elméleti alapjainak vázolása mellett a jövőbeni fejlődési és stratégiai irányokat, tervezett intézkedéseket is röviden bemutatjuk.

Az olvasó átfogó képet és tájékoztatást kap a bemutatott területek fő elemeiről és működési logikájáról.

11.1. Mi az a fejlődés és fejlesztés, mit értünk kutatás-fejlesztésen és innováción?

11.1.1. Fejlődés, fejlesztés és fenntarthatóság

A *fejlődés* – a legtöbb ember szerint – pozitív jelenség, általában jobb jövőt, minőségi változásokat feltételez. A *fejlesztés* növekedést és működésfokozódást, javulást jelent, azaz kevesebb befektetéssel több eredményt érnek el, illetve valaminek a magasabb állapotba juttatását vagy új dolog létrehozását. A neoklasszikus modellek a növekedést és a fejlődést általában szinonimaként használják, a környezetgazdaságtan szerint azonban a fejlődés és a növekedés fogalma már nem mosódik össze, amit az is alátámaszt, hogy e tudományág képviselői a GDP-t a GPI-mutatóval, azaz a valódi fejlődés mutatójával váltják fel. Az ökológiai közgazdaságtanban a fejlődés és a növekedés fogalma egyértelműen elkülönül egymástól. A 20. század második felében világossá vált, hogy a növekedés csak bizonyos pontig fejlődéstámogató, mivel ökológiai és biológiai korlátai vannak (Meadows–Randers–Meadows 2005), így e szint felett már jelentős szociálpszichológiai és környezeti károkkal jár. Másfelől közelítve, a gazdasági növekedés jóléti állami beavatkozások nélkül társadalmi polarizációhoz, jövedelmi és területi egyenlőtlenségekhez vezet, elsősorban a tőketulajdonosoknak kedvez. Kérdés tehát, hogy milyen indikátorokkal mérjük a fejlődést vagy fejlesztést és milyen forrásokat igényel az indikátorváltozás, illetve milyen közvetlen vagy közvetett pozitív vagy negatív hatásokat eredményez.

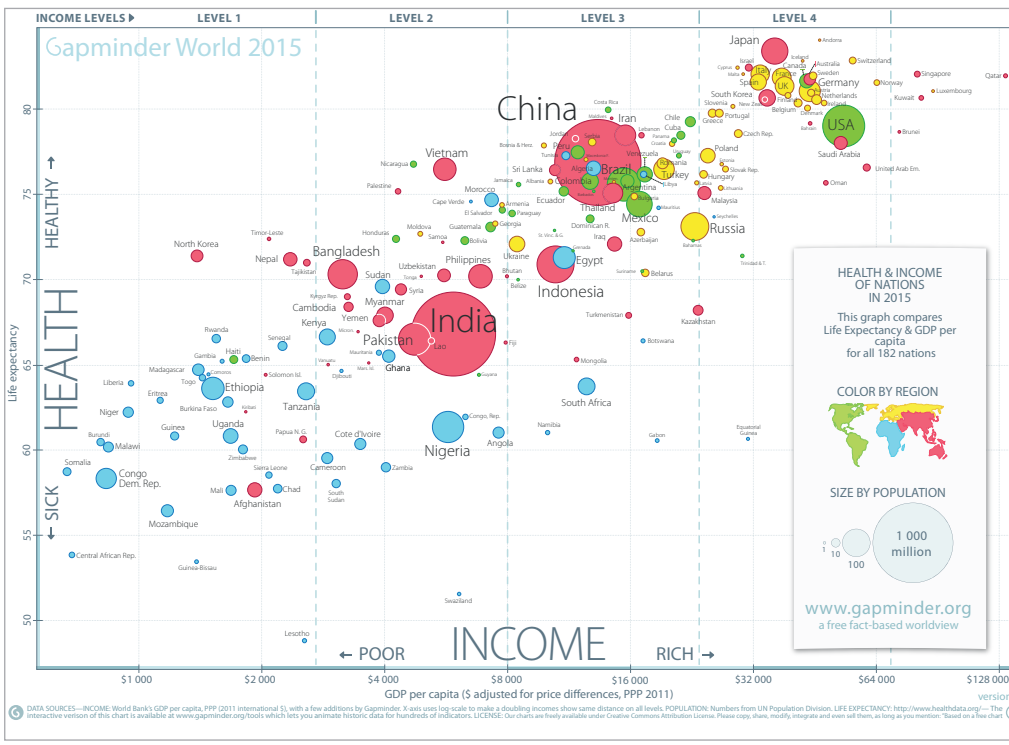
Hagyományosan a *fejlődés mérése* a bevétel egy főre jutó növekedésével, vagyis a GDP-vel[1] történik. Tekintettel arra, hogy a jövedelem elosztása is lényeges tényező, így ha a folyamatok

[1] Több évtizede folyik vita a GDP hasznosságáról és értelméről, erényeiről és hibáiról. A GDP ugyanis önmagában nem veszi figyelembe, hogy egy bizonyos pénzmennyiség mennyit is ér valójában, azért mennyi terméket és szolgáltatást lehet vásárolni az adott országban. Ezért alkalmazzák a vásárlóerő-paritást (angolul *purchasing power parity,* rövidítve PPP). Ebben szem előtt tartják a nemzeti valuták vásárlóerejét is. A HDI (Human Development Index) mutatót az ENSZ vezette be. Ennek továbbfejlesztése a GNEI (Global New E-Economy Index), amely az információs társadalom legfőbb paraméterét, a tudást is tekintetbe veszi. Sok szakterületen születtek javaslatok alternatív indikátorok alkalmazására, amelyek mindegyike valamilyen módon azt a célt kívánta elérni, hogy a mutató árnyaltabb mivolta járuljon hozzá a helyesebb és teljesebb döntéshozáshoz.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_11

során a szegények további elszegényedése mellett növekszik az átlagos bevétel, ezt nem feltétlenül nevezzük fejlődésnek. A klasszikus fejlesztési elméletek erősen fókuszálnak a beruházásra és a tőkére, mint a fejlődést meghatározó központi tényezőkre. Megjegyzendő, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem növekedés csak a lehetőségét teremti meg a fenntartható fejlődésnek: miközben a stabil vagy növekvő egy főre jutó jövedelem nem garantálja a fenntartható növekedést, az ellenkezője garantálja annak lehetetlenségét. A kérdés az, hogy az egy főre jutó pénzügyi, termelési, természeti, humán vagy szociális kapacitás növekedő vagy csökkenő tendenciát mutat – ez mutatja meg a pontos választ.

A makrogazdaságtan jellemzően azzal a leegyszerűsítéssel él, hogy a jövedelem elég jól meg tudja ragadni az egyéni jólét alakulását. Ebből nem következik, hogy a makrogazdasági elmélet kizárólag az anyagi javak megszerzésében és elfogyasztásában látná a „boldogság" forrását, mivel az egyéni jólétet befolyásoló számos más tényező, mint például az egészségi állapot vagy a képzettség keresztmetszeti mintákban igen magas korrelációt mutat a jövedelem alakulásával.

11.1. ábra: A világ országainak a fejlettsége

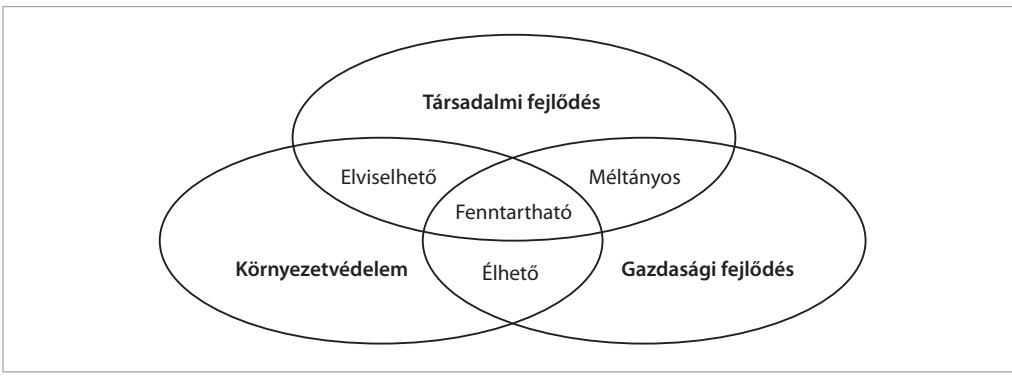
Magyarázat: A diagram 182 nemzet várható élettartamát és jövedelmét mutatja be 2015-ben, ahol minden buborék egy ország, a buborék mérete a népességet, a szín a régiót jelzi.

Forrás: Gapminder 2015

Az EU kohéziós politikában a források jogosultsági számításához lásd Berlini súlyok: Z = [(EU-átlag GDP/fő – régió GDP/fő) × régió népessége × 0,05) + (régió munkanélküliségi rátája – konvergencia régiók átlagos munkanélküliségi rátája) × aktív népesség].

A jövedelem és az egészségügyi állapot mutatói alapján a világ és országainak fejlettsége hosszú távon folyamatosan növekszik. Értelemszerűen vannak olyan időszakok (válságok, háborúk) amikor visszaesések figyelhetők meg, azonban hosszú távon a fejlődési tendencia pozitív, ugyanakkor eltérő fejlettségi szinteken vannak az egyes országok, régiók. Egyidejűleg a környezetünk állapota is romlik, ugyancsak térségenként eltérő mértékben.

A *fenntartható fejlődés* koncepciója fontos, elengedhetetlen elemévé vált az elmúlt időszakban a legtöbb ország fejlesztési politikájának, és alapvető, átfogó célja az Európai Uniónak is. A fenntartható fejlődés népszerű és fontos fogalom, amelynek értelmezése azonban teret ad különböző megközelítéseknek is. A különböző értelmezések mellett a legtöbb kutató egyetért abban, hogy a fenntartható fejlődés „kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy csökkentené a jövendő generációk képességét, hogy kielégítsék a saját szükségleteiket".[2]

11.2. ábra: A fenntartható fejlődés pillérei
Forrás: Gyulai-Schmidt 2016

Ez az értelmezés teljes mértékben tükrözi azt, hogy a fenntartható fejlődés politikája az utóbbi évtizedekben valóban a környezetvédelemből nőtt ki, így ez tekinthető egy megerősített környezetvédelmi megközelítésnek, ahol a 11.2. ábrán feltüntetett másik két terület alárendelődik a környezetvédelmi szükségleteknek. A fenntartható fejlődési politika célja ez esetben az ökológiai korlátok betartatása, a természeti erőforrások mennyiségi és minőségi védelme, amely a gazdaságnak mint eszköznek alkalmazásával a társadalomban megy végbe.

A gazdasági fejlődés a környezetre káros hatással is lehet, de támogathatja is a környezet védelmét. A *környezeti fenntarthatóságra* az alkalmazott technológia meghatározó jelentőségű egyrészről a felhasznált energiaforrások, másrészről a káros kibocsátás szempontjából.

11.1. szemelvény: Az ökológiai lábnyom fogalma és számítása

Az „ökológiai lábnyom" kifejezés William Rees és Mathis Wackernagel kanadai ökológusoktól származik. Az ökológiai lábnyom egy olyan érték, olyan közgazdaságimutató-számítási rendszer, mely az adott ország, térség vagy tevékenység környezetre ható igényeit teszi egységesen mérhetővé. Azt fejezi ki, hogy mennyire használjuk fel, illetve használjuk túl

[2] Lásd még az Egyesült Nemzetek Szervezetének 1987-es Brundtland-jelentését.

Földünk javait: egy bizonyos technológiai fejlettség mellett a társadalomnak mennyi földre és vízre van szüksége saját fenntartásához és az általa megtermelt hulladék eltüntetéséhez.

Az ökológiai lábnyom az emberi tevékenység környezeti hatásait méri 6 különböző területen:

1. Karbonlábnyom, szénlábnyom – mennyivel járul hozzá a globális felmelegedéshez, éghajlatváltozáshoz; a keletkező CO_2 mennyisége környezeti terhelése a karbonlábnyom.
2. Halászati lábnyom – a különböző tengeri és édesvízi fajok halászati adatai alapján, valamint az újratermelési igényeik alapján becsült érték.
3. Termőföldlábnyom – mennyi területre van szükség az élelmiszerek, beleértve az állati takarmányok előállításához.
4. Legelőlábnyom – annak a területnek a nagysága, amely a hús- és tejtermékekért, tojásért, illetve gyapjáért tartott háziállatok eltartásához szükséges.
5. Erdőlábnyom – a kivágott erdőkből származó fa felhasználása nyomán becsült terület.
6. Beépített területek lábnyoma – infrastruktúrához szükséges földterület nagysága.

\+ vízlábnyom – ez mutatja azt a felhasznált vízmennyiséget, amennyit közvetlenül elfogyasztunk és amennyit közvetve az előállított termékek, igénybe vett szolgáltatások előteremtéséhez használtunk el.

A számítás szintje szerint lehet globális, országos, regionális, települési és egyéni, tehát makro- és mikroszintű. Globális hektárban mérik (gha), amelynek a termelékenysége egyenlő a Föld teljes bioproduktív területeinek hektárban mért átlagos termelékenységével. Ha egy területen élők ökológiai lábnyoma meghaladja a régió biokapacitását, többet használ fel, mint amennyi rendelkezésére áll, akkor ökológiai hiány keletkezik. Egyéni szinten sok tényezőből tevődik össze: például a háztartás energiafogyasztása, a villany, földgáz, illetve egyéb fűtőanyag használata, közlekedési és nyaralási szokások, illetve az étkezési szokások. Ide tartozik az, hogy valaki mennyi hulladékot termel, mennyi csomagolást használ, milyen tárgyakkal veszi körül magát. Tágabb értelemben az internetezési szokások, banki szolgáltatások, kultúrafogyasztási szokások is ide sorolhatók, vagyis az életünk összes területe valamilyen módon része az ökológiai lábnyomnak.

Az ökológiai lábnyom számítása időben visszafelé is elvégezhető, múltbéli állapotok, statisztikák alapján, így a gazdasági folyamatok fejlődési üteme és ennek a természeti környezetre gyakorolt hatása modellezhető.

A gazdaság és a természet viszonyával kapcsolatos tudományos vita két fő (némileg leegyszerűsített) megközelítése a növekedésorientált, technooptimista környezetgazdaságtani, valamint a stabil (egyensúlyi) méretorientált, technopesszimista ökológiai közgazdaságtani megközelítések (Turner 1999). A környezetgazdaságtan a neoklasszikus jóléti közgazdaságtan szemléletével és eszköztárával közelíti meg a fenntarthatóság kérdéskörét, míg az ökológiai közgazdaságtan egy transzdiszciplináris, problémaközpontú megközelítést alkalmaz. A környezetgazdaságtan a természeti környezetet a gazdasági szféra részének tekinti, valamint feltételezi az ember által alkotott tőke és a természeti erőforrások helyettesíthetőségét, figyelemmel arra, hogy az erőforrások nem végtelenek, ezért törekedni kell azok optimális felhasználására. Az ökológiai közgazdaságtan szerint a természet nem a gazdaság része, az erőforrások pedig korlátozottan állnak rendelkezésre; az ember által létrehozott tőke és a természeti tőke inkább kiegészítő viszonyban állnak egymással, és csak nagyon korlátozott mértékben helyettesíthetőek.

11.1. táblázat: A neoklasszikus közgazdaságtan, a neoklasszikus környezetgazdaságtan, valamint az ökológiai közgazdaságtan összehasonlítása

	Neoklasszikus közgazdaságtan	**Neoklasszikus környezetgazdaságtan**	**Ökológiai közgazdaságtan**
paradigma	neoklasszikus	kiterjesztett neoklasszikus	biofizikai
fő elv	piaci mechanizmus, technológiaváltás és -helyettesítés	piaci mechanizmus, technológiaváltás és -helyettesítés	ökológiai mérleg, természeti jogok, a gazdasági aktivitás entrópikus természete
megközelítés	allokációs	allokációs	disztribúciós és allokációs
az ember alkotta tőke és a természeti tőke viszonya	tökéletes helyettesíthetőség	kvázi tökéletes helyettesíthetőség	alapvetően kiegészítő viszony korlátozott helyettesíthetőséggel
karakter	monodiszciplináris	a neoklasszikus paradigma kibővítése az ökológiai rendszerrel	multidiszciplináris
világszemlélet	mechanikus redukcionista	mechanikus redukcionista	evalucionista-holisztikus
ismeretszerzési folyamat	pozitivista, értékmentes elemzés	pozitivista, értékmentes elemzés	szubjektivista, értékekre és ideológiára koncentráló
szűkösség	relatív (megkerülhető)	relatív (megkerülhető)	abszolút (megkerülhetetlen)
az ökoszisztéma és a gazdaság viszonya	a gazdaság tartalmazza a természeti környezetet	a gazdaság tartalmazza a természeti környezetet	a természeti környezet tartalmazza a gazdaságot
cél	gazdasági növekedés	zöldgazdasági növekedés	az emberek jólétének növelése

Forrás: Kocsis (1999) és Ribizsár (2012) alapján a szerző szerkesztése

A fenntartható fejlődés megjelenik társadalmi elvárások vagy igazságossági (egyenlőségi) segédelvként is, mint a nemzedékek közötti igazságosság vagy a jövő nemzedékek védelmének elméletével, illetve pragmatikus integrációs eszközként, miszerint az adott társadalom előtti kihívásokat, megoldásra váró jelentősebb társadalmi problémákat egyes szakpolitikákat egyeztetve, a szinergikus hatásokat kihasználva lehet megoldani.

A modern makroökonómiai és intézményi közgazdaságtani kutatások nyomán a környezet-gazdaságtani szakirodalomban *a fenntartható erőforrások* rendszere jelenik meg, amely a tőke négy nagy típusa a fenntarthatóság négy dimenziójaként jelenik meg. Ez a megközelítés a természeti és a fizikai (gazdasági) erőforrások csoportjának érintetlenül hagyása mellett külön-külön szól humán és társadalmi erőforrásokról (Hanley–Shogren–White 2007).

A *pénzügyi/költségvetési fenntarthatóság* ugyancsak meghatározó jelentőségű és több szinten értelmezhető jelenség. Használjuk a kifejezést a fenntartható költségvetéssel és államháztar-

tással kapcsolatban, amikor költségvetési (fiskális) szabályokat[3] alakítunk ki és alkalmazunk. A *költségvetési fenntarthatóság* – azaz a rövid, közép- és hosszú távú kötelezettségek hozzáigazítása a várhatóan rendelkezésre álló forrásokhoz úgy, hogy mindeközben a jövő kormányainak és választóinak mozgástere a maihoz képest ne csökkenjen – két okból fontos. Egyfelől a jövő generációk iránti felelősségünk azt diktálja, hogy az általuk megtermelt eszközök, jólét minél kisebb részét kelljen korábbi generációk jólétének finanszírozására, általuk vállalt kötelezettségek teljesítésére fordítaniuk. Más szóval: amit ők maguk hoznak létre, annak felhasználásáról minél szabadabban dönthessenek. A jövő iránti felelősségünknek azonban már a jelenben is következményei vannak. Az államháztartás és ezen belül a kormány kötelezettségeinek nagysága, összevetve a gazdaság teljesítőképességével és a kormány azon kapacitásával, hogy e teljesítményt a kötelezettségekért való helytállásra fordítsa, olyan tényezők, amikkel kapcsolatban várakozások alakulnak ki: ha az állam kötelezettségei túlzottnak tartott méreteket öltenek, akkor megnő annak a valószínűsége, hogy a kötelezettségeinek a kormány nem tud eleget tenni. Ezt a kockázatot a hitelezők beárazzák, növelve ezzel a finanszírozás költségeit.

A projekt pénzügyi fenntarthatóságának követelménye is megjelenik a fejlesztési programoknál, hiszen a tervezés kulcsfontosságú eleme a költség-haszon elemzés[4] készítése, mely pénzügyi és össztársadalmi hasznosság szempontjából is értékeli a megvalósítani kívánt beruházásokat. A projekteknél nem kizárólag a társadalmi hasznosságot kell figyelembe venni, hanem a beruházás pénzügyi teljesítményét is, illetve a pénzügyi fenntarthatóság bemutatása során igazolni kell, hogy a kumulált *cash-flow* a vizsgált időtáv[5] egyetlen évében sem lesz negatív. A társadalmi fejlettség, a közszolgáltatások (például oktatás, egészségügy stb.) színvonala jelentősen befolyásolja az emberek egészségi állapotát, az emberi erőforrások minőségét, fontos persze, hogy ezek a rendszerek a költségvetési források hatékony felhasználásával működjenek.

A *fenntartható finanszírozás* fogalma a környezeti, társadalmi és kormányzási (ESG) szempontok kellő figyelembevételének folyamatára utal, amikor olyan befektetési/beruházási döntéseket hoznak, ami a fenntartható gazdasági tevékenységekbe és projektekbe irányuló hosszabb távú beruházásokat eredményez. A környezeti szempontok utalhatnak az éghajlatváltozás mérséklésére és alkalmazkodásra, valamint tágabban a környezetre, például a biológiai sokféleség megőrzésére, a szennyezés megelőzésére és a körforgásos gazdaságra. Az állami és magánforrások hatékony felhasználása alapvető szerepet játszik a társadalmi és környezeti szempontok döntéshozatali folyamatba történő bevonásának biztosításában. Az EU politikai kontextusában a fenntartható finanszírozás olyan pénzügyi támogatás, amely támogatja a gazdasági növeke-

[3] A fiskális szabályok fő típusai a szerint megkülönböztetve azokat, hogy mely költségvetési aggregátum korlátozásáról rendelkeznek:
– Adósságszabályok: explicit határértéket vagy célt szabnak az államadósságra a GDP százalékában.
– A költségvetési egyenlegszabályok (deficitszabályok) korlátozzák azt a változót, amely elsősorban az adóssághányadra hat, és nagyrészt a politikai döntéshozók irányítása alatt áll.
– A kiadási szabályok korlátozzák a teljes, az elsődleges vagy a folyó kiadásokat.
– A bevételi szabályok a bevételekre vonatkozó felső határokat vagy szinteket határoznak meg, aminek a célja a bevételek beszedésének növelése, illetve a túlzott adóteher megakadályozása.
Számos ország két vagy több költségvetési szabályt kombináltan alkalmaz.

[4] A költség-haszon elemzés olyan szisztematikus eljárás, amely révén egy közpénzből finanszírozott beruházás hatásait hosszú távon, és a lehető legszélesebb körben azonosítják be és elemzik annak érdekében, hogy a projekt megvalósításáról, illetve egymást kölcsönösen kizáró projektek esetén valamelyik előnyben részesítéséről megalapozott döntés születhessen.

[5] A pénzügyi elemzés elvárt időtávja az EU-útmutatók szerint rendkívül hosszú (20–30 év).

dést, miközben csökkenti a környezetre nehezedő nyomást, és figyelembe veszi a társadalmi és irányítási szempontokat. A fenntartható finanszírozás magában foglalja az ESG-tényezőkkel kapcsolatos kockázatok átláthatóságát is, amelyek hatással lehetnek a pénzügyi rendszerre, valamint az ilyen kockázatok mérséklését a pénzügyi és vállalati szereplők megfelelő irányításával.

11.2. táblázat: A fenntarthatósághoz köthető indikátorok

Mutató	**A mutató teljes elnevezése angolul**	**A mutató kifejlesztője és a mutató bemutatásának éve**
A) A GDP-t továbbfejlesztő vagy helyettesítő mutatók		
ISEW	Fenntartható gazdasági jólét (index of sustainable economic welfare)	Herman Daly és John Cobb, 1989
gNNP	Zöld nettó nemzeti termék (green net national product)	Több kutató egymással párhuzamosan, 1989–1990
GPI	Valódi fejlődés (genuine progress indicator)	Clifford Cobb, Ted Halstead és Jonatahan Rowe, 1995
GS	Tényleges megtakarítás (genuine savings/adjusted net saving)	David Pearce és Giles Atkinson ötlete (1993) nyomán a Világbank publikálja rendszeresen 1999-től
EDP	Környezeti szempontból módosított hazai termék (environmental adjusted domestic product)	Nick Hanley, 2000
WI	Jó élet (well-being index)	Robert Prescott-Allen, 2001
B) Az emberi élet feltételeit, teljességét mérő kompozitindexek		
CDI	Városi fejlődés (city development index)	UNCHS (HABITAT), 2001
HDI	Emberi fejlődés (human development index)	UNDP, 2005
HPI	Boldog bolygó (happy planet index)	New Economic Foundation, 2006
BLI	Jobb élet (Better Life Index)	OECD, 2011
C) Környezeti állapot és menedzsment, valamint ökológiai alapú mutatók		
NPP	Nettó primer termék (net primary productivity), elsődleges termelékenység	Peter Vitousek, Paul és Anne Ehrlich, valamint Pamela Matson, 1986
ES	Környezeti tér (environmental space)	Ian Moffatt, 1996
EF	Ökológiai lábnyom (ecological footprint)	Mathis Wackernagel és William Rees, 1994–1997
LPI	Élő bolygó (living planet index)	WWF, 1998
HI	Heinz index	Heinz Center, 1999
EVI	Környezeti stabilitás (environmental vulnerability index)	SOPAC, 2005
ESI	Környezeti fenntarthatóság (environmental sustainability index)	A Columbia és a Yale Egyetemek munkatársai, 2005
EPI	Környezeti teljesítmény (environmental performance index)	A Columbia és a Yale Egyetemek munkatársai, 2006
D) Az anyagáramok mérésén alapuló indexek		
MFA/ TMR	Anyagáram-elemzés (material flow analysis)/Teljes anyagszükséglet (total material requirement)	Eurostat, 2001

Forrás: Bartus (2013)

Az eltérő instrumentális vagy normatív fenntartható fejlődési értelmezésből eredő különböző indikátorválasztás rögzítendő, hogy attól függően, melyik konkrét indikátort vagy melyik indikátorkészletet választjuk, egy adott társadalom (ország) hol rendkívüli mértékben fenntartható, hol éppen ellenkezőleg, bizonyítottan fenntarthatatlan. Természetesen a fenntartható fejlődés értelmezési eltérései nemcsak az indikátorkészletek sokféleségében nyilvánulnak meg.

A fenntartható fejlődésnek és hatékony és eredményes fejlesztésnek kulcseleme, összhangban a fenntarthatóság igazságossági értelmezésével, a *területi kohézió,* amely – a társadalmi és gazdasági aspektussal – a felzárkóztatásnak az egyik alapvető uniós célkitűzését képezi. A területi kohézió definiálható a fenntarthatóság területi dimenziójaként, mint az emberi tevékenység rendezett, erőforrásokat hatékonyan hasznosító, környezetbarát területi eloszlása.[6]

A területi kohézió fő komponensei: területi minőség, területi hatékonyság és területi identitás. Ezek a komponensek megfeleltethetők a fenntarthatóság gazdasági növekedés, szociális egyenlőség és környezetvédelmi elveinek:

– a területi minőség az életminőség szociális dimenziójának és a munkakörnyezetnek (társadalmi fenntarthatóság);
– a területi hatékonyság a természeti erőforrások hatékony felhasználásával, versenyképességgel (környezeti fenntarthatóság);
– a területi identitás a társadalmi tőke, helyi know-how, helyi lehetőségekkel (gazdasági fenntarthatóság).

A felzárkóztatás legmegfelelőbb eszköze területről területre eltérő, így azt a tagállami, regionális adottságok függvényében e területi szintek maguk tudják legmegfelelőbben meghatározni. Fontos tehát, hogy ebben megfelelő rugalmasság álljon rendelkezésre, és a politika vegye figyelembe az egyes tagállamok és régiók eltérő kiinduló helyzetét és beavatkozási igényeit.

11.1.2. Kutatás-fejlesztés és innováció

A közgazdasági szakirodalomban széles körűen dokumentált, hogy a kutatás-fejlesztés és az innováció a gazdasági növekedés, a foglalkoztatottság és a környezeti fenntarthatóság egyik fő hajtóerejének számít, és ennek megfelelően kritikus jelentőségű a társadalmi haladás és a prosperitás szempontjából. A KFI a termelékenység hosszú távú növekedésének fontos mozgatórugója, és döntő fontosságú a versenyképesség szempontjából. Versenyképes gazdaság nem működik versenyképes vállalkozások nélkül, a gazdaság sikere rajtuk múlik. A vállalkozások sikeressége ugyanakkor a hatékony és eredményes működésnek a függvénye. Jobb technológiával vagy munkaerővel kell jobbat vagy olcsóbban produkálni, mint a versenytársak. A gazdaságban a termelékenység ma már alapvetően a tudáson és a tudás alkalmazásán múlik, emiatt a gazdasági szereplőknek folyamatos megújulásra és az arra való képesség biztosítására van szüksége. Ezt a megújulást a folyamatos fejlesztő tevékenységek biztosítása és az azt végző kutatók, fejlesztők alkalmazása biztosítja.

Számos fentarthatósági probléma is kezelhető új technológiával és innovációval. Energiahatékonyabb és környezetet kevésbé terhelő technológiák és műszaki megoldások környezetet kímélő gazdasági fejlődést eredményezhetnek ugyanazon az áron vagy olcsóbban, mint a korábbi megoldás.

[6] Camagni 2007.

11.2. szemelvény: New York első meglepő környezeti problémája – amikor az autó a környezetileg előremutató megoldás

New York Cityben 1880-ban 15 000 elhullott lovat távolítottak el az utcákról. Becslések szerint minden ló napi 15–30 font trágyát termelt. Az 1880-as években New York városban a lóállomány körülbelül 170 000 darab volt, azaz naponta 3-4 millió font trágya halmozódott fel a város utcáin és körülbelül 40 000 gallon vizelet New Yorkban és Brooklynban.

Egy 1894-as becslés szerint 1950-re a város minden utcáját 9 láb magasan takarja majd a lótrágya, egy másik becslés szerint a lótrágya Manhattan 30 emeletes épületeinek magasságával vetekedik majd 1930-ra.

Az első nemzetközi várostervezési konferenciát New Yorkban, 1898-ban tartották. A konferencia témája: a lószennyezés kezelése.

Az 1890-es évekbeli lószennyezési válság, amely megerősítette a szennyezéstől és a forgalmi dugóktól való félelmet, illetve a széna, a zab és a városi területek növekvő árainak hatása a kormányokat és a városlakókat az autózás felé terelte. Az 1900-as évek elejére a lóközlekedés veszteségessé vált, és nagy környezeti veszélyt jelentett. A megoldást az jelentette, hogy időközben az autó kezdte átvenni a ló szállítási szerepét.

Forrás: Wolf 2008

A fejlődéshez és gazdasági teljesítmény növeléséhez élénkíteni kell a kutatást és az innovációt, nagyobb hangsúlyt kell fektetni az oktatásra és a képzésre.

Kutatás-fejlesztés (K+F) az, amikor új ismeretek megszerzése üzleti célú hasznosítási igény nélkül történik *(alapkutatás),* vagy új ismeretek megszerzése új termékek és technológiák fejlesztéséhez *(alkalmazott kutatás),* vagy meglévő ismeretek új egyedi kombinációja az új termékek és technológiák kifejlesztéséhez *(kísérleti fejlesztés – prototípusfejlesztés).*[7]

Az alapkutatások vagy felfedező kutatások eredménye jellemzően nyilvános hozzáférésű és felhasználású tudományos[8] publikációkban jelenik meg. A tudományos ismeretek és az alapkutatások eredménye tehát az új, ellenőrzött és ellenőrzésre alkalmas ismeret. A célzott vagy alkalmazott kutatásokat a leendő felhasználó megrendelésére folytatják, vagy a kutatókat foglalkoztató szervezetek (kutatóvállalatok) saját érdekükben végzik. Az alkalmazott kutatások eredményeit a piac vagy a széles értelemben vett felhasználói kör értékeli és a szakmai értékek mellett a hasznosság a döntő tényező a megítélésében. E kutatómunkák tervezett eredménye a szabadalom, az oltalom, a know-how.

Innováció az azon tudományos, műszaki, kereskedelmi, szervezési intézkedések összessége, amelyek az új vagy továbbfejlesztett termékek és szolgáltatások létrehozásához, iparszerű alkalmazásához, piacra viteléhez, kereskedelmi célú hasznosításához szükségesek. Az innovációnak két fő típusa van: termékinnováció és üzletifolyamat-innováció. Termékinnováció az újdonság foka szerint lehet:

– a piacon új termék, amellyel azonos, vagy amelyhez nagyon hasonló terméket a versenytársak korábban nem kínáltak;

[7] Jogi háttér: 2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, a fejlesztésről és az innovációról (Innovációs törvény = magyar innovációs keretrendszer alapszabályai).

[8] A tudomány megismerésre irányuló tevékenység, valamint a megismerési tevékenység során szerzett és ellenőrzött ismeretek összessége.

– a vállalkozás számára új termék, amellyel azonos, vagy amelyhez nagyon hasonló terméket a versenytársak korábban kínáltak.

Az üzletifolyamat-innováció pedig olyan új vagy továbbfejlesztett üzleti folyamat egy vagy több üzleti funkcióban, amely jelentősen eltér a vállalkozás korábbi üzleti folyamataitól, és megtörtént a bevezetése a vállalkozáson belül. Az üzletifolyamat-innováció bevezetése az alábbi üzleti funkcióban mehet végbe:

– termék-előállítási vagy szolgáltatásnyújtási vagy fejlesztési módszerek;[9]
– logisztikai, szállítási vagy elosztási módszerek;[10]
– információfeldolgozási vagy kommunikációs módszerek;[11]
– számviteli vagy egyéb adminisztratív tevékenységek módszerei;[12]
– eljárások (az üzleti menedzsment vagy a vállalatirányítás eljárásai) vagy a külső kapcsolatok szervezésének üzleti gyakorlatai;[13]
– a felelősségi körök, a döntéshozatal vagy az emberierőforrás-menedzsment szervezésének módszerei;[14]
– a marketing vagy az értékesítés módszerei.[15]

Az innováció tehát külön tevékenységcsoport, sokkal bővebb, mind a K+F vagy annak alkalmazott kutatási, fejlesztési tevékenysége (lásd előző felsorolás). Bár az innovációhoz szükséges új tudás, információ jellemzően a kutatási-fejlesztési folyamatokon alapul, de a tudás és ismeretek megszerzése mellett azok jogi környezetének alkalmazása, a termelés megindítása és a kapcsolódó folyamatok, valamint maga a marketingtevékenység is az innováció része. Lehetséges, hogy nem a fejlesztés, hanem annak újdonságtartalma és más termékektől, szolgáltatásoktól való különbözősége adja az innovatív jelleget.

Mind a kutatás-fejlesztés, mind az innováció versenyképességet növelő eredménnyel járhat, azonban forrásigényes tevékenység. Annak biztosítására, hogy az ebbe befektetett források megtérüljenek, lényeges, hogy *szerzői jogok* biztosítsák az eredmények fejlesztők általi meghatározott időtartamú kizárólagos hasznosításának lehetőségét. A szabadalom a találmányok jogi oltalmát biztosítja azáltal, hogy a szabadalom tulajdonosa számára a versenytársakhoz képest előnyösebb pozíciót teremt a termékek és a technológiák piacán, valamint azzal, hogy jogi védelem alá von minden új, feltalálói tevékenységen alapuló, iparilag alkalmazható találmányt. A szabadalombejelentések száma egyben az innováció mérésére leggyakrabban alkalmazott mutató, bár nem tökéletes, mivel csak a szabadalmaztatható innovációkat[16] tartalmazza.

[9] 2018-ig a termék-előállítás és a szolgáltatásnyújtás az eljárásinnováció része volt, a fejlesztési folyamat módszerei 2018-ban bevezetett új elem.

[10] 2018-ig az eljárásinnováció része.

[11] 2018-ig az eljárásinnováció része.

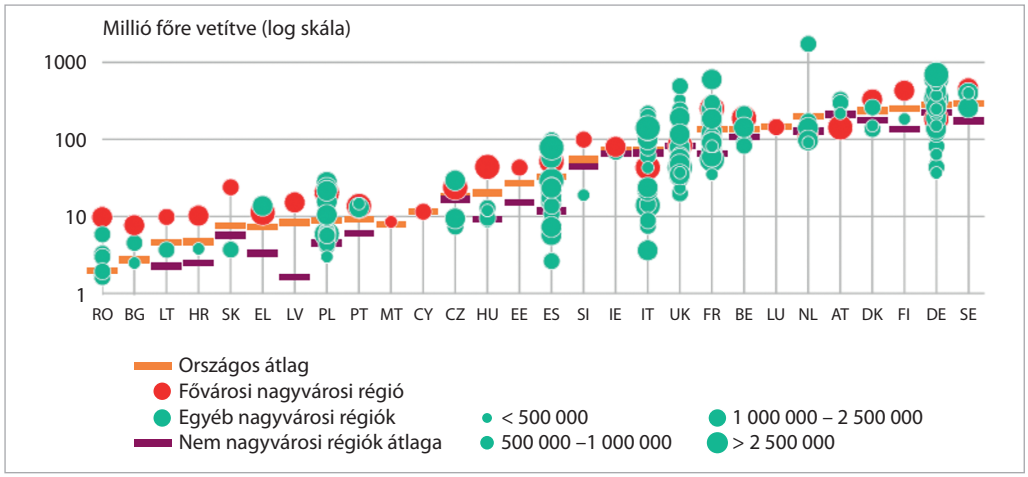
[12] 2018-ig az eljárásinnováció része.

[13] 2018-ig a szervezeti-szervezési innováció része.

[14] 2018-ig a szervezeti-szervezési innováció része.

[15] 2018-ig a marketinginnováció az innováció egyik fő típusa.

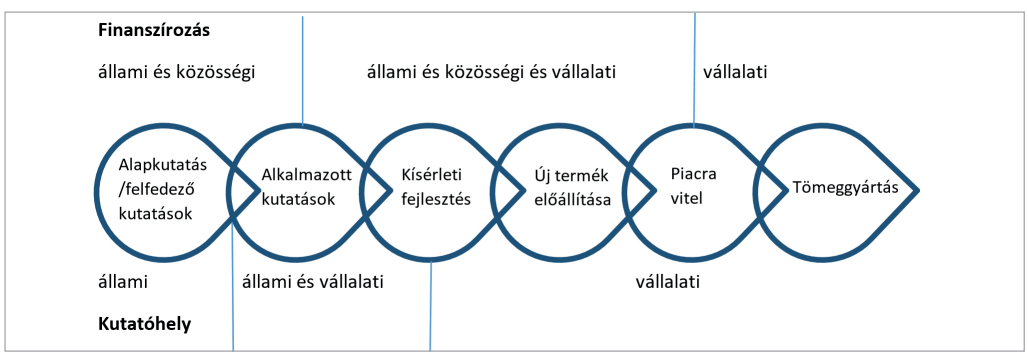
[16] Ennek megfelelően elsősorban a feldolgozóipari ágazat technológiai innovációira vonatkozik, és nem jelenik meg benne például a szolgáltatások területén megvalósuló innováció.

11.3. ábra: Szabadalmak nagyvárosi régiók szerint, 2009–2011
Forrás: Európai Bizottság 2017

A KFI tehát egy többlépésből álló többszereplős folyamat, amelynek lényegét megfogalmazandóan számos elméletet és modellt alakítottak ki. A jelenleg egyik leggyakrabban említett az úgynevezett *triple helix modell,*[17] amely szerint a versenyképesség és a regionális innovációs folyamatok sikere leírható 3 fő szereplő (a hármas hélix szálai): a felsőoktatás, a kormányzat, valamint az ipar együttműködésének függvényeként. További elméletek a három együttműködő szereplőt négy vagy öt szereplőre bővítik *(a quadruple és a quintuple helix modellek),*[18] mások a modell felsőoktatási elemét a szélesebb akadémiai szférával helyettesítik, hiszen több országban a kutatások és képzések jelentős részét nemcsak a felsőoktatási intézmények végzik.

A másik gyakran használt fogalom az *innovációs lánc.* A folyamat a tudás előállításától, a tudás alkalmazásán át az alkalmazásból fakadó fejlesztésig és végül innovatív, új eljárások bevezetéséig terjed.

11.4. ábra: Az innováció lineáris modellje
Forrás: a szerző szerkesztése

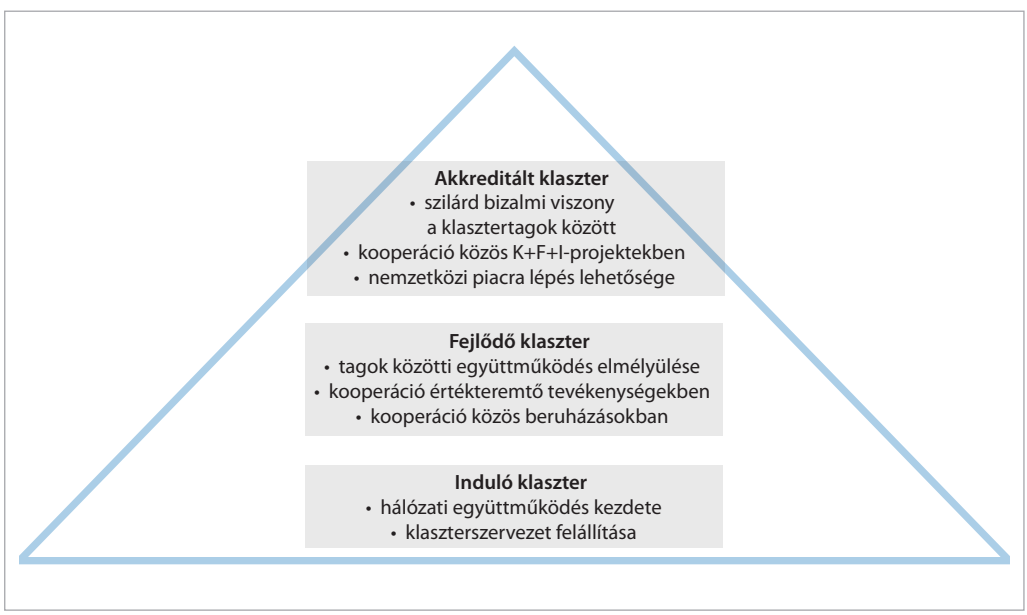
[17] Etzkowitz–Leydesdorff 1998.
[18] Carayannis–Barth–Campbell 2012.

Az innováció fenti lineáris modellje egy egyszerűsített séma az egyes kutatási és fejlesztési lépések vázolásával, amelynél a fejlesztési folyamatok azért bonyolultabbak.

Az innováció interaktív folyamat, nem magából a kutatási folyamatból és annak problémafeltevéséből fakad, hanem az eredmények, az új termék, szolgáltatás iránti igényből vagy a felhasználó közeg befogadási hajlandóságából. Megkülönböztethetünk *zárt vagy nyitott innovációt* (tiszta formában gyakorlatban nem léteznek):

– A *zárt innováció* esetében a K+F-tevékenységek a szervezeten belül maradnak, a fejlesztő részlegek eredményei szabadalmakként vagy egyéb védett szellemi tulajdonként jelennek meg.
– A *nyitott innováció* esetében az innovációhoz szükséges tudást a szervezet külső forrásból szerzi meg és ezek megosztására törekszik (például tudásvásárlás: eljárások, licencek felhasználása, termékfejlesztési partnerségek kialakítása; a felhasználók bevonása a termékfejlesztési folyamatba; infokommunikációs alkalmazásokban a felhasználók ötleteinek becsatornázása).

A *klaszterek* olyan iparági szereplők közti együttműködések, melyeket a szereplők tevékenységük hatékonyságának növelésre és költségeik csökkentésére hoznak létre. A klaszterek főként kis- és középvállalkozások együttműködését jelentik, de felsőoktatási intézmények és a kutatóintézetek is részt vehetnek az integrációban, együttműködésben. A klaszter főként az integrációban rejlő hatékonysági ok miatt jön létre, de lehet innovációs célja is. A jelenleg Magyarországon működő mintegy 170 klaszter közül 20 tekinthető innovációs célú társulásnak. A klasztereken belül megkülönböztetünk úgynevezett akkreditált, fejlődő, illetve induló klasztereket.

11.5. ábra: A magyar klaszterfejlesztés többlépcsős modellje
Forrás: a szerző szerkesztése

További együttműködési forma a *tudáspark,* ahol az egyetemek, kutatóintézetek, illetve vállalatok KFI-központjai működnek együtt térben közeli elhelyezkedésben, ahol a fizikai közelség segíti a hatékony és folyamatos tudásáramlást. A *spin-off vállalat* az egyetemi vagy közfinanszírozású kutatóhely fejlesztési eredményeinek piaci hasznosítására létrehozott vállalkozás.[19] A fogalomnak persze további lényegi elemei is meghatározhatók: *új technológiaintenzív vállalkozás,* amely valamely közfinanszírozású kutatóhely, egyetem eredményeinek hasznosítására, termékké vagy szolgáltatássá formálására jött létre, az alábbi jellemzők valamelyikével:

- a kutatóhely, egyetem vagy annak alkalmazottja által alapított;
- technológiája az egyetemtől vagy a kutatóintézettől származik;
- az egyetem vagy a kutatóintézet tőkerészesedéssel vesz részt.

A *startup* vállalkozás olyan induló tudásintenzív vállalkozás, amely kis tőke- és munkabefektetéssel is gyors növekedést produkál.[20] A startup (jogszabályokban korai fázisú vállalkozás) az újonnan alapított, nagy növekedési potenciállal rendelkező induló vállalkozásokat jelenti, amelyek termék- vagy üzleti modell innovációra épülnek, árbevételük általában még nincs, vagy az árbevételt generáló szakasz elején vannak. Startup vállalkozásnak tekinthető tehát a kkv, ha

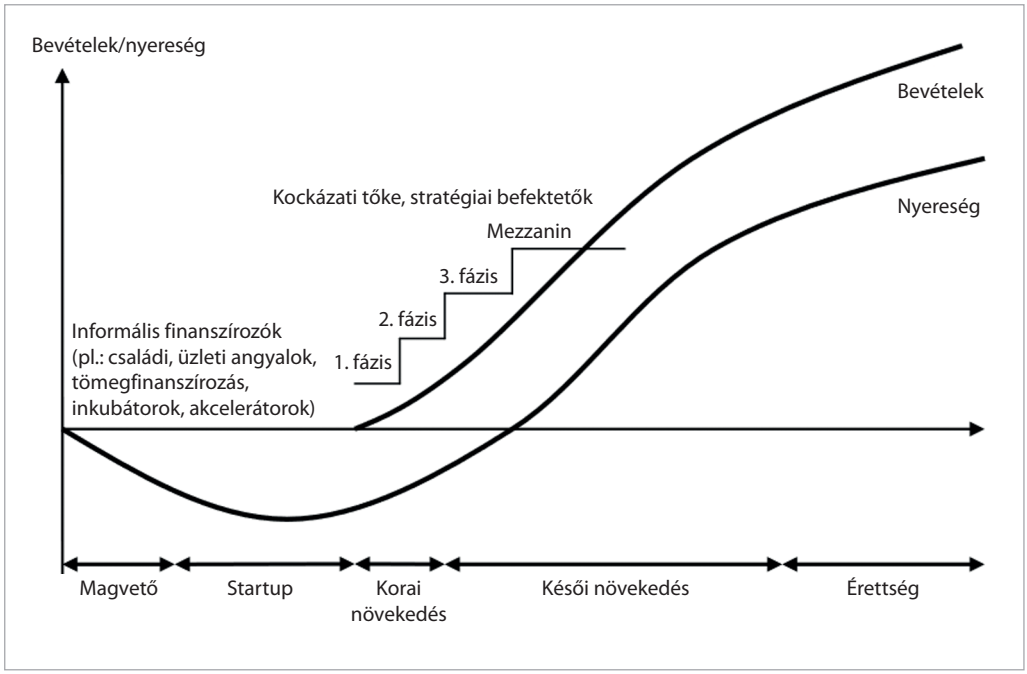
- innovatív képességgel rendelkezik, azaz új üzleti modellt vagy terméket tud bevezetni;
- a vállalat rendelkezik naggyá válási képességgel, azaz bevétele gyorsan és folyamatosan növekszik;
- nemzetközileg piacképes, azaz reális az a cél, hogy nemzetközi piacokon értékesítse termékeit és szolgáltatásait;
- a piacvezetővé válás képessége/lehetősége, azaz olyan egyedi üzleti modell vagy cégépítési, vagy speciális termékfejlesztési módszer használata, amivel a gyors növekedés megvalósítható.

Egyértelmű tendencia a világgazdaságban, hogy a növekedés igen jelentős része származik a technológiai alapú, gyorsnövekedésű, viszonylag fiatal vállalkozások teljesítményéből.[21] Fontos célkitűzés tehát a piaci hiányosságok korrekciójának elvégzése azokban az esetekben, amikor egy jelentős innovációra alapuló, nagy növekedési potenciállal rendelkező vállalkozás finanszírozása túl kockázatos a magánbefektetők részére („halál völgye" effektus).

[19] Az NGM (2013) meghatározása alapján.

[20] Az NGM (2013) meghatározása alapján.

[21] A szaudi Aramco után a világ öt legértékesebb vállalatának csoportját a nagy amerikai technológiai cégek alkotják: Google, Apple, Facebook, Amazon és Microsoft (GAFAM), a piaci értékük a magyar GDP közel negyvenszerese.

11.6. ábra: A vállalkozások jellemző életpályaszakaszai és formális és informális kockázati tőke helye a növekedés finanszírozásában
Forrás: Szerb 2006

A két fő támogatási megoldás a tőkehiány pótlása, illetve a többnyire technológiai területekről érkező alapítók üzleti, kereskedelmi tudásának fejlesztése, illetve ezek kombinációi, a startupok életszakaszainak megfelelően. A világon a leginkább elterjedt két megoldás:

– Tőkehiány pótlása: állami-magán társbefektetésre alapuló kockázatitőke-programok.
– Tudás és tőkehiány kombinált pótlása: állami-magán társbefektetésre alapuló inkubátor/akcelerátor[22] programok.

Az *inkubáció,* az induló vagy létező, de innovációs tevékenységeket elindító vállalkozások támogatásának eszköze, ahol komplex szolgáltatások nyújtásával segítik a vállalkozások talpon maradását és növekedési pályára állását. Az inkubációs szolgáltatások sokrétűek, jellemzően tanácsadói, jogi, kapcsolatépítési és technológiai szolgáltatások, amelyek elősegítik, hogy a cég a fő profiljára tudjon koncentrálni. Az *akcelerátor programban* a vállalkozás és termékének piacképessé fejlesztését és gazdaságilag életképességét elősegítve a programban részt vevő startupok sikeres üzleti fejlődését extra mentorálással biztosítják.

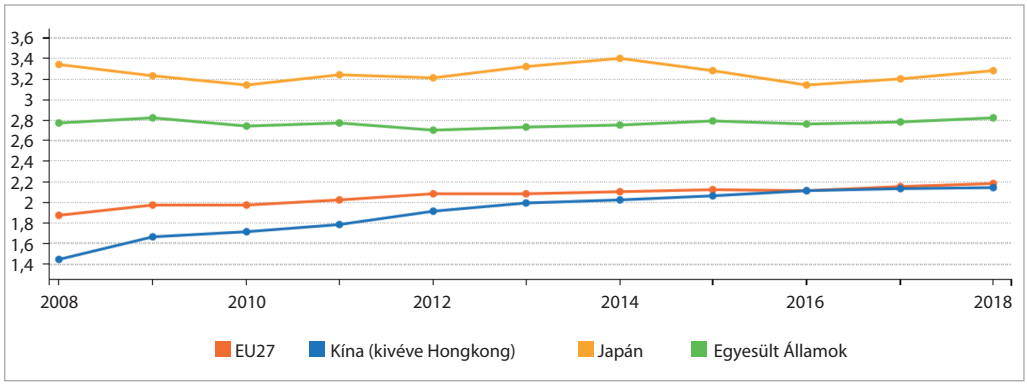
[22] Néhány hónapos támogatást adnak kicsit érettebb startupoknak a gyors piaci sikerek beindításához.

11.3. táblázat: Startup-ökoszisztémák KFI-területen kiemelkedő országokban

Ország	Startup-ökoszisztéma
Dél-Korea	– évi 2 milliárd dollár K+F-re 2013 óta – üzleti angyalokhoz (~150 db) helyi kapcsolat szükséges – kockázati tőkefinanszírozás konzervatív (bizonyított cégek támogatása jellemző) – startup-ökoszisztémában a multinacionális cégek dominálnak – 30 ezer startup – 100 akcelerátor, inkubátor és innovációs központ – 50 közösségi iroda
Finnország	– globális nyitottság, globális léptékben való gondolkodás, szemlélet – vállalkozásbarát üzleti környezet – a műszaki tudományokban való hagyományosan nagyfokú jártasság – az állami és vállalati kutatási-fejlesztési tevékenység erős együttműködése – a külföldi tehetség bevonzására való képesség (talent attraction – ez voltaképpen az agyelszívás politikailag korrekt megfogalmazása) – a korábban elért eredmények és vívmányok megújuló megőrzésére és felhasználására való remek képesség – jövőorientáltság – pénzügyi tőkebőség, addicionális pénzügyi források bevonására való képesség – az ökoszisztéma szereplői közti, hallatlanul nagyfokú, egymás iránti bizalom, amely könnyűvé és természetessé teszi az együttműködést – az egykor a világ legnagyobb mobiltelefon-gyártójának számító Nokia „öröksége” – a helyi, európai és nemzetközi hálózatosodásból fakadó előnyök hatékony kiaknázása
Izrael	– GDP 4%-át fordítja KFI-re – OECD-államok közt legmagasabb: • a népességszámra vetített kockázati tőke befektetési aránya • népességre vetített kutatók száma • az egy főre jutó kezdő vállalkozások száma – exportjának 47%-át a high-tech, 32% medium high-tech ágazat tette ki – 10 nemzeti program, és 7 bilaterális technológiai forráskeret – ugródeszka (USA, Kína, Dél-Korea piacaira)
Szingapúr	– World Economic Forum 2019. évi elemzése alapján a világ legversenyképesebb gazdasága – jelentős kereskedelmi és pénzügyi központ, – erős kutatás-fejlesztés-innováció és a szellemi tulajdon védelme – átlátható közigazgatási és jogi környezet – kkv-szektor részaránya a gazdaságban 70% – jelentős igénybe vehető állami támogatások (30% helyi tulajdon) – startup befektetési ügylet (2012–2018): 50-ről 175-re nőtt – 50 ezer startup (5 ezer technológiai) – 400 inkubátor és akcelerátor – 100 kockázati tőkebefektető – startup közösségi munkaállomások terjedése (co-working office)
USA	– KFI-területen jelenleg is a legnagyobb méretű és legnagyobb hatású szereplő a világon – privát szektor hatása meghatározó, egyes szintek (akadémia, magánszféra stb.) jelentős önállósággal rendelkeznek – KFI-re fordított összeg a GDP 2,7-2,75%-a volt az elmúlt 5 évben, ez éves szinten közel 500 milliárd USD – az üzleti szektor a teljes K+F 70-75%-át finanszírozza – negyedévente átlagosan 70-75 ezer új startup jön létre, 50%-os „túlélési” rátával – Venture Capital befektetések 2018-ban minden korábbi rekordot megdöntve meghaladták a 100 milliárd USD-t, több mint 9000 lezárt ügyletben – külföldi cégekbe történő befektetések esetén a menedzsmentet áthozzák az Egyesült Államokba a személyes tapasztalatszerzés fontossága miatt

Forrás: a szerző szerkesztése

Az innovációs képesség mérésének másik fő mutatója a K+F-kiadások szintje, ami általában lényeges a műszaki haladás megvalósításához.

11.7. ábra: K+F-kiadás a GDP százalékában (2008–2018)
Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerző szerkesztése

11.2. EU stratégiai irányok, kohéziós és innovációs szakpolitikák

Magyarország az Európai Unió tagja 2004 óta, így fejlesztési és innováció politikáját jelentős mértékben befolyásolja az EU a területen megfogalmazott stratégia céljainak és szabályozásának rendszere. Ezt az igazodási folyamatot erősíti, hogy az Európai Unió jelentős forrásokat biztosít a stratégiai célok megvalósítását szolgáló fejlesztési programjainak finanszírozására. Magyarország gazdasági fejlettsége elmarad az EU-átlagtól, így az EU jogosultsági szabályaira tekintettel jelentős kohéziós politikai forrásokat kap fejlesztési programok és projektek megvalósítására (bővebben lásd a 13.2.2. fejezetben). Figyelemmel arra, hogy a hazai közberuházások jelentős többségét EU-forrásokból valósítjuk meg, indokolt az EU kohéziós politikai rendszerének behatóbb ismerete. Emellett a kormány[23] azt az ambiciózus célt tűzte ki, hogy Magyarország a Horizont Európa program költségvetésének 2,18%-át, vagyis mintegy 2 milliárd eurót nyerjen el 2027-ig (összehasonlításként, a jelenlegi adatok szerint a hazai intézmények által elnyert Horizont 2020 források 330 millió eurót tesznek ki, amely a Horizont 2020 program költségvetéséből odaítélt támogatások 0,6%-a). Mindezek alapján kiemelt jelentőségű, hogy az EU kohéziós politikai és kutatás-fejlesztési és innovációs rendszerét megismerve Magyarország igénybe vegye a rendelkezésre álló EU-forrásokat a fejlesztéspolitikai és innovációs politikai elképzelései megvalósításához.

11.2.1. Következő időszakra vonatkozó fejlesztési célok, fenntartható fejlesztés

A fenntartható fejlődés eszmerendszerének kialakulása és annak európai uniós dokumentumokba való integrálása kapcsán kiemelt jelentőségű a 2001-ben elkészült az EU Fenntartható fejlődés stratégiája, amelyet azóta több ízben is felülvizsgáltak (2006, 2009).

[23] A közvetlen irányítású európai uniós programokban való magyar részvétel növeléséről szóló 2041/2020 (nem nyilvános) Korm. határozat.

Az Európa 2020 stratégia[24] a korábbi lisszaboni stratégiát a szegénység elleni küzdelem felvállalásával és a fenntarthatóság erőteljesebb hangsúlyozásával újította meg. A 2010-ben elfogadott EU2020 definiálta az Európai Uniót a válság nyomán megváltozott közegben, meghatározva a közös európai jövőképet, az unió hosszú távú fejlődésének prioritásait és az ehhez szükséges eszközrendszert. Az EU2020 stratégia lett az alapja annak a megközelítésnek, hogy EU-forrást csak az EU stratégiai célok megvalósítása érdekében, a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás elvével összhangban[25] lehet felhasználni.

Az Európa jövőjéről szóló fehér könyv[26] vitát indított arról, milyen irányba haladjon tovább az Európai Unió az elkövetkező években. A fehér könyv a hozzá tartozó öt vitaanyaggal együtt három fő, összefüggő kérdéssel foglalkozik a kohéziós politikát illetően:

- Hova irányuljanak a beruházások?
- Mik legyenek a kiemelt beruházási célkitűzések?
- Hogyan kell végrehajtani a kohéziós politikát?

Az Európai Unió pénzügyeiről szóló vitaanyag[27] általánosabban megfogalmazta, hogy az EU-finanszírozást minden esetben azokra a területekre kell koncentrálni, ahol az Európai Unió a legnagyobb hozzáadott értéket teremtheti.

A 2020 utáni időszakra a megváltozott feltételek és kihívásokra való reagálásként új stratégiai dokumentumok készültek az EU stratégiai célkitűzéseit rögzítendő.

Az úgynevezett *európai zöldmegállapodás (European Green Deal)* célja, hogy Európa gazdasága fenntartható legyen és az éghajlatváltozással és a környezet károsodással összefüggő kihívások kezelésére az EU gazdaságát olyan modern, erőforrás-hatékony és versenyképes gazdasággá kívánja átalakítani, ahol:

- az üvegházhatású gázok kibocsátásának mértéke 2050-re nettó nullára csökken;
- a gazdaság növekedése független az erőforrás-felhasználástól;
- mindenkinek esélye van az érvényesülésre, és nincsenek elmaradott térségek.

A cselekvési terv szerinti cél:

- az erőforrások hatékony felhasználásának elősegítése a tiszta, körforgásos gazdaságra való átállás révén;
- a biológiai sokféleség helyreállítása és a környezetszennyezés mértékének csökkentése.

A zöldmegállapodás szerves részét képezi annak a stratégiának, amely az Egyesült Nemzetek 2030-ig tartó időszakra szóló menetrendjének és a fenntartható fejlődési céloknak[28] a megvalósítására irányul. Az 11.8. ábra a zöldmegállapodás különböző elemeit szemlélteti.

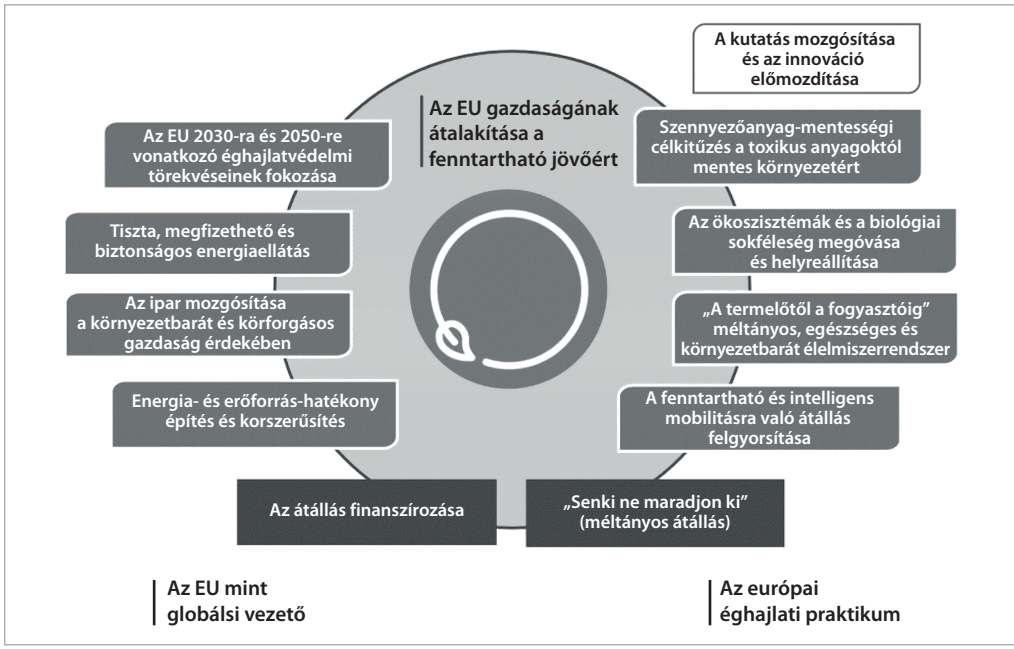
[24] A Bizottság közleménye, Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája, 2010. 03. 03. COM(2010)2020 végleges.

[25] Az EU pénzeszközeit a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás elvével összhangban kell felhasználni. Ez egészen egyszerűen azt jelenti, hogy a pénz kezelői minden erőfeszítést megtesznek, hogy az elköltött pénzért a lehető legmagasabb értéket szerezzék meg. Ehhez valamennyi szabályt és előírást szigorúan be kell tartani, továbbá mindennek igazolása érdekében rendszeres értékeléseket kell végezni.

[26] „Fehér könyv Európa jövőjéről: A 27 tagú EU útja 2025-ig: gondolatok és forgatókönyvek", Európai Bizottság, COM(2017) 2025 final, 2017. 03. 01.

[27] Vitaanyag az Európai Unió pénzügyeinek jövőjéről", Európai Bizottság, COM(2017) 358 final, 2017. 06. 28.

[28] Lásd: https://sdgs.un.org/2030agenda

11.8. ábra: Az európai zöldmegállapodás szerkezete és fő elemei
Forrás: Európai Bizottság 2020

Azt a politikai vállalást, miszerint az EU 2050-re klímasemlegessé szeretne válni, európai klímarendelettel[29] teszik jogilag kötelezővé. Ennek eléréséhez a feladatok a következők:

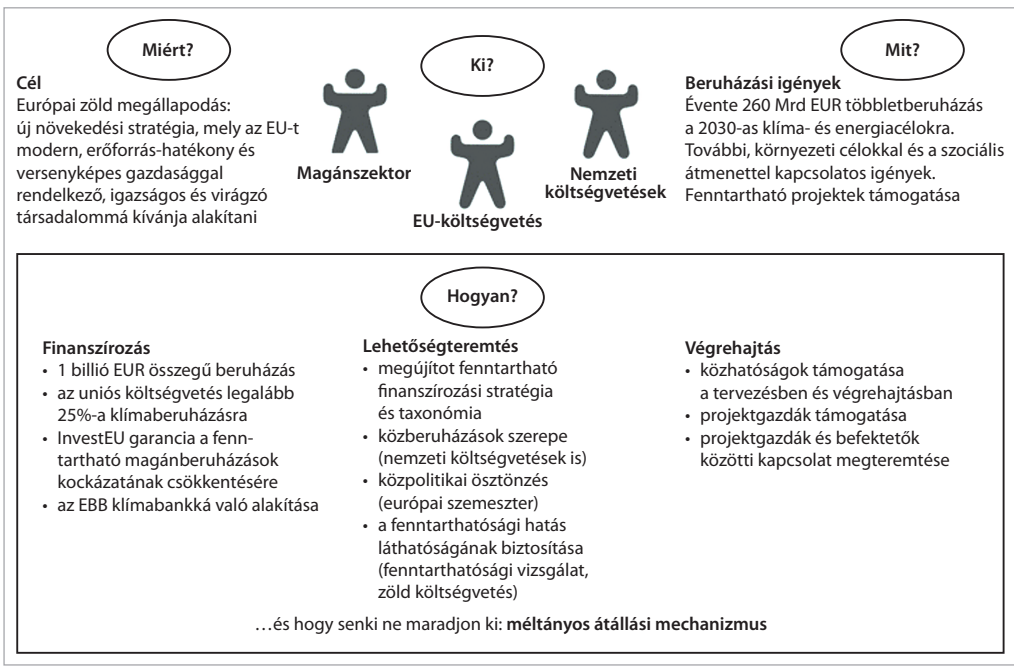
- beruházás a környezetbarát technológiákba;
- az innováció előmozdítása az ipari szereplők körében;
- tisztább, olcsóbb és egészségesebb közlekedési formák bevezetése, mind az egyéni, mind a tömegközlekedésben;
- az energiaágazat széntelenítése;
- az épületek energiahatékonyságának biztosítása;
- együttműködés nemzetközi partnereinkkel a világszintű környezetvédelmi szabványok javítása érdekében.

Az európai zöldmegállapodás egyértelmű irányt jelöl ki az uniós gazdaság átalakítására szolgáló, átfogó szakpolitikai keret kialakításához. Az európai zöldmegállapodás céljainak megvalósítása érdekében a tiszta energiaellátásra irányuló szakpolitikák újragondolták a gazdaságot, az ipart, a termelést és a fogyasztást, a nagyléptékű infrastruktúrát, a közlekedést, az élelmiszeripart és a mezőgazdaságot, az építőipart, az adópolitikát és a szociális ellátásokat. Az európai zöldmegállapodás részét képező szakpolitikák a szabályozási eszközök és az ösztönzők kombinációját fogják alkalmazni az externáliák kezelése és „a szennyező fizet" elv érvényesítése érdekében, hogy ily módon a beruházási döntések tükrözzék a társadalomra háruló költségeket is. Az EU

[29] COM(2020) 80 final.

a 2021–2027 programozási időszakban különféle pénzügyi és technikai támogatásokat biztosít a zöldgazdaságra való átálláshoz.

A *Fenntartható Európa beruházási terv* az európai zöldmegállapodás beruházási pillére. A fenntartható Európa létrehozásához jelentős beruházásokra van szükség a gazdaság minden ágazatában. A 2030-ra kitűzött éghajlat- és energiapolitikai célok[30] eléréséhez 2030-ig további évi 260 milliárd euró összegű beruházásra lesz szükség.[31] A Bizottság már bejelentette, hogy hatásvizsgálattal kiegészített tervet kíván benyújtani a 2030-ra vonatkozó, a korábbinál ambiciózusabb uniós klímapolitikai célok megvalósítása érdekében, és hogy további beruházásokra lesz szükség az EU által kitűzött tágabb környezetvédelmi és társadalmi célok eléréséhez.[32]

11.9. ábra: A Fenntartható Európa beruházási terv
Forrás: Európai Bizottság 2020

[30] A 2030-ra kitűzött fő célok a következők: az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának legalább 40%-os csökkentése (az 1990-es szinthez képest), a megújuló energia részarányának legalább 32%-ra való növelése és az energiahatékonyság legalább 32,5%-os javítása.

[31] Az alapforgatókönyvhöz képest – Összefogás az energiaunió és az éghajlat-politika terén – A tiszta energiára való átállás feltételeinek megteremtése, COM(2019) 285 final.

[32] A Bizottság becslései szerint az éghajlattal kapcsolatos intézkedéseken túl a szélesebb értelemben vett környezeti fenntarthatóság eléréséhez további évi 100 milliárd euró és 150 milliárd euró közötti beruházásra van szükség, beleértve a környezetvédelemmel és az erőforrás-gazdálkodással kapcsolatos beruházásokat is. Ami a szociális beruházásokat illeti, a szociális infrastruktúrába való beruházásokkal foglalkozó magas szintű munkacsoport becslése szerint további évi 142 milliárd euróra lenne szükség a megfizethető lakhatás, az egészségügyi ellátás, a tartós ápolás-gondozás, az oktatás és az egész életen át tartó képzés terén. Ezek a beruházások nem kizárólag a zöldátalakulás támogatásának költségeihez kapcsolódnak.

A Fenntartható Európa beruházási terv lehetővé teszi a klímasemleges, zöldgazdaságra való átállást az alábbi három dimenzió révén:

Először is, a terv az uniós költségvetésen keresztül a következő 2021–2027 programozási időszakban legalább 1 billió eurót mozgósít fenntartható beruházásokra. Az uniós költségvetés a közkiadások minden korábbinál nagyobb részét fogja az éghajlatra és a környezetvédelemre fordítani. Garanciák révén magánfinanszírozást von majd be, és az átállás által leginkább érintett régiókban az állami beruházások megkönnyítése révén hozzá fog járulni ahhoz, hogy az átállás méltányos módon valósuljon meg.

Másodszor, a beruházási terv támogató keretet hoz létre a magánbefektetők és a közszektor számára. Célja a költséghatékony, igazságos, valamint a társadalmilag kiegyensúlyozott és méltányos átállás biztosítása. A pénzügyi intézményeknek és a magánbefektetőknek rendelkezniük kell a fenntartható beruházások megfelelő azonosításához szükséges eszközökkel. E tekintetben különösen *az uniós taxonómia, az energiahatékonyság elsődlegességének elve és a fenntarthatósági vizsgálat* járul majd hozzá e befektetők pénzeszközeinek mozgósításához. Az állami szektor esetében az európai szemeszter, a környezetvédelmi politikák végrehajtásának felülvizsgálata, az energiaunió keretében kidolgozott nemzeti energia- és éghajlat-politikai tervek, valamint az ágazati környezetvédelmi jogszabályokban előírt (például a hulladékra, a vízre, a biológiai sokféleségre és a levegőre vonatkozó) tervek lehetővé teszik a beruházási szükségletek megfelelő azonosítását.

Harmadszor, a terv testre szabott támogatást nyújt a közigazgatási szerveknek és a projektgazdáknak a fenntartható projektek meghatározásához, strukturálásához és végrehajtásához. A terv megerősíti az állami hatóságoknak a pénzügyi igények felméréséhez és a beruházások megtervezéséhez nyújtott támogatást, valamint a köz- és magánszektorbeli projektgazdáknak nyújtott közvetlen támogatást.

Az *új európai iparstratégia*[33] a jövőbeni ipari átalakítás, kkv-támogatás, valamint Európa gazdaságának fenntarthatóbbá és versenyképesebbé tételét célozza. E törekvések megvalósításának eszközei a zöldátállás, a digitális átállás és a globális szintű versenyképesség növelése. Ennek kapcsán számos uniós szintű stratégia kialakításának terve megfogalmazódott (például intelligens ágazati integrációt célzó stratégia, tiszta acélgyártásra vonatkozó uniós stratégia és a vegyi anyagokra vonatkozó fenntarthatósági stratégia, a tengeri megújuló energiára vonatkozó uniós stratégia, a fenntartható és intelligens mobilitás átfogó stratégiája, az épített környezetre vonatkozó stratégia, a textilágazatra vonatkozó uniós stratégia). Intézkedésekre kerül sor a körforgásos gazdaság kiteljesítéséhez kapcsolódóan is, mégpedig a *körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési terv*[34] keretében a Bizottság többek között javasolja a termékek tartósságának, újrafelhasználhatóságának és javíthatóságának fejlesztését, a szén- és környezeti lábnyom csökkentését, valamint az egyszer használatos termékek korlátozását.

Az *új kkv-stratégia*[35] értelmében az Unió az a fenntartható és digitális átállás jegyében új finanszírozási forrásokkal és digitális innovációs központokkal ösztönzi az innovációt; a bürokrácia csökkentésével visszaszorítja az egységes piaci akadályokat és elősegíti a forráshoz jutást, illetve megkönnyíti a finanszírozáshoz való hozzáférést.

[33] COM(2020) 102 final.

[34] COM (2020) 98 final.

[35] Kkv-stratégia a fenntartható és digitális Európáért, COM(2020) 103 final.

2020-ben bemutatták *„a termelőtől a fogyasztóig" stratégiát*[36] is, amelynek céljai az európaiak elérhető és fenntartható élelmiszerhez jutásának biztosítása, az éghajlatváltozás elleni küzdelem, a környezet védelme, a biológiai sokféleség megőrzése és az ökológiai gazdálkodás növelése.

11.2.2. Az EU kohéziós politikája

Az Európai Unió kohéziós politikája a közösségi politikák egyike, a közösség belső fejlesztési politikája, a pénzügyi szolidaritás eszköze, egyúttal pedig a kohézió és a gazdasági integráció hajtómotorja. Az Európai Unió fejlődéstörténetének egyik meghatározó momentuma a társadalmi, gazdasági és területi kohézió, mely a szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvén alapul (Horváth 2004; Rechnitzer 2007). A politika első elemei az európai integráció kezdetéhez, az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó 1957-es római szerződésig nyúlnak vissza, ahol a preambulumban megjelenik a régiók közötti fejlődésbeli különbségek kiegyensúlyozásának igénye. A maastrichti szerződés az Európai Unió céljai között megerősítette a régiók fejlettségi szintjei közötti különbségek csökkentését, a gazdasági és társadalmi kohéziót[37] és lényegesen kiszélesedett az uniós szinten koordinált szakpolitikák köre.

A kohéziós politika célját az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: EUMSz) 174. cikke így határozza meg:

„Átfogó, harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében az unió úgy alakítja és folytatja tevékenységét, hogy az a gazdasági, társadalmi, és területi kohézió erősítését eredményezze. Az unió különösen a különböző régiók fejlettségi szintje közötti egyenlőtlenségek és a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók lemaradásának csökkentésére törekszik. Az érintett régiók közül kiemelt figyelemmel kell kezelni a vidéki térségeket, az ipari átalakulás által érintett térségeket, és az olyan súlyos és állandó természeti, vagy demográfiai hátrányban lévő régiókat, mint a legészakibb, rendkívül gyéren lakott régiók, valamint a szigeti, a határon átnyúló és a hegyvidéki régiók."

A kohéziós politika tehát az EU egész területére kiterjedő (az összes tagországot és azoknak valamennyi régióját magába foglaló) kiegyenlített gazdasági növekedést, szociális és területi kohéziót kívánja elősegíteni. E hatás eléréséhez azonban mindenekelőtt az egyes országok és régiói közötti fejlődésbeli különbségek kiegyenlítésére van szükség oly módon, hogy a hosszú távú gazdasági növekedés feltételei ott is létrejöjjenek, ahol az egy főre eső jövedelem a legalacsonyabb. Ebben az értelemben a kohéziós politika fő feladata a régiók közötti reálkonvergencia folyamatának felgyorsítása és megkönnyítése. Ennek valóságos szükségességét bizonyítják a tagországok között mutatkozó aránytalanságok az egy lakosra eső termelés, jövedelmek tekintetében, azonban különbségek mutatkoznak a szociális fejlettségi oldalt vizsgálva is (életkilátások, képzettségi és szociális mutatók stb.).[38]

[36] COM (2020)381 final.

[37] Nevesített konkrét célokat: eltérő adottságú régiók fejlettségbeli különbségeinek csökkentése, transzeurópai hálózatok kiépítése és fejlesztése, környezet minőségének megőrzése, javítása, természeti erőforrások racionális és körültekintő felhasználása, minőségi oktatás és képzés.

[38] A 2008. és 2011. évi kettős mélypontú recesszió után növekedésnek indult az uniós gazdaság. A válság szinte mindegyik tagállamra súlyos csapást mért. Hatására a tagállamok között az egy főre jutó GDP-ben tapasztalható egyenlőtlenségek tartós csökkenése is megtorpant. A gazdasági fellendülés beköszöntével

Az Európai Bizottság 2018 májusában jelentette meg a 2021–2027-es programozási időszakra vonatkozó kohéziós politikai szabályozási javaslatait.[39] A következő időszaki jogszabályjavaslat a végrehajtási jogszabályok egyszerűsítésére törekedik, mint eddig mindig. A végeredmény persze nem feltétlenül szokta tükrözni ezt a törekvést. Ezzel együtt azonban meg kell jegyezni, hogy folytatódik a tendencia a Bizottság hatáskörének, illetve a közvetlen általa irányított programok költségvetési arányának bővítésére.

A kohéziós politika *beruházási politika* is, amikor olyan beruházásokat ösztönöz, amelyek bár társadalmi, gazdasági, szociális vagy területi szempontból fontosak, de támogatás hiányában nem valósulnának meg (Nyikos–Soós 2020). A szakpolitika szoros kapcsolatban van európai gazdasági kormányzással és az európai stratégiai prioritásokkal; a makrogazdasági, előzetes és jogállamisági feltételrendszer, a tematikus koncentráció és a teljesítményösztönzők mind az eredményesebb forrásfelhasználást hivatottak segíteni. Ez a megközelítés kiemeli az európai és nemzeti hozzáadott érték és a szilárd eredmények szükségességét, és szakít a jogosultsági szemléletmóddal. Az *addicionalitás elve* szerint egyrészt a kohéziós politikai források által támogatott projekteknek új, európai dimenziót és új értéket kell felmutatnia, másrészt az ESB-alapok nem helyettesíthetik a tagállami közkiadásokat. A tagállamnak előre meghatározott szinten fenn kell tartania a tagállami finanszírozást a programozási időszakban. A referenciaszint igazolására a bruttó állóeszköz-felhalmozás[40] az indikátor.

A kohéziós politika az úgynevezett *beavatkozási logika* alapján finanszíroz fejlesztéseket, amelynek alapvető célja a beavatkozások eredményességének javítása. „A beavatkozási logika a társadalmi igényekből a gazdasági-társadalmi-környezeti célokat vezet le, amelyekhez eszközöket, forrást rendel. A forrásfelhasználás outputokon, eredményeken, valamint szándékolt és nem szándékolt hatásokon keresztül változtatja a gazdasági-társadalmi környezetet" (Nyikos 2013). A logikai lánc a *fejlesztési szükségletek* meghatározásával indul. A szükségletek felméréséből következnek a *célkitűzések,* amelyeknek *jól körülhatároltnak, konkrét jellegűnek* kell lenniük. A célkitűzések teljesüléséhez konkrét *beavatkozások* vezetnek. Rögzíteni kell, hogy az intézkedések közvetlenül milyen *kimenethez vezetnek.* A kimenet továbbvisz az elvárt *eredmények* irányába; ezek a remélt változások indokolják *a szakpolitikai beavatkozást.* A beavatkozási logika kialakítása magában foglalja azoknak a *tényezők*nek a számbavételét, amelyek *befolyásolhatják* a beavatkozások sikerét. A beavatkozások eredményességét mérni kell, ezt az *indikátorok* segítik.

azonban újra szűkülni kezdtek ezek az egyenlőtlenségek annak köszönhetően, hogy mindenhol növekedésnek indult a gazdaság, ráadásul az alacsonyabb egy főre jutó GDP-jű országokban másokhoz képest nagyobb ütemben.

[39] Common provisions – Proposal for a Regulation COM(2018) 375 and annexes; ERDF and Cohesion Funds – Proposal for a Regulation COM(2018) 372 and annexes; Specific provisions for territorial cooperation – Proposal for a Regulation COM(2018) 374.

[40] *Bruttó állóeszköz-felhalmozás:* az összes rezidens termelő által egy adott időszak során beszerzett, értékesített eszközökkel csökkentett, a termelők vagy intézményi egységek termelő tevékenysége révén nem saját termelésű eszközökben realizált, értéknövekedéssel megnövelt állóeszköz, a 2223/96/EK (1) tanácsi rendeletben meghatározottak szerint; CPR 95. cikk.

11.2.3. Az EU kutatás-fejlesztési és innovációs politikája

Az EU a világ egyik legnagyobb tudásgyára, a világviszonylatban előállított tudomány és technológia csaknem harmadáért felel. A növekvő versenyben való helytálláshoz kulcsa a KFI-tevékenység további erősítése.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 179–190. cikke biztosítja az uniós KFI-politika jogalapját, amelynek célja az uniós ipar tudományos és technológiai alapjának megerősítése, valamint annak ösztönzése, hogy az nemzetközi szinten versenyképesebbé váljon. Emellett az EUMSZ 179. cikke szerint „az Unió célja az, hogy egy európai kutatási térség létrehozásával, amelyen belül a kutatók, a tudományos ismeretek és a technológiák szabadon áramlanak, erősítse tudományos és technológiai alapjait". Az Európai Unióról szóló szerződés szerint a kutatás-fejlesztés és az innováció nem tartozik az Unió kizárólagos hatáskörébe, vagyis a terület szabályozásának jogával az egyes tagállamok rendelkeznek. A témakört érintő európai uniós dokumentumok legnagyobb része ezért nem kötelező erejű, hanem ajánlások, közlemények és állásfoglalások formáját öltik, melyekben a tagállamok általában szándéknyilatkozatot tesznek a nemzeti kutatás-fejlesztési és innovációs politikák összehangolt módosítására, vagy az Unió ajánlásait, cselekvési terveit szentesítik. Az EU a terület támogatójaként jelenik meg.

A kutatási kiválóságot és az innovációt ösztönzendő az uniós kutatás és innováció három legfontosabb szakpolitikai célkitűzése a nyílt innováció, nyitott tudomány és nyitás a világra. A tudás szabadabb áramolása szélesebb innovációs folyamatot eredményezhet, amelynek bázisán új termékek és szolgáltatások jönnek létre, amelyek új piacot teremthetnek.

Az Európa 2020 stratégia is rögzítette, hogy a kutatás-fejlesztés kulcsfontosságú mozgatórugót jelent az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés célkitűzéseinek eléréséhez. Stratégiai célként jelent meg, hogy 2020-ra az Unió bruttó hazai összteremékének 3%-át K+F-re kell fordítani. Az EU2020 megemlíti azt is, hogy az EU-szakpolitikák, köztük az állami támogatási terület is tevékenyen hozzájárulhatnak az innovatívabb, hatékonyabb és környezetbarátabb technológiákat szolgáló kezdeményezések elindítása és támogatása révén, illetve az állami beruházás támogatáshoz, a kockázati tőkéhez és a kutatási, illetve fejlesztési támogatásokhoz való hozzáférés megkönnyítésén keresztül (Ambrusz et al. 2018).

A 2020 utáni időszak kapcsán stratégiai szempontból az európai zöldmegállapodással Európa arra törekszik, hogy 2050-ig klímasemlegessé váljon. Ennek megvalósítási folyamata egyben az uniós gazdaság és társadalom modernizálásának lehetőségét jelenti, valamint az EU fejlődési irányának újradefiniálását a méltányosság és a fenntarthatóság jegyében. A kutatás és az innováció kiemelkedő jelentőséget kap ebben az átalakulásban.

Az európai zöldmegállapodás megvalósításához a jogszabályok alapos értékelésére, elemzésére, illetve gondos megtervezésére van szükség annak érdekében, hogy olyan rendszer alakuljon ki, amelyben megjelenhetnek az újszerű és rendhagyó ötletek, amelyek az alapját képezhetik a fenntartható jövő irányába tett lépéseknek. Az *innováció elve* horizontálisan elősegíti azt, hogy minden szakpolitikai területen intelligens, jövőorientált szabályozás és politika valósuljon meg, amelyek ösztönzik az innovációs tevékenységeket, így társadalmi és környezeti szempontból előnyös fejlődést eredményezhetnek. A Kutatási és Fejlesztési Főigazgatóság az elvet és gyakorlati alkalmazását a következőképpen foglalja össze: „Az EU politikáját és jogszabályait ki kell dolgozni, végre kell hajtani és értékelni kell az EU környezetvédelmi, társadalmi és gazdasági célkitűzéseinek megvalósítását elősegítő újítások ösztönzésére, valamint a jövő technológiai előrelátásának és kiaknázására" (European Commission 2020). Az innovációs támogató jó szabályozás az innovációs politika része. Egy ambiciózus K+I beruházási program csak akkor képes

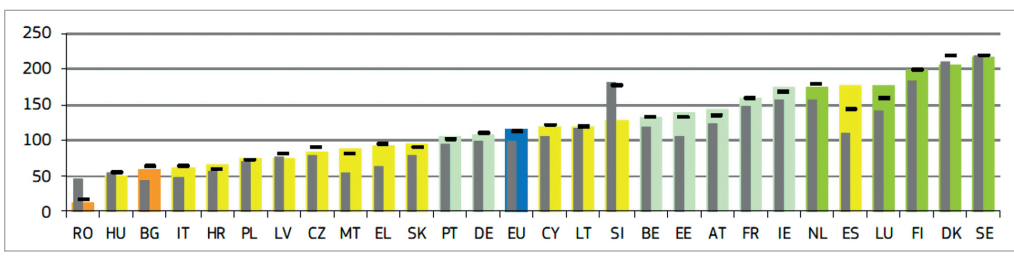
teljes mértékben kiaknázni potenciálját, ha a szabályozási keret támogatja és lehetővé teszi a társadalmi problémák új megközelítését és hatékony megvalósítását.

Az Európai Unió kutatás-fejlesztési és innovációs szakpolitikájának alapvető eleme *az Európai Kutatási Térség* (European Research Area, ERA) koncepciója. Az ERA kiteljesítésének érdekében a tagállamok öt prioritási területen vállaltak aktív fellépést:

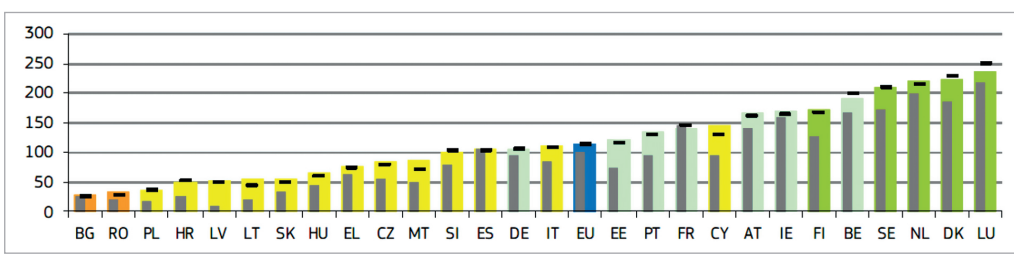
- hatékonyabb nemzeti kutatási rendszerek;
- határokon átnyúló optimális együttműködés és versengés (ideértve a társadalmi-gazdasági kihívások közös kezelését, a minőség javítását az európai szintű verseny erősítésével és kutatási infrastruktúrák fejlesztését is);
- nyitott kutatói munkaerőpiac megteremtése (a kutatói mobilitás, képzés és vonzó karrierlehetőségek akadályainak felszámolása);
- a nemek közötti egyenlőség és a nemekkel kapcsolatos (gender) dimenzió érvényesítése a kutatásban;
- a tudományos ismeretek áramlásának, hozzáférhetőségének és transzferjének optimalizálása, a digitális ERA fejlesztése révén.

Az *Innovatív Unió* kezdeményezés szorgalmazza az előrelépést a kutatói mobilitás akadályainak felszámolása, a kutatásfinanszírozó szervezetek határokon átnyúló együttműködése, a közfinanszírozásból végzett kutatások eredményeinek nyílt hozzáférése, a tagállami kutatási infrastruktúrák uniós felhasználók előtti megnyitása, a kiemelt európai kutatási infrastruktúrák kiépítése, fejlesztése és elindítása, valamint a nemzetközi tudományos és technológiai együttműködés terén. Intézkedéseket irányoz elő az innováció egységes piacának megteremtése, a vállalkozások innovációs tevékenysége előtt álló akadályok felszámolására is. Kiemelt figyelmet kap a tőkéhez és a piacokhoz való hozzáférés javítása, a diverzifikált finanszírozási források alkalmazása, a keresletoldali politikák ösztönzése és az európai uniós szabadalom intézményének bevezetése.

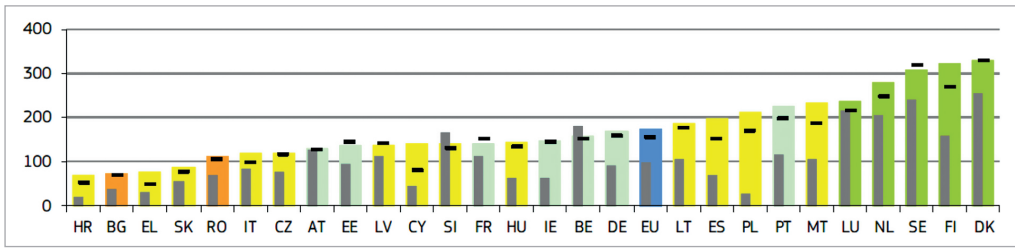
A nemzeti kutatás-fejlesztési és innovációs rendszerek teljesítménye jelentős eltéréseket mutat.

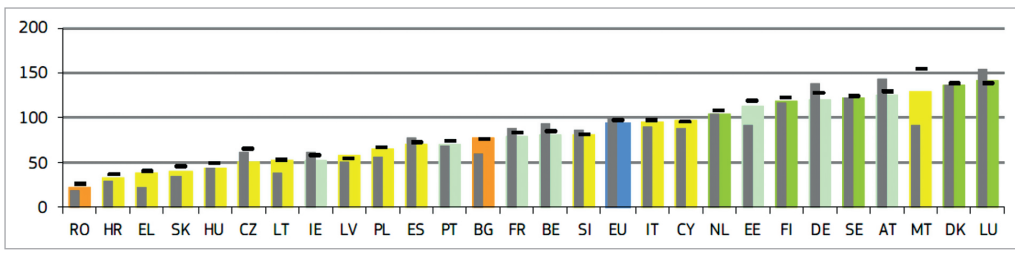
11.10. ábra: KFI emberi erőforrások

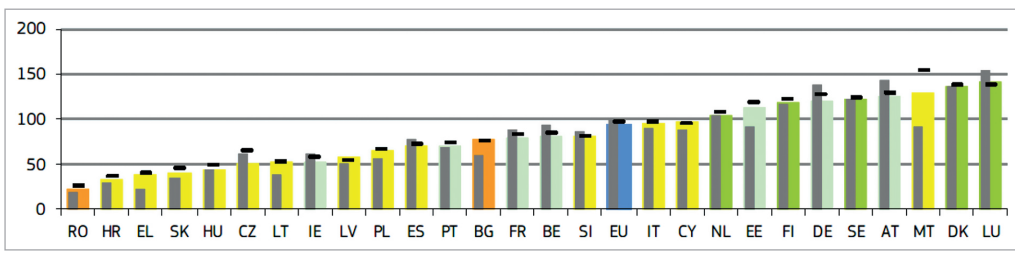
11.11. ábra: Kutatási rendszer vonzósága

11.12. ábra: Innovációbarát környezet

11.13. ábra: Finanszírozás és támogatás

11.14 ábra: Szellemi javak

Megjegyzés: A színes oszlopok mutatják a tagállamok 2019-es teljesítményét, a dimenziók mutatóinak legfrissebb adatait felhasználva, összehasonlítva az EU 2012-es adataival. A vízszintes kötőjelek a 2018-as teljesítményt mutatják, a következő legfrissebb adatok felhasználásával az indikátorok számára ebben a dimenzióban, az EU 2012-es adatához viszonyítva. A szürke oszlopok a 2012. évi teljesítményt mutatják az EU 2012. évi teljesítményéhez viszonyítva.

Forrás: European Commission 2020

A KFI finanszírozására az EU *többéves kutatási és innovációs keretprogramot* működtet, hogy megerősítse az EU pozícióját a tudomány világában, előmozdítsa az ipari innovációt és megoldást keressen a társadalmi kihívásokra, gondoskodjon a technológiai vívmányok versenyképes termékké változtatásában, illetve szorosabbra fűzze a nemzetközi együttműködést a kutatás és az innováció területén. A 2014–2020 programozási időszakban a Horizont 2020, az EU 8. keretprogramja közel 80 milliárd euró költségvetéssel. Ezen túlmenően a kohéziós politika és más uniós programok (például COSME, az Erasmus+, a LIFE program, az Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz és az uniós egészségügyi programok) is kínálnak kutatás finanszírozásával kapcsolatos lehetőségeket. Az *Európai Horizont* az EU 2021-ben induló kutatási és innovációs programja, amely – más uniós programokkal együtt – támogatást biztosít az új technológiák, fenntartható

megoldások és forradalmi innovációk megvalósulásához, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a sikeres új módszerek Európában és az egész világon elterjedjenek.

A javasolt Európai horizont program szerkezete három pilléren nyugszik:

– tudományos kiválóság (az Unió tudományos kiválóságának megerősítése, és ezzel magas színvonalú ismeretek és készségek fejlesztése);
– globális kihívások és az európai ipar versenyképessége (a társadalmi kihívások kezelését és az ipari technológiai fejlesztést célzó kutatást támogatná, illetve a kutatási tevékenységeket illetően konkrét, például karbonsemleges városok létrejöttét célzó küldetéseket és partnerségeket alakít ki);
– innovatív Európa (az innováció előmozdítását szolgálja, és e célból létrehozza az Európai Innovációs Tanácsot, amely egyablakos ügyintézést kínál majd a nagy potenciállal rendelkező innovátorok számára).

A program egy további, horizontális jellegű része pedig olyan intézkedéseket vezetne be, amelyek támogatják a tagállamokat abban, hogy a lehető legjobban kiaknázzák a rendelkezésükre álló kutatási és innovációs potenciált. Mindez megerősítené az Európai Kutatási Térséget is.

A kutatási és innovációs keretprogram forrásain túl a többéves pénzügyi keret számos további forrásai támogatják majd a KFI-fejlesztéseket, beruházásokat. Harmonizált és egyszerűsített szabályrendszer igyekszik biztosítani a források koherens és integrált felhasználását és a fejlesztések hatásainak megerősítését.

11.15. ábra: Fő hatásútvonalak a fejlesztések eredményeinek nyomon követésére
Forrás: Európai Bizottság alapján a szerző szerkesztése

A rendelkezésre álló struktúrák, eszközök és források arra mutatnak, hogy a következő, 2021–2027 programozási időszak többéves pénzügyi keretének és a kapcsolódó szabályozásoknak elfogadása esetén: „Jó úton haladunk afelé, hogy 2021-ben elindítsuk az eddigi legambiciózusabb európai kutatási és innovációs programot, amely biztosítja az erős, fenntartható

és versenyképes európai gazdaság jövőjét, és egyben az összes európai régió javát szolgálja" (Európai Bizottság 2019).

Ellenőrző kérdések:

1. Mit nevezünk fejlődésnek és mivel mérjük?
2. Mi az a fenntartható fejlődés és milyen pillérei, aspektusai vannak?
3. Mutassa be a kutatás-fejlesztés és innováció fogalmát és fajtáit!
4. Milyen stratégiai irányokat fogalmazott meg az EU a 2020 utáni időszakra?
5. Mik az EU kohéziós politika célkitűzései, elvei és végrehajtásának fő jellemzői?
6. Mutassa be az EU kutatás-fejlesztési és innovációs politikájának fő célkitűzéseit, működését és eszközeit!

Irodalomjegyzék

Ambrusz Ákos et al. (2018): *Állami támogatások.* Budapest: Dialóg Campus.

Bartus Gábor (2013): A fenntartható fejlődés fogalom értelmezésének hatása az indikátorok kiválasztására. *Statisztikai Szemle,* 91(8–9), 842–869.

Bos, Ellen – Lorenz, Astrid (2020): *Das politische System Ungarns: Nationale Demokratieentwicklung, Orbán und die EU.* Wiesbaden: Springer.

Camagni, Roberto (2007): Territorial Development Policies in the European Model of Society. In Faludi, Andreas (szerk.): *Territorial Cohesion and the European Model of Society.* Cambridge: Lincoln Institute of Land Policy, 23–36.

Carayannis, Elias G. – Barth, Thorsten D. – Campbell, David F. J. (2012): The Quintuple Helix Innovation Model: Global Warming as a Challenge and Driver for Innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship,* 1, 2. Online: https://doi.org/10.1186/2192-5372-1-2

Etzkowitz, Henry – Leydesdorff, Loet (1993): The Triple Helix: A North American Innovation Environment. *Science and Public Policy,* 25(6), 358–364. Online: www.leydesdorff.net/spp98/

Európai Bizottság (2017): *Hetedik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról*. Online: https://ec.europa.eu/regional_policy/hu/information/publications/reports/2017/7th-report-on-economic-social-and-territorial-cohesion

Európai Bizottság (2019): *A 2021–2027-es időszakra szóló uniós költségvetés: A Bizottság üdvözli az Európai horizontról, a jövőbeli uniós kutatási és innovációs programról szóló ideiglenes megállapodást* (sajtóközlemény). Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_19_1676

Európai Bizottság (2020): A bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiák Bizottságának. Online: http://publications.europa.eu/resource/cellar/9f2b52f5-3771-11ea-ba6e-01aa75ed71a1.0015.03/DOC_1

European Commission (2020): *European Innovation Scoreboard 2020.* Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_1150

Gapminder (2015): *Updated Gapminder World Poster 2015!* Online: www.gapminder.org/downloads/updated-gapminder-world-poster-2015/

Gyulai-Schmidt Andrea (2016): *Közbeszerzések a fenntartható és innovatív fejlődés szolgálatában.* Budapest: Pázmány Press.

Hajdu Szilvia et al. (2017): *Kohéziós politika 2014–2020*. Budapest: Dialóg Campus.

Hanley, Nick et al. (1999): Measuring Sustainability: A Time Series of Alternative Indicators for Scotland. *Ecological Economics,* 28(1), 55–73. Online: https://doi.org/10.1016/S0921-8009(98)00027-5

Hanley, Nick – Shogren, Jason F. – White, Ben (2007): *Environmental Economics in Theory and Practice.* London: Palgrave, Red Globe Press.

Horváth Gyula (2004): A strukturális politika és a kelet-közép-európai régiók. *Területi Statisztika,* (3), 236–251.

Kocsis Tamás (1999): A jövő közgazdaságtana? Az ökológiai közgazdaságtan múltja, jelene és jövője az uralkodó neoklasszikus nézetek tükrében. *Kovász,* 3(3), 131–164.

Meadows, Donella – Randers, Jorgen – Meadows, Dennis (2005): *A növekedés határai.* Budapest: Kossuth.

NGM (2013) *Befektetés a jövőbe Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia (2013–2020)*. Budapest: Nemzetgazdasági Minisztérium, Nemzeti Innovációs Hivatal. Online: https://nkfih.gov.hu/hivatalrol/hivatali-kiadvanyok/befektetes-jovobe

Nyikos Györgyi (2013): A közfinanszírozásból megvalósított fejlesztések hatásai, különös tekintettel az EU kohéziós politikára. *Pénzügyi Szemle,* (2), 165–185.

Nyikos, Györgyi – Kondor, Zsuzsanna (2019): The Hungarian Experiences with Handling Irregularities in the Use of EU Funds. *Nispacee Journal of Public Administration and Policy,* 12(1), 113–134.

Nyikos, Györgyi – Soós, Gábor (2018): Financial Instruments in EU Cohesion Policy and Public Procurement: Challenges for the 2014–2020 Programming Period. *Public Procurement Law Review,* (32), 120–137.

Nyikos, Györgyi – Soós, Gábor (2020): The Hungarian Experience Of Using Cohesion Policy Funds And Prospects. In *Successes & Failures in EU Cohesion Policy.* Warsaw: Walter de Gruyter.

Rechnitzer János (2007): Az európai regionális politika és városfejlődés. *Magyar Tudomány,* (6), 692–703.

Ribizsár István (2012): A fenntartható fejlődés közgazdaságtani értelmezése. In Lukovics Miklós – Udvari Beáta (szerk.): *A TDK világa.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 107–119.

Soós, Gábor – Nyikos, Györgyi (2020): Irregularities in EU-funded Public Procurement in Hungary and the Rest of the EU. *Public Procurement Law Review,* (5), 255–271.

Szerb László (2006): Az informális tőkebefektetés és a kockázati tőke szerepe a vállalatok finanszírozásában. In Makra Zsolt (szerk.): *A kockázati tőke világa.* Budapest: Aula, 95–122.

Turner, R. K. (1999): Environmental and Ecological Economics Perspectives. In van den Bergh, C. J. M. (szerk.): *Handbook of Environmental and Resource Economics.* Cheltenham: Edward Elgar, 1001–1033.

Wolf, Diana: The Surprising Source of New York's First Environmental Problem. *Mental Floss,* 2008. június 5. Online: www.mentalfloss.com/article/18783/surprising-source-new-yorks-first-environmental-problem

VÁKÁT OLDAL

III. A gazdaságpolitika nagy kihívásai

VÁKÁT OLDAL

12. Magas István

Gazdasági válságok és kezelésük

A fejezet, némi világgazdasági válságtörténet és válság-szakirodalom ismertetése után, felvázolja a legfontosabb válságdefiníciós, válságkezelési fogalmakat és a hagyományos eszközöket.

Ezután régiókra és országcsoportokra lebontva, több mint tíz év távlatából próbálja megítélni a 2008–2010-es világgazdasági válság kezelésére alkalmazott lépések indokoltságát.

A világjárvány és a globális recesszió elleni lépések elemzésekor a fejezet hosszabban szól az úgynevezett második keynesi reneszánszról. Azonosítani igyekszik a 2020 nyár végén is fennálló bizonytalanságokat, a régi-új kockázatokat. A legfontosabb következtetés, hogy a világjárvány, a Covid–19-pandémia alatt, noha a világgazdaság legfejlettebb országaiban mind a konjunkturális állapotok, mind a pénzügyi rendszerek valamelyest ugyan stabilizálódni tudtak, mégis, a kettős sokk, a külső kereslet és a belső kínálat egyidejű összeomlása, rendkívüli méretű, a GDP 8-10% át kitevő fiskális és monetáris válságenyhítő lépéseket igényelt. Az enyhítő lépések sikere a fejezet írásakor teljes bizonyossággal még nem rögzíthető, mert jelenleg nem állítható, hogy minden, korábban recesszióhoz vezető kockázatot kellően kezelni lehetett. A folyamatos mennyiségi könnyítések (QE) és az igen expanzív, sőt, nagyvonalú diszkrecionális fiskális politikák – az USA-ban és az EU-ban is – némiképp ugyan visszaterelték az üzleti ciklust egy normál mederbe, de sem az output, sem a produktív beruházások nem tudtak visszatérni a válságok előtt tapasztalt növekedési trendek szintjére. A válságkezelésben is – úgy tűnik – némiképp új szemléletre és eszközökre lesz szükség.

12.1. Bevezetés

„Bár nyilvánosan nem használhatjuk az R betűvel kezdődő szót, de beszélnünk kell róla, hiszen jelenleg komoly a recesszió kialakulásának kockázata."[1]

A fent idézett mondat 2008 szeptemberében hangzott el az Amerikai Központi Bank (FED) válságstáb ülésén. Nem tudták, de erősen sejtették már a válság eljövetelét. Tizenkét évvel a válság után, akár 2020-ban is elhangozhatott volna ez a mondat, amikor a vészjósló körülmények sokkal rosszabbak voltak.

A válsággal kapcsolatban elmondható, hogy általában fokozatosan mutatkoznak baljós jelek, de maga az összeomlás hirtelen következik be. Ez történt az 1929–33-as válság idején is a nagy bankok és vállalatok tömegeivel, és hasonló folyamat játszódott le 2007–2008 között az amerikai, majd a világ „vezető" pénzpiacain, amikor ismét patinás bankházak álltak a csőd szélén. Kezdetben még csak egyre több feszültség halmozódott fel – először – az amerikai jelzálogpiacon, később, a világ más vezető tőke- és pénzpiacain. Majd az USA-ban egyre több lett az eladatlan vagy kényszereladás *(foreclosure)* alatt álló ingatlan, és megszaporodtak a kisebb bankok

[1] Bernanke (2017) úgy idézi fel a helyzetet, hogy Mishkin zárt körben figyelmeztette fent idézett mondatával az FOMC Piaci Bizottságot, a megjegyzése markáns volt, és a veszélyt jelezni látszott. Az idézetben említett R betűs szó – természetesen – a *recession* (vagyis recesszió, a gazdaságbővülés visszaesése, pangás).

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_12

és hitelintézetek csődjei is. 2008 szeptemberében pedig bekövetkezett a nagy megrázkódtatás, a Lehman Brothers összeomlása, és vele a válság is. A Lehman bankház fizetésképtelensége pánikszerű eladásokat indított el az amerikai tőzsdéken, és egy tartós, globálisan kiterjedt világgazdasági recesszió kezdetévé vált. Az elmélyülő pénzügyi válság következményei egyre súlyosabbak lettek mind az USA-ban, mind Európában, majd kicsivel később a Távol-Keleten is. Egy bő évtized telt el ezen drámai események kirobbanása óta.

12.1.1. Változó szemlélet – javuló eredmények

Túl a 21. század első világgazdasági válsága tizedik évfordulóján, érdemes visszatekinteni az események fő sodrára, és főleg arra, hogy mai szemmel a válság kezelése alapvetően sikeresnek mondható-e vagy sem, jók voltak-e a válságkezelési célok, és persze az eszközök.

Még fontosabb azt vizsgálni, hogy vajon az egy évtizeddel ezelőtt kialakult veszélyek újra felmerülhetnek-e, vagy pedig megnyugodhatunk, hogy egy ilyen típusú és méretű megrázkódtatás ma már nem fenyegethet. Vajon bízhatunk-e abban, hogy a nemzetközi pénzpiacokon működésbe lépett új „biztosító rendszerek", speciális fékek és a modern, előrejelző mechanizmusok segítségével most már jóval korábban megláthatjuk a leselkedő veszélyt, és időben cselekedhetünk? Nehéz kérdések, amelyekre egyértelmű és minden tekintetben megnyugtató választ sajnos a közgazdaságtan, ezen belül is a nemzetközi pénzügyekkel foglalkozó szűkebb szakma nem tud kínálni sem a politikának, sem a befektetőknek. E pesszimistának tűnő meglátás talán jobban megérthető, ha azt is rögzítjük, hogy a 2008–2009-es válságot értékelő, a felelősöket és a válságkezelési lépéseket kellő perspektívába helyező nézetek még ma is elég széles skálán mozognak, és több mint tíz év elteltével is számos, erősen ellentétes, de követői számát tekintve markáns nézetkülönbségek jellemzik a közgazdaságtudomány képviselőinek állásfoglalásait.[2] A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) vezető, angol nyelvű szakfolyóirata külön számában dolgozta fel a válságra visszatekintő tanulmányokat.[3] Ez a kötet is azt erősíti meg, hogy a mértékadó nézetek bizony széles skálán mozognak. Nem kerültek nyugvópontra sem a keynesianizmust elemző régi és új kritikák, sem pedig a pénzpiacok és a bankok szerepét elemző viták, de a mélyebb, világgazdasági és társadalmi hatások sem értelmezhetők egyértelműen.[4]

12.1.2. Lazító és anticiklikus politikák

Maga a válság társadalom- és politikaformáló erővé is vált. Sőt, a pénzügyi válság drámája hamar „világirodalmi" közkinccsé nemesedett, remek témát kínált a médiának és a hollywoodi producereknek egyaránt.[5]

[2] Erről részletesen lásd Mellár 2015; Summers 2016; Bernanke 2017; Csaba 2018; Jacobs–Mazzucato 2018.

[3] Török–Konka 2018.

[4] Török–Konka 2018.

[5] Sorra születtek is a bestsellergyanús munkák, így például Ross Sorkin: *Too Big to Fail* című könyve (a belőle készült film magyar címe: *Válság a Wall Streeten*), vagy éppen Michael Lewis: *The Big Short* című munkája, amelyből Oscar-díjas film (magyar címe: *A nagy dobás*) is készült, vagy a szintén Oscarral díjazott *Bennfentesek,* amely dokumentumfilm-szerűen tárta fel az amerikai pénzügyi szolgáltatók „bűnös"

Monumentális tudományos igényű munkák is születtek, ilyennek tekinthető az a monográfia, amelyben a 2008-as drámai események alapos és elmélyült feldolgozását kínálja a 2018 nyarán megjelent könyvében Adam Tooze, angol történész.[6] A korábbi, a két világháború közötti időszak eseményeit feldolgozó munkáiról már híres történész egy vaskos kötetben eleveníti fel a világgazdasági válság eseménysorozatát. Éles szemmel veszi észre már a könyv első részében a sikeres válságkezelési lépéseket, azt, hogy leginkább a nagyon erős pénzügyi lazítás jelentette a végső hitelezői *(lender of last resort)* funkciókat jól betöltő központi banki politikák fő válaszcsapását. Tooze azt is jól látja, hogy ezek a tartósan laza monetáris kondíciók egyébként fiskális, azaz központi költségvetési élénkítéssel is párosultak, tehát a kormányzati kiadási oldalon is tartós enyhítést lehetett érzékelni. A válságkezelésnek tehát mindkét, az állam által ellenőrzött beavatkozási oldalon lazítóvá kellett válnia.

A közgazdaságtani beavatkozások erejét, jelentőségét tekintve e lazító lépések értékelése azért fontosak, mert a 2008–2009-es válság nyomán újra nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaság önszabályozó képessége elégtelen. A végső mentsvárat ugyanis a jegybank gyors reagálása jelentette, és csak friss pénz „teremtésével", majd azonnali „pumpálásával" lehetett elejét venni a hirtelen lefagyó keresletoldali bizalomvesztésnek, illetve egy nagyobb méretű és elhúzódó, az 1929–33-as évekre emlékeztető bankpániknak. Utólag világosan látszik, és igen fontos tanulság, hogy a fejlett világban, alapesetben, nem a költségvetési megszorító, hanem inkább a lazító lépések jelentették a menekülés sikeresebb útját (erről részletesebben lásd az I. 6. fejezetet). Ez a kombinált lazítás garantálta ugyanis, hogy a legtöbb fejlett országban a tartósan kereslethiányos állapot nem váltott át egy elhúzódó és súlyos recessziós állapotba.

A lazító lépések indokoltságának utólagos megerősítése tehát a makrogazdasági szakma fő áramai szerint is helyesnek ítélhetők, amennyiben anticiklikus jellegzetességet mutattak.[7] Ezt a korábbról bevált, hagyományos felfogást tehát nem kellett átértelmezni a szakmának, és újfent az a régi anticiklusos recept kerülhetett előtérbe, amelyik a felfutó időszakban a költségvetés számára spórol, tehát kevesebbet költ; a nehéz, kereslethiányos időszakban pedig ellenkező irányba lép, a kormányzati költéseket felfuttatja, még akár jelentős új adósság képzése által is. A költségvetési politika nyelvére lefordítva mindez azt jelentette, hogy az államnak a válság idején kell többet költeni, és a békés, prosperáló időszakban pedig, amikor „fut a gazdaság szekere", megtakarítani és tartalékokat kell képezni. Az anticiklusos állami beavatkozásoknak ez az utólagos jóváhagyása persze messze nem egyenértékű avval, hogy minden megtett állami lépés rendben volt. A tisztázható és konkrét jogi tényállások hiánya a kiosztott szankciókban is látható volt, sokan megmenekültek a büntetéstől. Az ellenben, hogy melyik nagybank jelentett a válság idején már úgynevezett rendszerszintű, makroprudenciális kockázatot, vagyis, amelynek megmentése az egész bankrendszer védelme érdekében jogosnak tűnhetett, nos, ez ma már elég nagy pontossággal meghatározható. Ezért amikor úgynevezett makroprudenciális, vagyis az egész rendszer biztonságát szolgáló lépésekről, mentőakciókról beszélünk, akkor mindig ténylegesen nagyméretű pénzintézetekre kell gondolnunk (például Wachovia, AIG, Bear Stearns). Az amerikai állami program, a TARP *(Troubled Asset Relief Program),* amely ideiglenesen

lépéseit. A londoni Nemzeti Színházban pedig bemutatták a Lehman Brothers bankház történetét feldolgozó, a 2008–2009-es válság alatt történtekről szóló színpadi művet, amely évekig teltházas előadásokkal futott.

6 Tooze 2018.

7 Erről részletesen lásd: Kelton 2018.

ellenőrzés alá vonta a bajbajutott pénzügyi társaságok vagyonát, mint stabilizátor jól működött, tűrhető mértékű adófizetői pénzeket használt fel.

Az Európai Unióban is sajnos későn „ébredtek" a pénzügyi felügyeletek: 2009-ben már európai nagybankokat kellett feltőkésíteni, és nem az addig megszokott módon, hanem éppen a FED által teremtett, friss, amerikai forrásokból. A Deutsche Bank, a BNP Paribas például komoly kitettséggel rendelkeztek az amerikai jelzálogpiacon. Később, mindehhez még hozzájárult az eurózónában kialakult, „saját eredetű" pénzügyi válság is, melyet a Görögország, Írország, Olaszország, valamint kisebb mértékben Portugália és Spanyolország által felvett, részben államadósságot fedező olcsó euróhitelek megrendülése, majd pedig bedőlése okozott. Az eurózónában 2011–2012-ben a nettó befizető országok adófizetőinek kellett mélyen a zsebükbe nyúlni az úgynevezett speciális stabilitási alapok felduzzasztásával, és az IMF, az EKB és az Európai Bizottság óriás hiteleit kellett újfent kihelyezni, leginkább a görög pénzügyi helyzet rendezésére. Görögország 2018. augusztus közepére már olyannyira rendezni tudta sorait, hogy meg tudott jelenni a magánhitelpiacon is, azaz forrást találhatott a nemzetközi magánkötvénypiacokon.

Ez a 2008–2009-es pénzügyi válság már a múlté, 2020-ban egy természeti csapás, a Covid–19-világjárvány okozott/okoz válságot. De erről majd később ejtünk szót.

12.2. Válságintézkedések az USA-ban – visszatekintés

12.1. szemelvény: Az őszinte kutató

„Természetesen tudtuk, hogy mennyire nehéz feladat a közgazdászoknak a jövő kifürkészése. David Stockton sokéves tapasztalata és fekete humora legalább ennyire jó, ő emlékeztetett bennünket arra, hogy mennyire zűrös feladatról van szó" – mondja a FED egykori elnöke, Bernanke a válságkezelés nehéz hónapjairól könyvben megjelentetett visszaemlékezésében (Bernanke, 2017: 165).

„Arra szeretnélek kérni benneteket, hogy vegyétek fel a hajhálót és a fehér mészároskötényt, mert most körülnézünk a virsliüzemben" – David Stockton ezzel a mondattal vezette be azt a rendkívüli kutatói válságstábülést, amelyet a FED-vezetés tájékoztatására szerveztek. Arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a kiszámíthatóság és a modellezés (*DCGE,* azaz *Dynamic Computable General Equilibrium*) kitágult lehetőségei ellenére, mekkora sötétségben tapogatóztak a kutatók és a döntéshozók. Ez a tény a kevésbé fejlett országok esetében még inkább nyilvánvalóvá vált.

„Okkal állíthatjuk, hogy 1998-ban a tévedésünk az amerikai gazdaság erejének alábecsüléséből eredt" – mondta a kérdés nehézségét illusztrálva maga Stockton, utalva arra, hogy korábban, az 1998-as oroszországi események nyomán kialakult nemzetközi pénzügyi turbulencia után a FED elemzői stáb az USA növekedési előirányzatait jelentősen alulbecsülte, mert azt hitte, hogy az orosz és ázsiai pénzügyi válság hatása jelentős hatással lesz majd az amerikai gazdaság teljesítményére is. Ebben a becslésben azonban akkor alaposan tévedtek.

Ma már egészen tisztán látjuk, és Bernanke fent, a szövegdobozban idézett visszaemlékezései, és az ezeket tartalmazó könyvében foglaltak nyomán el is hihetjük, hogy a gazdaság működését leíró legkorszerűbb modellek sem voltak képesek figyelembe venni a pénzpiaci stabilitás

elvesztése nyomán kialakuló hatások időbeni és mértékbeli határait.[8] Ennek egyik oka az, hogy a pénzügyi válságok – ebben a pusztító méretben – ritkán jelentkeznek, ráadásul a természetük is mindig más és más. Így fordulhatott elő, hogy 2007-ben a FED válságelemző stábjának is a nehéz órákban más országok, nevezetesen Svédország és Japán példáját kellett elővenni ahhoz, hogy a FED szakértői némi becslést tudjanak tenni a várható hatások mértékére nézve. 2007 őszén az USA-ban már javultak, kicsit konvergáltak lefelé a munkapiaci adatok: 4,6%-on állt a munkanélküliségi statisztika. Miután a zavaró jelek láthatóan a jelzálogpiacokon jelentkeztek és nem a kötvény- és részvénypiacokon, ahogy egy évtizede, ezért – kezdetben – nagy aggodalomra nem láttak különösebb indokot a FED elemzői, de *a Federal Open Market Committee* (FOMC) piaci bizottsága sem (azért volt, aki jóval óvatosabban fogalmazott a leselkedő nehézségeket illetően, például Richard Mishkin).

Ha az 1995–2018-as bő két évtizedet tekintjük egy időszaknak, akkor a növekedés markáns csökkenése tendenciaszerű. A csökkenésnek azonban számos oka van, a legfontosabb ezek közül a munkatermelékenység lassulása és a demográfiai tényezők kifejezetten kedvezőtlen alakulása. Az elmaradt outputbővülésben e két tényező nevezhető tehát a legfontosabbnak, ahogy azt egyébként, közel fél évszázada, a neoklasszikus növekedési modell is eleve feltételezi (lásd I. 6. fejezet). Ebben az értelemben tehát az amerikai gazdaságnövekedési folyamatok „változékonyságában" nincs új a nap alatt.

12.3. A válság utáni üzleti ciklus az EU-ban (2011–2019)

A 2010–11-es pénzügyi válság kezelése – igaz, némi fáziskéséssel – az Európai Unióban is összességében sikeresnek minősíthető.

Az eurózónában 2009-re ötödik évébe lépett a sokak által már eltemetett gazdasági fellendülés ugyan alacsony, de elfogadható mértékű, a tartós bővülést meghozó üzleti ciklus (bár igaz, 2018 végén már a lassulás jelei mutatkoztak). Noha az euróval fizető országok csoportjában a gazdasági növekedés mértéke 2015–2019 között valamelyest csökkent, ekkor az előretekintések többsége még bizakodó volt, mert a világgazdaságban – a meghatározó vélemények szerint – a korábbiakhoz képest egy elnyújtott konjunkturális ciklus fenn tud maradni. Egy ideig maradt még a viszonylag laza monetáris környezet is, de már látszott egy szigorodó, lassan ugyan, de emelkedő kamatlábakkal működő kereskedelmi banki hitelkínálati struktúra. A beruházók azonban dráguló hosszú távú hitelekkel találkoztak, amelyek így már egyre inkább „hűtötték", semmint fűtötték az európai és a globális üzleti ciklust. A „normális" kamatkörnyezet is visszatérni látszott, vagyis, a jegybanki irányadó ráták és a bankrendszer a megtakarítóknak pozitív reálkamatot igyekeztek kínálni.

Az eurózóna konjunkturális képe 2018 második felében tehát még kedvezőnek látszott, az összkép is egyértelműen jónak volt ítélhető, legalábbis azokhoz az összeomlást és katasztrófát sejtető jóslatokhoz képest, amelyek az eurózóna 2011–2013-as válsága idején napvilágot láttak. Bíztató fejlemény volt, hogy az eurózóna leggyengébb láncszeme, Görögország vissza tudott térni a privát piacon is az államadósság-finanszírozás számára eddig elzárt csatornáihoz, miután az IMF, az Európai Központi Bank és az Európai Bizottság (a trojka) fiskális szempontból „gyógyultnak" nyilvánította a görög államháztartás előretekintő költségvetési állapotát. Nem

[8] Bernanke 2017: 163–164.

került sor a legsúlyosabb és a nemzetközi pénzpiacok által jósolt, nagymérvű adósságelengedési lépésekre, a görög állami adósság jelentős leírására (amely jelenleg a GDP több mint 180%-ára rúg), csak enyhítésre a lejáratok megnyújtásával és kamatteher csökkentéssel. Ez, noha mindenképp pozitív fejlemény Görögországot illetően, de feltehetően még nem a végső, vagyis tartósan is kezelhető állapot.

Ha a világgazdasági válság előtti utolsó normál évben – 2007-ben – mért nemzeti gazdasági összteljesítményt vesszük 100-nak, akkor 2018. október végére az eurózóna összességében a válság előtti szintet 8%-kal múlta felül, vagyis 108-on állt. A zónán belül Németország 114%-ot, Franciaország 109-et, Spanyolország 105%-ot teljesített. Természetesen az átlagot erőteljesen lefelé húzták a tartósan „gyengélkedő" országok, így Olaszország, amely még mindig csak 96%-on áll 2018 végén, vagyis 4%-ot veszített a 2007. évi teljesítményéből, továbbá Görögország, amely lefelé tendálva, csak 76%-on tudott „megállni", tehát elveszítette a válság előtti GDP-jének közel negyedét.

Összességében megállapítható, hogy a válság után az eurózóna saját magához képest jól teljesített, a növekedés és a munkapiacok normalizálódtak. Kialakult azonban egy beruházási deficit, mely leginkább azzal magyarázható, hogy az úgynevezett mennyiségi könnyítések nyomán – amikor az Európai Központi Bank (EKB) a folyamatos államkötvény-vásárlásával, a másodlagos kötvénypiaci vásárlással, a frissen teremtett pénzzel „oxigént" pumpált az európai gazdaság vérkeringésébe – az új források azonban leginkább más értékpapírokba áramlottak. Ez azt jelentette, hogy ezek a források csak ritkán indítottak el kifejezetten új, zöldmezős vagy egyéb, ténylegesen munkahelyteremtő beruházásokat. Konjunkturális szempontból tehát a mennyiségi könnyítés segítette ugyan a gazdasági folyamatok fenntartását, ugyanakkor, ha csak a hitelezők cserélődnek, de maguk a hitelek maradnak, sőt, bővülnek, akkor a helyzet alig javulhat, az úgynevezett kibocsátási rés (a potenciális és tényleges output különbsége) alig szűkül.

A 2009-es válság utáni beruházási ciklusban tehát a mennyiségi könnyítések sora az eurózónában sem tudott valódi áttörést produkálni. Az államok többsége minden évben tipikusan nettó új adósságkibocsátónak számítottak, mert nem tudnak annyi adójövedelmet beszedni, amennyit évente az államháztartás felvállalt költései igényelnek, ezért az eurózóna hitelpiacán is érvényesült a hagyományos kiszorítási hatás *(crowding out).* Az eurózónában többek között ezért sem tudott még kibontakozni az érték- és munkahelyteremtést hozó, valódi, tehát nemcsak eszközpiaci beruházási boom. A kiszorításon túl, a változatlanul kedvezőtlen reálberuházási helyzethez vezető okok és magyarázatok számosak, amelyek részletei sajnos, a jelen fejezet kereteit meghaladják[9] (Magas 2019).

12.4. Válságkezelés az elméletek tükrében – lezáratlan viták

A közgazdaságtan művelői számára mindenképp elgondolkodtató, hogy a helyesnek tartott makroökonómiai helyzetképről, valamint a fejlett világ gazdaságpolitikai lépéseinek kívánatos irányát illetően, ugyanúgy, mint 2007-et megelőzően, azt követően, de még napjainkban is, széles körű vita folyik,[10] és ezekben a fontos kérdésekben a meghatározó közgazdasági iskolák közötti

[9] A kérdésről kiváló áttekintést kínál vezető európai kapitalizmusmodellek bemutatásával például Farkas 2018.

[10] Kiváló áttekintést nyújt ezekről: Blinder 2013; Mellár 2015; Stiglitz 2018; Baldwin–Weder di Mauro 2020a; Blanchard 2020.

egyet nem értés máig fennmaradt. Most is sokan állnak egymással homlokegyenest ellentétes érvelések oldalán, ami az állami beavatkozás, illetve a jegybanki politikák mértékét, irányát vagy hiányát, és főleg a kívánatos szelektivitását illeti. Sokan vannak, akik úgy gondolják, hogy a további, folyamatos kormányzati deficitek finanszírozásának nincs alapvető akadálya.[11] Mások szerint a mára kialakult adósságszintek nem növelhetők tovább nagyobb feszültségek kialakulása nélkül.[12]

Hasonlóan nagy a megosztottság abban a tekintetben is, hogy meddig tartható fenn a mennyiségi könnyítések (QE) gyakorlata a jegybankok részéről.[13] E könnyítések lényege, hogy értékpapírok folyamatos vásárlásával tartósan friss pénzt pumpálnak a tőke- és pénzpiacokba arra hivatkozván, hogy legalábbis hitelezési oldalról nincs korlátja a produktív beruházások kialakulásának, így tartva fenn a gazdaság vérkeringését. Vannak, akik úgy vélik, a túl korai pénzügyi szigorítás viszont elfojthatja a kialakult üzleti ciklus hosszabb kibontakozását, esetleg egy jó vagy közepes potenciális kibocsátási szint tartós fennmaradását.

Az USA-ban a kamatemelési ciklus már 2017 telén megkezdődött, a központi bank szerepét betöltő FED a kereskedelmi bankok felé a letéti és hitel kamatait folyamatosan emelte. Az Európai Központi Bank az USA-hoz képest ugyan négy-hat hónapos késéssel, de ugyanezt tette, 2018. december közepére már fokozatosan vonta vissza a QE-t, tehát a mennyiségi könnyítések keretében bonyolított pénzügyi eszközvásárlásait, csökkentve a plusz likviditás kiáramlási sebességét. A szigorító lépéseket az eurózóna bankrendszerei érzékelték, és a banki fogyasztási és beruházási hitelek is drágulni kezdtek. Némi ütemkülönbséggel, de egy irányba haladt tehát az USA és Európa abban a lassú, de egyértelmű monetáris szigorítási lépéssorozatban, amely 2017 óta elkezdődött. Ugyanakkor, az immár ötödik évébe lépő központi banki válságenyhítés azon válfajai, amelyeket a mennyiségi könnyítések jellemeztek, 2019–2020-ban sem szűntek meg. Jó hírnek tekinthető, hogy az USA-ban kezdett visszatérni az infláció abban a mértékben, amely a konjunktúra fenntartása szempontjából – a NAIRU-felfogásban – még kedvezőnek (2,5-3%-os mérték) és a monetáris szabályozás szempontjából kívánatosnak tekinthető.[14] Ez a szint még kontrollálható akkor, ha a fiskális és monetáris lépések harmonizáltak, tehát amikor nem egymás ellen dolgozó lépések sorozata alakul ki. Ezen moderált áremelkedési mérték még olyan, amely az elkövetkező években a gazdaságot és foglalkoztatást leginkább segítő gazdaságpolitikai eszközöknek segít. A gazdasági folyamatok kézbentartásának az üzleti ciklus kezelésével, befolyásolásával összefüggő területe visszatérni látszott a 2008 előtti „normál" állapotába. De 2020-ban a világjárvány közbeszólt. A FED is – implicite – feladta az inflációkövetést, a munkapiac állapota fontosabb lett. Ez a mozzanat komoly elméleti kérdéseket is felvet.[15]

Az elméleti, a statisztikai és az előrejelzési bizonytalanságokat látva azonban felvetődik a kérdés, mondhatjuk-e tizenkét évvel a pénzügyi krízis kitörése után, hogy a gazdaságban általában – és különösen a tőke- és pénzpiacokon – zajló folyamatok visszatértek a régi med-

[11] Remek összefoglalót kínálnak: Furman 2018; a modern pénzelmélet és gazdaságpolitika tükrében pedig Wray–Nersisyan 2018; Mann 2020.

[12] Lásd: IMF 2015; Blanchard–Summers 2017.

[13] Részletesen lásd: Bod 2018; a nemzetközi pénzügyi környezet változását kimerítően elemzi Kollarik–Szalai 2017.

[14] NAIRU: *Non-accelerating Inflation Rate of Unemployment,* vagyis a munkanélküliség azon kritikus, de még elfogadható szintje, amely a kapacitáskihasználtság függvényében még nem okoz kínálatnövekedés esetén inflációt.

[15] Lásd Baldwin – Weder di Mauro 2020b.

rükbe, hogy az állami szabályozási és kontrollintézmények, valamint a beléjük vetett bizalom is visszaálltak a kívánatos szintekre. Vagy pedig már 2018-ban is fennállt olyan mértékű bizalomvesztés lehetősége, amely újabb konjunkturális szakadék és pénzügyi válság kialakulásának lehetőségét jelenthette?

Nos, teljes bizonyossággal nem volt állítható az „ütésbiztos" normalizálódás eljövetele, vagyis egy teljes és minden tekintetben kikezdhetetlen visszarendeződésről aligha beszélhettünk 2018-ban. A bankrendszerek – mind az USA-ban, mind az európai kontinensen – ismét jobb bőrben voltak, a tőkemegfelelési mutatók *(capital adequacy ratio)* javultak, és a QE *(quantitativ easing)* nyomán a forrásbőség a vezető bankok számára soha nem szűntek meg. Sőt, az USA-ban a bankok tőzsdei értéke is visszatért a válság előtti szintekre, Európában csak Olaszország gyengélkedett.[16]

A viszonylag olcsó pénz megtette hatását. A világ legfejlettebb felében a kormányok igen olcsón, alacsony kibocsátási hozam mellett tudtak friss adósságot értékesíteni, új hiteleket felvenni (az USA, Kanada, Németország 3,5–0,5% közötti sávban tudott 10 éves kötvényt eladni) még 2018. december elején is annak ellenére, hogy a világgazdaság eladósodottsági szintjei érdemben csökkentek volna. GDP-arányosan a világban globálisan görgetett bruttó adósságszintek a világ-GDP 272%-át, azaz annak majdnem háromszorosát tették ki 2017-ben. Ez – mint lappangó veszély – bizony régóta jelen volt. A világgazdaságban legnagyobb szuverén adósnak számító országok (USA, Japán, Franciaország, Kanada, Kína, Olaszország, Spanyolország, India, Mexikó) valamennyien mégis viszonylag jó kamat/felár-feltételekkel tudták lejáró adósságaikat megújítani. Nem látszott tehát a szuverén adósságfronton komolyabb veszélye annak, hogy az adós államok ne tudnák az újra és újra termelt költségvetési deficitjeiket finanszírozni. Még a korábban komoly nemzetközi fizetési nehézségekkel küzdő Oroszországnak és Törökországnak is sikerült 2018 őszén a 10 éves devizakötvény-eladása, Oroszország 8,13%-os hozammal, Törökország pedig az egyébként alacsony kamat- és hozamkörnyezetben brutálisan magas, közel 18%-os hozammal ugyan, de mégis tudott kötvényt értékesíteni, a líra védelmében a rövidlejáratú kamat is 24%-ra emelkedett! A világgazdaságban 2018 végén tehát nem lehetett adósságválság jeleit kitapintani.

[16] A nagybankok befektetési politikáikat átalakították, és sokkal inkább a hosszú távú eredményességhez kötötték már például a prémiumokat. Ez utóbbiak (vagyis a prémiumok) nagysága ugyanakkor ismét kiugró mértéket mutatott: 2017–2018-ban például egy átlagos tőkéjű befektetési bankban kifizetett jutalom/bonusz évi 184 000 dollár körül mozgott, ami az amerikai átlagbérnek több mint kétszerese. Minden veszély azonban egyáltalán nem tűnt el: a bankrendszerek működésével kapcsolatos felügyeleti kifogások – úgymint a titkos ármegállapodások, a versenyt korlátozó *price fixing,* a pénzmosás, a fogyasztók megtévesztése *(mis-selling)* sajnos változatlanul gyakran felszínre kerültek, mint a szabályozó szervek által azonosított, nemkívánatos praktikák. A helyzet némiképp megtévesztő is, ugyanis ha csak a normalizálódási fejleményeket és a banki részvények felé újraéledő bizalmat tekintjük, akkor úgy tűnhet: ha valaki mondjuk 2006-ban elaludt, és csak napjainkban ébredne fel, lényegében azt gondolhatja, semmi nem változott, mióta nyugovóra tért. A megrázkódtatásnak és egy nagyobb válságnak 2018 végén – némi túlzással – semmi konkrét jele nem látszott. Az óvatosság azonban indokolt volt: 2018 decembere nem Mikulás-rallyt, hanem jelentős lefelé irányuló korrekciót hozott. A vezető amerikai részvénypiacok, így a DOW JONES és a NASDAQ, valamint az S&P-500 meghatározó indexeit nézve az volt látható, hogy ezek új, válság előtti csúcsaikról 8-12%-kal alászálltak! A fejlett pénzpiacokon, történelmi visszatekintésben, az irányadó kamatlábak még igen alacsony (0,5–2,25% közötti) szinten álltak. A hitelfelvétel ára a jó adósok – mind a háztartások, mind a vállalatok – számára még mindig igen kedvező volt.

Az ismert gazdaságpolitikai gyógymódok várható sikerességét illetően 2018-ra jelentős negatív változás állt be: megerősödött a protekcionizmus, ami a közvélemény közpolitikákat illető értékítéletében is megjelent, fontossá vált az, hogy az átlagpolgár mennyire ért egyet a nemzeti gazdaságpolitikák kínálta lehetőségekkel, alaposan átértékelt, gyakran protekcionista céljaival, és általában is a nemzeti és nemzetközi gazdasági folyamatok, intézmények nemzeti érdekekkel ütköző felfogásával. A világ első számú piacgazdaságában, az USA-ban, de nem is olyan nagyon régen, akár a még Tony Blair vezette Egyesült Királyságban – és a konzervatív pártban még ma is – bevett felfogásnak számít(ott), hogy a piac képes a pénzügyi erőforrásokat hatékonyan elosztani, a megtakarítóktól a beruházók felé terelni a szabad pénzügyi eszközöket. A 2008-as pénzügyi válság azonban – s ezt kár lenne tagadni – valóban megtépázta a pénzpiacok erejébe vetett – persze korábban sem teljes – bizalmat és hitet.

Nem mellékes körülmény, hogy a középutas demokrata és a munkáspárti kormányok – akik az előbbi elvet hivatalból támogatták – már nincsenek hivatalban; továbbá hogy a szavazók mind nagyobb számban „megkedvelték" a szélsőséges nézeteket: a szélsőbaltól az erősen nacionalista szélsőjobboldalig, a piac és általában a fennálló pénzügyi rendszert támadó politikákat egyre többen támogatják. Ez aggasztó fejleményként erősödött az évek alatt. Még a jelenlegi, alapvetően piacpárti amerikai republikánus párt meghatározó politikusainak is „le kellett nyelnie", hogy az amerikai kormányzat durva protekcionista lépésekkel próbálja védeni az ország vélt vagy valós érdekeit Kínával, Kanadával és az Európai Unióval szemben. Tette és teszi ezt a tudomány érvelése ellenében, hiszen az amerikai meghatározó nemzetközi gazdaságtanszakma jó másfél évszázada azt a nemzetközi kereskedelmi tételt fogadta el, amely szerint a nemzetközi kereskedés nettó értelemben jólétet termel (azaz a fogyasztói és termelői többletet, valamint az állami bevételeket illetően – a partnereket együttvéve, így a világgazdaság szintjén is – összességében, mérhető jóléti többlettel zár). Igaz, a teremtett kereskedelmi előnyök nem egyenlő mértékben oszlanak el.[17]

Nos, ezt az erős, a jólétet fokozó hatást kimutató, klasszikus közgazdaságtudományi érvet a politika képviselői közül már sokan nem fogadják el. Sőt, az amerikai elnök, Donald Trump és adminisztrációja úgy igyekszik bemutatni a nemzetközi kereskedelemből származó előnytermelődést, mintha ez a folyamat azzal lenne egyenértékű, hogy ami az egyik fél nyeresége, az egyúttal a másik fél vesztesége. Ez a Fehér Ház hivatalos doktrínájává vált. Ez a leegyszerűsítő álláspont azonban aligha tartható, és a tudomány számára nem is elfogadható, a kereskedelem ugyanis nem egy zérósösszegű játékkal analóg folyamat (az egyik fél nyereségét nem lehet tisztán azonosítani a másik fél veszteségével).

Az USA – egyoldalú lépésként – vámokat emelt egy sor, általa érzékenynek nevezett iparágban, mindenekelőtt acél- és alumíniumipari termékekre. Nemcsak a nagy távol-keleti feltörekvő gazdasággal, hanem régi kereskedelmi partnereivel (Kanada, EU) szemben is barátságtalan, protekcionista vámintézkedéseket tett, bár ezek értéküket és stratégiai jelentőségüket tekintve ugyan kevésbé húsbavágóak, nem is fenyegettek kereskedelmi háború kitörésével, ám a kiterjedt és kölcsönösen előnyös kereskedelmi kapcsolatokat erőteljesen korlátozzák.[18] Még ha a Fehér Ház ezeket a lépéseit úgy tünteti fel, mint a „nemzet" gazdasági érdekeit, az új nemzetközi kereskedelmi világrend kialakítására irányuló törekvések – amelyben az amerikai érdekérvényesítés

[17] Pugel 2015.

[18] Mindez szembe megy a 2010-es évek eleji törekvésekkel, amely során az USA még a kereskedelemliberalizáció kiterjesztésére törekedett például a TTIP-egyezménytervezettel. A TTIP-ről bővebben lásd Kutasi–Rezessy–Szijártó (2014) elemzését.

sajátos válfajait láthatjuk – a legtöbb esetben szembe mennek a tudományos közmegegyezéssel: a kiforrott technológiákkal gyártott, tömegtermelésre alkalmas termékek esetében a vámok bevezetésével ugyanis a jólétcsökkenés – szigorú mikroökonómiai értelemben – ugyanis bizonyított.[19] Ennek kvantitatív belátása ugyan nem triviális, de a végeredmény és annak előjele változatlanul megáll: a vámok csökkentik az elérhető jólét fokát egy olyan kereskedelmi partnerkapcsolatban, amelyben az egyik fél akár jóval fejlettebb lehet, mint a másik. A kínai–amerikai viszonyrendszerben is könnyen belátható a vámemelések káros hatása. De a protekcionista hívószavak, a nemzet gazdaságának védelme nagy erővel hatottak a szavazókra az USA-ban éppúgy, mint 2016-ban az Egyesült Királyságban a brexitről folytatott népszavazáskor. Ez a hatás nem elhanyagolható mértékű volt, mint ahogy az „illiberális kapitalizmus" gondolatának vészes terjedése sem.[20] Szerencsére a 2018. decemberi G20 találkozón a vámháborús fenyegetések már jelentősen enyhültek.

Egy nyugtalanító, statisztikailag is alátámasztható tény azonban valóban megerősítette a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos, a korábbi bő fél évszázadra jellemző, a megszokott dinamika elmaradásával összefüggő aggodalmakat: a 2008–2009-es világgazdasági válságot követően ugyanis a világ GDP-jének átlagos növekedési ütemét a világkereskedelem bővülési üteméhez mérve ugyanis azt lehetett tapasztalni, hogy a nemzetközi kereskedelem éves bővülése már nem tudta tartósan meghaladni az éves GDP-bővülés rátáját. Tehát, valóban megszakadt az a tendencia, amit a II. világháború utáni hat évtizedben megszokhattuk. A nemzetközi kereskedelem bővülésében beálló dinamikavesztés vámok nélkül is megvalósulni látszott. E lassulást leíró és magyarázó mechanizmusok azonban még a jelen pillanatban sem tisztázottak, a precíz tudományos elemzés még várat magára. Egy dolog azonban egészen bizonyosan rögzíthető: a fejlett országok közvéleményében a globalizációval és a külföldi gazdasági befolyással szemben egyre ellenségesebb hangulat alakult ki. Sőt, érezhetően beállt egy jelentős hangulatváltozás, és a nemzeti érdekeket sokkal inkább előtérbe helyező mentalitás vált meghatározóvá. A globalizáció – újra és újra – mintha visszafelé lendülne, a nemzeti érdekek kizárólagossága és egy általános protekcionista vagy a fontos iparágakban a szabad kereskedelemmel ellentétes gazdaságpolitikák térnyerése bizony aggodalomra ad okot. Ha ez a tendencia a fejlett ipari országokban, pontosabban a fejlett „szolgáltató" országokban (mint amilyen az USA, ahol a GDP több mint 70%-át a szolgáltató szektor adja) válik tartóssá, nos, az tényleg komoly veszélyeket hordozhat magában.

12.2. szemelvény: A történész szemével

A 2008–2009-es válság tanulságait számba véve, ezért ehelyütt is érdemes felidézni és megfontolni a már hivatkozott történész, Tooze visszatekintését, a jelennek szóló fontos üzenetét. Könyve (Tooze 2018) záró részében az 1914-es helyzethez hasonlítja az állapotokat. Ahogy ő fogalmaz: annak idején a világ alvajáróként sétált be a világháborús konfliktusba *(sleep walked into the conflict)*. Tooze óvatosan, de annál meggyőzőbben hívja fel a figyelmet arra, hogy a két világháború közötti korszak kínálja a veszélyes párhuzamot a helyzet megértéséhez, amennyiben az I. világháborús fegyvernyugvás után a háborút kiváltó feszültségeket nem oldották fel, csak elfojtották, és ezek két évtized után újra berobbantak. A nemzetközi feszültségek akkoriban sem alapvetően gazdasági érdekellentétekben jelentkeztek, ezek inkább másodlagosnak voltak tekinthetők. A jelszavak és a politikai torzítások azonban veszélyes

[19] Pugel 2015 és Krueger 2018.

[20] Lásd erről Csaba 2018 kimerítő érvelését.

azonosságot sejtetnek a jelennel. Kifejti, hogy a II. világháború utáni megnyugtató konfliktusrendezésben a változások valóban egy új világgazdasági rendet követeltek meg. A Bretton Woodsban született rend a mai napig működik, s összességében stabilitást kölcsönzött a világgazdaságnak, amely – való igaz – a fejlett ipari államok, az USA, a győztes nyugati hatalmak dominanciájával jellemezhető. Ugyanakkor ez az új rend a szabályalapú működést alappillérének tekintette, legalábbis a nemzetközi pénzügyi kereskedelmi folyamatok vitás kérdéseit illetően. Ennek a szabályalapúságnak *(rules based)* lettek kulcsintézményei a WTO (Kereskedelmi Világszervezet), az IMF (Nemzetközi Valutaalap) és a vezető ipari hatalmak központi bankjai. Ezen intézmények közül – főleg az amerikai vámintézkedések és az azokra adott azonnali válaszcsapások hatására – ma a WTO intézménye látszik leginkább gyengülni, már ami konfliktus esetén a WTO keretén belüli, szabályalapú elrendezés esélyeit illeti. A többi intézmény, úgy tűnik, stabilan áll a lábán, jól működik. Sőt, a sikeres működési elveik, céljaik és szerkezetük nyomán már valódi versenytársra is leltek például Ázsiában, az Ázsiai Fejlesztési Bank (ABRD) intézményében, amely hasonló célokkal és konstrukciókkal kíván működni, mint a „régi világgazdasági rend" ismert washingtoni intézménye (IBRD).

12.5. Világjárvány és világgazdasági válság – a keynesi gondolat

John M. Keynest – saját ideológiai-szellemi meggyőződését illetően – leginkább a liberalizmus egy konzervatív válfaja jellemezte, mely szerint a kormányzat (kormányok) mindenkori gazdasági szerepe pusztán a megfelelő működési keretek: a béke és prosperitás, a szabad kereskedelem és a gazdasági jólét *(economic welfare)* alapvetően piaci mechanizmusinak biztosítása lett volna. Ugyanakkor, ő maga jól érzékelte a piaci erőn túlmutató, a militarista, a katonai hegemónián alapuló gondolkodás átütő erejét is, mely a 20. század első harmadában különösen – kifelé – a katonai hatalomnak, az erős brit nemzeti nagyságnak a képét kellett sugároznia. De az örökölhető társadalmi előjogok és a kultúra néha visszahúzó erejét is tisztán látta. Talán nem túlzás azt állítani, hogy magát a kapitalizmust szerette volna megmenteni saját maga ördögétől (Magas 2016).

12.3. szemelvény: A keynesi gondolatok második reneszánsza?

A 2020-as pandémia és az azzal együtt járó újabb világgazdasági válság nyomán könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy a keynesi gondolatok halhatatlanok. Zachary Carter, a *Huffington Post* újságírójának igen nehéz dolga lehetett Keynesről készült könyve írásakor, ha nem akart a korábban, a legendás angol közgazdászról szóló, háromkötetes mű szerzője, Robert Skidesky „árnyékában" ragadni (Skidesky 2005). Az újságíró Carter azonban nem esett abba a csapdába, amely a Lord közgazda életútját próbálja követni, hanem kifejezetten csak a Keynes által fémjelzett közgazdasági gondolatok sorsát igyekezett követni. Ebben a vonatkozásban pedig teljes sikerrel járt: érdekes és a keynesi nézetek sorsát illetően kiegyensúlyozott, részletes képet kap az olvasó (Carter 2020).

J. M. Keynes a 19. század utolsó harmadában, 1883-ban született Angliában, amikor a világ akkori vezető hatalma, a viktoriánus Anglia virágkorát élte. A tehetős Keynes-családba született fiú a legjobb, elit oktatási intézményekben tanult. Kiváló intellektuális képességeit az akadémiai világ valamint a kormányzati és művészeti szférák között mozogva egyaránt kamatoztatta. Az I. világháború az angol világuralmi pozíciókat, a prosperitás évtizedeit elsodorta. Keynes a saját életét és munkásságát az I. világháború előtti nyugalmas, békés és prosperitással

teli világ visszaállításának próbálta szentelni. Azonban ezeket az erőfeszítéseit csak változó siker koronázta. Hírnevét kezdetben azzal alapozta meg, hogy élesen ellenezte a versailles-i békeszerződést. Közgazdasági nézeteit, amelyek az 1970-es években meghódították a fejlett világ mértékadó makroökonómiai gondolkodásának egy jelentős részét – az 1920-as évek angliai tapasztalatai alapozták meg. Ekkor ugyanis az angol gazdaságot igen erős keresleth-iányos állapot jellemezte, nagy deflációs nyomással és magas munkanélküliséggel párosulva. Az általános elégtelen kereslet nemzetközileg, a fejlett világban is tartósan jellemezővé vált, és 1929–33 között már egy súlyos világgazdasági válsággá terebélyesedő visszaesést eredményezett. Ez az elhúzódó, drámai gazdasági pangás már egyértelműen kimutatta a tisztán csak piaci mechanizmusokra hagyatkozó gazdaságpolitikák csődjét, és az állami beavatkozás, egy újradefiniált pénz-, tőke- és munkapiaci szabályozás igényét. A piaci mechanizmusok ugyanis magukra hagyva, külső, de lényegében állami lépések (úgymint munkapiaci ösztönzés, támogatás, garancia és főleg fiskális keresletteremtés) nélkül, nem tudtak egyensúlyt teremteni az áru-, a munka- és a pénzpiacokon. E lépések szükségessége, mértéke és leginkább a várható tartós hatásaik tekintetében egyáltalában nem voltak nyilvánvalóak a 20. század első harmadában. Az elfogadáshoz különleges ideológiai szemléletre és némi bátorságra is szükség volt. Nem lehet véletlen, hogy jó fél évszázadot kellett várni a keynesi gondolatok elfogadásához és gyakorlati, gazdaságpolitikai alkalmazásához.

Nézeteit illetően leginkább a konzervatív, 18. század végi Edmund Burke és a felvilágosult-radikális demokrata rousseau-i ideológia közötti „félúton" érezte otthon magát. Az utókor, még a közgazdásztársadalom is, talán kevésbé van tisztában azzal, hogy a maga idejében a keynesi közgazdasági gondolatoknak nem volt igazán keletje, tanácsait alig vagy egyáltalán nem fogadták meg az akkor kormányzati pozíciókban lévők. Ilyen döntéshozói mellőzöttségnek tekinthető például, hogy az angol konzervatív kormány – Keynes tanácsai ellenére – 1925-ben visszaállította a valuták fix árfolyamon való aranyhoz kötését (aranystandard). Noha az amerikai elnökhöz köthető, a Roosevelt-féle válságenyhítő gazdaságpolitika *(New Deal)* merített ugyan bizonyos elemeket a keynesi tanokból, az amerikai elnök Keynes *opus magnum*át nehezen értelmezhető „misztikának" tartotta.[21] Az 1944-es Bretton Woods-i konferencián pedig a II. világháború utáni gazdasági világrendet illető javaslatait az amerikaiak érdekei vastagon felülírták. A közgazdász Keynes elismert, nagy hatású teoretikussá csak halála után, kifejezetten népszerűvé, „divatossá" pedig csak az 1970-es évek közepén vált, amikor az általa javasolt összkeresletoldali kormányzati beavatkozás gondolata (az állami költségvetési-költési stimulusokat és a keresletösztönző fiskális lépéseket támogató gazdaságpolitika) széles körben elfogadottá és gyakorlattá is vált. Ma, a több mint fél évszázados távlatból már talán kimondható, hogy gondolatainak ilyen széles körű elfogadásában és fél évszázadokon átívelő erős hatásában talán maga Keynes nem is reménykedett.

Nehezen vitatható, hogy az eredeti keynesi gondolatok – bár száz év alatt nagyon sok minden megváltozott a világban – napjainkban ismét reneszánszát élik. A tudomány malmai általában lassan őrölnek, de a Covid–19-világjárvány gyorsan és hirtelen forgatta fel a közgazdasági gondolkodás idevágó, az állami szerepvállalás tételeiről szóló fejezeteit.[22] Az állam által képviselt azonnali és jövőbeli pénzügyi erő és apparátus segítsége nélkül elképzelhetetlen a sikeres válság/járványkezelés. A mostani helyzet egészen különleges, amennyiben egy véletlen természetű, de méretében hatalmas, a GDP 15-20%-át érintő, leginkább csak a világháborús időkre jellemző,

[21] A hivatkozott – opus magnum – mű: Keynes 1936.

[22] Ahogy erről átfogóan értekezik: Baldwin – Weder di Mauro 2020a.

egyidejűen dupla sokk érte a gazdaságokat: keresleti és kínálati oldalról egyaránt. Ebben a kvázi háborús helyzetben a kitüntettet és remélten hatékony gazdasági szereplő tényleg az állam lehet. Így aztán – a tudomány számára nem meglepő módon – előtérbe került, sőt, berobbant, az állami beavatkozás ideája.

Az eredeti keynesi állami keresletösztönző megfontolások sokak számára nem voltak letisztultak és átütőek, írásait gyakran, azaz tömör megfogalmazású életbölcseletek *(bon mot)* tarkították. (ilyen, gyakran idézett gondolata a makroökonómiában az időtávok kötelező megkülönböztetésekor alkalmazott kitétele, mely szerint a hosszú távú kínálati görbe sokféle lehet: lapos, meredeken emelkedő, sőt, akár függőleges is, de ez szerinte nem bizonyosság, hiszen hosszú távon sok minden előfordulhat). Keynes életében még kevésbé volt jellemző a makroökonómiában a pontos és számszerűen is kifejezhető definíció, mint például a teljes foglalkoztatás vagy a NAIRU fogalma, melyek napjainkban már a bevezető közgazdasági tankönyvek erről szóló fejezeteiben is kötelezően ismerendőként szerepelnek. Keynes nem dolgozott ennyire jól kialakított fogalmakkal, ám ezek nélkül is jól érzékelte, hogy a nemzetgazdaság szintjén a keresletszabályozás meglehetősen összetett mechanizmus, amelyben az államnak gyakran – de főleg bajok esetén – kitüntetett szerepe lehet.

A keynesianusi gondolkodást és mint követhető, sőt, mainstream gazdaságműködtetési felfogást Keynes egyetemi kollégáinak munkássága (Joan Violet Robinson, Sir John Richard Hicks) tették teljessé. Az USA-ban pedig John Kenneth Galbraith munkássága népszerűsítette és erősítette az állam gazdasági szerepvállalásának filozófiáját az 1960-as években. Az állam erős gazdasági szerepvállalása mint követendő és sikeres gazdaságfilozófia azonban egyáltalán nem vált minden tekintetben domináns nézetté. Sőt, éles kritikát is kapott az 1970-es évtized gyötrelmes stagflációs éveiben, a stagnáló, de inflációval terhelt korszakban, amikor Keynes népszerűvé vált. Vagy ez csak a látszat? Vajon mennyire tetszett volna az 1970-es évek Angliájának gazdaságpolitikája Keynesnek? Persze a kérdés kifejezetten akadémiai (ma tényszerűen nem eldönthető), ám sejthető, hogy a 70-es évek elején Angliában jellemző magasabb jövedelműeket sújtó 83%-os jövedelemadó-sáv és a 25%-os, döbbenetesen magas infláció feltehetően nem nagyon találkozott volna Lord Keynes, a liberális konzervatív, kifejezetten vagyonos ember tetszésével. A heves bírálat két, később Nobel-díjas közgazdásztól, az osztrák iskola vezéralakjától, Friedrich Hayektől és az amerikai Milton Friedmantól érkezett. Mindketten – alapvetően – a piaci koordinációs mechanizmus hívei voltak, és a minimális állami szerepvállalás szószólójaként váltak ismertté világszerte. A keynesianus gondolkodás e két markáns elméleti ellenfele az állam tevékenységét piactorzítónak és – főleg – inflációgerjesztőnek tartotta. Az állam visszaszorításában, vagyis – Adam Smith eredeti kifejezését használva a piac „láthatatlan kezében" – jobban bíztak, mint a bürokratikus állami koordinációban. A vezető angolszász gazdaságok, az USA és Nagy-Britannia kormányai, a maguk részéről, az 1970-es évek második és az 1980-as évek első felében – a Reagen-, illetve a Thatcher-érában – a piaci fundamentalistáknak adtak inkább bizalmat, mert nem hittek a fiskális politika hatékonyságában. Saját kormányzati lépéseikben az állami tulajdon csökkentését és a monetáris politikák dominanciáját szorgalmazták. Egyébként leszögezhető: a maguk idejében, 1980–1990 között, e politikák meglehetős sikerrel működtek, mert az inflációt úgy fékezték meg, hogy nem fojtották el a konjunktúrát, és a munkanélküliségi szintek is elfogadható tartományban maradtak. A világgazdasági folyamatok azonban az idők során sokat változtak. E változásokkal pedig a domináns makroökonómiai nézetek is átalakultak.

A keynesi gondolat 2020 nyarának végén úgy tűnt, erősebb, mint valaha. Noha a legfejlettebb országokban a gazdaságelmélet főárama és a gazdaságpolitikai gyakorlatok évtizedekre elkerülték a keynesi tanokat, azért mégis sok követője maradt, napjainkban pedig a világ újra

felfedezni látszik néhány, zseniális meglátását. De már a 2009-es pénzügyi válságot követően a G20-ak, a világ legfejlettebb gazdaságait tömörítő csoport maga is újra hitelt adott az egyeztetett (szinkronizált), egyidejű fiskális stimulusok alkalmazásának, egy olyan konjunktúraélénkítési fegyverrel élt, amelyet csak kormányok képesek működésbe hozni. A várt eredmény nem is maradt el: a 2008–2009-es világgazdasági válságból történő kilábalás gyorsabb is lett a vártnál. Jelenleg, 2020 tavasza óta pedig a konjunktúraszabályozás kérdését illetően is egy teljesen megváltozott, új világban élünk, a koronavírus világjárvánnyá növekedése óta a nagy léptékű (a GDP 10–20%-át kitevő) és gyors fiskális lépések indokoltsága szinte nem is képezhette/képezte vita tárgyát. Az állam – fiskális eszközei különleges erejének köszönhetően – újfent főszereplővé vált, ahogy a jegybankok is a monetáris kondíciók nagymérvű, válsághelyzetben még további – szinte kötelező – enyhítésével, különösen aktívvá váltak. Az a régi-új gazdaságpolitika, amelyben az állam majd besegít, és költ, a New Deal egy új változata, az Atlanti-óceán mindkét partján ismét bevett gyakorlattá vált: az USA-ban és az EU-ban éppúgy, mint Japánban, egységessé vált az enyhítés minden áron, vagyis a konjunktúrát masszívan segítő szemlélet. A konjunktúraösztönzésre különböző elnevezésű állami fiskális eszközöket vetettek be (Újjáépítési Alap, Újraindítási Alap). A fejlett világban a II. világháborút követő időszak óta nem látott mértékű kormányzati hitelgarancia és egyéb direkt fiskális programok indultak el a munkahelyek, az üzleti ciklusok és a gazdaságok egésze normál működésének visszaállítása érdekében, még az állandó munkaidő-rövidítés méltán népszerű gondolata is feltámadt, utóbbi eredetileg szintén Keynestől származik. Keynes ugyanis már közel egy évszázada értekezett arról, hogyan lehet unokáink gazdasági, jóléti lehetőségeit tágítani.[23] A koronavírus-járvány árnyékában úgy tűnt, a világ újra előveheti, és aktivizálhatja az aggregát keresletösztönzés gondolatát. Az állami szerepvállalás sürgető keynesi gondolat hosszú távon is életképes és népszerű maradt.

12.6. Válságok – a pénzügyi piacok és a reálgazdaság

Mennyire reális, és egyáltalán jól magyarázható-e, hogy 2020 kora őszén a pénz- és tőkepiacok köszönték szépen az aggódást, de jól voltak, a legfőbb amerikai tőzsdeindexek (S&P-500, Dow Jones Industrials) rekordszintek közelében tanyáztak, miközben a reálgazdaság teljesítménye, a GDP és vele a munkanélküliség szintjei pedig meredeken romlottak? A pénz- és tőkepiacok viselkedése nem szabályokat követ, mindig „veszélyes üzemet" jelentenek, gyakran megmagyarázhatatlan, összeomlásszerű „balesetek" színterévé váltak. A pénz- és tőkepiacok ezen kiszámíthatatlan tulajdonságát a világ már közel egy évszázada megtapasztalta a tőzsdekrachok nevezetes sorozata révén (ilyenek voltak az 1929–33-as világválságot elindító zuhanás; az 1987-es „fekete hétfő", amely úgy vonult be a gazdaságtörténetbe, mint a legnagyobb napi – 20%-os – zuhanás; az 1999-es dot.com mániát követő összeomlás; a 2008–2009-es *subprime*-krízis, a gyengébb besorolású adósoknak nyújtott, túladagolt és túlcsomagolt értékpapír-válsága, amely súlyosan büntette a többszörös tőkeáttételt – *leverage* – és az eleve gyenge minősítésű adósoknak tömegesen nyújtott hiteleket). A jelzálogpiaci válságként ismertté vált esemény megrengette a stabil amerikai és EU-s bankrendszert is.[24]

[23] Erről lásd Keynes 1932.

[24] Alapjaiban jelent új megoldást Kovacs–Pasztor (2021) tanulmánya, amelyben a teljes jelzálogpiaci szabályozás eszközeinek és kritériumainak megváltoztatását javasolják. A banki tőkemegfelelőség hátterét Kutasi (2015) részletezi európai példákon keresztül.

A 2020-as év első három negyedévének tőkepiaci reakciói, a súlyosan elhúzódó koronavírus-világjárvány árnyékában is – egészen szokatlanul – összességében pozitív fejleményeket hoztak. Az első riadalmat, 2020. február–március hónapokat követően, az S&P-500 (Standard and Poors) tőzsdeindexe elveszítette harmadát, ám gyorsan visszanyerte vesztesége felét, és rövid időn belül újra rekordszinten állt. 2020. augusztusban a Dow Jones Industrials indexe 26 428 pont közelében állt. A legkézenfekvőbb magyarázat erre, hogy az amerikai jegybank szerepét betöltő FED még tovább tágította a mennyiségi könnyítés (QE) határait, és meghirdette a vállalati kötvényvásárlást *(corporate bonds)* is. Ez a lépés azonnal visszahozta a pénzpiacokon az optimizmust, látván, hogy válság ide vagy oda, a nagyvállalati adósságok könnyen refinanszírozhatóak. Az amerikai pénzpiacokon kialakuló vonzó kép azonban félrevezető lehet, amennyiben – 2020. augusztus közepén – sem az angol, sem a többi európai piacok nem mutattak olyan gyors javulást, mint a Wall Street. De az USA esetében sem lehetett mindenki elégedett, főleg a kisebb és közepes nagyságú vállalatok vagy éppen az utca embere, az átlagos amerikai jövedelemtulajdon, a „Main Street", ahogy az amerikai sajtó nevezi az utóbbi szférát (az elnevezés eredete az a tény, hogy minden város rendelkezik ilyen nevű utcával, amely általában történetileg is a város magjának, közepének nevezhető). Az amerikai munkapiac 2020. június végén látványosan zsugorodott, bár augusztusra már némi javulást mutatott: 25 milliós munkanélküliség alakult ki hónapok alatt, és évtizedek, az 1948-as év óta nem látott, 16%-os állásnélküli arányt mutatva rekordmagasságba szökött ez, a reálgazdaság állapotát leginkább jelző mutató.

Amíg a tőzsdén jegyzett nagyvállalatokat a részvénypiacok mesterségesen, jórészt a QE által táplált emelkedése segítette, addig az utca emberét a föderális kormányzati kassza által fűtött gyorssegély (családi állapot és jövedelmi viszonyok függvényében akár havi 2000-2400 dollár) próbálta változatlan fogyasztásra ösztönözni, akkor is, ha munkáját elveszítette. A járvánnyal együtt járó drámai output- és munkahelyvesztés nyomán azok a sebek is felszakadtak, melyek a 2008–2009-es „tisztán" pénzügyi válságban keletkeztek. Hirtelen nagy tömegek kerültek anyagi bizonytalanságba, megélhetési „gödörbe", és azonnali állami/költségvetési segítséget igényeltek. Az amerikai GDP bezuhanása és a további gazdasági kontrakció – a jövedelmek elmaradása miatt – nagyon sokba kerül minden jövedelemtulajdonosnak a jelenben, de még inkább – az adósságnövekedés miatt – a jövőben! A közvetlen fiskális mentőcsomagok mértéke 2020-ban az USA GDP-jének kb. 7%-át tették ki, kb. 1600 milliárd dollárt. A hitelek – garanciákkal együtt – a GDP 10-15%-át, 2000-3000 milliárd dollárt is elérték. A fejlett ipari országokat tömörítő G20 csoportban foganatosított költségvetési stimulusok kb. 11 000 milliárd USD összeget tettek ki. Ez az USA GDP-jének mintegy fele, a kínai éves output 75%-a, tehát hatalmas összegű mesterséges gazdaságélénkítésről beszélünk világgazdasági méretekben is.

A masszív fiskális lépéseken túl a tőkepiaci hangulatjavulást, illetve a gazdasági bezuhanás, esetleges teljes lefagyás elkerülését egyértelműen a hipermonetáris-lazítás eszközének bevetése, a FED és a fejlett országok jegybankjainak értékpapír-vásárlása is magyarázzák. Ez az általánossá vált „laza" jegybanki magatartás a konjunktúra fenntartásának ugyan bizonyosan jót tesz, ugyanakkor nem mindig nyeri el a politika tetszését. Az USA-ban elsősorban a Demokrata Párt vezetése neheztel a masszív jegybanki, a tőke- és pénzpiacokat mentő akciókra.

Az egyidejűleg alkalmazott rendkívüli fiskális és monetáris bőkezűségnek egy napon azonban meg kell majd fizetni az árát. Legalábbis a hagyományos makrogazdasági felfogások szerint a semmiből nem lehet előállítani – reálgazdasági értelemben – valamit, nem lehet addicionális GDP-t és munkahelyeket teremteni, a régi álláshelyeket megőrizni, főleg úgy, hogy nincs folyamatos kereslet. Az azonnali pénz- és hitelbőségen kívül a reál üzleti ciklus visszaépüléséhez ugyanis leginkább a háztartások vásárlása, beruházások, a nettó-export stabilitása, de ezek tartós

növekedése is kell. Ez a folyamat – különösen világgazdasági szinten – rendkívül bonyolulttá vált abban az értelemben, hogy a II. világháború utáni időszakban az aggregát kereslet és kínálat szimultán, egyidejű összeomlása ebben a mértékben eddig még soha nem következett be. Így, miután a keresleti összeomlás különleges eredetű, az újjáépítésnek is túl kell lépnie az 1930-as évek New Dealjéhez kapcsolódó fogalom értelmezésén. De átalakult az állam szerepeit illető gondolkodás is: a járványügyi készültség és az azonnali elkölthető jövedelmet nyújtó állami segítség indokoltsága nem kérdőjelezhető meg. Elméleti síkon – bár nem új a kérdés – az elemzése is nehezebbé vált: vajon a jövőben mégis ki fog leginkább fizetni a jelenben felvállalt monumentálisan extra költségvetési terhekért? Milyen jövőbeni növekedési áldozata lesz vajon a hirtelen meglóduló és újrahalmozódó államadósságoknak? A probléma megoldása időben ugyan kitolható, de el nem kerülhető, mindenképp elméletileg is megalapozott választ követel a valós társadalmi költségek számbavétele.

Hasznos és értelmes tehermegosztás, hogy számos, a járvány következtében teljesen „befagyott" tevékenységet végző vállalat (például a tengeri üdülési szolgáltatást nyújtó és nyaraló hajókat üzemeltető vállalatok, légitársaságok), melyek előreláthatólag tartósan ebben a tetszhalott állapotban maradnak, pénzügyi nehézségeik enyhítésére a friss vállalati kötvénykibocsátás lehetőségével élnek, és a piac él is a kötvényvásárlás lehetőségével. Amerikában a vállalati szektor 650 milliárdnyi USD (a GDP 3%-a) összegű adósságot tudott eladni 6 hét leforgása alatt, mert sok vásárló volt a kötvénypiacon, és azt is tudni lehetett, hogy a FED is vásárol, tehát érdemes a pénz befektetni. Nehezen vitatható tehát, hogy a pénzügyi eszközvásárlásoknak van pozitív hozadéka, hiszen a felszínen tart sok, máskülönben csődbe kényszerülő vállalatot, tehát segíti a reál üzleti ciklus negatív spirálját tovább mélyítő csődök elkerülését. A FED általi folyamatos vásárlás stabilizálja a pénz- és tőkepiacokba vetett bizalmat. Persze ez a bizalmi hatás önmagában nem elegendő. Bizonyos iparágak esetében a kötvényvásárlásnak, az állami mentőövnek valóban szó szerinti jelentése van: megmenteni a céget az alámerüléstől, azonban a segítséget nem állandósíthatja. A nagy hozzáadott értéket termelő, tömegeknek munkát adó, számos más ágazathoz kapcsolódó vállalatokat (repülőgépgyártás, autógyártás, áruházláncok) felszínen kell tartani, a vihar nem fog örökké tartani. A nyomott és fogyasztói bizalomhiányos konjunkturális helyzetben a FED sem tehetett mást, mint enyhített, és még több, egészen laza feltétel melletti kölcsönt kínál mindenkinek, aki beruházni és tartósan venni szeretne valamit, beleértve az értékpapírokat (részvényt, államadósságot és vállalati kötvényt egyaránt). Az amerikai szövetségi államadósság hozama 2020 nyár végén éppen hogy pozitívak, a 30 éves – leghosszabb – lejáratúé valamivel 2% felett járt. De egy magánszemély már 3%-ra eladósodhat jelzálog ellenében, ha házat szeretne venni. Ez már igen vonzó kamatszint, amelyen sokaknak érdemes lehet vásárlást alapozni (30 éves távlatban az évi átlagos infláció ezen szint közelében lehet, amely azzal egyenértékű, hogy szinte ingyen pénzt kap a vásárló). Hiteloldalon nincs tehát korlát. Ez egy egészen új helyzet.

A túl laza monetáris politikák azonban még a világjárvánnyal együttjáró rendkívül nyomott konjunkturális helyzetben is hordoznak veszélyt, mégpedig legalább háromfélét.

Az első kockázat az úgynevezett második fertőzési hullámmal vagy *aftershock*kal érkezne, amikor 2020-ban a GDP a 2. és 3. negyedévben is a mélyben maradt, akár –10%-os szint közelében, melyből egy felfele menetel a tényleges intermediális – beruházási – javak piacán (tehát nem az értékpapírpiacokon) a kereslet normális szintre való visszasegítése igen nehéznek bizonyulhat. Több okból is. A nagyobb tételek (tartós javak, autó, lakásfelszerelés, drága utazás stb.) vásárlásától még nagy tömegek riadnak vissza, a hitelre történő vásárlás is visszafogottabb lesz, az elkölthető jövedelmek nem támaszkodhatnak majd olyan olajozottan működő hitelkihelye-

zésekre és hitelkártyákra, ahogy normál időszakban az az USA-ban megszokott, mivel a nagy munkanélküliségi szintek mellett a jövőbeli tartós jövedelem bizonytalanná vált. Kevesebb lesz az előrehozott hitelalapú vásárlás.

Jelentős kockázatot jelent továbbá, hogy a túl puha feltételek mellett elérhető hitelek esetén jelentősen megnőhet a felelőtlen költés, a csalárd gondolkodás kockázata. A nagy összegű hitellel, tőkeáttétellel bonyolított kockázatos pénzügyi műveletek egy nagyobb szereplő bukása – ahogy 2001-ben az Enron, 2008-ban a Lehman Brothers esetében – az egész pénzügyi rendszerbe vetett bizalmat rendítheti meg.

A kevésbé hangoztatott kockázat politikai természetű, melynek hátterében természetesen a pénz, de főleg a teherviselés kérdése áll. Nem látszik még a végkifejlet, tehát hogy a válságkezelés következtében milyen arányban sérülnek a nagyvállalatok *(Big Businesses),* illetve a kis vállalkozók és a bérből élők, háztartások milliói *(Main Street).* Legfőképp pedig: végül milyen is lesz a válságkezelés fiskális árát cipelő alanyok jövőbeni adóteher-megosztása, ki fogja leginkább kifizetni a megnövekedett állami pénzosztás késleltetett, de előbb-utóbb beérkező számláit? A válságkezelés komoly és tartós áldozatvállalást, jövedelemről való lemondást is jelent szinte minden adózó részéről. A kérdés csak az, hogy mely adózó rétegek és milyen új típusú adókkal fogják kifizetni a válságkezelés számláit. A válasz politikai természetű, a 2020-as őszi amerikai elnökválasztási kampánynak – többek között – ez lett az egyik fő témája (például az, hogy a Trump-kormányzat által csökkentett társasági adó vajon visszaalakulhat-e, vagy más adófajták születnek a szövetségi kincstár megnövekedett bevételi igényeinek kielégítésére).

12.7. A GDP-előrejelzés különös nehézsége – eltérő sérülékenység

A Nemzetközi Valutaalap (IMF) 2020. április 14-i jelentésében már azt prognosztizálta, hogy a világgazdaság a II. világháború óta a legsúlyosabb gazdasági visszaesés elé néz.[25] A júliusban kijött hivatalos becslésben pedig még tovább rontotta a kilátásokat az év egészére vonatkozóan.

A koronavírus-járvány globális kiterjedése és súlyossága megnövelte az elhúzódó világgazdasági recessziós forgatókönyvek valószínűségét. A 2020 végére kialakuló helyzetben a konjunktúra feltámasztásának tankönyvi tételei is némi módosulásra szorulnak, amennyiben a reál üzleti ciklus átlagosan várható hosszát és az elmozdulásokat befolyásoló tényezőket is újra kell gondolni az egyidejűleg jelentkező kettős sokk és a vírusfélelem okozta helyzetben. Most ugyanis egy időben keletkezett egy drasztikus kínálati-keresleti oldali sokk. A GDP kétszámjegyű zsugorodása, az azonnali output- és jövedelemvesztés már olyan értékű, amelyből a gyors kilábalás eszközrendszere nem érthető el a hagyományos makroökonómiai keretekben. Az ismert és elfogadott modellekben a legfontosabb szereplők várakozásai mind a kínálati, mind a keresleti oldalon a megszokottnál sokkal erősebben bizonytalanodtak el, az időtávok és a várható plusz alkalmazkodási költségek tekintetében pedig gyakran összezavarodtak.

A 2020-as év harmadik negyedévében a válság a II. világháború utáni időszakot tekintve a legsúlyosabb gazdasági áldozatokat követelte az OECD-országok egészét illetően, de az áldozatok és a sérülékenység mértéke markánsan különböző lett. Sok ország viszonylag válságtűrőnek bizonyultak, míg mások jóval sérülékenyebbnek mutatkoztak. Az elmúlt évtized tapasztalata alapján állítható, hogy az iparilag fejlett világban a tartósan felfelé ívelő, prosperáló időszakokban,

[25] IMF 2020.

a gazdasági növekedés mértékét inkább egy egymáshoz való közeledés, konvergencia jellemezte. A recessziós időkben éppen ellenkező azonban a helyzet, szétvált a mezőny, és jelentős különbségek alakultak ki. Az, hogy egy-egy ország mennyire sínyli meg a járvány alatt és után a recessziót, több tényezőtől is függhet. Azon tényezők, a teljesség igénye nélkül, melyek tehát szétszórják a mezőnyt súlyosan sérülékeny és legkevésbé sérülékeny besorolás között, a következők:

– az országok GDP-jének a járvány idején azonosítható szektoriális szerkezete;
– a kritikus ágazatok vállalati szektorösszetétele, külső és belső kereslete, a bajba jutottak mérete (forgalma);
– a fiskális stimulusok kellő mértéke és pontos célzottsága, így főleg a lakossági fogyasztás területén a keresletélénkítés eredményessége;
– a munkapiacokat segítő intézkedések pénzügyi ereje és időtartama.

Vizsgáljuk meg az első tényezőt, a GDP szektoriális szerkezetét. A járvány miatti üzemi és beruházási leállások *(lockdown)* leginkább azokat az országokat sújtották, ahol a munkaintenzív szektoroknak a kibocsájtáson belüli aránya viszonylag eleve magas volt, legyen szó építő- és feldolgozóipari üzemekről vagy éppen szolgáltató iparokról. Utóbbi ágazatban például a turizmus és a vendéglátás kiemelkedően sérülékenynek számít, hiszen ezelben a „bezárkózás" válsághatása kiemelkedően súlyos volt. Közép-Kelet-Európában az előbb említett munkaintenzív szektorok, Dél-Európában például a szolgáltató szektor (turizmus) hosszantartó kényszerszünete majdnem összeomláshoz vezetett, a dél-európai régiókban közel minden nyolcadik nem pénzügyi szolgáltató álláshely ilyen volt. Összehasonlításként: egy olyan fejlett országban, mint Kanada, ahol a kitermelő iparok (bányászat, energia) nagy súlyt képviselnek az outputban, ott jóval enyhébb válságtünetek jelentkeztek, legalábbis a munkapiacon biztosan.

Az is megállapítható, hogy a szó legszorosabb értelmében világjárvánnyá duzzadó Covid–19-pandémia idején, lényegében a 2020-as év első felében, egészen bizonyosan, a gazdaság jövőbeli növekedéséről kialakított, és egyébként számszerűn is jól modellezhető gondolkodás, velük pedig a számítógépes modellezési rutinok – kis túlzással – csődöt mondtak: mind az aggregált kínálati, mind az összkeresleti oldalon (és persze az állam jövedelmeit és kiosztott transzfereit illetően is) a legfőbb bemenő paraméterek nagyon furcsán viselkedtek. De a termelő és a szolgáltató iparokban is „tervezhetetlenné" váltak az aktivitási és a várható outputszintek. A múltbéli idősorok indikációja gyakran tévesnek bizonyult, hiszen az csak „normál időket" idézett, azok korábbi mozgó átlagait mutatta. A járványidőszak tehát maga volt az abnormalitás.

A gazdasági növekedés mértékének a járványidőszakban kialakult előrejelzési nehézségeit illusztrálja az alábbi, 12.1. táblázat, amely az IMF saját adatbázisa alapján készített prognózisait mutatja. Ezeket az IMF minden évben a hivatalos *Világgazdasági kilátások* (*World Economic Outlook,* WEO) címet viselő kiadványban adja közre. A táblában megjelenő adatsorok közül leginkább azok az igazán érdekesek, amelyek a 2020. áprilisi előrejelzés júniusi felülvizsgálatát és korrekcióját mutatják. Valójában az eredeti (áprilisi) és a korrigált előrejelzések közötti, néha hatalmas különbséget érdemes igazán közelebbről is szemügyre venni. A táblázat utolsó oszlopa az eltérés, a „tévedés" mértékét mutatja az eredeti becslés százalékban kifejezve.

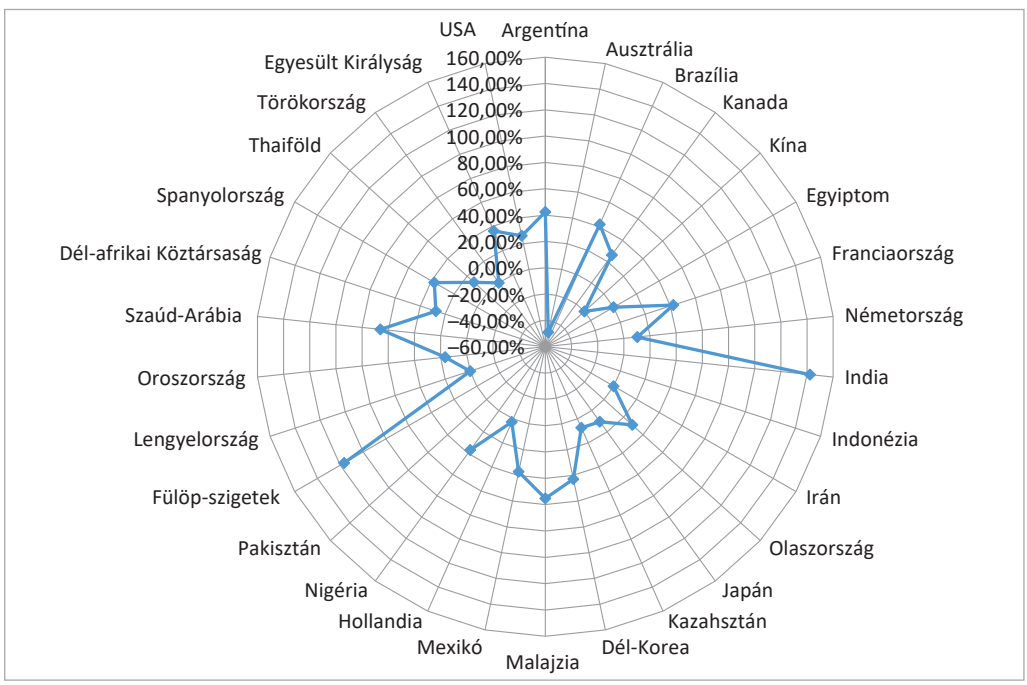
12.1. táblázat: A GDP előrejelzése a kritikus 2020–2021-es időszakra, a tévedés mértéke a negyedéves revízió után

			Előrejelzés		Az áprilisi WEO-előrejelzéstől való eltérés		Az eltérés (tévedés) mértéke %-ban
	2018	2019	2020	2021	2020	2021	A 2020-as becslés revíziója, a tévedés mértéke az első adat %-ában
Argentína	–2,5	–2,2	–9,9	3,9	–4,2	–0,5	42,42
Ausztrália	2,8	1,8	–4,5	4,0	2,2	–2,1	–48,89
Brazília	1,3	1,1	–9,1	3,6	–3,8	0,7	41,76
Kanada	2,0	1,7	–8,4	4,9	–2,2	0,7	26,19
Kína	6,7	6,1	1,0	8,2	–0,2	–1,0	–20,00
Egyiptom	5,3	5,6	2,0	2,0	0,0	–0,8	0,00
Franciaország	1,8	1,5	–12,5	7,3	–5,3	2,8	42,40
Németország	1,5	0,6	–7,8	5,4	–0,8	0,2	10,26
India	6,1	4,2	–4,5	6,0	–6,4	–1,4	142,22
Indonézia	5,2	5,0	–0,3	6,1	–0,8	–2,1	266,67
Irán	–5,4	–7,6	–6,0	3,1	0,0	0,0	0,00
Olaszország	0,8	0,3	–12,8	6,3	–3,7	1,5	28,91
Japán	0,3	0,7	–5,8	2,4	–0,6	–0,6	10,34
Kazahsztán	4,1	4,5	–2,7	3,0	–0,2	–1,1	7,41
Dél-Korea	2,9	2,0	–2,1	3,0	–0,9	–0,4	42,86
Malajzia	4,7	4,3	–3,8	6,3	–2,1	–2,7	55,26
Mexikó	2,2	–0,3	–10,5	3,3	–3,9	0,3	37,14
Hollandia	2,6	1,8	–7,7	5,0	–0,2	2,0	2,60
Nigéria	1,9	2,2	–5,4	2,6	–2,0	0,2	37,04
Pakisztán	5,5	1,9	–0,4	1,0	1,1	–1,0	275,00
Fülöp-szigetek	6,3	6,0	–3,6	6,8	–4,2	–0,8	116,67
Lengyelország	5,3	4,1	–4,6	4,2	0,0	0,0	0,00
Oroszország	2,5	1,3	–6,6	4,1	–1,1	0,6	16,67
Szaúd-Arábia	2,4	0,3	–6,8	3,1	–4,5	0,2	66,18
Dél-Afrika	0,8	0,2	–8,0	3,5	–2,2	–0,5	27,50
Spanyolország	2,4	2,0	–12,8	6,3	–4,8	2,0	37,50
Thaiföld	4,2	2,4	–7,7	5,0	–1,0	–1,1	12,99
Törökország	2,8	0,9	–5,0	5,0	0,0	0,0	0,00
Egyesült Királyság	1,3	1,4	–10,2	6,3	–3,7	2,3	36,27
USA	2,9	2,3	–8,0	4,5	–2,1	–0,2	26,25
A tévedések szórása							80,16

Megjegyzés: A táblában szereplő országok 2019-ben a világ GDP-jének 83%-át adták Az adatok teljes költségvetési évekre vonatkoznak minden ország esetében. Pakisztán és Indonézia (a két szélsőséges eset, *outliner*) nélkül a szórás csak 37%, amely azonban még így is igen jelentős, Nagy-Britannia-méretű becslési tévedést jelentett.
Forrás: IMF, World Economic Outlook adatbázis, 2020. júniusi korrekció (update) alapján a szerző szerkesztése és számítása

Az 12.1. táblázat jól mutatja a GDP-előrejelzés különleges nehézségeit egy drámai válságkörnyezetben: az IMF WEO-jelentésében az áprilisi és a júniusi adatok különbségét, a tévedés mértékét a táblázat utolsó oszlopa mutatja az első adat %-ában. Az adatok a –48%-tól (Ausztrália) a +266%-ig (Indonézia) szóródnak, és a negatív előjele azt mutatja, hogy az előrejelzett változás iránya is megváltozott. Az igen nagy eltérések oka néhány ország esetében a nagyon alacsony értékű (1-1% közeli) első becslés, vagy – például India esetében – egészen kiugró mellélövés volt (–4,4% = > –6,4% = 142,2%. Inkább csak azok az országok lehetnek érdekesek, ahol az adatszolgáltatás első iránya nagy világgazdasági szereplőként vannak nyilvántartva, így például az USA (26,%), Kanada (26,2%), Franciaország (42,4%), Németország (10,2%), Spanyolország (37,5%) és Olaszország (16,6%). A GDP-becslési tévedés mértéke ezekben a kulcsországokban is 10-43% között szóródik, jól mutatva a becslési nehézséget. Kína (–20%) a nagyon alacsony 1% induló szint miatt nehezen értékelhető, a teljes évre nem is adtak ki hivatalos becslést a kínai statisztikai hatóságok. Van persze pozitív példa is. Hollandia esetében 2,6%-os a hiba, és teljesen elfogadható a mérték. Ezek az adatok talán jól bizonyítják, hogy a járvány elhúzódásával, a „lockdown"-intézkedések sokaságával a GDP-előrejelzések is nagyban ellehetetlenültek.

Tekintetbe véve, hogy a fenti WEO-statisztikában szereplő országok a világgazdaság GDP-jének 83%-át adták 2019-ben, az output-előrejelzési nehézségek, már önmagában a dupla sokk hatásainak statisztikai becslése is, általánosnak mondhatóak. Visszatekintve, a növekedési tényadatokat újra megnézve, feltehetőleg pontosabb és jobb magyarázatokat kapunk majd mind a visszaesés természetéről, ágazati jellemzőiről, mind a felépülés időigényéről. De erre még várnunk kell.

12.2. ábra: A becsült GDP-előrejelzés tévedése %-ban a WEO 2020. áprilisi, negyedéves alapon számított éves adathoz képest

Forrás: IMF, World Economic Outlook, 2020. júniusi korrekció (update) alapján a szerző szerkesztése

A GDP-statisztikákból is látni lehetett, hogy az egyes országok sérülékenysége, válságállósága (ha tetszik, egy divatos kifejezéssel: rezilienciája) eltérő volt. Ezt erősíti meg Dingel és Neiman sokat hivatkozott tanulmánya, amelyben a szerzők egy úgynevezett sérülékenységi rangsort állítottak fel (az egyes országokhoz rangszámokat rendeltek), amelyben öt, a járványhelyzetben különleges fontosságú szempontot használtak fel (lásd 12.2. táblázat).[26] Megnézték az otthonról nem végezhető állások arányát az összmunkahelyek százalékában; a kiskereskedelem, a szállítás és a vendéglátás súlyát a GDP-ben, százalékban; valamint a közvetlenül és azonnal elkölthető fiskális stimulus részarányát a GDP-ben százalékban. E mutatók átlagolása alapján alakították ki a rangsort, amely igen jól jellemezte a válságállóságot és a sérülékenységet.

A sérülékenységi rangsor tetején Görögország állt. A leginkább válságálló gazdaságnak pedig az USA bizonyult. A rangsorolás módszerét lehet ugyan vitatni, mert közel sem teljesen tudja megragadni a GDP-zuhanás és a munkapiaci feszültségek minden változatát, ugyanakkor azonban jól jellemzi a home office, az otthoni munkavégzés erejét s persze kiváltságosságát is. Tehát azt, hogy ahol magas volt például a feldolgozóipar súlya a GDP-ben, ott nagyobb output-károk keletkeztek, a termelés folyamatosságát nehéz – vagy éppen lehetetlen – volt fenntartani.

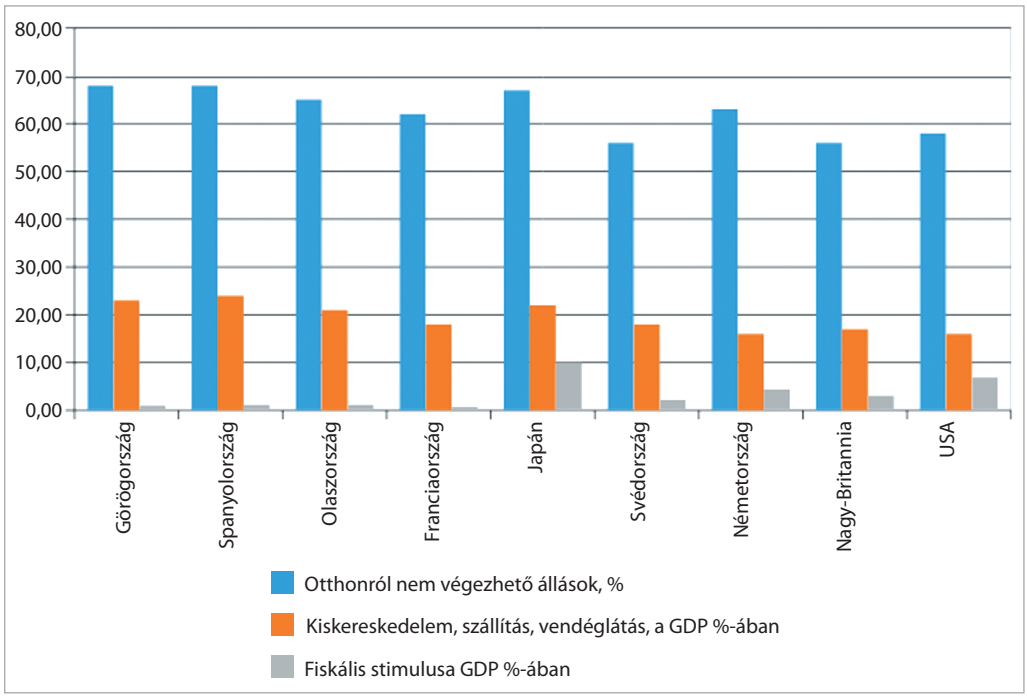
12.2. táblázat: Eltérő válságálló képesség és sérülékenység néhány országban

Sérülékenységi mutató: rangszám, 1 = nagyon sérülékeny; 33 = legkevésbé sérülékeny	Országok	Otthonról nem végezhető állások, %	Kiskereskedelem, szállítás, vendéglátás, a GDP %-ában	Direkt, azonnal elkölthető fiskális stimulus a GDP %-ában
1,00	Görögország	68,00	23,00	1,00
3,00	Spanyolország	68,00	24,00	1,20
5,00	Olaszország	65,00	21,00	1,20
15,00	Franciaország	62,00	18,00	0,70
23,00	Japán	67,00	22,00	10,00
28,00	Svédország	56,00	18,00	2,20
29,00	Németország	63,00	16,00	4,40
31,00	Nagy-Britannia	56,00	17,00	3,10
33,00	USA	58,00	16,00	6,90

Megjegyzés: Az úgynevezett sérülékenységi mérőszámok, pontosabban rangsormutatók kialakítása úgy történt, hogy a szerzők a Covid–19-bezárkózásban az általuk speciális sérülékenységi aspektusnak tekinthető öt komponens számtani átlagát vették. Így: a) a kisvállalkozásoknál foglalkoztatottak arányát; b) az otthonról való dolgozás lehetősége/arányát; c) a kiskereskedelem és szabadidő-vendéglátás szektorok arányát; d) a direkt, azonnal elkölthető fiskális stimulus mértékét; e) a fiskális lépések munkahelyvédelmi orientáltságának mértékét. A rangsormutató tehát egy „kompozitátlagot" fed (a + b + c + d + e)/5, amelynek a pontos közgazdasági jelentése, noha bizonytalan, mégis eléggé jól jellemzi a válsággal szembeni ellenálló képességek eltérő mértékét.

Forrás: Dingel–Neiman 2020 alapján a szerző szerkesztése

[26] Dingel–Neiman 2020

12.3. ábra: Változó fiskális és munkapiaci hatások a világjárvány idején
Forrás: Dingel–Neiman 2020 alapján a szerző szerkesztése

12.7. Összefoglaló

Ebben a fejezetben áttekintettük a világgazdasági válságok lefolyásának legfőbb jellemzőit és a válságkezelés időben változó, ugyanakkor egyre eredményesebbé váló eszközeit, bemutatva a szakirodalom válságkezeléshez köthető gazdaságfilozófiai és eszmetörténeti áramlatait. Megállapítottuk, hogy a nagy outputvesztés és a munkanélküliségi szintek felfutása esetén az államnak kitüntetett szerepe van, elsődlegesen a fiskális stimulusok, a GDP-jövedelemáramba mesterségesen táplált állami kifizetésekkel. Azonnal és kellő mértékben ugyanis az állam az az egyedüli szereplő, aki leginkább képes a gazdasági folyamatok összehúzódásának megállítására, és az ellenkező irányú, expanzív bővülést indukáló lépések megtételére.

Az állam különleges szerepeire már az 1929–33-as válság tanulságait magyarázó makroökonómiai gondolkodás felhívta a figyelmet, mindenek előtt John M. Keynes úttörő munkássága nyomán. A gondolat azonban csak az 1970-es években nyert igazán éles helyzetben alkalmazást, a gazdaságpolitikai kormányzatok általi elismerést, amikor igaz, jelentős állami eladósodás árán, de sikerült a világgazdaságban egy hosszú stagnálás (infláció és lassú vagy zéró növekedés) után újraéleszteni a gazdasági növekedést

A válságkezelés elvei, noha letisztultak és egyértelművé vált, hogy fiskális és a monetáris lépéseknek egymást segítve, azonos irányba kell a gazdaság szereplőire hatniuk. Az elsődleges ösztönzési irány a háztartások esetében és a vállalati szektort illetően az, hogy több költésre, fogyasztásra (növelésre) ösztökélje. A magánfogyasztó esetében a többletköltéssel jövedelmet

termel másoknak (minden magánköltés valaki másnak jövedelmet jelent). Ugyanígy a vállalati szektor beruházásnövelésére ösztönzés (I növelése), a beruházás költései másoknál jövedelmet fog keletkeztetni.

A pénz- és tőkepiacok szerepének növekedésével, valamint a pénzügyi globalizáció felerősödésével már egészen új típusú válságenyhítési problémák is keletkeztek. Ezek közül is a legfontosabb, hogy az úgynevezett mennyiségi könnyítések (QE, *quantitative easing*), a jegybank részéről friss pénz pumpálása a bankrendszerbe és a tőkepiacokba, nem hozta meg az üzleti ciklus feltámasztásában azt az eredményt, amit tőle vártak. Némileg leegyszerűsítve: önmagában az a körülmény, hogy a friss pénz rendelkezésre áll, és az értékpapírpiacokon gyakran mint kereslet jelenik meg, nem tudja a reálgazdaságot (termelést-szolgáltatást, munkapiacokat) élénkíteni. A pénz ugyan elköltődik, de a GDP-ben és a munkanélküliségi adatokban nem látszik hatása. További bonyodalmat jelent, hogy az olcsó pénz és a „laza" monetáris politika olyan eladósodást is elindíthat, amely már nem kívánatos. A túlfutott (túlfűtött) hitelezés volt például az egyik válságkiváltó tényező a 2008–2009-es jelzálogválság idején, amikor valóban a pénz- és tőkepiacok „zabolátlan" és nem kellően szabályozott működése volt a válság legfőbb okozója. Az állam (valójában az adófizetők) ekkor is mozgósítva lett a nagyobb bajt, a pénzügyi összeomlást elkerülendő, és mint gyorshitelező, illetve ideiglenes tulajdonos jelent meg a bajban lévő bankoknál, és így stabilizált. A válság elmúltával visszahúzódott, legalábbis az USA-ban.

A 2008–2009-es válság leginkább pénzügyi természetű volt, és a kezelése is jobbára monetáris eszközöket igényelt. A 2008–2009-es válság óta kialakult, a 2020-as évben bekövetkezett drámai globális válságfolyamatok nyomán egyértelműen megerősödött az az igény, hogy a legnagyobb fejlett gazdaságok együttesen és lehetőleg egyidőben alkalmazzanak „szinronizált globális stimulust" a recessziós folyamatok megállítására, lehetőség szerinti visszafordítására. Ez az együttes cselekvések igénye már új fejlemény a makroökonómiában, és a szakirodalomban is megalapozottnak tekinthető.

A makroökonómia és a gazdaságpolitikai felfogások szemszögéből tekintve, mindenképp pozitív fejleményként, a korábban már feltárt tételek némi elismeréseként is lehet értékelni azt az általános válságkezelési gyakorlatot, amelyik az úgynevezett diszkrecionális fiskális politikák erejét és létjogosultságát újra igazolni látja a válság sújtotta legfejlettebb országokban.

A sikeres válságkezelési gyakorlatok lényege, hogy megerősítette az anticiklikus beavatkozások létjogosultságát. Ez azt jelenti, hogy összehúzódás, outputvesztés esetén az államnak költenie kell, lökést adva az elmaradó összkeresletnek, ugyanakkor – és ez a szabály is szigorúan betartandó – a nyugodt, jó időkben, amikor a gazdaság visszatért a normál növekedéshez, az állam pedig a jövedelem(adó)termelési képességéhez, akkor viszont meg kell kezdeni az állami költés visszafogását, a felgyűlt új adósságok leépítését. Az utóbbi a jóval nehezebb művelet, mert a relatív állami-jegybanki pénzbőség után a szavazókkal már nehezebb elfogadtatni a költségvetési megszorítást pusztán a válság fiskális kezelésének helyességére hivatkozva. E megállapításnak különösen erős tudományos megerősítését kínálják a makroökonómia rangos sztárszerzői is.[27]

A 2008–2009-es világgazdasági válság kezelésének maradandó és a 2020-as globális visszaesés tanulságaként lehet értékelni, hogy a nemzetközi konjunktúraciklusok összefonódása – feltehetőleg – tartós jellemzőjévé vált az outputvesztést enyhítő/megelőző beavatkozásoknak. A kínai gazdaságban 2008–2011 között lezajlott jelentős állami költési-hitelezési stimulus nagymértékben segítette a nemzetközi konjunktúra és világkereskedelem szinten tartását is.

[27] Így például Blinder 2013; Blanchard–Summers 2017; valamint Furman 2018.

Összességében a jelenlegi – 2020-as – világgazdasági válságban is, az a korábbi közpénzügyi tétel igazolódott be, hogy a kedvezőbb fiskális állapot (egyensúlyi helyzet) kedvezőbb válsághatás-lefolyást eredményez, és kisebb összehúzódást, outputvesztést garantál.

A 2020-ban világméretűvé szélesedett Covid–19-járvány elleni védekező intézkedéseket és a globális recessziót eredményező kettős sokkhatást már egészen új válságkezelési felfogásban lehetett értelmezni. Most a tipikus visszaesés mérete (kétjegyű), a recesszió hossza (jelenlegi előrejelzés szerint 3-5 negyedév) azt indokolták, hogy különlegesen nagyvonalú, ultralaza fiskális és monetáris kondíciókkal támogassák a fejlett országok gazdaságpolitikai kormányzatai (mind az USA-ban, mind az EU-ban és a Távol-Keleten is) az aktivitást, a munkahelyeket és a jövedelemvesztő gazdasági környezetet.

Megállapítottuk a fejezetben az is, hogy a járvány okozta válságkörnyezetbe a GDP-előrejelzés igen nehézzé vált, sok országban gyakorlatilag csődöt mondott.

Az általános nehézségek ellenére a válsággal szembeni ellenálló képesség vagy reziliencia eltérő mértékű volt a GDP szektoriális szerkezete, az otthonról végezhető munkavégzés arányai, továbbá a közvetlen és azonnali fiskális segítségnyújtás mértéke tekintetében, melyek fontos szerepet játszottak abban, hogy mely országok voltak kevésbé vagy nagyon sérülékenyek. A dél-európai országok egyértelműen az utóbbi csoportba tartoztak. A 2020-as drámai évet követően könnyen lehet, hogy a makroökonómia tudományának is újra kell értelmeznie néhány korábbi alaptételét, például a pénzpiacok, az output, a munkapiacok tipikus viselkedését illetően. De új kérdések vetődtek fel a tartós negatív reálkamat-környezet, a várható megtakarítások és az állam eladósodásának értelmezésében is. Lesz tehát bőven feladata a jövő kutatóinak, és persze a makroökonómiával foglalkozó diákseregnek is.

Kulcsszavak: világgazdasági válság; pénzpiacok; üzleti ciklusok és gazdaságpolitikák; makroprudenciális kockázatok; diszkrecionális fiskális politikák; mennyiségi könnyítések, QE; egyidejű, globális stimulus; a nyitott gazdaság sérülékenysége és ellenálló képessége, rezilienciája a GDP szektoriális összetétele alapján.

Ellenőrző kérdések:

1. A végső hitelezői pozíció mit jelent és hogyan teremt válsághatásokat tompító gazdaságpolitikai mozgásteret?
2. Melyek voltak a gazdaságpolitikai kulcsmozzanatok a 2010-es években, amelyek visszaterelték a válságból a felívelő konjunktúra felé az amerikai és a világgazdaságot, valamint helyreállították a bizalmat?
3. Milyen közgazdasági elvek, tételek dőltek meg a 2008-as globális pénzügyi válság utáni évtizedben?
4. Hogyan tért vissza a keynesi gazdaságpolitikai megközelítés a 2010-es években?
5. Milyen gazdaságpolitikai stratégia, döntés, lépés lehet maga is a válságok kockázatát és intezitását növelő tényező?

Problémamegoldás:

1. Hogyan ítéli meg az IMF a 2020-as válságkezelést? Az IMF blog-oldalán nem hivatalos álláspontjaként komoly szakértők elemzéseit teszi közzé (https://blogs.imf.org/). Válasszon az elemzések közül egyet, és vesse össze a 14. fejezetben a 2020-as válság kezelésével kapcsolatban olvasottakkal. Milyen azonosságokat és különbségeket talál?

2. Milyen okok magyarázhatják – főleg az adatszolgáltatással összefüggésben – az igen nagy becslési hibákat a feltörekvő országokban (emerging markets) vagy Kínában, Indiában? Találjon idevágó témában újságcikket az üzleti világ vezető orgánumaiban (*Financial Times, Wall Street Journal* vagy a *Bloomberg* adatszolgáltató oldalain), és kommentálja fél vagy maximum egy oldalon!
3. Melyek azok a tényezők, amelyeket az alább felsorolt, úgynevezett sérülékenységi (válságellenálló-képességi) mutatókon (exportszerkezet, GDP-szerkezet, állás-/munkahelyi szerkezet) kívül még figyelembe vehetnek, mint fontos, egyes országok esetében akár kritikus tényezőt? (Gondoljunk például a monokultúrás termelési struktúrákkal, illetve agrárexportból élő fejlődő országok esetére.) Találjon erre vonatkozóan újságcikket, és értékelje fél vagy maximum egy oldalon!
4. Milyen feltételeknek kell kialakulnia ahhoz, hogy az otthoni munkavégzés (home office) tömegessé és hatékonnyá is váljon egyes szektorokban vagy a gazdaság egész spektrumában? Találjon erre vonatkozó újságcikket az angol nyelvű üzleti sajtóból, és értékelje fél vagy maximum egy oldalban!
5. Hogyan érinti a végső hitelezői pozícióból fakadó lehetőségeket, ha egy ország nemzetközi valutaövezethez csatlakozik, például az euró bevezetésével vagy dollarizáción keresztül?
6. Mi a szerepe a bizalomnak a gazdaságpolitika válságkezelési hatékonyságában?
7. Vajon a 2020-as évek polikrízise hogyan alakítja/alakította át a 2010-ben újra teret nyert keynesi gazdaságpolitikai szemléletet?

Irodalomjegyzék

Baldwin, Richard – Weder di Mauro, Beatrice szerk. (2020a): *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes.* London: CEPR Press. Online: https://cepr.org/publications/books-and-reports/mitigating-covid-economic-crisis-act-fast-and-do-whatever-it-takes

Baldwin, Richard – Weder di Mauro, Beatrice szerk. (2020b): *Economics in the Time of COVID-19.* London: CEPR Press. Online: https://cepr.org/publications/books-and-reports/economics-time-covid-19

Bernanke, Ben S. (2017): *Volt merszünk cselekedni – Emlékirat egy válságról és utóéletéről.* Budapest: Napvilág.

Blanchard, Olivier – Summers, Lawrence (2017): *Rethinking Stabilization Policy. Back to the Future.* Washington: Peterson Institute for International Economics.

Blanchard, Olivier (2020): Italy, the ECB, and the Need to Avoid Another Euro Crisis. In Baldwin, Richard – Weder di Mauro, Beatrice (szerk.): *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes.* London: CEPR Press, 49–50.

Blinder, Alan S. (2013): *After the Music Stopped: The Financial Crisis, the Response, and the Work Ahead.* New York: The Penguin Press.

Bod Péter Ákos (2018): Európai növekedési modell(ek), szuverenitás és pénzfolyamatok. In Halm Tamás – Hurta Hilda – Koller Boglárka (szerk.): *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században.* Budapest: Dialóg Campus.

Carter, Zachary D. (2020): *The Price of Peace. Money, Democracy, and the Life of John Maynard Keynes.* New York: Random House.

Csaba László (2018): Illiberális kapitalizmus? In Halm Tamás – Hurta Hilda – Koller Boglárka (szerk.): *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században.* Budapest: Dialóg Campus.

Dingel, Jonathan – Neiman, Brent (2020): How Many Jobs Can Be Done at Home? *Cepr.org,* 2020. április 7. Online: https://cepr.org/voxeu/columns/how-many-jobs-can-be-done-home

Farkas Beáta (2018): Európai kapitalizmusmodellek a 2008-as válságban. In Halm Tamás – Hurta Hilda – Koller Boglárka (szerk.): *Gazdasági, politikai és társadalmi kihívások a 21. században.* Budapest: Dialóg Campus.

Furman, Jason (2018): *The Fiscal Response to the Great Recession: Steps Taken, Paths Rejected, and Lessons for Next Time.* Online: www.brookings.edu/wp-content/uploads/2018/08/12-Fiscal-Policy-Prelim-Disc-Draft-2018.09.11.pdf

IMF (2015): *Crisis Program Review.* Washington: International Monetary Fund, Strategy, Policy and Review Department.

IMF (2020): *The Great Lockdown. WEO Reports* vagy *Global Financial Stability Report: Markets in the Time of COVID-19*. Online: www.imf.org/~/media/Files/Publications/WEO/2020/April/English/text.ashx?la=en

Jacobs, Michael – Mazzucato, Mariana szerk. (2018): *A kapitalizmus újratervezése.* Budapest: Kossuth.

Kelton, Stephanie (2018): A megszorítások kudarca – a fiskális politika újragondolása. In Jacobs, Michael – Mazzucato, Mariana (szerk.): *A kapitalizmus újratervezése.* Budapest: Kossuth, 53–82.

Keynes, John M. (1932): Economic Possibilities for our Grandchildren. In Keynes, John M. (szerk.): *Essays in Persuasion,* 358–373. Online: https://doi.org/10.1007/978-1-349-59072-8_25

Keynes, John M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest, and Money.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kollarik András – Szalai Zoltán (2017): A 2008–2009-es válság és az új nemzetközi gazdasági környezet. In Lehmann Kristóf – Palotai Dániel – Virág Barnabás (szerk.): *A magyar út – Célzott jegybanki politika.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 25–104.

Kovacs, Levente – Pasztor, Szabolcs (2021): How to Breathe a New Life Into The Global Mortgage Market? – An Alternative Solution. *Journal of International Studies,* 14(2), 181–193. Online: https://doi.org/10.14254/2071-8330.2021/14-2/12

Krueger, Anne O. (2018): Trump's Anti-Service Economy. *Project-Syndicate.org,* 2018. december. Online: www.project-syndicate.org/commentary/trump-protectionism-harms-sunrise-industries-by-anne-krueger-2018-12

Kutasi Gábor (2015): Banking Contagion under Different Exchange Rate Regimes in CEE. *Society and Economy,* 37(1), 109–127.

Kutasi Gábor – Rezessy Gergely – Szijártó Norbert (2014): Az USA-EU kereskedelmi tárgyalások várható hatása a magyar növekedésre. *Külgazdaság,* 58(7–8), 58–85.

Magas István (2016): Megszorítók és keynesianusok. A válságkezelés tanulságai az OECD-ben, 2008–2015. *Külgazdaság,* 60(11–12), 3–24. Online: https://kulgazdasag.eu/cikk/2016/megszoritok-es-keynesianusok-12

Magas István (2019): Tíz évvel a világgazdasági válság után. Retrospektív elemzés. *Pénzügyi Szemle,* 64(1), 94–110. Online: www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/tiz-evvel-a-vilaggazdasagi-valsag-utan

Mann, Catherine L. (2020): Real and Financial Lenses to Assess the Economic Consequences of COVID-19. In Baldwin, Richard – Weder di Mauro, Beatrice (szerk.): *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes.* London: CEPR Press, 81–85.

Mellár Tamás (2015): *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások.* Budapest: Akadémiai.

Pugel, Thomas A. (2015): *International Economics.* New York: McGraw-Hill Education, 3–8.

Skidesky, Robert (2005): *John Maynard Keynes 1883–1946. Economist, Philosopher, Statesman.* New York: Penguin Group.

Stiglitz, Joseph E. (2018): Where Modern Macroeconomics Went Wrong. *Oxford Review of Economic Policy,* 34(1–2), 70–106. Online: https://academic.oup.com/oxrep/article/34/1-2/70/4781816 és https://doi.org/10.1093/oxrep/grx057

Summers, Lawrence H. (2016): The Age of Secular Stagnation: What It Is and What to Do about It. *LarrySummers.com és ForeignAffairs.com,* 2016. február. Online: http://larrysummers.com/2016/02/17/the-age-of-secular-stagnation/ és www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-02-15/age-secular-stagnation

Tooze, Adam (2018): *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World.* New York: Viking Random House.

Török Ádám – Konka Borbála (2018): Episode or Hystereses? Some Theoretical and Policy Lessons from the Crisis of 2008. *Acta Oeconomica,* 68(S2), 45–70. Online: https://doi.org/10.1556/032.2018.68.S2.3

Wray, Randall L. – Nersisyan, Yeva (2018): A pénz értelmezése és a gazdaságpolitika. In Jacobs, Michael – Mazzucato, Mariana (szerk.): *A kapitalizmus újratervezése.* Budapest: Kossuth, 83–114.

VÁKÁT OLDAL

Feierabend Izabella

13. Az ökológiai fenntarthatóság gazdaságpolitikai összefüggései

A környezetpolitikai irányvonalak és eszközök megfelelő megválasztása kapcsán a gazdaságpolitikai döntéshozónak egy komplex célrendszerrel kell szembesülnie, hiszen egyrészt kezelni kívánja a környezeti kihívást, másrészt gazdasági és társadalmi stabilitást kell biztosítania. Azaz olyan fenntartható növekedési pályára kell állítani a gazdaságot, mely képes innovatív, versenyképes növekedést garantálni, másrészt képes csökkenteni a környezetterhelést a társadalom életszínvonalának fenntartásával. Ez a látszólag egyszerűnek és triviálisnak tűnő feladat azonban meglehetősen nehéz helyzet elé állítja a mindenkori kormányzatot. Ebben a fejezetben a környezetpolitikai szabályozások eszközrendszerét vizsgáljuk meg, elemezzük annak gazdasági és közpolitikai következményeit, hatékonyságát, illetve értékeljük, hogy uniós és nemzeti szinten milyen stratégia kialakítására van lehetőség, szükség a klímasemlegesség céljának megvalósítása érdekében.

13.1. Problémafelvetés

Elsőként azt kell megvizsgálnunk, hogy miért kell a környezeti fenntarthatóság kérdésével kiemelten foglalkozni a közpolitikának. A természeti értékek közjószágok, illetve szabad jószágok, azaz használatukból senkit nem lehet kirekeszteni, piaci alapon az előállításuk nem kifizetődő. Ebből több lényeges következmény is levezethető. A közjószágjellegből kifolyólag, még akkor is, ha a negatív környezeti hatások visszahatnak a gazdaságra, nehezen beárazható tényezők, nem szükségszerű, hogy megjelenjenek a piaci döntésekben. Közjószágjellegükből kifolyólag felmerül az a kérdés, hogy mennyiben szükséges az államnak szerepet vállalnia a természeti érdekek védelmében, és miképpen érdemes beavatkoznia. Szintén a közjószágjellegből adódik, hogy megjelenik a potyautas-magatartás *(free-riding).* Azaz az érintettek nem egyenlő mértékben fogják viselni a környezeti elemek védelmének a terheit, lesznek olyan szereplők, akik nem lesznek hajlandóak hozzájárulni a környezethatékonyság javításával kapcsolatos erőfeszítésekhez.

Hal R. Varian 2010-es *Mikroökonómia középfokon* című könyvének 10. kiadásában már szükségesnek látta, hogy a sztenderd mikroökonómia részeként foglalkozzon az externáliák problémájával, és rámutat néhány igen lényeges törvényszerűségre a fogyasztói magatartással kapcsolatban, nevezetesen arra, hogy a fogyasztó többre értékeli a jelenlegi fogyasztást a jövőbeni hasznoknál. Vállalati oldalról ismert és elismert tényezők az externáliák, de a vállalatok többsége szerint, ha egy mód van rá, viselje inkább más azok költségeit.[1] „Mindenki szeretne egy tisztább környezetet, ha és amennyiben valaki más fizeti meg annak költségeit."[2]

Mind a fogyasztók, mind a termelők tevékenységéből származnak externáliák. A fogyasztók és a termelők a mainstream közgazdaságtan szerint racionálisak és önérdekkövetők, következésképpen döntéseiket nem a társadalmi haszon, hanem a saját hasznuk maximalizálása fogja

[1] Varian 2010: 654.

[2] A közgazdaságtan természethez való viszonyáról bővebben: Kutasi 2018.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_13

alapvetően befolyásolni. Azáltal, ha bevezetjük a kibocsátási kvóták vagy az ökoadó intézményét, a vállalatok számára megváltoztatjuk a profitmaximalizálás feltételét, így a szennyezőanyag-kibocsátás többletköltséget fog jelenteni a vállalat számára. Éppen ezért ha a vállalat költséget minimalizál, törekedni fog a környezetterhelés csökkentésére. Hozzá kell tennünk, hogy ez csak abban az esetben érvényes, amennyiben a vállalat termékének piacán fennállnak a tökéletes verseny feltételei, valamint tökéletesen működik a kibocsátási kvóták piaca. Abban az esetben, ha ez nem áll fenn, mint ahogy a valóság nem felel meg a modell előfeltevéseinek, akkor az említett eszközök sem fogják kiváltani a megfelelő hatást, így a piaci kudarc újratermelődik.

A környezeti értékek közjószágjellegéből fakad, hogy egy közlegelő tragédiája jellegű probléma alakul ki.

A közlegelő tragédiája irodalmának egyik alapművének tekinthetjük Ostrom 1990-es monográfiáját, amelyben a közjószágprobléma intézményi megoldásainak alapvetéseit fektette le. Ahhoz, hogy működőképes intézményi struktúrát lehessen kialakítani, az alábbi előfeltevéseknek kell teljesülniük:

1. Az érintettek többségének be kell látnia, hogy káruk származik abból, ha nem fogadnak el egy új szabályrendszert.
2. Az érintetteket azonos módon fogja érinteni a kialakuló új szabályozás.
3. Az érintettek továbbra is szeretnék élvezni a közjavak fogyasztásából származó hasznokat, alacsony diszkontrátával rendelkeznek.
4. Az információhoz jutás, a tranzakciós költségek és a kikényszerítés költségei relatíve alacsonyak.
5. Az érintetteknek hasonló normáik vannak, és hasonlóan fontosnak tartják a reciprocitás alapelveit.
6. A közjószág használóinak csoportja relatíve kicsi és jól körülhatárolható.[3]

Az így kialakult intézmények működési hatékonyságát fokozhatja továbbá, ha az egyes gazdasági szereplők ellenőrzik egymást, hogy valóban betartják-e a kialakított normákat.

Az Ostrom által feltárt összefüggések analógiájára megállapíthatjuk, hogy piaci verseny esetén a versenytársak lehetnek a monitoringrendszer leghatékonyabb kikényszerítői, amennyiben figyelemmel követik azt, hogy valóban betartja-e a konkurens cég a környezetvédelmi előírásokat.

Ostrom elmélete alapján arra a következtetésre is juthatunk, hogy ha nagyon heterogén csoport esetében (adott esetben globális szinten) szeretnénk kialakítani egy új intézményrendszert, annak stabilitása nagyon magas költségek árán biztosítható, amennyiben egyáltalán lehetséges, és nagy valószínűséggel nehéz lesz kiküszöbölni a potyautas-magatartást.

Ostrom egy későbbi tanulmányában kifejti, hogy hatékony intézményeket sokkal inkább *multilevel-governance* (többszintű kormányzás) formájában tudja elképzelni, semmint egy *top-down,* felülről kialakított új intézményrendszeren keresztül.[4]

Mivel a magánszektor szereplői nem tudják megfelelően beépíteni a döntéseikbe a környezetszennyezés hatásait, így az externáliák nem megfelelően internalizálhatók, ilyen módon szükség lehet a kormányzati beavatkozásra, hiszen a környezeti minőség klasszikusan nem megfelelő mennyiségben előállított közjószág. A Coase által javasolt alkufolyamat sem jelent valós megoldást, hiszen sok esetben nem vagy nagyon magas költségekkel lesz kivitelezhető.

[3] Ostrom 1990: 211.

[4] Ostrom 2008.

Stavins kiemeli, hogy mindenképpen jólétet és jövedelemosztást befolyásoló hatásai vannak a környezetpolitikai beavatkozásoknak, valamint jelentős kiadásokkal járnak az ilyen jellegű intézkedések.[5] Költség-haszon elemzés készítését javasolja az egyes környezetpolitikai eszközök értékelésére annak érdekében, hogy megítélhető legyen az elérhető társadalmi hasznok és költségek relációja. Hasonlóan Arrow álláspontjához úgy véli, a policy előkészítésének a szakaszában egy költség-haszon elemzésnek kell születnie, mely képes megbecsülni és előre jelezni a policy megvalósításából származó hatásokat, így fontos támpontul szolgál a politikai döntéshozók számára.[6]

13.2. A környezetpolitika eszközrendszere

A lehetséges környezetvédelmi szabályozások osztályozásának többféle metodológiája létezik.

Stiglitz *A kormányzati szektor gazdaságtana* című művében két szabályozási lehetőséget különít el: a társadalmi-piaci, valamint a kormányzati beavatkozásokat.[7] A társadalmi, illetve piaci megoldást Stiglitz nem látja hatékonynak, tekintve a természeti értékek közjószág-jellegét, valamint azt a tényt, hogy meglehetősen nagy többletköltségeket ró a magánszektorra és a fogyasztókra. A szabályozás esetében kétféle megközelítés is lehet: *kibocsátási* (azaz a szennyezés szintjének megállapítása), valamint *input*jellegű, a termelési folyamat szabályozásával. Továbbá azt is szükséges elemezni, hogy milyen szinten érdemes közvetlen vagy közvetett (piackonform) módon beavatkozni a környezetvédelem érdekében, így differenciált megközelítést is lehet alkalmazni.

Csák metodológiájában három fő szempont szerint osztályozza a környezetvédelmi szabályozásokat:[8]

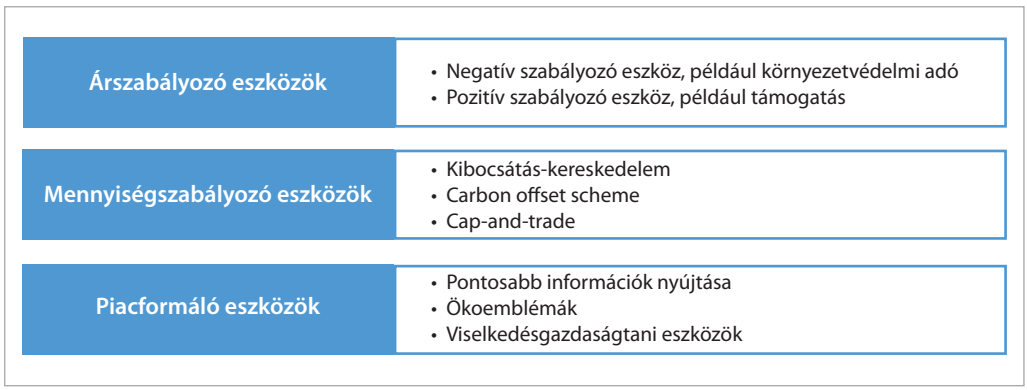
- Az integráltság mértéke szerint (mennyiben elszigetelt szektorális szabályozásokról van szó, mennyire ágyazódik be a többi közpolitikába, mennyiben tudja átfogóan kezelni az egyes környezeti elemeket).
- Az állami befolyásolás jellege (közigazgatási, gazdasági, önszabályozói) szerint.
- A környezethasználat mértékének meghatározása (határértékek megállapítása vagy technológia) szerint.

Az általam alkalmazott megközelítésben a környezetpolitikai beavatkozásokat formális és informális megoldásként csoportosítom. Elsőként a környezetpolitika formális intézményeit, a piaci jellegű formalizált kormányzati beavatkozásokat elemzem. Ezek között kitérek az árszabályozó és mennyiségszabályozó eszközök értékelésére. Ezt a megközelítést a 13.1. ábrával szemléltetem.

A piaci szabályozó eszközöket Whitten alapján a 13.1. ábra csoportosítja. Alapvetően az első két eszközcsoportot tekinthetjük könnyen számszerűsíthetőnek, míg a harmadik inkább kvalitatív értékelést tesz szükségessé. A piacformáló eszközök, piaci mechanizmusok befolyásolására elsősorban a környezetpolitika informális intézményeiben látok lehetőséget, úgymint a viselkedésgazdaságtani elméletek keresleti és kínálati oldal befolyásolására történő felhasználásában. Ez utóbbi tényezők sok esetben függenek az egyes országok informális intézményeitől (például

[5] Stavins 2007.
[6] Arrow et al. 1996: 221–222.
[7] Stiglitz 2000: 242–255.
[8] Csák 2008.

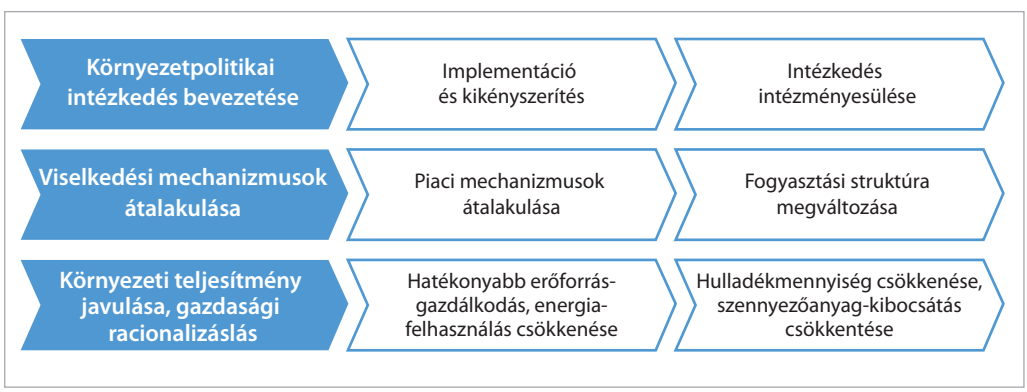
mennyire jellemző az aszimmetrikus információhoz való jutás a fogyasztók számára), ugyanakkor meghatározóak lehetnek azon intézmények, melyek a transzparencia garantálását és a civil társadalom működésének feltételeit teremtik meg.

13.1. ábra: A környezetpolitikai eszközök csoportosítása
Forrás: Whitten – van Bueren – Collins 2003 alapján a szerző szerkesztése

A hatékony környezetpolitika egyik záloga a más közpolitikai területekkel való integráltság, az intézményi beágyazottság minél magasabb foka. Ugyanakkor lényeges lehet egyes környezeti tényezők specifikus szabályozása, és a megfelelő környezetpolitikai intézkedések adott esetben ország- vagy régióspecifikus megválasztása.

A közvetlen és közvetett közpolitikai, illetve gazdasági szabályozásoknak hosszú távon be kellene indítaniuk a piac önszabályozási mechanizmusait. A kialakuló piaci verseny, valamint a kereslet termékösszetételének és a fogyasztói preferenciák formálódásának hatására elmozdulás tapasztalható a kisebb ökológiai lábnyomú termékek, alacsonyabb környezetterhelés és gazdasági racionalizálás irányába. A környezetpolitikai intézkedés intézményi beágyazódása és környezeti hatását a 13.2. ábra szemlélteti.

13.2. ábra: A környezetpolitikai intézkedések intézményesülése
Forrás: a szerző szerkesztése

A 13.2. ábra a környezetpolitikai intézkedések hatásmechanizmusát demonstrálja. A policy-eszköz bevezetése után (azaz a törvény meghozatala, nemzetközi szabályozás ratifikációja, saját jogrendszerbe való beültetése után) megvalósul a törvény implementációja, elkezdik alkalmazni, kikényszeríteni. Amennyiben az új intézmény széles körben elfogadottá válik, alkalmazzák, megszilárdul, intézményesül. A megfelelően hatékony környezetpolitika célja az, hogy kialakítson olyan intézményrendszert, mely képes tartósan megváltoztatni mikrogazdasági szinten a viselkedési mechanizmusokat, és a piaci mechanizmusok immár önműködően is képesek lesznek a környezeti teljesítmény folyamatos javítását garantálni. A viselkedési mechanizmusok átalakulása akkor valósulhat meg, ha megváltoznak a társadalomban elfogadott informális szabályok, viselkedési normák, és elérik azt a kritikus tömeget, amely után már deviáns viselkedésnek minősül a normától való eltérés. A kérdés az, milyen eszközzel lehet elérni, hogy a környezethatékony és energiahatékony fogyasztói magatartás legyen a norma. Nem kizárólag a fogyasztók, hanem a termelők, szolgáltatók viselkedési mechanizmusaiban is változást kell elérni. Ebben a formális szabályozásnak is jelentős szerepe van, hiszen a pozitív és negatív ösztönzőkkel, valamint a piaci verseny helyzetének megteremtésével elő tudja segíteni a környezethatékonyabb (és egyben gazdaságilag racionálisabb) vállalati működést. Mindezen előfeltételek teljesülése után számíthatunk arra, hogy javulni fog fokozatosan a környezeti teljesítmény, racionálisabb, erőforrás- és energiahatékonyabb termelésre fognak átállni, és a hatékony erőforrás-gazdálkodás, a körkörös gazdaság irányába történő elmozdulással a hulladékmennyiség csökkentése is megvalósulhat a szennyezéscsökkentés mellett.

A formális és az informális intézmények besorolási határán mozognak a minőségi és környezetirányítási sztenderdek. Formálisak abban a tekintetben, hogy írásban rögzített, normák által szabályozott formában határozzák meg őket, informálisak abból a szempontból, hogy a vállalatok önként vállalják ezen szabványoknak a teljesítését, és olyan informális intézmények „hatására" döntenek vállalásuk mellett, mint a fogyasztói elvárások, a versenytársakkal szemben megszerezhető versenyelőny, az üzleti partnerekkel való kapcsolat.

A szakirodalomban nincs egyetértés azzal kapcsolatban, hogy az árszabályozó eszközök, nevezetesen a CO_2-kibocsátás megadóztatása[9] vagy pedig a mennyiségi szabályozás a hatékonyabb. Emellett léteznek hibrid modellek is, azonban szinte teljes a konszenzus azon a téren, hogy az árszabályozó eszközök tekinthetők a legköltséghatékonyabb megoldásnak.[10]

[9] Nem kizárólag a CO_2-kibocsátás megadóztatásának lenne relevanciája, hanem az összes üvegházhatású gáznak, összefoglalva GHG-adóról (üvegházhatású gázokra kivetett adóról szokás beszélni. Az itt ismertetett modellek a CO_2, illetve a szén árának a meghatározását építették be a modellükbe, ezért itt a szén-dioxid megadóztatását említem.

[10] Buchanan–Tullock 1975.

13.1. táblázat: A környezetpolitikai eszközök értékelése

Eszköz	Költséghatékonyság	Innovációösztönzés	Technológiai spill-over	Flexibilitás	Kezeli-e a piaci kudarcokat
	Relatíve költséghatékony	Igen	Igen	Igen	Nem
Környezetvédelmi adó	Magas monitoring-költségek és beszedési költségek, bevételi forrás a költségvetés számára.	Ösztönözhet a környezethatékony K+F-beruházásokra azáltal, hogy az externália beépül a vállalatok profitmaximalizálási döntéseibe (hatékonysága függ a piac hatékonyságától is, azaz a versenykörnyezettől).	Hozzájárul a tiszta technológiák elterjedéséhez, nem kizárólag egy adott iparágban, hanem a kapcsolódó iparágakban is.	Könnyű a bevezetése, könnyen hozzáigazítható a gazdasági változásokhoz, és lehetséges a nemzetközi harmonizációja.	Továbbra is megmarad az információs aszimmetria problémája, valamint nem minden esetben ösztönöz innovációra, hanem a vállalatok reagálhatnak a termelés visszafogásával, ami romló kapacitáskihasználást, szuboptimális kibocsátást, valamint társadalmi holtteherveszteséget eredményezhet.
	Részben	Részben	Részben	Részben	Nem
Kibocsátáskereskedelmi rendszerek	Magas tranzakciós és monitoringköltségek, nincs tökéletes kibocsátáskereskedelmi piac.	Sok a bizonytalanság, kevésbé kiszámítható, magas árvolatilitás jellemzi. A vállalat számára lehet költséghatékonyabb megoldás a többletkibocsátás megvásárlása, mint egy költséges és kockázatos technológiai innováció, különösen ha a piacon nem jelent versenyképességbeli előnyt a környezethatékony működés.	Bizonytalanság, árvolatilitás	Lehetőség van a differenciálásra. Az optimális kibocsátási ár meghatározása bonyolult. Nehézkes a nemzetközi harmonizáció.	Információs aszimmetria, magasak a tranzakciós és monitoring költségek.

Eszköz	Költséghatékonyság	Innovációösztönzés	Technológiai spill-over	Flexibilitás	Kezeli-e a piaci kudarcokat
„Command-and-control" megközelítések (normák, szabványok, határértékek)	Nem	Kevéssé	Kevéssé	Nem	Részben
	Jelentős időbeli eltolódás van a kiadás és az eredmény megjelenése között, a költségek pontos számszerűsítése is nehézkes, nem azonnal jelentkeznek.	Kevéssé ösztönöz új innovációkra vagy technológia adaptálására.	A már elért környezeti teljesítmény, valamint az előírások teljesítésének igazolására szolgál.	Nem tud rugalmasan reagálni a piaci változásokra	A bizonytalanság csökkentésében előrelépést hoz.
Technológiai K+F-támogatások	Nem	Igen	Igen	Nem	Részben
	Magas kezdeti K+F-kiadások, piactorzító hatás.	Elősegíti az innovációs kapacitás növekedését.	Hozzájárul az energiahatékonyabb technológiák elterjesztéséhez.	Lassan alkalmazkodik a gazdasági, technológiai változásokhoz.	Kezeli az innovációs kudarcokat.

Forrás: Feierabend 2011.

13.3. Környezetvédelmi adók – árdrágító megoldások

Az adó kivetése (és a kibocsátáskereskedelmi rendszerek bevezetése is) szükségszerűen a fogyasztói árak emelkedéséhez fognak vezetni. Azt, hogy a fogyasztók és a termelők milyen arányban viselik a terheket, a piac intézményének jellemzőiből következik, a helyettesítő termékek, és a piaci verseny jellege alapján határozódik meg.

Az adóbevezetés további kockázata, hogy amennyiben átstrukturáljuk az adórendszert, szisztematikusan végigviszünk egy ökológiai adóreformot, megszüntetve a korábban bevált és stabil bevételi forrást jelentő adónemeket, úgy veszélybe kerülhet a biztos adóbevétel. Továbbá, ha az adó kivetésének célja a környezeti teljesítmény javulása, nem pedig kizárólag az externáliák adó formájában történő internalizálása (azaz a szennyezőanyag-kibocsátásból származó externáliák megfizetése), ebben az esetben, ha javul a környezeti teljesítmény, akkor az ökoadó elérte célját, ami örvendetes. Ezzel együtt azonban az adóbevételek csökkenni fognak.[11]

Ahogy Buchanan fogalmaz: „An Old tax is a Good tax"[12] – azaz a régi adó jó adó. Ebben a találó mondatban összegzi, hogy a szavazók a már meglévő adók kisebb emelését könnyebben elfogadják, mint egy teljesen új adónak a bevezetését. A jól bevált adó biztos bevételi forrást jelent a költségvetés számára, könnyen lehet vele kalkulálni. Buchanan cáfolja azt, hogy minden pénzügyi évben, a költségvetés újratárgyalásakor, teljesen tiszta lap elve alapján döntenének a döntéshozók. A már kialakult intézményeknek, így az adórendszernek is van bizonyos merevsége, tehetetlensége. Ahhoz, hogy egy új rendszer intézményesülhessen, széles körű elfogadottságra van szükség.[13] Amennyiben nem kap széles körű elfogadottságot egy új intézmény, úgy nem fog tudni hosszú távon stabilan működni. A fogyasztók (akikkel kapcsolatban el kell vetnünk azt a feltételezést, hogy tökéletesen racionálisak és tökéletesen informáltak volnának) azzal a döntéssel fognak szembesülni, hogy egy új közjószág megtermelése érdekében le kell mondaniuk a fogyasztói hasznokról, a költségvetésüknek azon a részéről, melyet a „magánjószágok" helyett a közjószághoz való hozzájárulásra kell fordítania.

Egy új környezetvédelmi adó a bevezetése a fogyasztók ellenállásába ütközhet, eltérő lehet az egyes fogyasztók számára a környezeti externáliák internalizálásából eredő hasznok értéke, különösen ha a távolabbi jövőben realizálható hasznokról van szó. Jóval magasabb diszkontrátát fognak alkalmazni, így a jelenben kevesebbet hajlandóak kifizetni a jövőbeli közjószágok fogyasztásából eredő hasznok finanszírozására. Emiatt lehet előnyös az a megközelítés, ha nem új adót vezetünk be, hanem a már meglévő adórendszerbe integráljuk bele a környezeti szempontokat.

Az adó innovációösztönző jellege szintén függ a korábban említett piaci tényezőktől és intézményi tényezőktől.[14] Azonban továbbra sincs egyértelmű következtetés abban a tekintetben, hogy melyek azok az ösztönzők, melyek hatékonyan elő tudnák segíteni az új innovációk létrejöttét. Az azonban kétségtelen, hogy alacsonyabb környezetterheléssel járó, energiahatékonyabb technológiák kifejlesztése lenne a követendő irány.

Vizsgáljuk meg, hogy az adó bevezetése jelent-e a vállalat számára elegendő ösztönzőt ahhoz, hogy lecsökkentse a szennyezőanyag-kibocsátását. Amennyiben a vállalat monopolhelyzetben tevékenykedik a piacon, úgy az adót át tudja hárítani a fogyasztókra, hiszen nincs másik helyet-

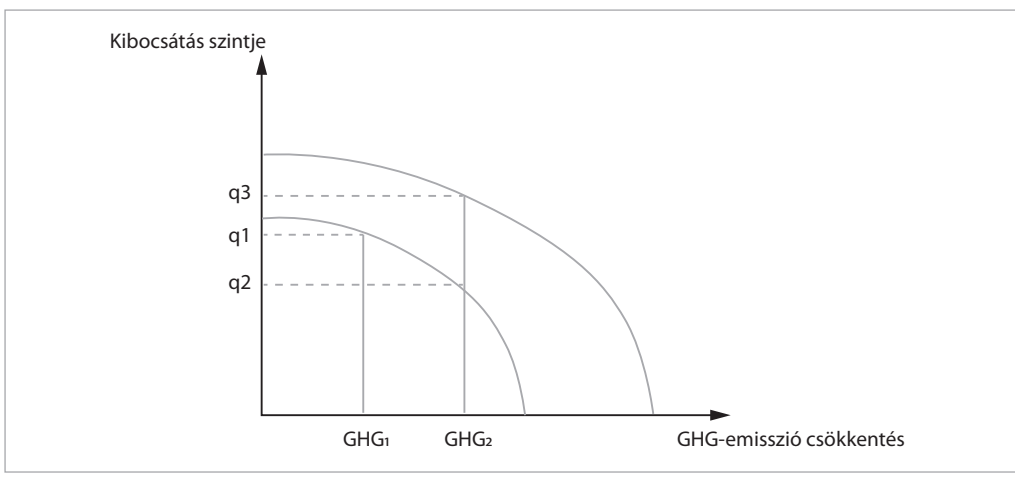
[11] Kutasi–Perger 2014.
[12] Buchanan 1999: 5.
[13] Pejovich 1998.
[14] Jaffe–Ranson–Stavins 2009.

tesítő termék a piacon, mely felé a fogyasztók eltérülhetnének. Ez viszonylag ritka eset, hiszen többnyire csak az energiaszektorban, adott esetben állami tulajdonban lévő vállalatoknál fordul elő, ebben az esetben is méltányossági szempontokból a fogyasztók számára mérsékeltebb árat kell szabni.[15]

Amennyiben oligopol piacon tevékenykedik a vállalat, felmerülhet az összehangolt magatartás, és az árösszehangolás problémája. Ebben az esetben is a fogyasztókat fogja terhelni nagy részben az adó bevezetése, hacsak nincsen kiélezettebb verseny a vállalatok között, vagy valamelyik vállalat be nem kívánja tölteni az első innovátor szerepét. Mindez akkor lehet igaz, ha a fogyasztók számára megkülönböztető szerepe van a kiemelkedő környezeti teljesítménynek.

Vannak olyan iparágak azonban, ahol a szektor jellegéből fakadóan nincsen lehetőség arra, hogy jelentős mértékű szennyezőanyagkibocsátás-csökkentést lehessen elérni (például olajfinomítás). Itt a vállalatok nagyobb, költségesebb technológiai innovációk megvalósításával sem fognak tudni lényeges környezeti teljesítményjavulást elérni. Ebben az esetben a szennyezésre kivetett adóval legfeljebb a termelésifolyamat-végi, felhasználói technológiák bevezetésére lehet ösztönözni a vállalatokat, tekintettel arra, hogy nem lehetséges verselőnyre szert tenni a kiemelkedő környezeti teljesítménnyel.[16]

Amennyiben az adóteher nem vagy csak részben hárítható át a fogyasztókra (azaz az áremelés következtében veszítenének a fogyasztói bázisukból, és így a piaci részesedésükből), úgy a vállalatok új profitmaximalizálási problémával szembesülnek.

13.3. ábra: A technológiai innováció hatása a produktivitásra és a környezeti teljesítményre
Forrás: Feierabend 2011

A 13.3. ábrán az látható, miképpen hat egy szennyezőanyag-kibocsátási korlátozás (legyen az bármilyen környezetpolitikai eszközzel) a vállalat kibocsátási szintjére. A GHG_1 jelenti a jelenlegi kibocsátási szintet.

Összességében a technológiaváltás javítja a gazdaság termelési hatékonyságát a javuló energiahatékonyság, jobb anyagkihozatal révén, valamint a folyamatok újraszervezésével el

[15] Varian 2010.
[16] Allan et al. 2014.

lehet érni egy racionálisabb vállalati működést. Emellett lehetőséget biztosít a vállalatnak arra is, hogy költséghatékonyabban, a környezeti előírásoknak megfelelő termékekkel lépjenek piacra azzal együtt, hogy árban is versenyképesek tudnak maradni.

Nyilvánvaló azonban, hogy időbeli eltolódás van a költségek jelentkezése és a hasznok megjelenése között. Ez az időbeli eltolódás az, ami jelentős mértékben növeli a bizonytalanságot, következésképpen nem egyértelmű, hogy a vállalat megvalósítandónak fogja-e ítélni a beruházást.

Ahogy azt a 4. fejezetben elemzett Porter-féle versenyképességi modellből következik, a vállalatok versenyképességük fenntartása érdekében, költségeik csökkentése miatt, technológiai innovációt fognak megvalósítani, hogy ilyen módon hosszú távon versenyképesek maradhassanak, ha és amennyiben van technológiai „rés", amelynek irányába el lehet mozdulni, illetve a piac, az a szektor, amelyben működnek, honorálja a jobb környezeti teljesítményt.

Nem maga az adó fogja a vállalatokat arra ösztönözni, hogy innováljanak, hanem a vállalati stratégiából kell annak fakadnia, hogy jobb környezeti teljesítményt tűznek ki célul, valamint a fejlett technológia alkalmazását stratégiai célnak tartsák. Egészen addig, ameddig nincs egységes, globális környezeti szabályozás (és ennek megvalósulása nem túl valószínű), a vállalatok, amennyiben a költségminimalizálást tekintik a fő szempontnak, oda fogják telepíteni a termelési kapacitásaikat, ahol alacsonyabb környezeti elvárásoknak kell megfelelniük. Itt figyelembe kell venni azt, hogy az *outsourcing*nak[17] is magas tranzakciós költségei vannak, hiszen az új kapacitások kiépítése, az alkalmazkodás a helyi gazdasági jellemzőkhöz, gazdasági, politikai és jogi intézményekhez, valamint a nemzetközi szállítással kapcsolatos költségek magasabb terhet is jelenthetnek, mint a környezeti előírások betartása.

Összefoglalásképpen kijelenthető, hogy a vállalatok számára az innováció mögött meghúzódó fő motiváció a produktivitás- és teljesítménybeli javulás elérése, ezáltal a hosszú távú költségcsökkentés. Annak ellenére, hogy ez lenne az optimális döntés a vállalat számára, nem biztos, hogy innoválni fog, mivel az innováció részben az ösztönző, piaci környezet függvénye. Függ annak a technológiai résnek a megtalálásától, amelyben még első innovátorként meg tudnak jelenni, valamint az innovációkat „jutalmazó" keresleti oldal meglététől, amely előnyben részesíti a környezethatékonyabb termelést a szennyező technológiánál.

13.1. szemelvény: Negatív sikertörténet

A CO_2-adó bevezetésének egyik negatív sikertörténetének tekinthető Ausztrália esete, ahol 2012-ben bevezették, de 2014-ben, a kormányváltást követően, negatív jóléti hatásokra hivatkozva eltörölték. Az indoklásban azt olvashatjuk, hogy a CO_2 adó túlzott inputár-növekedéshez vezetett, amely közvetetten negatívan érintette a háztartásokat is, hiszen általános infláció-növekedést generált.

Forrás: Australian Government 2014

[17] Egészen pontosan, amennyiben külföldre történik meg a termelési folyamat kihelyezése, *offshoring*ról beszélünk.

13.4. Kibocsátáskereskedelmi rendszerek

Az Európai Unió több más környezetpolitikai direkt és indirekt szabályozóeszközök mellett, a CO_2-kibocsátás csökkentésének elérése érdekében egy emissziókereskedelmi mechanizmust, úgynevezett ETS-rendszert működtet.

Weitzman az ár- és a mennyiségszabályozási rendszer különbözőségét és alkalmazhatóságát nagyon plasztikusan ragadja meg:

„A kibocsátás-kereskedelmi rendszerekkel a teljes szennyezőanyag-kibocsátás mennyisége ismert, míg a szén ára ismeretlen. Ezzel szemben a szénadó esetén a CO_2-kibocsátás ára ismert, azonban a teljes szennyezőanyag-kibocsátás mennyisége ismeretlen." „Az energiaárak volatilitása kevésbé tolerált az emberek által. Másrészt azonban nehéz elképzelni azt, hogy a nyilvánosság elkeseredne azon, ha a szennyezőanyag-kibocsátás összmennyisége fluktuál."[18]

13.2. szemelvény: Az EU ETS-rendszere

Az EU ETS-rendszere 2005-ben jött létre azzal a céllal, hogy lecsökkentse a legnagyobb szennyező iparágak CO_2-kibocsátását. Az ETS-rendszer 2019-ben átfogó revízión ment keresztül, aminek a célja a rendszer hatékonyabbá és rugalmasabbá tétele volt. Az ETS-rendszer átalakításának egyik eleme az MSR (Market Stability Reserve – piaci stabilizációs tartalék) 2019-es bevezetése, amely rugalmasabb kínálatszabályozást tesz lehetővé. Az egyik legfőbb probléma az ETS-rendszerrel kapcsolatban a folyamatos túlkínálat jelenléte a kvótakereskedelmi piacon, ilyen módon nem tudott olyan CO_2-ár kialakulni, amely érdemben tudott volna innovációs nyomást gyakorolni a szennyező iparágakra. 2021-től kezdődően a kínálat fokozatos és átlátható szűkítése a cél, amely stabilan magasan tudja majd tartani a szén árát. A tervek között szerepel egy *carbon border adjustment* néven emlegetett harmadik országokkal szemben bevezetett környezetvédelmi vámjellegű korlátozás, amely (a WTO – Világkereskedelmi Szervezet – alapelveivel konzisztens módon) azt a célt szolgálja, hogy az európai piac ne veszítse el versenyképességét azokkal az országokkal szemben, akik enyhébb környezeti előírásokat alkalmaznak, ilyen módon az ottani piaci szereplők alacsonyabb költségek mellett tudnak termelni.

Magyarország a kvótakereskedelemből, mivel a kiosztott kvótáknál kevesebb szennyezőanyagot bocsát ki, pozitív mérleggel tudja zárni a kereskedési időszakot, így kvótabevételt realizál.

13.5. A szabványok szerepe a környezethatékony gazdasági teljesítmény elérésében

A piacformáló eszközök közé lehet sorolni a sztenderdeket. A sztenderdek bevezetése és elterjesztése, elfogadottá válása hosszú és magas költségekkel járó folyamat. Hozzájárulnak a fogyasztói bizalmatlanság csökkentéséhez, támpontot nyújthatnak a vállalatoknak az üzleti partnerek megválasztásához, valamint megkönnyítik a nemzeti fogyasztóvédelmi ellenőrzéseket, szükségtelenné téve a többszörös ellenőrzést.

[18] Weitzman 2014.

Vállalati szempontból előnyös lehet egy mindenki számára kötelezően érvényes minimum sztenderd megállapítása, mely már eleve korlátozná a piacra lépést azon vállalatok számára, amelyek nem teljesítik a minimális környezeti előírást. Mikroökonómiai szempontból az ilyen, minőségi jellegű belépési korlát aggályos lehet, hiszen ez által eleve csökkenti a piaci versenyt, kizárva bizonyos szereplőket. Emellett, ha ennek a sztenderdnek a megállapítása nem globális szinten történik, versenyképességbeli hátrányt jelent a bevezető ország vagy régió számára. Ugyanakkor a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat figyelembe véve szintén előnyös lehet, ha a kereskedelmi partnerek egy bizonyos minimális környezetvédelmi előírást már teljesítenek, és kizárja azokat a szereplőket a piacról, akik a környezeti teljesítmény, és általában véve a minőség rovására tudják alacsonyabb (dömping) áron kínálni a termékeiket vagy szolgáltatásaikat. Egy globális előírás ez által a nemzetközi interakciókban jelen lévő bizonytalanságokat is képes lenne csökkenteni. Annak érdekében, hogy ne jelentse a szakadék további szélesedését a fejlődő és fejlett országok között, olyan előírást kellene kialakítani, amely többnyire teljesíthető, és nem haladja meg az egyes régiók környezethatékony innovációs kapacitásait. (Hacsak nem biztosítunk tőketranszfert az energiahatékony innovációk finanszírozásához.) Ezzel azonban egy viszonylag alacsony követelményt lehetne csak megállapítani, amely lényegét tekintve nem mozdítaná elő nagymértékben a klímaváltozás elleni küzdelmet.

A vállalatok egyre nagyobb számban kezdik felismerni a környezettudatos vállalatirányítás fontosságát.[19] Önkéntes alapon egyre szélesebb körű környezeti intézkedéseket valósítanak meg, végeznek el ökoauditot, illetve vállalják környezetmenedzsment sztenderdek teljesítését.[20] A környezetmenedzsment legalapvetőbb sztenderdje az ISO 14001, amely egy Környezetközpontú Irányítási Rendszer meglétét szavatolja. Emellett említésre méltó az ISO 50001 szabvány, amely energiairányítási rendszer működtetését jelenti.

13.6. A támogatások környezetpolitikai megítélése

A környezetvédelmi támogatások nyújtása a környezetpolitika másik jelentős ágát jelenti. A támogatások hatékonyságának megítélése sem teljesen egyértelmű. A közpolitika és a környezetgazdaságtan területének határmezsgyéjén helyezkedik el az állami támogatások elemzése gazdasági, valamint környezeti szempontból. Először is a támogatások értékelésének általános elveit vizsgálom meg, majd később a kifejezetten környezetvédelmi célból kifizetett támogatások hatásainak vizsgálatára fogok kitérni. A támogatásoknak különféle értelmezései léteznek a szakirodalomban, illetve az egyes nemzetközi szervezetek is más és más értelmezését használják a fogalomnak *(subsidy)*.

Keppler a támogatásoknak három csoportját különíti el:

- közjószágot előállító hatás, amikor pozitív externália megtermeléséhez járul hozzá a támogatás;
- támogatások, amelyek piactorzító hatásúak;
- támogatások, amelyek negatív externáliákat termelnek.[21]

A támogatásnak a legszűkebb értelmezése, ha konkrét pénzügyi transzferként, kormányzati kiadásként tekintünk rá, ezzel azonban nem veszünk számba sok más támogatási formát, például

[19] Kerekes–Rondinelli–Vastag 1995.
[20] Kerekes–Fogarassy 2007.
[21] Keppler 1995.

az adókedvezményeket, az ár- és jövedelemtámogatást, K+F-támogatásokat, kutatásfejlesztő tevékenységet, egyes környezetszennyező tevékenységek meg nem adóztatását. Ilyen értelemben a légi közlekedés környezetterhelésének meg nem adóztatása is támogatásként fogható fel. Ennek kiküszöbölésére születhetnek olyan piaci megoldások, amely a légi közlekedés utasait ösztönzik hozzájárulásra a környezeti károk enyhítésére, a negatív externália megfizetésére. Támogatásnak nevezhetünk tehát minden olyan jellegű állami támogatást, legyen az pénzügyi támogatás, hitelkedvezmény, valamilyen költség (adó) elengedése, annak érdekében, hogy egy olyan tevékenységet valósítsanak meg, amely piaci körülmények között nem képes a társadalmilag optimális szintet előállítani, termelése nem kifizetődő.

A következőkben a European Environment Agency által javasolt tipológia mentén veszem számba az egyes környezetileg károsnak minősíthető támogatásokat:[22]

A támogatások két nagy csoportját különböztethetjük meg:

– *On-budget* támogatások, azaz a költségvetés terhére juttatott támogatások. Ezen kifizetések megjelennek a nemzeti számlaegyenlegben a kormányzati kiadások között. Ezek lehetnek közvetlen juttatások a termelőknek vagy a fogyasztóknak, vagy más gazdasági szereplőknek. Magában foglalja az állami érdekeltségű pénzintézetek által nyújtott hiteleket, vagy kormányzati kedvezményes hiteleket. Ilyennek tekinthetőek az infrastrukturális fejlesztések, az agrárszektornak nyújtott támogatások, az exporttámogatás.
– *Off-budget* támogatások, a költségvetésben meg nem jelenő támogatások. Ezek lehetnek (a teljesség igénye nélkül) az adókedvezmények, visszatérítések, szabályozáson keresztül megvalósuló támogatások. Hatósági ár bevezetése bizonyos termékekre és szolgáltatásokra (például magasabb átvételi ár garantálása megújuló energiaforrások termelésére – Magyarországon ilyen volt a Kötelező Átvételi Rendszer – , a közétkeztetés árainak alacsonyabban tartása). Alacsonyabb áfakulcsok alkalmazása az energiaszektorban a háztartások számára, céges autók kedvezményes adózása, kedvezményes adózású melegétel-utalványok vállalati juttatások keretében. Piaci reguláció, belépési korlát, árszabályozás a taxik piacán.

A támogatások nem feltétlenül környezetre ártalmasak, hiszen hozzájárulhatnak adott esetben a környezeti célok megvalósításához, például a megújuló energiaforrásokból megtermelt áram ártámogatásán keresztül.

A támogatások következménye lehet az úgynevezett *lock-in* jelenség, ami azt jelenti, hogy egy bizonyos technológia „bennragad", nem éri meg megváltoztatni, mivel továbbra is jövedelmezőnek tekinthető, pozitív a megtérülése. Ez betudható annak, ha az állam támogatja az elavult technológia által felhasznált inputokat, vagy megszabja, hogy minimálisan mennyit kell felhasználni bizonyos inputforrásból, illetve bármely más eszközzel továbbra is jövedelmezővé teszi az adott tevékenységet technológiaváltás nélkül. Ezzel szemben azonban, ha a támogatást technológiai innováció bevezetéséhez, fejlesztésekhez kötik, versenyképesebb gazdasági, termelési struktúra alakulhat ki.

További negatív környezeti hatása a támogatásnak, ha a környezetszennyező technológiával gyártott termék előállítási költsége alacsonyabb lesz és ez által nagyobb lesz iránta a kereslet. Az árak mesterségesen alacsonyan tartása az erőforrások túlhasználását eredményezi, pazarláshoz vezethet. (Ezzel ellentétben a környezetvédelmi támogatások olyan termékek termelési költségeit csökkentik, illetve teszik rentábilissá, amik kevésbé károsak a környezetre, így a fogyasztók

[22] EEA 2004.

számára könnyebben elérhetővé válnak ezek a termékek, és lehetőség van a fogyasztás átstrukturálására.)

A támogatások gazdaságossági megítélésében figyelembe kell venni a pozitív és negatív externáliákat, úgy a társadalomra, életszínvonalra, mint a környezetre gyakorolt hatásokat. Tagadhatatlan, hogy bár sok támogatásnak van negatív környezeti vonzata, közpolitikai, szociálpolitikai szempontból mégis szükségesnek tekinthetőek.

A környezettudatos gazdaságpolitika magában foglalja az ökológiai adóreformot, a gazdasági struktúra átalakítására alkalmas támogatáspolitikát, környezettudatos közbeszerzést. Amennyiben a kormányzati vásárlás beruházásjellegű, hozzá tud járulni a gazdasági növekedéshez. A megfelelően célzott gazdaságpolitika képes olyan mederbe terelni a beruházásokat jól irányzott K+F-politika és beruházási politika által, hogy a gazdasági növekedés, a versenyképesség és a környezetvédelmi célok egyszerre teljesüljenek, és kölcsönösen előnyös helyzet alakuljon ki.

A környezeti hatású támogatás befolyásolja a termelő szektor határköltségeit, a termelői tevékenység volumenét, és ezzel az emissziók mértékét, valamint a (természeti) erőforrások felhasználását. Ezáltal végső soron környezeti károkhoz, illetve a természeti erőforrások csökkenéséhez vezet. Mi határozza meg a támogatás bevezetésének vagy fenntartásának szükségességét? Részben a keresleti és kínálati tényezők tehetik elengedhetetlenné, hatásának mértéke és jellege pedig számos exogén tényezőtől függ. A környezetpolitika, a fennálló intézményi háttér és normák befolyásolják, hogy a megnövekedett termelői kapacitások milyen mértékben vezetnek a káros emissziók növekedéséhez. A tényleges környezeti kár pedig a környezet asszimilációs kapacitásától függ.

Az egyes támogatások értékelésénél alkalmazható az OECD által 2005-ben kidolgozott algoritmus: először beazonosítjuk a gazdasági aktivitás környezetkárosító jellegét, valamint azt, hogy a kapcsolódó szektorok járnak-e jelentős exogén vagy endogén környezetterheléssel. Amennyiben nem, úgy nem szükséges a támogatás környezeti okból történő felülvizsgálata. Módszertani szempontból kérdéses, hogy mit tekinthetünk olyan mértékű környezetterhelésnek, amely esetében felmerül, hogy a gazdasági tevékenységet környezetre káros aktivitásként értelmezzük. Amennyiben felmerül a támogatás környezetileg káros volta, figyelembe kell venni, van-e olyan környezeti előírás, amely korlátozza a környezetkárosító hatást, továbbá meg kell vizsgálni, van-e lehetőség a fennálló vagy tervezett támogatási struktúránál hatékonyabb rendszer bevezetésére. További szempont, hogy a támogatás mint olyan jár-e termelési volumennövekedéssel. Amennyiben van alternatív támogatási lehetőség, és igazolhatóan a környezetre negatív hatással jár az adott iparág támogatása, felmerül a támogatási struktúra, a támogatás jellegének átalakítása.[23]

13.7. Összefoglalás

A gazdasági és politikai intézményrendszer hatékony, kiszámítható és átlátható működése elősegíti az innovativitást, és ezzel együtt az új, hatékonyabb zöldtechnológiák elterjedését, ami javítani fogja a nemzetgazdaság hatékony működését, és lehetőséget biztosít egy költséghatékonyabb és környezethatékonyabb gazdasági növekedés megvalósítására. A demokratikus intézmények működése, a *good governance* megvalósulása, előfeltétele az innovativitásnak. Pozitív kapcso-

[23] OECD 2005.

lat van a *good governance* mutatók és az innovációs teljesítmény között, ahogy az innovációs teljesítmény és a környezeti hatékonyság között is.

Az adó és a támogatás külön-külön nem, összehangolt formában viszont hatékonyan tud hozzájárulni a környezeti teljesítmény javításához a következő okokból kifolyólag: míg a kizárólag negatív ösztönzők adóelkerülésre sarkallnak (az adómorál függvényében), úgy a pozitív ösztönzők, például a környezethatékony termelésért realizálható adókedvezmény, folyamatos teljesítménybeli javulásra motiválnák a magánszektor vállalatait. Tekintettel arra, hogy egy új adó bevezetése és intézményi megszilárdulásának elérése rendkívül bonyolult és hosszú folyamat, a legköltséghatékonyabb megoldás a környezethatékonysági szempontnak a már meglévő adórendszerbe való beágyazása lenne. A vállalatok optimalizációt kereső viselkedési mechanizmusának szélesebb körű megjelenését elősegítheti a piaci verseny intézményi hatékonyságának javítása, valamint a finanszírozási kockázat és a költségteher lecsökkentése kompetitív, átlátható támogatási sémákon keresztül.

A környezetpolitikára nem lehet elszigetelt szakpolitikai területként tekinteni, mivel nagyon szoros kapcsolatban van más policyterületekkel: például energiapolitika, közlekedéspolitika, agrárpolitika, iparpolitika, innovációs politika, oktatáspolitika, gazdaságpolitika, költségvetési politika. A környezetpolitika hatékonysága akár nemzeti, akár uniós szinten nagymértékben függ attól, hogy mennyire sikerül megvalósítani a szakpolitikai szinergiákat, és egységes irányvonalat követni. Az EU Green Dealhez kapcsolódó rendeletalkotásai jól tükrözik a szakpolitikai szinergiákat, mivel a klímasemlegesség irányába történő elmozdulás és a gazdasági növekedés előtérbe helyeződik, és ennek a prioritásnak megfelelően alakították ki a kutatás-fejlesztési, megújulóenergia-finanszírozási, hidrogénfelhasználási, valamint a közlekedésfejlesztési stratégiát, illetve ezen célok elérésének elősegítéséhez, és a karbonsemleges technológiák térnyerésének előtérbe helyezése érdekében átalakították a CO_2-kvótarendszert.

Fogalmak: externália, környezetpolitikai eszköz, környezetvédelmi adó, kibocsátáskereskedelem, környezetvédelmi szabvány, környezetvédelmi innováció

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan hat a környezetvédelmi adó a vállalatok szennyezéskibocsátására?
2. Hogyan hat a környezetvédelmi adó a vállalatok innovációjára?
3. Mi motiválja a vállalatok a környezetvédelmi szabványok alkalmazására?

Problémamegoldás:

1. Mit tegyen a kormányzat a fiskális egyensúly érdekében, ha a zöldadók elérik a kibocsátáscsökkentést, azaz az adóalap- és így az adóbevétel-csökkenést?
2. Járjon utána, hogy egy akkumulátorgyár állami támogatása inkább megoldáshoz vezet a negatív környezeti externáliák ügyében, vagy újabb negatív externáliákat teremt!

Irodalomjegyzék

Arrow, Kenneth J. et al. (1996): Is There a Role for Benefit-Cost Analysis in Environmental, Health and Safety Regulation? *American Association for the Advancement of Science,* 272, 221–222.

Australian Government (2014): *Clean Energy Legislation (Carbon tax repeal) Bill 2014.* Online: www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/Bills_Search_Results/Result?bId=r5311

Buchanan, James M. – Tullock, Gordon (1975): Polluters' Profits and Political Response: Direct Controls Versus Taxes. *American Economic Review,* 65(1), 139–147.

Buchanan, James M. (1999): *Public Finance in Democratic Process: Fiscal Institutions and Individual Choice.* Carmel: Liberty Fund.

Csák Csilla (2008): *Környezetjog I.* Miskolc: Novotni.

EEA (2004): Energy Subsidies in the European Union: a Brief Overview. *EEA Technical Report,* no. 1/2004. Online: www.eea.europa.eu/publications/technical_report_2004_1/download

Feierabend Izabella (2011): Mitigation and Adaptation to Climate Change. *Köz-gazdaság,* 6(4), 127–141.

Jaffe, Judson – Ranson, Matthew – Stavins, Robert N. (2009): Linking Tradable Permit Systems: A Key Element of Emerging International Climate Policy Architecture. *Ecology Law Quarterly,* 36(789), 790–808. Online: https://scholar.harvard.edu/files/stavins/files/jaffe-ranson-stavins-elq.pdf

Keppler, Jan (1995): *Public Goods, Infrastructure, Externalities and Subsidies.* Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

Kerekes Sándor – Fogarassy Csaba (2007): *Környezetgazdálkodás és fenntartható fejlődés.* Debrecen: Debreceni Egyetem.

Kerekes Sándor – Rondinelli, Dennis – Vastag Gyula (1995): A vállalatvezetők környezeti felelőssége. *Közgazdasági Szemle,* 42(9), 882–895. Online: www.epa.uz.ua/00000/00017/00008/0906.html

Kutasi Gábor – Perger Júlia (2014): Adóösztönzőkkel az externáliák ellen: a népegészségügyi termékadó és a széndioxidadó példái. *Köz-gazdaság,* 9(4), 110–126. Online: http://real.mtak.hu/16416/1/Ad%C3%B3%C3%B6szt%C3%B6nz%C5%91k.pdf

Kutasi Gábor (2018): A közgazdaságtan viszonya a természetes világhoz a XXI. században. *Köz-gazdaság,* 13(4), 93–102. Online: https://retp.eu/index.php/retp/article/view/12/14

OECD (2005): *Environmentally Harmful Subsidies. Challanges for Reform.* Paris: OECD Publishing. Online: https://doi.org/10.1787/9789264012059-en

Ostrom, Elinor (1990): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ostrom, Elinor (2008): Institutions and the Environment. *Economic Affairs,* 28(3), 24–31. Online: http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0270.2008.00840.x

Pejovich, Svetozar (1998): *Economic Analysis of Institutions and Systems.* International Studies in Economics and Econometrics, 33. New York: Springer Dordrecht. Online: https://doi.org/10.1007/978-94-011-4848-1

Stavins, Robert N. (2007): A U.S. Cap-and-Trade System to Address Global Climate Change. *KSG Working Paper,* no. RWP07-052; *Hamilton Project Discussion Paper,* no. 2007-13. Online: https://ssrn.com/abstract=1026353

Stiglitz, Joseph E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana.* Budapest: KJK-Kerszöv.

Varian, Hal R. (2010): *Mikroökonómia középfokon.* Budapest: Akadémiai.

Weitzman, Martin L. (2014): Can Negotiating a Uniform Carbon Price Help to Internalize the Global Warming Externality? *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists,* 1(1/2), 29–49. Online: https://doi.org/10.1086/676039

Whitten, Stuart M. – van Bueren, Martin – Collins, Drew (2003): An Overview of Market-Based Instruments and Environmental Policy in Australia. In *Proceedings of the sixth annual AARES national symposium ‚Market-based tools for environmental management'.* Online: www.researchgate.net/publication/254490223_An_Overview_of_Market-Based_Instruments_and_Environmental_Policy_in_Australia

VÁKÁT OLDAL

Marton Ádám

14. Demográfia és gazdaságpolitika: népesedéspolitika, társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, idősödő társadalom

Jelen fejezetben a demográfiai összefüggések különböző dimenziói kerülnek a fókuszba. A komplex témakörre való tekintettel a fejezet két nagy szerkezeti egységre tagolva vizsgálja a releváns problémaköröket. A tanulmány első részében a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek jellemzőit mutatjuk be. Ezen belül tárgyaljuk a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenség különböző elméleti összefüggéseit és mérési lehetőségeit. A második részben a hangsúly átkerül a népesedéspolitika különböző dimenzióira és az idősödő társadalom legfontosabb aspektusaira, ami az alábbiakat foglalja magában:

- a népesedéspolitika eltérő dimenzióit a világgazdaságban,
- az idősödő társadalom fiskális politikai és gazdasági növekedési hatásait, valamint
- a nyugdíjrendszerek különböző típusait.

14.1. Társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, szegénység

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek az egyik legnagyobb gazdaságpolitikai kihívásait jelentik, amelyek különböző dimenziókat hordoznak magukban. Számos nemzetközi szervezet foglalkozik a kérdéskörrel, s készít stratégiai javaslatokat, ajánlásokat a globális és nemzeti egyenlőtlenségek kezelésére. Az egyenlőtlenségek három dimenzióban értelmezhetők:

- jövedelmi egyenlőtlenség, amely a társadalmon belüli jövedelemeloszlást foglalja magában;
- vagyoni egyenlőtlenség, amely független a jövedelem eloszlásától, s olyan tényezőktől függ például, mint az ingatlanárak alakulása;
- esélyegyenlőtlenség, amely magában hordozza az egyenlő esélyek biztosítását az egyének életútja során, függetlenül az előre (például születéskor) várható tényezőktől;
- valamint utóbbihoz kapcsolódóan a nemek közötti egyenlőtlenség.[1]

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatosan számos elmélet született. A témakörben az elmúlt évek egyik legjelentősebb alakja a francia közgazdász, Thomas Piketty. Az első nagy hatású könyvet 2013-ban írta: *A tőke a 21. században* címmel. Piketty alaptézise, hogy az egyenlőtlenség a kapitalizmus velejárója, s abban az esetben, ha $r > g$, vagyis a tőke megtérülési rátája nagyobb, mint a gazdasági növekedés rátája, akkor az vagyoni koncentrációhoz vezet a társadalmon belül. Ennek feloldására többek között progresszív vagyonadó bevezetését javasolja. Piketty tézisét megjelenése óta számos kritika érte elméleti és módszertani oldalról egyaránt (lásd például Kornai 2015 vagy Giles-Giugliano 2014). Egy későbbi művében Piketty emellett kijelenti, hogy az egyenlőtlenség nem a technológiai fejlődés vagy a növekedés és fej-

[1] Európai Bizottság 2018.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_14

lődés következménye, hanem az ideológia és a politika eredménye, amelyben az úgynevezett „egyenlőtlenségi rezsim" meghatározza a társadalmi egyenlőség és egyenlőtlenség szintjét.

Az egyenlőtlenségnek számos következménye van, s elsődlegesen annak mértéke a meghatározó. Bizonyos mértékű egyenlőtlenség még gazdaságilag ösztönző lehet (például innovációba vagy emberi tőkébe való befektetés révén), de a nagyobb mértékű egyenlőtlenség már a gazdasági növekedés és fejlődés ellen ható tényezőként tartható számon. Az egyenlőtlenség különböző dimenziói azonban egymást erősítő folyamatok is lehetnek, azaz például az esélyegyenlőtlenség mérséklése csökkentheti a jövedelmi egyenlőtlenséget és végső soron kihathat a vagyoni egyenlőtlenségre is és vice versa.[2] Ezzel összefüggésben a célzott gazdaság- és társadalompolitikai intézkedések önmagukban is generálhatnak pozitív következményeket más egyenlőtlenségi dimenzióiban is. Mindazonáltal a cselekvés elmaradása egymást erősítő folyamatként hathat. A jövedelmek újraelosztása, állami szabályozás, célzott támogatások révén alakíthatók a jövedelmi viszonyok, mérsékelhetők az egyenlőtlenségek a társadalomban.[3]

Az egyenlőtlenségekhez szorosan kapcsolódik a szegénység vizsgálatának kérdésköre. A szegénység azon anyagi javak hiányával írható le, amelyek a mindennapi élet fenntartásához elengedhetetlenek az adott társadalomban. A szegénység meghatározására a legelterjedtebb módszer a Világbank által 1990 óta bevezetett szegénységi küszöb,[4] amely globálisan és nemzeti szinten is kifejezi, hogy globálisan szegénységben élőnek minősülnek azok a személyek, akiknek a jövedelme a napi szinten meghatározott mennyiségű vásárlóerő-paritáson kifejezett dollár szintje alá esik. Ennek mértéke folyamatosan változik az árak változásával, amely 2011 óta 1,90$ volt, míg 2022-től a mutató értéke 2,15$ (2017-es vásárlóerő-paritáson mérve).[5] A szegénység meghatározása ennek ellenére nehézkes, valamint számos esetben a makromegközelítés torzításokat eredményez. Ennek feloldására vezette be Banerjee–Duffle az új mikroalapú megközelítést a szegénység vizsgálatára. Továbbá megállapítják, hogy az információhiány és a nem megfelelő várakozások együttesen elvezethetnek a szegénységi csapda kialakulásához.[6] Meg kell különböztetnünk abszolút szegénységet és relatív szegénységet, míg előbbi inkább az élet fenntartásához szükséges szükségletek kielégítésének hiányában határozza meg a szegénységet, addig utóbbi esetében főképp pszichikai szegénységről beszélhetünk.

Az elméleti megállapítások mentén elengedhetetlen a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek pontos lehatárolása és mérése, annak érdekében, hogy a különböző szakpolitikai intézkedések bevezetése és azok mértéke a várt eredményeket generálja.

[2] Európai Bizottság 2017.

[3] Tóth 2022. Az egyenlőtlenségek témakörét hangsúlyosan a globalizációs és fiskális politikai összefüggésekkel szokás társítani. A 2008-as krízist követően azonban a globálisan meghatározó jegybankok által képviselt kiemelten laza monetáris politikai irányvonal több csatornán keresztül szintén számottevően hozzájárult az egyes társadalmi csoportok közötti vagyoni és jövedelmi különbségek emelkedéséhez (Czeczeli 2021a; 2021b).

[4] A szegénységi küszöb a KSH (2005) definíciója alapján az alábbi módon határozható meg: „az a jövedelemküszöb, amely alatt élő személyek és háztartások szegénynek tekinthetők."

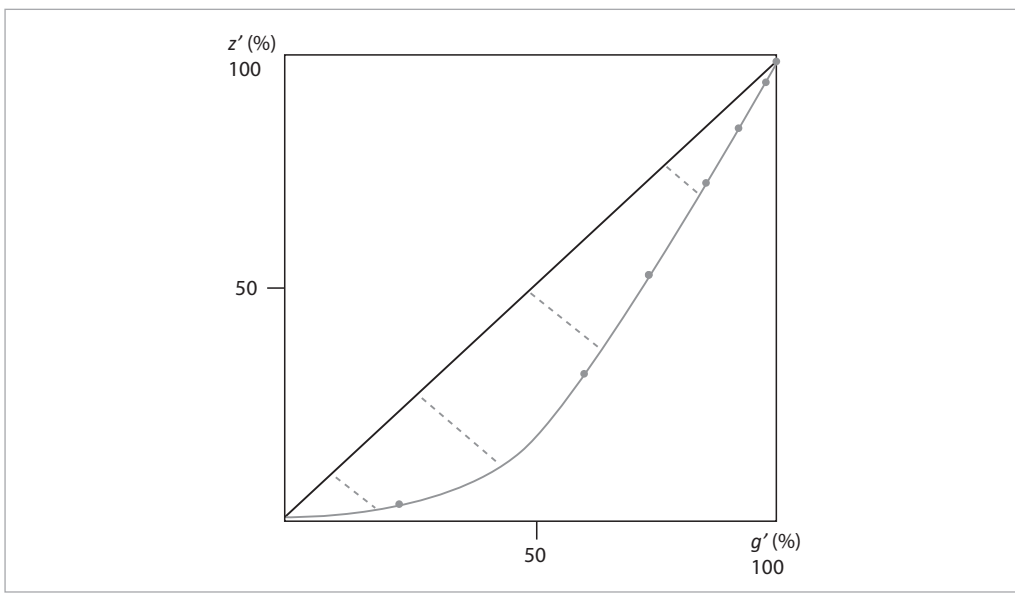
[5] Filmer–Fu – Sánchez-Páramo 2022.

[6] Banerjee–Dufflo 2011.

14.1.1. Társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek

Sen (1973) rávilágít arra, hogy az egyenlőtlenség mérése történhet kvantitatív módon, mérés útján, valamint normatív megközelítéssel is. A társadalmi egyenlőtlenség ugyan tekinthető objektív fogalmi koncepciónak, mindazonáltal annak kvantitatív mérése során figyelembe vesszük a normatív szempontokat is, de a normatív szempontok figyelembevétele nem jelenti triviálisan az etikai elvek összességének számításba vételét.[7]

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenséget számos mutatószámmal leképezhetjük. Ezek közül az egyik legelterjedtebb a Lorenz-görbe. A statisztikai értelemben vett Lorenz-görbe a koncentráció mérésére szolgál, amely a felfelé kumulált relatív gyakoriságok (g') függvényében ábrázolja a felfelé kumulált relatív értékösszegeket (z'). A Lorenz-görbe mindig a 45°-os egyenes alatt helyezkedik el, s minél távolabb található az átlótól a görbe annál nagyobb a koncentráció mértéke. Amennyiben a 45°-os átló és a Lorenz-görbe egybeesik, úgy a koncentráció mértéke nem értelmezhető. A Lorenz-görbét a 14.1. ábra illusztrálja.

14.1. ábra: A statisztikai értelmezésben vett Lorenz-görbe
Forrás: a szerző szerkesztése

A Lorenz-görbe statisztikai értelmezését fel tudjuk használni az egyenlőtlenségek mérése során. A felfelé kumulált relatív értékösszegek helyére általában az adott térség kumulált vagyoni vagy jövedelmi helyzetét, míg a felfelé kumulált relatív gyakoriságok helyére a kumulált népességet helyettesítjük be. A koncentráció mértékének változása megegyezik az egyenlőtlenségek mértékének alakulásával, azaz a Lorenz-görbe minél közelebb van a 45°-os egyeneshez annál kisebb lesz a társadalmon belüli egyenlőtlenség mértéke. Abban az esetben, ha a Lorenz-görbe a 45°-os

[7] Sen 1973.

egyenesen helyezkedik el, akkor teljes egyenlőségről beszélhetünk a vizsgált társadalomban. A 45°-os egyenes és a Lorenz-görbe által behatárolt terület adja meg a Gini-indexet.

Gyakran a szegénységi mutatószámok közé sorolják a Gini-mutatót,[8] mindazonáltal azt a jövedelmi egyenlőtlenségek és a vagyoni egyenlőtlenségek mérésére is használják, de még a területi egyenlőtlenségek terén is alkalmazzák. Gini-indexnek vagy Gini-együtthatónak is szokás nevezni. A mutató 0 és 1 közötti értéket vesz fel, ahol a teljes jövedelmi egyenlőtlenséget a 0, míg a teljes jövedelmi egyenlőtlenséget az 1 fejezte ki. (Gyakran százalékos formulában értelmezik.) A mutató lehetővé teszi különböző térségek összehasonlítását, ezáltal a nemzetközi kutatások gyakran alkalmazott mutatószáma.

A jövedelmi egyenlőtlenségek mérése történhet még az Éltető–Frigyes-indexszel, amely megmutatja, hogy „az átlag fölötti jövedelemből élők átlagjövedelmének az átlag alattiak százalékában kifejezett értéke”[9] mekkora. Amennyiben a fenntarthatóság kritériumait is behozzuk a vizsgálatokba, úgy a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek olyan további kompozit mutatókkal mérhetők, mint a Human Development Index (HDI), a Net Economic Welfare (NEW) vagy a Genuine Progress Indicator (GPI). A HDI-mutató figyelembe veszi például az oktatás, s az iskolázottság szintjét, az egészségügyi helyzetet vagy a születéskor várható élettartamot. A GDP kiegészíti a GDP mutatóját a jövedelemoszlás alakulásával, valamint ökológiai tényezőkkel is.

14.1.2. Népesedéspolitika és társadalmi idősödés

A népesedéspolitikát az elmúlt évtizedekben a kettősség jellemezte. Egyes társadalmakat – elsősorban a fejlődő és feltörekvő gazdaságokat – a növekvő népességszám, s ezáltal az emberiséget globálisan a túlnépesedés, míg más országokat – elsősorban a fejlett gazdaságokat – az idősödő társadalom jelensége jellemezte. A fejezet e két kérdéskör legfontosabb tényezőit fogja körüljárni, amely társadalmi jelenségeknek a gazdaságpolitika szempontjából két merőben eltérő hatásmechanizmusa és ezáltal különböző népesedéspolitikai igénye van.

Népesedéspolitika a világgazdaságban

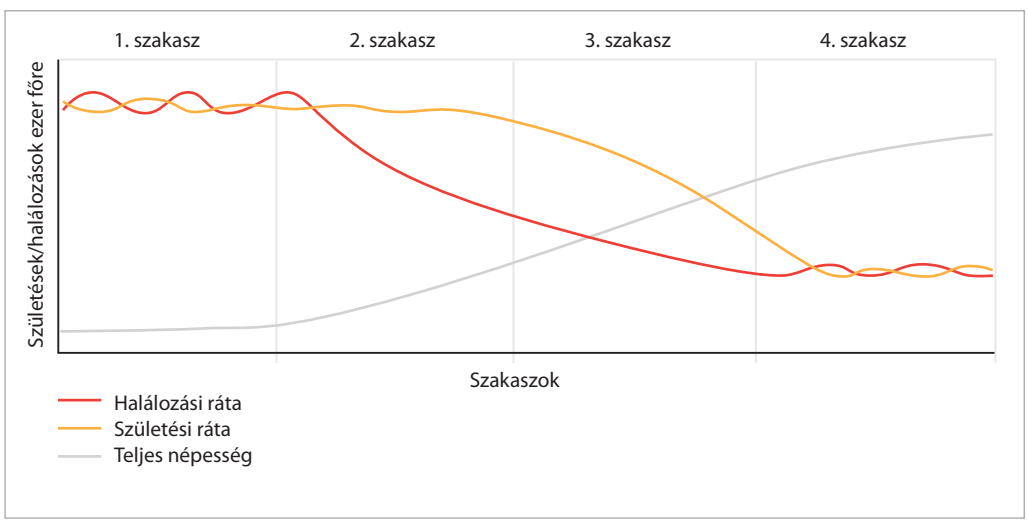
Az elmúlt évtizedekben a globális népességszám és a társadalmi tendenciák függvényében különböző népességpolitikai definíciók és megközelítések alakultak. Az eltérő fogalmi keretrendszerek magukban foglalják a termékenység és halandóság, valamint a migráció kérdéskörét is. Amennyiben a népesedéspolitikát egyszerűen szeretnénk definiálni, úgy azt mondhatjuk, hogy minden egyes közvetett és közvetlen intézkedést magában foglal, amely valamilyen módon hatást gyakorol a népességre. Egzaktabb definícióként azt állíthatjuk, hogy a „népesedéspolitika elsősorban a termékenység és halandóság változásaira, míg másodsorban a belső és nemzetközi migráció alakulására adott reakció, amely befolyással bír a népesség korösszetételére, méretére és regionális eloszlására is”.[10]

[8] A mutató Corrado Gini olasz statisztikusról kapta elnevezését.

[9] Bánfalvi 2014.

[10] Schultz 2010: 4785.

Közvetett népesedéspolitika alatt értjük azon intézkedéseket, amelyek más szakpolitikai területre összpontosítanak, de a népesség különböző dimenzióira is hatással vannak. A közvetlen népesedéspolitika pedig azon intézkedéseket jelenti, amelyeket valamilyen népesedési célzattal vezettek be. Emellett a különböző intervenciókat csoportosíthatjuk jellegük és időtávjuk alapján is. Jellegüket tekintve lehetnek jogi és szabályozási, gazdasági, valamint társadalmi jellegűek, míg időtáv szempontjából irányulhatnak rövid, közép-, illetve hosszú távra. A népességpolitika felügyelete és országspecifikus célrendszerének kialakítása elsődlegesen a nemzeti kormányok által történik, amely intézkedések végrehajtásába piaci és nonprofit szervezeteket is bevonnak. Mindazonáltal az 1970-es évek óta a nemzetközi szervezetek (például ENSZ) palettáján is egyre hangsúlyosabb szerepet tölt be.[11] A globális színtéren való tárgyalás szükséges, hiszen az olyan népesedési folyamatok, mint például a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, szegénység vagy a túlnépesedés globális problémák, ahol globális válaszok s a nemzeti jó gyakorlatok megosztása is szükséges. A népesedéspolitika a gazdaságok fejlettségi szintjével azonban folyamatosan változik, így a hatékony intézkedések bevezetéséhez az egyes térségek jellegzetességei megkívánják az országspecifikus célrendszerek kialakítását és folyamatos felülvizsgálatát.[12] Azt a folyamatot, amikor egy társadalom a magas termékenységi és magas halálozási ráta időszakából folyamatosan elmozdul az alacsony termékenységi ráta és alacsony halálozási ráta jelensége felé, első demográfiai átmenetnek nevezzük. A második demográfiai átmenet egy demográfiai minőségi változást eredményez, ahol megváltozik a termékenységi magatartás, a családhoz és az együttélési formákhoz való viszonyulás.[13] Az első demográfiai átmenet folyamatát szemlélteti a 14.2. ábra is.

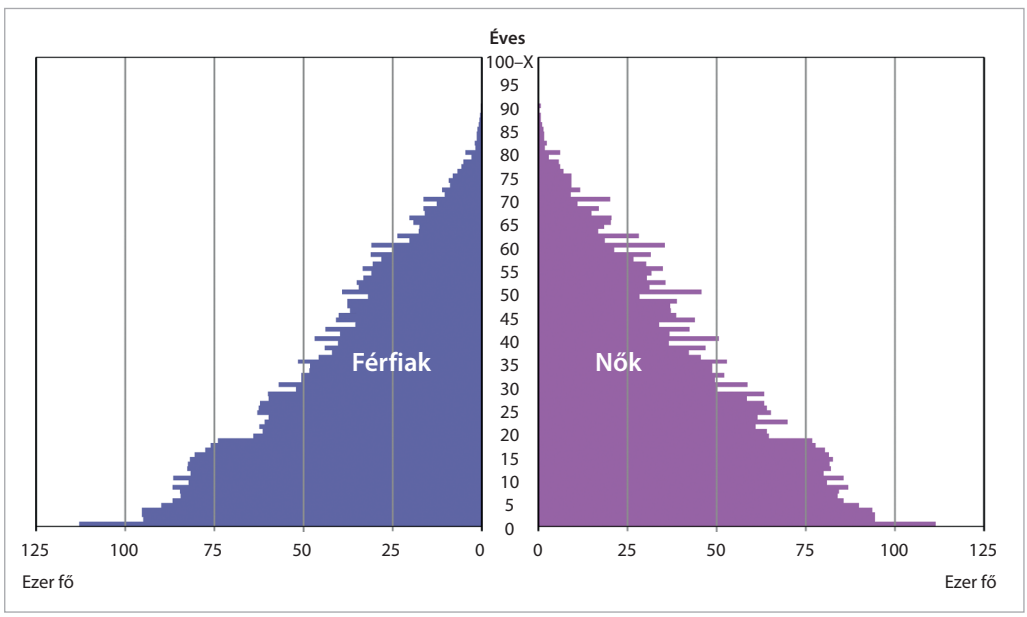

14.2. ábra: Az első demográfiai átmenet folyamatának ábrája (sematikus ábra)
Forrás: Kapitány 2015: 69.

[11] May 2012.
[12] A népesedéspolitika alakulásának történeti áttekintését lásd bővebben May 2012.
[13] Kapitány 2015

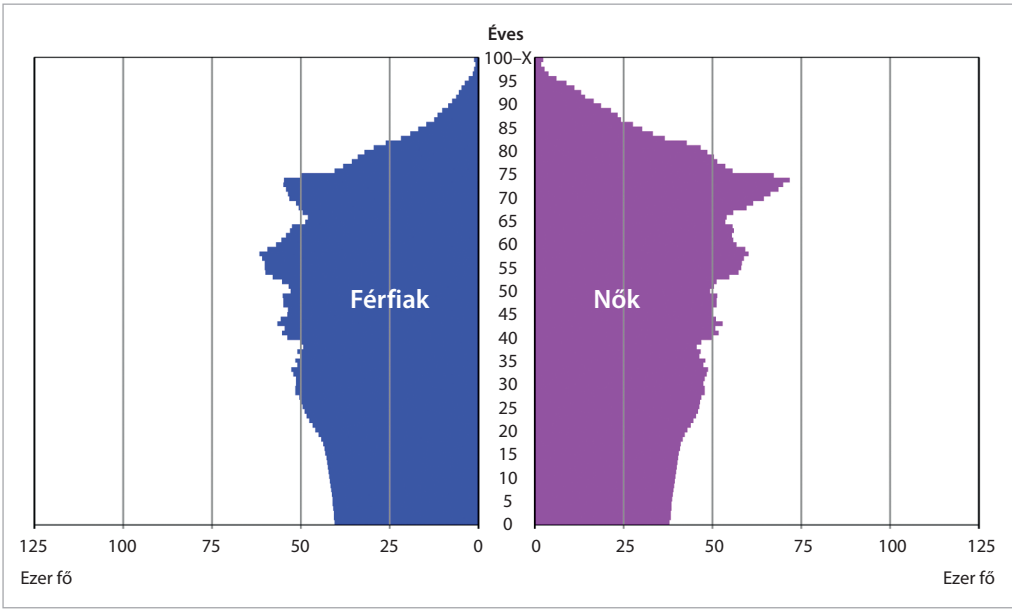
A demográfiai átmenet különböző szakaszai eltérő népesedési kihívásokat hordoznak magukban. Ezek közé sorolható a főként fejlődő gazdaságokat jellemző népesedési boom kérdésköre, amely az aktív népesedéspolitikai intézkedések (lásd például születésszabályozás különböző dimenziói az egyes fejlődő országokban) mellett más szakpolitikai területek részéről is intervenciót követel meg. Ide sorolhatók az egészség- és oktatáspolitikai, családpolitikai és egyéb fiskális politikai, valamint a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, a szegénység mérséklését célzó intézkedések. A demográfiai átmenet utolsó szakasza az alacsony halálozási és születési rátával jellemzett időszak, amely jobb egészségügyi körülményekkel, magasabb születéskor várható átlagos élettartammal és átlagéletkorral párosul.

Amennyiben a korfa szempontjából vizsgáljuk az intervallum két végpontját, úgy megállapíthatjuk, hogy azokban az országokban, ahol népesedési boom történt, a korfa alsó része kiszélesedik, a fiatalabb generációk képviselik a társadalom nagyobb részarányát. A népesség rohamos mértékben történő növekedése elvezet a túlnépesedéshez, amely globális méreteket ölthet, s olyan gazdasági, társadalmi és ökológiai problémákat vethet fel, mint elszegényedés, a megfelelő minőségű és mennyiségű táplálékhoz és ivóvízhez való hozzáférés vagy a természeti erőforrások kizsákmányolása. A másik végpontnál a korfa előbb fatörzs alakot vesz fel, majd a felső, idősebb társadalmi réteget magában foglaló része kezd el kiszélesedni.

14.3. ábra: Magyarország korfája 1910-ben
Forrás: KSH [é. n.]

Ezen folyamat vezet el a társadalmi idősödéshez, amelyet a munkaképes korú lakosság arányának csökkenése, a szociális ellátórendszer terhelésének növekedése jellemez. A korfa eltolódásainak különböző közgazdasági következményei lehetnek, amelyek közül a gazdasági növekedésre gyakorolt hatás a hagyományos növekedési elméletekből is eredeztethető. A növekedési elméletek a népességnövekedést a gazdasági növekedés hajtóerejének tartják. Ezzel szemben a népességnövekedés mérséklődése a növekedési tevékenység ellen hat.

14.4. ábra: Magyarország korfája 2050-ben a KSH előrejelzése alapján
Forrás: KSH [é. n.]

Ez indukálta az eredeti Hansen-féle szekuláris stagnáláselmélet létrejöttét, s szolgált táptalajul a 2010-es évek elején létrejövő új szekuláris stagnáláselméletek kínálatoldali megközelítésének is.[14] Ezek ugyanakkor csupán közvetett módon – más tényezőkkel párhuzamosan (különösen a teljes tényezőtermelékenység növekedésének lassulásán keresztül) – magyarázzák a népességnövekedés lassulásával a gazdasági növekedés mérséklődését. Az idősödés problémaköre mindazonáltal ezen túlmutat, s számos eltérő csatornán keresztül befolyásolja a kibocsátást. A társadalom korszerkezetének változása, az idősödés, s ezzel párhuzamosan a munkaképes korúak társadalmon belüli arányának csökkenése, a munkamennyiség növekedési tényezőjének csökkenését indukálja. Ez triviálisan nem mérsékli a munkatermelékenység növekedési hozzájárulását, de megfelelő technológiai színvonal mellett a munka tényezőjének növekedéshez való hozzájárulását visszafoghatja.

A demográfiai átmenethez szorosan kapcsolódó fogalmi koncepció a demográfiai osztalék, amely a demográfiai változásokat a gazdasági növekedéssel köti össze. Az első demográfiai osztalék alatt azt értjük, hogy „a munkavállalók súlyozott létszámának növekedési üteme milyen mértékkel tér el egy szintén súlyozott fogyasztói létszám növekedési ütemétől”,[15] ezzel szemben a második demográfiai osztalék azon gazdasági növekedésre utal, amely a humántőke magasabb szintjéből és a kapcsolódó fizikai tőkeberuházásokból ered. Az első demográfiai osztalék pozitív gazdasági növekedési hozzájárulással bír, ha az effektív fogyasztói létszám változásának mértékét (nagyobb mértékben növekszik, kisebb mértékben csökken) meghaladja az effektív munkaerő létszáma.[16]

[14] Lásd bővebben például Gordon 2015 tanulmányában.
[15] Berde–Kuncz 2017.
[16] Berde–Kuncz 2017.

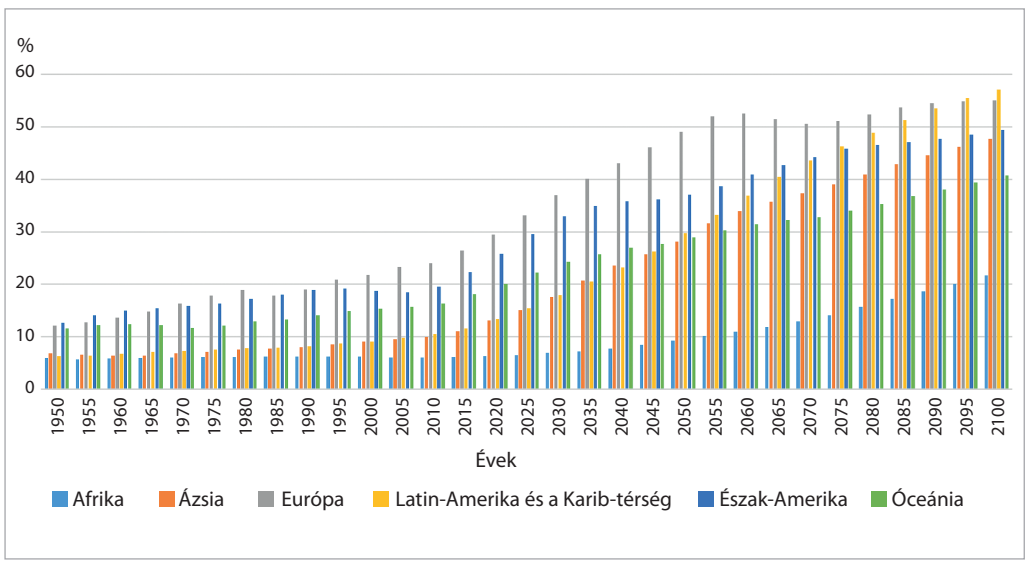
14.1. szemelvény: Családpolitika

A gazdaság- és társadalompolitikai beavatkozás oldaláról vizsgálva a demográfiai trendeket a családpolitika jelentősége számottevően megnőtt a fejlett gazdaságokban az elmúlt évtizedekben. Ennek oka, hogy a családpolitika a hagyományos keretrendszerén túl az idősödő társadalom jelenségének (és kapcsolódóan a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának) hosszú távú kezelésében is kulcsszerepet játszik. A modern jóléti állam családpolitikai eszközei közé sorolhatjuk a pénzbeli és természetbeni jóléti ellátásokat, az adókedvezményeket, egyéb kedvezmények (például közszolgáltatások igénybevétele alkalmával), személyes jellegű ellátások, valamint a más jogterületek családpolitikához kapcsolódó szabályai.[17] A családtámogatási politika céljait illetően Thévenon (2011) hat célt azonosított: a szegénység csökkentését és a jövedelem fenntartását; a gyermekvállalás gazdasági költségeinek közvetlen kompenzációját; a foglalkoztatás elősegítését; a nemek közötti egyenlőség javítását; a korai gyermekkori fejlődés támogatását, valamint a születésszámok emelkedésének ösztönzését. A célkitűzések közötti egyensúly, valamint a kapcsolódóan kialakított szakpolitikai intézkedések is az egyes országokban eltérőek.[18] Országspecifikus oldalról vizsgálva a családpolitikai összefüggéseket az egyes gazdaságokban számos különbség megállapítható. Thévenon (2011) 2005. évi adatokon alapuló, 28 OECD-tagországra irányuló vizsgálata hét klaszterbe sorolja a gazdaságokat. Ezek alapján megállapítható, hogy az északi országcsoportba tartozó gazdaságoknál a családpolitika fő jellemzője a 3 év alatti gyermeket nevelő munkavállaló szülők támogatása, amely elsődlegesen a gyermek születését követően munkahelyelhagyásra és a 3 év alatti gyermekek gyermekgondozási szolgáltatásainak támogatására irányul. Az északi modell fő jellegzetessége emellett a nemek közötti egyenlőség biztosítása, amelynek keretében már a 2000-es években jelentős szerepe volt a születés utáni apai szabadságnak. Az északi modell is heterogénnek tekinthető, amelynek két szélső pontját Dánia és Izland képviseli, ahol a többi országhoz képest relatíve rövid a szülői szabadság ideje, mindazonáltal az időszak alatt nyújtott támogatás mértéke magas. Emellett Dániában jelentős a munka és a családi élet összeegyeztethetőségének támogatása. Az angolszász gazdaságokban a gyermekszületés utáni szabadság viszonylag rövidnek tekinthető, s a védett foglalkoztatási időszak ellenére a munkavállaló bér korlátozott (amit a munkáltatói juttatások ellensúlyozhatnak). A gyermeknevelséhez kapcsolódó szolgáltatások és intézményi feltételek igénybevétele a többi országcsoporthoz képest magasabb, amelyet adókedvezményekkel igyekeznek mérsékelni. Az iskolai előkészítők szerepe az intézményi rendszerben számottevő. A kontinentális európai modell köztes helyzetet képvisel, ahol magas az explicit családoknak nyújtott támogatások aránya (ebből Hollandia jelenthet kitételt). A modellből Franciaország és Hollandia családtámogatási rendszere az angolszász modellhez áll közelebb. A dél-európai országcsoport, kiegészülve Japánnal és Dél-Koreával egyik fő jellemzője, hogy korlátozott a gyermekekhez kapcsolódó fizetett szabadságok időtartama. Emellett viszonylag alacsony a gyermekgondozási szolgáltatások (főképp az iskolát megelőzően) igénybevételi lehetősége, amely magában hordozza, hogy az ehhez kapcsolódó költségek is alacsonyak, így szakpolitikai deficitről is beszélhetünk. Az országcsoportban azonban számottevő a munkahelyi átmenethez kapcsolódó alacsonyabb effektív adókulcsok, mint ösztönzők szerepe. A kelet-európai csoportnál nem azonosítható egységes családpolitikai modell, s a többi modell jellegzetességeit is magukban hordozzák. Mindazonáltal közös jellegzetesség

[17] Hoffman 2018.
[18] Thévenon 2011.

a család anyagi helyzete alapján történő támogatás, de kisebb mértékben mint a dél-európai klaszternél.[19] Makay (2021) hangsúlyozza, hogy „a magyar családtámogatási rendszer sokféle juttatással és szolgáltatással, európai viszonylatban bőkezűen támogatja a gyermeket nevelő szülőket", valamint hogy „az utóbbi években a támogatások hangsúlya erőteljesen eltolódott a munkaviszonyhoz, munkabérhez kötött támogatások irányába, és csökkentek az alanyi jogon járó támogatásokra fordított kiadások". Emellett fontos kiemelni: a családtámogatások GDP-hez mért arányának vizsgálata során jelentős szempont, hogy milyen jellegű juttatási kategóriákat sorolunk a családtámogatások típusai közé.[20]

Az idősödő társadalom és a gazdaságpolitika[21]

14.5. ábra: Az időskori függőségi ráta alakulása az egyes világgazdasági régiókban
Forrás: United Nations (2020) adatai alapján a szerző szerkesztése

Az idősödés problémakörének vizsgálata globális mivoltából fakadóan is releváns annak érdekében, hogy a főbb makrogazdasági mechanizmusok azonosításával a politikai döntéshozók megfelelő gazdaság- és társadalompolitikai intézkedéseket alkalmazhassanak az idősödő társadalom okozta negatív turbulenciák kiküszöbölésére. A kérdéskört számos aspektusból lehet vizsgálni. A két legelterjedtebb módszer a mikromegközelítés – vagyis a háztartások és az egyén szintjén történő elemzés –, valamint a makromegközelítés, amikor a vizsgálatok a teljes népességre és az állam egészére fókuszálnak. Jelen fejezetben az utóbbi szemléletet követjük.

[19] Thévenon 2011.
[20] Makay 2021
[21] Jelen fejezet ezen a tanulmányon alapul: Marton 2018.

14.2. szemelvény: Csak a fejlett gazdaságok társadalmai idősödnek?

Az időskori függőségi ráta alapján leszögezhető, hogy az idősek társadalmi arányát tekintve a két legfejlettebb régió (Észak-Amerika és Európa) magasan kiemelkedik. Mindazonáltal az ENSZ Népesedési Divíziójának adatokra vonatkozó prognózisa[22] szerint tendenciózusan vizsgálva a problémakört Latin-Amerika és a Karib-térség, valamint Ázsia társadalma idősödik leggyorsabban a korösszetétel tekintetében. Hasonló trendet, azaz a fejlődő országok intenzívebb idősödését Bloom és szerzőtársai[23] elemzései is alátámasztják. Azaz a tendencia már a 2000-es években fennállt, s továbbra sem sikerült megállítani (a megfordítását nem is említve), amely az egyes fejlett és fejlődő országokban bevezetett társadalompolitikai intézkedések sikerességének megítélését is megkérdőjelezi. Az eset súlyosságát húzza alá, hogy például Kínában a korábbi trendek és társadalompolitikai irányvonal ellenére az utóbbi években újra előtérbe kerültek a gyermekvállalás állami ösztönzésének lehetőségei is.

Amennyiben alacsonyabb szerkezeti egység szintjén, országszinten vizsgáljuk az idősödés mértékét, úgy számos érdekességet találhatunk. Az időskori függőségi ráta tekintetében 1950-ben Írország még 8,4-es értékkel számított világelsőnek, addig napjainkra Japán vezeti a listát, ahol 100 munkaképes korúra 48 fő időskorú jut. (Külön érdekesség, hogy Japán esetében a mutató értéke 1985-ről 2020-ra több mint megháromszorozódott.) Az idősek számarányának multiplikatív módon emelkedő tendenciája ugyanakkor megmarad az ENSZ szakosított szervezetének előrejelzései szerint, s 2100-ra az új világelső Albánia esetében a mutató értéke már 104,1 lesz. A rangsor másik végén közel-keleti és afrikai országokat találunk. Mindazonáltal esetükben az alacsony érték az idősek társadalmon belüli részarányának rohamosan növekvő tendenciájával párosul. A prognózis szerint a leggyorsabb emelkedés az Egyesült Arab Emírségekben várható, ahol 2020-ról 2100-ra 19-szer(!) magasabb lesz a 65 év feletti népesség aránya a 100 fő munkaképes korú népességhez viszonyítva, s már eléri a 29,4 főt. Hasonló tendencia figyelhető meg a többi Perzsa-öböl menti államban is. Az afrikai kontinens vonatkozásában is számottevő társadalmi idősödés várható: a listavezető Kenyában meghétszereződhet az idősek aránya 2100-ra. Afrikában ugyanakkor a mutató nagy szóródást mutat, s számos gazdaságban már most is a gyorsuló idősödés jelensége figyelhető meg. E megállapítás Latin-Amerikában is megállja a helyét, viszont ott a fokozódó ütem mellett a kontinens legtöbb országát már az elmúlt évtizedekben is idősödő népesség jellemezte.
Forrás: Marton 2020

Az idősödő társadalom makrogazdasági összefüggései: fiskális politikai és gazdasági növekedési aspektusok

Az idősödés kérdésköre kapcsán számos elmélet alakult ki. A klasszikus nézetek szerint a társadalom idősödése visszafordíthatatlan folyamat. A jelenlegi korösszetétel és a halálozási arány ugyanis adottnak tekinthető, a kormányzati politika pedig tovább erősíti az életszínvonal emelését, s ezáltal a várható élettartam növekedését is.[24] Ezzel összefüggésben szükséges az idősödő társadalom hatásainak részletes elemzése. Modigliani életciklus-elmélete alapján az egyén

[22] ENSZ 2021.
[23] Bloom–Mitgang–Osher 2016.
[24] Lutz–Skirbekk 2005.

életének egyes szakaszaiban hasonló mértékű fogyasztásra törekszik, így aktív munkavállalóként megtakarít, ezáltal növelve a gazdaság aggregált megtakarítási rátáját, míg fiatalkorban és időskorban erre nem képes vagy nem hajlandó. Következésképpen a társadalom idősödésével a megtakarítások csökkennek, ami ily módon kihat a beruházási rátára és a gazdasági növekedés alakulására.[25] E negatív következményt az idősebb korosztály magasabb fogyasztási hajlandósága részben ellensúlyozhatja, de teljesen eliminálni nem képes. Az életciklus-elmélet megállapításai az elméleti és empirikus szakirodalom által is alátámasztottak, mivel makroszinten kimutatható az idősebb korosztályra jellemző alacsonyabb megtakarítási ráta.[26]

Ebben a fejezetben az idősödő társadalom makrogazdasági hatásait két részre bontva vizsgáljuk: a fiskális oldali és gazdasági növekedési megközelítésre. Mindkét oldalon közvetett és közvetlen mechanizmusok identifikálhatók, amelyek kontraproduktív interakcióként is (pozitív és negatív értelemben egyaránt) felléphetnek, ezáltal erősítve a makrogazdasági következményeket.

14.2. Fiskális megközelítés

Az idősödő társadalom közvetve és közvetlenül is hatást gyakorol a fiskális politikára és a fiskális változókra. A közvetlen hatásmechanizmusok közé sorolható a költségvetés kiadási oldalán megnövekedő, az idősebb korosztályhoz köthető szociális védelmi kiadások. A bevételi oldalon a munkaképes korú lakosság arányának csökkenése a munkához kapcsolódó államháztartási bevételek mérséklődését idézheti elő. Közvetett hatásként az idősödő társadalom okozta negatív konzekvenciák kezelése érdekében hozott szakpolitikai intézkedések (társadalmi és gazdasági) költségei, valamint a gazdasági növekedés mérséklődéséből fakadó költségvetési egyensúlytalanságok kialakulása azonosítható. Az idősödés okozta lassulás a kibocsátás növekedésében ugyanis kisebb adóalapot eredményez, amely az adóbevételek csökkenését vonja maga után. Emellett a kiadási oldalon a nyugdíj- és egészségügyi kiadások emelkedése révén a *költségvetési nyomás* is megjelenik.[27] Az államháztartás elsődleges egyenlegére helyeződő nyomás negatív konzekvenciákat eredményezhet az államadósság-pozíciók jövőbeni alakulása szempontjából is. Az idősödés a kamatlábak jövőbeni alakulására, s így multiplikatív módon az adósságrátára gyakorolt negatív befolyására nincs empirikusan alátámasztható bizonyíték.[28] Mindazonáltal az idősödő társadalom által a költségvetési egyenlegre gyakorolt negatív mechanizmusok államháztartási deficit kialakulásához, megemelkedéséhez vezethetnek. A költségvetési deficit és a párhuzamosan ebből fakadóan romló államadósság-pozíciók hatványozottan a fiskális fenntarthatóság megkérdőjeleződését indukálhatják (más negatív turbulenciákkal párosulva a fiskális változókra helyeződő nyomás még tovább fokozódhat).[29] A korábbiakban a kiadásokat és bevételeket nem igazították a demográfiai változásokhoz az Európai Unió tagállamaiban, így a jövőben – változatlan politikai attitűd feltételezése mellett – az idősödésből fakadó költségvetési nyomás emelkedni fog,[30] ami a költségvetés és államadósság-oldali fenntarthatóság rövid távú megkérdőjeleződését

[25] Deaton 2005.
[26] Estrada–Park–Ramayandi 2011.
[27] Feldstein 2006.
[28] Afflatet 2016.
[29] A fiskális fenntarthatóságról, annak értelmezésről és kikényszerítéséről bővebben Benczes–Kutasi (2010), valamint Kutasi (2012) elemzése ad képet és iránymutatást.
[30] Chłoń-Domińczak et al. 2013.

idézheti elő. Az idősödés szempontjából a kiadási oldal fenntarthatóságának egyik sarkalatos pontja a nyugdíjkiadások emelkedése és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága. A nyugdíjkiadások számottevő negatív hatását az empirikus szakirodalom eredményei is alátámasztják.

A fiskális oldali nyomás csökkentése, esetleges teljes kiküszöbölése gazdaságpolitikai reformokat igényel a politikai döntéshozóktól. Az elméleti és empirikus szakirodalom (valamint a gyakorlatban – főképp az európai W alakú krízis alatt válságkezelő intézkedésként – gyakran alkalmazott elmélet) a nyugdíjkorhatár emelését indítványozza, mint a problémakör által okozott makrogazdasági hatások tompításának egyik lehetséges eszközét.[31] A nyugdíjkorhatár emelése egyfelől kiadásoldalról csökkenti a nyugdíjhoz köthető kiadásokat, míg bevételi oldalról növeli a munkavállaló népesség arányát a teljes populációhoz viszonyítva. Ennélfogva új adóbevételeket eredményezhet, s növelheti a termelékenységet és a kibocsátást is. Az intézkedés azonban számottevő társadalmi és politikai költséggel járhat. Az állami nyugdíj- és egészségügyi rendszerek reformjának hiányában a fiskális politikai nyomás jelentősen fokozódik. Az effektív nyugdíjkorhatár és a teljes termékenységi ráta emelkedése ugyan mérsékli az idősödéshez kapcsolódó kiadásokat, de a hatásmechanizmusok függnek az egyes országok által alkalmazott nyugdíjrendszerek típusától, valamint országspecifikus tényezők is befolyásolhatják azokat.[32]

Az idősek teljes népességen belüli részaránya már a koronavírus járványt megelőzően is globálisan emelkedett. E tendencia már rövid távon nyomás alá helyezheti költségvetési egyenlegeket, míg közép- és hosszú távon napjaink elosztórendszerei fenntarthatósága is megkérdőjeleződhet. Amennyiben ehhez még hozzáadjuk a fennálló magas eladósodottsági szinteket – különösen a fejlett gazdaságokban – és az államháztartási egyenlegekhez köthető egyensúlytalanságokat a helyzet rövid időn belül problematikássá válhat. A fiskális fenntarthatóság megkérdőjeleződése azonban nem csupán fiskális politikai kérdéskör, növekedési vonzata is fennáll.

Növekedési hatásmechanizmusok

A gazdasági növekedést számos eltérő gazdasági és társadalmi tényező befolyásolhatja, amelyek közül a demográfiai változások csupán egy kis szeletet képviselnek. Ahogy a korábbi fejezetben már utaltunk rá a korai növekedési elméletek még a népességnövekedés növekedésösztönző hatását vizsgálták. Az utóbbi években azonban a fejlett gazdaságok lassabb ütemű kibocsátásbővülése és a népesség stagnálása, csökkenése közötti összefüggések kerültek a kutatások középpontjába.[33]

A 2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság, valamint a 2010-es európai szuverén adósságkrízis következtében a világgazdasági növekedés jelentősen mérséklődött. A fejlett gazdaságok recesszióba süllyedtek, míg a krízis előtt a világgazdaság húzógazdaságainak számító BRICS-országok teljesítménye számottevően visszaesett. A válság eredményeként nemcsak a fejlett országok potenciális gazdasági kilátásai, hanem a feltörekvő és fejlődő gazdaságok potenciális növekedése is jelentősen módosult, új, a korábbinál alacsonyabb növekedési pályák alakultak ki. Emellett a fejlett gazdaságokban már napjainkban is jelentkeznek az idősödő társadalom okozta egyes hatások, míg a fejlődő országok gyorsuló idősödéssel néznek szembe, amely

[31] Többek között Afflatet (2016), Verbič–Spruk (2014) és Ding (2014) is a fenti politikai döntés mellett érvel, s ebben látja az idősödő társadalom okozta fiskális fenntarthatósági problémák kezelésének lehetőségét.

[32] Verbič–Spruk 2014.

[33] Lásd bővebben a szekuláris stagnálás elméleteit.

a következő években tovább fokozódhat, súlyosbíthatja az egyes gazdaságokban esetlegesen fennálló strukturális egyensúlytalanságokat, s mérsékelheti a potenciális kibocsátás szintjét is.

A szakirodalomban elterjedt az az általános nézet, amely szerint az idősödés negatív hatást gyakorol a növekedésre. A lassabban növekvő társadalom és ezáltal a munkaerő alacsonyabb aránya egyértelműen maga után vonja a kibocsátás alacsonyabb szintjét is (ugyanolyan technológiai színvonal feltételezése mellett), ahogy arra a tartós stagnálás elméleti megközelítései is részben rávilágítottak. Emellett a lassuló népességnövekedés az egy főre jutó jövedelem csökkenését idézi elő, így már egyértelműen és közvetlen módon kihat az életszínvonal alakulására is. A csökkenő jövedelem alacsonyabb megtakarítási rátákat is eredményez, ami a beruházások visszaesését indukálhatja.[34]

Acemoglu és Restrepo (2017) ugyanakkor cáfolják az idősödő társadalom és a lassabb egy főre jutó GDP-növekedés közötti kapcsolatot. Elemzésük alapján feltevésüket az endogén technológiai válasszal magyarázzák, vagyis azzal, hogy a gyorsabban idősödő társadalmak a munkaerő pótlására több robotikán alapuló megoldást és más technológiai változást alkalmaztak. Mindazonáltal egyértelműen azt nem állítják, hogy az idősödés kibocsátásra gyakorolt negatív következményeit semlegesítené egy ilyen jellegű technológiai forradalom. Hangsúlyozni kell, hogy az egyik lehetséges út az idősödő társadalom okozta munkaerőhiány mérséklésére a negyedik ipari forradalom által kifejlesztett technológiai újdonságok, mint például a robotika vagy a mesterséges intelligencia alkalmazása.

A szekuláris stagnálás elméletei a népességnövekedésen túl a termelékenységnövekedés lassuló ütemével is magyarázzák a kibocsátás stagnálás közeli állapotát. A két tényező egymást erősítő és szorosan összefüggő folyamat. Ezt támasztja alá, hogy számottevő empirikus eredmény igazolta, hogy az idősebb munkavállalók alacsonyabb termelékenységűek, mint a fiatalabb korosztály. A munkavállalói korcsoportok és a teljes tényezőtermelékenység között fordított U alakú kapcsolat mutatható ki.[35] A fordított U alakú görbe maximumpontja a 40–49 éves korosztálynál vélelmezhető. E korosztály befolyásolja leginkább a TFP alakulását, s ezen intervallumnál fiatalabb és idősebb korcsoportok kevésbé tekinthetők termelékenynek.[36]

A népesség idősödésének a munkaerő mérséklődése, valamint a TFP növekedésének lassulása mellett a tőkefelhalmozás révén is negatív következményei vannak a növekedés szempontjából. Mindazonáltal a népesség csökkenése a tőkehígító hatás által elő is segítheti a kibocsátást.[37] A megtakarítási ráta ugyanakkor azon országokban mutatja a legerősebb pozitív irányú kapcsolatot, amelyeket kereskedelmileg nagyfokú nyitottság és alacsony időskori függőségi ráta[38] jellemez. A népesség idősödésének legnagyobb negatív hatása a kereskedelmileg zártabb és nagy megtakarítási rátával rendelkező gazdaságok esetében van.[39]

[34] Feldstein 2006. A magyar megtakarítások Covid–19-válság előtti alakulásáról ld. bővebben Czeczeli–Kutasi–Szabó 2021.

[35] Feyrer 2007.

[36] Werding 2008.

[37] Otsu–Shibayama 2016.

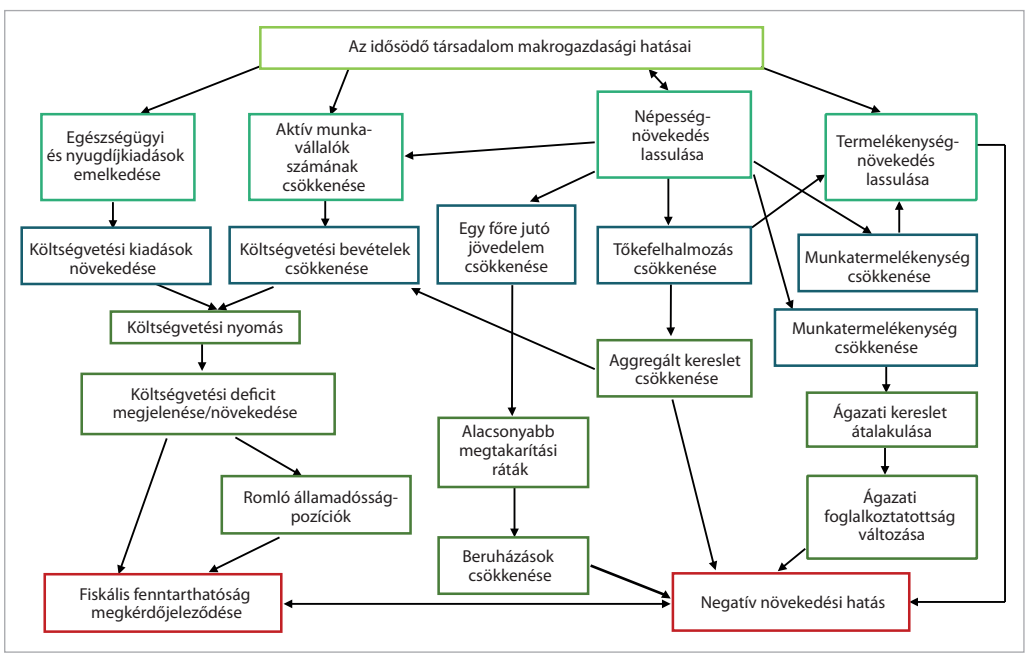
[38] A *teljes függőségi ráta* olyan viszonyszám, amely a gazdaságilag inaktív fiatal és idős, gazdaságilag inaktív népességet viszonyítja a munkaképes korú lakosság számához. Ezt kettébontva kapható meg a *fiatalkori függőségi ráta* és az *időskori függőségi ráta.* Általánosságban a fiatalkorú munkaképes lakosság alatt a 15 és 65 év közötti népességet szokás érteni, míg az idősek kategóriájába a 65 év feletti lakosság tartozik, ugyanakkor az egyes statisztikai adatbázisokban ettől eltérő életkori csoportosításokat is találhatunk.

[39] Herzog 2012.

A fenti faktorokon túlmutatóan a negyedik tényező a fogyasztás, amelyet a növekedési oldalon befolyásol az idősödő népesség. Az idősödő társadalom a gazdaság fogyasztási szerkezetének eltolódását eredményezi. Az elmozdulás az egészségügyi, lakhatási és szabadidős tevékenységekre fordított költségek emelkedésében, valamint a berendezések, a ruházati és szállítási ráfordítások mérséklődésében érhető tetten. A gazdaság fogyasztási struktúrájának megváltozása az egyes ágazatok termelését is befolyásolhatják, így az ágazati kereslet változása az egyes ágazatok foglalkoztatottságára is hatást gyakorolhat.[40] Rövid távon a demográfiai osztalék a fogyasztás emelkedését idézheti elő, amely azonban az időskori függőségi ráta növekedésével eltűnik. A termékenység további csökkenése hosszú távon a fogyasztás további mérséklődéséhez vezethet.[41]

A hatások kapcsolódási pontjai

Az idősödő társadalom összetett mechanizmusok révén közvetett és közvetlen módon kihat a fiskális oldalra és a gazdasági növekedésre egyaránt. Az egyes folyamatok pontos hatásmechanizmusait már az előző két alfejezetben, az egyes megközelítésekre vonatkoztatva a korábbi elméleti és empirikus eredmények által azonosítottam. A két aspektus összekapcsolódásának rendszerezése és egy egységes keretrendszer kialakítása mindazonáltal nélkülözhetetlen. A jobb áttekinthetőség érdekében az idősödés legfontosabb csatornáit a 14.6. ábra illusztrálja.

14.6. ábra: Az idősödő társadalom makrogazdaságra kifejtett hatásainak összegző folyamatábrája
Forrás: a szerző szerkesztése

[40] Lefèbvre 2006.
[41] Hock–Weil 2006.

Le kell szögezni, hogy a legfontosabb aspektusokat azonosítottuk, s csupán a közvetlenül az idősödő társadalomra visszavezethető tényezők rendszerezése volt a cél. E szemlélet mentén négy csatornát azonosíthatunk: *egészségügyi és nyugdíjkiadások emelkedésének csatornáját, az aktív munkavállalók számának csökkenése csatornát, a népességnövekedés lassulása csatornát, valamint a termelékenység mérséklődésének csatornáját.*

A fiskális oldali megközelítés tartalmazza a kiadások emelkedését az egészségügyi és nyugdíjkiadások nyomán, valamint a bevételek mérséklődését az aggregált kereslet és az aktív munkavállalók számának csökkenése által. Mindazonáltal a költségvetési tételekben bekövetkező esetleges változások kibocsátásra gyakorolt befolyását is ki kell emelni. Emellett a romló államadósság-pozíciók, a kiszorító hatás és a fiskális fenntarthatóság megkérdőjeleződése is olyan makrogazdasági folyamat, amely növekedési áldozattal járhat, így kontraproduktívan mérsékelheti az idősödés okozta kibocsátásveszteséget.

A növekedési megközelítés oldaláról vizsgálva a problémakört két fő tényező identifikálható: a népességnövekedés mérséklődése, valamint a termelékenységnövekedés lassulása. A komponensek szoros összefüggésben állnak egymással, aminek elsődleges megnyilvánulási formái a tőkefelhalmozás csökkenése, valamint a munkatermelékenység mérséklődése. Az azonban kétségtelen, hogy ezeket külön faktorként kell kezelni, ugyanis a népességnövekedés lassulása az idősödő társadalom és a demográfiai átmenet jelenlegi szakaszának termékenységcsökkenéséből fakad, s nem csupán a termelékenység aspektusán keresztül mutat összefüggést a kibocsátás mérséklődésével. Mindemellett kapcsolódási pont realizálható az aktív munkavállalók számának csökkenése révén a fiskális oldali megközelítéssel. Hasonló kapcsolódási pont jelenik meg a két elkülönített összefüggés között a tőkefelhalmozás mérséklődése által az aggregált keresletre gyakorolt negatív konzekvenciáknál, amelyek az államháztartás bevételi oldalát is érzékenyen érinthetik. A fogyasztási szerkezet módosulása is hasonló következményekkel járhat, hiszen termelési és fogyasztási oldalról is az egyes ágazatok irányából újak felé történő eltolódás az államháztartási tételekre is kihathat.

Összességében megállapítható, hogy az egyes hatásmechanizmusok külön-külön és a fiskális fenntarthatóság és a gazdasági növekedés önmagában is egymást segítő, illetve gátló folyamatokat fejthetnek ki. Az idősödő társadalom egyik tényezőre kifejtett hatása így hatványozottan jelentkezhet más faktorok erősítése által.

14.3. Nyugdíjrendszerek

Az idősek társadalmon belüli részarányának növekedése triviálisan maga után vonja a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságának kérdését. A fenntarthatóságot számos tényező befolyásolhatja:

- az idősek és a munkaképes korú népesség számának alakulása a társadalmon belül;
- a makrogazdasági tényezők: a foglalkoztatás szintje és a reálbérek alakulása;
- a feketegazdaság mértéke: a járadékok befizetési hajlandósága.

A nyugdíjrendszert befolyásoló tényezőket számos gazdaságpolitikai intézkedéssel lehet mérsékelni, amelyek közvetett és közvetlen módon is befolyásolhatják annak fenntarthatóságát. Az intézkedések összefoglalását a 14.1. táblázat tartalmazza.

14.1. táblázat: A nyugdíjrendszerre ható tényezők és azokra adható gazdaságpolitikai válaszok

	Az aktívak száma, keresete	Az általuk nyugdíjcélra adott közösségi befizetés (járulék, adó)	A nyugdíjasok száma	Nyugdíjkor-határ	A várható élettartam
Változás	↓	↓	↑	↑	↑
Beavatkozással módosítható*	↑	↑	↓	↑	↑

Megjegyzés: létezik olyan, a gazdaságpolitika nemzetközi színterén széles körben használt intézkedés, amellyel lehet hatni az adott dologra, kedvezőtlen változás esetén mérsékelni vagy megfordítani, kedvező esetén növelni. A várható élettartam jóléti, egészségügyi, szociális intézkedésekkel növelhető, de ez a nyugdíjrendszer fenntarthatósága ellen hat. A csökkentésére tett intézkedések nem volnának etikusak.
Forrás: Juhász 2015: 80.

A nyugdíjrendszerek típusait három fő kategóriába sorolhatjuk:
- felosztó-kirovó rendszer;
- várományfedezeti rendszer;
- tőkefedezeti rendszer.

A felosztó-kirovó rendszerben[42] a mindenkori aktív munkaképes korú lakosság járadékbefizetései biztosítják a nyugdíjaskorú népesség nyugdíjkifizetéseit, s a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát. A munkaképes korú lakosság csökkenése a járadékbefizetés mérséklődése révén a rendszer fenntarthatatlanságát eredményezheti, amely gazdaságpolitikai intervenciókat igényelhet, például járadékemeléseket vagy a nyugdíjkorhatár emelését. A felosztó-kirovó rendszer fenntarthatóságával kapcsolatos kritikákat, s lehetséges megoldási javaslatokat foglal össze Banyár (2019) is. A fenntarthatóság előmozdítása érdekében – a családpolitikai intézkedések mellett (születések számának és a nők kettős szerepének ösztönzése) – az időskorúak munkaerőpiaci aktivitásának növelése kulcsfontosságú lehet, amely gazdaságpolitikai oldalról elősegíthető az aktivitásuk ösztönzésével, az egészségügyi állapot fejlesztésével és ezáltal a munkaképesség időszakának kitolásával, valamint a nyugdíjkorhatár emelésével.[43] Továbbá fontos tényező az öngondoskodás szükségessége is. A nyugdíjrendszer fenntarthatóságának vizsgálata szempontjából releváns a várható élettartam változásán alapuló modellezés. Ennek a magyar adatokon történő empirikus vizsgálatát lásd részletesen például Májer–Kovács (2011) tanulmányában. Vékás (2021) tanulmánya szintetizálta a magyar nyugdíjrendszer fenntarthatóságához kapcsolódóan 2015 óta az időskori függőségi rátára vonatkozó kutatások eredményeit, amely alapján a mutató értéke 2030-ban az előrejelzések alapján átlagosan 37,4%-ra tehető. A megoldási lehetőségek kapcsán ki kell emelni, hogy a strukturális reformok korlátozott hatásúak rövid és középtávon (a nyugdíjak mérséklése politikai és társadalmi, a járulékemelés gazdasági növekedési okokból nem megvalósítható, míg a családpolitikai intézkedések termékenységre gyakorolt hatásai hosszú távon jelentkeznek), így a nyugdíjrendszer jelentős változtatásának hiányában középtávon (2030-ig) a foglalkoztatás és a reálbérek, valamint a nyugdíjkorhatár növekedése jelenthet megoldást.[44]

[42] A felosztó-kirovó rendszer főbb jellemzőit lásd bővebben: Simonovits 2014.
[43] Péter–Németh–Vargha 2020.
[44] Vékás 2021.

Emellett nyugdíjrendszer fenntarthatósága érdekében elméleti oldalról számos megközelítést dolgoztak ki. A nyugdíjreform egyik módja lehet a biztosítási paradigmától a befektetési paradigmába (azon belül is a humántőkébe való befektetés révén) történő elmozdulás. A nyugdíjrendszer egy másik reformját lásd bővebben Botos (2012) művében.

A várományfedezeti rendszer napjainkban már nem alkalmazott. A lényege arra vezethető vissza, hogy „előre meghatározott mértékű kifizetéseket eszközöl, amelyek fedezetét a tagok által összegyűjtött vagyon és kamatai adják".[45] A tőkefedezeti rendszer lényege a tőkésítés, vagyis a munkavállaló által befizetett összeg (legyen szó járulékról, tagdíjról stb.) felgyülemlik, s a tőkésítés révén hozamot is generál, amely egyrészt ösztönzi a munkavállalót a magasabb befizetésre, másrészt biztosítja a munkavállaló által „elvárt" nyugdíjas éveinek életszínvonalát. A rendszer kockázata a tőke értékcsökkenése. A nyugdíjrendszerek különböző típusainak összefoglalását a 14.2. táblázat tartalmazza. Ahogy a táblázat is reprezentálja, a tőkefedezeti rendszer állami és magán/önkéntes nyugdíjrendszer formájában is megvalósulhat.

14.2. táblázat: A nyugdíjrendszerek különböző típusainak összefoglaló táblázata

<table>
<tr><th colspan="3">A járadékok/kifizetések finanszírozásának módja</th><th>A rendszerbe való befizetésre vonatkozó kényszer jellege szerint</th><th>A nyugdíjkorhatár alapján</th></tr>
<tr><td colspan="3">Pay as you go rendszer</td><td rowspan="2">kötelező rendszer</td><td rowspan="2">merev</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Tőkefedezeti rendszerek</td><td rowspan="2">Befizetéssel meghatározott (DC)</td><td>Non-financial vagy notional DC-rendszer (NDC)</td></tr>
<tr><td>„Normál", feltőkésített vagy „Financial" DC (=FDC) rendszer</td><td>önkéntes rendszer</td><td>rugalmas</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kifizetéssel meghatározott (DB)</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Forrás: Juhász 2015: 75.

[45] Juhász 2015.

Függelék

A) A szegénység mérőszámai

A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek, a szegénységet mérő indikátorok közé sorolhatjuk az alábbi mutatókat:

- szegénységi arány;
- szegénységi rés:
  - megmutatja a szegénységi küszöb alatt élők százalékában a szegények átlagjövedelmét;
  - két fajtája a normalizált szegénységi rés és a relatív szegénységi rés.
- Sen-index:
  - együttesen méri a szegények számát, a közöttük lévő egyenlőtlenséget és a szegénység mélységét a társadalomban.[46]
- Risk-mutató:
  - „a szegénységi küszöb alá kerülés kockázatát fejezi ki oly módon, hogy a vizsgált sokaság országos arányát és ugyanezen sokaság szegénységi arányát hasonlítja össze. A mutató értéke 1, ha az országos részarány és a szegénységi ráta megegyezik, 1-nél nagyobb, ha a szegénységi ráta meghaladja az országos részarányt és 1-nél kisebb, ha az alatt marad."[47]

Fogalmak: jövedelmi egyenlőtlenség, vagyoni egyenlőtlenség, esélyegyenlőtlenség, szegénység, Lorenz-görbe, Gini-mutató, népesedéspolitika, demográfiai átmenet, demográfiai osztalék, idősödő társadalom, felosztó-kirovó rendszer, várományfedezeti rendszer, tőkefedezeti rendszer

Ellenőrző kérdések:

1. Ismertesse a legfontosabb társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségekhez kapcsolódó elméleteket és összefüggéseket!
2. Mutassa be a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek mérésének módjait!
3. Jellemezze a népesedéspolitika legfontosabb dimenzióit!
4. Ismertesse az idősödő társadalom különböző makrogazdasági hatásait!
5. Mutassa be a nyugdíjrendszerek típusait!

Problémamegoldás:

1. Vizsgálja meg a fejezetben alkalmazott mérési lehetőségekkel, hogy milyen módon alakultak a társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek a fejlett, feltörekvő és fejlődő gazdaságokban az elmúlt évtizedekben!
2. Vizsgálja meg, milyen jó gyakorlatok azonosíthatók a fejlett gazdaságokban az idősödő társadalom különböző hatásainak (például családpolitika és nyugdíjpolitika) kezelésére!

[46] Bánfalvi 2014.
[47] KSH 2005.

Irodalomjegyzék

Acemoglu, Daron – Restrepo, Pascual (2017): Secular Stagnation? The Effect of Aging on Economic Growth in the Age of Automation. *NBER Working Papers,* no. 23077.

Afflatet, Nicolas (2016): The Impact on Population Ageing on Public Debt. A Panel Analysis for 18 European Countries. *Strathclyde Discussion Paper,* no. 16–15.

Banerjee, Abhijit – Dufflo, Esther (2011): *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty.* New York: Public Affairs.

Bánfalvi Győző (2014): Szegénységi mutatószámok – magyar és nemzetközi példák. *Metszetek,* 3(2), 119–140.

Banyár József (2019): Az állami nyugdíjrendszer „születési" hibái és javításának fő iránya. *Pénzügyi Szemle,* 64(4), 540–553. Online: http://doi.org/10.35551/PSZ_2019_4_4

Benczes István – Kutasi Gábor (2010): A költségvetési politika fenntarthatósága és a szabályalapú gazdaságpolitika. *Köz-gazdaság,* 5(2), 59–74.

Berde Éva – Kuncz Izabella (2017): Az egy főre jutó GDP lehetséges pályái – szimuláció egy demográfiai alapú növekedési modellel. *Hitelintézeti Szemle,* 16(4), 36–57.

Bloom, David E. – Mitgang, Elizabeth – Osher, Benjamin (2016): Demography of Global Aging. *PGDA Working Paper,* no. 131. Online: https://cdn1.sph.harvard.edu/wp-content/uploads/sites/1288/2012/11/Demography-of-Global-Aging.pdf

Botos Katalin (2012): *Matuzsálemek kora – Nyugdíj, gazdaság, társadalom.* Budapest: Kairosz.

Chłoń-Domińczak, Agnieszka et al. (2013): *Impact of Demographic Change on Public Expenditure and Revenue in Europe.* Online: www.international-pension-workshop.com/wp-content/uploads/papers-14/Chlon-Dominczak_2.pdf

Czeczeli, Vivien – Kutasi, Gábor – Szabó, Eszter (2021): The Assessment of Government Incentives on Savings, Hungary 2006–2019. *Acta Oeconomica,* 71(4), 569–585. Online: http://doi.org/10.1556/032.2021.00040

Czeczeli Vivien (2021a): A monetáris politika hatása a jövedelmi egyenlőtlenségekre. *Közgazdasági Szemle,* 68(3), 282–299.

Czeczeli, Vivien (2021b): How Does Monetary Policy Affect Income Inequality? Evidence from Europe. *Európai Tükör,* 24(1), 95–112.

Deaton, Angus (2005): Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption. *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review,* 58(233–234), 91–107.

Ding, Hong (2014): Economic Growth and Welfare State: A Debate of Econometrics. *Journal of Social Science for Policy Implications,* 2(2), 165–196.

ENSZ (2021): *World Population Prospects 2021.* Department of Economic and Social Affairs Population Division.

Estrada, Gemma Esther B. – Park, Donghyun – Ramayandi, Arief (2011): Population Aging and Aggregate Consumption in Developing Asia. *ADB Economics Working Paper Series,* no. 282.

Európai Bizottság (2018): *Az egyenlőtlenség kezelése.* Online: https://commission.europa.eu/system/files/2018-06/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_hu.pdf

Feldstein, Martin Stuart (2006): The Effects of the Ageing European Population on Economic Growth and Budgets: Implications for Immigration and Other Policies. *NBER Working Paper,* no. 12736.

Feyrer, James (2007): Demographics and Productivity. *The Review of Economics and Statistics,* 89(1), 100–109.

Filmer, Deon – Fu, Haishan – Sánchez-Páramo, Carolina (2022): An Adjustment to Global Poverty Lines. *WorldBank Blogs, Voices,* 2022. május 2. Online: https://blogs.worldbank.org/voices/adjustment-global-poverty-lines

Giles, Chris – Giugliano, Ferdinando (2014): Thomas Piketty's Exhaustive Inequality Data Turn out to Be Flawed. *Financial Times,* 2014. május 23. Online: www.ft.com/content/c9ce1a54-e281-11e3-89fd-00144feabdc0

Gordon, Robert J. (2015): Secular Stagnation: A Supply-Side View. *American Economic Review,* 105(5), 54–59. Online: https://doi. org/10.1257/aer.p20151102

Herzog, Ryan W. (2012): A Dynamic Panel Model of GDP growth, Saving, Age Dependency, and Trade Openness. *International Review of Applied Economics,* 26, 1–25.

Hock, Heinrich – Weil, David N. (2006): The Dynamics of the Age Structure, Dependency, and Consumption. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series,* 12140.

Hoffman István (2018): *Családpolitika*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Vezető- és Továbbképzési Központ.

Juhász Zita (2015): A magyar nyugdíjrendszer kapcsolódása az EU nyugdíjharmonizációs elemeihez. *Gazdaság és Társadalom,* 7(3), 74–93. Online: http://dx.doi.org/10.21637/GT.2015.3.05

Kapitány Balázs szerk. (2015): *Demográfiai fogalomtár.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet. Online: www.demografia.hu/tudastar/fogalomtar

Kornai János (2015): Milyen is hát a tőke a 21. században? Megjegyzések Piketty könyvéhez. *Közgazdasági Szemle,* 62(9), 909–942.

KSH (2005): A jövedelem, mint az anyagi jólét és a szegénység mérőszáma. *Társadalomstatisztikai Füzetek,* no. 43. Online: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/jovedelem.pdf

KSH [é. n.]: *Interkatív korfák.* Online: www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html

Kutasi, Gábor (2012): Budgeting with Rules and Advisory Institutions in the EU. *South-East Europe: International Relations Quarterly,* 3(1), 1–10.

Lefèbvre, Mathieu (2006): Population Ageing and Consumption in Belgium. *CREPP Working Papers,* no. 0604.

Lutz, Wolfgang – Skirbekk, Vegard (2005): Policies Addressing the Tempo Effect in Low-Fertility Countries. *Population and Development Review,* 31(4), 703–723.

Májer István – Kovács Erzsébet (2011): Élettartam-kockázat – a nyugdíjrendszerre nehezedő egyik teher. *Statisztikai Szemle,* 89(7–8), 790–812.

Makay Zsuzsanna (2021): Családtámogatás, női munkavállalás. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai portré 2021. Jelentés a magyar népesség helyzetéről.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 121–138.

Marton Ádám (2018): Az idősödés problémaköre az Európa Unióban. *Európai Tükör,* 21(1), 59–79.

Marton Ádám (2020): Csak mi öregszünk? *Ludovika.hu,* 2020. február 18. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2020/02/18/csak-mi-oregszunk/

May, John F. (2012): The Role of Population Policies. *Études,* 417(11), 441–452. Online: https://doi.org/10.3917/etu.4175.0441

Otsu, Keisuke – Shibayama, Katsuyuki (2016): Population Ageing and Potential Growth in Asia. *Asian Development Review,* 33(2), 56–73. Online: https://doi.org/10.1162/ADEV_a_00072

Péter Ákos – Németh Erzsébet – Vargha Bálint Tamás (2020): A nyugdíjrendszer fenntarthatósága, kockázatok és lehetőségek. *Pénzügyi Szemle,* 65(2), 57–85. Online: https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_k_2_3

Schultz, T. Paul (2010): Population and Health Policies. In Rodrik, Dani – Rosenzweig, Mark (szerk.): *Handbook of Development Economics.* V. kötet. [H. n]: Elsevier, 4785–4881. Online: https://doi.org/10.1016/B978-0-444-52944-2.00010-0

Sen, Amartya (1973): *On Economic Inequality*. Oxford: Clarendon Press.
Simonovits András (2014): *Nyugdíjrendszerek: tények és modellek*. Budapest: Typotex.
Thévenon, Olivier (2011): Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review,* 31(1), 57–87. Online: https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x
Tóth Ferenc (2022): Jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek. In Baksay Gergely – Matolcsy György – Virág Barnabás (szerk.): *Új közgazdaságtan a fenntarthatóságért.* Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
United Nations (2020): United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Prospects 2020. Online: https://population.un.org/wpp/
Vékás Péter (2021): *A nyugdíjrendszer fenntarthatósága a munkapiaci folyamatok függvényében – jelenlegi körkép és kitekintés 2030-ig.* Műhelytanulmány, Corvinus Kutatások. Online: https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/6238/1/fenntarthato%CC%81sa%CC%81g.pdf
Verbič, Miroslav – Spruk, Rok (2014): Aging Population and Public Pensions: Theory and Macroeconometric Evidence. *Panoeconomicus,* 61(3), 289–316.
Werding, Martin (2008): Ageing and Productivity Growth: Are There Macro-Level Cohort Effects of Human Capital? *CESifo Working Paper Series,* no. 2207.

VÁKÁT OLDAL

Czeczeli Vivien – Honvári János – Kutasi Gábor –
Marton Ádám – Szűcs Petra – Tóth Arnold

15. A foglalkoztatás gazdaságpolitikai dilemmái

Ebben a fejezetben a munkaerőpiaci összefüggések különböző dimenziói kerülnek a fókuszba. A szerkezeti egység a makroökonómiából már ismert alapfogalmak ismétlő áttekintésével indít, majd ezt követően áttér munkaerőpiaci zavarokra, azok gazdaságpolitikai kezelésének lehetőségeire. A hagyományos megközelítésen túl részletesen tárgyaljuk a 21. századra jellemző munkaerőpiaci trendeket, amelyek magukban foglalják a munkaerőhiány kérdéskörét, a technológiai fejlődés munkaerőpiaci összefüggéseit vagy az olyan új atipikus foglalkoztatási formák gazdasági hatásait, mint például a távmunka.[1]

15.1. A munkaerőpiac alapfogalmai

A fejezet elején a különböző speciális munkaerőpiaci jelenségeket és trendeket megelőzően szükséges áttekintetünk a munkaerőpiacot jellemző alapfogalmakat. Az alapfogalmak tekintetében megkülönböztetjük a foglalkoztatottakat és a munkanélkülieket. Foglalkoztatottnak tekintjük azokat, akik az adott, vonatkozási héten legalább egy órányi jövedelmet biztosító munkát végeztek, vagy rendelkeznek munkával, amelytől csak átmenetileg voltak távol. Az ILO (International Labour Organization – Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) definíciója alapján az tekinthető munkanélkülinek, aki az adott, vonatkozási héten nem dolgozott, s nem rendelkezett olyan munkahellyel, amelytől csak átmenetileg volt távol, valamint a megkérdezést megelőző négy hétben aktívan munkát keresett, s rendelkezésre is áll, azaz megfelelő állás esetén két héten belül munkába tudna állni. Emellett a KSH (2021b) módszertana tartalmaz egy kitételt, amely szerint „az a foglalkoztatottnak nem minősülő személy, aki már talált munkát, amelyben 90 napon belül dolgozni kezd, csak abban az esetben számít munkanélkülinek, ha – adott esetben – két héten belül munkába tudna állni”.[2] A foglalkoztatottakat és a munkanélkülieket együttesen gazdaságilag aktívnak tekintjük, míg az egyik csoportba sem tartozókat (például diákok, nyugdíjasok) a gazdaságilag nem aktívak közé soroljuk. Ezek alapján három mutatóval is tudjuk jellemezni az adott gazdaság munkaerőpiacát:

- aktivitási ráta:
  - a gazdaságilag aktív és munkaképes korú népesség arányát fejez ki

$$Aktivitási\ ráta = \frac{gazdaságilag\ aktívak}{munkaképes\ korú\ népesség} \times 100$$

[1] A munkavégzés és a foglalkoztatás társadalmi és gazdasági jelentőségével, illetve az ezzel kapcsolatos nézetek fejlődésével foglalkozik Fülöp (2023).

[2] KSH 2021a.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_15

– foglalkoztatási ráta:
  • a gazdaságban foglalkoztatottak és gazdaságilag aktívak arányát fejezi ki

$$Foglalkoztatottsági\ ráta = \frac{foglalkoztatottak\ száma}{gazdaságilag\ aktívak} \times 100$$

– munkanélküliségi ráta:
  • a gazdaságban munkanélküliek és gazdaságilag aktívak arányát fejezi ki

$$Munkanélküliségi\ ráta = \frac{munkanélküliek\ száma}{gazdaságilag\ aktívak} \times 100$$

A munkaerőpiac szempontjából szükséges megkülönböztetnünk a munkakeresletet és a munkakínálatot. A munkakereslet a gazdaságban a gazdasági szereplők (különösen a vállalatok) által mennyiségi és minőségi oldalról (például képzettségi szint) felmerült munkaigényt foglalja magában. A munkakínálat a gazdaságban rendelkezésre álló munkavállalók számát reprezentálja, amelyet általában munkaórák számában vizsgálunk. Ezek a fogalmakat részletesen tárgyalják a munkagazdaságtan könyvekben is, például Galasi (1994), Ehrenberg–Smith (2008).

A hagyományos foglalkoztatási típusok között egyre több innováció is megjelenik, mint például a 4 napos munkahét bevezetése, amely a munkavállalók számára előmozdíthatja a jobb munka-szabadidő egyensúlyt. Emellett atipikus foglalkoztatási formákat is megkülönböztethetünk. Atipikus foglalkoztatási formák alatt értjük azokat, amelyek valamilyen tényezőjükben eltérnek a hagyományos munkavégzés formájától. Ezek közé a faktorok közé soroljuk a munkavégzés idejét és időtartamát, helyét, a munkavégzés teljesítését. Atipikus foglalkoztatási formák közé sorolhatjuk például a határozott vagy részmunkaidős foglalkoztatást; a távmunkát, hibrid munkát és home office-t vagy a munkaerőkölcsönzést is.

15.2. Munkaerőpiaci zavarok és azok kezelése

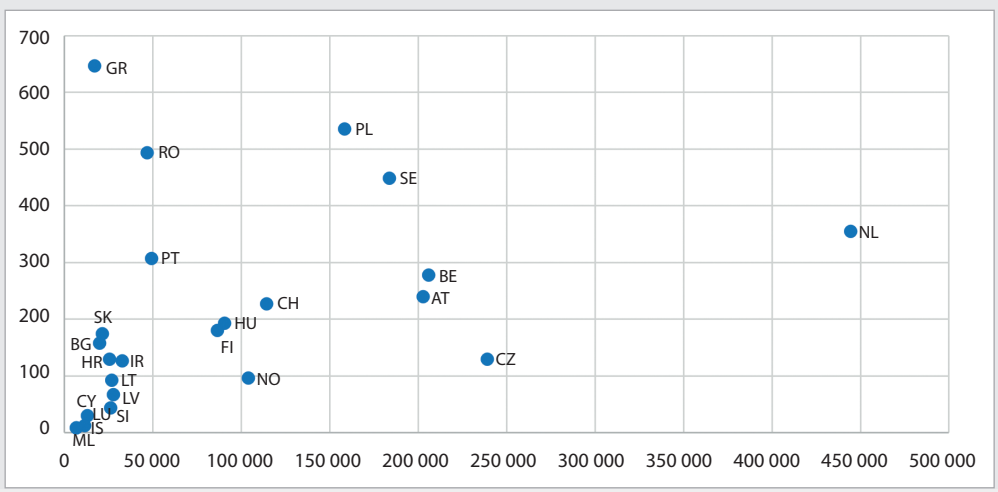
A munkaerőpiac folyamatos változáson megy keresztül, amelyre számos tényező hat. Befolyásolják a konjunktúraciklus kilengései, a technológiai fejlődés, vagy ahogy láthattuk, egy olyan exogén sokk is, mint a Covid–19-járvány. Ezen tendenciákra a gazdaságpolitikai és foglalkoztatáspolitikai intézkedéseknek folyamatosan reagálni kell.

A konjunktúraciklusok kilengései olyan aggregált keresleti és kínálati változásokat indukálhatnak a gazdaságban, amelyek ugyan részben késleltetve, de a munkaerőpiacot is érintik. Egy-egy fellendülés vagy recesszió kivétel nélkül munkaerőpiaci hatásokat generál. Ezek két véglete a munkaerőhiány kialakulása vagy a munkanélküliség emelkedése. Munkaerőhiány alatt azt a munkapiaci állapotot értjük, amikor a betöltetlen álláshelyeket a munkakínálat csökkenése révén nem lehet betölteni. Ezek rövid távon megjelenhetnek egyes ágazatokban, de ha a jelenség okai (például az aktív korú népesség számának csökkenése vagy nem megfelelő oktatási/képzési struktúra) tartósak, akkor az több szektorra, s a teljes gazdaságra átterjedhet. A munkaerőhiány a gazdasági hatékonyságot és versenyképességet visszafoghatja, kapacitáskihasználatlansággal és növekedési áldozattal járhat.

15.1. szemelvény: Munkaerőhiány a pandémiát követően

„A munkaerőhiány már a pandémiát megelőzően is számos gazdasági ágazatban jelentkezett. A Covid–19 járvány okozta keresletcsökkenés és gazdasági visszaesés ugyan ideiglenesen mérsékelte a munkaerő-kínálat problémáit, de az elmúlt hónapokban a kereslet élénkülésével újra megjelent. Az OECD betöltetlen álláshelyekre vonatkozó havi adatait elemezve azt is kijelenthetjük, hogy a legtöbb OECD-tagállamban 2022. március–április volt a maximum pontja az üres álláshelyeknek, s májusra mérséklődtek ezek. Amennyiben a betöltetlen álláshelyek arányát (TEÁOR B-S tevékenységekre vetítve) vizsgáljuk, akkor annak mértéke az EU27 tagállamaiban 2020 második negyedéve óta folyamatos emelkedő tendenciát mutat, s 2022 első negyedévében 2,9 volt. Az egyes tagországok szintjén összehasonlítva a munkanélküliek számát, valamint a betöltetlen álláshelyek számát több megállapítást is tehetünk:

– a legtöbb országban általános munkaerőhiányról nem beszélhetünk, ágazati, s adott pozíciókra vonatkozó munkaerő-kínálati problémák jelentkeznek;
– a vizsgált országok közül 2022 első negyedévében Csehországban, Hollandiában, Németországban és Norvégiában az üres álláshelyek száma meghaladta a munkanélküliek számát, így általános munkaerőhiányról is beszélhetünk;
– amennyiben csak a munkanélküliek számát vizsgáljuk, s a munkaerő minőségét, képzettségét figyelmen kívül hagyjuk, úgy leszögezhető, hogy számos ország esetében a munkanélküliek jelentős tartalékot jelentenek a betöltetlen álláshelyekhez képest, így (át)képzési, mobilitási, munkaerőpiaci rugalmasságot erősíti célzott gazdaságpolitikai programokkal részben kezelhető lenne a kialakult helyzet;
– néhány ország esetében (köztük a dél-európai államok és Bulgária) a betöltetlen álláshelyek száma alacsony, míg a munkanélküliek száma magasnak tekinthető, amely utalhat az adott ország munkaerőpiacának és gazdaságának strukturális gyengeségeire.

A TEÁOR B-S szerinti besorolás alapján a betöltetlen üres álláshelyek és munkanélküliek száma 2022 első negyedévében

Megjegyzés: Az ábrán Németország és Spanyolország adatai kiugró értékek miatt nem szerepelnek. A két ország a skála két végpontját képviseli: Németországban a vizsgált időszakban a TEÁOR B-s szerinti

betöltetlen álláshelyek száma számottevően (csaknem 400 ezerrel) meghaladta a munkanélküliek számát, míg Spanyolországban a munkanélküliek száma jelentősen meghaladta az üres álláshelyek számát. *Forrás:* az Eurostat (2022a) és Eurostat (2022b) adatai alapján a szerzők szerkesztése

A munkaerő-kínálat értékelése kapcsán figyelembe kell venni a demográfiai folyamatokat is. Az idősödő társadalom okozta mikro- és makrogazdasági hatások már rövid távon is jelentkezhetnek, amelyek hosszú távon hatványozottan hathatnak a munkaerőpiacra. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor az ipar 4.0 és az automatizáció tendenciáit is figyelembe kell venni. Ezek azonban nem tekinthetők egyértelmű „varázsszernek". A különböző technológiai vívmányok jelenleg csupán kiegészítő szerepet töltenek be az egyes munkaköröknél, amelyek ugyan hatékonyabbá teszik a munkafolyamatokat (például big data), s bizonyos munkafolyamatokat már napjainkban is részben kiváltanak (és ez hosszú távon tovább fog emelkedni), de a munkaerőhiányra gyakorolt hatásuk kettős. Egyrészt előidézik a munkaerő-kínálat mérséklődését, másrészt viszont megkövetelik a munkaerő folyamatos átképzését, az egyes munkakörök változásához való alkalmazkodást. Ezáltal részben mérsékelhetik a munkaerő-kínálat okozta negatív folyamatokat, de teljesen eliminálni nem fogják tudni. Azáltal pedig, hogy a munkaerő-kínálat szűkül, a munkavállalók alkupozíciója erősödik.

Ez a folyamat pedig már a pandémiát követően is megjelent, amely az „élet" és „munka" közötti kapcsolat megváltozását, s a különböző új munkaerőpiaci trendek (például távmunka, hibrid munkavégzés, négynapos munkahét stb.) irányába történő eltolódását is eredményezheti. *Forrás:* Marton 2022.

A munkaerőpiac másik gyakori jelensége a munkanélküliség. Számos kategorizálása létezik, amelyek közül az egyik legelterjedtebb az önkéntes munkanélküliség (amikor a munkanélkülivé válás az egyén döntése) és a kényszerű munkanélküliség (az egyénnek szándéka munkát vállalni, de valamilyen tőle független tényező miatt nem tud állást vállalni). Az önkéntes munkanélküliség leggyakoribb előfordulási módja a frikciós munkanélküliség, amely a munkahelykeresés és váltás miatt kialakuló munkanélküliség. Ebben az esetben a munkahelyváltás időigényes folyamat lehet, amelyben a mikroszintű munkakeresletnek és az egyéni munkakínálatnak találkoznia kell az információk, képességek és bérek terén. A kényszerű munkanélküliség fajtái közé sorolható a konjunkturális munkanélküliség, a technológiai munkanélküliség és a strukturális munkanélküliség. A konjunkturális munkanélküliség akkor alakul ki, ha a gazdasági visszaesés (vagy egy gazdasági válság) idején az aggregált kereslet mérséklődik, amely kiváltja a foglalkoztatás csökkenését. A konjunkturális munkanélküliség strukturális és technológiai munkanélküliséggel is párosulhat. A strukturális munkanélküliség az egyes ágazatokban a munkakereslet és munkakínálat közötti különbségekből fakad (azaz míg egyik ágazatban munkaerőhiány alakul ki, addig a másikban munkanélküliség van jelen). A technológiai munkanélküliség a technikai-technológiai fejlődés eredményeként jön létre, amelynek hatására bizonyos ágazatokban csökken a munkaerőigény. A technológiai munkanélküliséget állami beavatkozás hiányában csak más munkaigényes ágazatokba való növekvő munkaerő-szükséglet vagy a tőkeállomány növekedése képes megszüntetni. A technológiai munkanélküliség szektorális változással is együtt járhat. A foglalkoztatáspolitika oktatási és átképzési programokkal elősegítheti a technológiai és a strukturális munkanélküliség csökkentését, valamint a munkaerő mobilitásának növelése és az információ-áramlás elősegítése révén területileg más egységekhez irányíthatja az adott képzettségi szinttel rendelkező munkavállalókkal. Ezzel szemben a frikciós munkanélküliség mérséklése az információk gyorsabb áramlása révén valósítható

meg. Továbbá nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az állam különböző szakpolitikai intézkedésekkel közvetve (például oktatási és képzési programok kimeneti követelményeinek változtatása) és közvetlenül (például nyugdíjkorhatár emelése) is befolyásolni tudja a munkaerőpiaci folyamatokat. A munkanélküliek számának alakulását a gazdaságpolitika a munkanélküli segélyezés révén is aktívan tudja befolyásolni. A közgazdászok és a gazdaságpolitikai döntéshozók között sincs konszenzus abban a tekintetben, hogy mekkora a munkanélküli segély megfelelő mértéke. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az a munkanélküli segély a megfelelő, amely elfogadható életszínvonalat biztosít a munkanélküli számára, de ösztönzi arra, hogy a képzettségi szintjének megfelelően aktívan állást keressen (vagy átképzési programban vegyen részt a munkaerőpiacra való jövőbeni visszatérése céljából).[3]

15.3. Munkaerőpiaci folyamatok gazdaságpolitikai kezelése

A munkaerőpiaci folyamatokat számottevően befolyásolják az adott társadalomban kialakuló népesedési folyamatok is. Egyes fejlődő gazdaságokat a fiatal társadalmuk révén, a magas munkaerő-kínálat jellemzi, amely a demográfiai osztalék alapján növekedési többletet eredményezhet számukra. A legtöbb fejlett gazdaságban azonban az idősödő társadalom és a csökkenő munkaképes korú lakosság jellemző, amely tendenciák ágazati munkaerőhiányhoz és a gazdasági növekedés lassulásához is vezethetnek. A demográfiai trendek munkaerőpiaci és gazdasági növekedési összefüggéseiről bővebben a 14. fejezetben írtunk.

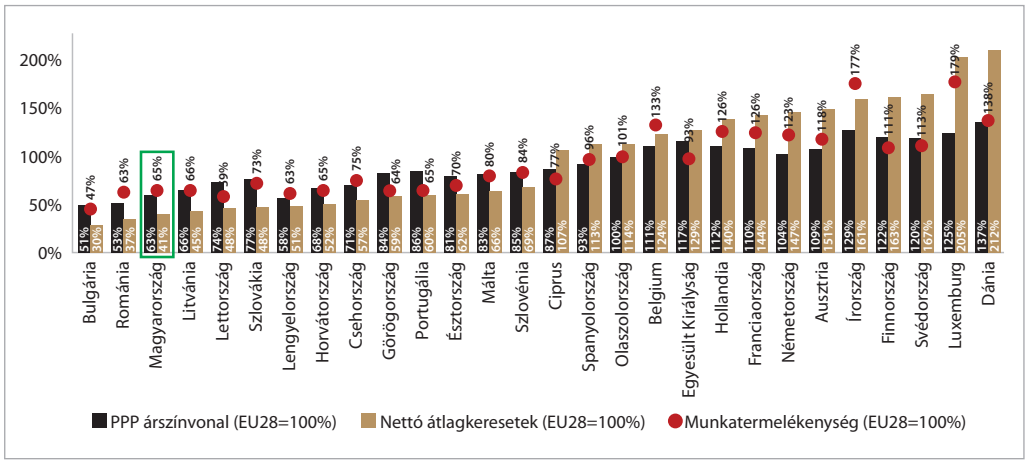
15.3.1. Bérpolitika, minimálbér, béradók

Arra kérdésre, hogy az alacsony bérek politikája valóban versenyképes stratégia-e hosszú távon, a következőket érdemes végiggondolni:[4] 2019-ben, EU-s összehasonlításban Magyarország a minimálbérek[5] tekintetében a 4., a nettó átlagkeresetek alapján pedig a 3. legalacsonyabb bérszínvonalú ország volt. Mindez pedig azt jelentette, hogy EU-s viszonylatban Magyarországon volt ekkor a 3. legolcsóbb a munkaerő (15.1. ábra). Első ránézésre tehát Magyarország olcsó. A neoklasszikus megközelítés alapján ebből rögtön az következne, hogy az olcsóbb bérek miatt a termelés olcsóbbá válik, tehát nő a versenyképesség. Az emelkedő bérek ezzel ellentétben a foglalkoztatás csökkenését és az árszínvonal emelkedését vetítenék előre. Ám e megközelítésnek számos gyengesége van.

[3] Hasonló konszenzushiány figyelhető meg a minimálbér kérdéskörében is.

[4] Czeczeli 2020 alapján.

[5] Lásd: www.eurofound.europa.eu/publications/article/2019/minimum-wages-in-2019-first-findings

15.1. ábra: Ár-, bérszínvonal és munkatermelékenység az EU28 országaiban (2018)
Forrás: Eurostat adatbázis és FISHER 2020 alapján a szerzők szerkesztése

Az EU-s csatlakozást kísérő konvergenciafolyamatok a munkabérekre és az árakra is hatással voltak. A nyugati országokban megszerezhető magasabb bér tömeges munkaerőáramlást indított el ezen országokba. A nagyobb munkakínálat az ottani bérnövekedési ütemet visszafogta, nálunk pedig a kisebb munkakínálat felfelé ható nyomást fejtett ki a munkabérekre. A felzárkózás folyamata tehát a korábbi előnyök és hátrányok kiegyenlítődését vonja maga után. Mindez azonban a reálárfolyam emelkedésén keresztül a versenyképesség romlását is jelentheti, különösen az exportszektorban (kivéve persze, ha az extrán laza monetáris politika ezt átmenetileg ellensúlyozza).

Téves tehát amellett érvelni, hogy az alacsony bérszínvonal a hosszú távú versenyképesség mozgatórugója. Elég csak a távol-keleti országok jelenlegi pozíciójára gondolni. Kína már néhány évvel ezelőtt felismerte az évtizedeken át működő stratégiájának kifulladását. Az olcsó munkaerőre épülő exportorientált gazdaság lassan eléri korlátait, már kedvezőbb máshova vinni a gyártást. Láthatjuk azt is, hogy alacsony bérek mellett törvényszerűen az olcsó termékekre történő szakosodás valósul meg, ami ugyancsak nem a gyors fejlődés záloga. A kiutat ebben a fázisban az innovatív megoldások, korszerűbb termelési eljárások minél szélesebb körű adaptálása jelenti. Ekkor pedig a növekvő bérek sem jelentenek veszélyt a versenyképességre.

Az alacsony bérek másik hátránya, hogy visszafogják az aggregált keresletet, kiemelten a fogyasztói kiadásokat, ami a GDP döntő hányadát adja. Annál is inkább, mivel az emberek elsődleges jövedelemforrása a munkabérből származik, az egyéb befektetésből eredő jövedelmek csekély hányadot tesznek ki, illetve csak egy szűk réteg esetében releváns. A nyomott aggregált kereslet pedig hosszú távon pangást és recessziót okozhat.

Mindez persze nem értelmezhető elszigetelten. Az általános felfogás szerint akkor működik jól a rendszer, ha a bérek dinamikája megegyezik a termelékenység dinamikájával. Ha megvizsgáljuk, hogy hazánkban más országokhoz képest mennyire van összhang a két mutató között, azt láthatjuk, hogy még lenne tere a béremelésnek. Idő kérdése, hogy mikor érnek be a folyamatok. Jelenleg a bérek további emelkedését támogatja a szűkös munkaerő-kínálat, amelyet a jelentős kivándorlási hullám mellett az idősödő társadalom kihívásai is nehezítenek. A munkaerőhiány a külföldi tőkebefektetéseket is visszavetheti, hiszen senki sem akar olyan helyre gyárat telepíteni,

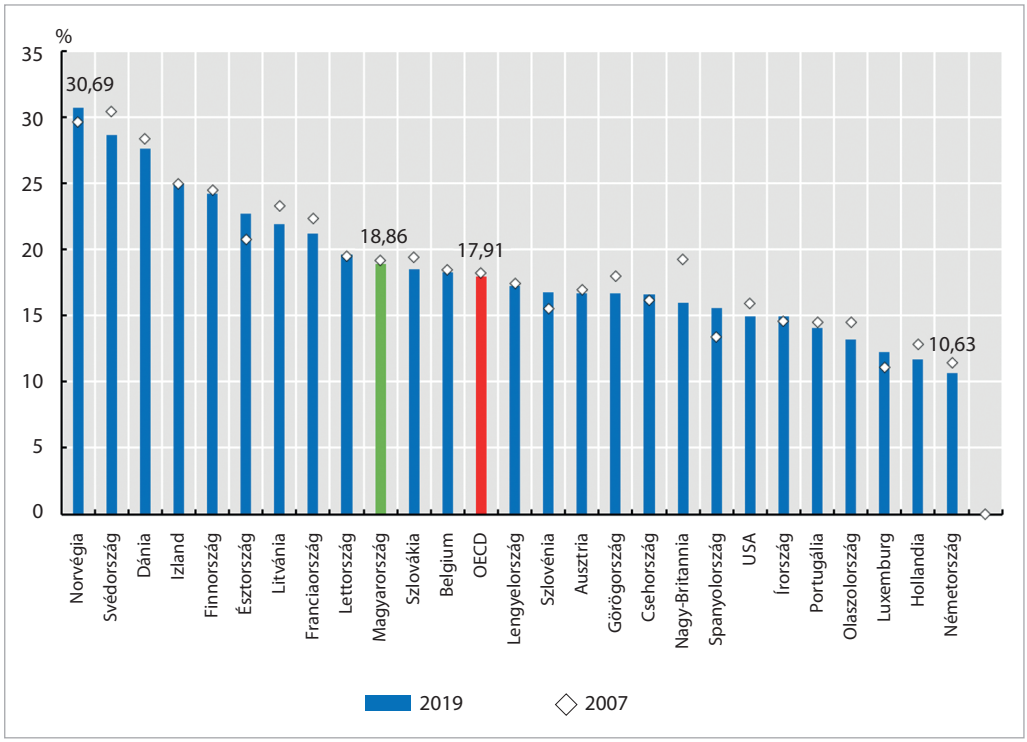
ahol nincs megfelelő munkaerő, vagy aki van, az extrán drága. Nem véletlen a gyerekvállalást ösztönző programok, a nyugdíjkorhatár emelése vagy a munkaerőimport. Persze lehet ezen túlmenően is gondolkodni, főként a digitális forradalom időszakában, amikor az automatizáció és a mesterséges intelligencia hatalmas potenciállal rendelkezik. Az alacsony bérek okozta versenyképességi előnyt már rövid távon felülírhatják az ipar 4.0 legújabb vívmányai.

15.3.2. Állami foglalkoztatás, munkaerőimport

Az állam szerepe a munkaerőpiacon rendkívül összetett. Az állam fiskális és monetáris politikai lépései közvetve, a konjunkturális ingadozások szabályozásán keresztül hatnak a foglalkoztatásra. A minimálbér szabályozása a bérstruktúra megváltozását eredményezi szintén indirekt módon. Az állami beavatkozás történhet jogszabályok útján is, amely érintheti többek között például a munkakörülményeket, béreket, foglalkoztatással kapcsolatos munkáltatói kötelezettségeket.

Állami foglalkoztatás

Az állam azonban közvetlenül is hatni tud a munkaerőpiaci folyamatokra, ugyanis minden országban vannak olyan foglalkoztatottak, akik a közszféra foglalkoztatottjai. Ide sorolhatók a kormányzati (és önkormányzati) dolgozók, valamint az állami vállalatok foglalkoztatottjai. A kormányzati foglalkoztatás magában foglalja a köztisztviselőket és más kormányzati alkalmazottakat (nemzeti, regionális és helyi szinten), valamint a fegyveres erőket. A kormányzati foglalkoztatás néhány OECD-államban megfigyelhető nagyságát mutatja be a 15.2. ábra. Az ábra alapján megállapítható, hogy hazánk azon OECD-országok közé tartozik, ahol viszonylag magas (az OECD-átlagnál magasabb) a kormányzati szektorban alkalmazottak aránya. A kormányzati szektor foglalkoztatási arányai tagállamonként jelentősen eltérnek egymástól, mivel például az oktatásban vagy az egészségügyben betöltött állások egyes országokban a kormányzati foglalkoztatás részét képezik, míg más országokban nem. A legmagasabb arányt Norvégiában (az összes foglalkoztatott 30,7%-a), Svédországban (28,7%), Dániában (27,6%), Izlandon (25%), és Finnországban (24,2%), a legalacsonyabbat pedig Németországban (10,6%), Hollandiában (11,7%), Luxemburgban (12,2%) és Olaszországban (13,2%) figyelték meg.

15.2. ábra: Kormányzati foglalkoztatás az összes foglalkoztatás arányában néhány OECD-tagállamban
Forrás: OECD 2021a: 278.

A kormányzati foglalkoztatás aránya az EU-ban 2000 óta szinte stabilan 17% körül maradt az összes foglalkoztatotton belül, és 2020-ban 16%-ot tett ki.[6]

A kormányzati foglalkoztatás mellett tágabb értelemben a közszféra foglalkoztatásához sorolható az állami vállalatoknál dolgozók létszáma is. Az állami foglalkoztatásban részt vevők száma Magyarországon 2020-ban nagyságrendileg 1 079 900 főt tett ki, ez az összes foglalkoztatottakon belül (4 664 200 fő) 23%-os arányt jelentett. Az 1 079 900 állami foglalkoztatottból a központi kormányzat által foglalkoztatottak száma 902 500 volt (19,3%), a helyi önkormányzatok 277 600 főt (6%) alkalmaztak, míg az állami vállalatoknál 168 400-an (3,6%) dolgoztak.[7]

A hazai állami vállalatok közül a legnagyobb foglalkoztatók 2022 júniusában a Magyar Posta Zrt. (26 688 főt foglalkoztatott), a VOLÁNBUSZ Zrt. (18 362 fő), illetve a MÁV Zrt. (17 647 fő) voltak. Ez a három vállalat a foglalkoztatottak számában a magánszektor valamennyi vállalatát megelőzte (4. helyen a SPAR Magyarország Kft. állt 14 372 fővel).[8]

[6] Eurostat 2022c.
[7] International Labour Organization 2022.
[8] Karácsony 2022.

Munkaerőimport

A kelet-közép- és a délkelet-európai (CESEE) országok növekedési kilátásait jelentősen rontják a demográfiai folyamatai. Ezen országok közös demográfiai problémái közé tartozik a természetes népességfogyás, a fiatal és képzett munkaerő migrációja Nyugat-Európába, illetve az elöregedő társadalom. 1995 és 2017 között a CESEE-országok elvesztették a munkaerő mintegy 7%-át, főként fiatalokat és képzett munkavállalókat. Az Egyesült Nemzetek Szervezete arra számít, hogy a régió lakossága 2050-ig 12%-kal fog csökkenni az elöregedés és a migráció következtében. Ez komoly következményekkel jár az egészségügyre és a szociális szolgáltatásokra, és általában véve a gazdasági növekedésre nézve. A szűkülő munkaerő-kínálat és az idősebb munkavállalók alacsonyabb termelékenysége az egészségügyre és a nyugdíjrendszerre nehezedő nagyobb nyomással együtt, ezeknek az országoknak körülbelül GDP-jük évi 1%-át fogja felemészteni a következő 30 évben.[9]

A fenti problémák részben kezelhetők külföldi vendégmunkások „importja" révén. Azt a jelenséget, amikor egy ország a munkaerőhiányát külföldi munkások behozatalán keresztül próbálja meg enyhíteni, munkaerő-importnak nevezzük. A külföldiek foglalkoztatásával kapcsolatos szabályok változtatásával, bilaterális vagy multilaterális egyezményekkel, munkaerő-kölcsönző cégek bevonásával lehetőség van kedvező „klímát" teremteni a külföldi munkaerő-beáramlására.

Magyarországon a Nemzetgazdasági Minisztérium 2017-es rendelete értelmében 2017. július 1-től bizonyos munkakörökben 90 napnál rövidebb tartamú munkavállaláshoz sem a Szerbia felől sem az Ukrajna felől érkező munkavállalóknak, sem pedig az őket foglalkoztató munkaadónak nem kell előzetes munkavállalási engedélyt beszerezniük. Elegendő a munkaszerződés létrejöttének utólagos bejelentése. Ez lényeges enyhítés a korábbi szabályokon. A szabályozást 2021-ben további 9 országra (Bosznia-Hercegovina, Észak-Macedónia, Fehéroroszország, Fülöp-szigetek, Indonézia, Kazahsztán, Mongólia, Montenegró és Vietnám) terjesztették ki. Fenti intézkedések hatására hazánkban jelentősen nőtt a külföldi foglalkoztatottak száma.

15.1. táblázat: Külföldi foglalkoztatottak Magyarországon

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Európa	**99 194**	**104 254**	**117 552**	**131 291**	**124 422**	**131 431**
Ebből:						
Románia	24 040	22 747	21 017	22 162	18 220	16 601
Szerbia	2 312	3 356	5 342	4 989	471	3 518
Ukrajna	5 774	10 503	24 197	30 316	27 380	30 707
Ázsia	**39 937**	**44 692**	**49 056**	**53 099**	**54 730**	**55 000**
Amerika	**5 397**	**5 891**	**6 850**	**7 631**	**6 933**	**7 454**
Afrika	**5 985**	**6 334**	**6 660**	**7 278**	**7 748**	**8 028**
Ausztrália és Óceánia	**619**	**638**	**655**	**658**	**658**	**612**
Összesen	**151 132**	**161 809**	**180 773**	**199 957**	**194 491**	**202 525**

Forrás: KSH [é. n.]

[9] Ilyana 2019.

15.3.3. Oktatás, szakképzés (OECD-adatok), élethosszig tartó tanulás

A képzésben való részvétel jelentősen befolyásolja az egyén munkaerőpiaci lehetőségeit, hatással van későbbi keresetére, élethelyzetére. Ezen okoknál fogva is lényeges, hogy röviden áttekintsük azokat a jellemzőket, amely az oktatási rendszert jellemzi hazánkban. Magyarországon a KSH adatai szerint mintegy 1,8 millióan vesznek részt a különböző szintű iskolarendszerű oktatásban, ebből mintegy 511 ezer fiatal középfokú, 294 ezer pedig felsőfokú intézményeket látogat. Doktori képzést mintegy 9,4 ezren folytatnak. A középfokú intézményekben a főállású pedagógusok száma 42 ezer, míg az általános iskolai oktatók létszáma 74 ezer fő.[10]

A diákok oktatásban való részvételére nagy hatással van a társadalmi-gazdasági helyzet is, különösen igaz ez a felsőoktatásra, de a kisgyermekkori nevelésre is. Az oktatásban való részvétel sok esetben államilag finanszírozott, azonban gyakran tandíjat, hozzájárulást kell fizetni a felvételért. Az OECD-átlaghoz viszonyítva némileg alacsonyabb a magánkiadások aránya az általános iskolát megelőző intézmények esetében Magyarországon (hozzávetőlegesen 10%). Elmondható, hogy a társadalmi és kulturális státusz hatással van a tanulási eredményekre is, ami többek között a PISA-vizsgálatok alapján is alátámasztható.[11]

Az oktatásban a nemek között is fellelhetőek különbségek. Magyarországon a szakképző iskolákat elsősorban fiúk látogatják (hazánkban arányuk 69%, míg az OECD-átlag 55% volt az utolsó felmérés szerint). A gimnáziumokban a lányok felülreprezentáltak. A felsőfokú oktatás esetében elmondhatjuk, hogy a 25–34 éves nők nagyobb arányban szereztek végzettséget szinte minden OECD-országban: arányuk hazánkban 36%, míg férfiak esetében 25%. Elgondolkodtató, hogy az OECD-átlag nőknél 52%, míg fiatal férfiaknál 39%. Hasonló jelenség figyelhető meg a formális és nem formális jellegű érettségi utáni szakképzésben is. A nők kevésbé választják a természettudományok, a műszaki tudományok, a matematika területét felsőfokú tanulmányaik során. Az oktatás esetében jelentős számban vannak jelen. A tanárok 25%-a férfi Magyarországon, az OECD-átlag pedig 30%.[12]

Amennyiben a fentebb említettek munkaerőpiacra vonatkozó hatásait vesszük figyelembe, fontos megállapításokat tehetünk. A tanulmányok előrevetíthetik, hogy egyes szakterületeken a hosszabb képzési idő magasabb keresetprofilokat eredményez. Természetesen egyes statisztikák szerint árnyaltabb kép is kirajzolódhat ezzel kapcsolatban: a felső-, középfokú végzettségű 25–64 éves felnőttek 28%-a a mediánkereset felén vagy az alatt keresett hazánkban. A foglalkoztatottságról elmondható, hogy a fiatalabb nők kisebb valószínűséggel találnak munkát, mint a férfiak. Az elhelyezkedést tovább nehezíti, ha csak alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. Általános tapasztalat, hogy a nők az iskolai végzettség minden szintjén kevesebbet keresnek, mint a férfiak, az OECD-országokban dolgozó férfiak átlagjövedelmének kevesebb mint a 80%-át vihetik haza. Magyarországon a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők jövedelme a legalacsonyabb a hasonló iskolai végzettséggel rendelkező férfiakéhoz képest. Hazánkban viszonylag magasabb arányban szereznek felsőfokú végzettséget külföldön születettek is, arányuk 4% volt (2020). Ők általában nehezebben találnak végzettségüknek megfelelő munkahelyet a hazai állampolgárokhoz viszonyítva. Azon külföldiek, akik már fiatalabb korukban érkeztek, az ország oktatási rendszerében szereztek végzettséget, jellemzően könnyeben találnak foglalkoztatási lehetőséget.

[10] KSH 2021c.
[11] OECD 2021b.
[12] OECD 2021b.

Az oktatásban való részvétel akár regionális egyenlőtlenségeket is mutathat. Elsősorban az állapítható meg, hogy ezek a különbségek elsősorban az oktatás nem kötelező szintjein nőnek. Magyarországon a diplomával rendelkezők aránya 17%-tól akár 50%-ig is terjedhet a különböző régiókban. A foglalkoztatási lehetőségek is tükrözik az aránytalanságokat. A felső- vagy középfokú végzettséggel nem rendelkezők körében a foglalkoztatási ráta jelentősen ingadozik az országon belül, ami kevésbé jellemző a diplomások esetében.

Természetesen a világjárvány is jelentős hatással volt az oktatásra. A Covid–19 a jelenléti oktatást nehezítette, vagy egyes időszakokban azt egyenesen lehetetlenné tette. Magyarországon az oktatási minden szintjén hibrid megközelítést alkalmaztak, ami elősegítette az online platformok előtérbe kerülését. Elmondható, hogy az ismeretátadás hatékonysága nem volt egyenértékű a személyes oktatás során elérhető eredményekkel. A munkaerőpiac számára is kihívást jelentetett elsősorban a pandémia első hulláma, de a képzésben részt vevők számát is érintette. Magyarországon a felnőttek részvétele 27%-kal csökkent a formális és nem formális oktatásban az OECD arányaihoz hasonlóan.

Az oktatásról elmondottakhoz szorosan kapcsolódik az élethosszig tartó tanulás fogalma *(lifelong learning).* Ez nem más, mint a képességek, készségek, ismeretek elsajátítása egész életen át, folyamatosan (Németh 2001). A tanulás nem kizárólag a formális oktatási rendszerbe történő belépést jelenti, hanem azokat az informális módozatokat, ahogyan az egyén új ismereteket szerez meg. Lényeges a munkavállalás szempontjából, hogy mind a munkavállaló, mind a munkáltató felismerje a korszerű ismeretek elsajátításának igényét, ugyanis sok esetben már a reaktív magatartás is jelentős hátrányt jelenthet a munkaerőpiacon (Tót–Borbély-Pecze–Szegedi 2012). Természetesen az államnak is szerepe van az élethosszig tartó tanulás ösztönzésében. Többek között az oktatási rendszer átalakítása, a képzési rendszer újragondolása, a finanszírozási források megteremtése is feladatkörébe tartozik. Hazánkban az alap-, középfokú és az érettségi utáni, nem felsőfokú oktatásra fordított összes kiadás 2018-ban a GDP 2,6%-át tette ki, ami alacsonyabb volt, mint az OECD 3,2%-os átlaga. Ennek ellenére elmondható, hogy az oktatási kiadások növekedése az elmúlt évtizedben meghaladta a GDP növekedési ütemét. Az egy tanulóra jutó kiadás nagysága az alapfokú oktatástól a felsőfokú oktatásig átlagosan évi 1,6%-os ütemben nőtt az OECD-országokban, míg Magyarországon az oktatási intézmények kiadásai átlagosan 3,8%-kal növekedtek 2012–2018 között. Az OECD-országok a pandémia idején megnövelték az oktatásra fordított kiadások összegét.

15.3.4. Iparági szerkezet, tőkevonzás, K+F

A Központi Statisztikai Hivatal definíciója szerint a „külföldi közvetlentőke-befektetéssel működő vállalkozás olyan jogi személyiségű vagy jogi személyiség nélküli vállalat, amelyben egy másik gazdaságban rezidens befektető jogi személyiségű vállalat esetén a törzsrészvények vagy szavazati jogok legalább 10%-ával, vagy jogi személyiséggel nem rendelkező vállalat esetén ennek megfelelő részesedéssel rendelkezik”.[13] A tőke szabad áramlása jelentősen hozzájárul a termelékenység növekedéséhez, de az ennek részét képező külföldi közvetlentőke-befektetések (FDI) új munkahelyet teremtenek, hozzájárulnak az újabb technológia terjesztéséhez, a világkereskedelemben történő aktívabb részvételhez is.

[13] KSH 2021a.

Magyarországon már a rendszerváltást követően kiemelt szerepe volt a határon átívelő tőkeáramlásnak, ami azóta is jellemző. Az elmúlt évtizedben a hazánkba beáramlott tőke 2014-ig folyamatosan növekedett, majd a következő néhány évben visszaesést tapasztalhattunk. A közvetlentőke-befektetés állomány Magyarországon 2020-ban 83 533,7 millió euró volt. A befektetők jellemzően a feldolgozóipari ágazatot célozták meg, de nem elhanyagolható a tudományos, műszaki tevékenység sem. Az új technológia és a tudás gyakran a külföldi befektetők révén kerül az országba, amely a gazdasági növekedés egyik fontos tényezője. Általában jellemző ugyanis, hogy az importált tudás magasabb színvonalú az itthon meghonosodottnál (Tőkés 2021). Az EY elemzése pedig kiemeli, hogy hazánkban 2021-ben 76 FDI-projekt valósult meg, ami az előző évhez képest is jelentős növekedés.[14] Domináns továbbra is a járműgyártás, a szoftverszolgáltatás, az elektronikai ipar. Befektetők főképp Németországból, Dél-Koreából, az Egyesült Államokból érkeztek.

Amennyiben az említett közvetlentőke-befektetés alakulását tekintjük, egyes tanulmányok megállapítják, hogy a bilaterális hazai FDI-forgalom (ki- és beáramlás) jellemzően aciklikusan viselkedik, azaz sem hazánk, sem a befektető ország gazdasági ciklusaival nem mozog együtt (Tőkés 2019). Természetesen nem kizárólag a hazánkba beáramló tőke, hanem a tőkekivitel volumene is vizsgálat tárgyát képezheti. Elmondható, hogy a pandémia sem törte meg a beruházási kedvet (Endrődi-Kovács–Goreczky 2021).

Ha az országok tőkevonzó képességét kívánjuk elemezni, erre egyik alkalmas mérőszám lehet az Globális Vonzóerő Index (GAI).[15] Az index elemzi a meglévő helyzetet, a dinamizmust, a fenntarthatóságot és a növekedési kilátásokat, mindezt a statikus, dinamikus és perspektivikus dimenziók mentén méri. 2020-ban és 2021-ben is egyetlen EU-s ország szerepel az első nyolc helyen a vizsgált 148 országból, mégpedig Németország. Az első harminc ország között 15 EU-s ország szerepel, Magyarország a 30. helyen. A visegrádi országok közül az említett években csak hazánk tudott pozícióján javítani.

15.3.5. Idősek munkapiaci aktivitása – kormenedzsment

Az idősödés egyik sikertörténetének tekinthetjük a szellemi gyarapodást. A kor előrehaladtával javulhat a gondolkodás, a szemléletmód és javulhatnak a nyelvi készségek, sokkal megfontoltabbak leszünk és a mérlegelési képességünk is jobb lesz. Sokkal jobban tudunk racionálisan gondolkodni egyes élethelyzetekben. Az idősek mint munkavállalók a munkájuk tekintetében sokkal jobban elkötelezettebbek és elhivatottabbak, lojalitást mutatnak a felettesük felé. A munkájuk során sokkal több munkatapasztalatot szereznek/szereztek, így ezeket a jövőben sikeresen tudják kamatoztatni. A memóriafunkciók gyengülése nem hozható párhuzamba a munkateljesítménnyel, mert a munkatapasztalat bizony ellensúlyozhatja ezt a képességet. A kor nem függ össze a tanulással, de a korhoz mérten kell a tanulási folyamatot kialakítani. Például az olyan továbbképzéseken, tanfolyamokon való részvétel lehetőségének a megteremtése, amelyen feltétel nélkül szerezhetik meg a tudást, legyen szó készségekről, új technológiákról vagy a munkájuk során alkalmazható kompetenciákról. A munkával töltött évek során fontos az egészség megőrzése. Ehhez hozzájárulhat az egészséges életmód, az egészségügyi szolgáltatások megelőző intézkedési, valamint az egészségügyi problémák kezelése.[16]

[14] Gyöngyösi 2022.
[15] Csath 2022.
[16] Smyth–Pit–Hansen 2018.

Az európai országok egyik legnagyobb kihívásának tekinthetjük a népesség és a munkaerő egyidejű idősödését. Ennek egy lehetséges megoldása, hogy a vállalatok vagy éppen a szervezetek időben felismerik, gazdasági szempontból az idősödő munkaerőbe történő befektetés előnyös lehet számukra. Társadalmi szempontból pedig éppen az idősek számára jelenthet pozitívumokat, hogyha foglalkoztatják őket. Például aktív résztvevői maradhatnak a társadalomnak, ezáltal növekedhet az életminőségük és javuló tendenciát mutathat a jólétük is. A fizikai képességek romlásának ellentételezésére léteznek technológiai megoldások, speciális eszközök, amelyek beszerzésének támogatásával csökkenteni lehet a megterhelést. Egészségügyi programok (szűrések és tanfolyamok) szervezhetők az egészség- és munkaképesség-romlás megelőzésére, illetve mérséklésére. Minden korosztálynak más és más szükségletei vannak, és erre kell a legtöbb figyelmet fordítani. Ahhoz hogy a munkavállalók megfelelő szinten tudják tartani a munkaképességüket, kulcsfontosságú szerepet játszik az oktatás és a kompetenciafejlesztés. Szinte majdnem mindegyik korosztály számára fontos az élethosszig tartó tanulás. Az idősebb munkavállalók esetében figyelembe kell venni az igényeiket.

„A kormenedzsment az emberi erőforrás-menedzsment azon területe, ami kimondottan az idősödő munkaerő elvárásaira összpontosít. A kormenedzsment szemlélete átfogó, generációkon átívelő és egész életpályát figyelembe vevő. A vegyes életkorú munkaerő proaktív kezelése előnyös mind a munkavállaló, mind a szervezet számára."[17]

A továbbiakban azonosítjuk a kormenedzsment összetevőit, valamint folyamatait. Fontos megjegyezni, hogy e folyamatok végrehajtásával a szervezet sikeresen tudja alkalmazni a kormenedzsmentet kezdve a munkaerő felvételétől egészen a munkavállalók nyugdíjba vonulásáig:

1. Munkaerő-felvétel: életkor szerint nem diszkriminálják a jelentkezőket, így a szervezeten belül a különböző generációk együtt dolgozhatnak.
2. Továbbképzés, hosszan tartó tanulás: a munkáltató lehetőséget biztosít a munkavállalóknak az életen át tartó tanuláshoz, hogy a tudásukat fejleszteni tudják, és továbbképzéseket szervezhet annak érdekében, hogy a munkavállalók alkalmazkodni tudjanak az esetlegesen újonnan bevezetett technológiákhoz.
3. Szakmai előmenetel: ennek a lehetőségét mindenképpen biztosítani kell a pályakezdéstől egészen a nyugdíjkorhatár eléréséig.
4. Rugalmas munkaidő-beosztás: a munkavállalók különböző korosztályának a javára válhat, hiszen így egyensúlyi állapot jöhet létre a munka és a magánélet között.
5. Munkahelyi egészségfejlesztés: a körülmények és a szervezet javítása a munkavállalókkal együttműködve, illetve a szakmai és személyes képességek bátorítása.
6. Munkahelyi biztonság és egészségvédelem: ahhoz, hogy minden korosztály szempontjából biztonságos munkahelyet tudjunk teremteni, szükségünk van kockázatelemzés elvégzésére, amivel felmérhetjük a veszélyeket és a kockázatokat. Intézkedésekkel pedig enyhíthetjük vagy éppen el is háríthatjuk ezeket. Az eredmények tudatában, ha szükséges, akkor ezeknek megfelelően át kell alakítani a munkahelyeket.
7. Rotációs munkaszervezés és átirányítás: ez egy olyan megoldás, amelynek köszönhetően a munkavállalóknak lehetőségük van időközönként egy másik munkakör betöltésére.
8. Munkavállalók kilépése és nyugdíjba vonulása: ezzel a folyamattal megalapozhatók a nyugdíjba vonulás első lépései és segítséget jelenthet a nyugdíjas évek megtervezésében.[18]

[17] European Agency for Safety and Health at Work 2016.
[18] European Agency for Safety and Health at Work 2016.

A kormenedzsmentnek számos előnye van, amit a szervezet kamatoztatni is tud, például nem kell utánpótlást keresni, ezáltal csökken a keresés költsége. Csökkenhet a munkaerő elvándorlása. Ha egy idősebb munkavállalót foglalkoztatnak, akkor a tudása és a tapasztalata nem veszik el, amivel hozzájárulhat a munkához. Egy jól megszervezett kormenedzsment a munkavállalók számára is számos előnyt nyújthat, motivációt, elégedettséget eredményezhet körükben.[19]

15.3.6. A feltétel nélküli alapjövedelem dilemmái[20]

A 2010-es évek jóléti gazdaságpolitikai találmánya az alapjövedelem, amely nem csupán a jövedelembiztonságot és a jobb közérzetet hivatott biztosítani, hanem munkavállalásra és még több munkára kellene ösztönöznie a felnőtt népességet. Mind a jövedelembiztonság, mind a termelékenység érzékeny kérdéssé vált a válságos 2010-es és 2020-as években. A 2018-as finn kísérlet[21] havi 560 eurós alapjövedelemmel megbukott a hatékonyság és munkára ösztönzés vizsgálatán. 2020-ban Németországban[22] indult el hasonló kísérlet 1200 euró havi jövedelemmel. Az általánosan kiterjesztett alapjövedelemmel kapcsolatos averziók erősen kötődnek a nagyon hasonló, kommunista tervgazdaságokban alkalmazott kötelező munkahelyhez, amely hasonlóképpen garantált bizonyos minimális jövedelmet mindenkinek, csak azt akkor inkább kapun belüli munkanélküliségnek nevezték a közgazdászok. Ráadásul a termelékenyektől lecsípett és az alulfoglalkoztatottak felé átcsoportosított bérjövedelem hosszú távon a szocialista gazdaságok lemaradását eredményezték termelékenységben, nemzeti jövedelemben és technológiai színvonalban. De vajon van-e olyan mértékű alapjövedelem, amely kielégíti a munkára és termelékenységre ösztönzés elvárását is? A fenti kísérletektől azt várják, hogy a háztartások az alapjövedelem hatására bátrabban vállalnak kockázatot, vesznek fel hitelt, stabilizálni tudják helyzetüket a jobb állások érdekében vagy éppen képesek lesznek megtakarítani, szolgálva ezeken keresztül nemcsak jólétet és jóllétet, hanem a gazdasági növekedést is.[23] Két hipotézissel élhetünk, hogy ez a tervgazdaságban vagy a finn kísérletben miért nem működött: 1. az emberek lustává válnak a biztos pénz mellett; 2. az eddig alkalmazott garantált jövedelmek nem érték el a kritikus bértömeget ahhoz, hogy gondtalanná tegyék az embereket, akik ettől hatékonyabban, innovatívabban, örömmel dolgoztak volna.

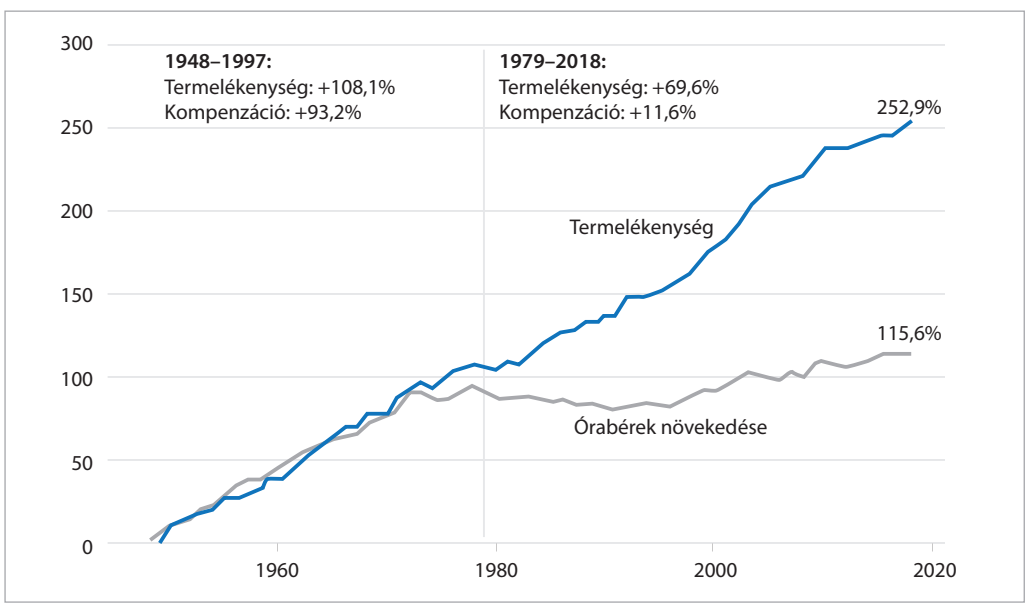
Az alapjövedelem témájától függetlenül érdekes megfigyelést tett az amerikai Economic Policy Institute az amerikai termelékenység és fizetés közötti olló kinyílásáról, amelyet termelékenységi-fizetési szakadéknak neveztek el.

A 15.3. ábrán a termelékenység és bérek között kialakult szakadék jól mutatja azt, hogy az USA-ban az 1970-es évektől kezdve a munkavállalóknak már valamiért nem volt olyan fontos, hogy a termelékenységük növekedésével lépést tartson a bérük emelkedése.[24] Nyilván ennek rengeteg magyarázata lehet a munkaerőpiaci alkupozíciókat alakító tényezőket tekintve, de ami az alapjövedelem szempontjából lényeges, hogy egy bizonyos bérszint felett, nem csupán tovább dolgoztak a munkavállalók, hanem folytatódott a termelékenységük dinamikus növekedése,

[19] Naegele–Walker 2006.
[20] A témakifejtés alapjául Kutasi (2020) írása szolgál.
[21] Hvg.hu 2018.
[22] Portfolio.hu 2020.
[23] Növekedés.hu 2020.
[24] Bivens–Mishel 2015.

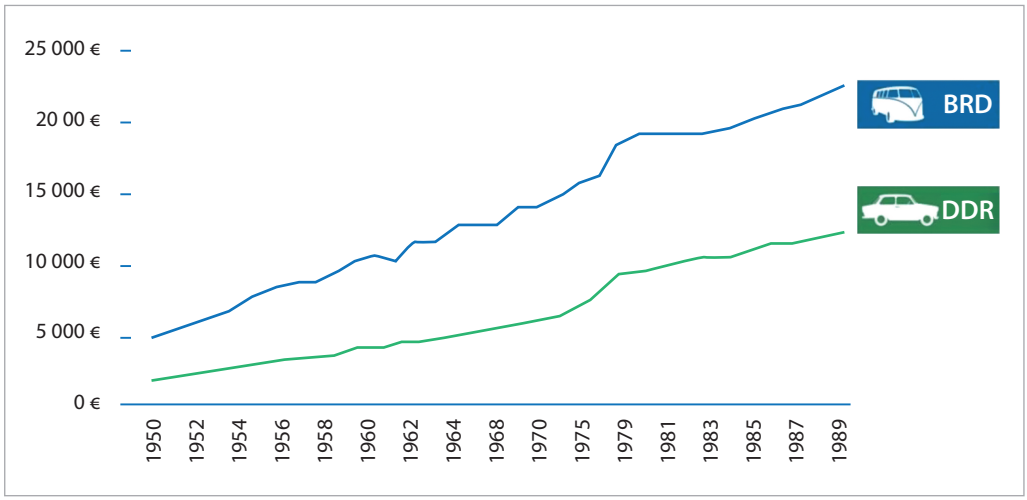
miközben a bérszint változása jóval lassabb trendre tért át. Tegyük fel tehát, hogy az 1970-es évek óta minimálisan emelkedett amerikai reálórabér már elfogadható a munkavállalók számára abban a tekintetben is, hogy hajlandóak ettől függetleníteni a termelékenységüket, munkakedvüket és kreativitásukat. 2019-ben a medián-[25] (tehát nem az átlag, hanem a társadalom közepén lévő) órabér az amerikai 19,14 dollár volt minden ágazatot egybevéve, amely jelentősen meghaladta az államonként eltérő, 7,25 és 15 dollár/óra között mozgó minimálbért. E tekintetben tehát a mediánbérnek megfelelő alapjövedelem már elfogadható mértékű jövedelemgaranciát jelenthet a társadalom alacsonyabb jövedelmű vagy önálló jövedelem nélküli csoportjai számára.

Egy dolgot azonban ne felejtsünk el. A fenti amerikai órabér csak azoknak jár, akik dolgoznak. A munkanélkülieknek, inaktívaknak, egyetemistáknak stb. nem. Vajon elbírja-e a gazdaság azt, ha a 16 és 64 éves korosztályban 60–75%-os foglalkoztatottsági arányú társadalmak a maradék 25–40%-nyi aktív korúnak egy félállású foglalkoztatásnak megfelelő mediánbért fizetnek ki? Vajon mi történik a magasabb ágazati szintű mediánórabérrel rendelkező munkahelyeken termelékenység szempontjából, ha ott a társadalmi újraelosztás miatt csökken a nettó fizetés? Visszafogják-e a termelékenységüket a legmagasabb bérű és egyben legtermelékenyebb ágazatok? Elég csak elővenni a piacgazdaságként működő NSZK és a tervgazdaságként megbukott NDK között kitágult fejlődési szakadék történelmi tapasztalatait. A relatív hatékonyságromlás, lemaradás és versenyképességvesztés a mindenkinek „alapjövedelem-szerűen" bért juttató NDK kárára egyértelmű (15.4. ábra).

15.3. ábra: A termelékenység és az órabérek növekedése az USA-ban, 1948–2018, %, az 1948-as szinthez mérve
Forrás: EPI 2022

[25] U.S. Bureau of Labor Statistics 2022.

15.4. ábra: Egy főre jutó GDP alakulása az NSZK-ban (BRD) és az NDK-ban (DDR), euró, 1950–1989
Forrás: Kurz 2019

15.4. Munkaerőpiaci változások a 21. században

Már 2020 előtt számos munkaerőpiaci változás végbement. Ide sorolhatjuk a nemzetközi munkaerő-migráció jelenségének fokozódását, a globalizálódó munkaerőpiacot vagy a technológiai fejlődés munkaerőpiaci hatásait. A pandémia ugyanakkor újabb innovációkat hozott a munkaerőpiacra, elegendő csak a távmunkára, home office-ra vagy az intelligens eszközök egyre magasabb szintű munkafolyamatokba történő alkalmazására gondolni.

15.4.1. Technológiai fejlődés és távmunka munkaerőpiaci hatásai

Az információs és kommunikációs technológiák elterjedésének megkezdődése óta, vagyis az 1990-es évektől kezdve foglalkoztatja a társadalom tagjait, hogy az egyes technológiai újdonságok elveszik-e a munkahelyüket. Az elmúlt években végbement technológiai fejlődés ezt a társadalmi attitűdöt csak tovább erősítette. Elég csak egy gyártósor átalakulására, az ott végbement változásra s a munkafolyamatok automatizációs szintjének emelkedésére gondolni. A mesterséges intelligencia, az automatizálási folyamatok, az Internet of Things (IoT), az ipar 4.0 technológiáinak szélesebb körben való terjedésével és implementálásával a félelemérzet csak tovább multiplikálódik e téren. Mindazonáltal az éremnek van egy másik oldala is: az idősödő társadalom okozta munkaképes korúak arányának mérséklődésére, valamint a számos gazdaságban már jelenleg is tapasztalható munkakínálat csökkenésére, így az egyes ágazatokban fennálló munkaerőhiányra épp a technológiai fejlődés egyes vívmányai jelenthetnek megoldást. Acemoglu–Restrepo (2018) sokat idézett, népszerű tanulmánya összefüggést teremtett az iparági automatizáció emelkedése és az idősödés okozta munkaképes korúak számának csökkenése között. Az elemzés kimutatta, hogy a gyorsabban idősödő társadalmakat és az iparági automatizáció mértékét, valamint a robotok sűrűségét illetően pozitív kapcsolat figyelhető meg. Ennek

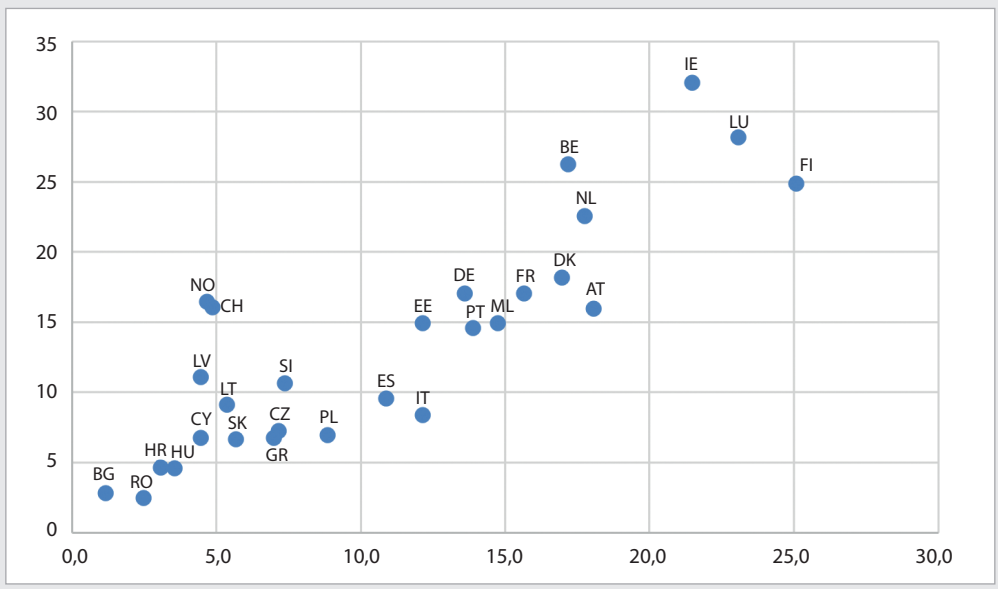
megfelelően az idősödéssel párhuzamosan számos gazdaságban felgyorsult a technológiai fejlődés vívmányainak implementálása a munkaerőhiány kezelése érdekében. Azt azonban a tanulmány leszögezi, hogy a demográfiai változások okozta munkaerő-összetétel átalakulása nem vezet egyértelműen a termelékenység mérséklődéséhez, ám az új technológiák bevezetése az idősebb korú munkavállalókkal társulva egyértelműen hatékonysági és termelékenységi növekményt eredményez.[26] Hangsúlyozni kell azonban, hogy az idősödő társadalommal történő összekapcsolásnak a foglalkoztatási összefüggéseken túl társadalmi, egészségügyi, szociálpszichológiai vetülete is van. Ennek egyik megnyilvánulási formája az egészségügyben használatos új technológiák megjelenése, s ezáltal a jobb ellátás biztosítása, valamint a várható élettartam emelkedése. Ennek révén az idősek népességen belüli részaránya további emelkedést reprezentálhat, azaz a technológiai fejlődés öngerjesztő folyamattá válhat a demográfiai folyamatokat illetően. A másik tényező az idősek mindennapi életét megkönnyítő, az ellátást és az aktív idősödés koncepcióját elősegítő trendek fokozatos elterjedése. A technológiai fejlődés foglalkoztatási hatásait illetően az automatizáció munkahelyeket is elvehet, foglalkoztatási típusokat szüntethet meg. A foglalkoztatási típusok esetében a technológia kiegészítő hatása ma már mindennapossá vált. A helyettesítő hatás esetén a legnagyobb kitettség a kékgalléros munkatípusoknál van, mindazonáltal számos fehérgalléros pozíciót is érinthet a folyamat. Munkakörökre lebontva a prognózisok alapján erősen érintett például az agrárszektor, a postai szolgáltatások ágazata, a banki tevékenységek köre vagy az önvezető járművek révén a sofőrök pozíciója is. E perspektíva mentén elemzések szerint a kínai gazdaságot foglalkoztatási szempontból jelentősen befolyásolja már napjainkban is a technológiai fejlődés, s a tendencia csak tovább erősödhet. Az érintettség irányát, azaz pozitív vagy negatív mivoltát azonban az egyes hatások aggregálását követően lehet csupán egyértelműen meghatározni. Az ipar 4.0 különböző vívmányainak helyettesítési hatása számos tényezőtől függ, köztük az adott gazdaság szerkezeti jellemzőitől, a technológia elterjedésének mértékétől vagy az adaptálás szintjétől. Acemoglu és szerzőtársai (2020) 2010–2018 között az Egyesült Államok munkaerőpiacán végzett kutatásaik alapján megállapították, hogy jelenleg a helyettesítő hatás még a teljes munkaerőpiac vonatkozásában nem mutatható ki, csupán azon munkafolyamatoknál, amelyek a technológiai fejlődés jelenlegi fokával helyettesíthetők.[27]

A gyorsuló technológiai fejlődés maga után vonja az élethosszig tartó tanulás szükségességét is. A technológiai fejlődés következtében elavuló munkavállalói készségek azonban nem eredményezik triviálisan a munkahely elvesztését. Azon munkavállalók, akik ilyen elavult készségekkel rendelkeznek, ők gyakrabban vesznek részt képzési programokon, amely a munkahely elvesztésének kockázatát is mérsékli.[28] A képzések a munkavégzés és foglalkoztatás jobb minőségéhez is hozzájárulnak, amely a munkatermelékenység növekedését indukálja, s elősegíti a munkavállalók gyorsabb alkalmazkodását.[29] Az élethosszig tartó tanulásnak egyértelmű pozitív foglalkoztatási hatásai mutathatók ki.[30]

[26] Acemoglu–Restrepo 2018.
[27] Acemoglu–Restrepo 2018.
[28] Allen – de Grip 2007.
[29] Atkinson–Hills 1998.
[30] Jenkins et al. 2003.

15.2. szemelvény: A távmunka elterjedésének lehetőségei

„Azt alaptézisként említhetjük, hogy a pandémia – ugyan nem alapjaiban, mint azt vártuk volna – számottevően átalakította a munkaerőpiaci igényeket. Előtérbe került a távmunka, a home office, amely a világjárvány jelenlegi mérsékelt szakaszában továbbra is számos vállalat mindennapi munkakörnyezetének részét képezi (még ha csak hibrid formában is). Az EU27 aggregált szintjén a távmunkában rendszeresen foglalkoztatottak aránya 2020-hoz képest 2021-ben tovább növekedett, s elérte a 13,4%-ot. Mindazonáltal az Eurostat adatait részletesebben megvizsgálva a távmunkában dolgozók teljes foglalkoztatottakhoz viszonyított arányának tekintetében megállapítható, hogy a tagországokban kettős mintázat alakult ki.

A rendszeresen távmunkában foglalkoztatottak aránya (%)
Megjegyzés: Az adatsor a rendszeresen távmunkában foglalkoztatott 15 és 74 év közötti munkavállalókat az összes munkavállalóhoz viszonyítva tartalmazza.
Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Az adatokat megvizsgálva megállapítható, hogy az országcsoport két részre bontható fel: azon országokra, ahol számottevően tovább növekedett a távmunkában rendszeresen foglalkoztatottak aránya 2020-ról 2021-re, míg számos olyan ország volt, ahol a 2020-es pandémia eredményeként bekövetkezett növekedés stagnált, vagy csak elenyészően emelkedett (kivételt Spanyolország képez, ahol 2021-re mérséklődött a mutató). Emellett az is egyértelműen kirajzolódik, hogy a távmunka aránya a foglalkoztatotti arányon belül az újonnan csatlakozott tagállamokban alacsonyabb volt (kivétel Észtország), amely több tényezőre – köztük a gazdasági szerkezeti jellegzetességre, a digitalizáció fokára, a munkaerőpiaci szabályozásokra is – visszavezethető.

A távmunka és a bérek között is kimutatható kapcsolat. Az Egyesült Államokban Barrero és társai (2022) által elvégzett vizsgálat igazolja, hogy a távmunka kényelmi értéknövekedése

mérsékli a bérnövekedési nyomást, csökkenti a munka mint termelési tényező részesedését a nemzeti jövedelemből. Emellett az USA-ban 2020 óta tapasztalt béreloszlási szakadék mérséklődése is a távmunka kényelmi hatására vezethető vissza. A hatások időfaktorát tekintve a szerzők elemzése megállapítja, hogy a bérnövekedésre gyakorolt hatás tartós lehet, míg utóbbi két tényezőnél a hatás addig a pontig állhat fenn, míg a távmunka kényelmi tényezőként jelenik meg.[31]

Lehet és kell is arról vitákat folytatni, hogy a távmunka milyen módon befolyásolja a munkavégzés hatékonyságát, a munkaszervezés oldaláról hatékonyan alakítja-e át a munkafolyamatokat. Jelenleg a távmunka termelékenységének oldaláról azonban az egyes kutatások heterogén eredményre jutnak. Ugyanezen vitákat le kell folytatni az újabban egyre több országban terjedő 4 napos munkahét oldaláról is. Mindazonáltal az leszögezhető, hogy a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalról is olyan nyomás alá került, amely alapjaiban változtatja meg az elmúlt néhány évtizedben kialakult berögződéseket. Az egyes iparágakban eltérő mintázatok alakulhatnak ki a munkavégzés formája és ideje szempontjából is. Végső soron azonban a munkaerőpiac alakulását közvetlenül egyetlen tényező fogja befolyásolni: a vállalati profit alakulása."

Forrás: Marton 2022

15.4.2. Globalizálódó munkaerőpiac: a munkaerő-vándorlás

A globalizációs folyamatok a munkaerőpiacot sem hagyták változatlanul, s számos aspektusból növelték annak integráltsági fokát. Ezen folyamatok a 2010-es években tovább gyorsultak, amiket a pandémia és az online munkavégzés elterjedése tovább erősített. (Itt szükséges megjegyezni a digitális nomádok növekvő számát is a globalizálódott munkaerőpiacon.) A globalizáció eredményeként végbement kereskedelmi nyitás rövid távon alacsonyabb béreket vonhat maga után, míg középtávon a hatás pozitívvá válik, hosszú távon pedig tartós bérnövekedést indukálhat, amely a külföldi közvetlen befektetésekkel tovább nőhet. Az oktatás megtérülése is növekvő tendenciát mutat, s a külföldi közvetlen befektetések e tekintetben is *booster*ként hathatnak. Mindazonáltal a védett szektorban dolgozó idős munkavállalók számára veszélyt jelenthet a globalizálódó munkaerőpiac.[32]

Migráción tartós lakhelyváltoztatást kell érteni, amelyet vezérelhet önkéntes munkavállalási szándék vagy valamilyen diszkriminációtól, üldöztetéstől való kényszervándorlás. Gazdasági értelemben viszont úgy is értelmezhető, mint az emberi tőkébe való befektetés egyik formája, mert ott termel az egyén, ahol azt a leghatékonyabban megteheti (Taylor – Yúnez-Naude 1999). A munkaerő-migráció meghatározó tényezője a bérkülönbség, a munkanélküliség, a foglakoztatási lehetőségek, a földrajzi és kulturális (nyelvi) távolság (Hárs 1998: 86; Fassmann–Münz 1997: 49). Az álláslehetőségek változására, különbségére még érzékenyebben reagál a munkavállaló.

[31] Barrero et al. 2022.

[32] Rama 2003.

15.3. szemelvény: Bérkülönbségek ösztönzik a külföldi munkavállalást – 2017

„A magyarországi ingázó dolgozók fő külföldi célországa Ausztria, hiszen az osztrák munkaerőpiac 2011 májusa óta teljesen nyitott a hazai munkavállalók előtt. A Bécs–Győr–Pozsony-háromszögben, Közép-Európa egyik dinamikusan fejlődő területén a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) szerint a naponta ingázók száma 10 ezer fő körül van, a nyári és az őszi idénymunkák idején ennél is sokkal több. […] A külföldi munkavállalás fő oka a két ország bérszínvonalának különbsége. Az osztrák oldalon főleg szakmunkásokra van igény, és mivel egyes szakmákban három-négyszeres bérkülönbségek is vannak a határ két oldalán, elsősorban a szakmunkások ingáznak. […] Ausztriában egy felszolgáló bruttó 1500 euró (több mint 450 ezer forint) körül keres, ami valamivel több, mint háromszorosa az átlagos magyar felszolgálói béreknek.

A szlovákiai oldalon kicsit más a helyzet, és kisebbek a bérkülönbségek is. […] A magyar ingázóknak nem véletlenül kevésbé vonzó a szlovákiai munkaerőpiac az ausztriainál. Északi szomszédunknál az öt legkeresettebb foglalkozás – fegyveres erő, gyógypedagógus, idegenvezető, mozdonyvezető, utcai és piaci árus – esetében az átlagos fizetések »csak« 10-30 százalékkal magasabbak a magyar béreknél, ráadásul például a mozdonyvezetők Magyarországon keresnek jobban, méghozzá 45 százalékkal, igaz, ez az egyetlen ilyen kirívó példa."
Forrás: Károly 2017

A 20. század második felében lezajlott dinamikus európai fejlődés kapcsán szakember-utánpótlási probléma is jelentkezett, amely egyúttal az innovációs politika részévé vált. Az 1960-as években előtérbe került az agyelszívás jelensége, és a nyugati országok bevándorlási politikájának hangsúlya is a képzett, mérnöki bevándorlók ösztönzése felé tolódik. Többek között ennek következménye a kelet-közép-európai országok jelenlegi szakemberhiánya. A kelet-közép-európai bevándorlási politikát tehát két kérdés foglalkoztatja ennek kapcsán: A kiáramlást hogyan lehet ideiglenessé (visszaáramlássá) tenni? Külföldről hogyan lehetséges szakértőket vonzani?

A jól képzett munkaerő[33] számára vonzást gyakorolnak a befogadó országok egyetemei, kutatóintézetei, nagyvállalatai, bankjai vagy a jobban fizető kórházai. A külföldi üzleti beruházások gyakran járnak együtt a szakemberek, menedzserek külföldre csábításával. A jól képzettség nem feltétlenül egyetemi szintet takar. Azokban a fejlett országokban, ahol a felsőfokú végzettségűek száma meghaladja a mesteremberek, szakmunkások számát, megoldást kell találni a kékgalléros szakemberek hiányára. A jól képzett külföldi munkások (villanyszerelők, kőművesek, ápolónők stb.) vonzásával egyben az adott ágazatokban alacsonyabban lehet tartani a bérszínvonalat, ami társadalmilag nagyobb hatékonyságot eredményez.

Migrációs többlet[34]

A külföldi munkaerő-áramlás kívánatos mértéke több mindentől függ, de nem feltétlenül mutatható ki a tényezők hatása. Főleg az illegális bevándorlás miatt nem tudni, hogyan befolyásolja

[33] Az OECD nemzetközileg elterjedt definíciója szerinti HRST = Human Resources of Science and Technology.

[34] A munkaerő-migráció és a migrációs többlet kérdését fejetegeti bővebben Kutasi (2005) elemzése az EU-n belüli munkaerő-vándorlás adatait elemezve.

a befogadó ország hazai munkavállalóinak munkapiaci helyzetét. A béreket többé-kevésbé befolyásolja és esetleg a hazai munkaerőt is migrációra késztetheti, de ez ágazatonként és régiónként egyedi jelenségnek számít. További kérdés, hogy a bevándorlók beilleszkednek-e a befogadó ország munkaerőpiacára, illetve a jóléti ellátásukat fedezi-e a tevékenységük, a megtermelt jövedelmük. Társadalmi hatás szempontjából a kivándorlás öregíti a kibocsátó állam társadalmát, termelőerőt és hozzákapcsolódó adó- és járulékbevételt von el onnan, míg az oktatási költségek nem ott hoznak hasznot. A befogadó országban fordítva.

George Borjas nevéhez kötődik annak makroökonómiai modellezése, hogyan mérhető és mutatható ki a gazdasági bevándorlókon szerzett nemzeti jövedelemtöbblet a befogadó országban (Borjas 1999 és 2008). A megközelítés lényege, hogy ha egy országban a hazai lakosság nem hajlandó bizonyos munkákat vagy még több munkát elvállalni, mert túl alacsony fizetést kínálnak érte, akkor ezeket a feladatokat vagy nem látja el senki, vagy olyan külföldi munkavállalókat hívnak be az országba, akik hajlandóak alacsonyabb bérért dolgozni. A bérszintnek azért van jelentősége, mert a foglalkoztatás bővítése jellemzően egyre kisebb mértékben bővíti a vállalati nyereséget. (Ezt nevezik a csökkenő hozadék érvényesülésének.) Ennek több oka is lehet. Előfordulhat például, hogy az álláshelyek bővítéséhez szükséges géppark bővítésének finanszírozásához már csak magasabb kamatköltségen jutnak hitelhez a vállalatok. Az is megtörténhet, hogy már csak egyre alacsonyabb termésátlagú földeket vagy egyre költségesebb bányatárnákat és olajlelőhelyeket lehet bevonni a kibővült munkaerő mellé. Az is bekövetkezhet, hogy a kibővített termelés okozta kínálatnövekedés lenyomja az előállított termékek piaci árát, és így tovább.

Ugyanakkor szét kell választani a munkavállalók által megtermelt hozzáadott értéket és a nekik kifizetett bér értékét. Jellemzően piacgazdaságban csak akkor éri meg foglalkoztatni valakit, ha az legalább annyit, de inkább többet termel hozzáadott értékként, mint amennyi bért kap érte. A kettő különbözete a munkaadó vállalat nyeresége. Amennyiben hazai cégekről és hazai munkavállalókról van szó, akkor a hozzáadott érték felosztása bérre és profitra csupán belső gazdasági újraelosztási kérdés. Ha azonban külföldi munkaerőt társítunk a hazai tőkéhez, akkor a külföldi munkavállalók által megtermelt hozzáadott érték béren felüli része a hazai cégek profitja lesz, amit Borjas migrációs többletnek nevez. Sőt, ezt a nemzetijövedelem-többletet bővítheti a migráns munkavállalók fogyasztása és megtakarítása a befogadó gazdaság termékpiacán és tőkepiacán. Alapvető kérdés ez utóbbi szempontból, hogy mennyire integrálódott az adott külföldi munkavállaló a befogadó ország társadalmába. Minél kevésbé, annál valószínűbb, hogy a megkeresett bérének nagy része hazautalt jövedelemmé válik, amely elhagyja a befogadó gazdaságot és egy másik ország nemzeti jövedelmét növeli. Vannak olyan gazdaságok, például Fülöp-szigetek, Pakisztán, Románia, ahol a hazautalt jövedelem komoly részét adja a nemzeti jövedelemnek.

Természetesen hozzá kell fűznünk, hogy ez a jövedelemtöbblet szigorúan csak a munkaerőpiaci értékfelosztást elemzi. Amennyiben egy gazdaságban társadalmi költségeket is okoz a bevándorló munkaerő, vagy alacsonyabb jövedelemtermelést az, hogy a külföldi munkavállalók a hazai inaktív tömegek helyett dolgoznak, akkor nem feltétlenül optimális a gazdaság számára a bevándorló munkaerő, és a migrációs többlet elolvad, mivel a potenciális kibocsátás alatt marad a gazdaság. Jellemző például, hogy a németországi török bevándorlók idős családtagjaikat a német egészségügyi rendszerre, gyermekeiket pedig a német oktatási rendszerre bízzák, miközben a jövedelmük hazautalása Törökország felé fennmarad. Ausztria pénzbeli gyermekellátást fizet minden munkavállalónak, még azon külföldieknek is, akiknek a gyerekei otthon, külföldön maradtak. Szaúd-Arábiában a tradíciók miatt nők tömegei maradnak

távol a munkaerőpiactól és inkább pakisztáni, indonéziai, Fülöp-szigeteki stb. bevándorlók helyettesítik őket.

15.4. szemelvény: Migrációs többlet Németországban, 2017

„A Német Gazdaságkutató Intézet (iwkoeln.de) adatai azt mutatják ki, hogy a migránsáradat kifejezetten jót tett a német gazdaságnak. 2017-ben a német gazdaság GDP-je 1,9 százalékkal nőtt, amelyből 0,3 százalék a bevándorlóknak »köszönhető«, akikre több mint 20 milliárd eurót költött az állam, amelyet összevetve a 19,2 milliárdos költségvetési többlettel, nem is tűnik erőn felüli vagy áldozatot kívánó tehernek. A legnagyobb hatás az építőiparban jelent meg, ahol 2017-ben 4,3 százalékkal több lakásépítés realizálódott, mint az előző évben. A belső fogyasztás növekedése mind háztartási, mind közösségi szinten növekedett (2–2,5 százalék), amely lényeges eredmény, figyelembe véve, hogy a német növekedés hagyományosan inkább az exportnak köszönhető. A legfontosabb területeken (gépipar, egészségügy, oktatás) jelentős munkaerőhiány van, ezért fontos a bevándorlók gyors munkába állítása, a képzések megszervezése (Fichner et al., 2017)."
Forrás: idézi Tatay–Bándy 2020: 53

Fogalmak: munkaerőpiac, munkaerőhiány, munkanélküliség, foglalkoztatáspolitika, távmunka, munkaerő-vándorlás, migráció, agyelszívás, migrációs többlet

Ellenőrző kérdések:

1. Azonosítsa a munkaerőhiány összefüggéseit!
2. Ismertesse a munkanélküliség különböző fajtáit és az esetükben alkalmazható gazdaságpolitikai intézkedéseket!
3. Jellemezze a technológiai fejlődés és a távmunka munkaerőpiaci összefüggéseit!
4. Hogyan vezethető le a munkaerőt befogadó ország nyeresége?
5. Milyen gazdasági és társadalmi szempontokat érdemes figyelembe venni a migrációs többleten túl a külföldi munkavállalókat befogadó ország vonatkozásában?

Problémamegoldás:

1. Milyen regionális és világgazdasági hatásokkal járna, ha a világ négy legnagyobb külföldi munkavállaló csoportját (indiaiak, kínaiak, mexikóiak, filippínók) mind hazaküldik a befogadó országok?
2. Vizsgálja meg, milyen munkaerőpiaci hatással van a technológiai fejlődés a fejlett, fejlődő és feltörekvő gazdaságokban az egyes főbb ágazatokban! Helyettesítő vagy kiegészítő hatás érvényesül?

Irodalomjegyzék

Acemoglu, Daron – Restrepo, Pascual (2018): Demographics and Automation. *NBER Working Paper,* no. 24421. Online: https://doi.org/10.3386/w24421

Acemoglu, Daron et al. (2020): AI and Jobs: Evidence from Online Vacancies. *NBER Working Paper,* no. 28257.

Allen, J. P., – de Grip, A. (2007): Skill Obsolescence, Lifelong Learning and Labor Market Participation. ROA, *ROA Research Memoranda,* no. 006. Online: https://doi.org/10.26481/umaror.2007006

Atkinson, A. B. – Hills, John (1998): *Exclusion, Employment and Opportunity.* Centre for Analysis of Social Exclusion. London: London School of Economics.

Barrero, Jose Maria et al. (2022): The Shift to Remote Work Lessens Wage-Growth Pressures. *NBER Working Paper,* no. 30197.

Bivens, Josh – Mishel, Lawrence (2015): Understanding the Historic Divergence Between Productivity and a Typical Worker's Pay. *EPI Briefing Paper,* 406, 2015. szeptember 2. Online: www.epi.org/publication/understanding-the-historic-divergence-between-productivity-and-a-typical-workers-pay-why-it-matters-and-why-its-real/

Borjas, George J. (1999): The Economic Analysis of Immigration. In Ashenfelder, Orley – Card, David (szerk.): *Handbook of Labor Economics.* Amsterdam: Elsevier, 1679–1769.

Borjas, George J. (2008): *Labor Economics.* New York: McGraw-Hill.

Czeczeli Vivien (2020): Olcsó János marad-e a magyar munkás? *Ludecon Blog,* 2020. február 18. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2020/02/18/olcso-janos-marad-e-a-magyar-munkas/

Csath Magdolna (2022): Magyarország és a V4-ek tőkevonzó képessége. *VG Világgazdaság,* 2022. február 14. Online: www.vg.hu/velemeny/2022/02/magyarorszag-es-a-v4-ek-tokevonzo-kepessege

Ehrenberg, Roland G. – Smith, Robert (2008): *Korszerű munkagazdaságtan – Elmélet és közpolitika.* Budapest: Panem Kft.

Endrődi-Kovács Viktória – Goreczky Péter (2021): Magyar vállalatok külföldi tőkeberuházásai: helyzetkép a járvány tükrében. *Külügyi Szemle,* 20(4), 120–146. Online: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.4.6

EPI (2022): The Productivity–Pay Gap. *Economic Policy Institute,* 2022. október. Online: www.epi.org/productivity-pay-gap/

European Agency for Safety and Health at Work (2016): *What Is Age Management?* Online: https://eguides.osha.europa.eu/all-ages/UK-en/what-age-management

Eurostat (2022a): *Job Vacancy Statistics by NACE Rev. 2 Activity–Quarterly Data (from 2001 onwards)*, Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/JVS_Q_NACE2__custom_7177042/default/table?lang=en,

Eurostat (2022b): *Unemployment by Sex and Age – Quarterly Data.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/UNE_RT_Q__custom_7177069/default/table?lang=en,

Eurostat (2022c): *Share of Government Employment Nearly Stable.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/european_economy/bloc-4d.html?lang=en

Fassmann, Heinz – Münz, Rainer (1997): A keleti nyitás következménye: munkaerő-vándorlás Kelet-Európából Nyugat-Európába. *Külgazdaság,* 41(10), 39–60.

Fisher, Reinis (2020): Average Salary in European Union 2018. *Reinisfisher.com,* 2020. június 25. Online: www.reinisfischer.com/average-salary-european-union-2018

Fülöp Katalin (2023): *A közgazdaságtan régi és új axiómái I. A munka.* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.

Galasi Péter (1994): *A munkaerőpiac gazdaságtana.* Budapest: Aula.
Gyöngyösi Balázs (2022): Jó hír érkezett: kilőtt a külföldi befektetések száma Magyarországon. *VG Világgazdaság,* 2022. július 19. Online: www.vg.hu/cegvilag/2022/07/jo-hir-erkezett-kilott-a-kulfoldi-befektetesek-szama-magyarorszagon
Hárs Ágnes (1998): A migrációs politika és a munkaerőpiac. *Európai Tükör,* 3(1), 79–98.
Hvg.hu (2018): Elbukott a nagy kísérlet, nem jött be Finnországban a feltétel nélküli alapjövedelem. *Hvg.hu,* 2018. december 17. Online: https://hvg.hu/gazdasag/20181217_Elbukott_a_nagy_kiserlet_nem_jott_be_Finnorszagban_a_feltetel_nelkuli_alapjovedelem
Ilyana, Anna et al. (2019): *Demographic Headwinds in Central and Eastern Europe.* Washington: IMF. Online: www.imf.org/-/media/Files/Publications/DP/2019/English/DHICAEEEA.ashx
International Labour Organization (2022): *ILO Modelled Estimates Database.* Online: https://ilostat.ilo.org/resources/concepts-and-definitions/ilo-modelled-estimates/
Jenkins, Andrew et al. (2003): The Determinants and Labour Market Effects of Lifelong Learning. *Applied Economics,* 35(16), 1711–1721. Online: https://doi.org/10.1080/0003684032000155445
Karácsony Zoltán (2022): Az Aldinál közel kétszázzal többen dolgoznak, a kölcsönzőknél kevesebben – létszámtrendek. *HRportal,* 2022. augusztus 17. Online: www.hrportal.hu/hr/az-aldinal-kozel-ketszazzal-tobben-dolgoznak-a-kolcsonzoknel-kevesebben-letszamtrendek-20220817.html
Károly Gábor (2017): Nagy bérkülönbségek a határnál. *VG Világgazdaság,* 2017. szeptember 1. Online: www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2017/09/nagy-berkulonbsegek-hatarnal-2
KSH (2021a): *4.21. Külföldi közvetlentőke-befektetés.* Online: www.ksh.hu/ffi/4-21.html
KSH (2021b): *Módszertan. Foglalkoztatottság és munkanélküliség.* Online: www.ksh.hu/docs/hun/modszgyors/fogmodsz2101.html
KSH (2021c): *Oktatási adatok, 2021/2022 (előzetes adatok).* Online: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas2122e/index.html
KSH [é. n.]: *Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, az állampolgárság országa és nem szerint.* Online: www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0023.html
Kurz, Fabian (2019): *DDR vs. BRD.* Online: http://fabian-kurz.com/abgewirtschaftet-bip-entwicklung-der-ddr/?cookie-state-change=1692873251006
Kutasi Gábor (2005): Labour Migration and Competitiveness in the European Union. *Transition Studies Review,* 12(3), 512–526. Online: https://doi.org/10.1007/s11300-005-0073-9
Kutasi Gábor (2020): Létezik-e hatékony mértékű alapjövedelem? *Ludecon Blog,* 2020. október 21. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2020/10/21/letezik-e-hatekony-merteku-alapjovedelem/
Marton Ádám (2022): Egyre inkább a dolgozók diktálnak? A munkaerőhiány és a home office új korszakot hozhat. *Portfolio.hu,* 2022. augusztus 19. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20220819/egyre-inkabb-a-dolgozok-diktalnak-a-munkaerohiany-es-a-home-office-uj-korszakot-hozhat-561431
Naegele, Gerhard – Walker, Alan (2006): *A Guide to Good Practice in Age Management.* European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Online: www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2005/137/en/1/ef05137en.pdf
Németh Balázs (2001): A lifelong learning-koncepció történeti gyökerei. *Tudásmenedzsment,* 2(1), 41–45.
Növekedés.hu (2020): Jó kis munka: tesztelni kell, megélne-e 1200 euró alapjövedelemből. Online: *Növekedés.hu,* 2020. augusztus 28. Online: https://novekedes.hu/hirek/jo-kis-munka-tesztelni-kell-megelne-e-1200-euro-alapjovedelmbol
OECD (2021a): Employment in General Government. In *Government at a Glance 2021.* Paris: OECD Publishing, 278.
OECD (2021b): *OECD Skills Outlook 2021: Learning for Life.* Paris: OECD Publishing. Online: https://doi.org/10.1787/0ae365b4-en

Portfolio.hu (2020): Havi 1200 euró munka nélkül – Németországban is indul a nagy kísérlet. *Portfolio.hu,* 2020. augusztus 20. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20200820/havi-1200-euro-munka-nelkul-nemetorszagban-is-indul-a-nagy-kiserlet-445568

Rama, Martín (2003): Globalization and the Labor Market. *World Bank Research Observer,* 18(2). Online: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16415

Smyth, Jasmin – Pit, Sabrina Winona – Hansen, Vibeke (2018): Can the Work Ability Model Provide a Useful Explanatory Framework to Understand Sustainable Employability Amongst General Practitioners: A Qualitative Study. *Human Resources for Health,* 16(32). Online: https://doi.org/10.1186/s12960-018-0292-x

Tatay Tibor – Bándy Katalin (2020): A tömeges migráció gazdasági hatásainak elemzése a német adatok tükrében. *Pénzügyi Szemle,* 65(1), 51–66. Online: https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_1_5

Taylor, J. Edward – Yúnez-Naude, Antonio (1999): *Education, Migration and Productivity: An Analytic Approach and Evidence from Rural Mexico.* Paris: OECD.

Tót Éva – Borbély-Pecze Tibor Bors – Szegedi Eszter (2012): *Az egész életen át tartó tanulás eszközrendszere*. Budapest: Tempus Közalapítvány.

Tőkés László (2019): A Magyarországra áramló külföldi működő tőke ciklikus viselkedése. *Statisztikai Szemle,* 97(4), 387–408. Online: https://doi.org/10.20311/stat2019.4.hu0387

Tőkés László (2021): A külföldi közvetlentőke-befektetés hatása a magyar gazdaságra: küldő ország szerinti heterogenitás. *Külgazdaság,* 65(9–10), 3–31. Online: https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.9-10.3

U.S. Bureau of Labor Statistics (2022): *Occupational Employment and Wage Statistics.* Online: www.bls.gov/oes/current/oes_nat.htm#00-0000

VÁKÁT OLDAL

IV. Esettanulmányok

VÁKÁT OLDAL

Kertész Krisztián

E.1. A kevésbé fejlett tagállamok felzárkózása az EU-ban

A nemzetgazdaságok hosszú távú növekedési pályáját leíró, azaz a hosszú távú növekedést befolyásoló tényezőket bemutató úgynevezett növekedéselméleteknek több mint 60 évre visszatekintő fejlődéstörténete van a közgazdasági szakirodalomban. Az első mérföldkő Robert Solow elmélete volt (1956), amelyet 1987-ben Nobel-díjjal jutalmaztak. Solow elméletétől egyenes út vezetett az úgynevezett β-konvergencia elméletig, amelynek fő következtetése az, hogy a kevésbé fejlett, azaz alacsonyabb szintről induló nemzetgazdaságok gyorsabb gazdasági növekedést képesek elérni, mint a fejlettebb országok. Ezzel az elmélettel vitatkoztak később az úgynevezett feltételes β-konvergencia modellek, amelyek azt hangsúlyozták, hogy ez a felzárkózás azért nem tud minden esetben megvalósulni, mert különböző az egyes országokban a munkaerő képzettségi szintje, információval való ellátottsága, továbbá a technológiai színvonal. Eszerint a teljes felzárkózás csak akkor tudna megvalósulni, ha a technológiatranszfer tökéletes lenne az országok között, továbbá ha a kevésbé fejlett országokban az úgynevezett humántőke (azaz képzettség, szaktudás stb.) szintje szintén képes lenne felzárkózni a fejlett országokéhoz.[1]

A növekedéselméletek és konvergenciaelméletek fejlődését számos empirikus kutatás, tanulmány is követte. A tapasztalatok megerősítették az elméleti következtetéseket: gazdasági értelemben minél nyitottabb egy ország és minél jobban képes megismerni, befogadni, átvenni és a nemzetgazdaságába beépíteni a fejlett külföldi technológiákat, annál gyorsabb az adott ország gazdasági növekedése, felzárkózási folyamata.[2] Jelen tanulmány azt hivatott szemléltetni, hogy az Európai Unióban az elmúlt 30 évben miként ment végbe az átlagnál kevésbé fejlett tagállamok gazdasági felzárkózása, illetve mely EU-tagállamok és mi okból voltak sikeresebbek másoknál. A közgazdasági elmélet tükrében joggal fogalmazhatunk meg már most két hipotézist:

1. Tekintettel arra, hogy az Európai Unió egy gazdaságilag meglehetősen integrált országcsoport, megvalósult az egységes belső piac, érvényesül a négy szabadság elve (áruk, szolgáltatások, tőke és munkaerő szabad áramlása), vélelmezhető, hogy a technológiatranszfer és tudástranszfer szintén elég nagy hatásfokot érhetett el ahhoz, hogy a kevésbé fejlett tagállamok felzárkózása megvalósulhasson.
2. Tekintettel arra, hogy az EU-n belül sem minden ország egyforma mértékben nyitott és nem is egyforma gazdaságpolitikát folytat, vélelmezhető, hogy minél nagyobb egy országban a technológiai indíttatású beruházások mértéke, továbbá minél nagyobb az adott ország gazdasági, szerkezeti és szabályozási nyitottsága (amely lehetővé teszi a fejlettebb külföldi technológiák importját, adaptálását és abszorpcióját), annál gyorsabb lehetett az adott nemzetgazdaság fejlődése is az egy főre jutó GDP tekintetében.

Az előbbi hipotézisek vizsgálatát, az összehasonlító elemzést azzal a négy országgal kezdjük, amelyek az 1980-as és 1990-es években a legkevésbé fejlett EU-tagállamok voltak (még a közép-kelet-európai országok csatlakozása előtt, az EU korábbi 15 tagállama közül): Görögország, Írország,

[1] Többek között ezzel foglalkoznak például a következő tanulmányok: Romer 1990; Mankiw–Romer–Weil 1992; Lucas 1990.

[2] Többek között ezzel foglalkoznak például a következő tanulmányok: Barro 1991; Barro – Sala-i-Martin 1991.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_16

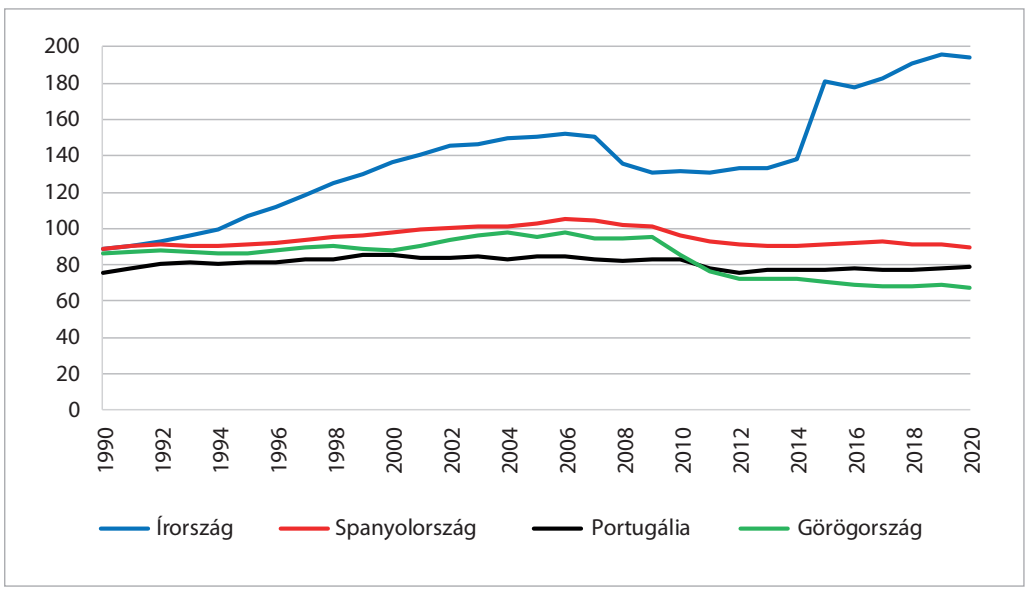
Spanyolország és Portugália. Az E1.1.ábra a négy ország vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP-jének és a jelenlegi EU27 nemzetgazdaságok átlagos, vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó GDP-jének az egymáshoz viszonyított százalékos arányát, illetve annak idősorát mutatja (EU27 = 100%).

Ahogy az E1.1. ábrán látható, a négy ország 1990-ben közel azonos relatív fejlettségi szintről indult (az EU27 75–90%-áról), azonban ezután teljesen más fejlődési pályát jártak be:

Spanyolország és Portugália relatív fejlettségi szintje az EU-átlaghoz képest jelenleg (89,3% és 78,7%) kb. ugyanakkora, mint 30 évvel ezelőtt, tehát érdemi felzárkózás ezen országok esetében nem történt (igaz, az időszak közepén volt felzárkózás: Spanyolország 105,4%-ra, Portugália pedig 85,3%-ra), csak később egy szinte ugyanolyan mértékű visszaesés is bekövetkezett.

Görögország lemaradása az EU-átlaghoz képest pedig nemhogy nem csökkent, de ráadásul még jelentősen növekedett is az elmúlt 30 évben: a relatív fejlettségi szintje 86%-ról 67,6%-ra esett vissza (igaz, az időszak közepéig Görögország is felzárkózásban volt, egészen 98,2%-ig, ezután azonban fájdalmas válság, visszaesés, lemaradás következett).

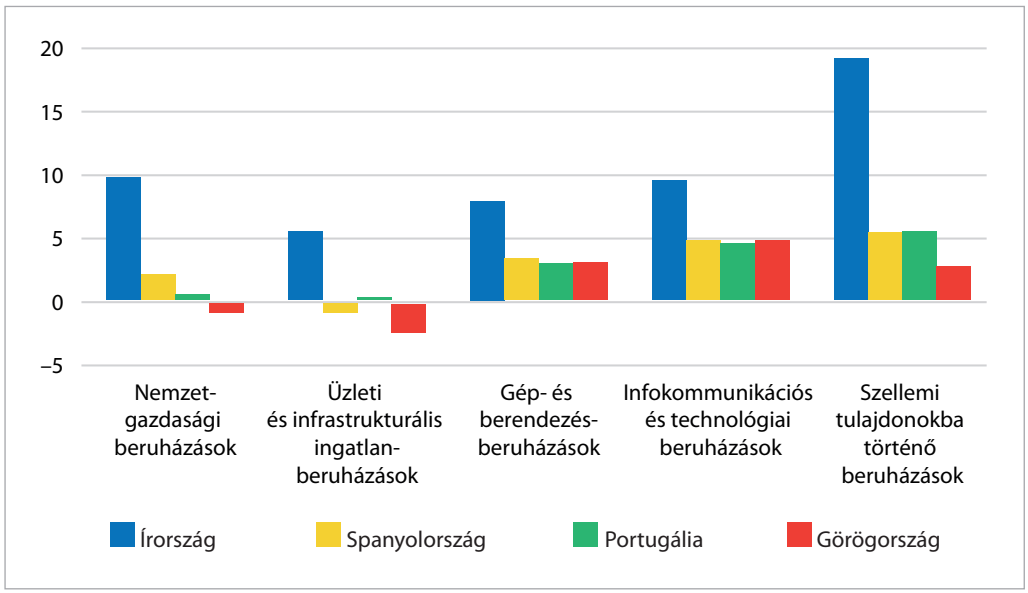
Írország viszont eközben Európa leggyorsabban fejlődő országaként nemcsak felzárkózott az EU-átlaghoz, hanem egy valóságos gazdasági csodát is megvalósított. Az 1980-as években még az akkori EU egyik legfejletlenebb tagállama mára az egyik legfejlettebb országgá vált: Luxemburg után az EU-ban Írországnak a legmagasabb az egy főre jutó GDP-je, amellyel mostanra már megközelítette az EU-átlag dupláját (193,8%)!

E1.1. ábra: Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson számolva (EU27=100)
Forrás: European Commission 2020: 26. alapján a szerző szerkesztése

Ahogy az E1.2. ábrán látható, a rendkívül gyors gazdasági növekedés egyértelműen magyarázható azzal, hogy mind a nemzetgazdasági beruházások összessége, mind pedig azon belül a produktív, az infokommunikációs célzatú, a technológiaintenzív, az innovációorientált és a szellemi tőkefelhalmozásra irányuló beruházások volumenének növekedési üteme lényegesen magasabb volt Írországban az elmúlt évtizedekben, mint a másik három említett tagállamban (és mint az EU-or-

ságok döntő többségében). Mindezek hatására a munka termelékenysége szintén lényegesen gyorsabban növekedett Írországban, ahol az éves átlagos növekedési ütem 3,31% volt 1995 és 2019 között, szemben Portugália 1,03%-os, Spanyolország 0,55%-os és Görögország 0,45%-os éves átlagos növekedési ütemével.

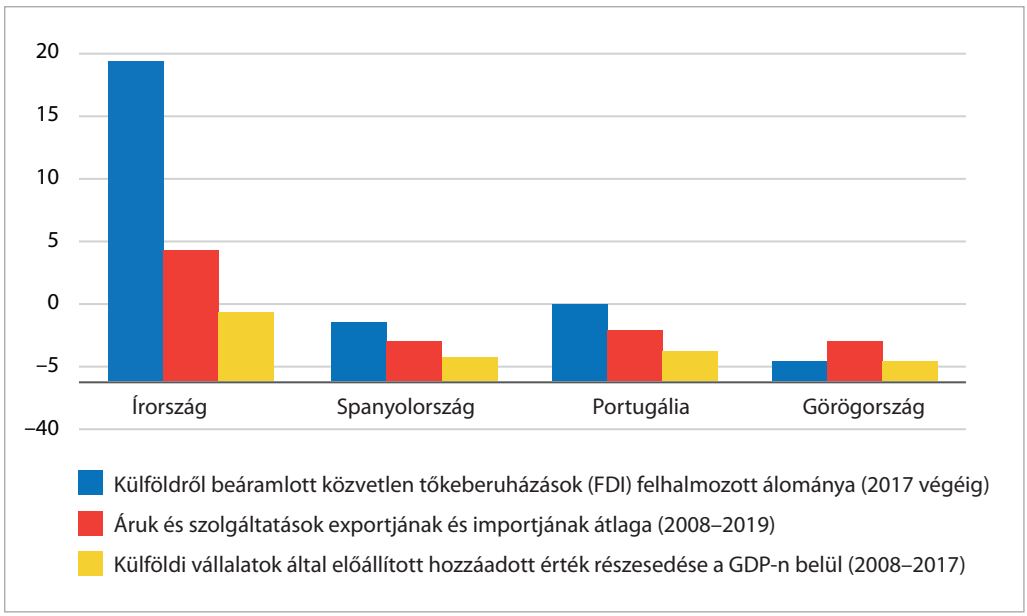
E1.2. ábra: Beruházások volumenének éves átlagos változása 1995 és 2019 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

Amellett, hogy egy nemzetgazdaság hosszú távú növekedését alapvetően befolyásolja a beruházási ráta nagysága és a beruházások összetétele, természetesen nem ez az egyetlen hajtóereje a gazdaságnak. Hasonlóan jelentős húzóerőt jelenthet az is, ha egy adott nemzetgazdaság hatékonyan képes integrálódni a világgazdaságba, azaz

- ha hatékonyan bekapcsolódik az áruk és szolgáltatások nemzetközi kereskedelmébe;
- ha a nagyobb piac hatására élesedik az áru-, a szolgáltatás-, a munkaerő- és a tőkepiacokon a verseny, csökkennek a helyi regionális monopóliumok, oligopóliumok piactorzító hatásai;
- ha az ország képes azokra az iparágakra és tevékenységekre szakosodni, amelyek tekintetében komparatív előnye van, a többi terméket pedig képes olcsóbb importtal helyettesíteni;
- ha az ország képes hasznosítani a nemzetközi működő tőkeáramlások előnyeit, és a közvetlen stratégiai beruházások segítik pótolni az esetlegesen hiányzó tőkeforrásokat;
- ha az integráció hatására beáramlanak az országba a modern külföldi technológiák és innovációk is, amelyek a lakossági szaktudás, a humántőke fejlődését indukálhatják, és amelyek ezáltal elterjedhetnek és szélesebb körökben más területeken is használatba kerülhetnek.

A magasabb fokú nemzetközi gazdasági integráltság tehát számos előnnyel jár, hatékonyabb gazdasági szerkezetet eredményezhet, és ez a tapasztalat teljes mértékben vissza is igazolódott az előbbi négy EU-tagállam esetében is. Az E1.3. ábrán látható adatok egyértelműen azt tükrözik,

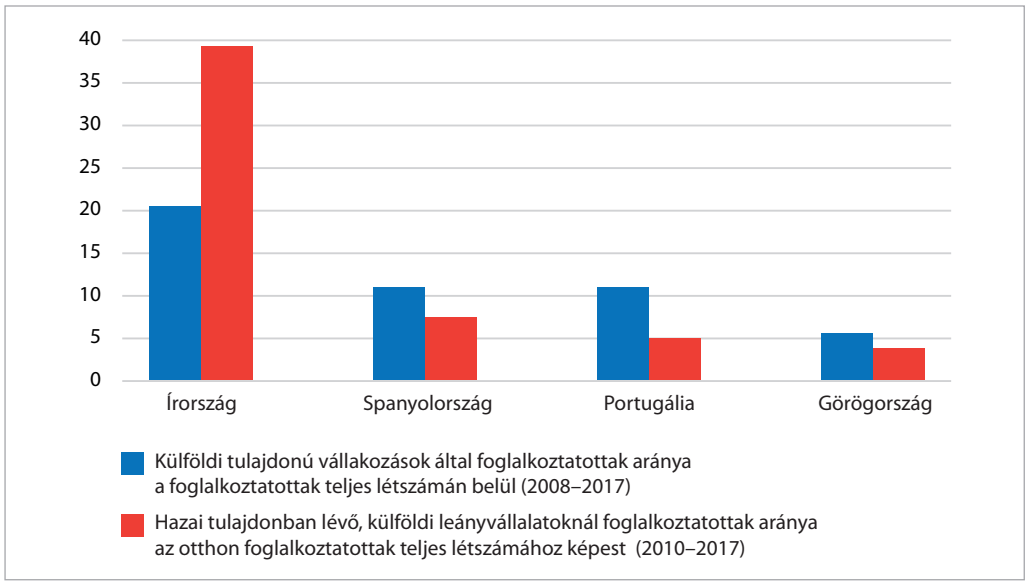
hogy a gazdasági értelemben legnyitottabb, nemzetközileg legintegráltabb gazdaság pontosan az ír gazdaság volt, amely egyértelműen a legsikeresebb gazdaság volt az elmúlt évtizedben (ahogy azt korábban az E1.1. ábrán is láthattuk). Az is látható továbbá, hogy a legkevésbé sikeres Görögország egyben a gazdaságilag legkevésbé nyitott ország is.

E1.3. ábra: Nemzetközi nyitottsági mutatók a GDP arányában[3]
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

Az E.1.4. ábra a munkaerőpiac szemszögéből mutatja be a gazdaságok nemzetközi nyitottságát, integráltságát, és ezen az látható, hogy Írország gazdasági nyitottsága olyan magas szintet ért el az elmúlt évtizedben, hogy a foglalkoztatottak összlétszámának közel 60%-át teszi ki a külföldi tulajdonú vállalatok által foglalkoztatottak, valamint a hazai tulajdonú vállalatok külföldi leánycégei által foglalkoztatottak száma. Az is látható továbbá az ábrán, hogy a legkevésbé sikeres (az EU-ban lemaradó) Görögország e nyitottsági adatok szerint is a legzártabb gazdaság volt a négy elemzett ország közül, hiszen a görög vállalkozások Görögországban foglalkoztatják a görög foglalkoztatottak több mint 90%-át. (Spanyolország és Portugália esetén ugyanez az arány szintén magas: 80–85% között szóródik.)

[3] Közvetlen tőkebefektetésnek (FDI = Foreign Direct Investment) az minősül, ha a befektető hosszú távú stratégiai befektetési céllal fektet be és nem csak rövidtávú, spekulatív árfolyamnyereségre vadászó céllal. A nemzetközi statisztikai szabályok szerint közvetlen tőkebefektetésnek az minősül, ha a befektető (vagy befektetőcsoport) legalább 10%-os tulajdoni részarányt ér el az adott vállalatban.
A hozzáadott érték külföldi vállalat által előállítottnak akkor minősül a nemzetközi statisztikai szabályok szerint, ha az adott vállalat legalább 50%-os tulajdoni hányaddal külföldi tulajdonban van.

E1.4. ábra: Nemzetközi nyitottság a munkaerőpiac tükrében[4]
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

Az ír gazdaság rendkívüli nyitottsága és sikeressége egyrészt a külföld felé tudatosan és határozottan nyitó gazdaságpolitikának, másrészt az ország előnyös kulturális helyzetének is köszönhető. Az előbbi alatt a külföldibefektető-barát üzleti környezet megteremtését, a munkaerőpiac és tőkepiac rugalmasságának, mobilitásának erősítését, valamint a technológiaintenzív tőkeberuházások állami támogatását értjük. Az előnyös kulturális adottság pedig az, hogy sok amerikai befektető egyrészt a korábbi ír rokoni és kulturális kötődései miatt, másrészt amiatt a tény miatt, hogy Írországban mindenki anyanyelvi szinten beszéli az angol nyelvet, nagyon szívesen fektetett be működőtőkét Írországban. Az USA-ból tehát a nyelvi és kulturális kötődések miatt nagy mennyiségű működőtőke és vele együtt technológia áramlott Írországba az elmúlt évtizedekben.

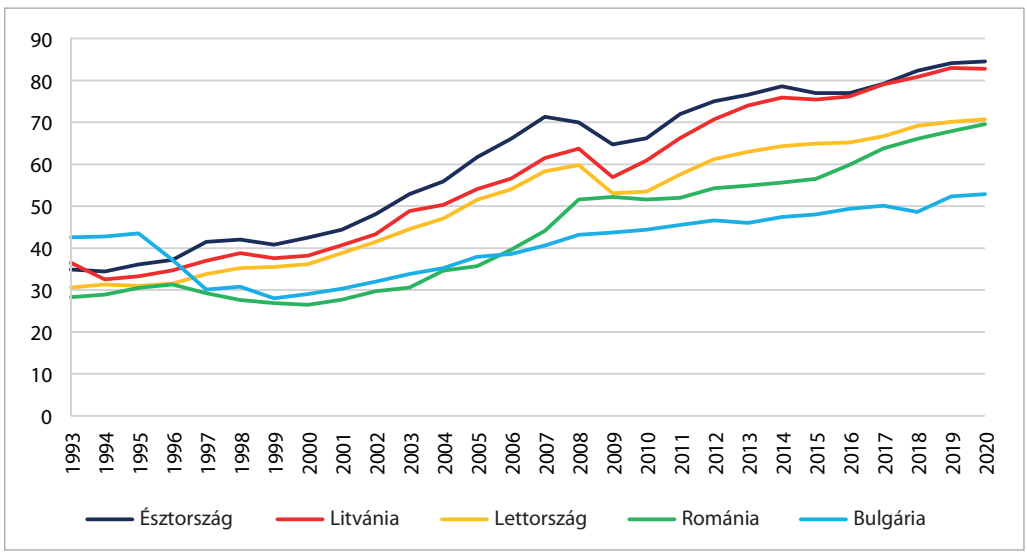
A négy bemutatott ország makrogazdasági tendenciái, az eddigi elemzéseink, illetve az első négy ábrán szemléltetett tapasztalatok alapján egyértelműen kimondható, hogy egy ország gazdasági teljesítményét döntő mértékben képes javítani az, ha

– magas a beruházási ráta, és magas a beruházásoknak a humántőkébe, az infokommunikációs hálózatba és eszközökbe, a közlekedési és közszolgáltatási infrastruktúrába, a gépekbe és berendezésekbe és mindenekelőtt a technológiai fejlődés és innováció támogatására irányuló beruházások részaránya;
– magas a nemzetgazdaság nemzetközi nyitottság mértéke, amely következtében jelentős az áruk és szolgáltatások exportjának és importjának GDP-hez viszonyított aránya, azaz a nemzetgazdaság komparatív előnyök szerinti szakosodásának mértéke;

[4] A foglalkoztatott akkor minősül külföldi vállalat által foglalkoztatottnak a nemzetközi statisztikai szabályok szerint, ha a munkaadó vállalat legalább 50%-os tulajdoni hányaddal külföldi tulajdonban van.

– magas a nemzetgazdaság nemzetközi nyitottságnak a mértéke, amely következtében magas a külföldről érkező (és külföldre irányuló) közvetlen tőkeberuházások mértéke és a külföldi vállalatok hazai GDP-n belüli részesedése;
– a nemzetgazdaság magas nemzetközi nyitottsági mértékének köszönhetően jelentős technológiaimport valósul meg, és jelentős a hazai munkaerő külföldi cégek általi foglalkoztatása, amely szintén hozzájárul a hazai humántőke fejlődéséhez.

A négy „régi" felzárkózó tagállam[5] tapasztalatainak tükrében a soron következő ábrákon, grafikonokon pedig azt fogjuk áttekinteni, hogy az Európai Unióhoz később, azaz 2004-ben vagy azután csatlakozott tagállamokban milyen felzárkózási tendenciák zajlottak le, és ezek a trendek miként magyarázhatók ugyanezekkel a közgazdasági változókkal, azaz a beruházásokkal és a külgazdasági nyitottsággal.

E1.5. ábra: Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson számolva (EU27 = 100%)
Forrás: European Commission 2020: 26–27. alapján a szerző szerkesztése

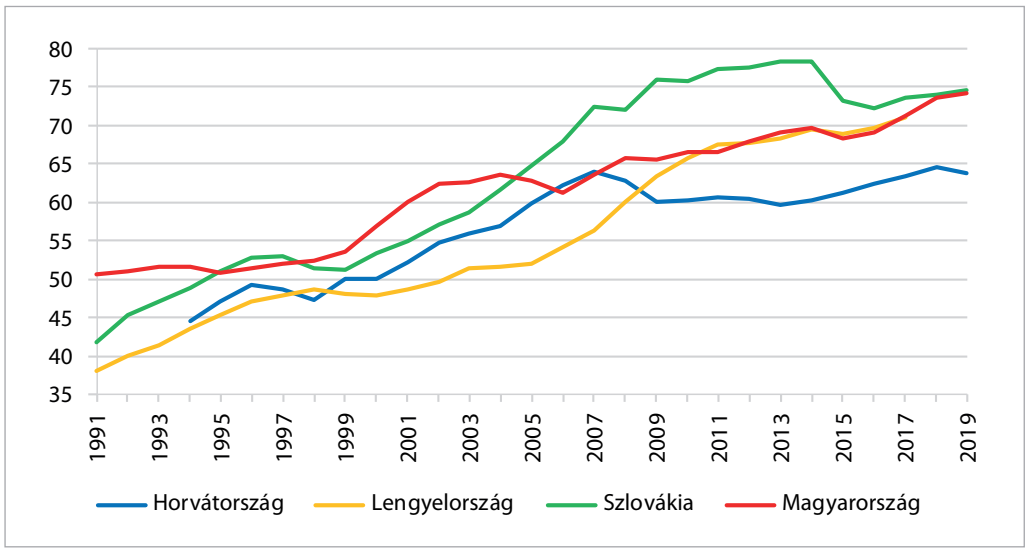
Az E1.5. ábra az újonnan csatlakozott tagállamok közül a legalacsonyabb fejlettségi szintről induló tagállamok tendenciáit mutatja be. Ezen az ábrán annak az öt tagállamnak a trendjei elemezhetők, amelyek az 1990-es évek elején vagy közepén még csak az Európai Unió átlagfejlettségének[6] kb. 30-35%-án (vagy akár az alatt) álltak (az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP tekintetében). Ahogy a tendenciákból látható, mindegyik tagállam viszonylag gyorsan felzárkózott az EU-átlaghoz, tehát e tekintetben az összes ország sikeresnek tekinthető, de természetesen ez a siker nem volt egyforma mértékű. A legsikeresebb Észtország és Litvánia volt, amelyek egy főre jutó GDP-je mára már eléri az EU-átlag közel 85%-át. Ezen öt tagállam közül a második legsikeresebb Lettország és Románia volt, amelyeknek kb. 70%-os szintig

[5] Írország 1973-ban, Görögország 1981-ben, Spanyolország és Portugália pedig 1986-ban csatlakozott az Európai Unióhoz (pontosabban annak jogelődjéhez).

[6] A korrekt összehasonlíthatóság érdekében az adatok mindvégig ugyanazon 27 tagállam átlagához viszonyítanak, függetlenül attól, hogy az adott évben ténylegesen hány tagja volt az Európai Uniónak.

sikerült felzárkózniuk, és a legkevésbé sikeres pedig Bulgária volt, de a 2000-es évektől már Bulgária is zárkózik fel, és a GDP-je ma már meghaladja az EU-átlag 50%-át.

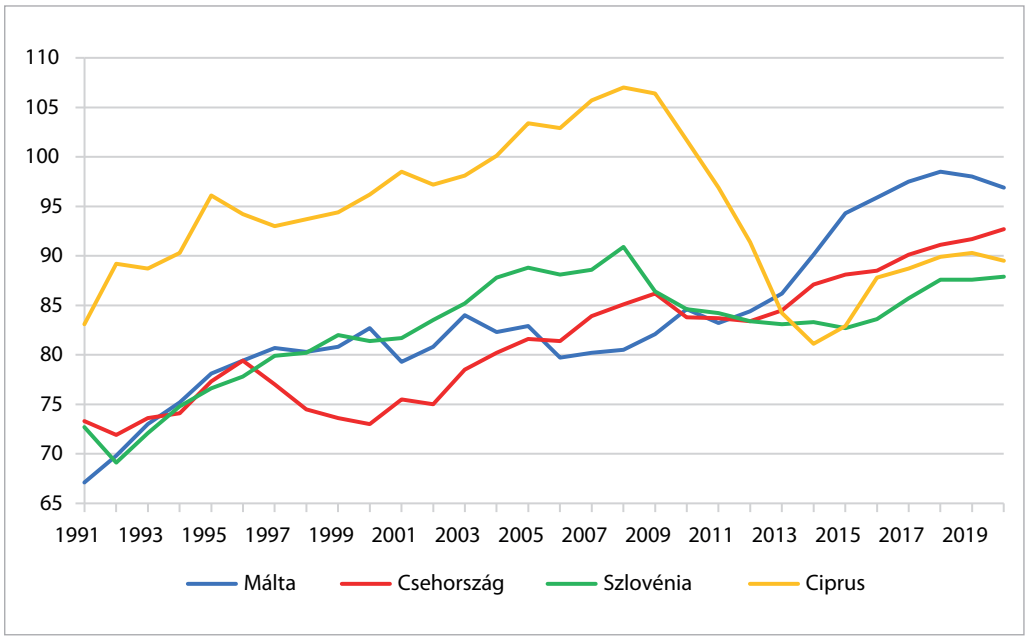
Az E1.6. ábra pedig azoknak a közepesen fejlett, újonnan csatlakozott EU-tagállamoknak a felzárkózási tendenciáit ábrázolja, amelyek az 1990-es éves elején-közepén még az EU-átlag fejlettség kb. 40-50%-a körül voltak az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP tekintetében.

E1.6. ábra: Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson számolva (EU27 = 100%)
Forrás: European Commission 2020: 26–27. alapján a szerző szerkesztése

Ahogy látható, ezek a tagállamok is relatíve gyors felzárkózásban voltak az EU-átlaghoz az elmúlt három évtizedben (igaz, nem olyan gyorsban, mint a három balti állam vagy Románia). A négy ország közül Lengyelország és Szlovákia felzárkózása volt a leggyorsabb, majd Magyarország és végül Horvátország követi őket a sorban.

Az E1.7. ábra pedig már azoknak az újonnan csatlakozott EU-tagállamoknak a felzárkózási tendenciáit ábrázolja, amelyek egy még fejlettebb szintről (az EU-átlag 67–85%-áról) indították a felzárkózást az 1990-es évek elején. Ahogy az ábrán is látható, ezek közül a legsikeresebb ország Málta volt, amely a legkevésbé fejlett ország volt a négy közül három évtizeddel ezelőtt és mára már szinte teljesen felzárkózott az EU-átlagához. Őt követi a sikerességi rangsorban Csehország, majd Szlovénia, és végül Ciprus zárja a sort, amely a 2008–2009-es világgazdasági válság után olyan súlyos szerkezeti válságot, adósságválságot és bankválságot szenvedett el, amely nemcsak a világgazdasággal egyforma mértékben, hanem annál lényegesen erősebben és tartósabban visszavetette Ciprus fejlődését. Összességében véve, ha nemcsak az 1990-es és 2000-es éveket tekintjük át, hanem a 2010-es éveket is, akkor Ciprus egyáltalán nem a sikeresen felzárkózó országok közé tartozik.

E1.7. ábra: Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson számolva (EU27 = 100%)
Forrás: European Commission 2020: 26–27. alapján a szerző szerkesztése

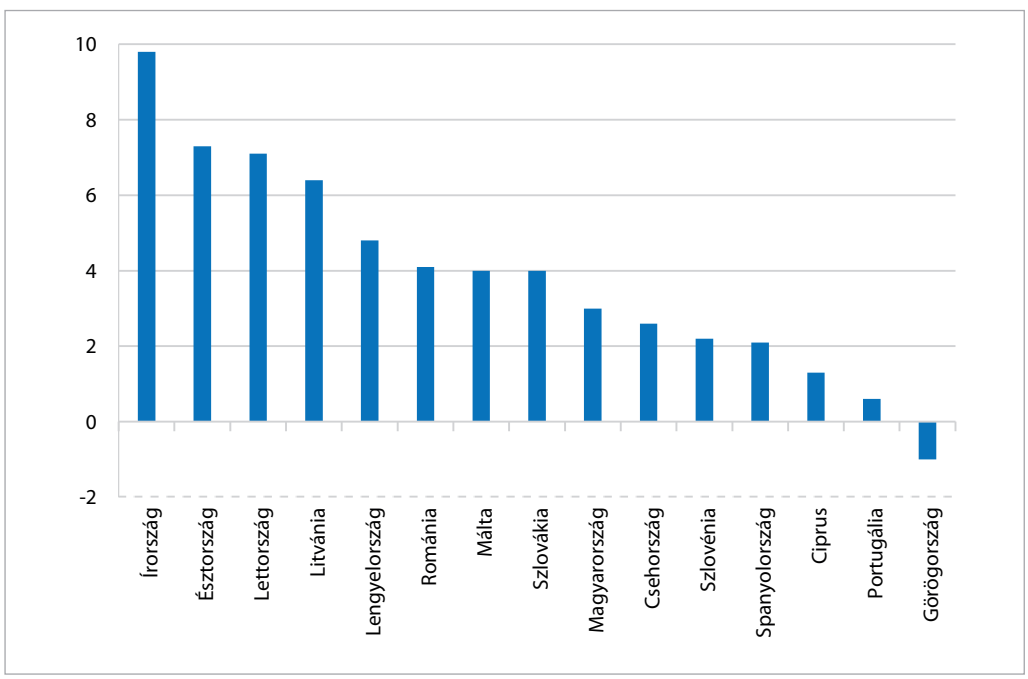
Ahogy az eddigiekben látható volt, az Európai Unióban az elmúlt évtizedekben egyértelműen megfigyelhető volt egy úgynevezett reálkonvergencia-folyamat, amely értelmében az EU-átlagnál alacsonyabb szinten álló gazdaságok gyorsabban növekedtek, és ezáltal felzárkózásban voltak az EU-átlagához. Így a nemzetgazdaságok fejlettségi szintje közötti szóródás lényegesen csökkent (ahogy egyébként ezt a közgazdasági elmélet, azaz a növekedéselméletek és konvergenciaelméletek előzetesen megjósolták). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzetgazdaságok sikeressége egyforma mértékű lett volna. Sőt, éppen ellenkezőleg, a felzárkózás sebességét elemezve kategorizálhatjuk is az országok eddigi teljesítményeit, méghozzá a következőképpen:

- szupersikeres ország: Írország (gazdasága az EU27 átlagának 90%-áról 193%-ára! nőtt);
- nagyon sikeresen felzárkózó országok: Észtország és Litvánia (kb. 35%-ról közel 85%-os szintre zárkóztak fel);
- sikeresen felzárkózó országok: Lettország, Románia, Lengyelország, Szlovákia és Málta (30-40 százalékpontos felzárkózással);
- közepesen sikeres országok: Magyarország, Csehország, Szlovénia, Bulgária és Horvátország (18-25 százalékpontos felzárkózással);
- kevéssé sikeres országok: Ciprus, Portugália, Spanyolország (1-5 százalékpontos felzárkózással);
- nem sikeres (leszakadó) ország: Görögország (kb. 20 százalékpontos leszakadással).

A továbbiakban elemezzük, hogy a nemzetgazdaságok felzárkózását, sikerességét mennyiben befolyásolhatták a beruházási ráták, a beruházások összetétele és a nemzetgazdaságok nemzetközi integráltsága, nyitottsága, és az elemzésünk közben áttekintjük azokat a makrogazdasági indikátorokat, amelyeket a tanulmány elején Írország, Spanyolország, Portugália és Görög-

ország esetében megfigyeltünk. Az alábbi ábrasorból látható lesz, hogy a többi EU-tagállam tekintetében is erős összefüggés figyelhető meg: a nemzetgazdaságok növekedési, felzárkózási ütemét erősen és pozitívan befolyásolja a nemzetgazdasági beruházások növekedési üteme, a beruházások infrastruktúra-, technológia- és humántőkeintenzív jellege, valamint a gazdaság nemzetközi integráltságának, nyitottságának a mértéke. Amikor a tanulmány elején a legsikeresebb és a legkevésbé sikeres országokat hasonlítottuk össze (Írországot, valamint Spanyolországot, Portugáliát és Görögországot), akkor e hatások, összefüggések nagyon látványosak, nagyon egyértelműek voltak. Az összefüggések azonban a kisebb teljesítménykülönbségekkel rendelkező országok között is megfigyelhetők, persze, nem annyira látványosan és a sok változó, valamint befolyásoló tényező miatt ezek elemzése mélyebb és összetettebb szemléletű áttekintést igényelhet.

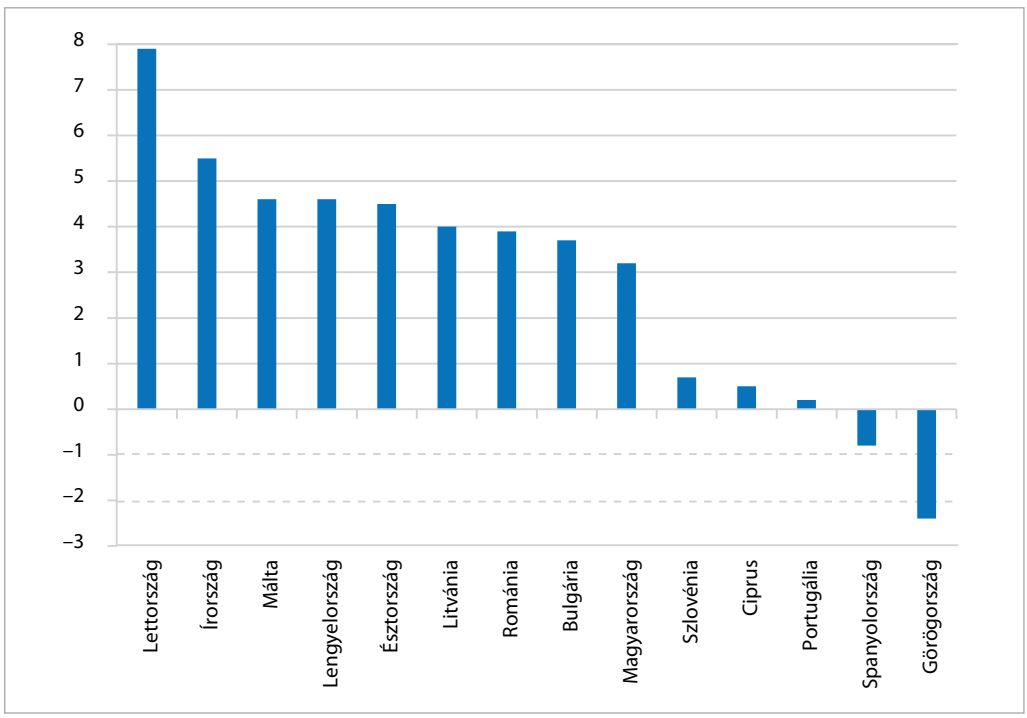
Ahogy az E1.8. ábrán is látható, a beruházások növekedési üteme nagyon jelentősen befolyásolja a gazdasági növekedés ütemét. A beruházások növekedési üteme szerinti országsorrend rendkívüli módon hasonlít ahhoz a sikerességi sorrendhez, amelyet az imént a felzárkózási tendenciákból megállapítottunk. A beruházások és a gazdaság növekedési üteme között nagyon erős korreláció figyelhető meg.

E1.8. ábra: Beruházások volumenének éves átlagos változása 1996 és 2019 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

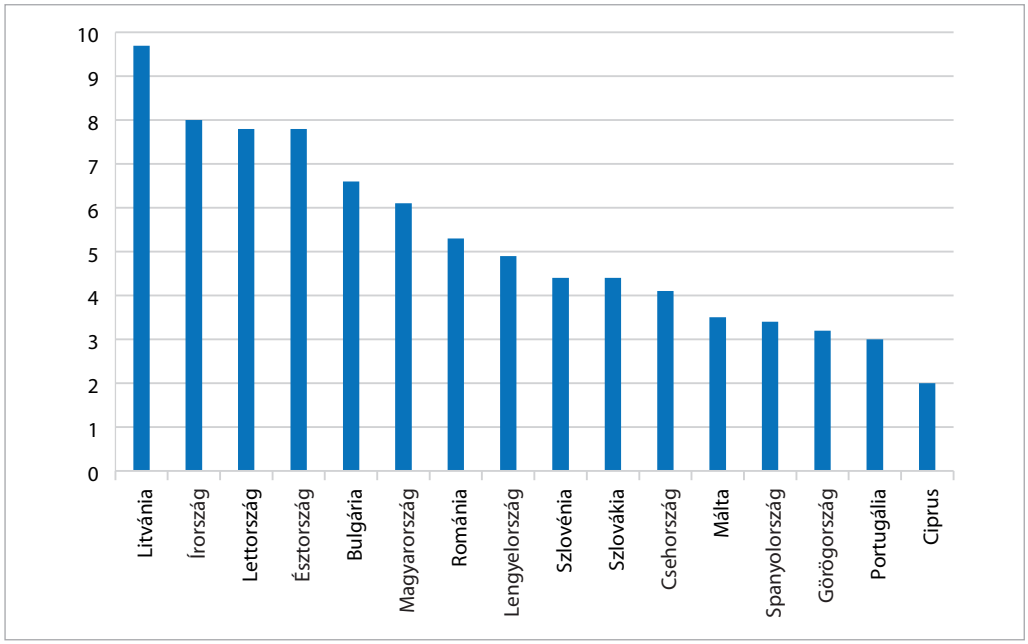
A következő ábrák nemcsak azt mutatják, hogy mennyire erős a kapcsolat a beruházások és a gazdaság növekedési üteme között, hanem azt is, hogy az összefüggés (az országrangsor) még akkor is igen látványos, ha külön-külön beruházástípusonként elemezzük ezt. Láthatóan az infrastrukturális és üzleti ingatlanberuházások (E1.9. ábra), a gép- és berendezésberuházások (E1.10. ábra), az infokommunikációs és technológiai beruházások (E1.11. ábra), valamint

a szellemi tulajdonban lévő termékekbe történő beruházások (E1.12. ábra) hosszú távú átlagos növekedési üteme is eléggé hasonló mintázatú (rangsorú), mint az országok felzárkózásának sebességét, azaz gazdasági sikerességét bemutató rangsor. A statisztikai, ökonometriai elemzések szerint egyébként az előbbi négy beruházáskategória közül leginkább az első kettő van szorosabb korrelációban a gazdasági növekedéssel. (Ennek oka nem az, hogy az infokommunikációs vagy a szellemi termékek kevésbé fontosak, hanem inkább az, hogy az utóbbi kettő egy szűkebb, speciálisabb része a beruházásoknak, így azok kevésbé átfogóan képesek csak leírni, jellemezni a nemzetgazdasági folyamatokat.) Másrészt a statisztikai elemzések azt is igazolták, hogy a lakásberuházások növekedése viszont a többi beruházástípusnál kevésbé gyorsítja az egy főre jutó gazdasági növekedés ütemét. A nemzetgazdasági növekedési ütemmel azonban a legerősebb korrelációban egyértelműen az összeberuházások növekedési üteme áll (E1.8. ábra), függetlenül annak összetételétől.

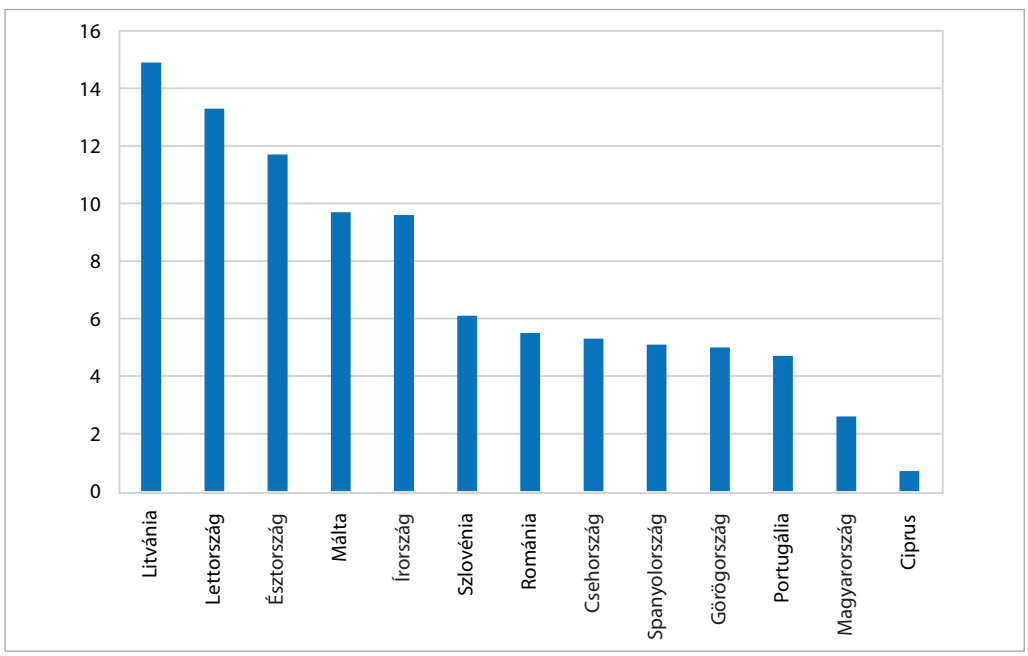

E1.9. ábra: Infrastrukturális és üzleti ingatlanberuházások volumenének éves átlagos változása 1996 és 2019 között

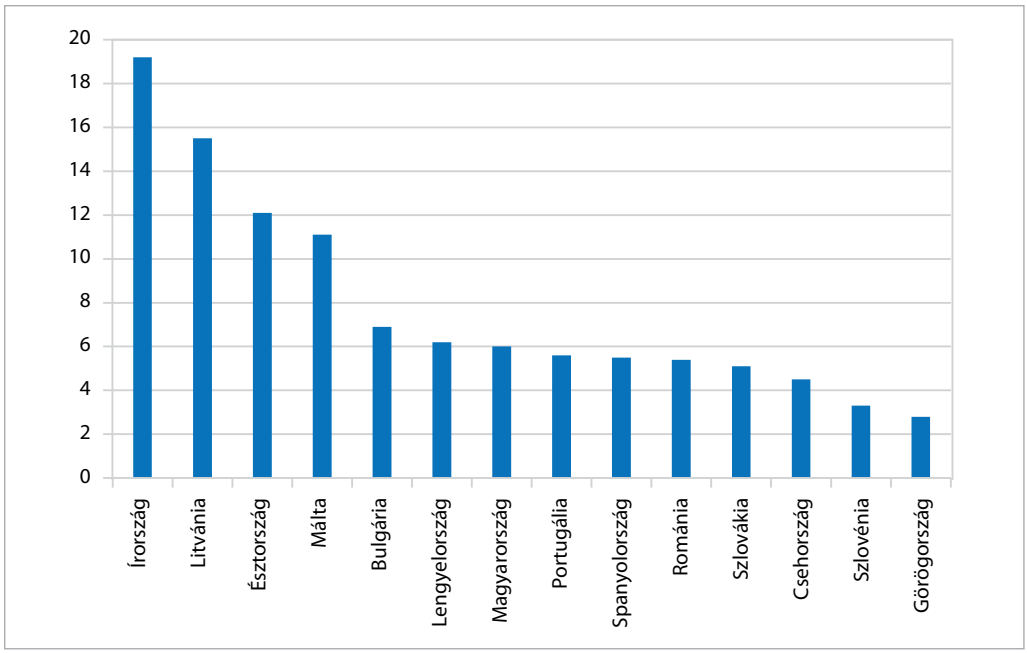
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

E1.10. ábra: Gép- és berendezésberuházások volumenének éves átlagos változása 1996 és 2019 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

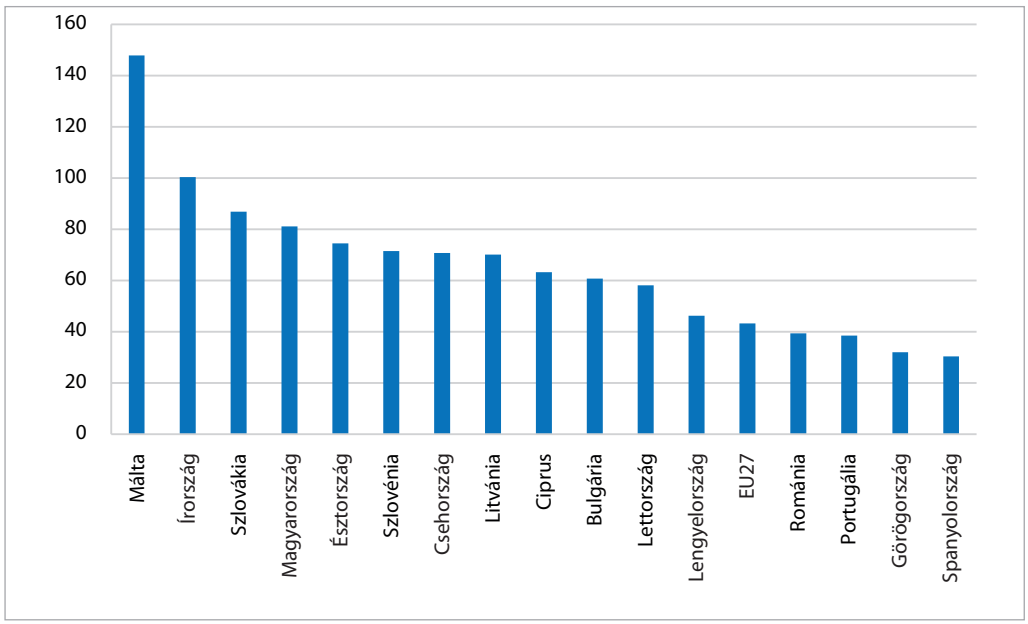
E1.11. ábra: Infokommunikációs és technológiai beruházások volumenének éves átlagos változása 1996 és 2019 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

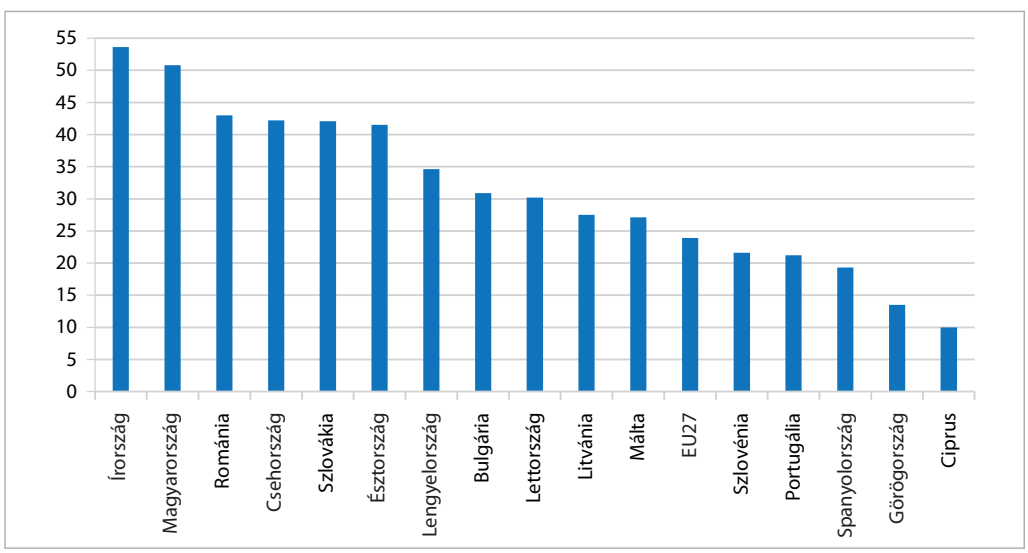
E1.12. ábra: Szellemi tulajdonba kerülő termékekbe történő beruházások volumenének éves átlagos változása 1996 és 2019 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

Ahogy azt korábban is tárgyaltuk, a beruházások mellett a nemzetgazdasági nyitottság is befolyásolja a hosszú távú gazdasági növekedést, felzárkózást. Ugyanis a világgazdaságba történő integráltság egyrészt lehetőséget teremt arra, hogy az ország jobban szakosodjon azokra a termelési tevékenységekre, amelyekben komparatív előnye van (az ezekben előállított termékeket exportálja, a többi árut és szolgáltatást pedig importálja), másrészt így jobban megnyílik a lehetősége a tőke- és technológiaimportnak, amely alapvető inputja, feltétele egy kevésbé fejlett ország gazdasági felzárkózásának. Elméletileg tehát a nemzetközi gazdasági nyitottság magasabb foka gyorsítja egy nemzetgazdaság hosszú távú növekedési ütemét, felzárkózását. Azonban ez az összefüggés már nem annyira erős, mint a beruházások és a növekedés közötti, korábban látott pozitív kapcsolat. Ugyanis, ahogy az elméletből is tudhatjuk, kvázi elkerülhetetlen, hogy a kisebb országok gazdaságilag nyitottabbak legyenek, mint a nagy gazdaságok. Mivel már önmagában véve a méret is döntően befolyásolja a gazdasági nyitottságot, a gazdasági növekedési ütem csak kisebb mértékben korrelál a gazdasági nyitottsági mutatókkal. Azonban a hasonló méretű, lakosságszámú országok összehasonlítása esetében a gazdasági nyitottsági mutatók és a hosszú távú gazdasági felzárkózási ütemek közötti kapcsolat erőssé válik.

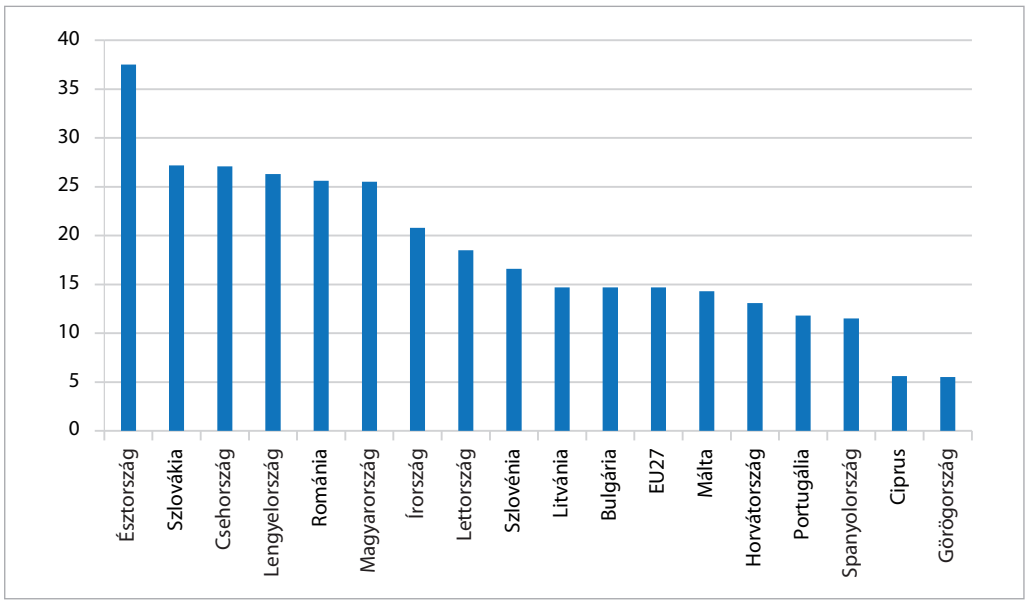
Az alábbi, E1.13., E1.14. és E1.15. ábrák egyaránt az országok nemzetközi gazdasági nyitottságát jellemző indikátorokat ábrázolják.

E1.13. ábra: Áruk és szolgáltatások exportjának és importjának átlagos aránya a GDP százalékában 2008 és 2019 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

E1.14. ábra: Külföldi vállalatok által előállított hozzáadott érték átlagos aránya a nemzetgazdaság teljes GDP-jén belül 2008 és 2017 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

E1.15. ábra: Külföldi vállalatok által foglalkoztatottak átlagos aránya a foglalkoztatottak teljes létszámán belül 2008 és 2017 között
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

Az empirikus tapasztalatok (a fenti adatsorok is) és az elmélet egyaránt azt igazolják, hogy az imént bemutatott három nyitottsági mutató közül az utóbbi kettő áll szorosabb kapcsolatban, korrelációban a hosszú távú gazdasági növekedéssel. Ennek oka az, hogy a külföldi vállalatok bejövetele, gazdasági részvétele, integrálódása és az adott ország munkavállalóinak foglalkoztatása és szakképzése nemcsak a közvetlen tőkebefektetések növekedéséhez, hanem a technológiaimporthoz és a humántőke fejlesztéséhez is nagymértékben hozzájárul az adott országban.

Ellenőrző kérdések:

1. Alapvetően mik a fő okai annak, hogy az elmúlt évtizedekben a kevésbé fejlett országok gazdaságai gyorsabban, a fejlettebbek pedig lassabban növekedtek, és ezáltal csökkentek a jövedelemkülönbségek?
2. Milyen típusú gazdaságpolitika tudja segíteni a gyorsabb növekedést a felzárkózó gazdaságokban?
3. Mi az oka annak, hogy a tapasztalatok szerint a beruházások volumene és összetétele szignifikánsabban befolyásolja a gazdasági növekedést, mint az ország nemzetközi nyitottsága, integráltsága?
4. A kisebb vagy nagyobb méretű országok esetében játszik fontosabb szerepet a nemzetközi nyitottság és integráltság? Válaszát indokolja is!
5. A nemzetközi integráltság milyen jellege és szintje járul hozzá jobban a gazdasági növekedés gyorsításához: az áruk és szolgáltatások külkereskedelemi volumenének növekedése vagy a külföldi vállalatok közvetlen tőkebefektetései? Válaszát indokolja is!
6. A növekedési ráták, a nemzetgazdasági felzárkózás üteme alapján az elmúlt évtizedekben a legsikeresebb ország egyrészt Írország, másrészt a három balti állam volt. Járjon utána,

hogy mi lehetett a sikerességük fő oka! Milyen gazdaságpolitikát valósítottak meg ezek az országok? Mik lehetnek a fő okai Írország és mik lehetnek a fő okai a három balti állam gazdasági sikereinek?

7. Melyek azok a gazdasági növekedést szignifikánsan befolyásoló tényezők, területek, amelyek tekintetében Magyarország kevésbé volt sikeres, mint a többi közép-kelet-európai ország, és ezért itt Magyarországnak erősíteni kellene a teljesítményét? Mi lehet az oka a relatív lemaradásnak? Milyen gazdaságpolitikai intézkedésekkel lehetne ezt elősegíteni?

Irodalomjegyzék

Barro, Robert J. (1991): Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics,* 106(2), 407–444. Online: https://doi.org/10.2307/2937943

Barro, Robert J. – Sala-i-Martin, Xavier (1991): Convergence Across States and Regions. *Brookings Paperson Economic Activity,* (1), 107–182. Online: https://doi.org/10.2307/2534639

European Commission (2020): *Dataset.* Online: https://data.europa.eu/data/datasets/ecfin-ee-statannex?locale=en

Eurostat [é. n.]: *Data Browser.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database

Eurostat [é. n.]: *Data Browser.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/EGI_EM1/default/table?lang=en

Eurostat [é. n.]: *Data Browser.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10_AN6__custom_7147803/default/table?lang=en

Eurostat [é. n.]: *Data Browser.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10_EXI/default/table?lang=en

Lucas, Robert E. Jr. (1990): Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? *American Economic Review,* 80(2), 92–96.

Mankiw, Gregory N. – Romer, David – Weil, David N. (1992): A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics,* 407–433.

Romer, Paul M. (1990): Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy,* 98(5), 70–102.

Solow, Robert M. (1956): A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics,* 70(1), 65–94.

Kertész Krisztián

E.2. A megyék fejlettségének különbségei, szóródása a felzárkózó EU-tagállamokban 1995 és 2019 között

A közgazdasági elmélet Robert Solow 1956-os Nobel-díjas munkája óta foglalkozik a reálkonvergencia, azaz a felzárkózás kérdésével. Solow ugyanis ekkor alapította az úgynevezett neoklasszikus növekedéselméleti iskolát, majd a témát tovább elemezték a rákövetkező évtizedekben az úgynevezett endogén növekedéselméletek[1] és a konvergenciaelméletek.[2] Ezen elméletek hosszú sora egyetért abban, hogy hosszú távon bekövetkezik a kevésbé fejlett országok felzárkózása azáltal, hogy a kevésbé fejlett nemzetgazdaságok gyorsabban, a fejlettebbek pedig lassabban növekednek. Abban természetesen a mai napig folyik a vita ezen elméletek között, hogy a gazdasági felzárkózás sebességét milyen országspecifikus tényezők és gazdaságpolitikai intézkedések befolyásolják (például a beruházások és a gazdasági integráció hatásáról jelen könyv egyik esettanulmányában is olvashatunk),[3] de a felzárkózás tényét aligha vitatják. Azonban, a növekedéselméletekkel, konvergenciaelméletekkel párhuzamosan születtek olyan elméletek is (például centrum-periféria elmélet, agglomerációs elméletek, új gazdaságföldrajz), amelyek bizonyos régiók esetében viszont vitatják már magának a felzárkózásnak a létét is. Ezek az elméletek azt állítják ugyanis, hogy a természetes piaci mechanizmusok az egyes országon belüli régiók jövedelemszintjei között divergenciát okoznak, azaz azt eredményezik, hogy a kevésbé fejlett régiók, megyék, térségek lassabban növekednek, ezért még jobban leszakadnak a fejlettektől, majd a fejlettségi különbségek tartósan is magasak maradnak.[4]

A két ellentétes elméletrendszerből alakult ki az úgynevezett váltómozgás-elmélet *(trade-off-theory),*[5] amely arra mutat rá, hogy a nemzetgazdaságok felzárkózása és az egyes régiók, megyék között tapasztalható divergencia egyáltalán nincs ellentmondásban egymással, sőt, a két folyamat sokszor szükségszerűen egymással párhuzamosan, egymást erősítve következik be. Az elmélet lényege az, hogy a nemzetgazdasági és a regionális konvergencia között váltómozgás van, azaz ha egy kevésbé fejlett nemzetgazdaság GDP-je elkezd felzárkózni a nemzetközi átlaghoz, akkor a nemzetgazdaságon belül, a belföldi régiók között divergencia (azaz a jövedelemszintek szóródásának növekedése), de legalábbis lassuló konvergencia vagy a nagyra nőtt jövedelemkülönbségek tartóssá válása lesz megfigyelhető. Minél alacsonyabb relatív fejlettségi szintről indul egy nemzetgazdaság, és minél gyorsabb a nemzetgazdasági növekedése, annál nagyobb és annál tartósabb regionális különbségek alakulhatnak ki az országon belül. Természetesen az ellentétes irányú folyamat is tapasztalható: minél inkább egy már felzárkózott és relatíve lassan növekvő nemzetgazdaságot elemzünk, annál kevésbé növekednek, sőt annál nagyobb eséllyel csökkenhetnek is az országon belüli regionális jövedelemkülönbségek.

[1] Többek között ezzel foglalkoznak például a következő tanulmányok: Romer 1990; Mankiw–Romer–Weil 1992; Lucas 1990.

[2] Többek között ezzel foglalkoznak például a következő tanulmányok: Barro 1991; Barro – Sala-i-Martin 1991.

[3] Lásd az E.1. fejezetet.

[4] Például Krugman 1990.

[5] Bővebben lásd például: European Commission 2000; Kertész 2004 és 2014.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_17

Az EU felzárkózó tagállamaiban szintén teljesültek a váltómozgás elméletének következtetései:

- lényegében minden nemzetgazdaságban növekedtek a regionális jövedelemkülönbségek;
- amely nemzetgazdaságok gyorsabban növekedtek, azoknál általában nagyobb regionális különbségek is alakultak ki;
- csak egyetlen olyan ország van, Portugália, amelyben csökkentek a regionális jövedelemkülönbségek, viszont itt 2008 óta már a nemzetgazdaság is lassabban növekszik az EU-átlagnál.

Jelen tanulmány hátralévő részében azt kívánjuk megvizsgálni a nemzetgazdasági felzárkózási trendek és az országon belüli regionális különbségek alakulása tekintetében, hogy mely országok milyen mértékben voltak sikeresek az elmúlt két és fél évtizedben. Ehhez fel fogjuk használni jelen tankönyv egy másik esettanulmányának a következtetéseit is,[6] amely már bemutatta a kevésbé fejlett EU-tagállamok felzárkózásának elmúlt 30 éves folyamatát, tendenciáit, továbbá azt, hogy milyen tényezők befolyásolták a nemzetgazdaságok felzárkózásának sebességét, sikerességét (például beruházások volumene, növekedési üteme és összetétele, a gazdaság nemzetközi nyitottsága és integráltsága, stb). A tanulmány rangsorolta és csoportosította az országokat abban a tekintetben is, hogy a vásárlóerő-paritáson alapuló egy főre jutó GDP felzárkózása tekintetében mennyire voltak sikeresek. E tekintetben a következő kategóriákat és egyben rangsort állapítottuk meg:

1. szupersikeres ország: Írország (egy főre jutó GDP-je az EU27 átlagának 90%-áról 193%-ára! nőtt);
2. nagyon sikeresen felzárkózó országok: Észtország és Litvánia (kb. 35%-ról közel 85%-os szintre zárkóztak fel);
3. sikeresen felzárkózó országok: Lettország, Románia, Lengyelország, Szlovákia és Málta (30-40 százalékpontos GDP-felzárkózással);
4. közepesen sikeres országok: Magyarország, Csehország, Szlovénia, Bulgária és Horvátország (18-25 százalékpontos felzárkózással);
5. kevéssé sikeres országok: Ciprus, Portugália, Spanyolország (1-5 százalékpontos felzárkózással);
6. nem sikeres (leszakadó) ország: Görögország (kb. 20 százalékpontos leszakadással).

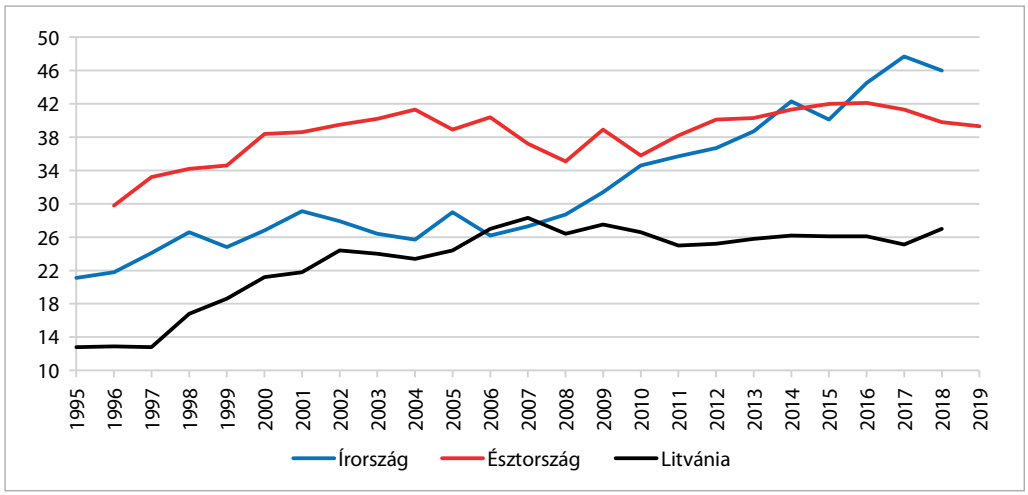
A továbbiakban pedig azt fogjuk elemezni, hogy ezekben az országokban milyen regionális tendenciák történtek az elmúlt 25 évben. A sikerességet az alapján fogjuk értékelni, hogy miként alakult az adott ország megyéi egy főre jutó GDP-adatainak a szóródása. Minél kevésbé szóródnak egymástól és a nemzetgazdasági átlagtól az ország megyéinek egy főre jutó GDP-adatai, annál sikeresebbnek mondható az adott ország abban az értelemben, hogy sikerült relatíve alacsonyan tartania az országon belüli regionális különbségeket.[7]

Az E2.1. ábra azt mutatja, hogy a nemzetgazdasági értelemben szupersikeres Írországban és a nagyon sikeres Észtországban és Litvániában miként alakultak a regionális szóródási adatok. Ahogy az ábrán látható, mind a regionális szóródás szintje, mind pedig annak növekedési üteme

[6] Lásd az E.1. fejezetet.

[7] Az alapadatok kigyűjtésekor az Eurostat által közzétett NUTS 3 régiók (megye méretű régiók) egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP-adatait használtam fel. A szóródási mutató pedig az egyes NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-jének a nemzetgazdaság átlagos egy főre jutó GDP-jétől történő súlyozott átlagos eltérését (azaz a regionális különbségek abszolút értékeinek súlyozott átlagát) jelenti. A súlyozáshoz pedig az adott NUTS 3 régióadatok lakosságszámait használtam fel.

tekintetében Írország volt a legkevésbé sikeres, hiszen itt keletkeztek a legnagyobb regionális különbségek. (A váltómozgás elméletének tükrében ez egyáltalán nem meglepő, hiszen Írország nemzetgazdasági szintű növekedése lényegesen gyorsabb volt, mint a másik két – egyébként szintén sikeres – országé.)

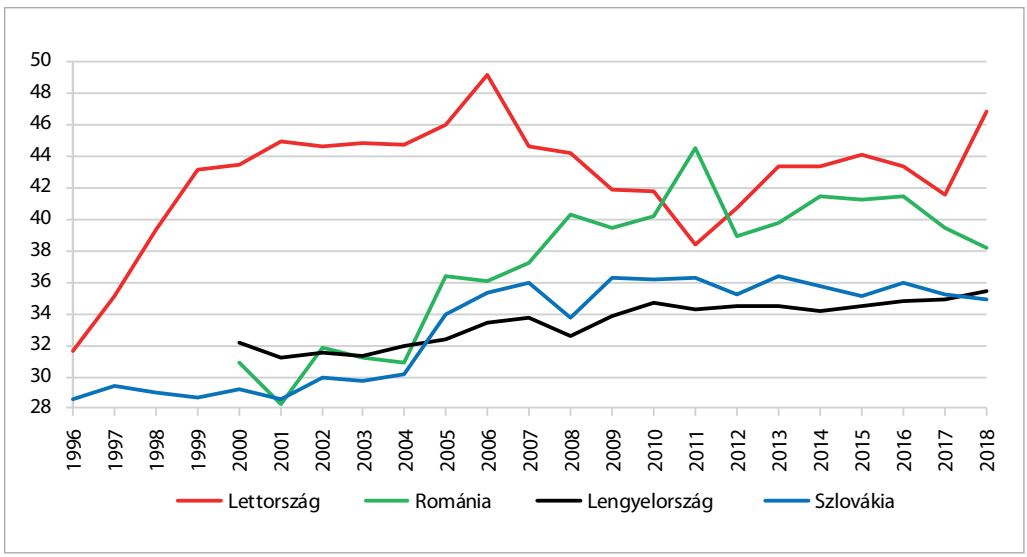

E2.1. ábra: A NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-jének átlagos szóródása a nemzetgazdasági átlaghoz képest százalékban
Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Fontos azonban megjegyezni: önmagában véve az a tény, hogy Írországban magasra növekedtek a regionális különbségek, egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ország összességében véve is sikertelen lett volna, ugyanis eközben annyira gyors nemzetgazdasági növekedést ért el, hogy ennek hatására még a legkevésbé fejlett és leglassabban fejlődő ír megyék is gyorsabb GDP-növekedést értek el, mint az Európai Unió átlagos növekedési üteme! Fontos tehát már most leszögezni, hogy az ország sikerességének megítélése szempontjából természetesen a nemzetgazdaság egészének a jövedelemszintje és GDP növekedési üteme az elsődleges, és csak másodlagos szempontként lehet érdemes elemezni azt is, hogy eközben, egyfajta mellékhatásként, miként alakultak az országon belüli regionális jövedelemkülönbségek. Mivel Észtország és Litvánia nagyon hasonló (szinte megegyező) teljesítményt nyújtott a nemzetgazdaság egésze tekintetében, az ő esetükben már lényegesen többet mond az, hogy miként alakultak a regionális különbségek. Márpedig a regionális szóródási adatokból egyértelműen az látszik, hogy Litvánia volt a sikeresebb ország, ugyanis ott mindvégig lényegesen alacsonyabb volt a regionális szóródási mutató.

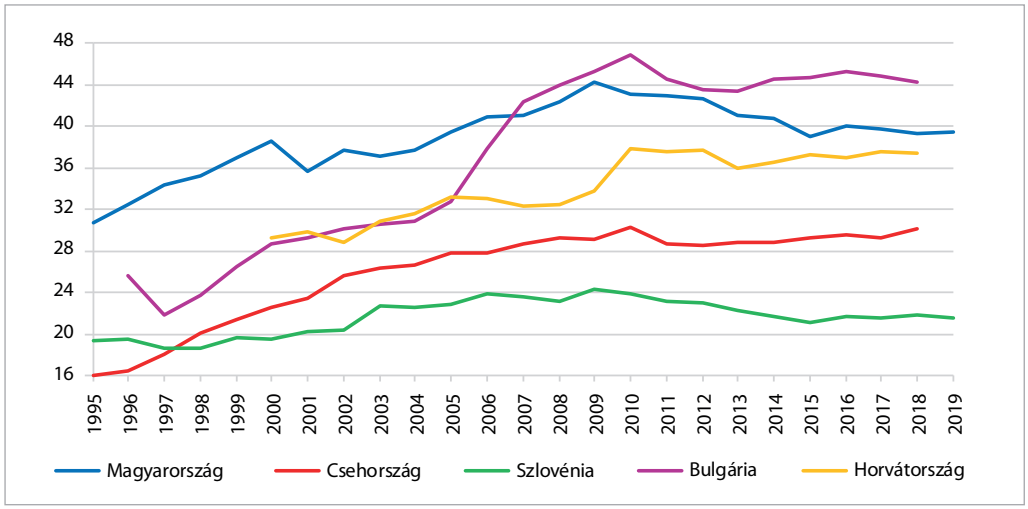
Az E2.2. ábra azt mutatja, hogy a nemzetgazdasági értelemben a „sikeresen felzárkózó országok" kategóriába sorolt Lettországban, Romániában, Lengyelországban és Szlovákiában miként alakultak a regionális szóródási adatok (Málta olyan kisméretű ország, hogy itt nincsenek NUTS 3 régiók, így a szóródási mutató nem értelmezhető). A nemzetgazdasági szintű felzárkózás tekintetében itt négy hasonló sikerességű országról beszélhetünk (az elmúlt közel 30 év alatt Lettország és Románia gazdasága az EU27 átlagának kb. 30%-áról 70%-ára, Lengyelország és Szlovákia gazdasága pedig az EU27 átlagának kb. 40%-áról kb. 75%-ára növekedett). Az E2.2. ábrán pedig (a váltómozgás elméletének ismeretében egyáltalán nem meglepő módon) pontosan az látható,

hogy a nemzetgazdasági értelemben legsikeresebb Lettországban emelkedtek a legnagyobb mértékben a regionális különbségek, ehhez képest kevésbé emelkedett a regionális szóródási mutató a nemzetgazdaságilag is kevésbé sikeres Romániában, majd végül a nemzetgazdasági szinten legkevésbé felzárkózó Lengyelországban és Szlovákiában növekedtek a legkevésbé a regionális különbségek is.

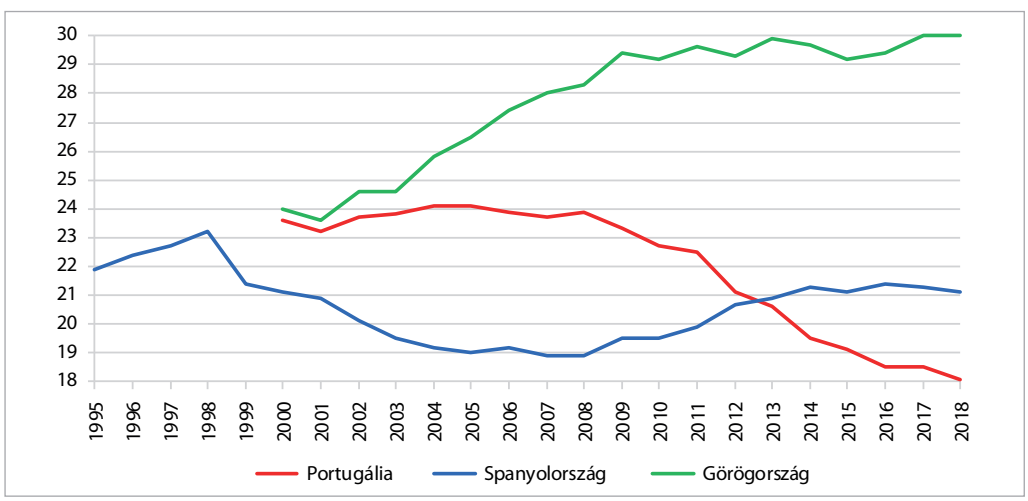
E2.2. ábra: A NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-jének átlagos szóródása a nemzetgazdasági átlaghoz képest százalékban
Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Az E2.3. ábrán az látható, hogy a nemzetgazdasági értelemben közepesen sikeresnek kikiáltott országok (Magyarország, Csehország, Szlovénia, Bulgária és Horvátország) egy főre jutó regionális GDP-adatainak szóródása miként alakult az elmúlt 25 évben. (Ezek az országok, nemzetgazdasági szinten kb. 18–25 százalékponttal zárkóztak fel az EU27 átlagához az elmúlt 25 évben.) Ahogy látható, az országon belüli regionális különbségek tekintetében a legsikeresebb ország Szlovénia volt, ugyanis itt a legalacsonyabb a regionális szóródás szintje és a regionális szóródás növekedési üteme egyaránt. Ezután következik a regionális politika sikeressége tekintetében Csehország, Horvátország, majd Magyarország, és végül a legnagyobb belső regionális különbségeket mutató Bulgária.

E2.3. ábra: A NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-jének átlagos szóródása a nemzetgazdasági átlaghoz képest százalékban
Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Végül az E2.4. ábrán a legkevésbé sikeres (vagy már a korábbi időszakban felzárkózott) három ország, Portugália, Spanyolország és Görögország regionális GDP-adatainak szóródási tendenciái láthatók (Ciprusra vonatkozóan az Eurostat nem tesz közzé NUTS 3 régiós adatokat). Ahogy az ábrán látható, a regionális politika, a regionális trendek szempontjából a legsikeresebb Portugália volt, amely az egyetlen olyan ország, ahol érdemben csökkenni tudtak a regionális különbségek. A második helyezett e tekintetben Spanyolország és a regionális értelemben (is) legsikertelenebb ország Görögország volt az elmúlt két évtizedben.

E2.4. ábra: A NUTS 3 régiók egy főre jutó GDP-jének átlagos szóródása a nemzetgazdasági átlaghoz képest százalékban
Forrás: az Eurostat adatai alapján a szerző szerkesztése

Ellenőrző kérdések:

1. Ha a gazdaságpolitikának fontossági rangsort kell állítania, akkor az egész nemzetgazdaság felzárkózásának vagy pedig az országon belüli regionális jövedelemkülönbségek csökkentésének kell lennie az elsődleges célnak? Válaszát indokolja is!
2. A tankönyv két esettanulmányában bemutatott adatok alapján Írországban és a három balti államban volt a leggyorsabb a nemzetgazdasági szintű növekedés, továbbá Portugália volt az egyetlen ország, ahol viszont csökkentek a regionális jövedelemkülönbségek az egyes megyék között. Ha ezen országoknak kizárólag a legfejletlenebb megyéit hasonlítjuk össze, akkor mely országok legfejletlenebb megyéi növekedtek a leggyorsabban és a leglassabban? A Portugáliában tapasztalt regionális felzárkózási folyamat eredményezte-e azt, hogy a legszegényebb portugál megyék gazdaságai gyorsabban növekedtek, mint a legszegényebb ír vagy balti megyék gazdaságai?
3. Amennyiben kizárólag a regionális jövedelemkülönbségek szempontjából kívánnánk összehasonlítani és rangsorolni a cikkben bemutatott 15 országot (és teljesen eltekintenénk a nemzetgazdasági felzárkózás mértékétől), akkor mi alapján rangsorolná az országokat: a regionális szóródási mutató szintje alapján (azaz hogy mennyi ennek az aktuális értéke) vagy a regionális szóródási mutató változásának mértéke alapján (azaz hogy miként változott ez az elmúlt 20-25 évben)? Válaszát indokolja is!
4. Amennyiben kizárólag a regionális jövedelemkülönbségek szempontjából kívánnánk összehasonlítani és rangsorolni a cikkben bemutatott 15 országot (és teljesen eltekintenénk a nemzetgazdasági felzárkózás mértékétől), akkor melyik három ország volt a legsikertelenebb és melyik három ország volt a legsikeresebb (lehetőleg sorrendben)?
5. Amennyiben a nemzetgazdaság egészének növekedését és a regionális különbségek alakulását egyszerre vizsgáljuk, akkor az elmúlt évtizedekben a legkevésbé sikeres ország egyértelműen Görögország volt, hiszen amellett, hogy az egész nemzetgazdasága súlyos lemaradásban volt, még az országon belül a regionális jövedelemkülönbségek is emelkedtek. Görögország legszegényebb megyéinek egy főre jutó GDP-je milyen mértékben maradt le az EU-átlaghoz képest az elmúlt két évtized folyamán?
6. Milyen gazdaságpolitikai intézkedésekkel lehet csökkenteni egy országban a regionális jövedelemkülönbségeket? Hogyan hatnak ezek az intézkedések a nemzetgazdasági növekedésre? Ön szerint mi az oka annak, hogy a tapasztalatok szerint egyetlen ország gazdaságpolitikája sem eredményezte a nemzetgazdasági és a regionális felzárkózás váltómozgásának felszámolását? Más szóval, mi okból nem sikerült a gazdaságpolitikáknak egyszerre elérni a gyors gazdasági növekedést és a regionális jövedelemkülönbségek csökkentését is?
7. A váltómozgás jelenségének következtében az EU kevésbé fejlett, felzárkózásban lévő, kohéziós országokba lényegesen nagyobb regionális jövedelemkülönbségek alakultak ki, mint az EU régebb óta fejlett, korábban csatlakozott országaiban. Véleménye szerint az elmúlt évtizedekben kialakult regionális különbségek tartósan fennmaradnak vagy később visszacsökkennek majd a korábbi szintre és a fejlettebb tagállamokban általános szintre? Válaszát indokolja is!

Irodalomjegyzék

Barro, Robert J. (1991): Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics,* 106(2), 407–444. Online: https://doi.org/10.2307/2937943

Barro, Robert J. – Sala-i-Martin, Xavier (1991): Convergence Across States and Regions. *Brookings Paperson Economic Activity,* (1), 107–182. Online: https://doi.org/10.2307/2534639

European Commission (2000): Real Convergence and Catching-up in the EU. *The EU Economy: 2000 Review,* 71, 173–207. Online: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication1716_en.pdf

Kertész Krisztián (2004): A nemzeti és regionális felzárkózás váltómozgása az EU-országokban és Magyarországon. *Külgazdaság,* 48(2), 65–76.

Kertész Krisztián (2014): A nemzetgazdasági és a regionális konvergencia mérése az EU-ban. *Közgazdasági Szemle,* 61, 1447–1462.

Krugman, Paul (1990): Increasing Returns and Economic Geography. *NBER Working Paper,* no. W3275. Online: https://doi.org/10.3386/w3275

Lucas, Robert E. Jr. (1990): Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? *American Economic Review,* 80(2), 92–96.

Mankiw, Gregory N. – Romer, David – Weil, David N. (1992): A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics,* 407–433.

Romer, Paul M. (1990): Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy,* 98(5), 70–102.

Solow, Robert M. (1956): A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics,* 70(1), 65–94.

VÁKÁT OLDAL

Kertész Krisztián:

E.3. Hogyan vált az állampapír-vásárlás a nyugati jegybankok egyik legfőbb eszközévé?

A 2008-as pénzügyi válság óta nagyon radikális és tartósnak bizonyuló változás történt a monetáris politikai közfelfogásban, azaz konkrétan abban, hogy a jegybankok miként viszonyulnak az állam- és vállalati kötvényvásárlásokhoz, a direkt pénzteremtéssel járó közvetlen, korábban nem konvencionálisnak minősített monetáris politikai eszközökhöz. Miközben az 1970-es évektől egészen 2008-ig a fejlett, nyugati világban (például az EU-ban és USA-ban) szinte teljesen tiltott volt, lényegében teljes tabunak, kvázi „ördögtől való dolognak" számított az, ha egy jegybank államkötvényeket vásárol, mára ez már nemcsak, hogy nem számít tabunak, hanem ez a gyakorlat teljesen elfogadottá, általánossá vált Amerikában és Európában egyaránt, sőt, egyes jegybankok kifejezetten az államok legfőbb hitelezőivé váltak. Jelen írás azt tekinti át, hogy miért és hogyan következett be ez a radikális monetáris politikai szemléletváltás a világban.

A klasszikus (konvencionális) monetáris politikai nézetrendszer

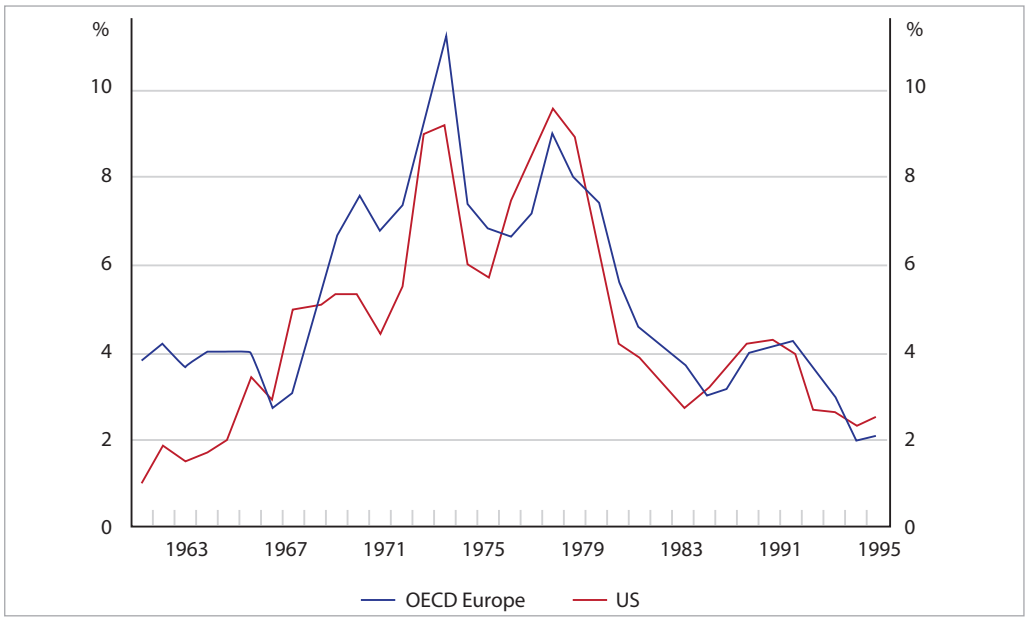
Az 1970-es években, amikor az inflációs ráták jelentősen megemelkedtek (lásd. E3.1. ábra) és eközben a gazdasági növekedések általános lassulása volt megfigyelhető,[1] a monetáris politikai közgondolkodás legfőbb és általános nézetévé az vált, hogy a jegybankok legfőbb céljának az árstabilitás garantálásának, azaz az inflációs ráták alacsony szinten tartásának kell lennie. Sőt, a nyugat-európai jegybankok (élükön a német Bundesbankkal) egészen addig merészkedtek, hogy a teljes monetáris politikát lényegében kizárólag az infláció elleni küzdelemnek rendelték alá. A szakirodalomban is szinte teljesen elfogadott vált, hogy a magas infláció, mint káros tényező, szinte mindig monetáris eredetű, azaz kizárólag abból származik, hogy a jegybank túl sok pénzt nyomtat, miközben a gazdaság szerkezeti nehézségein, gazdasági lassulásán a pénzteremtés úgysem tud segíteni (legalábbis hosszú távon, több éves távlatban biztosan nem).

A stagflációért (magas infláció gazdasági stagnálás-lassulás mellett) legfőképpen a jegybankokat tették felelőssé. Ezután általánossá vált az a nézet is, hogy radikálisan, azaz még jobban függetlenedniük kell a mindenkori kormányoktól is, hogy a jegybankok jobban elkötelezetté váljanak az inflációs ráták leszorítása érdekében, és visszaszerezzék a hitelességüket. Ekkor épült ki a fejlett világ szinte minden országában egy olyan intézményrendszer, amelyben a jegybankok egyrészt a mindenkori kormányoktól hatalmas intézményi, személyi, pénzügyi és eszközfüggetlenséggel rendelkeznek, másrészt elsődleges céljukká vált az inflációs ráták

[1] A magas inflációs ráta és a gazdasági növekedés általános lassulása (egyszóval: stagfláció) elsősorban a világpiaci olajárrobbanások okán következett be. Miután ugyanis az olaj hordónkénti világpiaci ára 8 év alatt (1972-től 1980-ig) 3,6 dollárról több mint a tízszeresére, 38 dollárra emelkedett, egyrészt jelentősen megnövekedett a világban az infláció, másrészt a magas energiaigényű ágazatok súlyos válságba kerültek. A gazdaságokban szerkezeti átalakulásokra volt szükség, át kellett állni az energiatakarékosabb technológiákra, termelési eljárásokra, ez azonban hosszú éveken keresztül komoly átmeneti nehézségekkel járt, ezért a gazdasági növekedések lassultak.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_18

alacsony szinten tartása. (Mindez a mai napig így van. Például az Európai Központi Bank kvázi kizárólagos célja és az amerikai Fed elsődleges célja, hogy az inflációs rátát 2% körül állítsa be hosszú távon.)

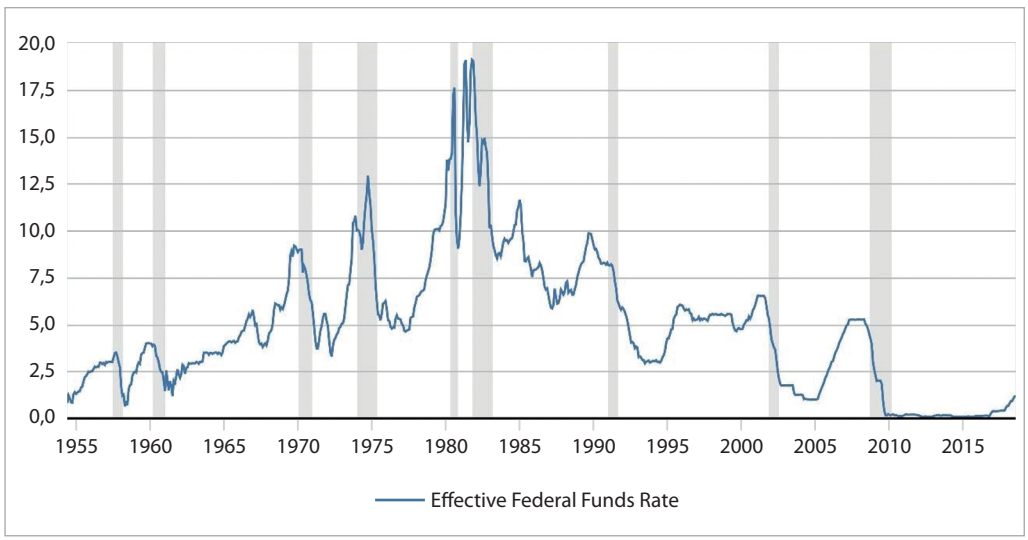

E3.1. ábra: Inflációs ráták alakulása
Forrás: Jackman 1998

Megfellebbezhetetlen törvényekbe, alkotmányokba vésték, hogy a jegybankok kizárólag akkor segíthetik a kormányzatok gazdasági növekedésre irányuló céljait, hogyha ez eközben egyáltalán nem veszélyezteti a jegybankok elsődleges célját, az árstabilitás garantálását. Ennek okán azt is kimondták (az elméleti közgazdászok és a jegybanki döntéshozók egyaránt), gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlen kiindulóponttá vált a monetáris politikai közgondolkodásban az a nézet, hogy a jegybankok semmiképpen nem vásárolhatnak államkötvényt, azaz nem finanszírozhatják az állami költségvetést, és nem vásárolhatnak vállalati kötvényeket sem, azaz magán gazdasági szereplőket sem finanszírozhatnak közvetlenül. Ha ugyanis ezt egy jegybank mégis megtenné, akkor ez egyértelműen annak a jele lenne, hogy a jegybank a politikusok, a kormány megrendeléseit vagy a politikához is kapcsolódó magánlobbik kéréseit teljesíti, amely viszont csak a rövid távú politikai (választási) célokat és nem pedig a hosszabb távú pénzügyi célokat (árstabilitást) szolgálja.

Ezért ezután a jegybankok szinte kizárólag a kamatpolitikát használták a monetáris politikai céljaik elérésére. Ha például a nemzetgazdaságban több pénzre volt szükség, mert jelentkeztek a deflációs és recessziós kockázatok, akkor csökkentették a jegybanki alapkamatot, és ezzel közvetve arra ösztönözték a gazdasági szereplőket, hogy több hitelt vegyenek fel, a kereskedelmi bankokat pedig arra ösztönözték, hogy hitelfolyósítások útján több pénzt teremtsenek. (Az E3.2. ábra az USA jegybankja, a Fed alapkamatának historikus alakulását mutatja.) A gazdaságok növekedéssel párhuzamosan szükséges pótlólagos pénzteremtést tehát ebben az idő-

szakban, évtizedeken keresztül (lényegében egészen 2008-ig) kizárólag a kereskedelemi banki pénzteremtések biztosították.

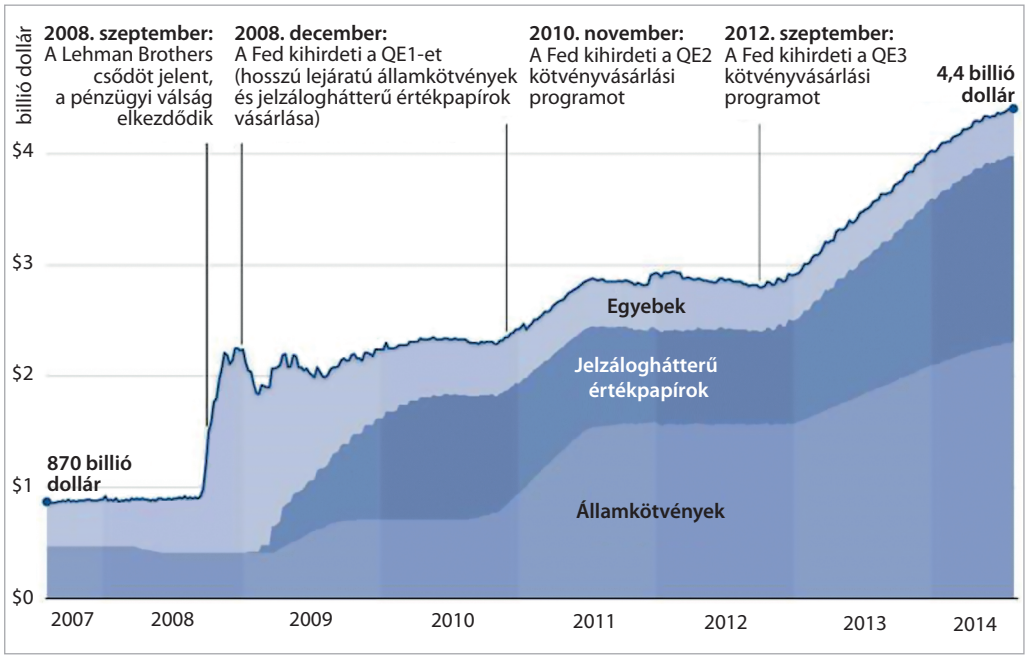
E3.2. ábra: A Fed effektív kamatlábának alakulása
Forrás: Fed [é. n.]

Új monetáris politikai nézet kialakulása, az államkötvény-vásárlások elindulása

Ahogy az E3.2. ábrán is látható, a 2008-as pénzügyi válság idején olyan szituációba került a nyugati világ (nemcsak az USA, hanem az összes fejlett állam Európában és Ázsiában is), hogy a hitelfolyósítás, a szükséges plusz pénzteremtés már annak ellenére sem következett be, hogy a jegybankok szó szerint nullára csökkentették az irányadó kamataikat. Sőt, az eszközárak (részvényárak, ingatlanárak) radikális csökkenése, a hitelek mögötti fedezetek elértéktelenedése, bankok százainak csődje csak még jobban csökkentette a hitelezési szándékot. A közgazdasági elméletből is tudható, hogy súlyos gond keletkezik akkor, hogyha a kamatlábak már elérik a zéró alsó korlátot *(zerolowerbound)*, azaz beáll a likviditási csapda, továbbá a válság globális, így nincs mód arra sem, hogy a nemzeti deviza leértékelésével és a külkereskedelmi mérleg többletének felduzzasztásával élénkítsük a növekedést.[2] Ilyen esetben nincs más megoldás, mint a fiskális és monetáris politikai expanzió együttes alkalmazása, méghozzá oly módon, hogy a költségvetési költekezés jelentős növekedését a jegybankok új pénzteremtéssel, azaz államkötvények vásárlásával megfinanszírozzák.

Az Egyesült Államok jegybankja (ellentétben az európai jegybankokkal) gyorsan és rugalmasan reagált a fejleményekre, és ledöntve a több évtizedes tabut, elkezdett a másodpiacon hosszú lejáratú államkötvényeket és bedőlt (azaz rossz gazdasági helyzetben lévő) vállalatok jelzálogkötvényeit vásárolni, és ezzel a hosszú távú kamatokat is leszorítani.

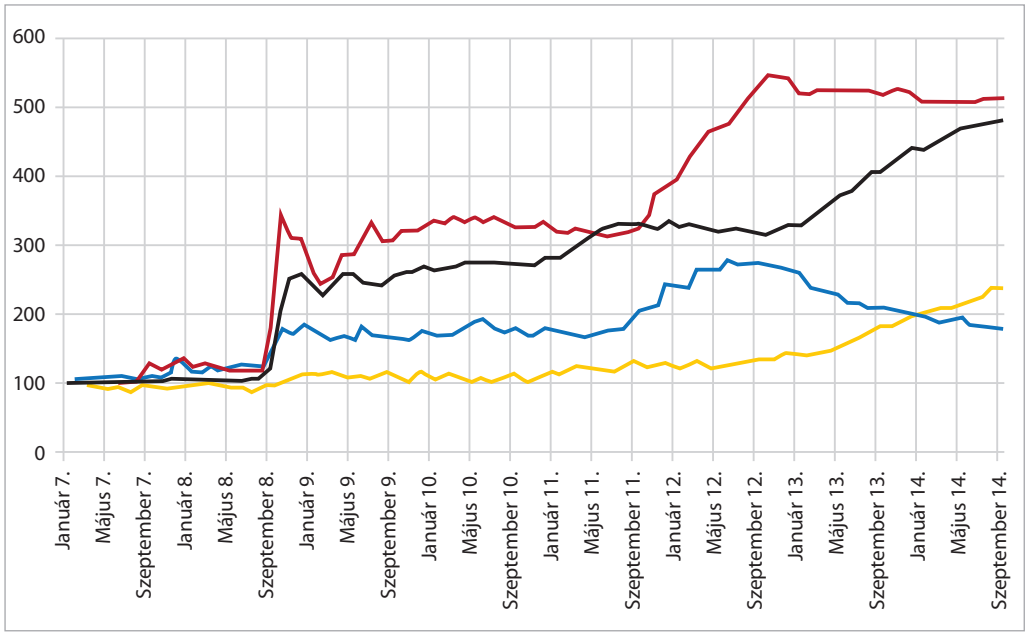
[2] A makroökonómiai összefüggések, továbbá az USA és az eurózóna példájának konkrét bemutatása bővebben megtalálható a következő tanulmányban: Kertész 2014.

E3.3. ábra: A Fed eszközeinek alakulása
Forrás: Fed 2014

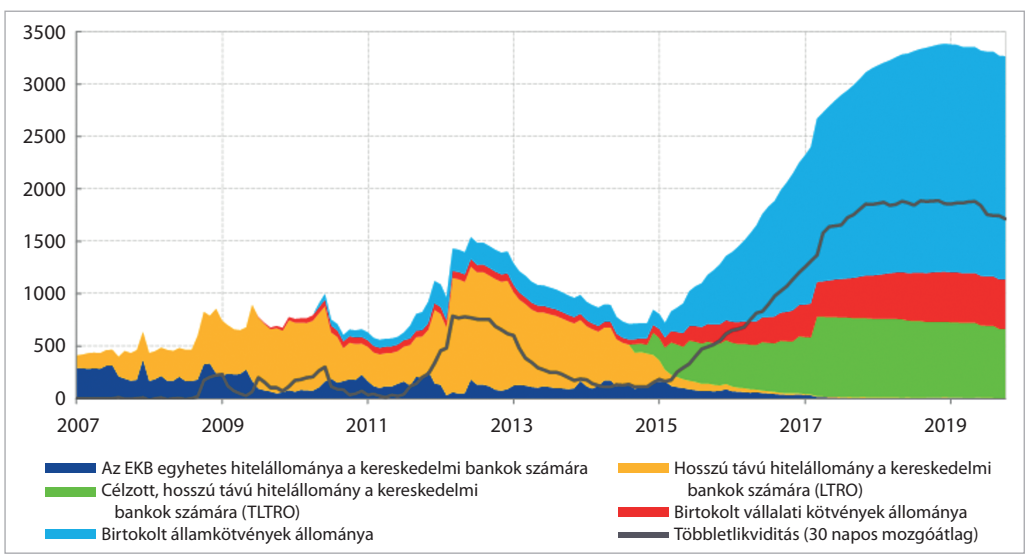
Ahogy az E3.3. ábrán is látható, 2008 novembere és 2014 között az amerikai jegybank három mennyiségi enyhítésnek nevezett programsorozatot, vásárlási sorozatot hajtott végre, amelyek következtében a jegybank mérlegfőösszege megötszöröződött(!), 870 milliárd dollárról 4400 milliárd dollárra növekedett! A változás tehát nagyon radikális, sőt egyedülállóan rendkívüli, történelmi mértékű volt nemcsak a szemléletváltás, hanem a volumen és intenzitás tekintetében is!

Az európai jegybankok azonban közel sem reagáltak ilyen gyorsan, rugalmasan és határozottan. Európában egészen 2014-ig megmaradt az a klasszikus monetáris politikai nézet, hogy a jegybankok nem vásárolhatnak sem államkötvényt, sem vállalati kötvényt. Az E3.4. ábrán látható például, hogy az Európai Központi Bank és a Bank of Japan lényegesen inaktívabb volt ebben az időszakban a monetáris enyhítés tekintetében, mint az amerikai és az angol jegybankok, hiszen miközben az utóbbi jegybankok mérlegfőösszege az ötszörösére, az előbbieké mindössze a kétszeresére növekedett.

E3.4. ábra: A japán, a brit, az euróövezeti, és az amerikai jegybankok mérlegfőösszegének alakulása
Forrás: Del Ponte 2016

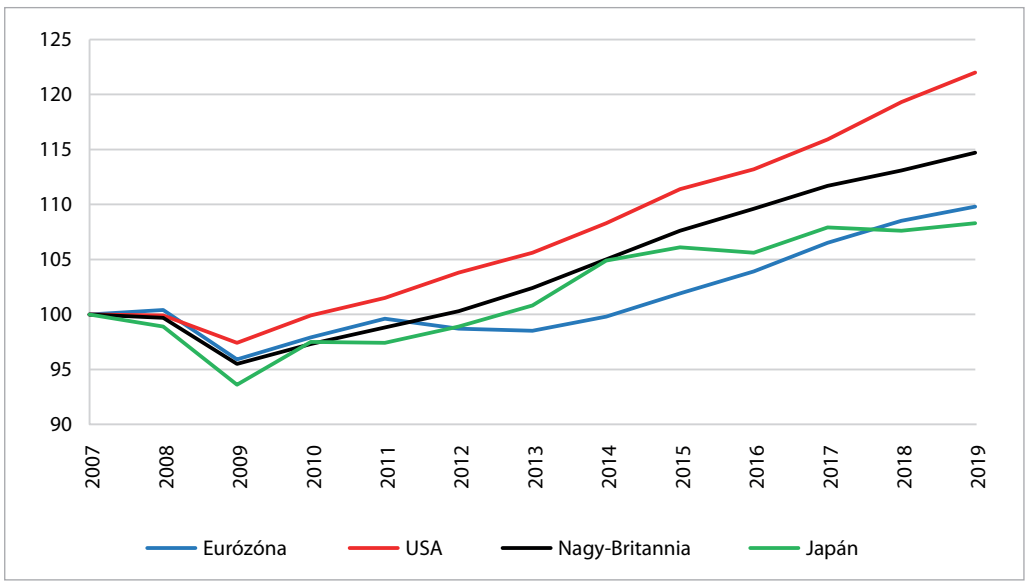
Ahogy az E3.5. ábrán látható, az Európai Központi Bank csak 2015-ben indította el a nagyobb volumenű eszközvásárlási programját, ekkortól kezdett el jelentősebben növekedni az EKB mérlegfőösszege és ekkortól növekedett meg jelentősen az államkötvények mérlegén belüli súlyaránya is.

E3.5. ábra: Az Európai Központi Bank konszolidált mérlegfőösszegének alakulása milliárd euróban
Forrás: Cœuré 2019

Milyen eredménnyel jártak a kötvényvásárlási programok?

A jegybankok kötvényvásárlási programjai, a mennyiségi enyhítések korábban soha nem látott mértékben növelték a pénzmennyiségeket, és az évtized végére az ötszörösére emelkedtek a legnagyobb jegybankok mérlegfőösszegei. Igaz, nem egyidejűleg, hiszen az USA-ban és Nagy-Britanniában az évtized első felében, az eurózónában és Japánban pedig az évtized második felében történt ez meg. Az E3.6. ábrán jól látható, hogy ennek eredménye az lett, hogy azok a gazdaságok, amelyek későn indították meg a monetáris politikai lazítást, jelentősen lemaradtak a fejlődésben.

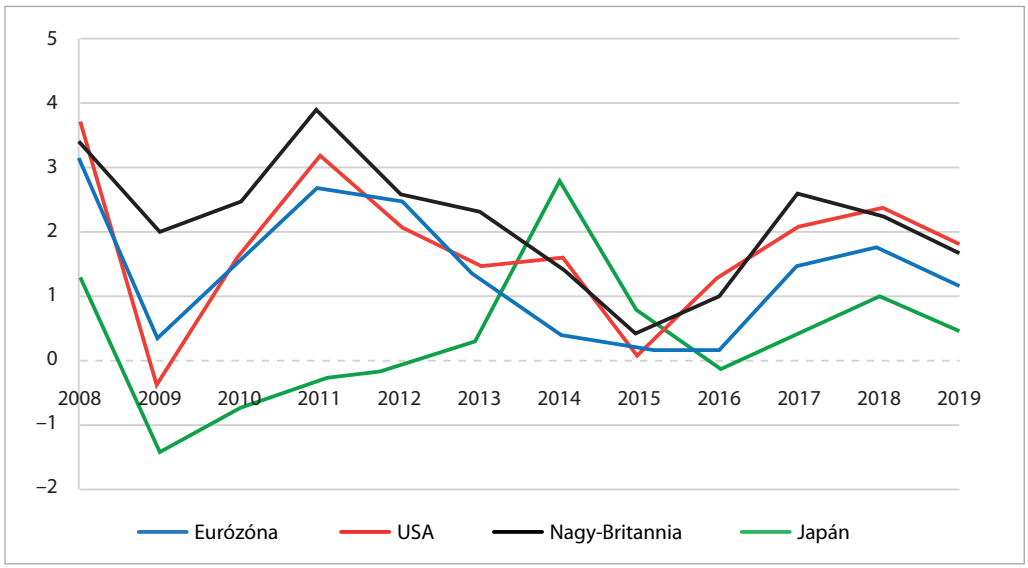

E3.6. ábra: A reál GDP alakulása
Forrás: European Commission 2020 alapján a szerző szerkesztése

Az eurózóna és Japán GDP-je a mennyiségi lazítás megindításáig nemcsak stagnált, hanem még visszaesés volt tapasztalható (Japánban 2013-ban, az eurózónában pedig 2015-ben indult el a kötvényvásárlási program), és az is látható, hogy a nagyvolumenű kötvényvásárlási program hatásos is volt, ugyanis a gazdaságok növekedése azonnal elindult. Azonban az is látható, hogy mivel csak késve indították el a kötvényvásárlási programot, a korábban kialakult relatív lemaradás konzerválódott, azaz a monetáris politikai élénkítés késedelme tartós veszteséget is okozott a lassan reagáló gazdaságokban (az USA és Nagy-Britannia, valamint az eurózóna és Japán között kialakult növekedési olló nem záródott vissza). Annak ellenére, hogy a világgazdasági válság az USA-ból indult, a gyorsan időzített és határozott monetáris politikai enyhítések gyors növekedési pályára állították az USA és Nagy-Britannia gazdaságát.

Az is látható továbbá (E3.7. ábra), hogy a jegybankok mérlegfőösszegének megötszörözése alig gyakorolt hatást az inflációs rátákra, az inflációs ráták mindvégig alacsonyak maradtak, sőt legtöbbször kifejezetten alul is múlták a jegybankok (általában 2%-os) célkitűzéseit. Az is látható, hogy a mennyiségi lazítást (pénzteremtést) előbb elindító gazdaságok (USA, Nagy-Britannia) egyáltalán nem szenvedtek el jelentős inflációs veszteséget, hátrányt, azaz úgy voltak képesek

gyorsabb gazdasági növekedést, tartósnak bizonyuló fejlődési előnyt elérni, hogy eközben nem keletkezett érdemi különbség az inflációs rátákban.

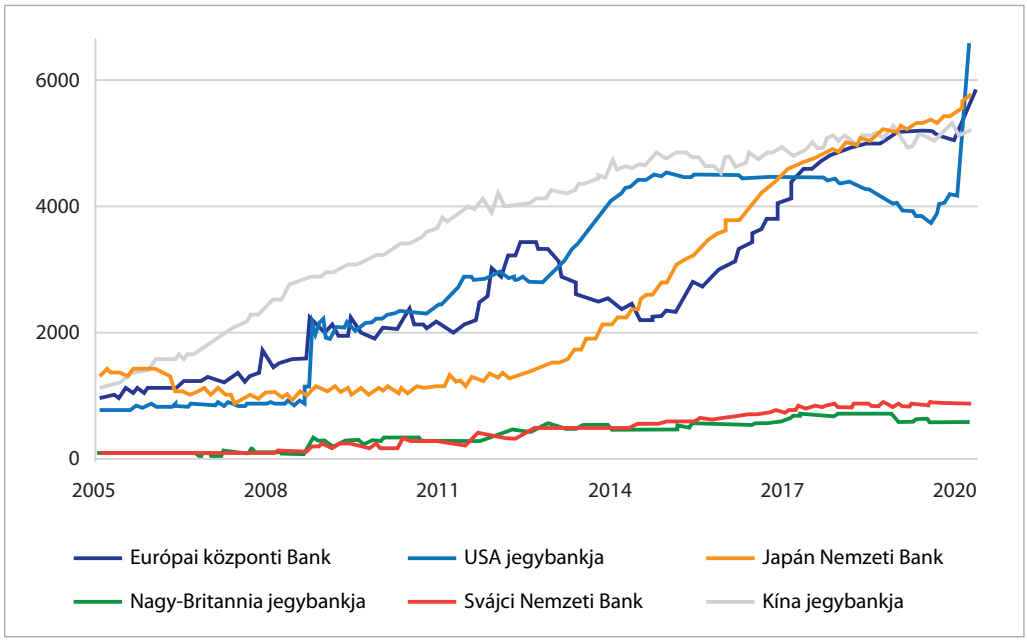

E3.7. ábra: Inflációs ráták (HICP)
Forrás: az Eurostat online adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

Levonható a következtetés, hogy az elmúlt évtizedben, azaz a nagy pénzügyi válságot követő időszakban azok a gazdaságok voltak lényegesen sikeresebbek, amelyek gyorsan reagáltak és határozottan, nagy volumenben alkalmazták a korábban nem konvencionálisnak tekintett monetáris politikai eszközöket, a mennyiségi enyhítést, azaz a pénzteremtéssel egybekötött kötvényvásárlást.

Hatékony lesz-e az új monetáris politikai szemlélet a koronavírus-válságban?

A koronavírus-válság kirobbanásakor, 2020 márciusában ismét az amerikai jegybank reagált a leggyorsabban és a leghatározottabban: azonnal nullára csökkentette a jegybanki alapkamatot és nagy volumenben újraindította a kötvényvásárlási programját, amelynek következtében egy hónap alatt kétezer milliárd dollárral, majd a rákövetkező hónapban pedig további ezer milliárd dollárral megnövelte mérlegét, azaz a forgalomban lévő pénzmennyiséget. Azonban ezúttal a japán jegybank és az Európai Központi Bank is nagyon gyors elköteleződést mutatott arra, hogy újrakezdi a kötvényvásárlási programját és a gazdaság feltámasztása érdekében a szükséges mértékben megemeli a forgalomban lévő pénzmennyiséget. Igaz, kisebb volumenben, de Japánban és Európában is viszonylag gyorsan újrakezdődött a kötvényvásárlási program.

E3.8. ábra: A Vezető jegybankok mérlegfőösszegének alakulása
Forrás: Zschäpitz 2020

Nagy kérdés, hogy a pénzmennyiség újabb radikális növelése, amely a legtöbb országban a költségvetési kiadások jelentős növelésével is társult, a koronavírus-válság idején is a kívánt célt fogja-e elérni, ugyanúgy, mint ahogy az előző válság idején. Azaz sikerül-e úgy gyorsan a korábbi szintjére visszaemelni a gazdaságok teljesítményét (V alakú recesszió) és sikerül-e úgy újra további növekedési pályára állítani a gazdaságokat, hogy eközben ne jelentkezzen jelentős inflációs nyomás? E kérdések jelen tanulmány írásakor (2020 nyarán) nagyon sok kormányt, nemzetközi szervezetet, jegybankot és kereskedelmi bankot, gazdaságkutató intézetet, intézményi és magánbefektetőt, illetve gazdasági elemzőt foglalkoztatnak, de egyelőre senki nem tudja a biztos választ.

Ellenőrző kérdések:

1. Gyűjtsön adatokat! A koronavírus-válság kitörése utáni év(ek)ben milyen mértékben emelkedtek a vezető devizák (dollár, euró, jen stb.) forgalomban lévő mennyiségei (M1 és M2 pénzmennyiségek) és a vezető jegybankok mérlegfőösszegei, állampapírvásárlásai?
2. A koronavírus-válság miatti radikális pénzmennyiség-bővülés generált-e inflációs hatásokat? Ha igen, mekkorát, milyen időtávon és leginkább mely országokban? Miért? Ha nem, miért nem?
3. A pénzmennyiség növekedésén kívül milyen reálgazdasági folyamatok, áru- és szolgáltatáspiaci kínálati hatások befolyásolták az áralakulási trendeket a koronavírus-válság idején?
4. Ön szerint generál-e a koronavírus-válság tartós szerkezeti változásokat a fogyasztói igényekben, a termelési folyamatokban, a nemzetközi kapcsolatokban és integrációban, az ellátási láncokban és a nemzetközi kereskedelemben? Ha igen, hogyan, milyen idő-

távon és miként hathat ez ki a pénzügyi folyamatokra, inflációra, adósságállományokra és a jegybankok jövőbeli szerepére?

5. Ön szerint az államkötvény-vásárlás és pénzteremtés hangsúlyú monetáris politika hatékony lehet-e az úgynevezett aszimmetrikus sokkok orvoslására is? Ha igen, hogyan és miért? Ha nem, miért nem? A koronavírus-válság aszimmetrikus sokknak tekinthető-e? Alkalmas-e ennek megoldására a monetáris politikai expanzió? Válaszát indokolja!
6. Ha és amikor az infláció újra magasabb szintre emelkedik majd (a válság elmúltával) és majd az esetleges inflációs veszélyek miatt monetáris politikai szigorításra lesz szükség, akkor Ön szerint kamatemeléssel vagy inkább a korábban felvásárolt kötvények értékesítésével és a monetáris bázis csökkentésével lesz célszerű a jegybankoknak beavatkoznia? Más szóval: tartósan vagy csak átmenetileg duzzadt fel a jegybankok mérlege?
7. A kötvényvásárlások és kötvényértékesítések mint expanzív és restriktív monetáris politikai eszközök hatékony és tartós eszközökké válhatnak-e a jövőben akár magasabb inflációs és kamatkörnyezetben is? Vagy pedig ez csak az elmúlt évtizedre volt jellemző, és a jegybankok fő eszköze ismét a kamatpolitika lesz, mint ahogy ez 2008 előtt jellemző volt?

Irodalomjegyzék

Cœuré, Benoît (2019): *A Tale of Two Money Markets: Fragmentation or Concentration.* Online: www.bis.org/review/r191112b.pdf

European Commission (2020): *Dataset.* Online: https://data.europa.eu/data/datasets/ecfin-ee-statannex?locale=en

Eurostat [é. n.]: *Data browser.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/PRC_HICP_AIND/default/table?lang=en

Fed [é. n.]: *Federal Funds Effective Rate.* Online: https://fred.stlouisfed.org/series/FF

Fed (2014): *Credit and Liquidity Programs and the Balance Sheet: Total Assets of the Federal Reserve.* Online: www.federalreserve.gov/monetarypolicy/bst_recenttrends.htm

Jackman, Richard (1998): *European Unemployment: Why Is It so High and What Should be Done About It?* Online: www.rba.gov.au/publications/confs/1998/jackman.html

Kertész Krisztián (2014): Alternatívák a monetáris politika és a Stabilitási és Növekedési Egyezmény megújítására az eurózónában. *Pénzügyi Szemle,* 59(3), 386–402.

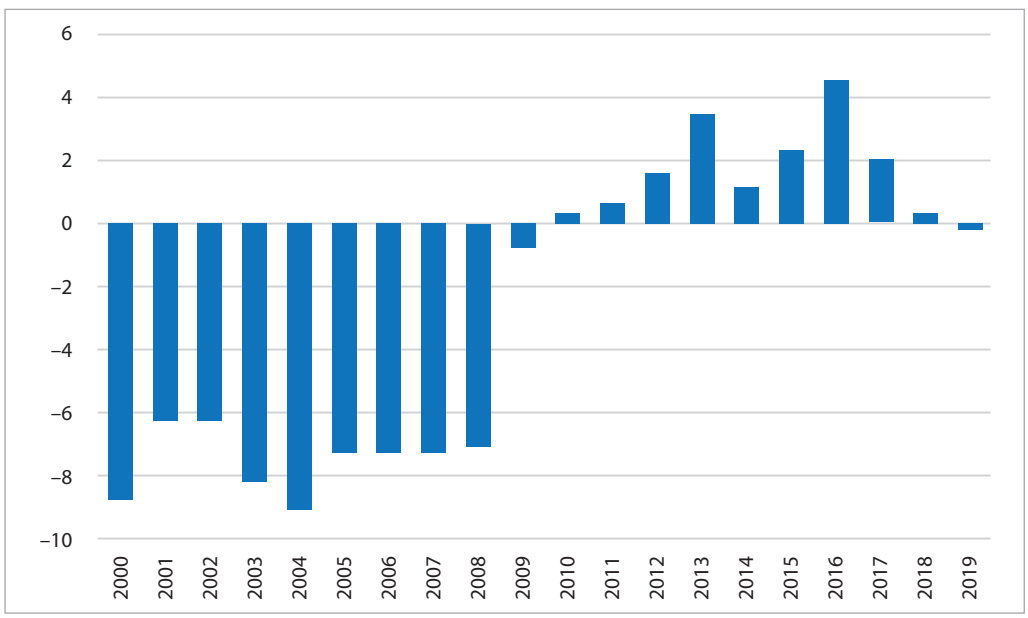
Del Ponte, Alessandro (2016). *From Bail-Out to Bail-In: Bank Defaults, Sovereign Risk, and the Role of the European Central Bank.* Online: www.researchgate.net/figure/Balance-Sheet-Expansion-relative-to-GDP-2007-2014-of-the-worlds-major-Central-Banks_fig4_304252328

Zschäpitz, Holger [@Schuldensuehner](2020): #Fed Takes the Lead Again in Global Central Bank Balance Sheet Expansion. (Chart via Metzler). *Twitter,* 2020. május 4. Online: https://twitter.com/Schuldensuehner/status/1257209753429819392

Kollárik Ferenc

E.4. Magyarország külső egyensúlyának alakulása és gazdaságpolitikai összefüggései 2000 és 2020 között

Egy ország külső egyensúlyának alakulását a fizetési mérlegnek *(balance of payments – BoP),* illetve egyik részmérlegének – a folyó fizetési mérlegnek *(balance of current account)* – a vizsgálatával tudjuk megragadni. Az elmúlt húsz év során Magyarország folyó fizetési mérleg egyenlege meglehetősen kontrasztos képet mutatott. 2000 és 2008 között a GDP-arányos egyenleg mindvégig negatív volt, nagyjából –6 és –9% között ingadozott. 2009-ben még mindig passzívum volt megfigyelhető, azonban ennek mértéke (–0,7%) lényegesen kisebb volt a megelőző évekhez képest. Az egyenleg pozitívba fordult a rákövetkező évben, majd egészen 2018-ig folyamatos szufficit (többlet) volt tapasztalható, azonban ennek mértéke 2017-től csökkenni kezdett. A folyó fizetési mérleg többletének fokozatos eliminálódását követően 2019-ben már ismét egy enyhe passzívum volt megfigyelhető. A folyó fizetési mérleg egyenlegének éves alakulását szemlélteti az alábbi diagram 2000 és 2019 között.

E4.1. ábra: A folyó fizetési mérleg alakulása 2000 és 2019 között
Forrás: OECD [é. n.] alapján a szerző szerkesztése

Az elemzésnél kulcsfontosságú, hogy a puszta számadatokon túlmenően feltárjuk azokat a fontosabb gazdasági, illetve gazdaságpolitikai tényezőket és összefüggéseket is, amelyek érdemben hozzájárultak a grafikonon látható adatsor alakulásához.

A 2000-es évtizedben tapasztalt passzívum kialakulásához és fennmaradásához alapvetően két – egy hosszabb távon érvényesülő és egy átmeneti – tényező járult hozzá. Az első, hogy

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_19

a gazdaságpolitika 2001-ben olyan költségvetési lazításba (például minimálbér-emelés, állami vásárlások vagy a központi költségvetésből igénybe vehető támogatások) kezdett, amelynek következtében megbomlott a fiskális egyensúly. Az expanzív politika a 2002-es választások után is tovább folytatódott, amikor a jelentős mértékű közszolgálati béremelések, valamint egyéb pótlólagos költségvetési kiadási tételek csak tovább fokozták az államháztartás hiányát. A növekvő kiadások az érdemben nem változó adóbevételek mellett tehát a passzívum irányába terelték a folyó fizetési mérleg egyenlegét. Az E4.1. táblázat a költségvetési hiány alakulását mutatja 2000 és 2019 között.

E4.1. táblázat: Az államháztartási hiány alakulása 2000 és 2019 között (a GDP százalékában)

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
-3,0	-4,0	-8,8	-7,2	-6,6	-7,8	-9,3	-5,1	-3,8	-4,8
2010	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**
-4,4	-5,2	-2,3	-2,6	-2,8	-2,0	-1,8	-2,4	-2,1	-2,1

Forrás: az Eurostat [é. n.] adatbázisa alapján a szerző szerkesztése

A másik tényező, amely a negatív folyamatot erősíthette, a forint árfolyamában bekövetkező változás volt. A hazai fizetőeszköz árfolyamának erősödése 2003 januárjában kezdődött, amikor a devizapiacon spekulációs támadás érte a forintot. Jóllehet a forint erősödése negatívan befolyásolta az exportágazat versenyképességét – és így a külkereskedelmi mérleget –, a hatás csak rövid távon érvényesült, hiszen a Magyar Nemzeti Bank azonnali kamatcsökkentésbe kezdett. Az irányadó ráta első csökkentésére 2003. január 16-án került sor, amikor a jegybank a kamatlábat 8,5%-ról 7,5%-ra csökkentette. Egy nappal később – január 17-én – második csökkentés is történt, amelynek keretében a jegybanki alapkamat 6,5%-ra mérséklődött.

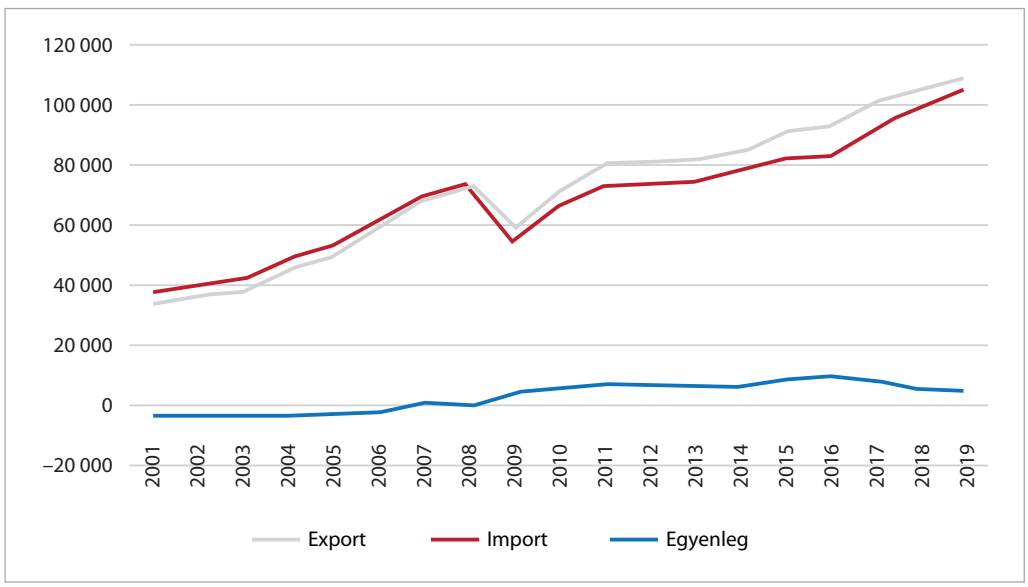
Nem tett jót a folyó fizetési mérleg pozíciójának a jelentős részben a belső fogyasztás felpörgetésén alapuló gazdasági növekedés sem. A háztartások fogyasztásának erőltetett növekedése ugyanis az érme másik oldalaként a magánmegtakarítások csökkenésével járt együtt, ami szintén negatív hatással volt a folyó fizetési mérleg alakulására. Ehhez társult még a beruházások növekvő hányada is, a keletkező hiányt pedig jellemzően külső hitelekből finanszírozták. A folyó fizetési mérleg egyenlege 2004-ben mutatta a legnagyobb hiányt (–9,1%), majd a következő években –7% körül „stabilizálódott".

A 2006-os választási év ismét felerősítette a politikai üzleti ciklust, de ekkorra már nyilvánvalóvá vált az államháztartás helyzetének tarthatatlan állapota is. A jelentős mértékű költségvetési deficit következtében elengedhetetlenné vált az államháztartás kiigazítása. Ez elviekben hosszabb távon javíthatta volna Magyarország versenyképességét és gazdasági helyzetét, azonban a 2008 őszén kirobbant pénzügyi és világgazdasági válság hamar elérte hazánkat is, negatív következményei pedig súlyos gazdasági és társadalmi károkat okoztak.

A válság negatív hatásai ugyanakkor egyértelmű pozitív hatást fejtettek ki a folyó fizetési mérlegre. Bár ezek a hatások szinte kizárólag a gazdasági aktivitás beszűkülésének, a belső kereslet visszaesése következtében előálló jelentős importcsökkenésnek, valamint a költségvetési megszorításoknak voltak köszönhetők (például az általános forgalmi adó emelése, bérbefagyasztások a közszférában, a vagyonadó bevezetése stb.), mégis érdemi javulást voltak képesek előidézni a folyó fizetési mérleg helyzetében. Mindezek eredményeként a passzívum hirtelen és jelentős mértékben csökkent 2009-re, 2010-re pedig már enyhe aktívum (0,3%) mutatkozott.

A 2010 és 2016 közötti években aztán a többlet trendszerűen emelkedett. Ezekben az esztendőkben továbbra is alacsony szintű volt a fogyasztási és beruházási kereslet, amely a gyenge forintárfolyammal – ezen keresztül pedig az exportbevételek növekedésével – kiegészülve tovább segítette az aktívum fennmaradását és gyarapodását.

A megélénkülő belső kereslet eredményeképp 2017-től kezdődően a meglévő aktívum fokozatosan csökkenni kezdett, és 2019-re ismét deficitessé vált a folyó fizetési mérleg. Az egyenleg gyors romlása leginkább a külkereskedelmi mérleg – azon belül is az áruk egyenlegének – változásával magyarázható, a 2016-ban még meglévő 4,6 milliárd eurós többlet 2018-ra 1,4 milliárd eurós hiánnyá alakult. 2019 harmadik negyedévében már bővült a külkereskedelmi egyenleg, amelyben elsősorban a szolgáltatásegyenleg magas szintje játszotta a főszerepet. Az adott időszakban ugyancsak pozitív tendenciaként értékelendő, hogy az exportdinamika meghaladta az importdinamikát, ami a nettó export növekedését eredményezte. A pozitív fordulathoz továbbá a belföldi felhasználás (abszorpció) növekedési ütemében megfigyelhető lassulás, valamint a cserearányok javulása is hozzájárult. Az E4.2. ábra a magyar külkereskedelem alakulását mutatja a 2001 és 2019 közötti időszakban.

E4.2. ábra: A külkereskedelem alakulása 2001 és 2019 között (folyó áron, millió euróban)
Forrás: KSH-adatbázis alapján a szerző szerkesztése

A 2017-től elindult kedvezőtlen tendenciát, illetve a folyó fizetési mérleg kiigazításának megvalósítását feltehetően csak tovább fogja nehezíteni a 2020-ban kirobbant Covid–19-válság is. A koronavírus-járvány negatív gazdasági és szociális hatásait csökkenteni hivatott költségvetési expanzió, valamint a gazdaság ismételt beszűkülése nyomán elmaradó adóbevételek jó eséllyel ismét a mérleg hiányát fogják növelni. Kérdés persze, hogy mindezt mennyiben lesz képes ellensúlyozni a csökkenő fogyasztás és beruházás. Az említett tényezőkön túlmenően pedig az is kérdéses, hogy az elkövetkező időszakban hogyan fog alakulni a forint árfolyama.

A majdnem egy évtized után újra előálló passzívum ismét az ikerdeficit (a költségvetési hiány és a folyó fizetési mérleg hiány egyidejű fennállásának) veszélyét hozta felszínre. Az ikerdeficit

jelensége mindenképpen kedvezőtlen a makrogazdasági folyamatok szempontjából. Kérdés, hogy a hazai gazdaságpolitika milyen lépéseket tehet ennek elkerülése érdekében.

A magánszféra egyenlegét tekintve három alapvető lehetőség adódik. Az egyik lehetséges út, hogy a gazdaságpolitika különféle eszközökkel növeli a megtakarítást, amely végső soron segíti a folyó fizetési mérleg korrekcióját. A másik lehetőség a beruházási kereslet visszafogása, amely – hasonlóan az első lehetőséghez – csökkenti a hazai reálabszorpciót (vagy röviden abszorpciót). A harmadik út pedig e két változat egyszerre történő alkalmazása lehet, amely viszonylag gyorsabban visszaállíthatja az egyensúlyt, azonban átmenetileg mindenképpen nagyobb gazdasági áldozattal jár. Az államháztartás egyenlegére összpontosítva pedig a költségvetés bevételi oldalának növelése és/vagy a kiadási oldal visszafogása jelentheti a megoldást a folyó fizetési mérleg kiigazításához.

A magyar folyó fizetési mérleg tendenciájának elemzése tehát nagyon jól rávilágít arra, hogy milyen szoros összefüggés létezik a magánszektor helyzete, az államháztartás egyenlege, valamint a folyó fizetési mérleg alakulása között.

Ellenőrző kérdések:

1. Milyen főbb tényezők és folyamatok befolyásolják a folyó fizetési mérleg alakulását?
2. Általában véve milyen eszközökön keresztül képes hatást gyakorolni a gazdaságpolitika egy ország folyó fizetési mérlegére?
3. Vizsgálja meg Magyarország folyó fizetési mérlegének jelenlegi helyzetét! A jelenlegi gazdasági folyamatok és/vagy gazdaságpolitikai lépések hogyan befolyásolhatják azt?
4. Az import visszaesése és az export bővülése – minden egyéb tényező változatlanságát feltételezve – ugyanabba az irányba (az aktívum felé) tolja a folyó fizetési mérleget. Mit gondol, milyen üzenete van az egyik, illetve a másik folyamatnak?
5. Mit gondol, a koronavírus-válság milyen hatással lesz a magyar folyó fizetési mérleg alakulására? Válaszát indokolja!
6. Nézzen utána, hogyan alakult a magyar folyó fizetési mérleg a 2000 előtti években!
7. Milyen kapcsolat áll fenn a költségvetési egyenleg, a megtakarítások és a beruházások egyenlege, valamint a folyó fizetési mérleg között?
8. Milyen lehetséges gazdaságpolitikai „receptek” léteznek a folyó fizetési mérleg kiigazítására?

Irodalomjegyzék

Eurostat [é. n.]: *Database.* Online: https://ec.europa.eu/eurostat/data/database
KSH [é. n.]: *STADAT.* Online: www.ksh.hu/stadat
OECD [é. n.]: *Data.* Online: https://data.oecd.org/

VÁKÁT OLDAL

Vilonya Martin

E.5. Great Resignation – Miért nem dolgozik Amerika?[1]

A 2021-es év folyamán havonta átlagosan majdnem négymillió ember mondott fel munkahelyén az Amerikai Egyesült Államokban. Mi állhat e rekordmagas érték mögött? A pénzpiacok túlzottan jó teljesítménye? A pandémia következtében megnövekedett stressz? Esetleg a rossz munkakörülmények? Milyen hatással lehet a Great Resignation (azaz a nagy felmondás) a világunkra?

John Maynard Keynes, a 20. század talán egyik legnagyobb hatású közgazdásza 1930-ban megjelentetett egy esszét *Gazdasági lehetőségek az unokáink számára* címmel. Ebben azt a gondolatot fejtette ki, hogy a következő évszázadban olyan gyors ütemben fejlődhet a gazdaságunk, hogy megoldódhat a szűkösség problémája is. Ennek hatására könnyen lehet, hogy száz év múlva az emberek mindössze heti 15 órát dolgoznak majd. Keynesnek *részben* igaza volt: a növekedés mértéke valóban rendkívüli volt, az USA-ban például reálértéken számolva a GDP 1930 óta körülbelül tizenhatszorosára nőtt, az egy főre jutó bruttó nemzeti termék pedig közel hatszorosára emelkedett. Az ugyanakkor, hogy a munkavégzés háttérbe szoruljon, utópisztikus gondolatnak tűnik.

Számos közgazdász próbálkozott azzal, hogy megmagyarázza, miért tévedhetett Keynes a „pihenés" kérdésében. Egyesek szemében a fogyasztói társadalom a „bűnös", míg más nézetek a karrierépítés életünkben betöltött fontos szerepét hangsúlyozzák. Abban ugyanakkor egyetértenek, hogy – különösen Amerikában – a munka központi szerepében nem várható változás.

Azonban a közelmúltban látszólag valami mégis megváltozott ebben a tekintetben. Míg ugyanis a 2008-as pénzügyi válság kirobbanása utáni években a munkahelyüket önként elhagyók száma kevesebb mint havi kétmillió volt, a Covid–19-járvány nyomán kibontakozó válság esetén ez a kép jelentősen módosult. A pandémia első hullámának idején ugyan jelentősen csökkent a felmondások száma, azonban ez az érték a 2021-es évre soha nem látott szintekre emelkedett. Ez azért tűnhet meglepőnek, mert a közgazdaságtani logika azt sejtetné, hogy válságok idején az emberek számára fontosabb a biztos állás, mint konjunktúra idején. Miért alakul most mindez másként?

A vírus felkavarta az állóvizet, de a problémák mélyebben gyökereznek

Kézenfekvőnek tűnhet, hogy a választ maga a betegség jelenti: a járvány megviselte sokak mentális egészségét. Bizonyos területeken pedig, ahol a pandémia hatására megnövekedett a terhelés (például az egészségügyben vagy a technológiai szektorban), az a dolgozók kiégését eredményezte. Elképzelhető, hogy mások a járványügyi védekezés előírásai miatt (kötelező maszkviselés, oltás) hagyhatták el munkahelyüket. Amerikában emellett a munkanélküli segélyezés bővítésével és lakossági pénzosztással próbáltak küzdeni a válság társadalmi hatásai ellen, ami egyesek számára lehetővé tette azt, hogy megnövekedett megtakarításaikból éljenek.

[1] Az esettanulmány eredetileg az *Index Blog.hu* és a *Ludecon Blog* felületén jelent meg (Vilonya 2022).

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_20

Pozsár Zoltán, a Credit Suisse globális stratégája ennél is tovább megy. Ő az USA-ban tapasztalt munkaerőhiányt azzal magyarázza, hogy egyrészt számos fiatal meggazdagodott a kriptovalutákon, másrészt pedig az idősebbek a magánnyugdíjpénztárak jó hozamai és az olcsó jelzáloghitelek miatt korán nyugdíjba vonultak. E csoportok kivonulása a munkapiacról hiányt teremtett, ami az elemző szerint gerjeszti az inflációt. Pozsár okfejtése szerint a Fednek, azaz az amerikai központi banknak akár érdemes lehet jelentősen szigorítani a monetáris politikáján, és ezzel nagyobb volatilitást teremteni a piacokon. A jegybank elnöke, Jerome Powell pedig beszédében kiemelte a rekordmagas infláció veszélyét, valamint azt is, hogy a Fed hajlandó ez ellen az alapkamat komolyabb mértékű megemelésével is harcolni.

Azonban nem csak az ország tehetősebb rétege számára kényelmetlen a munkapiac status quója. Sokan az alacsony fizetés és a rossz munkakörülmények miatt mondanak fel, vagy próbálnak szakszervezeteket alapítani. Milliós közösségek alakultak ki a munkavállalók helyzetének javítása érdekében, ilyen például a Reddit közösségi média platformon szerveződött *antiwork*-mozgalom, amely zászlajára a „Munkanélküliség mindenkinek, nem csak a gazdagoknak" mottót tűzte ki. Abban pedig van igazság, hogy az USA 7,25 dolláros szövetségi minimálbére (egyes tagállamok esetén ez magasabb) alacsonynak tűnhet például a Németországban bevezetni tervezett 12 euróshoz képest. Noha a szövetségi minimálbérnek megfelelő (vagy annál alacsonyabb) összeget csupán a dolgozók elenyésző hányada keres, annak növelése csökkenthetné a szegénységi küszöb alatt élők 11,4%-os arányát. Továbbá az is kedvezőtlen lehet az amerikai munkásoknak, hogy nekik évente átlagosan csak 14 szabadnap jut, még európai társaiknak 24. Szakszervezetek bontanak zászlót olyan cégeknél is, mint az Amazon, és követelnek jobb körülményeket. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy a közgazdaságtan hagyományosan szkeptikus a szakszervezetek és a minimálbér intézményeivel szemben, mondván: azok növelik a munkanélküliséget. Ám manapság ezeket az állításokat egyre többen kérdőjelezik meg.

Az otthon az új iroda

Az USA tehát egy olyan helyzetben találta magát, ahol a munkaerőhiány találkozik az inflációval, ennek hatására pedig sokakban felvillan az ár-bér spirál rémképe is. Ez a kifejezés azt a jelenséget írja le, amelyben az emberek a megnövekedő árak miatt nagyobb béreket kérnek maguknak, annak érdekében pedig, hogy ezt a vállalatok kigazdálkodják, növelik termékeik árát. Ez egy olyan öngerjesztő folyamat, amely hatására a bérek ugyan nominálisan emelkednek, de ez maga után vonja az árszínvonal növekedését is, ami végső soron nem segíti a jólétet. Ez a mostani helyzetben azért is lehet különösen veszélyes, mert a poszt-Covid-időszakban tapasztalható infláció főbb okozójának a kínálati oldalon fellépő, az ellátási láncot érintő problémákat tartják. Így a bérek emelkedése a kereslet növekedése miatt még további áremelkedést eredményezhet.

Joe Biden elnök is foglalkozott a munkaerő helyzetével a State of the Union beszédében. A politikus időszerűnek látja ugyanis, hogy az amerikaiak visszatérjenek a munkába. A gondolat nem aratott osztatlan sikert, mert számos dolgozó számára a pandémia során kialakult home office kedvező alternatívának bizonyult. Ahogyan talán az időzítés sem volt szerencsés, hiszen az orosz–ukrán háború miatt növekedésnek indult üzemanyagárak sokaknak költségessé teszik a heti ötnapos munkába járást. Ez az átalakulás könnyen feleslegessé teheti a nagy irodaházakat, valamint számos üzlet csődöt is jelenthet. Lehetséges, hogy Amerika már sosem tér vissza a hagyományos heti ötnapos munkavégzéshez, ennek következményeivel pedig még nem teljesen vagyunk tisztában.

Összegzés

Láthatjuk, hogy a vírus és Great Resignation felkorbácsolta a munkapiacon az állóvizet, és előfordulhat, hogy ez megváltoztatja a munkához való jelenlegi hozzáállásunkat is. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy csak arról van szó, hogy az Egyesült Államok most hozza be az Európával szemben fennálló lemaradását a munkavállalók jólétét illetően. De az is lehet, hogy a *mi* unokáinknak már tényleg a Keynes által vizionált 15 órás munkahét lesz a norma. Ezt a folyamatot azonban még számos kérdés övezi. Képesek leszünk-e kezelni az öregedő társadalmak problematikáját? Meg fogja-e szüntetni az emberi munkavégzés szükségességét a robotizáció, az ipar 4.0? Esetleg a klímaváltozás elleni küzdelem fogja lekötni az erőforrásainkat?

Ellenőrző kérdések:

1. A fenti cikk a Covid–19-járvány kitörése kapcsán íródott. Milyen összefüggés van a konjunktúraciklusok alakulása és a munkanélküliség között?
2. Az emberek munkavégzési hajlandóságára hatással lehet a fenti okokon kívül a munkát terhelő adóterhek nagysága is. Miként alakulnak egy állam adóbevételei e adókulcsok megváltoztatása esetén? (Utalok itt a Laffer-görbére.)
3. Milyen hatással van a minimálbér intézménye egy adott gazdaság munkaerőpiacára?
4 Szükséges lehet-e, hogy egy állam a munkanélküliség csökkentése céljából munkahelyek teremtésére támogatást nyújtson vállalatoknak? Érveljen!
5. Milton Friedman híres mondása szerint: „Semmi sem annyira állandó, mint egy ideiglenes kormányprogram.” Miért gondolhatja azt híres közgazdász, hogy kormányzatok számára nehéz kilépni alkalmi támogatások folyósításából? Mi az, ami mégis indokolhat ilyen jellegű beavatkozást egy gazdaságba?
6. Az Amerikai Egyesült Államokban a Covid–19-járvány kitörése után nyújtott bőkezű segélyeket szokás *helikopterpénznek* is nevezni, általános jellegük és nagyságuk miatt. Mik az előnyei és a hátrányai egy ilyen gazdaságpolitikai lépésnek?

Irodalomjegyzék

VILONYA Martin (2022): Great Resignation avagy Miért nem dolgozik Amerika? *Ludovika Blogtér,* 2022. március 29. Online: https://ludovika.blog.hu/2022/03/29/great_resignation_avagy_miert_nem_dolgozik_amerika; valamint *Ludecon Blog,* 2022. április 4. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2022/04/04/great-resignation-avagy-miert-nem-dolgozik-amerika/

Szűcs Petra

E.6. Az idősödő társadalom gazdasági és társadalmi hatásai

Már szinte teljesen természetesnek vesszük azt a megállapítást, hogy a társadalom idősödése rohamos ütemben történik. Az idősödő populáció tagadhatatlanul befolyásolja a társadalmat és a gazdaságot egyaránt – legyen szó kihívásokról vagy éppen lehetőségekről. Kreiszné Hudák, Varga és Várpalotai (2015) tanulmányukban kiemelik azt a tényt, hogy a következő évtizedekben jelentős kihívást fog jelenteni a népesség szerkezetében történő változás (létszám és korosztály) a társadalomban és a gazdaságpolitikában egyaránt. Az elkövetkező években már Magyarországon is megfigyelhető lesz a népesség szerkezetében bekövetkező változás, ami főleg annak köszönhető, hogy a Ratkó-generációba tartozó munkavállalók nyugdíjba vonulnak, ezáltal a gazdaságpolitikában is olyan kihívások fognak megjelenni, mint például az aktív munkavállalók létszámának csökkenése és a növekedés folyamatos lassulása. További kihívásként jelenik meg az államháztartási egyensúly szinten tartása, hiszen a népesség idősödésével azon kiadási tételek növekedését okozhatja, amelyek érzékenyen reagálnak bármilyen szintű demográfiai változásra.

Az idősödő társadalom nagy hatással van a munkaerőpiacra, az inflációra, a gazdasági növekedésre, valamint a termelékenységre.

A munkaerőpiacra gyakorolt hatás

Előreláthatólag Magyarországon a 15 és 64 év közötti korosztály tagjainak száma fokozatosan akár ötmillió főre is csökkenhet 2060-ra. A munkaerőpiacon is változások fognak bekövetkezni. A munkaerő gyors ütemben történő idősödése az általános munkaerőpiaci részvételi arány csökkenését vonja maga után. Ezáltal a függőségi ráta és a gazdaságilag inaktívak számának emelkedését eredményezi. Az Európai Unióban drasztikus változás nem fog bekövetkezni, mivel 2060-ig csupán 11%-kal csökkenhet a munkaképes korúak létszáma, ellentétben Magyarországgal, ahol 23%-kal. Az aktivitási ráta nemzetközi összehasonlításban is rendkívül alacsonynak számít. Megoldásként szóba jöhet az aktivitást növelő lépések széles körű használata és a nyugdíjkorhatár megfelelő keretek közötti emelése. Véleményem szerint számtalan megoldás létezik arra, hogyan is tudnánk pótolni a munkaerőből kiesett aktív munkavállalók számát. Talán az egyik legészszerűbb megoldás az lenne, hogyha az idősödő munkaerőre nem teherként tekintenénk, hanem felfedeznénk az erősségeiket, a bennük rejlő lehetőségeket, és hasznosítani tudnánk az általuk megszerzett tudást. Ezt az állításomat támasztja alá a Jenkins (2019) által készített szakcikk is, ami arra utal, hogy napjainkban nagy örömre ad okot, hogy egyre több idősebb munkavállaló szeretné folytatni a munkáját a nyugdíjkorhatár betöltése után is. Ebben főleg két ok játszik kiemelkedő szerepet: egyrészt a társadalmi szerepvállalás, mert nem szeretnék, hogyha a társadalom úgy tekintene rájuk, mint inaktív tagokra, másrészt pedig a munkával töltött időnek köszönhetően nap mint nap új kihívások várnak rájuk, amit célkitűzések megfogalmazásával és kellő motivációval teljesíteni is tudnak. A vállalatok számára megoldást jelenthet a többgenerációs munkahely kialakítása. Ha a kezdeti nehézségeken sikeresen át tudnak lendülni, akkor a továbbiakban mind a munkáltató, mind a munkavállaló profitálhat az eredményesnek mondható együttműködésből származó előnyökből. Ezenkívül a teljesítmény

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_21

növekedésében is meg fog látszódni az együttműködés hatása. Mint tudjuk, minden generáció más és más képességgel rendelkezik, s a munkáltató felelőssége az, hogy megteremtse azokat a lehetőségeket és körülményeket, amelyek keretében hasznosítani tudják a megszerzett tudást és tapasztalataikat. Az idősebb munkavállalókra jellemző tulajdonságok a következők: széles körű ismerettel rendelkeznek, elhivatottak a munkájuk iránt, lojalitást mutatnak a felettesük felé és sokkal tapasztaltabbak egyes szituációkban, illetve a tudásukat (elő)szeretettel osztják meg a fiatalabb munkavállalókkal. Jenkins (2019) a cikkében kiemeli: három fontos szereplő kap kiemelkedő szerepet ahhoz, hogy a többgenerációs munkahely minél eredményesebben jöhessen létre. Egyrészt az egyén személyes felelőssége, másrészt a munkáltató felelőssége és nem utolsósorban a kormányzat felelőssége.

Az inflációra gyakorolt hatás

Kreiszné Hudák szerzőtársaival (2015) vizsgálta az életciklus-elméletet, ami alapján a gazdaságra kétféleképpen lehet hatást gyakorolni:

A *nettófogyasztó kohorszok* által, akik legfőképpen az idősek, és az életkoruk miatt inaktív munkavállalók. Itt inflációs hatást említhetünk meg.

A *nettó megtakarító réteg* által, akik az aktív munkavállalók. Itt pedig pont az ellenkezőjét.

Ezen demográfiai folyamatok alól a világ számos országa, így Magyarország sem fog kivételt képezni. Ez által a fentebb említett hatások valamennyire érvényesülni fognak.

E6.1. táblázat: A munkaerőpiacon aktívan részt vevők összehasonlítása az inaktív munkavállalókkal

	Aktív munkavállalók	**Inaktív munkavállalók**
Keresleti oldal	Javakat állítanak elő a lakosság/társadalom számára	Mivel a korábbi évek jövedelmeiből élnek, ezért elfogyasztják azokat, így inflációs hatást gyakorolhatnak
Kínálati oldal	Mivel kevesebb jövedelmet használnak fel, ezáltal nagyobb a megtakarításuk	Nincs jelen

Forrás: Kreiszné Hudák – Varga–Várpalotai 2015 adatai alapján a szerző szerkesztése

Meglátásom szerint a fentiek alapján sem az egyértelmű hatás azonosítható, hiszen számos más tényező is befolyással lehet az infláció alakulására, de megállapítható, hogy az idősödő társadalom hozzájáruló tényezőként van jelen. Ennek a felvetésnek a bizonyításához vettem alapul Drut (2018) szakcikkét, amelyben példaként vette azokat a fiatalokat, akik adósok egy bizonyos mennyiségű összeggel, így nekik az erősebb infláció kedvez, illetve az idősebbeket, akik inkább a gyengébb inflációt preferálják, mivel a jövedelmükből sokkal többet költenek el. Itt figyelembe kell venni azon személyek számának a növekedését, akik vagy túlságosan fiatalok, vagy túl idősek a munkához, ezért a megtakarítási rátát ennek megfelelő arányban szükséges csökkenteni. Ebből az is következik, hogy az aktív munkavállalók többet tudnak megspórolni, míg az idősek az évek során megtakarított összegből vásárolnak.

Gazdasági növekedésre gyakorolt hatás

Kreiszné Hudák és szerzőtársai (2015) szerint a reál GDP a gyors ütemben történő idősödés esetében nem mondható a legjobb gazdasági mutatónak, de az is megtévesztő lehet, hogyha a GDP-növekedést időben egymáshoz viszonyítjuk. A demográfiai változásoknak a gazdasági növekedésre gyakorolt hatását négyféleképpen lehet eredményesen kiszámolni:

1. *Növekedési számvitellel:* ezzel a módszerrel kifejezetten azt tudjuk kiszámolni, hogy milyen mértékű növekedési hatások várhatóak akkor, ha az aktív munkavállalók számát összevetjük a passzív munkavállalók számával.
2. *Termelési függvénnyel:* ennél a módszernél az előzőhöz hasonlóan a munkavállalás lehetőségeit vetjük össze az összlakossággal és ezek alakulásához mérten tudjuk kötni a növekedési hatást.
3. *Általános egyensúlyi modellel:* a hatások kimutatásánál szem előtt tartja a demográfiai változások egyes ciklusait is.
4. *Becsléssel:* korábbi munkák, kutatások és tanulmányok felhasználása alapján becsüljük meg a bekövetkező növekedési hatásokat.

Az idősödés lassítja a növekedést az alacsonyabb termelékenység és munkaerőpiaci részvétel és a beruházások csökkenése miatt. Ennek következményeként a bérek növekedése is lassul. A népesség idősödésével párhuzamosan a kereslethez képest csökken a munkaképes korúak száma, ami viszont növeli a béreket. A magasabb bérek ösztönzik a cégeket, hogy olyan technológiákba fektessenek be, amelyek termelékenyebbé teszik a munkát. Ez a termelékenységnövekedés ellensúlyozza az idősebb népesség gazdasági növekedésének csökkenését, vagy túlterhelheti azt, és növelheti az általános gazdasági növekedést. Azonban az idősödő társadalom nem csak negatív értelemben befolyásolhatja a gazdasági növekedést. Ha jobban szemügyre vesszük, akkor a már fentebb említett többgenerációs munkaerő jelentheti a növekedés egyik lehetőségét. Ennek bizonyítása céljából vettem alapul a Belelieu–Nazeri (2020) által írt szakcikket, amiben a World Economic Forum, az AARP és az OECD által készített tanulmányt – ami a *Living, Learning and Earning Longer* címet viseli – vetik vizsgálat alá. Ugyanis ebben a tanulmányban az a kérdés merült fel, hogy mégis milyen hatással lehet egy cég vagy egy szervezet számára, hogyha többgenerációs munkaerőbe fektet be. Egészen pozitív eredmény született, hiszen akár meg is haladhatja a 19%-os növekedést az egy főre jutó GDP. Egy másik felmérés alapján, amit szintén az említett szerzők cikke említ meg, amit nem mellesleg az OECD készített – a *Promoting an Age-Inclusive Workforce* címet viseli –, azt állítja, hogy a többgenerációs munkaerőnek igenis kiemelkedő szerep jut egy hatékonyan, produktívan működő és az ebből profitáló gazdaság megteremtésében. Egy vállalat számára több szinten is pozitív előny származhat az idősebb munkavállalók foglalkoztatásából:

1. A termelékenység növekedésnek fog indulni.
2. A munkacsoport teljesítőképessége egyre jobb lesz.
3. Problémamentes lesz az együttműködés, ami főleg az egymás közti tudásmegosztásnak köszönhető.

A termelékenységre gyakorolt hatás

Mivel a kor előrehaladtával a fizikai és kognitív képességek mérséklődnek, a munka során már megszerzett tapasztalatok pozitív hatása is fokozatosan csökken. Az idősebb munkavállalók

növekvő aránya egyre jobban visszafogja a termelékenység növekedését. Az innovációba történő befektetés választ adhat a kihívásokra és mindemellett támogatja a termelékenység növekedését. A gyorsabb ütemben történő idősödés magasabb termelékenységgel járhat együtt, ha ez a termelési folyamatok automatizálásába történő befektetést eredményezi.

Az idősödő társadalom legnagyobb kihívásai

Mivel egyre jobb ütemben javulnak az egészségügyi szolgáltatások és ellátórendszerek, illetve egyre jobb életszínvonalat tudunk megteremteni magunknak, sokkal tovább élhetünk. Viszont arról se feledkezzünk meg, hogy az idősödő társadalomnak számos kihívást jelentő problémával kell szembenéznie, és ebben nekünk is óriási felelősségünk van, hiszen sokkal több figyelmet és segítséget kellene adnunk, illetve nyújtanunk. Első kihívásként említhetjük meg a sztereotípiák meglétét és az idősek elveszett céltudatát: a mai világban nem túl szerencsés módon még mindig nagy teret kapnak az idősekkel kapcsolatos sztereotípiák, amelyek következtében az idősebb emberek sokkal jobban elszigetelődnek a társadalomtól. Egyetlen megoldásként az jöhetne szóba, hogyha az ilyen fajta előítéleteket egyszerűen csak megszüntetnénk, de sajnálatos módon ez nem ilyen egyszerű. Ezért olyan innovatív megoldásokat lenne szükségszerű kidolgozni, amelyek segítségével ösztönözhetjük őket, hogy vegyenek részt a társadalom által szervezett eseményeken, ami által egyfajta megbecsülést is érezhetnének. Véleményem szerint másik megoldásként jelenhet meg – a céltudat elvesztését illetően – a segítségnyújtás a mindennapi célok megfogalmazásában. Ezzel a módszerrel egyfajta motivációt is szerezhetnek a mindennapi kihívások esetleges legyőzéséhez. Második kihívásként jelenik meg a bizonytalanság a pénzügyek terén: megnyugtató hírnek számít, hogy manapság szinte a legtöbb munkavállaló szeretné tovább folytatni a munkáját a nyugdíjkorhatár betöltése után is, viszont ehhez nem mindig adottak a megfelelő lehetőségek. Ennek következményeként nem fognak elegendő mennyiségű megtakarítással rendelkezni, így ez problémát fog jelenteni a mindennapi bevásárlásnál, a pénzügyek lebonyolításában és a szolgáltatások igénybevételénél. Harmadik kihívásként jelennek meg a nehézségek a mindennapi feladatok elvégzésében és a mobilitásban: az idő előrehaladtával az idősödő emberek ezekkel a nehezítő körülményekkel fognak szembenézni. Ezért szükséges nekünk, a társadalom többi tagjának szolidaritást vállalni, és a lehető legtöbb segítséget megadni nekik. Legyen szó a mindennapi bevásárlás elvégzéséről vagy éppen az utazásról. És végül, de nem utolsósorban az egészségügyi szolgáltatásokhoz és ellátásokhoz való hozzáférés: ezek minden idős állampolgár számára alanyi jogon járnak, viszont néha nehezen tudják igénybe venni annak bonyolultsága és széttagoltsága miatt. Színvonalas, számukra is elérhető távolságban levő ellátáshoz, szükség van megfelelő számú szakemberre, illetve például jól felszerelt kórházakra és szakrendelőkre.

Az idősödő társadalom pozitív hatása

Véleményem szerint az idős emberekre nem teherként kell tekinteni, hanem inkább tiszteletet, hálát és megbecsülést kellene feléjük tanúsítani. Ennek alátámasztásra vettem példának a *Swiss Life* (2017) cikkében szereplő tanulmányt, amit a Max Planck Intézet, a Nemzetközi Alkalmazott Rendszerelemzési Intézet és a Washington Egyetem kutatóiból álló csoport készített el. Tanulmányuk a *„The Advantages of Demographic Change after the Wave: More and Older, but Healthier, Greener, and More Productive?”* címet viseli. Vizsgálatuk középpontjában az a megállapítás

szerepel, ami szerint az idősek sok előnyös tulajdonsággal rendelkeznek, ami a társadalom számára is pozitív hatású. Tanulmányukban elsősorban Németország demográfiai folyamatainak változását vették alapul, amelyek 2050-ig előreláthatólag pozitívan fognak alakulni. Sokkal több időnk lesz a szabadidőnk tervezésére, hiszen ezzel egyidejűleg csökken az otthon végzett munkával és a munkával töltött időnk. Ennek eredményeként pedig ápolhatjuk a különböző generációk közötti kapcsolatokat, merthogy sokkal több figyelmet tudunk fordítani a fiatalokra és az idősekre egyaránt. Az életminőségünk terén is javulás várható, hiszen növekszik azon idős emberek száma, akik magas iskolai végzettséggel rendelkeznek. Ez a munkaerőre is jó hatással lehet, hiszen a kieső munkaerőt pótolni tudják a megfelelő tudással és tapasztalattal rendelkező idősekkel.

Ellenőrző kérdések:

1. Az életciklus-elmélet alapján kiket nevezünk *nettófogyasztó kohorszoknak* és *nettó megtakarító rétegnek?* A két csoportnak köszönhetően milyen hatások figyelhetők meg a gazdaságban?
2. Mutassa be, hogy az aktív munkavállalók és az inaktív munkavállalók hogyan befolyásolják a kínálati, valamint a keresleti oldalt!
3. Milyen lehetséges módszerekkel lehet eredményesen kiszámolni a demográfiai változások gazdasági növekedésre gyakorolt hatásait?
4. Az idősödés mely tényezők által lassítja a gazdasági növekedést? Ennek a lassulásnak milyen következménye lesz? Hogyan tudja ezt a hatást a technológiába történő befektetés ellensúlyozni?
5. A többgenerációs munkahelybe történő befektetés milyen lehetőségeket rejt magában, amelyek meghatározóak lehetnek a gazdasági növekedés szempontjából?
6. Az idősödő munkaerő milyen hatással van a termelékenység alakulására? Az innováció bevezetése hogyan tudja ezt a hatást ellensúlyozni?

Irodalomjegyzék

Belelieu, Andre – Nazeri, Haleh (2020): How a Multi-Generational Workplace is Key to Economic Growth. *Weforum.org,* 2020. december 16. Online: www.weforum.org/agenda/2020/12/how-a-multi-generational-workplace-is-key-to-economic-growth/

Drut, Par Bastien (2018): Population Aging: What is the Effect on Inflation? *Cpr-am.com,* 2018. június 14. Online: www.cpr-am.com/retail/content/view/full/28927

Jenkins, Jo Ann (2019): An Ageing Workforce Isn't a Burden. It's an Opportunity *Weforum.org,* 2019. január 3. Online: www.weforum.org/agenda/2019/01/an-aging-workforce-isnt-a-burden-its-an-opportunity/

Kreiszné Hudák Emese – Varga Péter – Várpalotai Viktor (2015): A demográfiai változások makrogazdasági hatásai Magyarországon európai uniós összehasonlításban. *Hitelintézeti Szemle,* 14(2), 88–127. Online: https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/4-kreiszne-varga-varpalotai.pdf

Swiss Life (2017): The Five Advantages of Ageing. *Swisslife.com,* 2017. március 20. Online: www.swisslife.com/en/home/blog/five-advantages-of-ageing.html.

Kutasi Gábor – Mártonffy Balázs

E.7. Átpolitizált amerikai minimálbérvita[1]

2021 elején ismét fellángolni látszik az Egyesült Államokban a minimálbérvita. Gondolhatnánk, hogy a kérdéskörnek gazdasági vonatkozásai az elsődlegesek, de nem véletlen, hogy egy újonnan megválasztott demokrata elnök és egy demokrata többségű Kongresszus alatt kerül a kérdés kiemelten napirendre. […]

Bár nemrégiben egy törvényhozási eljárásrendbeli mechanizmussal a Szenátus pártfüggetlen stábja leválasztotta a minimálbér-emelést Joe Biden 1,9 ezer milliárd dolláros Covid-újjáépítési csomagjáról, a kérdéskör szinte biztos, hogy komoly politikai figyelmet kap Washingtonban az elkövetkező időszakban. Érdemes megjegyezni, hogy Amerikában soha nem telt el még el ennyi idő két minimálbér-emelés között.

Rosszabbul él az amerikai minimálbéres, mint a magyar

A szövetségi állami, avagy föderális, minimálbér 1938-as bevezetését (óránként 25 cent, ami 2018-as árfolyamon 4,28 dollárt jelentett) a kezdetektől politikai-hatalmi vita övezte. Nem sokkal a bevezetése előtt az amerikai alkotmány legfőbb jogi őre, a Legfelsőbb Bíróság, még érvénytelenített egy minimálbér bevezetést is magában foglaló törvényjavaslatot, mivel vitatta a szövetségi állam a tradicionálisan a tagállamok jogkörére való terjeszkedését. Viszont rá egy évvel, a kor által „pálfordulásként" jellemzett döntésében kimondta, hogy a föderális minimálbér bevezetése nem alkotmányellenes. A mai *modus vivendi,* hogy Washington ugyan hozhat minimálbértörvényt, de adott államok saját jogon ettől eltérhetnek, viszont a munkavállaló mindig a magasabb összegre jogosult. Ma az érvényben lévő föderális minimálbér 7,25 dollár per óra, viszont az USA 29 tagállamában ezt meghaladó szabályozás van érvényben. Amennyiben a 167 400 forintos magyar minimálbért 20-21 munkanapos hónappal és 8 órás munkanappal elosztjuk, akkor nagyságrendileg a magyar minimum órabér 1000 Ft. Ehhez képest a forint/dollár árfolyamon átszámított amerikai minimum órabér 2,2-szer többet ér, de ha mindezt vásárlóerő alapján számítjuk át, akkor nagyjából ugyanannyit ér az USA-ban 7,25 dollár, mint Magyarországon 1000 Ft. Ehhez képest a 9,5 eurós német minimum órabér vásárlóerő alapján is közel kétszeres jövedelmi minimumot biztosít. Ráadásul az amerikai minimálbéresek kétharmada igazából még ennél is kevesebbet keres óránként, mindemellett jóval szűkebb egészségügyi ellátásra, oktatásra és egyéb közszolgáltatásra jogosult.

A politikai felhajtás fontos, nem a gazdaság

A kérdés politikai súlya jóval nagyobbnak tűnik, mint azt a munkaerőpiaci jelentősége indokolná. A legutolsó amerikai statisztikai közlemény szerint 2019-ben az amerikai munkavállalók

[1] A szöveg eredetileg a *Portfolió*n jelent meg: Kutasi–Mártonffy 2021.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_22

58,1%-a, 82,3 millió alkalmazott volt órabérben fizetve, amelyből 392 ezer fő keresett pontosan a szövetségi minimálbérnek megfelelő órabért, valamint további 1,2 millió fő ennél kevesebbet. Utóbbi adat mutatja a minimálbér-szabályozás gyengeségét. Összeségében tehát a minimálbéren vagy az alatt fizetettek az órabérben fizetett munkavállalói kör alig kevesebb mint két százalékát (az összes munkavállalónak pedig alig több mint egy százalékát) teszik ki. Ez az arány ráadásul folyamatosan csökken. 1980-ban 15% felett volt, 1990-ben 5%, 2000-ben 3,6%, 2008-ban a pénzügyi válság előtt már csak 3%, így érkeztünk el 2019-ben az 1,9%-hoz. Válságok idején természetesen akár meg is duplázódhatott az arányszám, tehát 2020–2021 időszakában akár 4% körül is elképzelhető.

Ezért vállalnak az egyedülálló amerikai anyukák két-három állást

Összetétel szempontjából leginkább a 16–24 éves korosztály, köztük is főleg a nők érintettek. A korcsoportban a nők 5,8%-a, a férfiak 2,8%-a keres legfeljebb a szövetségi minimum órabér szintjén. A teljes aktív korú népesség esetében a rasszokra vonatkozó statisztikák alapján a hispán/latino és fekete/afroamerikai nők keresnek a minimálbér szintjén vagy az alatt (2,4%, illetve 2,8%). Ágazatok tekintetében leginkább a vendéglátó és felszolgáló tevékenység, a szabadidős szolgáltatások és az idős- és beteggondozás terén kiugró a minimálbért alig elérők aránya (9-12%) az órabérben foglalkoztatottak körében. Nagyságrendileg minden részadat esetében igaz az általános tapasztalat, hogy a kategóriába sorolt minimálbéresek közül a 2/3-3/4 része még a szövetségi minimálbért sem keresi meg.

Növekvő a politikai igény az emelésre

De miért is van egy akár pusztán gazdasági vonalúnak tűnő kérdésből felhevült pártpolitikai vita? A két párt eltérő identitásából és szavazóbázisának összetételéből adódóan más-más módon közelíti meg a kérdést. A demokrata vonal azt hangoztatja, hogy a minimálbér emelésének hiánya egy jelenleg rendezetlen „egyenlőtlenség," mivel hatványozottan ártalmasan hat a fekete és női dolgozókra, akiket a rendszer hátrányosan különböztet meg. Viszont a Republikánus Párt szerint a szövetségi államnak pusztán a „lehetőségeket" kell biztosítani. Meglátásukban a tagállamoknak, valamint az egyénnek, a dolga a saját maga szerencséjének kovácsolása, és a túlzott szövetségi állami szabályozás hátrányosan hat az amerikai vállalkozó kedvre. Ebben a kontextusban már nem meglepő, hogy a republikánus képviselő szerint a minimálbér-emelésről szóló „törvény tönkretenné az amerikai kisvállalatokat". Ezzel szemben demokrata kollégája ennek szöges ellentétét állítja. Az sem okozhat meglepetést, hogy ugyanezek a logikák ütköztek Biden és Trump 2020-as elnökjelölti vitájában.

Ha ekkora a véleménykülönbség, mégis miért megy előre a kérdés a politikailag egyre inkább megosztott Amerikában? Erre az idő múlásának értékcsökkentő hatása a válasz. Az infláció miatt a tíz évvel ezelőtti dollár vásárlóértéke mára lecsökkent, és ezzel az átlag amerikai választópolgár is tisztában van. Az idő múlása mellett a Covid–19-járvány hatásai is a közfigyelem homlokterébe mozdították az ügyet. Így mára már majdnem 60% támogatna egy föderális minimálbér-emelést. Általánosságban elmondhatjuk, hogy ha az idő és a politikai nyomás kellően nagy, a minimálbér emelése esetenként pártpolitikát meghaladó szinten történik. 1997-ben például, Clinton elnöksége alatt ugyan, de egy republikánusok által uralt Kongresszus emelte meg a minimálbért, tíz

évre rá, 2007-ben pedig egy Demokrata Kongresszus (ennek a törvénynek utolsó fázisa a ma is érvényben lévő minimálbér 2009. január 1-i bevezetése).

Ellenőrző kérdések:

1. Érdemes-e minimálbérszabályozást bevezetni? A munkaerőpiaci hatékonyság és alkupozíció szempontjából mit nyer és veszít a gazdaság?
2. Milyen szempontok alapján érdemes súlyozni, hogy mekkora legyen a minimálbér?
3. Hogyan illeszkedik az esetben tárgyalt amerikai és magyar minimálbér a társadalmi modellek struktúrájába (2. fejezet)?
4. Mivel magyarázható, hogy a két nagy amerikai párt egymástól nagyon különböző véleményt képvisel a minimálbérrel kapcsolatban?

Irodalomjegyzék

Kutasi Gábor – Mártonffy Balázs (2021): Valóban meg kell emelni az amerikai minimálbért? *Portfolio.hu,* 2021. április 4. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20210404/valoban-meg-kell-emelni-az-amerikai-minimalbert-476398

Torda Sztella

E.8. Az infláció kezelése az Európai Unió egyes országaiban[1]

Az Európai Unió tagállamai eltérő módszerekkel kezelték és kezelik a 2022 első negyedéve – az orosz–ukrán háború kezdete – óta tartó inflációt. Jelen cikkben augusztus 10-i dátummal bezárólag vizsgáltam a különféle intézkedéseket. Az elemzés során a Közép-Európán kívüli tagállamokat vontam górcső alá, mint például a Benelux államokat, a skandináv államokat, illetve egyes dél- és kelet-európai országokat.

Kiemelt jelentőségűek az üzemanyagokhoz kapcsolódó intézkedések. Több országban, például Luxembourgban árengedményeket vezettek be, Olaszországban és Franciaországban pedig meghosszabbították az üzemanyagadók csökkentését. Hollandiában a benzin és a dízel jövedéki adóját is csökkentették.

Áfával és különféle egyéb, nem az üzemanyagokhoz kapcsolódó adóval kapcsolatos intézkedések is születtek. Az energia és a fűtés árához tartozóan áfacsökkentést hajtottak végre Hollandiában, Belgiumban, Cipruson, valamint Bulgáriában. Olaszországban a kenyér és a tészta, Bulgáriában csak a kenyér áfamentes lett.

Több tagállamban valamilyen formában történő egyszeri juttatást biztosítottak az állampolgároknak, rászorultsági alapon. Hollandiában a kormány 800 euróra emelte azoknak az egyszeri energiajuttatását, akik a szociális segély összege körüli jövedelemmel rendelkeznek – így az alacsony jövedelmű idős emberek is a jogosultak közé tartoznak. Belgiumban egy háztartásonként egyszer járó 225 eurós utalványt kaptak a magántulajdonú ingatlanok fűtésének segítéséhez a lakosok. Görögországban pedig egy olyan szociális, rászorultsági alapú rendszer indult el, ami lehetővé teszi a lakások tulajdonosai számára, hogy akár 600 eurós villamosenergia-támogatást igényeljenek. Egyéb szociális juttatások tekintetében a tagállamok a legtöbb esetben a családokat és a nyugdíjasokat támogatták, mint például Bulgáriában és Romániában.

Több tagállam bankja is kamatemeléseket hajtott végre. Svédországban a svéd központi bank a piaci várakozásoknak megfelelően 50 bázisponttal 0,75%-ra emelte irányadó kamatát, és az idén még további emeléseket tervez. Ekkora korrekció – fél százalékos kamatemelés – több mint két évtizede nem volt a korona életében. Dániában a dán jegybank 0,5 százalékponttal –0,1%-ra emelte irányadó kamatát. Romániában a Román Nemzeti Bank igazgatótanácsa május eleji monetáris politikai ülésén 75 bázisponttal, 3,75%-ra emelte a román alapkamatot, míg július elején 100 bázisponttal, 4,75%-ra emelte azt.

Energia-árplafon bevezetésére is láthatunk példát: Franciaországban az energia-árplafont az év végéig meghosszabbítják – még 2021 októberében befagyasztották a gázárakat, és korlátozták a villamosenergia-árak több mint 4%-os emelkedését.

Egyéb különleges intézkedéseket is hoztak a tagállamok. Luxembourgban a hatóságok intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy a törvények alapján a bérek automatikus indexálása miatt a bér-ár spirál kialakulását megakadályozzák. Ráadásul a kormány megállapodott a munkavállalói és munkáltatói szervezetekkel, hogy elhalasztják az augusztusra tervezett automatikus

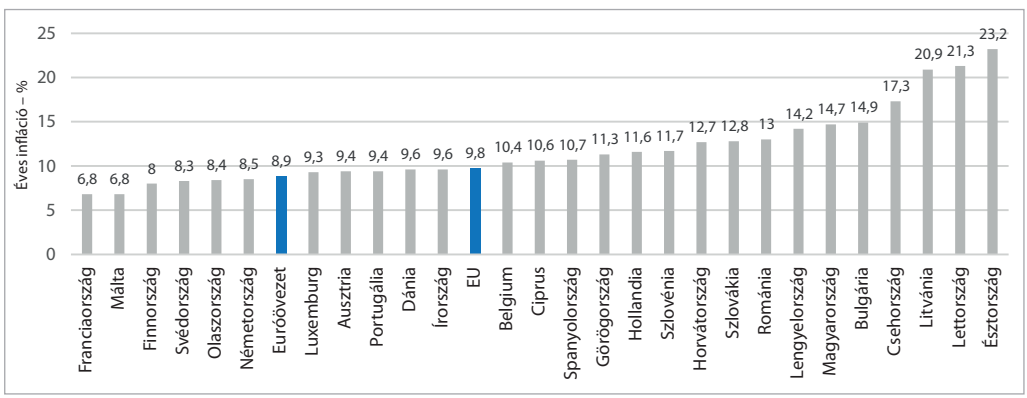
[1] Az esettanulmány eredetileg a Ludovika blogfelület *Ludecon* blogján jelent meg: Torda 2022.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_23

béremelést. Franciaországban az egyik legvitatottabb intézkedés az, ami felhatalmazza a francia államot arra, hogy a téli áramhiány esetén majd újraindítson egy kelet-franciaországi széntüzelésű erőművet.

Romániában a kormány lehetővé tette a banki hitelek törlesztésének ideiglenes felfüggesztését a magas infláció miatt bajba jutott magánszemélyek és vállalkozások számára: 1-től legfeljebb 9 hónapos időszakra igényelhető a törlesztés felfüggesztése. Máltán júliustól egy új jogszabály értelmében megtiltották a luxusjachtok (24 méternél hosszabb hajók) számára a nem piaci áron árazott dízel értékesítését, ugyanis a lakosság megsegítésére szánt üzemanyag támogatással visszaélt a szabadidős célú vízi járműipar, főleg a nagyobb üzemanyagtartállyal rendelkező hajók. A máltai üzemanyagárak olcsóbbak, mint a szomszédos Olaszországban és Cipruson, ezért is volt szükség erre az intézkedésre, hogy a luxusjachtok tulajdonosai ne tudják kijátszani a kormány a nem annyira tehetős máltai emberek megsegítésére szánt politikáját.

Összefoglalóan elmondható, hogy az egyes országok intézkedései az üzemanyagokhoz, az energiához, illetve a szociális intézkedésekhez tartoznak. Ezekhez kapcsolódva az uniós tagállamok sokféle típusú és mértékű intézkedést, valamint eszközt bevetve próbálják mérsékelni az inflációt és annak hatásait.

E8.1. ábra: Inflációs ráták 2022 júliusában az Európai Unióban, %
Forrás: Eurostat 2022

Ellenőrző kérdések:

1. Véleménye szerint van-e olyan intézkedés, amit Magyarországon is érdemes lett volna/érdemes lenne bevezetni?
2. A cikkben említett intézkedéstípusok közül melyiket tartja a leghatásosabbnak? Miért?
3. A cikkben említett intézkedéstípusok közül melyiket tartja a legkevésbé hatásosnak? Miért?
4. A cikkben említett intézkedéstípusokon kívül a 2022 augusztusa óta eltelt időszakban milyen egyéb eszközöket is bevetve próbálták meg a tagállamok mérsékelni az inflációt? Milyen eszközök sikeresek és melyek nem?

Irodalomjegyzék

Eurostat (2022): Annual Inflation up to 8.9% in the Euro Area. *Euroindicators,* 94/2022. Online: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/14675415/2-18082022-AP-EN.pdf/03725c05-b76b-8faa-b9b9-2d867781e735?t=1660739117989

Torda Sztella (2022): Az infláció kezelése az Európai Unió egyes országaiban. *Ludecon Blog,* 2022. október 24. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2022/10/24/az-inflacio-kezelese-az-europai-unio-egyes-orszagaiban/

VÁKÁT OLDAL

Torda Sztella

E.9. A városlakók megsínylik a klímaváltozást[1]

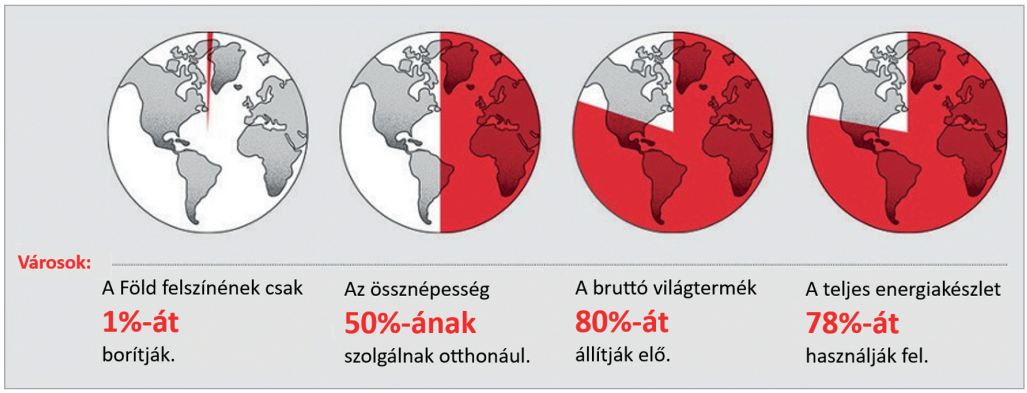
A városokban lakó népességre világszerte rendkívül rossz hatást gyakorol a klímaváltozás. Az amerikai Goldman Sachs befektetési bank jelentése szerint a világ népességének több mint a fele nagyvárosokban él, és ez az arány az elkövetkező időszakban nemhogy csökkenni, hanem folyamatosan emelkedni fog. Az ENSZ előrejelzése szerint 2050-re a népességnek több mint 70%-a, azaz megközelítőleg 7 milliárd ember fog városokban élni a világon. Ezt nemcsak a Goldman Sachs, hanem például az OECD is megerősíti. Ezért is nagyon lényeges kérdés a klímaváltozás (nagy)városokra gyakorolt hatásainak az alapos vizsgálata. Ehhez az elemzéshez a nemzetközi vagy akár az egész világon tapasztalható tendenciákat érdemes figyelembe venni.

A nemzetközi tendenciákat górcső alá véve világosan látszik, hogy a világ városai veszélyben vannak. A városok struktúrája is azt eredményezi, hogy a klímaváltozás negatív hatásainak jobban ki vannak téve. A városokban az időjárás általában melegebb: gyakoriak a viharok, esőzések, ezekből kifolyólag például számos helyen áramkimaradásokkal és áradásokkal is számolni kell. Ezek az ivóvízre is jelentős negatív hatásokat gyakorolnak, így ennek kérdése szintén nagyon égető probléma napjainkban. Ezek a károk nemcsak egy-egy városnak, hanem az egész bolygónak a problémái. Ráadásul ezek a jelenségek egyszerre veszélyeztetik az ott élő emberek egészségét, munkahelyeit, élőhelyüket, az alapvető szolgáltatások ellátását, valamint az infrastruktúrát is. Ezeknek az előbb felsorolt tényezőknek a sérülése miatt a világ városai gazdasági szempontból is meggyengülhetnek. A munkaerő nem tud eljutni a munkahelyére, szinte teljesen megszűnik a termelés, a meglévő erőforrásaikat pedig nem a befektetésekre és a fejlesztésekre, hanem a károk helyreállítására és az újjáépítésre fogják fordítani.

A városok a klímaváltozás frontvonalában vannak. Habár a világ földterületeinek csak körülbelül 1-2%-át foglalják el, a világ teljes energiafogyasztásának 2/3-át ezek teszik ki. Azonban szerte világban a gazdaságok motorjaiként funkcionálnak: a globális GDP több mint 80%-át előállítják. A Világbank az ENSZ-szel is együttműködve azon dolgozik, hogy a városokat és minden más települést is ellenállóbbá, biztonságosabbá és fenntarthatóbbá tegyen, és hogy a klímaváltozás negatív hatásait a településekre vonatkozóan mérsékelje. A projektnek köszönhetően például Tanzániában, Mozambikban, Belizében, Törökországban, és még több államban fejlesztették az árvizek, a pusztító viharok elleni védekezési rendszereket, valamint az infrastruktúrát is. A világ globális GDP-jére vonatkozó százalékos arányból le lehet vonni azt a következtetést, hogyha a városok világszerte a klímaváltozás negatív hatásai következtében nem tudják megfelelően ellátni a világgazdaság motorjaként hozzájuk kötődő fontos feladatokat, akkor a gazdaságban globális szinten óriási visszaesés fog bekövetkezni.

[1] Az esettanulmány eredetileg a *Ludecon* blogján jelent meg: Torda 2022.

DOI: https://doi.org/10.36250/01167_24

E9.1. ábra: Fontos számok, arányok a világ városaihoz kapcsolódóan
Forrás: City2City Network 2020

A témakör körbejárásához elengedhetetlen konkrét városok helyzetének elemzése, valamint az ott tapasztalható negatív tendenciáknak a bemutatása. A Goldman Sachs jelentése szerint nem minden város egyenlően fenyegetett a világban. Vannak olyan nagyvárosok, mint például New York, Tokió és Lagos, amelyeknek pusztító viharokkal kell szembenézniük. Azonban Miami, Alexandria és Dakka (ami a világ egyik legnagyobb népsűrűségű, ám nagyon szegény nagyvárosa) áradásokkal fenyegetett. A városok vezetői megpróbálnak mindent elkövetni annak érdekében, hogy a károkat minimalizálják. New Yorkban Manhattan keleti partvonalát szeretnék megemelni és növelni a környező folyók partszakaszait egy nagy projekt keretében, míg Manilában a csatornarendszert és az ingatlanjaikat szeretnék fejleszteni. Jakarta – a világ leggyorsabban süllyedő városa – területének körülbelül 40%-a tengerszint alatt fekszik, akkor ha ez a tendencia így fog folytatódni, előfordulhat, hogy több évtized múlva a város teljes részei fognak víz alá kerülni. Az Amerikai Egyesült Államok északon fekvő városai, közép- és északázsiai városok, a Közel-Kelet, Európa és Északnyugat-Kína települései lesznek a legnagyobb elszenvedői a következő évtizedekben bekövetkező jelentős hőmérsékletemelkedésnek.

Az Ázsiában és Afrikában található városok több mint 95%-a rendkívül nagy mértékben ki van téve a klímaváltozás negatív hatásainak. A népességszám tekintetében egyre gyorsabb mértékben növekvő városok, mint például a nigériai Lagos vagy a kongói Kinshasa, extrém kockázatoknak vannak kitéve a városokban tapasztalható emelkedő hőmérséklet és az extrém időjárási jelenségek miatt.

Összefoglalva a nemzetközi tendenciákat a következők állapíthatók meg: a városok szerte a világban a gazdaságok motorjai. Ebből fakadóan a városok védelme a klímaváltozás negatív hatásaitól kiemelt fontosságú. Számos munkahelyet kínálnak, így a népességük a világ legtöbb részén folyamatosan – habár eltérő ütemben – növekszik. Számos, a klímaváltozás negatív következményeként megjelenő tényező fenyegeti a városokat: extrém időjárási jelenségek, viharok, illetve árvizek is. A városok infrastruktúrája és ezen veszélyekre való készültségi szintje nagyon sok helyen nem megfelelő. Sok települést a süllyedés és a tengerszint emelkedése miatt a földfelszínről való eltűnés lehetősége is fenyegeti. Ráadásul a városok világszerte több milliárd ember otthonát, valamint munkahelyét jelentik, így esszenciális jelentőséggel bír a klímaváltozás negatív hatásaiból fakadó potenciális veszélyeknek a felismerése, az ezekre való reflektálás, ezek alapján pedig cselekvési és fejlesztési tervek létrehozása.

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan látja: Budapesten milyen közvetlen jelenségek érzékelhetők jelenleg, illetve lesznek érzékelhetők a következő évtizedekben a klímaváltozásnak köszönhetően?
2. Véleménye szerint milyen negatív gazdasági hatások alakulhatnak ki Budapesten a klímaváltozás következtében?
3. Véleménye szerint Budapest milyen szinten van felkészülve ezen negatív hatások elhárítására és kezelésére?
4. Mit gondol arról, milyen hatásai lesznek az európai gazdaságra és a világgazdaságra nézve annak, hogy az afrikai és ázsiai városok 95%-a rendkívül nagy mértékben ki van téve a klímaváltozás negatív hatásainak?

Irodalomjegyzék

City2City Network (2020): *The Opportunities.* Online: https://city2city.network/infographic-climate-change-and-cities

Torda Sztella (2022): A városlakók megsínylik a klímaváltozást. *Ludecon Blog,* 2022. április 18. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2022/04/18/a-varoslakok-megsinylik-a-klimavaltozast/

A kötet szerzői

Benczes István, DSc, Budapesti Corvinus Egyetem, Globális Tanulmányok Intézet, Világgazdasági Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár

Czeczeli Vivien, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, adjunktus

Feierabend Izabella, PhD, Külgazdasági és Külügyminisztérium, energia- és környezetpolitikai szakértő

Fülöp Katalin, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, docens

Füzesi Krisztina, a K&H Bank munkatársa, Budapesti Corvinus Egyetem, a Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola doktorandusza

György László, PhD, Neumann János Egyetem, docens, kormánybiztos, korábbi ITM-államtitkár

Honvári János, PhD, Budapesti Gazdasági Egyetem, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, adjunktus

Kertész Krisztián, PhD, főiskolai tanár, egyetemi docens

Kollárik Ferenc, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, tanársegéd

Kolozsi Pál Péter, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Gazdaság és Versenyképesség Kutatóintézet, tudományos munkatárs, Magyar Nemzeti Bank, Jegybanki eszköztár, devizatartalék és kockázatkezelési igazgatóság, igazgató

Kutasi Gábor, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens

Magas István, DSc, Budapesti Corvinus Egyetem, Globális Tanulmányok Intézet, Világgazdasági Tanszék, egyetemi tanár

Marton Ádám, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, tanársegéd

Mártonffy Balázs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Amerika Kutatóintézet intézetvezető

Nyikos Györgyi, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közpénzügyi tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár

Orosz Ágnes, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, adjunktus, KRTK Világgazdasági Intézet, kutató

Szemlér Tamás, PhD, Budapesti Gazdasági Egyetem, Közgazdaságtan Intézet, Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék, intézetvezető, habilitált egyetemi docens

Szijártó Norbert, PhD, Budapesti Corvinus Egyetem, Globális Tanulmányok Intézet, Világgazdasági Tanszék, adjunktus

Szűcs Petra, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Gazdaság és Versenyképesség Kutatóintézet, gyakornok

Torda Sztella, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Gazdaság és Versenyképesség Kutatóintézet, gyakornok

Tóth Arnold, PhD, Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közgazdaságtani és Nemzetközi Gazdaságtani Tanszék, docens

Vilonya Martin, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Gazdaság és Versenyképesség Kutatóintézet, gyakornok

A 21. század világgazdaságának fordulatokban és sokkhatásokban bővelkedő forgatagában a gazdaságilag nyitott országok számára nélkülözhetetlen az a koordinációs és iránymutató tevékenység, amelyet a gazdaságpolitikának el kell végeznie a jó kormányzás elvei mentén. Ahogy egyik szerzőnk, György László fogalmaz, a „gazdaságpolitika arról szól, hogyan érjük el a legtöbbet a közösségünk számára a rendelkezésünkre álló erőforrásokkal. Vágyaink végtelenek, de világunk és lehetőségeink végesek – a kettő közötti feszültséget kell feloldania a gazdaságpolitikának, hogy minél többen érezzék úgy, sikerül előrelépniük és emberhez méltó életet élniük, viszonylagos jólétben."

A könyv útikalauz a 21. század modern és – a válságok következtében – innovatív gazdaságpolitikai intézkedéseinek rengetegében. Népes szerzőgárdánk munkája kifejezetten a Magyarország típusú, kis, nyitott gazdaságok szempontjaira fókuszálva támogatja feladatokkal és esettanulmányokkal a szeminarizált és gyakorlatorientált feldolgozást.

ISBN 978-615-6598-94-3